

THE PANJAB PAST AND PRESENT

Vol. XXXV-Part I & II April/October 2004 Serial Nos. 69 & 70

SOURCES ON
GURU GRANTH SAHIB
(SPECIAL NUMBER)

60

487

PUBLICATION BUREAU
PUNJABI UNIVERSITY, PATIALA

THE PANJAB PAST AND PRESENT

THE PANJAB PAST AND PRESENT

VOL. XXXV—PART-I & II

April/October 2004

Serial Nos. 69 & 70

Sources on
Guru Granth Sahib
(Special Number)

PUBLICATION BUREAU
PUNJABI UNIVERSITY, PATIALA

©

Department of Punjab Historical Studies,
Punjabi University, Patiala

Patron

SH. S. S. BOPARAI
Vice-Chancellor,

Founder Editor

DR GANDA SINGH

Editor-in-Chief

DR SUKHDIAL SINGH

Executive Editor

DR DEVINDER KUMAR VERMA

Associate Editors

DR MANDEEP KAUR, DR DALJIT KAUR, DR DALJIT SINGH

Proof-Reader

S. CHARANJIT SINGH

Officials

SH. VIRINDER SINGH BHATIA, MRS. RAJINDER KAUR AND
MRS. JASWANT KAUR

ISBN 81-7380-924-0

The writers themselves are responsible for the opinions expressed in their articles.

Published Twice a Year : April and October
(Published in 2004)

Annual Subscription : Rs. 100/-
Single Copy : Rs. 50/-

Please send the subscription in the name of the Registrar, Punjabi University, Patiala through Bank Draft, payable at Patiala, to Head, Publication Bureau, Punjabi University, Patiala. The Cheques are not accepted.

Can be had from :
Head, Publication Bureau,
Punjabi University, Patiala.

Lazer Type-setting : Yesman Graphics, Jand Street, Patiala, Ph. 2211490.

Published by Prof. Parm Bakhshish Singh Sidhu, Registrar, Punjabi University, Patiala and
printed at Punjabi University Press, Patiala.

INTRODUCTION

The year 2004 is the four hundredth year of the compilation and the installation of *Guru Granth Sahib* in Sri Darbar Sahib, Amritsar. It falls on 1st September, 2004. The Sikh community is celebrating this occasion with great pomp and show. Punjabi University, Patiala, is also celebrating this occasion enthusiastically. It has devoted its Memorial Lectures, Seminars, Symposiums and Conferences to *Guru Granth Sahib* which are due to celebrate in the year 2003-04. The Department of Punjab Historical Studies is going to bring out a special number of its bi-annual journal *The Panjab Past and Present* as a commemorative volume along with devoting its three other functions which are to be organised in the memory of *Guru Granth Sahib*. These are, Dr Ganda Singh Memorial Lecture which was delivered by an eminent historian Dr J. S. Grewal on 14th November, 2003; Principal Sita Ram Kohli Memorial Lecture and the 36th Session of Punjab History Conference held in March 2004.

Guru Granth Sahib exhibits before us a galaxy of preceptors and saints who belonged to various classes, strata of society and the true representatives of the world. Their concern was the man who may be living any where in the universe. Their culture took within its compass the whole of humanity, the humans of all castes, colours and creeds. They called their cultured man *Gurmukh* who was to be an ideal person in the Sikh religious order.

Guru Granth Sahib conveys the message of ritual-free thinking and living and stresses values which are ethical. It rejects all formalities and ritualism. It stresses the significance of the poise and balance in life. There is equal stress on the physical and spiritual well-being of individual and society and a balanced combinations of knowledge, action and devotion. In Sikhism due reverence is given to the body since it is sanctified and regarded as the abode of the Lord :

ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ॥ (ਆਸਾ, ਪੰਨਾ ੪੬੩)

Guru Granth Sahib preaches the fatherhood of God and brotherhood of man. It lays emphasis on equal status of man and woman in society. It speaks against all types of exploitations. It conveys the message of social equality. It inspires the man to recognise the light of God and not to ask for the caste, there is no caste in the next world :

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨਾ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ ॥ (ਆਸਾ, ਪੰਨਾ ੩੪੯)

The cast and the name are raillery and upon all the creatures in one shade of God.

ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕ ਛਾਉ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਪੰਨਾ ੮੩)

Guru Granth Sahib is international and universal in its outlook and propagates the global idea. It rises above the restraint of food, clothing etc., but speaks against the use of drugs and intoxicants. It advocates the excellence and utility of human life, the necessity of education, truthful living and true preceptor, the building of character, the inculcation of love, truth, contentment, humility etc. In fact, *Guru Granth Sahib* expounds the ideal cultured person, in whom all the qualities are enshrined.

Guru Granth Sahib is the first and most important original and contemporary source for the lives of the first five Gurus and of the ninth Guru, Guru Tegh Bahadur. Several incidents in their lives are reflected in their compositions which are incorporated into this sacred volume. These compositions reflect the social, religious and political atmosphere of those days and the views of the Gurus regarding prevailing social customs, religious rites and political conditions in the country. *Guru Granth Sahib* is, indeed, a monument to the Gurus' universal and rational outlook, their catholicity and earnest search for spiritual truth. It contains the songs and teachings not only of Sikh Gurus but also of 36 Hindu and Muslim saints who wrote between the 12th and 17th centuries. It is, therefore, a compilation of mystic poems by men of diverse faiths and social strata, hailing from various regions of India and speaking different languages.

The compositions of the Gurus are not mere hymns addressed to God, some of their utterances are of great historical interest. They are outpourings of the heart prompted either by certain historical incidents or by discussion with preceptors of other religion or in the nature of advice or admonition to disciples and other enquiries regarding the conduct of their lives.

This special number of *The Panjab Past and Present* is being compiled under the title *The Sources on Guru Granth Sahib*. The rare and out of print material on *Guru Granth Sahib* has been collected from the primary and secondary writings and is being given in this number. Besides this, some selected articles of the modern writers are also given so that a serious student of Sikh history may have a complete reference material on the great *granth* in a single handy volume.

The sources on *Guru Granth Sahib* are available only in Punjabi and English. The Punjabi sources are very rich in themselves in comparison to the English sources. These are contemporary and semi-contemporary. *Guru Granth Sahib* is itself in Punjabi language and in Gurmukhi script. The philosophy of the Sikh Gurus is given in this *granth* in original form. It is, therefore, an original source for reconstructing the history of the Sikh Gurus. Besides this, there are so many biographical references and informations in it.

Next comes the account titled *Gurbilas Patshahi Chhevin*. Its authorship is controversial. It is generally attributed to Bhagat Singh or Kavi Sohan. Though it is stated to be written in 1718 A. D. but certain references in the text pertain to the period of nineteenth century. In spite of all this it provides us the

information about the time, space and the procedure of the compilation of *Guru Granth Sahib*. It is the first writing after the holy *Granth* which gives definite information.

The second account is of Kesar Singh Chhiber's *Bansawalinama Dasaan Paatshahian Ka*. It was written in 1769 A. D. and its author was seventy years old at that time. It is the first account which tells us clearly that Guru Gobind Singh bestowed the Guruship on *Guru Granth Sahib*. Besides this, it also throws light on the work of the opponents of Gurus which was written in comparison to the Sikh scripture. *Mehma Parkash* (poetry) of Sarup Das Bhalla also belongs to the eighteenth century. It gives detailed description about the compilation of *Guru Granth Sahib*. Sarup Das Bhalla belonged to the family of Guru Amar Das, the third Guru of the Sikhs.

During the nineteenth century, there comes three accounts which provide a detailed information on the compilation of *Guru Granth Sahib*. These are Bhai Santokh Singh's *Sri Guru Partap Suraj Uday Granth*, written in 1843 and Giani Gian Singh's *Sri Guru Panth Parkash* and *Twarikh Guru Khalsa* written in the last decade of 19th century. Bhai Santokh Singh writes that Guru Arjun Dev's main purpose of compiling the *Granth* was to provide the Sikhs, a sacred book into their own language and script. So that a layman can read and recite it easily. The Guru also prophesied that this language will, ultimately, spread over the Persian and Sanskrit like oil on the surface of water.

Giani Gian Singh highlighting the importance of *Guru Granth Sahib* writes that it is first *Granth* of the Sikhs. He further writes that this sacred book was compiled only because the Sikh community had no *Granth* of its own while all other communities had their own *granth*s.

It is to be observed that the *Gurmukhi* writings are traditional writings and their authors were neither historians nor theologians. They were simply devotees of their faith. The art of writing of scientific history is of the western origin. The people of Punjab, during eighteenth and nineteenth centuries have, no doubt, been great scholars but their fields of study were confined mostly to fiction and poetry. They were not trained in the scientific history and in the art of writing it. The exact recording of the facts for them had no purpose and meaning. Resultantly, they left no chronicles, autobiographical memories or factual history. Their writings have been written in poetry and their poetry contains fictions, gossips, mythological references and to some extent of sectarian stories. But it does not mean that these writings should be discarded or rejected. These contain some valuable references regarding the date, year and the place of compilation. For example *Gurbilas Patshahi Chhevin* gives the definite information about the year and place of the writing of *Guru Granth Sahib*. So are the other writings. We have to be careful while using these writings.

So for the English sources are concerned these belong to the nineteenth century. The first account is Sir John Malcolm's *Sketch of the Sikhs*, written in 1812. Though, Malcolm was not a historian yet his treatment of the subject

is logical, balanced and free from bias. His work, *Sketch of the Sikhs* contains three sections, namely, I. Religious institutions, usages, manners and character; II. Sikh countries and governments and; III. Religion of the Sikhs. It is true that there are certain inaccuracies in his writing but these are natural to the situation of a foreigner. He has devoted only two pages for *Guru Granth Sahib* in which he very rightly says, "The *Adi Granth* or first sacred volume of the Sikhs, contains ninety-two sections. It was partly composed by Nanak and his immediate successors, but received its present form and arrangement from Arjun Mal who has blended his own addition with what he deemed most valuable in the compositions of his predecessors."

Although, after Malcolm, some more European writers wrote about the Sikhs but none has given a detailed study of *Guru Granth Sahib* until the later half of the 19th century. Ernest Trumpp had made a serious effort to study *Guru Granth Sahib* and was able to publish his work in 1877 from London, under the title *The Adi Granth or the Holy Scriptures of the Sikhs*. The book is divided into two parts. The first part contains introductory essays. These are in five chapters which provide a brief history of the Sikh Gurus. Two chapters (fourth and fifth) deal with *Guru Granth Sahib*. This part of the book covers 78 pages. The paging is in Roman which means that it is not text but an introduction. The text, which is the second part of the book, covers 708 pages. It is the translation of *Guru Granth Sahib* in English, with explanatory footnotes. There is one appendix in the last, covering the pages from 709-715. It is the *Japji* in original *Gurmukhi* script.

Ernest Trumpp himself was a scholar of vernacular languages. Thus, he comments very confidently on the composition of the *Granth* as well as on the language and the meters used therein. From the linguistic point of view, he considers *Guru Granth Sahib* "of the greatest interest to us, as it is a real treasury of the old Hindi dialects, specimen of which have been preserved therein which are not to be found anywhere else." He further writes, "The *Granth* contains sufficient materials, which will enable us to investigate those old and now obsolete dialects, from which the modern idioms have had their origin, so that the gap, which hitherto existed between the older *Prakrit* dialects and the modern languages of the Arian stock may, by a careful comparative study of the name, be fairly filled up."

But inspite of all this, there are so many imperfections in his work. Firstly, Trumpp did neither have a good command on English language nor a sufficient knowledge of Punjabi. Secondly, he could not understand the pith of the *Granth*. There was no dictionary and grammar of *Guru Granth Sahib's* words and language available to him. Thirdly, he being a western, had no previous knowledge of religious and cultural traditions which could help in the understanding of hymns of spiritual nature. It has therefore, been pointed out that his translation is literal and at various places incorrect. He has also used cynical and irrelevant remarks on the etymology of certain words in the strictest sense of the grammatical rules.

These inaccuracies and biased attitude of a German scholar inspired Max Arthur Macauliffe to take up the study of Sikh history and religion. That is why, after three and half decades of Trumpp's work there comes Macauliffe's work before us. He had a different background and approach than Trumpp. He was a leading orientalist known throughout Europe for his original work on grammars and philology.

Macauliffe got his work published in 1909, from Clarendon Press, Oxford University, titled *The Sikh Religion, Its Gurus, Sacred writings and Authors*. It was published in six volumes. In its third, fifth and sixth volumes, the description of *Guru Granth Sahib*, an annotation of *rags* or the musical measures of the Sikh hymns, the short sketches of the contributors to the *Granth* are given. Thus, through his work, Macauliffe presented Sikhism as a major world religion, quite separate from Hinduism. He adopted a particular pattern of organisation and style while presenting his work. In fact, he gave Sikhs and the world a readable, popularised, and a sympathetic version of Sikh religion.

After Macauliffe, there comes the work of modern historians. These include Bhai Kahn Singh Nabha, Prof. Teja Singh, Ganda Singh, Indubhusan Bannerji, Gokul Chand Narang, Hari Ram Gupta, Khushwant Singh, C.H. Loehlin, Dr Gopal Singh, Prof. Kirpal Singh, Prof. J.S. Grewal, Prof. Madanjit Kaur and Dr Balwant Singh Dhillon, etc. These writers worked immensely on Sikh history and literature. They devoted a single chapter to *Guru Granth Sahib* in their respective writings. Their approaches and interpretations are acceptable to the Sikh belief and tradition.

Sukhdial Singh
Chief-Editor

CONTENTS

1. Introduction	<i>Sukhdial Singh</i>	(v)
2. Adoration of the Bani		1
3. Development of Sikhism upto the Compilation of Sri Guru Granth Sahib in Historical Perspective	<i>Devinder Kumar Verma</i>	5
4. Lt. Col. Malcolm		12
5. W.L.M'Gregor		13
6. General Sir John J.H. Gordon, K.C.B.		14
7. J.D. Cunningham		15
8. Dr Ernest Trumpp		19
9. Ernest Trumpp	<i>A.C. Arora</i>	43
10. Trumpp and Macauliffe : Western Students of Sikh History and Religion	<i>N.G. Barrier</i>	52
11. Syad Muhammad Latif		58
12. Max Arthur Macauliffe		59
13. Compilation of the Holy Scripture	<i>Khazan Singh</i>	64
14. The Compilation of The Holy Granth	<i>Teja Singh & Ganda Singh</i>	65
15. Sir Gokul Chand Narang		69
16. The Holy Granth	<i>Prof. Teja Singh</i>	70
17. Adi Granth or The Granth Sahib	<i>Khushwant Singh</i>	87
18. The Major Sources of Early Sikh History	<i>Late Dr Ganda Singh</i>	92
19. Dr Gopal Singh		95
20. The Adi Granth	<i>Hari Ram Gupta</i>	98
21. The Sikh Scriptures	<i>C.H. Loehlin</i>	106
22. The Guru Granth		111
23. The Guruship and Succession of Guru Granth Sahib	<i>Madanjit Kaur</i>	115
24. The Making of Guru Granth Sahib	<i>J.S. Grewal</i>	128
25. The Adi Guru Granth Sahib in History	<i>Kirpal Singh</i>	145
26. Gurbani and its Transmission	<i>Balwant Singh Dhillon</i>	153
27. Early Sikh Scriptural Tradition : A Report on the Recent Studies	<i>M.S. Ahluwalia</i>	171

28. The Perennial Value of Bhakti Literature : A Case Study of the Adi Granth	<i>M.S. Ahluwalia</i>	178
29. The Guru Granth Sahib : Its Universal and Humanistic Relevance	<i>Jaspal Kaur</i>	187
30. Historicity of Guru Granth Sahib	<i>G.S. Nayyar</i>	195
31. Guru Granth Sahib as a source of History	<i>Daljit Singh</i>	201
32. The Guru Granth Sahib : As Guru in the Sikhs	<i>Harkirat Singh</i>	215
33. Adi Granth As a Source of History	<i>Muhammad Idris</i>	220
34. Sri Guru Granth and Historical Causality : A Case Study of Babar Vani	<i>Jaspal Kaur</i> <i>Mandeep Kaur</i>	224
35. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ		231
36. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ-6 (1715-18 ਈ.)		235
37. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ (1769 ਈ.)		267
38. ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ (1776 ਈ.)		268
39. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (1843 ਈ.)		283
40. ਰਾਯਾਨੀ ਰਾਯਾਨ ਸਿੰਘ (1889 ਈ.)		351
41. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ		354
42. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ		361
43. ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ		365
44. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਰਿਚਯ		369
45. ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ	<i>ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ</i>	379
46. ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ	<i>ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ</i>	421
47. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ	<i>ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ</i>	429
48. Bibliography of Sources for the Study of the Guru Granth Sahib	<i>Mandeep Kaur</i>	464

ADORATION OF THE BANI

ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਕਰਮਿ ਵਸੈ
ਮਨ ਆਇ ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, 3, ਪੰਨਾ 67.

Gurbani is the Divine Light in this
world. Through God's grace does it
come to abide in mortal's mind.

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਰੀਸੈ ਹੋਰਿ ਕਚੁ ਪਿਰੁ ਬੋਲਦੇ ਸੇ
ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਝੜਿ ਪੜੀਐ ॥

ਗਉੜੀ 4, ਪੰਨਾ 304.

The Gurbani of the Satguru is the
embodiment of truth. Through
Gurbani, the mortal becomes perfect.

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ
ਗੁਰਸਿਖਹੁ ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ ॥

ਗਉੜੀ 4, ਪੰਨਾ 308.

O the disciples of the Guru, know that
the Satguru's hymns are perfectly
true. God, the Creator Himself causes
the Guru to utter them with his mouth.

ਉਚੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾ ਹੋਇ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਵਖਾਣੈ ਕੋਇ ॥

ਆਸਾ 3, ਪੰਨਾ 361.

With the sublime Gurbani,
one becomes sublime.
Very few Gurmukh interpret it.

ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਲ ॥
ਗਾਵਤ ਸੁਨਤ ਕਮਾਵਤ ਨਿਹਾਲ ॥

ਆਸਾ 5, ਪੰਨਾ 376.

Gurbani is the treasure of jewels of
Lord's meditation. By singing, hearing
and acting upto it one is satisfied.

ਆਪੁ ਪਛਾਣਿ ਹਰਿ ਪਾਵੈ ਸੋਇ ॥
ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਮਹਲੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

ਆਸਾ 3, ਪੰਨਾ 423.

By Guru's grace, a person recognise
his own self, obtains God.
Through the true bani, the person, gets
into the Lord's palace.

ਰਤਨਾ ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁ ਸਾਗਰੁ ਭਰਿਆ ਰਾਮ ॥
ਬਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਗੇ ਤਿਨ੍ ਹਥਿ ਚੜਿਆ ਰਾਮ ॥
ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਗੇ ਤਿਨ੍ ਹਥਿ ਚੜਿਆ ਨਿਰਮੋਲਕੁ
ਰਤਨੁ ਅਪਾਰਾ ॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਤੋਲਕੁ ਪਾਇਆ ਤੇਰੀ ਭਗਤਿ
ਭਰੇ ਭੰਡਾਰਾ ॥

ਆਸਾ 4, ਪੰਨਾ 442.

The great ocean is full of the wealth of
jewels upon jewels.
They who are attached with the Divine
word and the Guru's word, obtain it.
They who are attached with the guru's
hymns, obtain the invaluable,
unrivalled jewel.

ਸਚਾ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥
ਆਸਾ 3, ਪੰਨਾ 424.

True is the word and true is His *Bani*.
In every age, the Gurmukh, an ideal
person of Sikhism, utters it and
interprets it.

ਨਾਨਕ ਮਸਤਕਿ ਜਿਸੁ ਵਡਭਾਗੁ ॥
ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਹਜ ਬੈਰਾਗੁ ॥
ਵਡਹੰਸ 3, 7, ਪੰਨਾ 560.

Nanak, he on whose brow is writ the
great destiny, through Guru's hymns,
he naturally becomes desireless.

ਜਨ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਜੋ ਸੁਣੇ ਕਮਾਵੈ ਸੁ ਉਤਰੈ ਪਾਰਿ ॥
ਆਸਾ 5, ਪੰਨਾ 370.

Nanak, the poor, utters the meditation
of the Lord. He, who hears and
practises it, is saved.

ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ ॥
ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ ॥
ਸੋਰਠਿ 5, 77, ਪੰਨਾ 628.

From the primal One, has emanated the
Gurbani and it has effaced all the
anxiety.

ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੀ ਬਾਣੀ ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮਨਿ ਭਾਣੀ ॥
ਨਾਨਕ ਦਾਸਿ ਵਖਾਣੀ ॥ ਨਿਰਮਲ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ॥
ਸੋਰਠਿ 5, 82, ਪੰਨਾ 629.

The hymns of the perfect Guru are
pleasing to the Transcendent Lord's
mind. The slave Nanak has uttered the
immaculate and ineffable story
of the Lord.

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦ ਵਿਚਾਰਿ ॥
ਸੋਰਠਿ 3, 10, ਪੰਨਾ 646.

There is but one Divine sermon,
uttered by the only Guru; there is
One Name to reflect upon.

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ
ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥
ਤਿਲੰਗ 1, ਪੰਨਾ 722.

As the word of the Lord comes to me,
so do I utter, O Lalo.

ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ॥
ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥
ਰਾਮਕਲੀ, 3, ਪੰਨਾ 935.

Some rare one, if he becomes resigned
to Guru's will, reflects over the Guru's
word. This Gurbani is of the supreme
person and through it man abides in
his own home.

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ
ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥

Come ye the beloved disciples of the
True Guru and sing the True hymns of
the Guru.

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ
ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ ॥

Sing Ye the word of the Guru, which
word is the most sublime of
all the words.

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਹੋਵੈ ਹਿਰਦੈ ਤਿਨਾ ਸਮਾਣੀ ॥	Gurbani enters the minds of those, on whom the Lord casts His merciful glance.
ਪੀਵਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਦਾ ਰਹਹੁ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਜਪਿਹੁ ਸਾਰਿਗ ਪਾਣੀ ॥	Quaff thou Nectar, ever abide in God's love and reflect on God, the Earth-Sustainer.
ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਗਾਵਹੁ ਏਹ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥੨੩॥	Says Nanak, ever hymn thou, this true word of the Guru.
ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥	Without the True Guru, all other word is false.
ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥	Without the True Guru, every other word is false. All other sermons are but false.
ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥	False are the utterers, false the hearers, false the reciters and false their authors.
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਰਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੁ ਨ ਜਾਣੀ ॥	With their tongue they ever utter the Lord God's Name, but they realise not in the least what they say.
ਚਿਤ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਇਆ ਮਾਇਆ ਬੋਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ ॥	They whose mind is lured by mammon, continue reciting fluently and mechanically.
ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥ ਪੰਨਾ 920.	Says Nanak, without the True Guru all other gospel is false.
ਤੂੰ ਆਪਿ ਸਚਾ ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ਸਚੀ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਅਥਾਹਾ ਹੇ ॥ ਮਾਰੂ 3, ਸੋ-13, ਪੰਨਾ 1057.	Thou Thyself art true and true is Thy Gurbani. Thyself Thou art Unseable and Unfathomable.
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਰਤੀ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਇਸੁ ਬਾਣੀ ਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਾਇਦਾ ॥ ਮਾਰੂ 3, ਸੋ-22, ਪੰਨਾ 1066.	The Gurbani pervades the whole world and through this word, the Lord's Name is obtained.
ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀ ਬਿਰਲੇ ਕੇ ਅਰਥਾਵੈ ॥ ਰਾਮਕਲੀ 1, ਸਿਧ ਗੋਸਟ-65, ਪੰਨਾ 945.	The unstruck music is known through the Guru and rare is the one who realises its import.

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥ Gurbani is the embodiment of the Guru
ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਪਿ ਗੁਰੂ and the Guru is the embodiment of
ਨਿਸਤਾਰੇ ॥ Gurbani. In the whole of Gurbani is
contained the Nectar. If the attendant
acts up to what Gurbani enjoins, the
Guru in person sakes him.

ਨਟ 4, ਅ-4, ਪੰਨਾ 982.

ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥ Hearing the true Gurbani, I am rid of
ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ॥ the troubles, maladies and sufferings.

ਰਾਮਕਲੀ 3, ਅਨੰਦ (40), ਪੰਨਾ 922. The saints and friends have become
happy on knowing it from the perfect
Guru.

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੀ ਜਿਸੁ ਕਿਰਪਾਲੁ Ambrosial is the word of the perfect
ਹੋਵੈ ਤਿਸੁ ਰਿਦੈ ਵਸੇਹਾ ॥ True Guru. It abides within the mind
of him to whom the Guru is
compassionate.

ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ 5, (7), ਪੰਨਾ 960-61.

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਮਾਨਹੁ Accept thou as perfectly true the word
ਇਉ ਆਤਮ ਰਾਮੈ ਲੀਨਾ ਹੇ ॥ of the true Guru. This wise thou shall
merge in the all-pervading soul.

ਮਾਰੂ 1, ਸੋ-8, ਪੰਨਾ 1028.

DEVELOPMENT OF SIKHISM UPTO THE COMPILATION OF SRI GURU GRANTH SAHIB IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Devinder Kumar Verma*

The emergence of Sikhism was unique in several respects. The new Sikh society conceived by Guru Nanak Dev Ji, the founder of the Sikhism, passed through a long period of more than two centuries, before it assumed its final shape. Sikhism is one of most prominent movements of the medieval period.

Guru Nanak was born at a time when not only the Punjab but the entire India was passing through a period of diffusion and conflict in the cultural and religious fields due to the impact of an alien religion.

The development of Sikhism passed through various stages in which certain ideas and institutions played an important role. The process of organisation of the Sikhs began with Guru Nanak Dev Ji. He was a man of great moral courage. He possessed such power of eloquence which never failed to produce a deep effect on his listeners. He established religion in the *Kaliyug* and showed the way to holymen.¹

Guru Nanak preached 'liberal social doctrine.'² To educate the people he says, "there was one religion and that was the religion of Truth, if any one were to practise it firmly."³ Hinduism and Islam are two different paths for a common destination to God. He believed in oneness of God-all Truth, Creator, Fearless without Enemies, Formless, Unborn and Self-existent.

He promulgated a new religion which remains distinct and complete in itself.⁴ In short, Sikhism may be regarded as a new world-religion.⁵

Guru Nanak addressed humanity as a whole and his message will, therefore, remain echoing down the corridors of time. He understood better than any of his contemporaries and multi-social, multi-religious and multi-lingual pattern of Indian society and worked ceaselessly to bring the various communities and culture-groups of India nearer and closer to each other. He wanted to see in all human relationships the harmony of perfect orchestra.

---

*Reader, Department of Punjab Historical Studies, Punjabi University, Patiala.

1. *Bachittar Natak*, V. 6.

2. Teja Singh, *The Religion of the Sikh Gurus*, Amritsar, 1957, p. 1.

3. ਏਕੈ ਧਰਮੁ ਦ੍ਰਿੜੈ ਸਚੁ ਕੋਈ, *Basant I, Ashtapadi*, III, 3.

4. Dorothy Field, *The Religion of the Sikhs*, London, 1914, p. 42.

5. *Ibid.*, p. 10.

Once Max Arthur Macauliffe, the great scholar of Sikhism, asked Max Muller, the world renowned scholar of Hinduism and Sanskrit to tell Guru Nanak's teaching in one sentence. Max Muller summed up in three words : "Nanak preached harmony." And really there is no better summing up of Guru Nanak's teaching than this.

Guru Nanak's life and teachings are a symbol of harmony. Sri Aurobindo says, "All problems of existence are essentially problems of harmony." In reality "Brotherhood of man is the necessary outcome of the unity of God-hood."⁶ The idea of brotherhood of man was an important and active principle with him. There were two schools of thought—*wajoodee* and *shahooodee*—practised by the Muslims in the Medieval period. The *wajoodee* believed in the philosophy of *Wahdat-ul-Wajood* or *humah-oost*. It means that they believed in the unity of God and unity of His Creation.⁷ The *Shahooodee* believed in the philosophy of *Wahdat-ul-Shuhood*, that is *hamah-az-oost*.⁸ They believed that "all that existed was a gift of Supreme Lord but not He Himself."⁹ Guru Nanak believed in the former.

Guru Nanak was in favour of formation of a social group by practising a common moral code, would be a cohesive unit. He organised his disciples and followers into *sangats* which met in a spirit of goodwill and understanding without distinction of caste and creed. Kartarpur, where he spent his last days, was developed into a centre of tenets of Sikhism to his followers. A number of *sangats* were established in different parts of India where Guru Nanak Dev ji went during his missionary travels. A long list of *sangats* established by Guru Nanak Dev has been given by Bhai Gurdas-II in his work.¹⁰ The structure and organisation of the *sangat* reflect the corporal spirit and democratic traditions enshrined in Sikhism. It gave people practical training in the Sikh way of life.

The *sangat* met at *dharmshala* for religious purpose.¹¹ The *dharmshalas* were not merely place of worship but also wayside refectories which gave food and shelter to the indigent wayfarers.¹² Explaining the significance of the institution of *sangat*, Zulfiqar Ardistani Maubid, popularly known as Mohsin Fani and contemporary of Guru Hargobind and Guru Har Rai, affirms that

6. Bhai Jodh Singh, *Studies in Sikhism*, p. 14.

7. A.M. Ahuja and N.D. Ahuja, "Martyrdom of Guru Tegh Bahadur Vis-a-Vis the Religious Policy of Aurangzeb", *Journal of Sikh Studies*, Vol. 2, Guru Nanak Dev University, Amritsar, August, 1976, pp. 30-31.

8. *Ibid.*

9. *Ibid.*

10. Bhai Gurdas, *Varan*, Amritsar, 1962, *Var* 11, *Pauries* 24-31; Ghulam Hussain Khan, *Siyar-ul-Mutakhrin* (1782), Cawnpore, 1897, p. 401.

11. *Ibid.*, *Var* I, *pauri* 27.

12. Ibbetson and MacLagan, *A Glossary of Punjab Tribes and Castes*, Vol. I, Lahore, 1919, p. 687.

whenever a Sikh or even the Guru had any particular wish, the *sangat* was requested to join the prayer so that his wish may be fulfilled.¹³ With the development of Sikhism the role of the *sangat* in Sikh community was magnified. There is a strong tradition that gradually the *sangat* attained a status of even superior to that of the Guru. Thus, *sangat* played a vital role in the integration of the community.

Guru Nanak Dev Ji established *langar* to promote brotherhood, equality and humbleness. His was the "mild demeanour, the earnest piety and persuasive eloquence."¹⁴ In the words of Puran Singh, "Thus the very first temple made by the Guru was the 'Temple of Bread' (*langar*) where the Guru's people and the Guru were one home and one family."¹⁵ This institution must have a tremendous effect on the people, both high and low, this system must have brought people of all classes together. His message was, *kirat karo, nam japo ate vand chhako*—sharing food with others, sitting together and eating without any reservation; necessarily leads to an exchange of ideas, which results in a kind of friendship among any set of individuals. This practice had a wholesome and a revolutionary effect upon the lives of the people, changing their thinking and outlook.

Distinction of caste was a great impediment in the way of social equality. Guru Nanak Dev Ji knew that the spiritual development, religious reform and social progress could not take place under a system of privileges which confined the monopoly of spiritual evolution and religious sanctity to the so called higher castes and debarred the lower ones from the spiritual and religious advantages. Therefore, Guru Nanak denounced the caste and the taboos limited with it with utmost vehemence and advocated equality of man. Birth as social status had no value in his estimation. He could think of high and low in terms of merit only.¹⁶ Guru Nanak says that he was himself from amongst the lowest and did not want to ape the high borns because God helps those who stand by low.¹⁷ He declared the existing institution of class gradation and untouchability indefensible against the will of God.¹⁸ In the words of Pincott, "Nanak taught that all men are equal before God, that there is no high no low, no dark no fair, no privileged, no outcaste, all are equal both in race and in creed in political rights and in religious aspirations,"¹⁹ Caste to him was the greatest evil and he therefore, decided to throw it off lock, stock and barrel. This brought before the people the vision of classless society. He preached that all human beings are fathered by the same God and, as such, all the brothers. He took the whole

13. Zulfiqar Ardistani Maubid, *Dabistan-i-Mazahib*, 1635, Kanpur, 1904, p. 239.

14. Cunningham, *History of the Sikhs*, London, 1849, p. 37.

15. Puran Singh, *The Book of the Ten Masters*, London, 1926, p. 148.

16. *Adi Granth*, p. 1330.

17. *Sri Rag Mohalla 1*, p. 15.

18. *Adi Granth*, p. 53.

19. Fredric Pincott, *The Sikh Religion*, Calcutta, 1958, p. 74.

humanity in this fold and prayed for the welfare of all.²⁰ There is no consideration of caste in the next world.²¹ He visualised a casteless society unviolative of godly injunction of human equality. In order to re-establish the social values, he prescribed virtuous conduct.

The appointment of Bhai Lehna (Guru Angad Dev Ji) to guruship was "a fact of the profound significance."²² It has been observed that, "the disciples of Nanak would, no doubt, have soon dispersed and gradually disappeared, just, as the disciples of many other gurus before Nanak if he had not taken care to appoint a successor before his death."²³ Had Nanak died without a successor there would have probably been no Sikhism. Guru Angad Dev ji completely merged himself with the preceding Guru and in turn became Nanak himself. The practice was followed by all the succeeding Gurus. They all composed and sang their hymns under the one common name 'Nanak.' The belief of the Sikhs is that all the Gurus are Nanak.

Guru Nanak Dev ji pleaded for equal social status for women also, which contributed a lot for the development of Sikhism. The women according to him, was in no way inferior to man. Infact she was a personification of service to the mankind. Without her there could have been no human existence. It is of her that man is born and it is she who keeps the human race going. Why call her bad or low, of whom are born kings, men great and powerful?²⁴

Guru Angad consolidated the work started by Guru Nanak Dev Ji with full zeal and vigour. He organised the Sikhs into a well-disciplined organisation. He played a important role to give them a separate identity. During the pontification of Guru Angad the institution of *langar* became a regular and most important feature of the Sikh religion. He also felt the need of collecting and recording the hymns and biography of Guru Nanak Dev Ji, so that his teaching could be permanently preserved for the coming generations. Guru Angad also popularised the use of the Punjabi script, the *Gurmukhi*, among the people.

Guru Amar Das also contributed a lot to the growth of the Sikh organisation by establishing twenty two *manjis*.²⁵ Each under the charge of a devoted Sikh whose duty was to preach the mission of the Sikh Gurus and to keep the

20. *Adi Granth*, p. 853.

21. *Asa Di Var*, Mohalla 1, *Shalok* 11.

22. Indu Bhushan Bannerjee, *Evolution of the Khalsa*, Vol. I, Calcutta, 1947, p. 146.

23. Ernest Trumpp, *The Adi Granth or The Holy Scripture of Sikhs, translated from the original Gurmukhi Script with Introductory Essays*, London, 1877, p. lxxii; Indubhusan Bannerjee, *op. cit.*, p. 146; Gopal Singh, *Religion of the Sikhs*, Bombay, 1971, p. 10.

24. *Asa Di Var*, 1-19, p. 473. ਸੇ ਵਿਚ ਮੰਦਾ ਆਖੀਏ ਜਿਤੁ ਜੀਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ।

25. Bhai Kahn Singh, *Gur Shabad Ratnakar Mahan Kosh*, Vol. IV, Patiala, 1930, p. 2997; Indubhusan Bannerjee, *op. cit.*, pp. 168, 257; Teja Singh, *op. cit.*, p. 74; Ganda Singh, "Twenty two Manjis established by Guru Amar Das", *The Panjab Past and Present*, Vol. XVI-I, 1982, p. 16.

Sangat in touch with the Guru. With the expansion of the missionary work and increase the number of Sikhs and their congregations, fifty two smaller centres, called *pirhas* were attached to the *manjis*. Guru Amar Das also looked after the spiritual welfare of the Sikhs in the area. Gokul Chand Narang writes, "This measure went a long way in strengthening the foundations of the Sikh community in carrying out its work in different parts of the country."²⁶

The social emancipation of women envisaged by Guru Amar Das was an important item on his programme. The institution of *purdah* and *sati* were strongly rejected by him. He says :

"*Satis* are not those who burn themselves on the funeral pyre. *Satis* are those says Nanak, who are dead (live) with the shock of separation. Those are also *Satis* who lead a life of humility and charity, always serve their masters with full devotion."²⁷

During the guruship of Guru Amar Das, the institution of *langar* was continued with vigour and zeal. As a matter of fact, for all time to come, this institution became an integral part of Sikh religion. It added to the popularity of the Sikh order and people started visiting from far off places. Emperor Akbar during his tours of Punjab, visited Guru Amar Das at Goindwal and offered monetary grant for the community kitchen but the Guru did not accept the offer²⁸ as according to him the running and maintaining of *langar* was the obligation of local *sangats*. Hence it was the project to be supported by the combined contribution of the Sikh community.²⁹ Every visitor, whosoever he may be, was asked to partake of food in *langar* before he could see the Guru. Even Emperor Akbar and Raja of Haripur had to do the same.³⁰ This greatly helped remove the age-old social prejudices among people and to look upon one another as brothers. Thus, it served as a powerful means to translate the Sikh ideal into practice. It not only mitigated the caste system but also provided an opportunity to the Sikhs to cherish and express the values of equality, brotherhood, service, charity, etc.

The Sikh community, under Guru Amar Das, also came to have their own pilgrimage centre at Goindwal (*baoli*) to visit, festivals to celebrate, birth, death and marriage ceremonies to observe. Thus, during this period, the Sikhs began to drift away from the orthodox Hindu Society and form a clan, a sort of new brotherhood by themselves.

Compositions of Guru Amar Das are significantly found in *Sri Guru Granth Sahib* in seventeen ragas. Some of them are : *Rag Majh*, *Sri Rag*, *Rag Gauri*, *Rag Assa*, *Rag Sortha*, *Rag Vadhans*, *Rag Dhanasri*, *Rag Suhi*, *Rag*

26. G.C. Narang, *op. cit.*, p. 33.

27. *Suhi Var*, III, p. 622.

28. Kesar Singh Chhibar, *op. cit.*, p. 35.

29. Gokul Chand Narang, *op. cit.*, p. 29.

30. Sarup Das Bhalla, *Mehma Prakash*, (1733), Punjab Language Department, Patiala, pp. 240-43.

Gujjari, Rag Parbhathi, Rag Bilaval etc. The composition of the Guru depict a vast and varied store of words, the language used is old Punjabi with a mixture of *Sadhu Bhakha*. Thus, Guru Amar Das made unique contribution towards making Sikhism popular faith.

Besides consolidating the ideals and institutions introduced by his predecessors, Guru Ram Das took some novel steps during his Guruship, to organise the Sikh *Panth*. He founded in 1577 A.D., a new religious centre of Sikhism (a Jerusalem, a Mecca) in the city of Ramdaspur which subsequently came to be known as Amritsar. The city served as a nucleus for social and commercial life in Northern India and gradually emerged into a major centre of Sikhism. This lent to the Sikh organisation a compactness and solidarity which were needed the most at this stage of development. Undoubtedly, the establishment of Amritsar marked an epoch in the Sikh history.

Guru Ram Das also codified the daily code of conduct and worship for the observance of the Sikh community,³¹ which later on served the purpose of a directive to draft the manual of *rahit maryada*. Besides his other compositions (638 verses) in various *ragas* and meters, Guru Ram Das also composed the verses to solemnize the wedding ceremony of the Sikhs (*lavan*)³² which is a very significant contribution to the Sikh organisation.³³

Thus, activities of Guru Ram Das in respect of the development and organisation of early Sikhism, are highly commendable. He kept the integrity and solidarity of the Sikh *Panth* intact. He took the significant step in appointing his ablest son, Arjan Dev as his successor who contributed much to the growth of Sikhism.

During Guru Arjan Dev's guruship the Sikh *sangats* had witnessed a great increase in their number³⁴ and were established at far off places. In the absence of faster means of communication, it was necessary to organise the movement and to give proper direction to it so that it could continue to serve the purpose for which it was established. The Guru thought it very necessary to reorganise the existing system of missionaries and give a permanent charter to these missionaries who had been appointed by his predecessors to preach Sikhism and collect offerings made by the followers. The system as reorganised by the Guru is known as the institution of *masand*. Under this system, the missionaries who hitherto catered to the spiritual needs of the Sikhs and collected the voluntary offerings from the Sikh *sangats* were termed as *masands*. This institution is important in terms of viability as with this measure the Guru not only strengthened and regulated the finance of the Sikh church to meet the expenses of welfare works of the people, but also forged discipline and

31. See for detail, *Guru Granth Sahib*, pp. 305-06.

32. *Lavan*, *Guru Granth Sahib*, pp. 773-74.

33. Bhai Kahn Singh, *op. cit.*, Vol. III, Patiala, 1974, p. 437.

34. Ganda Singh, (tr.) Nanak Panthis (Dabistan-i-Mazahib), *The Panjab Past and Present*, 1969, p. 15.

commitment on the part of the *sangat* towards the Guru and the Sikh Church. Thus, by instituting this institution, the Guru could organise and integrate the distant *sangats* with the central authority—the Guru, as the *masands* were links of the organisation and two way channels of communication between the Guru and the *sangats*.³⁵

In order to create cohesion among the Sikhs Guru Arjan Dev realised the need of providing definite rule of faith i.e., *Adi Granth* around which they could gather and in accordance with its injunction they could regulate their spiritual and social life. He also felt it a necessity due to :

- (a) It would avoid deviation and interpretation of the *bani* at the hands of his elder brother.
- (b) He had at the back of his mind to collaborate the authority of the Guru with that of the *Granth*. Infact, it symbolised merger of the Guru in the *Granth*, both in unison representing the authority of the Guru.

Guru Arjan Dev was a scholar of great eminence. In 1604 A.D. he compiled the *Adi Granth*, the Sikh scripture which embodies, in addition to his own writings,³⁶ the compositions of his predecessors,³⁷ and fifteen medieval Indian poets of Sant, Sufi and Bhagats origins.³⁸ Some of them coming from so called low and untouchable classes. This was in keeping with the teachings of the first Guru Nanak Dev who looked upon all Godly men as worthy of reverence. For Guru Arjan Dev the essential thing was the expression of fundamental truth and the harmonious unity of spiritual emotion and thought; the Guru had the clear vision of a new type of *Granth* that should provide instruction of religious co-existence and social integration.

According to Khazan Singh, by giving scriptural autonomy, he also raised the followers of Guru Nanak in the social scale and united them by common religious ties.³⁹ The most remarkable thing mostly in the spoken language of the people to whom the Masters delivered their message of devotion to God and service to humanity. In addition to its cosmopolitan character and out-look, it is the only scripture which has come down through the generations in his original form without the change of single letter or a vowel sign.

35. Jagjit Singh Arora, *The Sikh Revolution*, New Delhi, 1981, p. 18.

36. Guru Arjan Dev alone contributed 2216 shaloks to the *Adi Granth*.

37. Guru Nanak Dev Ji 976 *shabads*, Guru Angad Dev Ji 62 *Shabads*, Guru Amar Das Ji 907 *shabads*, Guru Ram Das Ji 679 *shabads*.

38. These include Jai Dev (2), Shaikh Farid (4), Nam Dev (61), Trilochan (4), Parmanand (1), Rama Nand (1), Kabir (224), Dhanna (3), Surdas (one line), Bhikhan (2), Beni (3), Pipa (1), Sain (1), Ravi Das (40) and Sadna (1). Some of the Bhatts such as Kal, Bal, Nal, Das, Kirat, Bhikka, Ganga, Mathura and Harbans.

39. Khazan Singh, *History of the Sikh Religion*, p. 123.

LT. COL. MALCOLM*

Guru Ram Das was succeeded by Guru Arjun Dev "who has rendered himself famous compiling the Adi-Granth (Granth means book; but as a mark of its superiority to all others, is given to this work, as 'The book', Adi Granth means, the first Granth or book, and is generally given to this work to distinguish it from the Dasam Padshah Ka Granth, or the book of the tenth King composed by Guru Gobind Singh.) The Adi-Granth or first sacred volume of the Sikhs, contains ninety-two sections : It was partly composed by Nanak and his immediate successors, but received its present form and arrangement from Arjunmal (Though the original Adi-Granth was compiled by Arjunmal, from the writings of Nanak, Angad, Amar Das and Ram Das, and enlarged and improved by his own additions and commentaries, some small portions, have been subsequently added by thirteen different persons, whose numbers, however are reduced, by the Sikh authors, to twelve and half : the last contributor to this sacred volume being a woman, is only admitted to rank in the list as a fraction, by these ungallant writers) who has blended his own additions with what he deemed most valuable in the compositions of his predecessors. It is Arjun, then, who ought, from this act, to be deemed the first who gave consistent form and order to the religion of the Sikhs; an act which though it has produced the effect he wished, of uniting that nation more closely, and of increasing their numbers, proved fatal to himself. The jealousy of the Muhammedan government was excited, and he was made its sacrifice."

---

* *Sketch of the Sikhs : Their Origin, Customs and Manners*, (1812), Vinay Publications, Chandigarh, 1981 (reprint), pp. 24-25.

W. L. M'GREGOR*

Towards the later part of his reign he removed to Umritsir from Govindwal and dwelt there. At Umritsir he constructed a large tank, and fixed on it as his place of residence; it was named Hurmunder or God's house. The Granth or Holy Book, which had been begun and continued by his Predecessors, was placed in the temple erected in the tank, and crowds frequented it for the purpose of bathing and hearing the Granth read. The Chukkur Ram Dass was thus enlarged, and when the wealth of Urjan began to increase in horses, elephants, and cows, his brothers began to envy him.

---

* *The History of the Sikhs*, Vol. I, R.S. Publishing House, Allahabad, 1979 (reprint-1846), p. 54.

GENERAL SIR JOHN J. H. GORDON, K.C.B.*

Guru Arjun

With system and method he organised them into a community, and in order to raise their status, to separate them from the mass of Hindus, and to unite them by one common religious tie, he compiled a sacred code written in the mother tongue of the Jats. In this was incorporated the sayings and Psalms of Nanak, his own compositions, and those of the other Gurus, with selected literary productions of the religious reformers of the age whose memory was still fresh in the minds of the people. This supplanted the Hindu Vedas and Puranas which the unlettered people were unable to read. He named it the 'Granth', the Holy Book, which to the present day is held in the greatest veneration by the Sikhs as binding on all true disciples. He also instituted daily public worship at the temple of the sacred tank at Amritsar, where crowds came daily to bathe, when the 'Granth' was recited all day long with songs of praise to the accompaniment of stringed musical instruments.

Guru Gobind Singh

He felt no successor; he was the last lineal descendent of the Gurus. He said the appointed ten Gurus of the Sikh Gurus had done their mission, the dispensation was ended, and that he entrusted his beloved Khalsa to the care of God, 'the never-dying'. "The 'Granth' shall support you in all troubles in this world and be a true guide to the here after. The Gurus shall dwell in the society of the Khalsa, and wherever there shall be five Sikhs gathered together there the true Guru shall be present also." They must have "firm belief in one God, and look to the 'Granth' as His inspired law."

---

* *The Sikhs*, Languages Department, Punjab, Patiala, 1970, pp. 29, 30 and 50.

J. D. CUNNINGHAM*

**THE ADI GRANTH, OR FIRST BOOK; OR, THE BOOK OF NANAK,
THE FIRST GURU, OR TEACHER OF THE SIKHS**

Note—The first *Granth* is nowhere narrative or historical. It throws no light, by direct exposition, upon the political state of India during the sixteenth and seventeenth centuries, although it contains many allusions illustrative of the condition of society and of the religious feeling of the times. Its teaching is to the general purport that God is to be worshipped in spirit and in truth, with little reference to particular forms, and that salvation is unattainable without grace, faith, and good works.

The *Adi Granth* comprises, first, the writings attributed to Nanak, and the succeeding teachers of the Sikh faith up to the ninth Guru, Tegh Bahadur, omitting the sixth, seventh, and eighth, but with perhaps some additions and emendations by Gobind; secondly, the compositions of certain 'Bhagats', or saints, mostly sectarian Hindus, and who are usually given as sixteen in number; and, thirdly, the verses of certain 'Bhats', or rhapsodists, followers of Nanak and of some of his successors. The numbers, and even the names of the 'Bhagats', or saints, are not always the same in copies of the *Granth*; and thus modern compilers or copyists have assumed to themselves the power of rejecting or sanctioning particular writings. To the sixteen Bhagats are usually added two 'Doms' or chanters, who recited before Arjun, and who caught some of his spirit; and a 'Rababi', or player upon a stringed instrument, who became similarly inspired.

The *Granth* sometimes includes an appendix, containing works the authenticity of which is doubtful, of the propriety of admitting which is disputed on other ground.

The *Granth* was originally compiled by Arjun, the fifth Guru; but it subsequently received a few additions at the hands of his successors.

The *Granth* is written wholly in verse; but the forms of versification are numerous. The language used is rather the Hindi of Upper India generally, than the particular dialect of the Punjab; but some portions, especially of the last section, are composed in Sanskrit. The written character is nevertheless throughout the Punjabi, one of the several varieties of alphabets now current in India, and which, from its use by the Sikh Gurus, is sometimes called 'Gurumukhi', a term likewise applied to the dialect of the Punjab. The language

---

**History of the Sikhs*, New Delhi, 1985, pp. 321.

of the writings of Nanak is thought by modern Sikhs to abound with provincialisms of the country south-west of Lahore, and a dialect of Arjun is held to be the most pure.

The *Granth* usually forms a quarto volume of about 1,232 pages, each page containing 24 lines, and each line containing about 35 letters. The extra books increase the page to 1,240 only.

Contents of the Adi Granth

1st. The '*Japji*', or simply the '*Jap*', called also *Guru Mantr*, or the special prayer of initiation of the Guru. It occupies about 7 pages, and consists of 40 sloks, called *Pauri*, of irregular lengths, some of two, and some of several lines. It means, literally, the remembrancer or admonisher, from *jap*, to remember. It was written by Nanak, and is believed to have been appointed by him to be repeated each morning, as every pious Sikh now does. The mode of composition implies the presence of a questioner and an answerer, and the Sikhs believe the questioner to have been the disciple Angad.

2nd. '*Sudar Rah Ras*'—the evening prayer of the Sikhs. It occupies about 3½ pages, and it was composed by Nanak, but has additions by Ram Das and Arjun, and some, it is said, by Guru Gobind. The additions attributed to Gobind are, however, more frequently given when the *Rah Ras* forms a separate pamphlet or book. *Sardar*, a particular kind of verse; *Rah*, admonisher; *Ras*, the expression used for the play or recitative of Krishna. It is sometimes corruptly called the '*Rowh Ras*', from *Rowh*, the Punjabi for a road.

3rd. '*Kirit Sohila*'—a prayer repeated before going to rest. It occupies a page and a line or two more. It was composed by Nanak, but has additions by Ram Das and Arjun, and one verse is attributed to Gobind. *Kirit*, from Sanskrit *KIRTI*, to praise, to celebrate; and *Sohila*, a marriage song, a song of rejoicing.

4th. The next portion of the *Granth* is divided into thirty-one sections, known by their distinguishing forms of verse, as follows :

1. Sri Rag.
2. Maj.
3. Gauri.
4. Asa.
5. Gujri.
6. Dev Gandhari.
7. Bihagra.
8. Wad Hans.
9. Sorath (or Sort).
10. Dhanasri.
11. Jait Sri.
12. Todi.
13. Bairari.
14. Tailang.
15. Sudhi.
16. Bilawal.

17. Gaund.
18. Ram Kali.
19. Nat Narayan.
20. Mali Gaura.
21. Maru.
22. Tukhari.
23. Kedara.
24. Bhairon.
25. Basant.
26. Sarang.
27. Malhar.
28. Kanhra.
29. Kalian.
30. Parbhati.
31. Jai Jaiwanti.

The whole occupies about 1,154 pages, or by far the greater portion of the entire *Granth*. Each subdivision is the composition of one or more Gurus, or of one or more Bhagats or holy men, or of a Guru with or without the aid of a Bhagat.

The contributors among the Gurus were as follows :

1. Nanak
2. Angad.
3. Amar Das.
4. Ram Das.
5. Arjun.
6. Tegh Bahadur (with, perhaps, emendations by Gobind).

The Bhagats or saints, and others who contributed agreeably to the ordinary copies of the *Granth*, are enumerated below :

1. Kabir (the well-known reformer).
2. Trilochan, a Brahman.
3. Beni.
4. Ravi Das, a Chamar, or leather dresser.
5. Namdev, a Chhipa, or cloth printer.
6. Dhanna, a Jat.
7. Shah Farid, a Mohammedan pir, or saint.
8. Jaidev, a Brahman.
9. Bhikan.
10. Sain, a barber.
11. Pipa (a Jogi?).
12. Sadhna, a butcher.
13. Ramanand Bairagi (a well-known reformer).
14. Parmanand.
15. Sur Das (a blind man).

16. Miran Bai, a Bhagatni, or holy woman.
17. Balwand, and
18. Satta, 'Doms' or chanters who recited before Arjun.
19. Sundar Das, Rababi, or player upon a stringed instrument. He is not properly one of the Bhagats.

5th. The '*Bhog*'. In Sanskrit this word means to enjoy anything, but it is commonly used to denote the conclusion of any sacred writing, both by Hindus and Sikhs. The *Bhog* occupies about 66 pages, and besides the writings of Nanak and Arjun, of Kabir, Shah Farid, and other reformers, it contains the compositions of nine Bhats or rhapsodists who attached themselves to Amar Das, Ram Das and Arjun.

The *Bhog* commences with 4 sloks in Sanskrit by Nanak, which are followed by 67 Sanskrit sloks in one metre by Arjun, and then by 24 in another metre by the same Guru. There are also 23 sloks in Punjabi or Hindi by Arjun, which contain praises of Amritsar. These are soon followed by 243 sloks by Kabir, and 130 by Shah Farid, and others, containing some sayings of Arjun. Afterwards the writings of Kall and the other Bhats follow, intermixed with portions by Arjun, and so on to the end.

The nine Bhats who contributed to the *Bhog* are names as follows :

1. Bhikha, a follower of Amar Das.
2. Kall, a follower of Ram Das.
3. Kall Sahar.
4. Jalap, a follower of Arjun.
5. Sall, a follower of Arjun.
6. Nall.
7. Mathra.
8. Ball.
9. Kirit.

The names are evidently fanciful, and perhaps fictitious. In the book called the *Guru Bilas* eight Bhats only are enumerated, and all the names except Ball are different from those in the *Granth*.

Supplement to the *Granth*

6th. '*Bhog Ki Bani*', or Epilogue or the Conclusion. It comprises about 7 pages and contains, first, some preliminary sloks, called 'Slok Mahal Pahla', or Hymn of the first Woman or Salve; secondly, Nanak's Admonition to Malhar Raja; thirdly, the 'Ratan Mala' of Nanak, i.e. the Rosary of Jewels, or string of (religious) worthies, which simply shows, however, what should be the true characteristics or qualities of religious devotees; and, fourthly, the 'Hakikat', or Circumstances of Sivnab, Raja of Ceylon, with reference to a 'Pothi' or sacred writing known as 'Pran Sangli'. This last is said to have been composed by one Bhai Bhannu in the time of Gobind.

The Ratan Mala is said to have been originally written in Turki, or to have been abstracted from a Turki original.

DR ERNEST TRUMPP*

ON THE COMPOSITION OF THE GRANTH

The Ādi Granth in its present state was collected by Guru Arjun, as stated on p. lxxxi; after Arjun the verses of Tēg-bahādur were added and one single Dōhrā of his son, Guru Gōvind Singh, in answer to some Dōhrās of his father. We have no further information, how the writings of the predecessors of Arjun had been collected and preserved, and we must wholly depend for their authenticity on the testimony of Arjun himself.

Beside the writings of the Sikh Gurus, considerable extracts from the writings of famous Bhagats were also inserted in the Granth; the works of Kabīr are still extant in India, as they were preserved by this disciples, the Kabīr-panthīs, who have a considerable establishment at Benares, but hitherto few selections only have been published of them, though they are far superior in form as well as in originality of thought to the versifications of the Sikh Gurus. The writings of the other Bhagats seem to be lost, as I was never able, in spite of manifold researches, to detect a trace of them; perhaps one piece or another may yet be found in progress of time.

Nearly all the panegyrics of the Bhaṭṭs were composed for the occasion and are abject flatteries, without any intrinsic value whatever; they were apparently all added by Guru Arjun himself.

The authors of the Granth are therefore the following :

(A) *Sikh Gurus*—(1) Bābā Nānak (Mah. I.). (2) Angad (Mah. II.). (3) Amar-dās (Mah. III.). (4) Rām-dās (Mah. IV.). (5) Arjun (Mah. V.). (6) Tēg-bahādur (Mah. IX.). (7) Gōvind Singh (Mah. X.; only one Dōhrā. See Transl. p. 708).¹

(B) *Bhagats*— (1) Bēṇī.² (2) Bhīkan. (3) Dhannā.³
(4) Farīd (Shēkh).⁴ (5) Jaidēv.⁵ (6) Kabīr.⁶

**The Ādi Granth or The Holy Scriptures of the Sikhs*, Munshi Ram Manohar Lal, New Delhi, 1970 (first 1877), pp. cxix-cxxxviii (introduction).

1. In many copies Mah. X. is not added to this Dohrā, though good copies testify to it.
2. About Bēṇī (बेनी) and Bhīkan (बीकन) no particulars are known.
3. Dhannā (धन) is said to have been a cultivator (Jat). See Transl. p. 668, note 2. He became a disciple of Rāmānand. See Price, *Hindi Selections*, p. 124.
4. About Shēkh Farīd see Transl. p. 685, note 4.
5. Jaidēv (जैदेव) = Sansk. जयदेव, the well-known author of the *Gīta-gōvinda*.
6. See about Kabīr, Transl. p. 126, note 1; p. 93, note 1.

(7) Nāmdēv. ⁷	(8) Pīpā. ⁸	(9) Rāmānand. ⁹
(10) Ravidās. ¹⁰	(11) Sadhnā. ¹¹	(12) Saiṇu. ¹²
(13) Sūrdās. ¹³	(14) Trilōchan. ¹⁴	

(C) *Bhaṭṭs*—(1) Bhalhau. (2) Bhikā. (3) Dās (Dāsu). (4) Gangā. (5) Haribans. (6) Jalan. (7) Jālap. (8) Kal (Kalu, Kalhu). (9) Kalasu. (10) Kalashār. (11) Kīratu. (12) Mathurā. (13) Nal. (14) Raḍ. (15) Sal (Salh).

The Bhaṭṭ Kalasu eulogized Bābā Nānak; Kalasahār and Kalu : Guru Angad; Kalu, Jālap, Kīratu, Bhikā, Sal and Bhalhau : Guru Amar-dās; Kalu, Kalasahār, Nal, Raḍ, Dāsu, Jalan, Gangā, Mathurā, Kīratu and Sal : Guru Rāmdās; Kalu, Kalasahār, Mathurā and Haribans : Guru Arjun. Thence it would appear, that the Bhaṭṭ Kalasu lived towards the close of the life of Nānak or under Guru Angad; Jālap, Bhikā and Bhalhau under Guru Amar-dās; Kīratu, Nal, Raḍ, Dāsu, Jalan, Gangā and Sal under Guru Rām-dās; and Kalu, Kalasahār, Mathurā and Haribans under Guru Arjun. The panegyric of Angad was composed under Guru Arjun, very likely to fill up the gap.

The Granth itself consists of the following portions :

- I. *The Jap (or Japī)*, an introductory chapter, by Nānak.
- II. *The Sō daru*, consisting of extracts from Rāg Āsā and Rāg Gūjī, used by the Sikhs as evening prayer (ਰਹਿਰਾਸ) together with :
- III. *Sō purkhu*, consisting of extracts from Rāg Āsā.
- IV. *Sōhilā*, consisting of extracts from the Rāgs Gauṛī, Āsā, and Dhanāsari, used as a prayer before retiring to rest.

These pieces were intended for devotional purposes and therefore put at the beginning of the Granth. Then follow :

- V. *The Rāgs*, which form the body of the Granth.

7. Nāmdēv (ਨਾਮਦੇਵ, frequently only ਨਾਮ) was a calio-printer (ਛਾਪਕਾਰ), a famous Bhagat, who is considered the first Marāṭhī writer; his verses are therefore particularly interesting in a linguistic point of view. See about him Transl. p. 93, note 1.
8. Pīpā, Rājā of the fort of Gangaraun (ਗੰਗਰਾਊਨ ਗੜ੍ਹ ਕਾ ਰਾਜਾ), as he is styled by the Bhakta-mālā (see Price, Hindī Selections, p. 87), was first a votary of the Dēvī, but became afterwards a disciple of Rāmānand.
9. Rāmānand (about A.D. 1400), a disciple of Rāmānuj. Twelve disciples of Rāmānand are mentioned, among them Kabīr, Ravidās, Pīpā, Dhannā, etc. Rāmānand received men of all castes as his disciples, and declared that the knowledge of Brahman made a man free from all social bonds.
10. See about Ravidās, Transl. p. 130, note 3.
11. Sadhnā was a butcher (ਕਸਾਈ). Nothing particular is known about him, if we abstract from the two wonderful stories related about him in the Bhakta-mālā.
12. Saiṇu is said to have been a barber (ਨਾਈ). He is also enumerated among the twelve disciples of Rāmānand, whom he himself quotes (Rāg Dhanāsari, Saiṇu).
13. Sūrdās, a Brāhmaṇ, was first an Amin (commissioner) of the Emperor, but squandered the money of the district treasury on saints. He fled then to the forest of Varindāvan and became himself a Bhagat.
14. About Trilōchan see Transl. p. 126, note 4; p. cxxiii.

1. Sirī Rāg (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ)
2. Rāg Mājh (ਰਾਗੁ ਮਾਝ)
3. Rāg Gauṛī (ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ)
4. Rāg Āsā (ਰਾਗੁ ਆਸਾ)
5. Rāg Gūjṛī (ਰਾਗੁ ਗੁਜਰੀ)
6. Rāg Dēvgandhārī (ਰਾਗੁ ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ)
7. Rāg Bihāgrā (ਰਾਗੁ ਬਿਹਾਗੜਾ)
8. Rāg Vaḍhansu (ਰਾਗੁ ਵਡਹੰਸੁ)
9. Rāg Sōraṭhi (ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ)
10. Rāg Dhanāsārī (ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਰੀ)
11. Rāg Jaitsirī (ਰਾਗੁ ਜੈਤਸਿਰੀ)
12. Rāg Tōḍī (ਰਾਗੁ ਟੋਡੀ)
13. Rāg Bairāṇī (ਰਾਗੁ ਬੈਰਾਣੀ)
14. Rāg Tilang (ਰਾਗੁ ਤਿਲੰਗ)
15. Rāg Sūhī (ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ)
16. Rāg Bilāvalu (ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ)
17. Rāg Gaud (ਰਾਗੁ ਗੌਡ)
18. Rāg Rāmkalī (ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ)
19. Rāg Naṭnārāin (ਰਾਗੁ ਨਟਨਾਰਾਇਨ)
20. Rāg Mālīgaurā (ਰਾਗੁ ਮਾਲੀਗਉੜਾ)
21. Rāg Mārū (ਰਾਗੁ ਮਾਰੂ)
22. Rāg Tukhārī (ਰਾਗੁ ਤੁਖਾਰੀ)
23. Rāg Kēdārā (ਰਾਗੁ ਕੇਦਾਰਾ)
24. Rāg Bhairau (ਰਾਗੁ ਭੈਰਉ)
25. Rāg Basantu (ਰਾਗੁ ਬਸੰਤੁ)
26. Rāg Sārang (ਰਾਗੁ ਸਾਰੰਗ)
27. Rāg Malār (ਰਾਗੁ ਮਲਾਰ)
28. Rāg Kānaṛā (ਰਾਗੁ ਕਾਨੜਾ)
29. Rāg Kaliān (ਰਾਗੁ ਕਲਿਆਨ)
30. Rāg Prabhātā (ਰਾਗੁ ਪ੍ਰਭਾਤਾ)
31. Rāg Jājāvantī (ਰਾਗੁ ਜੈਜਾਵੰਤੀ)¹⁵

The verses of the different Gurus have been distributed into these fore-mentioned Rāgs, apparently without any leading principle, as hardly any verse is internally connected with another. The name of the Rāg is therefore a mere

15. There were originally only thirty Rāgs; the last, Rāg Jājāvantī, was composed by Tēg-bahādūr, and contains only four verses.

superscription, without any reference to its contents. At the conclusion of a Rāg frequently some sayings of one or more Bhagats are added, which seem to have been selected in the same arbitrary way as chance might offer them. No system nor order is therefore to be looked for in any of the Rāgs. In the first four Rāgs the most important matter was collected and they are therefore also comparatively of the largest compass; the following minor Rāgs seem to be a second gathering or gleanings, as materials offered themselves, no attention being paid to the contents, but only to the bulky size of the Granth. By thus jumbling together whatever come to hand, without any judicious selection, the Granth has become an extremely incoherent and wearisome book, the few thoughts and ideas, that it contains, being repeated in endless variations, which are for the greatest part nothing but a mere jingling of words.

VI. The so-called *Bhōg* or conclusion of the Granth. This portion contains :

1. Some Slōks (four in number) by Nānak, and (sixty-seven) by Arjun.¹⁶
2. Three small pieces by Arjun (ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ and ਚਉਥੇਲੇ).
3. Slōks of Kabīr.
4. Slōks of Shēkh Farīd.
5. Savayyē (Savāīē) of Arjun.
6. Savayyē of the Bhaṭṭs (or Bhāṭs) :
  - (a) Panegyric of Guru Bābā Nānak.
  - (b) Panegyric of Guru Angad.
  - (c) Panegyric of Guru Amar-dās.
  - (d) Panegyric of Guru Rām-dās.
  - (e) Panegyric of Guru Arjun.
7. Slōks in excess of the Vārs, by Nānak.
8. Slōks by Amar-dās.
9. Slōks by Rām-dās.
10. Slōks by Arjun.
11. Slōks by Tēg-bahādur.
12. A piece called Mundāvaṇī (ਮੁੰਦਾਵਨੀ) by Arjun, consisting of two Slōks.¹⁷
13. Rāg-mālā (an enumeration of the Rāgs with the Rāgiṇīs) by an unknown author.

16. They are called in the Granth ਸਲੋਕ ਸਹਸਰਵਿਤੀ, whence some rashly concluded, that they were really Sanskrit Shlōks. But this is a great mistake. Neither Nānak nor Arjun understood anything of Sanskrit, and these verses are therefore composed in the usual Punjābī of those days. What is meant by ਸਹਸਰਵਿਤੀ, see p. cxxxiii, *Remark*.

17. Some copies of the Granth insert before or after the Mundāvaṇī some Slōks of Nānak (Mah. I., which Cunningham, p. 371, strangely interprets by : "Hymn of the first woman or slave"); a Ratan-mālā (or rosary of gems) belonging to the Rāg Rāmkali, by Nānak; and a short story (in prose) of Rāh-mukām Siv-nābh, Rājā (of Ceylon), by an unknown author.

ON THE LANGUAGE AND THE METRES USED IN THE GRANTH

From the foregoing survey of the various contributors to the Granth it may be inferred, that the idiom of the Granth is not the same throughout; it varies considerably according to the time or the province in which the author lived. Though the Granth, as regards its contents, is perhaps the most shallow and empty book that exists, in proportion to its size, it is, on the other hand, in a linguistic point of view, of the greatest interest to us, as it is a real treasury of the old Hinduī dialects, specimens of which have been preserved therein which are not to be found anywhere else. The Granth contains sufficient materials, which will enable us to investigate those old and now obsolete dialects, from which the modern idioms have had their origin, so that the gap, which hitherto existed between the older Prākṛit dialects and the modern languages of the Ārian stock, may, by a careful comparative study of the same, be fairly filled up. It is to be regretted, that the oldest and therefore most interesting specimens of the language of medieval India are comparatively few in number.

Very likely the oldest writer in the collection of the Granth is *Nāmdēv*, who is also considered the oldest Marāṭhī poet; he lived about the fourteenth century of our era, though we have no materials at hand, by which we might be able to fix his time more accurately. We know from the *Bhakta-mālā*, that he was a native of the Dekhan and lived in the town of Pandharpur (in the *Bhakta-mālā* written पंडरपुर and पंडुरपुर), being the illegitimate child of a daughter of Vāmdēv and by profession a calico-printer (not a tailor, as Molesworth will have it). The peculiarities of the modern Marāṭhī are already visible in his compositions, though not in such a degree as in the verses cited by Molesworth in his Marāṭhī-English Dictionary, Introduction, p. xxvi, so that the suspicion arises, that either the verses of Nāmdēv, as far as received into the Granth, were adapted to the Hinduī, or that the verses cited by Molesworth were adapted to the modern Marāṭhī. In order to illustrate his style and its peculiar grammatical features, we subjoin here a few lines taken from Rāg Gauṛī (Transl. p. 489) :

ਦੇਵਾ ਪਾਹਨ ਤਾਰੀਅਲੇ ॥ ਰਾਮ ਕਹਤ ਜਨ ਕਸ ਨਤਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਤਾਰੀ ਲੇ ਗਨਿਕਾ ਬਿਨੁ ਰੂਪ ਕੁਬਿਜਾ ਬਿਆਧਿ ਅਜਾਮਲੁ ਤਾਰੀਅਲੇ ॥
ਚਰਨ ਬਧਿਕ ਜਨ ਤੇਉ ਮੁਕਤਿ ਭਏ ॥ ਹਉ ਬਲਿ-ਬਲਿ ਜਨ ਰਾਮ ਕਹੇ ॥ ੧ ॥

Pause

“By God stones are caused to swim. How should not men by the order of Rām cross?

1. Seizing the raft the whore, the hump-baked woman without beauty, the hunter and Aṣṭamal were brought across.

The man who struck the feet (of Kṛiṣṇa) became emancipated. I am a sacrifice to the man, (who) utters : Rām!”

We have perhaps in ਦੇਵਾ the inflectional ā of Marāṭhī nouns of the first

declension, but the Instrumental case-affix *ਨੇ* is not yet added (nor is it in Hinduī), the Formative as such serving as Instrumental, the same as in Sindhī. *रम* is the Marāṭhī कसा, how? In ਤਾਰੀਅਲੇ we have a participate past passive, formed by the affix *ī-alē*, the conjunctive vowel *i* of the modern Marāṭhī being lengthened to *ī*, and at the same time a short *a*-sound added = ਗਾਰਿਲੇ; but by the side of such formations we find also the regular Hinduī form of the participate past, like ਭਏ. The pronoun of the first person singular is ਹਉ, haū, and not ਸੀ, as now in Marāṭhī. Nearly all the postpositions are still wanting, so that pieces of this kind are extremely difficult to translate.

About the same time lived the Brāhman *Trilōchan*, who was likewise an inhabitant of the Dekhan, as may be safely concluded from the peculiarities of his style, which resembles very closely that of Nāmdēv. We subjoin here a sample of the same taken from the *Sirī Rāg*. (Transl. p. 127, III. IV.) :

ਬਿਖਮ ਘੋਰ ਪੰਥਿ ਚਾਲਣਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰਵਿ ਸਸਿ ਤਹ ਨ ਪ੍ਰਵੇਸੰ ॥

ਮਾਇਆ ਮੇਹੁ ਤਬ ਬਿਸਰਿ ਗਇਆ ਜਾਂ ਤਾਜੀਅਲੇ ਸੰਸਾਰੰ ॥ ੩ ॥

ਆਜੁ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਪ੍ਰਗਟ ਭਇਆ ਹੈ ਪੇਖੀਅਲੇ ਧਰਮਰਾਉ ॥

ਤਹ ਕਰ ਦਲ ਕਰਨਿ ਮਹਾਬਲੀ ਤਿਨ ਆਗਲੜੈ ਮੈ ਰਹਣੁ ਨ ਜਾਇ ॥ ੪ ॥

3. On a difficult, terrible road thou must go, O man, (whither) sun and moon do not penetrate. The infatuation of the Māyā is then forgotten (by thee), when thou hast left behind the world.
4. Today he has become manifest in my mind, Dharm-rāu has been seen.

His very strong hand break in pieces (men), before him I cannot abide.

We meet here likewise with the forms ਤਜੀਅਲੇ, ਪੇਖੀਅਲੇ by the side of ਭਇਆ, which we have noticed in Nāmdēv.

Jaidēv (Jayadēva), though the time in which he lived has hitherto not yet been fixed with certainty, belongs in all likelihood also to the fourteenth century. Wilson, who enumerates him with the disciples of Rāmānand, is apparently mistaken, as the *Bhakta-mālā* nowhere states that Jaidēv was a disciple of Rāmānand, which it certainly would have done if any tradition to this purport had been current among the Vaiṣṇavas. But we consider it equally wrong, if Lassen (*Gīta-gōvinda*, Prolegomena, p. iv.) is inclined to date back the *Gīta-gōvinda* to the twelfth century of our era (about 1150); against such a supposition his own Prākṛit verses, as preserved in the Granth, speak too strongly, which decidedly bear the stamp of a later age. Only the following piece of Jaidēv, which is a curious mixture of Sanskrit and the vulgar tongue, is contained in the Granth (*Rāg Gūrjārī*, *Srī Jaidēv*) :

ਪਰਮਾਦਿ ਪੁਰਖੁ ਮਨੋਪਿਮੰ ਸਤਿ ਆਦਿ ਭਾਵ ਰਤੰ ॥

ਪਰਮਦ ਭੁਤੰ ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪਰੰ ਜਦਿ ਚਿੰਤਿ ਸਰਬਗਤੰ ॥ ੧ ॥

ਕੇਵਲ ਗਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ ॥ ਬਦਿ ਅਮ੍ਰਿਤ ਤਤਮਇਅੰ ॥
 ਨ ਦਨੋਤਿ ਜ ਸਮਰਣੇ ਨ ਜਨਮ ਜਗਪਿ ਮਰਣ ਭਇਅੰ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਇਛਿਸਿ ਜਮਾਦਿ ਪਗਭਯੰ ਜਸੁ ਵਸਤਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤੰ ॥
 ਭਵ ਭੂਤ ਭਾਵ ਸਮਥਿਅੰ ਪਰਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮਿਦੰ ॥ ੨ ॥
 ਲੋਭਾਦਿ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਪਰਗ੍ਰਿਹੰ ਜ ਦਿਬਿਧਿ ਆਚਰਣੰ ॥
 ਤਜਿ ਸਕਲ ਦੁਹਕ੍ਰਿਤ ਦੁਹਮਤੀ ਭਜੁ ਚਕ੍ਰਧਰ ਸਰਣੰ ॥ ੩ ॥
 ਹਰਿ ਭਗਤ ਨਿਜ ਨਿਹਕੇਵਲਾ ਰਿਦ ਕਰਮਣਾ ਬਰਸਾ ॥
 ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਦਾਨੇਨ ਕਿੰ ਤਪਸਾ ॥ ੪ ॥
 ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦੇਤਿ ਜਪਿ ਨਰ ਸਕਲ ਸਿਧਿ ਪਦੰ ॥
 ਜੈਦੇਵ ਆਇਉ ਤਸ ਸਫੁਟੰ ਭਵ ਭੂਤ ਸਰਬ ਗਤੰ ॥ ੫ ॥

1. The primeval Spirit (is) incomparable,¹⁸ first, steeped in love. Joyful,¹⁹ far from nature, though is thought penetrating all.

Pause

Only the name of Rām is beautiful. Utter (the name) consisting of the essence of nectar!

By the remembrance of which²⁰ there is no burning²¹ (in the heart), neither fear of birth, the trouble of old age (and) death.

2. (If) thou desirest the discomfiture²² of Yama and the others, (know): fame (and) welfare (are to) the doer of meritorious works. In the present, past and future time he is equally continuing,²³ he is extremely propitious and tender.
3. Greediness and the other (vices), looking upon another's wife (and) what (is) twofold conduct (=duality). Having given up all bad works flee to the asylum of the discus-holder, O foolish one!
4. Devotion to Hari (must be) (in one's) heart only; what is the use of works (and) words? of Yōg, of sacrifice, of alms and austerity?
5. Mutter : "Gōvind, Gōvind," O man! this is the step to every perfection.

18. All the MSS. read; ਮਨੋਰਮੰ, but there must be some mistake or another in this word; very likely it is miswritten for : ਅਨੋਰਮੰ (Sansk. अनुपम, *u* changing with *o*, and *a* with *i*, as in many other instances).

19. ਪਰਮਦ ਭੂਤ, being excessive joy; ਭੂਤ is shortened from भूत.

20. ਜ must here (as in v. 3) be separated from ਸਮਰਣਾ; it is the Prākṛit relative neuter ਜ, but the Anusvāra is very frequently not written in the Granth.

21. ਦਨੋਤਿ, instead of ਦੁਨੋਤਿ, from the Sansk. root दु, दुनोति, intransitively used here.

22. ਪਗਭਯ, discomfiture = Sansk. पराभय, *v* being frequently exchanged for the semi-vowel *y*.

23. ਸਮਥਿਅੰ (sam-abyā) = Sansk. सम and अव्यय, in later Hinduī अवै.

Jaidēv (says) : the coming²⁴ of that (man) is fruitful,²⁵ all (his) regeneration is gone.

Of *Rāmānand* also, who lived towards the end of the fourteenth of the beginning of the fifteenth century, one piece only is contained in the Granth. It is found in the *Rāg Basant* and runs thus :

ਕਤ ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰਿ ਲਾਗੋ ਰੰਗੁ ॥ ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਨ ਚਲੈ ਮਨੁ ਭਇਓ ਪੰਗੁ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨ ਭਈ ਉਮੰਗੁ ॥ ਘਸਿ ਚੰਦਨ ਚੋਆ ਬਹੁ ਸੁਗੰਧੁ ॥
 ਪੂਜਨ ਚਾਲੀ ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਬਤਾਇਓ ਗੁਰ ਮਨਹੀ ਮਾਹਿ ॥ ੧ ॥
 ਜਹ ਜਾਈਐ ਤਹ ਜਲ ਪਖਾਨ ॥ ਤੂ ਪੁਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ ਸਭ ਸਮਾਨ ॥
 ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ਜੋਇ ॥ ਉਹਾ ਤਉ ਜਾਈਐ ਜਉ ਈਹਾ ਨ ਹੋਇ ॥ ੨ ॥
 ਸਤਿ ਗੁਰ ਮੈ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤੋਰ ॥ ਜਿਨਿ ਸਕਲ ਬਿਕਲ ਭ੍ਰਮ ਕਾਟੇ ਮੋਰ ॥
 ਰਾਮਾਨੰਦ ਸੁਆਮੀ ਰਮਤ ਬ੍ਰਹਮ ॥ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਾਟੈ ਕੋਟਿ ਕਰਮ ॥ ੩ ॥

Pause

Where shall it be gone, Sir? colour is applied to (my) house (=body).
 My reasoning faculty does not move, my mind has become lame.

1. One day excessive joy has sprung up (in my) mind,
 Having rubbed very fragrant sandal-perfume²⁶ (on my body).
 The Brahm; (which) I go²⁷ to worship,²⁸
 That Brahm was shown (to me) by the Guru (as being) in (my) very mind.
2. Where one goes,²⁹ there (in) water (and) stone
 Thou art remaining brimful, being contained in all.
 All the Vēdas (and) Purāṇas I have searched through,³⁰
 One should go there, if he is not here, (they say).
3. O true Guru, I am thy sacrifice,
 By whom all my restless³¹ errors were cut off.
 The Lord of Rāmānand, Brahm, is sporting (in all).
 The word of the Guru cuts off crores of works.

24. ਆਇਉ (=ਆਇਆ), the participle past used as a substantive : the coming.

25. ਸਫੁਟ = Sansk. स्फुट, blown, budded (like a flower) = fruitful, bearing its fruit. It is an idiomatic expression : "the destiny of a man buds," i.e. it comes to its fulfilment.

26. ਚੋਆ (or ਚੋਵਾ), a perfume, made of sandal-wood, therefore generally : ਚੰਦਨ ਚੋਆ.

27. ਚਾਲੀ, first person of the present tense : I go or use to go; the older form of the verb is ਚਾਲਣਾ, later ਚਲਣਾ।

28. ਪੂਜਨ ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ. ਠਾਇ is an old Hinduī Dative-postfix (shortened from स्थाणि), identical with the modern तई or ताई.

29. ਜਾਈਐ, the old Prākṛit passive, which is still in frequent use in the old Hinduī.

30. ਜੋਇ, participle past conjunctive of ਜੋਇਣਾ (Hindi जोहना), to look out for.

31. ਬਿਕਲ, Sansk. विकल; in Hinduī ਬਿਕਲ has the sense of "uneasy, restless" (not of "imperfect, deficient," as in Sanskrit).

The idiom of Rāmānand is already that of the Hinduī and in no particular differing from the style of Kabīr and his co-disciples, who in their numerous writings have delivered to us the language spoken in those days in the valley of the Ganges.

Nānak and his successors in the Guruship were all Punjābīs, but it is remarkable, that their idioms does not differ so much from the Hinduī of those days in a grammatical point of view, as the modern Panjābī does from the Hindi.³² But we must no rashly conclude from this fact, that the Panjābī of those days was essentially the same as the Hinduī, and that the peculiar grammatical forms of the Panjābī were developed in a later period, for such an assumption is disproved by the old Janam-Sākhi of Bābā Nānak, which is written in the regular Panjābī, a dialect which differs considerably from the Hinduī, as it uses pronominal suffixes and other grammatical forms, which are quite unknown in Hinduī and only to be found in the cognate Sindhī, to which it approaches far more than to the Hinduī. It is therefore almost certain, that Nānak and his successors employed in their writings purposely the Hinduī idiom, following the example of Kabīr and the other Bhagats, who had raised the Hinduī to a kind of standard for religious compositions, and by employing which they could make themselves understood to nearly all the devotees of India, whereas the proper Panjābī was only intelligible to the people of the Punjāb. The idiom of the Sikh Gurus however is not the pure Hinduī, but a sort of mixture of both dialects, as they frequently introduce provincialisms, which give a peculiar colouring to their diction, but at the same time bring it nearer home to the understanding of their countrymen. The Granth of Gōvind Singh is composed in pure Hinduī, as he received his early education in Hindūstān, but it has thereby become nearly unintelligible to the Sikhs of the Punjāb, to whom it must be translated, if anything is to be explained to them from it.

It would exceed the limits of these remarks, were we to enter more fully into the peculiarities of the idiom of the Granth, which can only be treated in a grammatical analysis of the same. A few hints, which in a great measure also refer to the old Hinduī, may suffice here. The general impression, which we

32. In order to prevent any mistake as to the nomenclature, we add here, that we understand by the *old Hinduī* the idiom of the old Bhagats, such as Kabīr and his contemporaries; by *Hinduī* the later Hinduī of the times of Gōvind Singh and thereabout, as this idiom differs already in many essential points from the old Hinduī. By *Hindī* we mean the modern idiom since the beginning of our century and as spoken at present. There is of course no essential difference between *Hinduī* and *Hindī* as regards the significance of the two adjectives, "*hinduī*" being derived from "*hindū*", a Hindū, and "*hindī*" from the Arabic noun "*kind*", India, but the two adjectives are very convenient to designate different periods of the development of the language of the Hindūs in Hindūstān proper. Where we do not find it necessary to distinguish between the older and later Hinduī, we comprehend the language of both periods under the general term *Hinduī*, in contradistinction to the modern *Hindī*.

receive from the study of the Granth, is, that the grammatical forms of the language are not yet firmly fixed, but are rather in a state of transition, the genius of the language apparently endeavouring to build up a new structure out of the ruins of the Prākṛit, which had gone to pieces. We find therefore a number of forms promiscuously employed, as usage had not yet decided for a few select ones. This is manifest not only in the inflexion of the nouns, for which a new way had to be found out, the old Prākṛit terminations having almost totally been lost in the progress of time, but also in that of the verbs.

As regards the declensional process of the nouns, most of them have still a vocalic termination (*u, ō, i*), which is very closely to be attended to, as the right understanding of a sentence frequently depends on the vocalic termination of the noun or nouns. In later MSS. the final vowels are frequently dropped, as the copyists had no longer a right understanding of their grammatical relation, or carelessly exchanged, so that a sentence becomes easily confused thereby. This is especially the case with the Locative singular, which ends in *i* (if the noun in the Nominative terminate in *u*), and the Ablative singular, which may likewise end in *i* (in the modern Panjābī in *ī*), where the final vowel in inferior copies is not seldom either dropped altogether or confounded with “*u*,” which represents the Nominative. The Nominative plural is variously formed and in like manner the Formative singular and plural, the details of which we must forego here.

The case-affixes and postpositions³³ are manifold, as may be expected at the time of the reconstruction of a shattered language. In the *Genitive* we find the affixes *ਹਿ hi* and *ਅਸਿ asi*, which are peculiar to the old Hinduī, and the inflected affixes *ਕਾ kā*, *ਕੇਰਾ kērā*, *ਚਾ čā*, *ਜਾ jā*, *ਰਾ rā* (also *ੜਾ ṛā*), the Panjābī *ਦਾ dā*, and even the Sindhī *ਸੰਦਾ sandā*. In the *Dative* the postpositions *ਕਉ kau*, *ਕੋ kō*, *ਕੁ kū* (*kū*), *ਕਹ kahu*, *ਕਹ kah*, *ਕੈ kai*,³⁴ *ਖੇ khē* (as in Sindhī), *ਠਾਏ thāi*, *ਥਾਨਿ thāni*, *ਥੈ thai*; special Panjābī forms are *ਨਉ nau*, *ਨੁ nū* (*nū*), *ਨੋ nō*; the *Genitive* case-affix *ਹਿ hi* is, as in Prākṛit, also used for the *Dative*, and peculiar to the old Hinduī. The *Accusative* is either identical with the *Nominative* or expressed by the *Dative* case-signs. In the *Ablative* we find the affixes *ਹਿ hi*, *ਹੁ hū*, *ਹੁ hu*,

33. Case-affixes we call those remnants of the old Prākṛit case-terminations, which are still usually connected with the noun itself; postpositions we call those adverbial nouns, which are now employed to make up for the cases and which are still written separately. To the affixes we must also add *ਕਾ kā* and its derivatives, though they are now always written as separate words, as they are originally an affix (Sansk. क) and inflected (for they turn the noun, which they follow, properly into an adjective). Under “case-signs” we comprehend both affixes and postpositions.

34. That the Hindī and Hindūstānī *kē* (کے) is really a *Dative*-postposition, is sufficiently borne out by the Hinduī; some disputed points in Hindūstānī grammar are to be settled accordingly, irrespectively of the decisions of the Maulavīs, who have no idea of the old Hinduī.

ਓ *ō*, ਐ *au*, ਇ *i*, ਈ *ī*, and the postpositions ਕਿਅਹੁ *kiahu*, ਦੁ *dū*, ਥਾਵਹੁ *thāvahu*, ਥੋ *thō* (= *thō*), ਤੈ *tai*, ਸੋ *sō* (= *sō*), etc. In the *Locative singular* we meet with the affix *i*, in the *Locative plural* with the affix *ī* (now pronounced *ī*), or the Locative is expressed by means of postpositions, as : ਮੈ *mai*, ਮਹਿ *māhi*, ਵਿਚਿ *viči*, etc. The *Instrumental* is generally expressed by the *Formative* (without a case-sign) or by the affix 'i', which outwardly coincides with the Ablative. But the postpositions and the case-signs generally are as yet very sparingly used, the noun is usually put in the Formative, and the reader has to find out for himself its grammatical connexion; in many sentences not a single case-sign is to be met with, so that the translation can only be made according to conjecture. This unsettled state of the language often occasions very great perplexities.

The verb is as yet very little developed. Generally three tenses only are in use : the Present (in the later Hinduī the Present Indefinite and in Hindī the Subjunctive),³⁵ the Preterite, and the Future. Of the Imperfect I have found only a few curious forms; the Perfect and Pluperfect, which very seldom occur, are compound tenses.

The Present tense offers a great variety of personal terminations, many of which coincide, the Anusvāra being generally dropped in the writing of the Granth, so that the person can in many instances only be found out by the context. The Future offers two forms, one of which is made up by the terminations मा, महि, मी, etc., corresponding to the Prākṛit terminations स्सामि, स्ससि, स्सदि, etc., and the other of which is a compound tense, as now used in Hindī and Hindūstānī (see my Sindhī Grammar, p. 291, annotation).

The Preterite is made up either by means of the participle past alone or by personal terminations added to it (as in Sindhī).

There is still a regular *passive* voice for the Present, Imperative, Future, and partly also for the Preterite, which has been lost already (with a few exceptions) in the later Hinduī, which shows the first attempts to make up for it by having recourse to a composition.

There is not only a participle present active, formed by the terminations 'antō', 'ant', 'atu', 'at', 'tā' or 'dā', but also a participle present passive,

35. This mood (though originally the Present tense) is in our modern Hindī and Hindūstānī grammars generally called the *Aorist*, which is quite an inappropriate appellation. In native Hindūstānī grammars it is designated by مُخَارَع, as it is some way corresponds to the Arabic مُخَارَع, which De Sacy translated by *Aorist*. Thence it was applied also to the Hindī and Hindūstānī. But it was quite lost sight of that the technical terms of Arabic grammar cannot be properly applied to the Hindūstānī verb, which in its conjugation is totally different from the Arabic verb; and if the Maulavīs term this tense or rather modd (as it is now) مُخَارَع, the Arabic not offering a more suitable appellation, we at any rate must not render it by "*Aorist*", as this term conveys a different meaning altogether.

formed by the termination 'iatu', 'iat'. The participle past offers still the older form 'iā' (iō iau); many are also directly taken over from the Prākṛit without any further assimilation. To this must be added, that pronominal suffixes are not unfrequently connected with the verb, especially in the Preterite, more rarely so with the noun. In Sindhī this is still very common and quite a peculiar feature of this idiom, but in the later Hinduī only a few traces of it are to be met with, and in Hindī and Hindūstānī it is altogether unknown.

From these few remarks it may be inferred, that the idiom of the Granth is well worth a closer investigation, as we shall thereby get a clearer insight into the formation of the modern North-Indian vernaculars, the peculiarities of which cannot be fully laid open without going back to the source from which they have sprung, and which has fortunately been preserved to us in the Granth.

The whole Granth is written in verses, as the Hindūs have very little taste for prose-compositions. The artificial measures of Sanskrit poetry are all discarded : the metres that are used in the Granth, are either old *Prākṛit* metres or later inventions, perhaps of the poets themselves. There are two leading principles in Hinduī poetry, viz. : the verses are measured by *quantity* only, i.e. by the number of moras (not by the number of syllables or fixed feet), and they must *rhyme* together; the metres are therefore all so-called *mātrā candas* (regulated by quantity), as they are intended for singing³⁶ or a rhythmical recitation. The greatest attention is paid to the rhyme, as in our modern poetry; and if the poet cannot command it readily, the last word is tortured into it and thereby frequently so disfigured, that its original form is hardly recognisable.

It cannot be our object here to give a full description of all the metres employed in the Granth, as this would carry us beyond the limits of a preliminary discourse; we must content ourselves with laying down here the general rules and giving a survey of the most common metres, which will enable the student to find out by scanning those fancy metres of some poets, to which no name has been given in the Granth, as very likely no name was known for them, whereas the usual metres are always indicated by their appropriate names. The Sikhs themselves seem now to have lost all knowledge of the metrical laws of the Granth, for I never met a person who could give me the least clue to them, and the learned Brāhmins disdain to read the Granth.

The length of the syllables is determined by allotting to a short syllable one mātrā or kalā, i.e. mora, and to a long syllable two mātrās. A syllable is long either by nature (as ā, ī, ū, ē, ō, ai, au) or by position (when a naturally short vowel is followed either by a double or a conjunct consonant); but if the second part of a conjunct consonant be a semi-vowel, a *k*, *p*, *b* or *h*, the

36. In the Granth the key-note (ॠ) is therefore generally added, as the verses of the Granth are still sung in the public worship of the Sikhs, especially in the Har-mandar at Amritsar, accompanied by stringed musical instruments.

preceding vowel may remain short, if the metre requires it. On the other hand, a single consonant may be *doubled*, in order to gain a long syllable; this is especially the case, if it be originally doubled in Prākṛit; for instance ਤਿਸੁ *tiṣū* may also be pronounced *tiṣṣū* (Prākṛit तिसस्). To this circumstance especial attention must be paid, as the doubling of a consonant is never indicated in the writing of the Granth, not even in such cases where in common pronunciation it is still doubled.

A diphthong may again be served into two short syllables, as *ai* = *ā-i*, *au* = *ā-ū*, whatever required by the metre. A naturally long vowel may be pronounced *short*; this is especially the case with *ē* and *ō*, which may be considered as *anceps*, as in Prākṛit; even the diphthongs *ai* and *au* may be rendered short under the pressure of the metre. On the other hand, the poets take the liberty of lengthening a short vowel, whenever necessary for the sake of the metre, not only at the end of a verse or hemistich, but also in the midst of a verse, though this is comparatively seldom the case. Two vowels may be contracted into one, especially *i* with a following vowel, *i* being changed in this case into the semi-vowel *y*, as *iu* = *yu*; even a short and a long vowel may be contracted, as *āi* to *ai* (short or long, as the metre may require it).

Another point, which must well be attended to, is, that the pronunciation of the Hinduī differs greatly in poetry from that usual in prose. In prose the consonants are now frequently mute, and so always a final consonant containing short *a*; but in scanning a verse, no vowel is, as a rule, to be passed over; even a conjunct consonant must now and then be separated into its constituent parts (by the insertion of *i* or *a*), in order to gain the necessary number of mātrās.

1. The Dōhā (or Dōhrā)³⁷ and Sōratthā

The Dōhrā, which is comparatively little used in the Granth, is a distich, the two verses of which rhyme at the end. Each verse consists of twenty-four mātrās, which are distributed into feet (गण) of 6 + 4 + 3 and 6 + 4 + 1 mātrās respectively, there being a caesura at the end of every first hemistich. The syllables of a whole Dōhrā may therefore be from forty-eight short ones to twenty-three long and two short ones, the final mātrā of each verse being always short. We subjoin here two Dōhrās of Tēg-bahādur (Transl. p. 708), in order to show their scansion.

ਬਲ ਛੁਟਕਿਓ ਬੰਦਨ ਪਰੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ॥

bālā ḥṭkīō | bāndānā | pārē || kāḥṭhū nā hōṭā ūpāī ||

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟ ਹਰਿ ਰਾਜ ਜਿਉ ਹੋਹੁ ਸਹਾਇ ॥

kāhū nānākā | ābā ōṭā hārī || gāṭā jīū hōḥū sāhāī || v. 53.

37. Sanskrit द्विपद्या, Prākṛit दोहा; dōharā (usually now pronounced dōhrā) is the diminutive of it. The Dōhā is an old Prākṛit metre, as it is already found in Kālidāsa's Vikramōrvaśī (edited by Bollensen, St. Petersburg, 1846), p. 55 and p. 373.

ਸੰਗਿ ਸਖਾ ਸਭਿ ਤਜਿ ਗਏ ਕੋਊ ਨ ਨਿਬਹਿਓ ਸਾਥ ॥

sāngī sākhā | sābhī tājī | gāē || kōū nā nīb|hyō sā|thā ||

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਬਿਪਤਿ ਮੈ ਟੇਕ ਏਕ ਰਘੁ ਨਾਥ ॥

kāhū nānākā | ihā bīpā|ti māi || tēkā ēkā | rāghū nā|thā || v. 54.

The Sōraṭṭhā is the reverse of the Dōhrā, the smaller half preceeding the longer one; it is very seldom met with in the Granth.

2. The Dupadā.³⁸

The Dupadā is of very frequent occurrence in the Granth; it consists usually of a distich of two verses, which rhyme at the end, each verse containing thirty-four mātrās, and being divided by a caesura into two equal hemistichs. The verse is distributed into feet of $2 \times 6 + 4 + 5 + 2$ Kalās, the last syllable always being long. We subjoin an example taken from Rāg Gauṛī, Mah. V., Sabd 115, 2 (Transl. p. 291) :

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਅਨਾਥ ਕਰੁਣਾ ਮੈ ਸਾਜਨ ਮੀਤ ਪਿਤਾ ਮਹਿਤਰੀਆ ॥

dīnā nā|thā ānā|thā kārūṇā | māi || sā|jānā mī|tā pī|tā | māhī|tārī|ā ||

17 + 17 = 34 K

ਚਰਨ ਕਵਲ ਹਿਰਦੈ ਗਹਿ ਨਾਨਕਾ ਭੈ ਸਾਗਰ ਸੰਤ ਪਾਰਿ ਉਤਰੀਆ ॥

čārānā kāvālā | hīrdaī | gāhī nānākā || bhāi sāgārā | sāntā pā|ri

ūtārī|ā ||

17 + 17 = 34 K.

34 K + 34 K = 68 K.

The Dupadā presents many varieties. One kind consists of only one verse, the two hemistichs of which rhyme together, and are also written as separate verses and counted as such. In this case the verse is scanned by $6 + 4 + 5 + 2 || 6 + 4 + 4 + 2 = 33$ Kalās, or by $6 + 4 + 3 + 2 || 6 + 4 + 4 + 2 = 31$ Kalās, the last syllable always being long. Now and then we meet with Dupadās, which alternately contain 34, 33 and 31 Kalās. Usually a Rahāu also is added, scanned in the same way, but counted as a separate verse. We subjoin here an example, taken from Rāg Gauṛī, Mah. V., Sabd 114 (Transl. p. 291) :

ਰਾਮ ਕੋ ਬਲੁ ਪੂਰਨ ਭਾਈ ॥ ਤਾਤੇ ਬ੍ਰਿਥਾ ਨ ਬਿਆਪੈ ਕਾਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥

rāmā kō bālū pūrā|nā bhāī || tā|tē brī|thā | nā biā|pāī kāī ||

6 + 4 + 3 + 2 || 6 + 4 + 4 + 2 = 15 + 16 = 31 K.

ਜੇ ਜੇ ਚਿਤਵੈ ਦਾਸੁ ਹਰਿ ਮਾਈ ॥ ਸੋ ਸੋ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਕਰਾਈ ॥ ੧ ॥

jō jō čī|tā|vāī dā|sū hārī māī || sō sō kār|tā ā|pī kārāī ||

6 + 4 + 5 + 2 || 6 + 4 + 4 + 2 = 17 + 16 = 33 K.

ਨਿੰਦਕ ਕੀ ਪ੍ਰਭ ਪਤਿ ਗਵਾਈ ॥ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਣ ਨਿਰਭਉ ਗਾਈ ॥ ੨ ॥

nīndākā kī | prābhā pā|ti | gāvāī || nānākā hārī | gūṇā nī|bhāū gāī ||

6 + 4 + 3 + 2 || 6 + 4 + 4 + 2 = 15 + 16 = 31 K.

38. Sanskrit द्विपदा. Colebrooke, Miscellaneous Essays, ed. Cowell, vol. ii. p. 85, note 1, states, that the Dwipadikā has in each verse twenty-eight mātrās; but such a metre is not to be found in the Granth.

3. The Tipadā (or Tripadā)

The Tipadā is essentially the same as the Dupadā. It consists, as a rule, of a stanza of three distichs, to which generally a Rahāu is added; the rhyme generally varies in every distich. There is a considerable variety in the scansion, some distichs being scanned by $6 + 5 + 4 + 2$ and $6 + 5 + 4 + 2 = 17 + 17$ or 34 Kalās, others by $6 + 5 + 4 + 1$ and $6 + 5 + 4 + 1 = 16 + 16$ or 32 Kalās, the last syllable in this case being short. We subjoin a Tipadā of Kabīr, taken from Rāg Gaūrī, Kabīr 19 (Transl. p. 464).

ਕੰਚਨ ਸਿਉ ਪਾਈਐ ਨਹੀ ਤੋਲਿ ॥ ਮਨੁ ਦੇ ਰਾਮੁ ਲੀਆ ਹੈ ਮੋਲਿ ॥ ੧ ॥

kāncānā syū pāīai nā|hī tō|lī ॥ mānū dē rāmū līā | hai mō|lī ॥

16 + 16 = 32 K.

ਅਬ ਮੇਹਿ ਰਾਮੁ ਅਪੁਨਾ ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ ॥ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ābā mōhī rāmū āpūnā | kāri jān|yā ॥ sāhājī sūbhā|ī mērā | mānū mān|yā ॥

17 + 17 = 34 K.

ਬ੍ਰਹਮੈ ਕਥਿ ਕਥਿ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥ ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਬੈਠੇ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥ ੨ ॥

brāhāmaī kāthī | kāthī āntū | nā pāī|ā ॥ rāmā bhāgātī | bāi|thē ghā|rī āī|ā ॥

17 + 17 = 34 K.

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਚੰਦਲ ਮਤਿ ਤਿਆਗੀ ॥ ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਭਗਤਿ ਨਿਜ ਭਾਗੀ ॥ ੩ ॥

kāhū kābīrā | cāncālā mā|tī tīā|gī ॥ kēvālā rāmā bhāgātī | nī|jā bhā|gī ॥

17 + 17 = 34 K.

4. The Čaupadā

The Čaupadā is in very frequent use in Hinduī poetry, the greatest part of the Granth being composed in this metre. In the Rāmāyan of Tulsī-dās the Čaupadā is usually a stanza of four tetrastichs, each of which consists of two distichs, the two verses of each distich again always rhyming at the end. Each verse contains sixteen mātrās, the distich therefore thirty-two. There is a caesura in each verse after the sixth, seventh, eighth, ninth or tenth mora; the last syllable of a verse is generally long, but it may be also short.³⁹ We subjoin here a tetrastich from Tulsī-dās (Hinduī edition of Tulsī-dās Rāmāyan, Medical Hall Press, Benares, 1869), p. 329, last Čaupāi :

ਆਏ ਭਰਤ ਸੰਗ ਸਭ ਲੋਗਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨੁ ਈਰਧੁ ਬੀਰ ਬਿਯੋਗਾ ॥

āyē bhārātā | sāṅgā sābā lōgā ॥ krisāṇnū sīrāghū | bīrā biyōgā ॥

16 + 16 = 32 K.

39. Colebrooke states, *l.c.* p. 85, that each verse (*i.e.* distich) contains thirty moments (seven times 4 + 2) and terminated by a long syllable. This is wrong, as shown by the example quoted from Tulsī-dās, the Rāmāyan of whom he seems not to have examined himself.

ਬਾਸਦੇਵ ਬਸਿਥੰ ਮੁਨਿ ਨਾਧਕ ॥ ਦੇਖੇ ਪ੍ਰਸੂ ਸਹਿ ਧਰਿ ਧਨੁ ਸਾਧਕ ॥
 bāmādevā bāsīṭhā | mūnī nāyāḱā || dēkhē prābhū māhī dhārī |
 dhānū sāyāḱā ||

16 + 16 = 32 K.

In the Granth also the Čaupadā consists, as a rule, of four tetrastichs, each containing two distichs of thirty-two mātrās severally, one or two Rahāus, consisting of one distich, being usually added to the stanza. We subjoin an example taken from Rāg Gauṛī, Mah. III., 1 (Transl. p. 222) :

ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਹਰਿ ਮੇਲਾ ਹੋਈ ॥ ਆਪੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਵੈ ਸੋਈ ॥
 gūri milīai | hārī mēlā hōī || āpē mēlī | milāvai sōī || 16 + 16
 ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਸਭ ਬਿਧਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ॥ ਹੁਕਮੇ ਮੇਲੇ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੈ ॥ ੧ ॥
 mērā prābhū sabbhā bīdhī | āpē jāṇai || hūḱamē mēlē | sābdī
 pāḱhāṇai || 16 + 16
 ਸਤਿ ਗੁਰ ਕੈ ਭਇ ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਜਾਇ ॥ ਭੈ ਰਾਜੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 sāṭī gūrā kai bhāī | bhrāmū bhū jai || bhāī rājai sāḱā | rāngī
 sāmaī || 16 + 16
 ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ਸੁਭਾਇ ॥ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਭਾਰਾ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਇ ॥
 gūri milīai | hārī mānī vasaī sūbhāī || mērā prābhū bhārā | kīmāṭī
 nāhī pāī || 16 + 16
 ਸਬਦਿ ਸਲਾਹੈ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਬਖਸੇ ਬਖਸਣਹਾਰੁ ॥ ੨ ॥
 sābdī sālahai | āntū nā pārvārū || mērā prābhū bāḱhsē |
 bāḱhsāṇāhārū || 16 + 16 K.

But there are also many Čupadās in the Granth consisting only of one distich and a half or even of one distich with one or two Rahāus added. In this case all the three verses of the tetrastich must have the same rhyme. E.g. Rāg Gauṛī, Mah. V., I. (Transl. p. 246) :

ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਕੁਸਲ ਹੋਤੁ ਮੇਰਾ ਭਾਈ ॥ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਮ ਸਹਾਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 kinā bīdhī kūsalā | hōṭū mērā bhāī || kiū pāīai | hārī rāmā sāhāī ||
 16 + 16 K.

ਕੁਸਲ ਨ ਗ੍ਰਿਹਿ ਮੇਰੀ ਸਭ ਮਾਇਆ ॥ ਉਚੇ ਮੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਛਾਇਆ ॥
 kūsalā nā grīhī | mērī sābhā māīā || ūḱē māndārā | sūndārā ḱhāīā ||
 16 + 16 K.

ਝੂਠੇ ਲਾਲਚਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ॥ ੧ ॥
 jhūṭhē lāīḱā | jānamū gāvāīā || 16 K.

Example of a tetrastich consisting only of one distich, Rāg Gauṛī, Mah. V., XXIX. (Transl. p. 261) :

ਜੇ ਪਰਾਇਓ ਸੋਈ ਅਪਨਾ ॥ ਜੇ ਤਜਿ ਛੋਡਨ ਤਿਸੁ ਸਿਉ ਮਨੁ ਰਚਨਾ ॥ ੧ ॥
 jō pāīā | sōī āpanā || jō tājī ḱhōḱānā | tisū syū mānū rāḱānā ||
 16 + 16 K.

5. The Panjpadā

The Panjpadā occurs but rarely in the Granth. It consists commonly of five distichs, each of which has its own rhyme; one or two Rahāus may be added to them. Occasionally the stanza contains also six distichs with one or two Rahāus in addition. There is a great variety of the Panjpadā, as nearly every distich differs from the other in the number of the mātrās; the distichs are scanned by 15 + 15, 16 + 16, 17 + 17, or even 20 + 20 Kalās, there being a caesura in every verse after the seventh, eighth, ninth or tenth mora.

As examples may serve, Rāg Āsā, Mah. I., XXIII., a Panjpadā consisting of six distichs with a Rahāu after the first distich (Transl. p. 503) :

ਮੋਹੁ ਕੁਟੰਬੁ ਮੋਹੁ ਸਭ ਕਾਰ ॥ ਮੋਹੁ ਤੁਮ ਤਜਹੁ ਸਗਲ ਵੇਕਾਰ ॥ ੧ ॥
mōhū kūṭāmbū | mōhū sābhā kārā || mōhū tūmā tājāhū | sāgālā vēkāra ||
15 + 15 = 30 K.

ਮੋਹੁ ਅਰੁ ਭਰਮੁ ਤਜਹੁ ਤੁਮ ਬੀਰ ॥ ਸਾਚੁ ਨਾਮੁ ਰਿਦੈ ਰਵੈ ਸਰੀਰ ॥ ਰਹਾਉ ॥
mōhū āru bhāramū | tājāhū tūmā bīrā || sācū nāmū rīdai | ravai sārīra ||
16 + 16 = 32 K.

ਗੁਰ ਦੀਖਿਆ ਲੇ ਜਪੁ ਤਪੁ ਕਮਾਹਿ ॥ ਨਾਮੋਹੁ ਤੁਟੈ ਨਾ ਥਾਇ ਪਾਹਿ ॥ ੫ ॥
gurā dīkhiā lē | japū tapū kāmāhi || nāmōhū tūṭai | nā thāi pāhi ||
16 + 16 = 32 K.

Panjpadā of Kabīr, Rāg Gaurī, XV. (Transl. p. 462) :

ਜਿਉ ਜਲ ਛੇਡਿ ਬਾਹਰਿ ਭਇਓ ਮੀਨਾ ॥ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਹਉ ਤਪ ਕਾ ਹੀਨਾ ॥ ੧ ॥
jyū jālā chōḍi bāhārī | bhāiō mīnā || pūrābā jānamā haū | Tāpā Ka
hinā ||
17 + 17 = 34 K.

Panjpadā of Kabīr, Rāg Gaurī, L. (Transl. p. 474) :

ਪੇਵਕੜੈ ਦਿਨ ਚਾਰਿ ਹੈ ਸਾਹੁਰੜੈ ਜਾਣਾ । ਅੰਧਾ ਲੋਕੁ ਨ ਜਾਣਈ ਮੂਰਖ ਏਆਣਾ ॥ ੧ ॥
pēvākāṛai dīnā čārī hāi | sāhūrāṛai jāṇā || āndhā lōkū nā jāṇai |
mūrākhā ēāṇā ||
20 + 20 = 40 K.

6. The Astpadī

The Astpadī, which is very extensively employed in the Granth, is a stanza consisting usually of eight, and occasionally of more distichs, the two verses of each distich rhyming together at the end. There are also Astpadīs, the strophes of which consist of two distichs or of three verses severally, in which latter case all the three verses must have the same end-rhyme. The single verses are scanned by 26 or 24 moras, with a caesura after the thirteenth mora, so that a distich contains either 50 or 48 Kalās. To every Astpadī one or two Rahāus may be added, which are never counted.

E.g. Astpadī, consisting of distichs, Sirī Rāg, Mah. III., II.

(Transl. p. 90) :

ਹਉ ਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਵਦੇ ਜਮ ਡੰਡੁ ਲਗੈ ਤਿਨ ਆਇ ॥
haū māi karmā kāmāvadē | jāṁā ḍāṇḍū lāgai tīnā āi ||
13 + 13 = 26 K.

ਜਿ ਸਤਿ ਗੁਰੁ ਸੇਵਨਿ ਸੇ ਉਬਰੇ । ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥ ੧ ॥

jī sāṭī gūṛū sēvānī sē ūbārē | hārī sēṭī līvā lāī ॥ 13 + 11 = 24 K.

24 K + 26 K = 50 K.

ਮਨ ਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ॥

mānā rē gūrmūkhī nāmū dhīāī ॥

13 K.

ਧਰਿ ਪੂਰਬਿ ਕਰਤੈ ਲਿਖਿਆ ਤਿਨਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ ॥ ਰਹਾਉ ॥

dhurī pūrābī kārtai līkhīā | tinā gūrmātī nāmī sāmai ॥

13 + 13 = 26 K.

ਵਿਣੁ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪਰਤੀਤਿ ਨ ਆਵਈ ਨਾਮਿ ਨ ਲਾਗੋ ਭਾਉ ॥

vīṇū sāṭī gūṛā prātīṭī nā āvāī | nāmī nā lāgō bhāū ॥ 13 + 11 = 24 K.

ਸੁਪਨੈ ਸੁਖੁ ਨ ਪਾਵਈ ਦੁਖ ਮਹਿ ਸਵੈ ਸਮਾਇ ॥ ੨ ॥

sūpānāī sūkhū nā pāvāī | dūkhā māhī sāvai sāmai ॥

13 + 11 = 24 K.

24 K + 24 K = 48 K.

Astpadī consisting of two distichs severally, Sirī Rāg, Mah. V., I., 1
(Transl. p. 96) :

ਜਾ ਕਉ ਮੁਸਕਲ ਅਤਿ ਬਣੈ ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ॥

jā kau mūskālā āṭī bāṇāī | dhōī kōī nā dēī ॥

13 + 11 = 24 K.

ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਦੁਸਮਨਾ ਸਾਕ ਭਿ ਭਜਿ ਖਲੇ ॥

lāgū hōē dūsmānā | sākā bhī bhājī khālē ॥

13 + 11 = 24 K.

ਸਭੇ ਭਜੈ ਆਸਰਾ ਚੁਕੈ ਸਭੁ ਆਸਰਾਉ ॥

sābbhō bhājī āsārā | cūkai sābhū āsārāū ॥

13 + 11 = 24 K.

ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ ॥

chitī āvai ōsū pārbrahmū lagai nā tāṭī vāū ॥

13 + 11 = 24 K.

24 K + 24 K + 24 K + 24 K = 96 K.

7. The Slōk

The Slōk used in the Granth is not to be confused with the epic Sanskrit Shlōk consisting of 16 + 16 syllables, the word Slōk being taken in the Granth in the more general sense of a stanza. The Slōk of the Granth consists usually of one distich, but also of a triplet, or two or three distichs, which rhyme at the end, there being a caesura in each verse after the twelfth mora; the whole verse is scanned by 12 + 10 = 22 moras.

E.g. Slōk of Kabīr I. (Transl. p. 671) :

ਕਬੀਰ ਮੇਰੀ ਸਿਮਰਨੀ ਰਸਨਾ ਊਪਰਿ ਰਾਮੁ ॥

kābīrā mērī simāranī | rāsnā ūpārī rāmū ॥

12 + 10 = 22 K.

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਸਗਲ ਭਗਤ ਤਾ ਕੇ ਸਮੁ ਬਿਸ੍ਵਾਮੁ ॥

ādī jūgādī sāgālā bhāgtā | tā kō sūkhū bisvāmū ॥ 12 + 10 = 22 K.

22 K + 22 K = 44 K.

Japjī, Slōk at the end of it (Transl. p. 13) :

ਪਵਣੁ ਗੁਰੁ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥

pāvāṇū gūrū pāṇī pitā mātā dhārti mähātū	12 + 10 = 22 K.
ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ	
dīvāsū rāṭi dui dāī dāyā khēlai sāgālā jāgātū	12 + 10 = 22 K.
ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਰੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ	
čāngyāīā būryāīā vācāi dhārmū hādūrī	12 + 10 = 22 K.
ਕਰਮੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ	
kārmī āpē āpṇī kē nērāi kē dūrī	12 + 10 = 22 K.
ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਰਾਏ ਸਮਕਤਿ ਘਾਲਿ	
jīnī nāmū dhīāīā gāē sāmakati ghālī	12 + 10 = 22 K.
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੈ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ	
nānākā tē mukhā ūjālē kētī chūṭī nālī	12 + 10 = 22 K.
22 K + 22 K + 22 K + 22 K + 22 K + 22 K = 132 K.	

Remark. In the Bhōg of the Granth (see p. ccxxi) there are some Slōks by Nānak and Arjun called ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ. As they are neither Sanskrit Shlōks nor composed in the Shlōka metre. The question is, what is meant by ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ? The easiest solution would be to understand by it the *Sanskriti metre*, which is much used in Prākṛit. In Prākṛit poetry the Sanskriti is a stanza consisting of four verses, which together contain the number of 96 moras, each verse averaging between 18 and 28 moras. Very likely by the word ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ a variation of this metre is intended, as those Slōks in the Granth do not contain the same number of moras.

The Slōk of Mah. I. is scanned by $2 \times 5 + 5 + 4 = 28$ Kalās, as :

ਪੜਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ	
pāṛi pūstākā sāndhiā bādām silā pūjāsī bagulā sālmādhām	
	14 + 14 = 28 K.
ਮੁਖਿ ਝੂਠੁ ਬਿਭੂਖਨ ਸਾਰੰ ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ	
mukhi jhūṭhū bibhūkānā sārām trāipālā tihālā bičārām	
	14 + 14 = 28 K.

The whole first Slōk contains five verses of this kind and consequently $5 \times 28 = 140$ Kalās.

The ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ of Mah. V. are scanned in a different way, as shown by the first Slōk, which runs thus :

ਕਤੰਚ ਮਾਤਾ ਕਤੰਚ ਪਿਤਾ ਕਤੰਚ ਬਨਿਤਾ ਬਿਨੋਦ ਸੁਤਹ	
kātāncā mātā kātāncā pitā kātāncā banitā binōdā sūtāhā	
	$\left. \begin{array}{l} 4 + 4 + 4 + 3 = 15 \\ 4 + 4 + 4 + 3 = 15 \end{array} \right\} = 30 \text{ K.}$
ਕਤੰਚ ਭ੍ਰਾਤ ਮੀਤ ਹਿਤ ਬੰਧਵ ਕਤੰਚ ਮੋਹੁ ਕੁਟੰਬ ਤੇ	
kātāncā bhrātā mītā hitā bāndhāvā kātāncā mōhū kūṭāmbā tē	
	$\left. \begin{array}{l} 4 + 3 + 4 + 4 = 15 \\ 4 + 4 + 4 = 12 \end{array} \right\} = 27 \text{ K.}$

ਕਤੰਚ ਚਪਲ ਮੋਹਨੀ ਰੂਪੰ ਪੇਖੰਤੇ ਤਿਆਗੰ ਕਰੇਤਿ ॥

kātānčā | čāpālā | mōhānī | rūpām || pēkhāntē | tyāgām | kārōti ||

$$\left. \begin{array}{l} 4 + 3 + 4 + 4 = 15 \\ 4 + 4 + 4 = 12 \end{array} \right\} = 27 \text{ K.}$$

ਰਹੰਤ ਸੰਗ ਭਗਵਾਨ ਸਿਮਰਨੁ ਨਾਨਕ ਲਬਧੁ ਅਚੁਤ ਤਨਹ ॥

rāhāntā | sāngā | bhāgvānā | simārānū || nānākā | lābdhyām |
 āccūtā | tānāhā ||

$$\left. \begin{array}{l} 4 + 3 + 4 + 4 = 15 \\ 4 + 4 + 4 + 3 = 15 \end{array} \right\} = 30 \text{ K.}$$

$30 \text{ K} + 27 \text{ K} + 27 \text{ K} + 30 \text{ K} = 114 \text{ K.}$

In this Slōk the first and fourth, and the second and third verse rhyme together, and have also the same number of moras. Whatever be therefore understood by ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, so much is evident, that they have no uniform metre, as the Slōks also vary considerably in the number of verses.

8. The Ḍakhaṇā

The Ḍakhaṇā is a couplet of two verses, which rhyme at the end, each verse being divided by a caesura into two hemistichs after the twelfth mora, the whole verse containing $12 + 10 = 22$ Kalās, which may be distributed into Gaṇas of $5 + 4 + 3 || 3 + 4 + 3$. As regards the number of moras, the Ḍakhaṇā therefore coincides with the Slōk (see sub. 7), the only difference being, that the Ḍakhaṇā is always restricted to one couplet. In the Granth the Ḍakhaṇā is always found in connexion with the so-called Čant (see the next following metre), which it usually precedes.

We subjoin two Ḍakhaṇās, from Sirī Rāg, Čant I., 1, 2, Mah. V. (Transl. p. 109) :

ਹਠ ਮਝਾਹੁ ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੇ ਕਿਉ ਦੀਦਾਰੁ ॥

hāṭhā mājāhū mā pīrī | pāsē kiū dīdārū || $12 + 10 = 22 \text{ K.}$

ਸੰਤ ਸਰਣਾਈ ਲਭਣੇ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣ ਅਧਾਰੁ ॥

sāntā sārāṇāī lābhāṇē | nānākā prāṇā ādhārū || $12 + 10 = 22 \text{ K.}$

$22 \text{ K} + 22 \text{ K} = 44 \text{ K.}$

ਪੂੜੀ ਮਜਨੁ ਸਾਧ ਖੇ ਸਾਈ ਥੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ॥

dhūṛī mājanū sādha khē | sāī thīē kṛipālū || $12 + 10 = 22 \text{ K.}$

ਲਧੇ ਹਭੇ ਥੋਕਣੇ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਧਨੁ ਮਾਲੁ ॥

lādhē hābhē thōkārē | nānākā hārī dhānū mālū || $12 + 10 = 22 \text{ K.}$

$22 \text{ K} + 22 \text{ K} = 44 \text{ K.}$

9. The Čant

Čant (ਛੰਤ) is in the Granth the name of a stanza, which consists of three couplets, each couplet having its own rhyme. Each verse of the couplet contains 28 moras, being scanned by $8 + 8 + 8 + 4$, with a caesura after the sixteenth mora, the whole couplet therefore $28 + 28 = 56$ moras. E.g. Sirī Rāg, Čant, Mah. V., I. (III.). (Transl. p. 109) :

ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ⁴⁰ ਰੀਤਿ ਸੰਤਨ ਮਨਿ ਆਵਏ ਜੀਉ ॥

čārānā kāmālā siū | prīti rīti || sāntānā māni āvāē jīū || 28 K.

ਦੁਤੀਆ ਭਾਉ ਬਿਪਰੀਤਿ ਅਨੀਤਿ ਦਾਸਾ ਨਹ ਭਾਵਏ ਜੀਉ ॥

dūtīā bhāū | biprīti ānīti || dāsā nāhā bhāvāē jīū || 28 K.

28 K + 28 K = 56 K.

ਦਾਸਾ ਨਹ ਭਾਵਏ ਬਿਨੁ ਦਰਸਾਵਏ ਇਕ ਬਿਨੁ ਧੀਰਜੁ ਕਿਉ ਕਰੈ ॥

dāsā nāhā bhāvāē | binū dārsāvāē || ikā khinū dhīrājū | kiū kārāi ||

28 K.

ਨਾਮ ਬਿਹੁਨਾ ਤਨੁ ਮਨੁ ਹੀਨਾ ਜਲ ਬਿਨੁ ਮਛਲੀ ਜਿਉ ਮਰੈ ॥

nāmā bihūnā | tānū mānū hīnā || jālā binū māchūlī | jīū mārāi ||

28 K.

28 K + 28 K = 56 K.

ਮਿਲੁ ਮੇਰੈ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰੇ ਗੁਣ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਗਾਵਏ ॥

mīlū mērāi pīārē | prānā ādhārē || guṇā sādhā sāngi mīli | gāvāē ||

28 K.

ਨਾਨਕ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਧਾਰਿ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਮਨਿ ਤਨਿ ਅੰਕਿ ਸਮਾਵਏ ॥

nānākā kē sūāmī dhārī ānugrahū || māni tāni ānki sā|māvāē ||

28 K.

28 K + 28 K = 56 K.

56 K + 56 K + 56 K = 168 K.

10. The Pauṛī

The Pauṛī (ਪਉੜੀ) is on an average a stanza of five verses (though it may also contain more or less) which all rhyme together at the end, and are divided by a caesura into two hemistichs. In the Granth the Pauṛī usually follows after one or two Slōks and constitutes in connexion with the Slōk or Slōks the so-called *Vār*, which is therefore a mixed stanza. The verses of a Pauṛī are therefore, as a rule, scanned in the same way as the Slōk, viz. by 12 + 10 moras, which may, as in the *Ḍakhaṇā*, be distributed into Gaṇas of 5 + 4 + 3 || 3 + 4 + 3.

We subjoin a Pauṛī taken from Sirī Rāg, Vār I., Mah. III. (Transl. p. 113):

ਹਰਿ ਇਕੋ ਕਰਤਾ ਇਕੁ ਇਕੋ ਦੀਬਾਣੁ ਹਰਿ ॥

hāri ikkō karta ikkū || ikkō dībāṇū hāri || 12 + 10 = 22 K.

ਹਰਿ ਇਕਸੈ ਦਾਹੈ ਅਮਰੁ ॥ ਇਕੋ ਹਰਿ ਚਿਤਿ ਧਰਿ ॥

hāri ikkāsai dāhai āmarū || ikkō hāri čiti dhāri || 12 + 10 = 22 K.

ਹਰਿ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਨਾਹਿ ਭਰੁ ਭਉ ਦੂਰਿ ਕਰਿ ॥

hāri tisū binū kōī nāhi || bhārū bhrāmū bhaū dūri kārī ||

12 + 10 = 22 K.

40. Though the word is written here ਪ੍ਰੀਤਿ, it must be read pirīti, for the sake of the metre.

ਹਰਿ ਤਿਸੈ ਨੋ ਸਾਲਾਹਿ ਜਿ ਤੁਧੁ ਰਖੈ ਬਾਹਰਿ ਘਰਿ ॥

hārī tīsaī nō sālahī jī || tūdhū rākhai bāhārī ghārī || 12 + 10 = 22 K.

ਹਰਿ ਜਿਸ ਨੋ ਹੋਇ ਦਇਆਲੁ ਸੇ ਹਰਿ ਜਪਿ ਭਉ ਬਿਖਮੁ ਤਰਿ ॥

hārī jīsa nō hōī dāyālaū sō || hārī jāpī bhāu bikhāmū tārī ||

12 + 10 = 22 K.

22 K + 22 K + 22 K + 22 K + 22 K = 110 K.

But the metre of the Pauṛī may also differ from that of the Slōk, as in fact any metre may be optionally employed as well in the Slōk as in the Pauṛī, so that the appellation of Slōk and Pauṛī is quite indefinite and by no means implies a fixed or uniform metre. The safest thing is always to trace the metre by scanning. We subjoin here an example of the Slōk and Pauṛī taken from Rāg Gauṛī, Bāvanakhrī, Mah. V., XXXV. (Transl. p. 370), in order to prove this. The Slōk is scanned by 25 moras, distributed into Ganas of 4 + 6 + 6 || 6 + 3 Kalās, whereas the Pauṛī is scanned by 32 moras, distributed into Ganas of 2 × 6 + 6 + 4 Kalās. In the Pauṛī the hemistichs are occasionally written separately (as verses) and rhyme then together, the end-rhyme being in this case dispensed with.

Slōk.

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨਾਮੁ ਜਪੁ ਜਪਿਆ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਰੰਗਿ ॥

nānākā | nāmū nāmū | jāpū jāpīā || āntārī bāhārī rāngī ||

4 + 6 + 6 || 6 + 3 = 25 K.

ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਉਪਦੇਸਿਆ ਨਰਕੁ ਨਾਹਿ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ॥

gūri pūrī | ūpādēsiā nārakū || nāhī sādha | sāngī ||

4 + 6 + 6 || 6 + 3 = 25 K.

25 K + 25 K = 50 K.

Pauṛī

ਨੰਨਾ ਨਰਕਿ ਪਰਹਿ ਤੇ ਨਾਹੀ ॥ ਜਾ ਕੈ ਮਨਿ ਤਨਿ ਨਾਮ ਬਸਾਹੀ ॥

nānnā nārakī | pārāhī tē | nāhī || jā kai māni | tāni nāmā bāsāhī ||

2 × 6 + 6 + 4 = 32 K.

ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋ ਜਪਤੇ ॥ ਬਿਖੁ ਮਾਇਆ ਮਹਿ ਨ ਓਇ ਖਪਤੇ ॥

nāmū nīdhānū | gūrmukhī | jō | jāpātē || bikhū māyā | māhī nā ōī | khāpātē ||

2 × 6 + 6 + 4 = 32 K.

ਨੰਨਾਕਾਰੁ ਨ ਹੋਤਾ ਤਾ ਕਹੁ ॥ ਨਾਮੁ ਮੰਤ੍ਰੁ ਗੁਰਿ ਦੀਨੋ ਜਾ ਕਹੁ ॥

nānnākārū | nā hōtā | tā kāhū || nāmū māntrā | gūri dīnō | jā kāhū ||

2 × 6 + 6 + 4 = 32 K.

ਨਿਧ ਨਿਧਾਨੁ ਹਰਿ ਅਮ੍ਰਿਤੁ ਪੂਰੈ ॥ ਤਹ ਬਾਜੇ ਨਾਨਕ ਅਨਹਦ ਤੂਰੈ ॥

nīdhā nīdhānā | hārī āmrītā | pūrē || tāhā bājē | nānākā ānhādā | tūrē ||

2 × 6 + 6 + 4 = 32 K.

32 K + 32 K + 32 K + 32 K = 128 K.

11. The Savayyā (or Savālā).

The Savayyā is a stanza of different length, as it may contain one, two or

three couplets, now and then even more. On an average the single verse is scanned by $2 \times 8 + 8 + 8 + 8$ or 32 moras, the caesura dividing the same into two equal hemistichs; but there are also verses of $8 + 8 \parallel 8 + 6$, $8 + 8 \parallel 8 + 5$ and $8 + 8 \parallel 8 + 4$ moras. We meet also with verses consisting only of $8 + 8 + 8$ or $8 + 8 + 4$ moras; in this case the verse is not divided by a caesura. The couplets composing the Savayyā have either one common or each their own end-rhyme, occasionally also the hemistichs rhyme together, especially when the stanza consists only of one couplet.

An example of a regular Savayyā is the stanza quoted on page xcv, which we will transcribe here in order to show its scansion.

pāi gāhē tūmārē | jābbā tē tābbā || tē kāčchū ākhā | tāre⁴¹ nāhi
 ānyō || 8 + 8 || 8 + 8 = 32 K.
 rāmā rāhīmā⁴² pūrānā kūrānā || ānēkā kāhē mātā | ēkā⁴³ nā
 mānyō || 8 + 8 || 8 + 8 = 32 K.
 simritā sāstārā | vēdā sābhē bāhū || bhēdā kāhē hāmā | ēkā nā
 jānyō || 8 + 8 || 8 + 8 = 32 K.
 sirī āspānā⁴⁴ | kripā tūmārī kārā || māi nā kāhyō sābhā | tōhi
 pāchānyō || 8 + 8 || 8 + 8 = 32 K.
32 K + 32 K + 32 K + 32 K = 128 K.

We insert here a Savayyā consisting of two couplets, each verse of which contains $8 + 8 \parallel 8 + 6$ and $8 + 8 \parallel 8 + 5$ moras respectively. Savārē referring to Mah. I. (Transl. p. 694) :

ਗਾਵਉ ਗੁਨ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਦੁਰਤ ਨਿਵਾਰਣ ਸਬਦ ਸਰੇ ||
 gāvāu gūnā pāramā | gūrū sūkhā sāgārā || dūrtā nīvārāṇā | sābdā
 sārē || 8 + 8 || 8 + 6 = 30 K.
 ਗਾਵਹਿ ਗੰਭੀਰ ਧੀਰ ਮਤਿ ਸਾਗਰ ਜੋਰੀ ਜੰਗਮ ਧਿਆਨੁ ਧਰੇ ||
 gāvāhi gāmbhīrā | dhīrā mātī sāgārā || jōgī jāngāmā | dhyānū
 dhārē || 8 + 8 || 8 + 6 = 30 K.
 ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦਿਕ ਆਤਮ ਰਸੁ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਓ ||
 gāvāhi īndrādī | bhāgātā prāhīlādī || kā ātmā rāsū jini | jāṇiō ||
8 + 8 || 8 + 5 = 29 K.
 ਕਬਿ ਕਲਸੁ ਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਰਾਜ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ ||
 kābī kālāsū jāsū gāvāu gūrā nānākā || rājā jōgū jini | māṇiō ||
8 + 8 || 8 + 5 = 29 K.
30 K + 30 K + 29 K + 29 K = 118 K.

41. In the text on p. xcv ਤਰੇ has fallen out.

42. The original has only ਰਹੀਮ, but the metre requires ਰਹੀਮਾ, which is also justified by the grammar, as it is the Vocative.

43. In the text there is a misprint on p. xcv, as ਏਕ must be read instead of ਅਨੇਕ.

44. Though written in the original ਸ੍ਰੀਅਸਪਾਨ, an *i* must here be inserted in the conjunct consonant *sr*, in order to get the necessary number of moras.

12. The Gāthā

The Gāthā, of which only a small piece (of 24 stanzas by Arjun) is to be found in the Granth, is not the usual Āryā metre, consisting of $7\frac{1}{2}$ feet respectively and containing $30 + 27 = 57$ Kalās, but comprehends a number of the many varieties of that metre, which have come into use in the later Prākṛit and are destitute of the end-rhyme, for which they substitute an internal rhyme after the twelfth mora, though not always. Each stanza must therefore be scanned by itself, in order to determine the exact metre. We subjoin here as examples the first two Gāthās.

The first Gāthā is a couplet scanned by $29 + 29 = 58$ Kalās and called *Vigīti*, as :

ਕਰਪੂਰ ਪੁਹਪ ਸੁਰਗੀਧਾ ਪਰਸ ਮਾਨੁਖੁ ਦੇਹੁ ਮਲੀਣੁ ॥

kārpūrā | pūhāpā sūrgādhā || pārsā | mānūkhyā | dēhām | mālinām ||

12 + 17 = 29 K.

ਮਜਾ ਰੁਪਿਰ ਦੁਰਗੀਧਾ ਨਾਨਕ ਅਥਿ ਗਰਬੇਣ ਅਗਾਨਣੇ ॥ ੧ ॥

mājā | rūdhirā dūrgādhā || nānākā | āthī | gārbēṇā | āgyāṇāṇō ||

12 + 17 = 29 K.

29 K + 29 K = 58 K.⁴⁵

The second Gāthā is a couplet scanned by $27 + 29$ and called *Čandrikā*, as :

ਪਰਮਾਣੇ ਪਰਜੰਤਿ ਆਕਾਸਹ ਦੀਪ ਲੋਅ ਸਿ ਖੰਡਣਹ ॥

prāmāṇō | prājāntī | ākāśāhā || dīpā | lōā sī | khāṇḍāṇāhā ||

15 + 12 = 27 K.

ਗਛੇਣ ਨੈਣ ਭਾਰੇਣ ਨਾਨਕ ਬਿਨਾ ਸਾਧੂ ਨ ਸਿਧੁਤੇ ॥

gačhēṇā | nāiṇā | bhārēṇā | nānākā | bīnā | sādhu nā | sīdhyātē ||

12 + 17 = 29 K.

27 K + 29 K = 56 K.

The name of the metre is always added in the Granth, where it is a conventional metre, as stated already; where it is not added, it is more or less a fancy metre of the poet. Such stanzas are designated by the Sikhs by the general appellation of "*Paurī*."

45. As regards the distribution of the feet there are always $4 + 4 + 4$ in the first Pada, in the second Pada we have $3 + 5 + 4 + 5$, but in the fourth Pada $4 + 3 + 5 + 5$.

ERNEST TRUMPP*

A.C. Arora

In the first half of the nineteenth century a number of European Scholars wrote and published accounts, fragmentary or full, of the history of the Sikhs. Almost all of these accounts had been inspired by a spontaneous desire or curiosity to acquire and spread information about these 'extraordinary' people who had struggled heroically against the tyrannical Mughal rulers and Afghan invaders, carved out independent principalities (Misls) merged subsequently into a well-organised kingdom under Maharaja Ranjit Singh, and finally fought against the British armies with wonderful courage and gallantry. The most notable of such accounts had been written by the British officials such as John Malcolm, W.L. M'Gregor and J. D. Cunningham. After the annexation of the Punjab to the British Indian Empire in 1849, the most serious problem of the British authorities was how to convert this "martial and hostile population into industrious subjects cultivating the arts of peace and civilization". In an earnest endeavour to solve this problem the Board of Administration of the Punjab under the Presidentship of Henry Lawrence (1849-53) and the John Lawrence as the Chief Commissioner of the Province (1853-58) conceived and carried out a series of measures successfully. Due to these measures and some other well-timed steps taken by the provincial authorities, the Sikhs, by the large, remained quiet during the great revolt of 1857-58, despite the dormant discontent in a section of them. Not only that, a good number of Sikh soldiers recruited from the disbanded Khalsa army fought faithfully on the side of the British in Delhi and elsewhere. The Sikh Chiefs of Patiala, Jind, Nabha, Kapurthala and Faridkot also rendered conspicuous services to their paramount which were duly appreciated and rewarded by the British authorities.

After the suppression of the revolt, the British Government was keen on keeping up the loyalty of the Sikhs, and as such it wanted to get some first hand information about the social and religious background of this community. The accounts published earlier about the Sikhs gave but a scanty second hand information regarding their religion wherein lay the real root of their strength. The Punjab Government, therefore, mooted the proposal of getting prepared an authentic translation of *Adi Granth*, the Bible of the Sikhs. The proposal was accepted by the India Office authorities who decided to entrust the work to a German Christian missionary named Dr. Ernest Trumpp.

---

*Taken from Dr. Fauja Singh (Ed.), *Historians and Historiography of the Sikhs*, New Delhi, 1978, pp. 154-165.

A learned scholar of oriental languages at the University of Tubingen, having good knowledge of Sanskrit, Prakrit and North Indian vernaculars, Trumpp was considered very competent to undertake this work. He was not an unworthy representative of his age which produced a number of eminent philosophers and philologists. Like them, he possessed the scholarly spirit of enquiry and doubt, and would not entertain anything unacceptable to reason. But being essentially a philologist, he did not have any historical bent of mind, much less acumen, and as such lacked objectivity in approach. In attempting the stupendous work on Sikhism, be it noted, he had also not been actuated by any devotional feelings or fascination for Sikh religion. On the contrary, his deep-rooted commitments as a Christian missionary do not appear to have allowed him to cast away his pre-conceived prejudices about a non-Christian religion. It is also important to emphasize that Trumpp had been launched into the study of Sikh religion not by his own choice. He had rather been employed by the Indian Office authorities of London to take up this work. Little wonder, therefore, that Trumpp had no instinctive sympathy or liking for the subject he has been asked to work upon, except perhaps some interest of a linguistic nature.

Trumpp had evidently no previous knowledge at all about the Sikh Gurus and their religion, nor does he appear to have had any preliminary understanding of the cultural background and traditions pertaining to the subject on which he had agreed to work. Naturally he was confronted with 'considerable difficulties' at the very outset. He had started the work towards the close of the year 1869¹ but there was no substantial progress for about a year. Under the circumstances he decided with the permission and subsidy of the authorities to go to the Punjab towards the end of the year 1870, "in the expectation, that all difficulties would be easily surmounted there." The learned German scholar sought the help of some *Granthis* at Lahore and Amritsar but he was 'sorely disappointed' as they could not, or perhaps did not, give him the type of information which he required. It is quite possible, as Macauliffe writes, that he might have offended the *Granthis* by pulling out his cigar case and polluting the holy *Granth* with tobacco smoke.² He is also reported to have boasted that he understood the Granth better than they.³ Due to all this the Sikh *Granthis* were probably reluctant to give him the required information. Or it might be that Trumpp could not contact the Sikh *Granthis* who were really competent to guide him. At that time ruthless "suppression and vilification of the Sikhs on the plea of Kuka anarchism" had been going on, and harassed by the political

1. It was coincidentally the year of the fourth birth centenary of Guru Nanak, the founder of Sikhism.
2. M.A. Macauliffe, *The Sikh Religion : A Symposium*, (Calcutta, 1958); p. 1.
3. Trumpp himself writes, "They (*Granthis*) had not even a clear insight into the real doctrines of the Granth" *The Adi Granth or the Holy Scriptures of the Sikhs*. (London, 1877), Preface, p. VI.

persecution the scholars well-versed in the Granth had left Amritsar and Lahore for Gurukashi (Damdama Sahib in the modern Bhatinda District).⁴ However, deprived of the assistance of competent Gyanis,⁵ Trumpp had to depend mainly upon his own genius and once more found the task "infinitely more arduous than I had ever imagined"⁶. He had, of course, the advantage of enjoying full and ungrudging support of the Government authorities who placed all the materials available in the India Office Library at his disposal. He also gleaned relevant information from a number of English, Persian and Punjabi books and manuscripts he came across in the course of his stay in India. After putting in seven year of continuous and strenuous labours, Trumpp at last succeeded in completing only a portion of the work which was published early in 1877 A.D.

The book is divided into two parts. The first part (pp. i-Cxxviii) contains Introductory Essays which are divided into five chapters. Chapter I gives a succinct account of the life of Guru Nanak, followed by the text of *Puratan Janamsakhi* marked A and that of the then current *Janamsakhi* marked B. Chapter II sketches the life of the other nine Sikh Gurus. Chapter III brings out the teachings of the Sikh Gurus under the caption 'Sketch of the Religion of the Sikhs'. Chapters IV and V deal with the composition, language and metres of the Adi-Granth. The second part of the book (pp. 1-708) contains translation of the voluminous Adi-Granth from the original Gurmukhi into English with explanatory footnotes. The book closes with an Appendix (pp. 709-715) giving original text of the Japji in *Gurmukhi*.

What strikes the reader at the very outset is the author's significant observation regarding the relative value of the old *janamsakhis* and the later *Janamsakhis* for constructing an account of the life of Guru Nanak. It is a well-known fact that Trumpp was the first person to discover H.T. Colebrooke's *Janamsakhi*, also called *Wallait-Wali Janamsakhi* in the old India Office Library.⁷ After a close examination and comparison of this manuscript with the later *Janamsakhis* which were then current, he conclude :

".....this is the fountain from which all others have drawn largely : for

4. Giani Harnam Singh Ballabh, *Trumpp's Translation of Siri Guru Granth Sahib, Introduction*, p. vi.
5. Trumpp, however, did get some help from a Nirmala Sadhu of Amritsar establishment named Atama Singh who, he admits, was for considerable time his instructor. See f.n. I at p. Cxviii. He is also reported to have got some assistance from Hindu *Munshis*.
6. Trumpp, *op. cit.*, Preface, p. VII.
7. This *Janamsakhi* had been taken from India by Henry Thomas Colebrook in 1815 A.D. and deposited in the East India Company Library (India Office Library after 1858). Trumpp discovered it in 1872 A.D. Thereupon, a few copies of this manuscript were prepared by the efforts of Sir Charles Aitchison, the then Lieutenant-Governor of the Punjab, and they were distributed among the prominent leaders of the Sikhs. It was then popularly known as 'Wallait Wali Janamsakhi'. Afterwards it was compiled and published by Bhai Vir Singh (1926 AD) under the name '*Puratan Janamsakhi*'.

the stories, as far as they are common to both relations, very frequently agree verbally, with the only difference, that the later *Janamsakhis* have substituted more modern forms for old words, which with the progress of time had become unintelligible.....but compared with the later *Janamsakhis*, which enter into the minutest details, in order to satisfy curiosity, and which have no sense but for the miraculous, however absurd, it is relatively sober.”⁸

It is, indubitably, a great contribution of Trumpp not only to have discovered this old *Janamsakhi* but also to have highlighted the comparatively greater value of this manuscript. Considering this *Janamsakhi* as relatively more reliable, he has based his account of the life of Guru Nanak largely upon this source. But in a bid to analyse critically its contents in comparison with those of the later *Janamsakhis*, he has misrepresented the great personality of the first Sikh Guru. Alluding to Nanak’s lack of interest in worldly affairs after marriage and consequent anxiety of the family who regarded him as a ‘lunatic’ (obviously a wrong term for ਈਵਾਨਾ occurring in the original text) and called a physician, Trumpp writes :

“It is very significant, that this whole circumstance is carefully passed over in the later *Janamsakhis* as every other point which throws an unfavourable light on Nanak”.⁹ He seems to have failed to appreciate the fact that this circumstance was simply indicative of his spiritual propensity, and as such, far from being unfavourable, it was a significant gesture of the future greatness of the Guru. The same error is noticeable in what Trumpp considers the unhappy married life of Guru. He remarks :

“..... his domestic life being by no means happy, owing, it appears, to his own fault, as nothing is reported prejudicial to his wife”.¹⁰ Imbued with mundane Western ideas and not really conversant with the spiritual and cultural traditions of India, Trumpp seems to have applied rigorously a materialistic standard to the portrayal of the picture of a man who was, when all is said, a spiritualist par excellence. This so-called very ‘fault’ of Nanak was verily his greatest quality and provides the real key to the proper understanding of his personality. Trumpp betrays a colossal ignorance of another sacred Indian tradition when he attributes Guru Nanak’s practice of daily bath in the canal (Bein) to the advice of a Govind Faqir for the purpose of curing himself of a liver complaint”.¹¹ He seems to have been utterly unaware of the fact that it has been an age-long religious tradition among the Hindus to take bath regularly, preferably at canals and rivers.

Trumpp was, however, the first scholar to explode the popular belief based upon the later *Janamsakhis* that Bhai Bala was the constant companion

8. Trumpp, *op. cit.*, p. ii.

9. *Ibid.*, p. iii.

10. *Ibid.*, p. iv.

11. *Ibid.*

of Guru Nanak in his travels and a sort of 'mentor' to him. If it had been a fact, he observes, it would be quite incomprehensible, why never a singly allusion should have been made to him (Bhai Bala) in the old tradition.¹² In this the learned scholar seems to be correct and his viewpoint has not been challenged or disproved so far. But Trumpp's account of the travels, or 'wanderings' as he says, of Guru Nanak is at once deficient and defective. Reproducing a brief survey of the five *Udasis* of the Guru from the old *Janamsakhis*, he arbitrarily rejects the Master's reported visits to far off places without assigning any substantial reason. For instance, he considers his visit to Ceylon (Singhala Dvīpa) as 'in the highest degree unlikely' and the tradition about his visit to Mecca as 'an invention.'¹³ Summing up the account of the life of Guru Nanak, Trumpp writes : "It is a biography containing very little to attract our interest and, *mutatis mutandis*, applicable to nearly every Hindu Faqir"¹⁴. Thus with his characteristic prejudice, the German missionary scholar has, it appears, wantonly tried to belittle the great personality of the founder of Sikhism.

Trumpp's account of the other Sikh Gurus also reflects his prejudices on the one hand and bears evidence of his superficial study on the other. In his misdirected attempt to seek scientific education and accomplishments in the Sikh Gurus, he describes the second, third and fourth Gurus as 'unlettered' and 'without any scientific education',¹⁵ and ninth Guru as 'not a learned man',¹⁶ although they all composed great many verses of a high order. From Trumpp's point of view all the great prophets of the world should be considered illiterate. The German scholar fails to understand that it is not 'scientific' learning but spiritual devotion which was *sine qua non* for Guruship, and it is this which all the Sikh Gurus possessed in an eminent degree. Trumpp evidently errs grossly by applying the Western standards of scientific learning current in his age to the study of the great spiritual guides of the East.

Not caring to verify facts and seek their corroboration from different sources, Trumpp gives numerous wrong and unfounded statements. Of these, the following are worthy of notice :-

"Lahana became first acquainted with Nanak at Kangra, whither he had gone to worship the Devi. He heard there, that Nanak, a great faqir, was staying there....."¹⁷ "Guru Amar-Dass was particularly fond of his daughter (whose name was Mohani), so that passing his son Mohan, he entrusted the Guruship to his son-in-law Ram-das....."¹⁸

12. *Ibid.*, p. v.

13. *Ibid.*, pp. v-vi.

14. *Ibid.*, p. vi.

15. *Ibid.*, pp. Lxxvii, Lxxviii and Lxxx.

16. *Ibid.*, p. Lxxxvii.

17. *Ibid.*, p. Lxxvii.

18. *Ibid.*, p. Lxxx.

"His (Guru Ram Das's) income from the voluntary offerings of his disciples must have been considerable : for it enabled him to restore magnificently an old tank which he called Amritsar (the nectar-tank), in the midst of which he built a place of worship, to which he gave the name of Harmandar."¹⁹

"Guru Arjun was the first Sikh Guru who laid aside the garb of a Faqir and kept an establishment like a grandee : he engaged also in trade in a grand style, as he either love money or was much in want of it."²⁰

"It is expressly stated in the Dabistan (II, p. 274) that he (Guru Hargovind) appropriated to himself the pay due to the soldiers in advance, in consequence of which and on account of the mulct imposed upon his father Arjun, the Emperor Jahangir sent him to the fort of Gualiar, where he remained imprisoned for twelve years."²¹

"After the death of Jahangir (1628) Har-Govind entered the service of the Emperor Shah-Jahan, but he seems soon to have left his service and to have taken up a reckless course of life again."²²

"ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ, a notorious freebooter in the Punjab, who had become a disciple of Har-govind."²³

"Then he gave the order, that whosoever desired to be his disciple, he must always have five things with him which all commence with the letter Kakka (i.e.K) viz. *the hair* (ਕੇਸ, which must not be cut) a *comb* (ਕੰਘਾ), a *knife* (ਕਰਦ), a *sword* (ਕਿਰਪਾਨ), and *breeches reaching to the knee* (ਕੱਛ)."²⁴

"The hill Rajas marched with a considerable force on Anandpur and some severe battles were fought, in one of which, near the town of Chamkaur (ਚਮਕੌਰ), the two eldest sons of Govind Singh were killed; but the Rajas were at last successively repulsed and compelled to flee to the hills."²⁵

The above-mentioned erroneous statements tend to suggest that Trumpp based his account on a superficial study of the sources that could be readily available to him. He seems to have depended largely upon *Dabistan* (English translation by Shea and Tryer), *Siyar-ul-Mutaakhirin* (English translation by Briggs), *Sakhis : Travels of Guru Tegh Bahadur and Guru Gobind Singh* (English translation by Attar Singh of Bhadaur), *Sikhan de raj di vithia* etc., the sources which are far from trustworthy. Either he did not come across, or as it seems more probable he did not care to go through the more reliable

19. *Ibid.*

20. *Ibid.*, p. Lxxxix.

21. *Ibid.*, pp. Lxxxiii-Lxxxiv. The first part of the statements is based on a wrong translation of *Dabistan* by Shea and Tryer. The original sentence in *Dabistan* is : *Vazah-i-sipahian pesh-grift*, which means that the Guru adopted the style of a soldier. See Teja Singh and Ganda Singh : *A Short History of the Sikhs*, Vol. I (Bombay, 1950), p. 40 f.n.

22. *Ibid.*, p. Lxxxiv

23. *Ibid.*, p. Lxxxiv, f.n. 2.

24. *Ibid.*, p. xci

25. *Ibid.*, p. xcii.

Punjabi works such as *Vars* of Bhai Gurdas and works of Bhai Mani Singh, Sainapat, Bhai Nand Lal, Kesar Singh Chhibbar, Rattan Singh Bhangu, Bhai Santokh Singh, Sarup Das Bhalla etc., which could have given him more authentic and detailed information about the Gurus and Sikh traditions. Unlike Malcolm before him and Macauliffe after him, Trumpp appears to have looked askance at the Sikh traditions, and therefore his account of the Sikh Gurus is found to be faulty in the highest degree.

Trumpp claims to be the first writer to base his account of the religion of the Sikhs on the actual study of *Granth* and says that the account of the previous writers who had depended upon second-hand information is "partly defective, partly labouring under mistakes."²⁶ There is no doubt that Trumpp not only studied but also translated a major portion of the original *Granth*, and has brought out the main tenets of Sikh religion, supported by numerous quotations from the *Granth* itself. But he has betrayed a lamentable lack of understanding of some fundamental principles of this religion. Obsessed with the notions of highly materialistic speculative philosophies of his age, he vainly endeavours to find a speculative and scientific philosophy in the composition of the Sikh Gurus and as such the *Granth* in its contents appears to him "perhaps the most shallow and empty book that exists, in proportion to its size."²⁷ Trumpp fails to comprehend the basic fact that the object of the Sikh Gurus was not to propound any philosophy that might confuse the people but to place some practical principles of their teachings before the common people in a simple language. Trumpp is also grievously mistaken in his observation that Sikhism, like Buddhism, is "nothing but unrestricted Pessimism, unable to hold out to man any solace, except that of annihilation"²⁸ and that "in a religion, where the highest object of life is the extinction of individual existence, there can be no room for a system of moral duties."²⁹ The ultimate goal of the Sikh religion is, of course, the liberation of individual soul but the means preached by the Sikh Gurus for the achievement of this goal is not renunciation of the world, much less self-mortification. On the other hand, the way of Sikh religion is more a way of life to be lived according to a definite model than a set of dogmatic doctrines,³⁰ there being a great emphasis on inculcating social and moral virtues such as truth, contentment, tolerance, forgiveness, charity, love compassion, intercaste mixing, etc., etc.

Not appreciating aptly the unique importance of the guru of guide for spiritual advancement, which is indeed one of the pre-eminent principles

26. *Ibid.*, p. xcvi.

27. *Ibid.*, p. cxxii. He calls it elsewhere "incoherent and shallow in the extreme, and couched at the same time in dark and perplexing language, in order to cover these defect". See Preface, p. VII.

28. *Ibid.*, p. cvi.

29. *Ibid.*, pp. cix-cx.

30. Teja Singh, *Asa di Var* (Amritsar, 1957), Introduction, p. 12.

of Sikh religion, Trumpp disdainfully attributes it to the vanity of the Sikh Gurus to keep up their importance. He remarks that the Sikh Gurus took good care not to make the muttering of the name of Hari too easy lest they themselves should be considered 'more or less superfluous guides.'³¹ It was obviously foreign to the sense of the German missionary to grasp that it was not for self-importance or self-adulation that emphasis was laid by the Sikh Gurus on the necessity of Guru but for the supremely selfless purpose of leading the disciples from darkness into light on the spiritual path.

Himself a learned scholar of vernacular languages of northern India, Trumpp gives able comments on the compositions of the *Granth* as well as on the language and the metres used therein. From the linguistic point of view, he considers this work, "of the greatest interest to us, as it is a real treasury of the old Hindi dialects, specimens of which have been preserved therein which are not to be found anywhere else." "The *Granth*," he goes on to observe, "contains sufficient materials, which will enable us to investigate those old and now obsolete dialects, from which the modern idioms have had their origin, so that the gap, which hitherto existed between the older Prakrit dialects and the modern languages of the Arian stock may, by a careful comparative study of the same, be fairly filled up."³²

Trumpp was the first European writer to translate the voluminous *Adi Granth* from original *Gurmukhi* into English. Some imperfections in a work of this nature and magnitude were bound to be there; firstly, there existed neither a grammar of the old Hindi dialects nor a dictionary, and the meaning of many old obscure words could not be easily comprehended; secondly, Trumpp did not have a good command of English language which was not his mother-tongue; thirdly, the author being a Western had no previous knowledge of the religious and cultural traditions which could help in the understanding of hymns of spiritual nature. It has, therefore, been pointed out that his translation is "literal and at various places incorrect"³³ and that he has used "cynical and irrelevant remarks on the etymology of certain words in the strictest sense of the grammatical rules."³⁴ According to a later Western writer, his work "was highly inaccurate and unidiomatic, and furthermore gave mortal offence to the Sikhs by the *odium theologicum* introduced into it."³⁵ Nevertheless, there are "some good and meritorious aspects" of this translation work which should not be ignored. Trumpp also deserves credit for having produced this 'solid work' of a pioneering nature. Even the inaccuracies of his work and his "defaming the Gurus, the sacred book, and the religion of the Sikhs" inspired

31. Trumpp, *op. cit.*, p. cvii.

32. *Ibid.*, p. cxxii.

33. Surinder Singh Kohli, *A Critical Study of Adi Granth*, (New Delhi, 1961) p. 23.

34. Giani Harnam Singh Ballabh, *op. cit.*, p. VII.

35. M.A. Macauliffe, *The Sikh Religion*, Vol. I (Reprint Delhi, 1963) Preface, p. vii.

Macauliffe to produce his valuable voluminous works on Sikh religion "to make some reparation to the Sikhs for the insults which he offered to their Gurus and their religion."³⁶ His work may also be said to have drawn the keen attention of the contemporary Singh Sabhaites and subsequent Sikh scholars to the need of reinterpreting the real tenets of Sikhism, exploding the fallacies which had become current about it.

---

36. *Ibid.*

TRUMPP AND MACAULIFFE : WESTERN STUDENTS OF SIKH HISTORY AND RELIGION*

N. G. Barrier

During the later part of the nineteenth century, the Sikhs of the Punjab seriously began to explore the historical roots of their religious faith and tradition. At least two foreign scholars, Max Arthur Macauliffe and Ernest Trumpp, made an important contribution to that search. Separated by time, training, and perspective, these interpreters of Sikhism nevertheless had much in common. Both depended on Indians for assistance in translation and supply of background information, and hence their publications tended to reflect the intellectual milieu of the period. In addition, each began his work with specific goals and preconceptions, and to some degree, these changed over time. Finally, Macauliffe and Trumpp came to terms with broader cultural patterns in the Punjab, especially in the critical area of how Sikhism appeared to fit into contemporary religious development. This essay surveys how and why each scholar dealt with Sikhism and suggests their long-term influence on Sikh studies.

Western influence in Sikhism had been found in the writings of missionaries and administrators ever since the British Empire began spreading into North-West India. Only after annexation of the former Sikh state of Punjab, however, did the government seriously attempt to understand the Sikh faith by sponsoring scholarly research and translation of texts. Although curiosity in the life style and religion of the new members of Empire contributed to the new attitude, the major force behind officially sanctioned schemes was politics. Officials felt that they had to know more about Sikhs in order to deal with them.¹ Much discussion focussed on two Sikh books, the *Adi Granth* and the *Dasam Granth*. Written in a script and a dialect quite foreign to Western experience, the *Adi Granth* or *Granth Sahib* was universally acknowledged as the major religious work in Sikhism. The *Dasam Granth*, a collection of writings by the final Guru, Guru Gobind Singh, and his contemporaries, also supposedly contained vital information on Sikh tradition, especially the symbols and the militarism characterizing the faith in the eighteenth century. In 1859, therefore, the Punjab government initiated a project to preserve and to translate authentic

*Taken from Dr. Fauja Singh (Ed.), *op. cit.*, pp. 166-173.

1. See, for example, the detailed discussions of Sikhism and its political implications in *Foreign Political* 1859, April 8, 141-2 (Government of India, NAI, New Delhi); *Foreign Secret* 1851, February 28, 37-44; *Foreign General* July 1869, 68-9KW.

versions of both Granths.² Copies of the Dasam Granth were available, but securing an authentic version of the *Adi Granth* proved more difficult. Sadhu Singh Sodhi, who has possession of the Kartarpur Granth reputed to be the original copy, refused to supply a copy earlier even to Maharaja Ranjit Singh. Through personal and official persuasion, Sadhu Singh ultimately agreed to present a copy to the British for shipment to England. There John Lawrence was to present the manuscript to the India Office Library. When forwarding the *Granth* to Calcutta for transshipment, the Punjab Government noted that while Robert Cust (a noted oriental scholar) had offered to translate if provided released time and funds, the translation probably might be more easily carried out in London.

The issue of translation then remained dormant for a decade. In May 1869, the Punjab Government mentioned proceeding with the original plans and asked to have the Granth returned to India for study if the work could not be done in Europe.³ The Secretary of State responded by initiating discussions with a renowned student of Indian languages, Dr. Ernest Trumpp. Born in 1828, Trumpp received his advanced degree in language and linguistics from Tubingen, and after passing theological exams, went to Karachi in 1854 for linguistic research under the auspices of the CMS. While in Sind, Trumpp mastered local languages and produced several studies on Sindhi and Pushto. When the India Office contacted him, the former missionary was lecturing in Oriental Languages at Tubingen after his return from India because of illness. Trumpp welcomed the idea of translating Sikh scriptures and with an India Office subsidy he began to work on India Office manuscript.

It is obvious from Trumpp's subsequent writings that he had neither interest in the religious tenets of the Sikhs nor an appreciation of the difficulties entailed in translating the Granth. His main concern, at hand and an accurate translation based on sound linguistic principles. Trumpp quickly realized that preparation of a final text could not be done in isolation, and he applied to the India office for support to visit India for work on the spot with Sikh scholars. At the same time, he requested a subsidy to publish a Sindhi grammar that he claimed as vital for study of the Granth. Although suspicious, the Secretary of State agreed and gave Trumpp both passage to India and a stipend for other expenses. In agreeing to the grant, and limited funds for the grammar, the India Office warned that these terms were final. Trumpp would be expected to produce translations, if possible, of both the *Adi Granth* and the *Dasam Granth*. He agreed, nothing progress in translation and the forthcoming publication of an initial draft of the *Japji* in the *Journal* of the Royal Asiatic society.

2. Correspondence in Foreign Political 1859, April, 8, 141-2.

3. PG to GI, 164, May 25, 1869 and subsequent correspondence, Foreign General July 1869, 68-69KW. The following summary also based on these Foreign General files : Nov. 1870, 26-7; Dec. 1870, 1-2.

Trumpp found a much different situation than anticipated when he arrived in Lahore in 1870.⁴ The intellectual tradition among Sikh *granthis* and *bhais* had dissipated considerably, and few scholars were able to assist in translation. Moreover, many scholars themselves Sikh were in a confused state, with lack of clarity on such basic issues as to whether Sikhism was a separate religion or only a sect within Hinduism. Some reputable Sikhs emphasized the spiritual side of their faith and said that baptism and maintaining the symbols associated with Guru Gobind Singh were not necessary to be a faithful Sikh.⁵ In short, Trumpp could not rely on experts to assist him, nor was there an undisputed theological tradition on which he could draw, a frustrating circumstance aptly described later by Donald McLeod :

"He entered on the translation of the *Adi Granth* as a learned philologist, expecting to find in the Sikh Granths a congenial sphere for the exercise of his great powers, and to be aided in the work by learned men versed in the Sikh scriptures--- an expectation which was doomed to early disappointment."⁶

Despite these problems, Trumpp attempted to find help from Sikhs associated with the Golden Temple in Amritsar. According to Macauliffe and other sources, Trumpp proceeded to insult the Granth by blowing cigar smoke across its holy pages and thus managed to alienate in five minutes the very men who might have been most useful to the project.⁷ Whether true or not the story does illustrate the tenor of Trumpp's personality and approach that would have made collaboration with traditional Sikhs difficult if not impossible. Adopting an aloof attitude that reflected missionary background and rigorous linguistic training, Trumpp egotistically felt that he knew more about the real meaning of the *Adi Granth*, at least linguistically, than those revered for their ancient knowledge of the holy book but who "had lost all learning."⁸

Rather than cooperating with Sikhs, therefore, Trumpp prepared translations with the aid of Hindu *munshis* and occasional advice from members of a local oriental society, the Anjuman-i-Punjab. Besides commenting on Trumpp's work, the Anjuman helped locate and verify the authenticity of various manuscripts.⁹

Trumpp spent eighteen months on translation of the *Adi* and *Dasam*

4. Letter from Trumpp, April 13, 1872, in *Foreign General* Feb. 1873, 58-67A.

5. For example, notes on discussions between British officers and prominent Sikhs, surveyed in *Foreign General* Jan. 1874, 1-5A.

6. McLeod letter in *Foreign General* Jan. 1873, Feb. 58-76A.

7. Macauliffe account in *GI Home-Books*, June 1907, 121-1A; also Macauliffe comments on Trumpp in *The Holy Writings of the Sikhs* (Allahabad, 1900), pp. 25-26.

8. Trumpp's perspective reflected in his letter to the Secretary of State for India, Jan. 13, 1873, in *Foreign General* July 1873, 34-7A; Also, comments scattered through his *The Adi Granth* (London, 1877).

9. Trumpp and orientalism surveyed in Jeffrey Perrill, *Punjab Orientalism* (unpub. diss., History, University of Missouri, 1976), pp. 503-508.

Granth. By April 1872, illness and frustration with the intricacies of the material led him to request permission for a return to Europe.¹⁰ In summarizing the fruit of his work, he stated that the Dasam Granth had turned out to be a collection of myths, *puranic* tales, and ill-considered theory and thus did not justify extensive research. Even the Adi Granth, according to Trumpp, did not need total translation. The Punjab government attempted to make concessions to the scholar in order to complete the Granth and also to secure translations of related material, but to no avail. Trumpp returned home, and after protracted negotiations with the Secretary of State, eventually made arrangements to publish part of the Adi Granth in 1877. The publication contained a lengthy introduction on Sikhism and the Gurus, followed by translation of approximately one-third of the Sikh scripture (complete with extensive footnotes and commentary.)¹¹

Before turning to the importance of the volume, it might be useful to highlight the evolution of Trumpp's ideas, the perspective that coloured his translation and introductory essays. First, Trumpp probably assumed from the outset that Sikhs were Hindus, and while somewhat differentiated from Hinduism by symbols, soon would be slipping back into the Hindu fold. In his words, "Sikhism is a waning religion, that will soon belong to history."¹²

With regard to the Granth, Trumpp quickly adopted the position, mistakenly of course, that the style and composition of the holy scripture was imperfect, a complicated mixture of ideas and hollow phrases. When corresponding with the British, this opinion surfaced quite plainly. What then was the value of the Adi Granth ? For Trumpp the philologist and linguist, the answer was simple :

It is undoubtedly of great value from a philological point of view that, it is, so to say, a great store-house of a variety of dialects of the middle ages, of which we else would have no trace. It fills up a gap in our knowledge of the development of the North Indian Vernacular."¹³

Despite his gratuitous remarks dotting the translation and introduction, Trumpp's publications made several important contributions to the study of Sikhism and Sikh historiography. First, his book constituted the first serious translation of the *Adi Granth*. As such, it remained a benchmark and even theology. The translation, however, was marred by Trumpp's inadequate command of English coupled with a pedantic, philological approach to the material. As Macauliffe later criticized, the literal translation of words without

10. Correspondence in Foreign General, May 1872, 6-9A.

11. *The Adi Granth* (now available in reprint edition, Oriental Reprints). On Trumpp's views on the Granth, see his introduction and a detailed letter to the Secretary of State, Nov. 26, 1873, Foreign General August 1874, 3-5A.

12. *The Adi Granth*, p. viii.

13. Letter to Secretary of State, Jan. 13, 1873, Foreign General, July 1873, 34-37A; also comments in *The Adi Granth*, p. viii.

coming to terms with the milieu in which they were written often left faulty and imperfect impressions for those unacquainted with Sikhism.¹⁴ Even with defects in translation, the critical footnotes serve as a valuable reference on terminology and the use of words.

Equally as important, and undoubtedly more controversial, were the judgements found in Trumpp's essays on Sikhism and the Gurus. Trumpp approached historical data in a cold, ruthless fashion. His criticism of the *Janamsakhi* literature and other traditional sources probably mirrored both disdain for Sikhism and rigid training in textual analysis. In addition to nothing gaps, differences, and inconsistencies in existing *Janamsakhis*, he discovered and helped publicized the Colebrooke manuscript, now generally acclaimed as a fundamental source on early Sikhism.¹⁵ Leaving aside Trumpp's persistent habit of making derogatory comments on Punjab life and Sikh scholarship (as for example saying that Sikhs were so poorly educated and superstitious that they would only accept historical works filled with phantasy and myth), Trumpp's observations on contemporary Sikhism must be taken seriously if one wishes to understand the peculiar mix of Sikhism and Hindu tradition from which the Singh Sabha movement developed. Trumpp's assessment of the Sikh inability to understand some of the meters and content of the *Adi Granth* also probably was not entirely wrong, although overstated. One of the frustrating problems confronting subsequent Sikh scholars involved that very issue, the general absence of a living tradition among Sikh Granthis who ordinarily might be thought to be useful in translating and explaining theological points. His rapid survey of the lives of the Gurus also is important because it ranks among the earliest attempts to integrate existing sources in a scholarly manner. Almost every page contains provocative assessments that later were to scatter sparks among Sikh scholars. He argued, for example, that Guru Gobind Singh worshipped Durga, that the Gurus accepted caste and Brahmin-dominated ritual, and so forth. Moreover, Trumpp highlighted several key problems that required, and to some extent still require, careful study, such as the relationship between politics and religion during the lives of the last four Gurus.¹⁶

Finally Trumpp made an inadvertent albeit negative contribution to Sikh studies in that he provided a controversial and much discussed overview with stress on the Hindu character of Sikhism. Trumpp's book gradually became seen as a historical statement that had to be confronted and proven wrong. It often is forgotten that in the early 1870's, many Sikhs probably agreed with a majority of Trumpp's conclusions. Certainly Sikhs surveyed by the British on

14. Macauliffe comments in *Home Public* Aug. 1902, 192A.

15. Evaluation of contributions by Trumpp and Macauliffe found in W. H. McLeod, *Guru Nanak and the Sikh Religion* (Oxford, 1968).

16. Issues raised in his introduction to *The Adi Granth*.

the issue of the relative importance of the Adi Granth and its role in contemporary Sikhism often supported his assessment that Sikhism and Hinduism were fundamentally the same. A few Sikhs denounced the book at the time, but their criticisms reflected more the wave of the future and not the majority reaction in 1870s. Trumpp therefore produced a translation and a commentary that had to be taken seriously. Later generations of Sikhs scholars and reformers realized the threat posed by his interpretations and made displacing his scholarship a primary goal.

SYAD MUHAMMAD LATIF*

His first consideration was to ascertain whether the teachings of the great Nanak were equally suited to the multifarious religious denominations and societies that then existed. He attempted to raise the followers of Nanak in the scale of society, and, with a view of uniting them by one common religious tie, he gave them a religious code, which they held in the greatest veneration. In this code he incorporated the sayings and verses of Nanak, the compositions of his predecessors, and his own, and the choicest literary productions of other religious reformers of those times, whose memory was still fresh in the minds of the people. This code he called the 'Granth', or the holy book, and it was handed over to the Guru's successors with an assurance that all it contained was pure and binding on all true disciples. A copy was kept in the Harmandar, or holy temple, and recited each day to the crowds who came to bathe in the sacred tank. Hymns were sung in praise of the Lord by bands of musicians, and the incidents of the life of Baba Nanak were repeated with great fervour. Thus was a new spirit infused into the minds of the followers of the Guru.

**History of the Punjab*, New Delhi, 1964, pp. 253-54.

MAX ARTHUR MACAULIFFE*

Guru Arjan now felt the necessity of laying down rules for the guidance of his followers in the performance of their daily religious duties and expiatory rites. This course would reduce his religion to consistency, and hinder divergent tenets and rituals. That consummation, however, could only be attained when the exact words of the Gurus were permanently recorded in one grand volume. The Guru was strengthened in this determination by Information he continually received that Prithia was composing religious hymns of his own which he described as the compositions of Guru Nanak and his successors, and the ignorant populace had not sufficient intelligence to discriminate. Guru Amar Das, in the twenty-third and twenty-fourth pauris of the Anand, had decided that only the real hymns of the Guru should be repeated and revered by Sikhs. Accordingly, such compositions should be collected and arranged for the guidance of the faithful. Nothing but evil could result from the hymns which Prithia endeavoured to impose upon the public.

On the Guru's arrival in Amritsar, he made plans for the compilation of the Granth Sahib. He fixed for the purpose on a secluded spot, where jand, wild caper, Indian fig, and pipal trees yielded agreeable shade while green harbage gratified the eyes and afforded a pleasant carpet for the feet. Tents were erected for the accommodation of the Guru and his bards and minstrels. The Guru decided to have a tank constructed there also, and set about its excavation.

On the completion of the tank, and at the time of giving it the name Ramsar, the Guru composed the following, which may be understood literally of spiritually :

Ever bather in God's tank;¹
Stir it up and drink the great nectareous juice.
God's name is holy water;
He who batheth in it shall have all his desires fulfilled.
Where God is spoken of in the company of the saints,
The sins of millions of births are erased.
The saints rejoice on remembering *God's name*,
And their souls and bodies feel supreme delight.
The slave Nanak is a sacrifice to him
Who bath obtained the treasure of the dust of God's feet.²

**The Sikh Religion*, Vols. III, IV, Satvic Books, Amritsar, 2000, pp. 55-56.

1. Rāmsar is also used in a spiritual sense to mean the association of the saints.

2. *Gauri*.

The Guru, on taking up his abode near the tank, was accompanied by a crowd of Sikhs. He now occupied himself with collecting further materials for his compilation, and with composing hymns of his own. He therefore instructed Bhai Buddha to take his place in the Harmaṇḍar, and do duty for him by giving religious instruction to all who presented themselves. He sent for Gurdas and appointed him to write the hymns of the Gurus from his dictation. He ordered that they should afterwards be translated by learned men into Indian and foreign languages, so that they might extend over the whole world as oil spreads over water.³

The followers of the principal Indian saints, Hindu and Muhammadan, since the days of Jaidev, were invited by the Guru to attend and suggest suitable hymns for insertion in the sacred volume. They repeated hymns of their respective sects; and such as conformed to the spirit of reform then in vogue, or were not wholly inconsistent with the Guru's teaching, were adopted and incorporated in the Granth. It may be here conceded that those hymns received some alterations in the process of transmission from the saints to their followers who were contemporaries of Guru Arjan; and this will explain why so many Panjabi words are found in the Bhagats' writings, and why they differ from their compositions preserved in other parts of India. According to the Hindu religion it was deemed a sin to listen to the teaching of Mussalmans, to say nothing of that of Sudars. It was one of the Guru's objects to show the world that there was no such superstition in the Sikh religion, and that every good man, no matter of what caste or creed, was worthy of honour and reverence.

Thy hymns are arranged according to Rags, or musical measures. The hymns of the first Guru, Mahalla I, come first, then those of the second Guru, Mahalla II, and so on. After the Guru's hymns the hymns of Bhagats, or Indian Saints who had previously conceived reformatory ideas, were inserted, though without any fixed order of precedence.

Satta, the minstrel who had visited Guru Ram Das, now came and completed the long hymn begun by Balwand by adding the following pauri in praise of Guru Arjan :

The four Gurus illumined the four ages of the world; thou, Arjan, art the fifth in their place.

It is thou thyself who didst create *the world*; thou art its standing pillar.

Thou art the tablet, thou art the pen, thou art the writer.

The human race cometh and goeth; thou art *ever* new and whole.

Guru Arjan sitteth of *Baba Nanak's* throne; the true Guru's canopy shineth over him.

Thou hast illumined every direction from the east to the west.

3. *Sūraj Parkāsh*, Ras III, Chapter 41.

They who worship not the true Guru are subject to transmigration.
Thy miracles increase twofold and fourfold; this is a true offerings to
the true Guru.⁴

The four Gurus illumined the four ages of the world; thou art the fifth
in their place.

Kahna, Chhajju, Shah Husain, and Pilo—four religious men of Lahore—
also came and requested the Guru to find a place in his Granth for their
compositions. He invited them to give him specimens of their poetical abilities.
Kahna was the first to deliver his composition—

I am He, I am He

Whom the Veds and Purans sing, but whom none hath found by
search.

This, a deification of Kahna himself, was promptly rejected by the
Guru as rank blasphemy.

Chhajju's composition was the following :

Look thou not on woman, even though she be cut out of paper;
Like a plundering band of Baloches she will take thee away and kill
thee.

This was rejected as being too derogatory to the female sex. According
to Guru Nanak, domestic life was the best of all, and he had no wish to
depreciate women.

Shah Husain's turn came next. The following was his composition :

Be silent, *O my friend*, be silent;

There is no necessity, O my friend, for speaking;

My friend, there is no necessity for speaking.

Within and without us is the one Lord; to whom else shall we address
ourselves?

The one Beloved pervadeth every heart; there is nowhere a second.

Saith the humble faqir Husain, I am a sacrifice unto the true Guru.

This was rejected by Guru Arjan on the ground that he did not consider
it the duty of holy men to conceal the message which God had commissioned
them to give to the world.

Pilo, the last to claim the honour of immortality in the Granth Sahib,
submitted the following :

They who have died at their birth are superior to us;

They do not thrust their feet into the mire, and are not befouled
therewith.

This was also rejected on the ground that better is the man who struggles
with the world to make his life profitable than he who quits the scene at the
outset.

Krishan Lal and Har Lal, two elderly learned pandits of Banaras, came to

4. Also translated—Thou art the true successor of the true Guru.

behold the Guru. They told him that Guru Nanak had given them much instruction on his visit to their holy city. That instruction was now incorporated in the Asa ki Var, and had become the common property of men; but they came to Guru Arjan to receive from him special instruction to suit their own particular case. He composed what are called the Sahaskriti sloks, written in a species of Prakrit, for their edification. To these compositions he subsequently added the Gatha, now found near the end of the Granth Sahib.

The Guru, probably to make trial of his learned and able scribe Bhai Gur Das, whose compositions he admired, offered to insert them in the Granth; but Bhai Gur Das said that they were not worthy of such honour. The Guru complimented him on his modesty and ability, and said that whoever read the Bhai's writings should acquire spiritual profit and instruction and faith in the teachings of the holy Gurus.

Several bards who had accepted the Sikh religion appeared before the Guru, and offered him panegyrics of himself and his predecessors. The Guru graciously gave such compositions a place in the sacred volume.

When all the hymns for insertion had been determined on, the Guru sat within his tent and dictated them to Bhai Gur Das. After much time and labour the volume was completed on the first day of the light half of Bhaddon, Sambat 1661 (A.D. 1604). The Guru then wrote the Mundawani as a conclusion; and affixed his seal thereto. The Mundawani is as follows :

Three things have been put into the vessel⁵—truth, patience, and meditation.

The ambrosial name of God the support of all hath also been put therein.

He who eateth and enjoyeth it shall be saved.

This provision should never be abandoned; ever clasp it to your hearts.

By embracing God's feet we cross the ocean of darkness; Nanak, everything is an extension of God.

After this the Guru in his self-abasement inserted the following slok :-

I did not appreciate what Thou didst for me, and yet Thou madest me worthy.

I am full of demerits; I possess no merit, and yet Thou Thyself hast compassion on me.

Thou showest compassion and kindness unto me; I have found the true Guru, the friend.

Nanak, if I obtain the Name, I shall live, and my body and soul shall be refreshed.

A Muhammadan poet called Alim in A.H. 991 (A.D. 1583) wrote a work in 353 stanzas generally from four to six lines each, called 'Madhava Nal Sangit', which purports to be an account of the loves of Madhava Nal and a

5. The Granth Sāhib is meant.

lady called Kam Kandala.⁶ The Rag Mala, which forms the conclusion of the Granth Sahib and contains a list of the rags and raginis and their subdivisions, is a portion of Alim's work extending from the sixty-third to the seventy-second stanza. It is not understood how it was included in the sacred volume. The rags mentioned in it do not correspond with the rags of the Granth Sahib.

The Guru invited all his Sikhs to see the precious compilation, the fruit of so much anxious labour, and distributed sacred food amongst them as a thanks giving for the completion of his toil. The volume was by the advice of Bhai Budha and Bhai Gur Das deposited in the Har Mandar.

At the conclusion of his task the Guru told his Sikhs that the Granth Sahib was the embodiment of the Gurus, and should therefore be held in extreme reverence. He then considered to whom he could entrust the sacred volume. If he entrusted it to the Bedis, Tehans, Bhallas, or Sodhis—the tribes from whom the Gurus had sprung—they might become proud, and consider themselves far superior to their surroundings; or they might perchance, owing to their mutual jealousies and quarrels, treat it with disrespect. He therefore decided on giving charge of it to Bhai Budha, who had seen Guru Nanak, whose devotion had been often tried, and who would perform the duty with reverence and love.⁷

Supplementary to the instructions contained in the *Granth Sahib* the Guru prescribed the rites to be observed on the decease of a Sikh, and also on occasions of rejoicing.

When Bhai Budha first opened the sacred volume in the temple, his eyes fell on the hymn quoted above, beginning, 'The Creator stood in the midst of the work,' which he regarded as auspicious and having a direct reference to the compilation.

6. An account of the same lovers is also found in the ninety-first *Chalitar* or tale in the tenth Guru's Granth.

7. *Guru Bilās*, V.

COMPILATION OF THE HOLY SCRIPTURE*

Khazan Singh

Some time after Arjan Dev obtained the Guruship, he began to consider the formation of a religious code and formulas of the laudation of the Lord to be daily repeated by the Sikhs. He endeavoured to raise the followers of the great Nanak in the social scale and to unite and bind them by a common religious tie. He compiled of a holy scripture in S. 1661 (1604 A.D.) and named it Granth Sahib, which is held in the greatest veneration, and after the death of the tenth and last Guru, Gobind Singh, upon it was bestowed the dignity of the Sikhs' Spiritual Leader. It is termed "Guru Granth Sahib". In this scripture Guru Arjan incorporated most of the hymns of Guru Nanak and almost all the compositions of his three successors. He himself contributed to it very extensively and added the choicest hymns of the reformers of other religions, Hindus, and Mohammedans or even low castes in order to show that the Sikh Gurus recognised no religion except purity of mind, good actions and devotion to the Almighty. Whatever it contains was pure and binding on all orthodox or true believers. It was kept in the holy temple at Amritsar and recited each day to the congregation. Hymns were constantly sung in praise of the Lord by bands of musicians and the incidents of the life of Guru Nanak were repeated with great favour. The Holy Granth took the place of various puranic citations which were formerly repeated on the occasion of Hindu marriages and deaths. Thus the Sikhs took a further and firmer step in their social life and standing, which practically emancipated them from the hold of the Brahmans, if any was yet left.

**History of The Sikh Religion*, Language Deptt., Punjab, 2000, p. 123.

THE COMPILATION OF THE HOLY GRANTH*

Teja Singh and Ganda Singh

Sikhism was essentially a religion of the Name. In it the most obvious religious exercise was the recitation or singing of the Guru's Word,¹ to the exclusion of all other ceremony or ritual. Seeing the importance of this practice many clever persons, like Prithia, had begun to mix up spurious writings with the true compositions of the Gurus and to make them current among the Sikhs. There was a danger of confusion in the creed and the ritual; and the Guru who was responsible for the organisation of Sikhism on a sound basis had to ensure unity of belief and practice. He undertook therefore to collect the genuine writings of his predecessors and, adding to them his own, to prepare a grand volume out of them. As we have seen, some of the work had already been done by the Second and the Third Gurus, and the manuscripts lay with Baba Mohan at Goindval.² Guru Arjun went there personally, and brought them reverently to Amritsar. As these Goindval manuscripts do not contain all the writings included in the Holy Granth, he must have consulted other³ sources too to get at the complete works required. He sat down at

**A Short History of The Sikhs* (1949); Punjabi University, Patiala (reprinted), pp. 28-32.

1. *Var Asa*, vi. 1. See also Bhai Gurdas, *Var*, xiii, where he says, "The Guru's hymns which are before us are superior to the Vedas and the Quran." 'In this world the best practice is of the Word' (*Prabhāñ* of Guru Nanak). 'My yoga is practised by the singing of Thy hymns' (Guru Arjun's *Āsā*). Sujan Rai of Batala, writing about Sikhs in 1697, says, "The only way of worship with them is that they read the hymns composed by their Gurus and sing them sweetly in accompaniment with musical instruments." In the Golden Temple, Amritsar, up to this time, nothing but continuous singing of hymns, day and night, by relays of singers is allowed.
2. These MSS, containing two volumes, were up to recently at Goindval with the descendents of Baba Mohan, but now both of them are missing. One of them, bearing the date 1652 Bk. (1595 A.D.), is traceable to Ahiapur, a village in Hoshiarpur district, and the other to a Sikh, named Baba Bhagat Singh, living in the Frontier Province.
3. One such source is said to be a big volume still kept at the Dharamsala of Bhai Buta Singh at Rawapindi. In addition to many other things, it also contains two passages, in continuation of the *Var* of Satta and Balvand in praise of Guru Hargovind; but these additional passages appear to be spurious. The volume may have formed a small nucleus when used by Guru Arjun; but as now it stands, it contains several hymns of Guru Tegh Bahadur too, besides those of Guru Arjun, showing clearly that it has been added to later on. What are alleged to be signatures of some Gurus are really verses of Guru Gobind Singh written in a style peculiar to him. The manuscript is written in several hands, representing the various styles of Gurmukhi calligraphy current at different stages of its development. One part written in Sanskrit, mentions the date 1693 Bk. (i.e. 1636 A.D.).

Ramsar, a beautiful solitary spot to the south of Amritsar, and began his work of composition and compilation.

His own contribution was the biggest, and included some of the sublimest pieces, like the *Sukhmani*,⁴ which being free from any touch of sectarianism have been favourite readings with non-Sikhs in Sindh as well as in the Panjab. His chief qualities as a writer are intellectual vigour, classical restraint, and serenity of emotion arising from practical needs of life. There is in his writings a still sad music of humanity, a lyrical cry coming from the heart that has known suffering and has found peace. It is a peace behind which lies a tremendous struggle with pain, culminating in victory, 'like the calm of the weather brought about by a shower of rain following on a storm of dust and wind' (*Kabir*).

Besides his own and his predecessors' compositions, he also included selections from the writings of fifteen Hindu and Muslim saints, Kabir, Farid, Namdev, Ravidas, Bhikhan, etc., most of whom belonged to the so-called depressed or untouchable classes. Five at least (Farid, Bhikhan, Satta, Balvand and Mardana) were Mohammedans. The selection was based, not on doctrinal but the lyrical and living value of the pieces.

The idea of making this selection was not new. It was inherent in the cosmopolitan nature of Sikhism, and had begun with its founder. That Guru Nanak himself had the writings of Kabir with him is proved by the fact that many of Kabir's expressions are embedded in his own; e.g.

'*Sutak* will enter into our kitchens' (*Var Asa*) is found also in Kabir's *Gauri*. 'The mind is born out of the five senses' occurring in Guru Nanak's *Asa* is the same as 'The mind is the creature of the five senses' of Kabir's *Gauri*. 'Live pure amidst the impurities of the world' is word for word the same in Guru Nanak's *Suhi* as in Kabir's *Gauri*. 'To conquer the mind is to conquer the world' is found in Guru Nanak's *Japji* as well as in Kabir's *Maru*. 'Without the True Guru they shall not find the way' (*Var Asa*) also occurs in Kabir's *Basant* and Beni's *Prabhati*. Many verses in Guru Nanak's 5th *shloka* of the 12th *pauri* of the first *Var* in *Ramkali* are the same as Kabir's verses in *Bhairo* about a Qazi. Some couplets of Farid are embodied in the writings of Guru Nanak (e.g. 113 and 114). Sometimes the Guru criticises Farid's views and inserts his own *salokas* after his (e.g. 119-120 and 123-124). See also Farid's *Suhi* (ii) and Guru Nanak's reply to it in the same measure, *ghar* 6 (ii).

A similar identity or correspondence in expression is found between Second, Third and Fourth Gurus, on the one hand, and Farid and Kabir, on the other. This could only be explained by the supposition that the predecessors of Guru Arjan had before them the writings of these Bhagats, and that Guru Arjun was not the first to think of making a collection of their verses.

What Guru Arjun did was to give them a scriptural position, and following up the work of his predecessors to enlarge the scope of this inclusion. He was unable to secure their originals, and had therefore to depend on the Goindval manuscripts and what was available from the followers of those saints in the Panjab, where their language had been Panjabised to some extent. This will

4. See, *In the Sikh Sanctuary*, by T.L. Vasvani, and *The Psalm of Peace*, by Teja Singh.

explain why so many Panjabi words and forms are found in the Bhagats' writings as incorporated in the Holy Granth.

The Guru had to reject the compositions of many men, like Kahna, Chhajju, Shah Hussain and Pilo, who had requested him to find a place for them in his Granth: some were considered unsuitable because of their Vedantic leanings, others because of their hatred for the world or for women. He wanted only healthy optimism and joy in worldly duties and responsibilities, and not mere tearful ecstasism or other worldliness.

The huge material thus assembled was reduced to writing by Bhai Gurdas at the dictation of Guru Arjun. It is arranged according to 31 musical measures, those modes being rejected which are calculated to work the mind to extremes of joy or sadness; e.g., *Megh* and *Hindol*; *jog* and *Deepak*. The *Vars* or odes are constructed on a truly indigenous basis, nine out of twenty-two being set to the martial strains of the well-known heroic ballads. Within each *Rag* or measure the passages are arranged according to subject or thought, and groups of hymns forming single paragraphs always begin with an invocation to God. First come the writings of the Gurus in the order of their succession, each calling himself by the common appellation of *Nanak*; then follow those of the saints, beginning with Kabir and ending—if there is any piece from him—with Farid. Towards the end, after the *shloks* of Kabir and Farid, are given the *Swayyas* of eleven contemporary Bards⁵ who admirably sum up the characteristics of the different Gurus. After a miscellany of *Shloks* left over from insertion in the *Vars*, the Book closes with an epilogue, called *Mundavani*, in which the author says :

In this dish are placed three things; Truth, Harmony and Wisdom.
These are seasoned with Name of God which is the ground of all,
Whoever eats and enjoys it will be saved.

And then he adds with a genuine pride in the work he has accomplished for the regeneration of mankind :

It is a thing you cannot afford to ignore;
You must clasp it to your hearts.

The Book was to be translated into Indian and foreign languages, so that it might spread over the whole world as oil spreads over water.⁶ It was completed⁷ and installed in the central Temple at Amritsar in 1604, and Baba

5. Besides these there are in the Granth a few lines of Mardana, a short piece from Sundar on the death of Guru Amar Das and a long Coronation Ode by Satta and Balvand.

6. *Sūraj Prakāsh*, iii. 41.

7. It was brought to its present final form by Guru Gobind Singh, who added Guru Tegh Bahadur's hymns under different Rāgs and his Shlokas at the end. As the Book now stands, it contains the following number of distinct pieces from different authors : Guru Nanak-976; Guru Angad-61; Guru Amar Das-907; Guru Ram Das-679; Guru Arjun-2216; Guru Tegh Bahadur-118; and the Bhagats, Bards, etc.-937. The total comes to 5894.

Buddha was appointed its first *Granthi* or custodian.

While the Book was still in preparation, the enemies of the Guru represented to Akbar that he was compiling a book in which the Muslim and Hindu prophets were reviled. The Emperor visited the Guru at Goindval⁸ towards the end at 1598, and was very much pleased to hear some of the passages read out to him from it. He found nothing objectionable in them, and expressed his deep appreciation for the Book, which as 'the first great Scripture of Synthesis'⁹ was bound to appeal to the founder of the first synthetical religion of the world. Akbar also remitted a portion of the year's revenue to the Zamindars, whose hardships were brought to his notice by the Guru.¹⁰

---

8. Akbar is said to have seen the Holy Granth after its completion in 1604 at Batala (see Gyan Singh's *Twārikh Khālsā*; Cf. Macauliffe, III. 81). But there is no support for this in Persian histories. According to Badauni and Sujān Rai, the meeting between the Guru and the Emperor took place at Goindval (see *Khulāsātut Twārikh*, p. 425; and *Akbarnāma*, p. 514).

9. *In the Sikh Sanctuary*, by T.L. Vasvāni, p. 5.

10. *Khulāsātut Twārikh*, p. 425.

SIR GOKUL CHAND NARANG*

The Compilation of the Adi Granth

The only book of their sect which the Sikhs had up to that time was a biography of Guru Nanak which the second Guru had compiled from material orally supplied by Bala. As soon as Arjun ascended the Gaddi, he felt the need of placing some sort of Bible in the hands of his followers and turned his attention, first of all, to supply this desideratum. Copies of the first three Gurus' works were procured from Mohan, the son of the third Guru. The works of Guru Ram Das were supplied by Arjun himself. To these were added Arjun's own works together with selections from the writings of some celebrated Bhaktas, and panegyrics of some poets and minstrels in praise of the Gurus themselves. The compilation occupied many years of Arjun's life, and, when completed it at once occupied in the regard of the Sikhs a position such as that of the Vedas, the Bible or the Koran.

**Transformation of Sikhism*, 5th edition, New Delhi, 1960, pp. 40-41.

THE HOLY GRANTH*

Prof. Teja Singh

1. Preparation of the Book

Sikhism, as founded by Guru Nanak, was essentially a religion of the Name. In it the most obvious religious exercise was the recitation or the singing of the Guru's word.¹ Seeing the importance of the practice, many clever persons, like Prithi Chand, the elder brother of Guru Arjan, had begun to mix up their spurious writings with the true compositions of the Gurus and to make them current among the Sikhs. There was a danger of confusion in the creed and the ritual; and Guru Arjun, as the leader and organizer of the Sikhs, felt bound to ensure uniformity of belief and practice among them. He undertook therefore to collect and collate the genuine writings of his predecessors and, adding to them his own, to prepare an authentic volume out of them.

The idea of making this collection was not new. It was inherent in the Cosmopolitan nature of Sikhism, and began with its Founder, who during his long tours must have come across many compositions similar to his own. That Guru Nanak had with him the writings of the medieval saints is proved by the following facts :

Many expressions, sometimes whole lines, are the same in Guru Nanak's as in Kabir. The famous line of Guru Nanak's *Japji*, 'To Conquer the mind is to conquer the world,' is found in Kabir's *Maru*. 'Impurity will enter into our kitchens's is found in Guru Nanak's *Asa-di-var* as well as in Kabir's *Gauri*. 'Live pure in the midst of the impurities of the world's is word for word the same in Guru Nanak's *Suhi* as in Kabir's *Gauri*. The mind is born out of the five senses', occurring in Guru Nanak's *Asa*, is the same as Kabir's saying, 'The mind is a creature of the five senses' in his *Gauri*. 'Without the true Guru they shall not find the way,' found in Guru Nanak's *Var Asa*, is also found in Kabir's *Basant* and Beni's *Prabhati*. Many verses in Guru Nanak's 5th stave of the 12th stanza of the first Ode in *Ramkali* are the same as

---

*The Holy Granth (Sri Rag to Majh), Punjabi University, Patiala, 2001, pp. vii-xxvi (introduction).

1. *Var Asa* vi. I. "In this world the best practice is of the Word" (*Parbhati*, I) "My yoga is practised when I sing Thy hymns" (*Asa*, V). Sujan Rai of Batala, writing about Sikhs in 1696, says in his *Khulasatut-Twarikh* : "The only way of worship with them is that they read the hymn composed by their Gurus and sing them sweetly in accompaniment with musical instruments. In the Golden Temple. Amritsar, up to this day, nothing but continuous singing of hymns day and night by relays of singers is allowed."

Kabir's verses in Bhairi about a Qazi. 'Whatever is in the cosmos is found also in each single body' is common to both Guru Nanak (in *Maru*) and Pipa (in *Dhanasri*). Some couplets of Farid are embodied in the writings of Guru Nanak (e.g. 113 and 114). Sometimes the Guru criticises the views of Farid and inserts his own couplets after his (e.g. 119-120 and 123-124). See also Farid's *Suhi* (ii) and Guru Nanak's reply to it in the same measure, *key* 6(ii)

A similar identity or correspondence in expression is found between the Second, Third and Fourth Gurus, on the one hand, and Farid and Kabir on the other. This could only be explained by the supposition that the predecessors of Guru Arjun was not the first to think of making a collection of their verses.

Guru Nanak carried about with him his own compositions as well as those of the Bhagats collected by him, and when departing handed them over to his successor. Guru Angad gave his own compositions, along with the collection already made, to Guru Amardas. That Guru Angad had his predecessor's sayings with him is proved by the fact that many of his own compositions have a direct bearing of Guru Nanak and echo the very expressions of the latter. See his staves attached to the 22nd stanza of Guru Nanak's *Var Asa*. Also compare the two staves of the 17th stanza of *Var Majh*.

Guru Amar Das, too, had with him the compositions of Guru Nanak, as is evident from the following facts: (a) Guru Amar Das used almost the same musical measures (17 out of 19) as were used by Guru Nanak; (b) he composed an acrostic of the same kind, called *Patti*, and in the same measure called *Asa* as did Guru Nanak; (c) his elegiac verses, called *Alah^nian*, correspond to the elegiac verse of the same name and in the same measure (*Vadhans*) in Guru Nanak; (d) his *solhe* verse in *Maru* are of the same type as the *Solhe* of Guru Nanak in the same measure; (e) he composed his shloka about Lahore (*Lahore sahar amritsar sifii da ghar* : The city of Lahore is a Pool of nectar, a home of grace) only in reply to Guru Nanak's pronouncement about the same city? *Lahore shahr zahr kahr sava pahr* : The City of Lahore for some hours is full of poison, a veritable hell). There are other verses of Guru Amar Das showing traces of a wide reading in Guru Nanak's literature.

His own compositions, along with his predecessors' collections, were put together by his grandson, Sahansar Ram, son of Baba Mohan. He also made a selection, on his own account, of lyrics from the Bhagats whom he used to admire in his Vashnavite days and adding his own comments here and there left them for posterity. These collections, called *Goindval Manuscripts*,²

2. These Manuscripts in two volumes remained for long at Goindval with the descendants of Baba Mohan up to 1924 when the first volume was taken away by Baba Mela Singh Bhalla to Ahiyapur, district Hoshiarpur, and the second was removed by Baba Bhagat Singh of the Frontier Province, who is now living at Patiala.

having come into public view only recently, require a little close study, which will throw interesting light on the work of Guru Arjun as editor of the Holy Granth.

It took Sahansar Ram two years (1570-1572) to complete the manuscripts. They are in two volumes, one containing 30 leaves, and the other 224. Each page contains 13 lines, and each line exactly 13 well-rounded letters. The script used is Gurmukhi, which bears close resemblance to Takri and Sharda. The short-vowel marks are rarely used. (On page 216 of the Second Volume appears a note in the margin : "Guru Angad fashioned the Gurmukhi letters, and presented in them the hymns." The writing is in a different hand, not that of Sahansar Ram.

The first volume contains 10 musical measures : *Suhi, Prabhati, Dhanasri, Basant, Tilang, Gujari, Bhairo, Asa* (only first two staves of *Var Asa*, one of Guru Nanak and the other of Guru Angad), *Maru and Kedara*. The second volume contains only four musical measures : *Ramkali, Sorath, Malar and Sarang*. This makes a total of 14 Ragas, as against 30 of Guru Arjun's volume.

The authors included are : Guru Nanak, Guru Angad, Guru Amar Das, Kabir, Namdev, Trilochan, Sain, Ravidas and Jaidev.

An author's name is given only once at the start. It changes only when the author changes.

The second volume bears marks of revision, which seems to have been made by Guru Amar Das.

Guru Arjun went personally to Goindval, and with great difficulty was able to persuade Baba Mohan to lend these manuscripts to him. He brought them in a palanquin to Amritsar and showed great respect to them.

While returning from Goindval, the Guru stopped at Khadur and requested Baba Datu, the eldest son of Guru Angad, to show him any with him. Datuji pointed at some loose papers lying inside his room, saying, "See if there is anything there to interest you." Guru Arjun took some material for his use. What material could it be ? It must have been the compositions of Guru Angad, who does not figure much in the Goindval collection. There must have been something of Guru Nanak too, whose *Sri Rag* and other measures are missing from the above-mentioned collection.

As this does not account for the whole content of the Holy Book, Guru Arjun must have resorted to some other sources as well, such as the big volume kept at a Dharmshala of Bhai Buta Singh, a well-known druggist of Rawalpindi, and now brought to Delhi. In addition to many other things, it also contains two passages, in continuation of the *Var* of Satta and Balvand, in praise of Guru Hargobind; but these additions, from their language and construction, appear to be spurious. The volume may have formed a small nucleus when used by Guru Arjun; but, as now it stands, it contains several hymns of Guru Tegh Bahadur too, besides those of Guru Arjun and some

pieces even of Guru Gobind Singh, written in his peculiar style of writing, showing clearly that it has been added to later on. The manuscript is written in several hands, representing the various styles of Gurmukhi calligraphy current at different stages of its development. One part, written in Sanskrit, mentions the date 1693 BK. (i.e. 1636 A.D.). There are eight pages of Panjabi prose, reporting certain instructions of Guru Amar Das to his followers, who are told that the whole world consists of Sikhs and potential Sikhs, some already entered in the Guru's fold, others on the way to it.

Guru Arjun had to reject some compositions offered by eminent writers like Chhajju, Kahna, Shah Hussain and Peelo. Some of them were considered unsuitable because of their leaning towards pantheism, others because of their hatred for the world or for womankind. The Guru wanted only healthy optimism and joy in worldly duties and responsibilities, and not mere tearful ecstasism or other worldlines.

Guru Arjun, with all this material, set down at Ramsar, a beautiful solitary spot to the south-east of Amritsar, and began his work of composition and compilation. His amanuensis, Bhai Gurdas, a great scholar of Sanskrit, Persian, Hindi and Panjabi, was with him. He wrote down that the Guru dictated. The manuscript copy kept at Kartarpur bears traces of instructions given by Guru Arjun and carried out of Bhai Gurdas. This is evident from such expressions appearing here and there as 'may be corrected' and 'corrected.'

The huge material selected for incorporation was arranged in three parts : (1) Daily Prayers, consisting of Guru Nanak's *Japji* (taken from the carefully preserved copy of Guru Ram Das), along with devotional pieces culled from the rest of the Book to serve as morning and evening prayers; (2) the Main Body containing 30 *Rags* or musical measures (to which was added by Guru Gobind Singh a short *Rag* called *Jaijavanti* by Guru Tegh Bahadur, as the 31st measure); and (3) concluding portion, called *Bhog di Bani*, including the *Funhas* of Guru Arjun, *Shlokas* of Kabir and Farid, *Swayyas* of Guru Arjun and of 11 Bards, *Panegyrics* of the first five Gurus, *Extra Staves* left over from the *Vars*, *Miscellaneous Staves* of Guru Nanak, Guru Amar Das, Guru Ram Das, Guru Arjun and Guru Tegh Bahadur, and a *Coping Piece*, called *Mundavani*, which contains two passages from Guru Arjun himself, who says :

"In this Book I have dished up three things: Truth, Harmony and Discernment.

These are seasoned with the Name of God, which is the ground of all.

Who ever partakes of it and digests it will be saved"

And then he adds with a genuine pride in his work :

"It is a thing you cannot afford to ignore :

You must clasp it to your heart."

At the end comes *Ragmala*, a string of musical measures.

According to the instructions of its Author, the Book was to be translated into Indian and foreign languages, so that it might spread over the whole world' as oil spreads over the waters of the sea.³

The date of completion of the Book is commonly supposed to the 1604, when it was installed in the Golden Temple, and Baba Buddha was appointed its Granthi or custodian.

The Book was brought to its present final form by Guru Gobind Singh, who added Guru Tegh Bahadur's hymns under different Rags and his Shlokas at the end. As the Book now stands it contains the following number of distinct pieces from different authors : Guru Nanak-976; Guru Angad-61; Guru Amar Das-907; Guru Ram Das-679; Guru Arjun- 2216; Guru Tegh Bahadur-118; and the Bhagats, Bards, etc.-937. The total comes to 5894.

2. Compilation and Editing of the Book

The contents are arranged according to musical measures, those measures being rejected which are calculated to work the mind to extremes of joy or depression, e.g. *Hindol* and *Megh*, because they led people to wild transports of joy and *Deepak* and *Jog* because they made people too sad. Both these extremes were against the spirit of Sikhism which works for Sahj or steadiness of life. These measures were therefore omitted, except when they could be employed to modify other Rags; as for instance, *Hindol* was combined with *Basant* to vivify serene contentment, and *Deepak* was used to heighten the seriousness of Gauri and to make it more vigorous. In Tilang, Asa and other Rags of the Frontier, a visible combination was effected not only in the execution of music, Arabic and Persian words being used as frequently as words in Hindi *Ramkali*, which was favoured by Yogis, was freely used when addressing monks of that order. *Asa*, *Suhi* and *Tilang* were often used in the hymns meant for Muslims, because they were more current among Sufi fakirs.

Each measure is integrally connected with its contents; e.g. *Suhi*, a nuptial measure, contains only those pieces which breathe joy and contentment of a reunion : so is Bilaval *Maru* is a martial measure. Therefore it contains teaching of a vigorous kind about true heroism, which lies in self-control. Its long sweeping passages refer to the long sweeps of time, occurring before and after our little existences.

Within each *Rag* or measure the passages are arranged according to subject or thought, and groups of hymns forming single self-contained pieces, like *Japji*, *Anand*, *Sadd*, *Onkar*, *Siddh Goshth Odes* and *Calendars*, which were composed entirely on single themes, are marked with the figure 'I' at the end. There is a similar significance attached to the numerals given throughout the Book. Take, for instance, the *Swayyas* of the Bards given towards the end. When the figure given along with the total changes, it shows that the author

3. See *Suraj Prakash*, iii. 41.

too has changed. This is the key to the question of ascertaining the authorship of those compositions, which otherwise in many cases cannot be located at all.

These compositions, by the way, are not 'abject flatteries' or 'without any intrinsic value', as asserted by some misguided critics, but are character-sketched of the Gurus, who are, according to the fundamental belief of Sikhism, to serve as exemplars to their followers. The Third Guru, for instance, is described as one 'whose banner of Patience flutters eternally over the bridge of heaven.' Do not Satta and Balvand also describe him as one 'as firm as the mountain of Meru,' which actually he was,⁴ The Fourth Guru is praised as one 'who refilled the empty reservoirs.' Was it not literally as well as metaphorically true? This Guru had provided congregations of holy men as so many pools of immortality, raising day and night hymns of glory to God.

First come the writings of the Gurus in the order of their succession, each calling himself by the common appellation of *Nanak* then follow those of the Saints, beginning with Kabir and ending with Farid, if there be any piece from him.

The Pieces show a link of thought through them. Take for instance the passage No. 102, under the *Asa* measure of Guru Arjun, about the birth of Guru Hargobind. If read as an isolated passage, it will appear as describing an historical event happening in the family of the Guru, but if we connect it with the preceding passage, it will appear as a hymn of thanksgiving about the Guru, who is being praised all along as a bountiful giver granting gifts to his disciples, one of whom is Guru Arjun himself who has received the much-needed gift of a son. In the former case, it would have been a mere historical place of information or a private exultation over a family affair, which should have no place in a book of scriptural value. But if we take it in its proper context, it would have a spiritual significance and a universal application.

Under *Ramkali*, the *Anand* and the *Sadd* are linked up together by the subject which is common to both, i.e., the supremacy of the Guru's word. For want of this realization, people often misinterpret the meaning of the *Sadd* in which they see an approval of certain old rites and ceremonies, which will appear to be superseded by the Guru's word, if we take that word to be the subject matter of the *Sadd*. In the *Anand* he had insisted that his followers should use only the Guru's word as the authentic guide for their lives, and in the *Sadd* too he is reported to have laid down the same instruction for his Sikhs from his deathbed, that they should perform no obsequies for him other than the singing of the Guru's hymns in praise of God. The offering of barley-rolls, lamps, etc., has therefore no place in Sikh ceremonies.

Similarly each place, within itself, is polytechnically well-constructed its component parts being inter-connected and evolving the growth of the inner

4. See pp. 21-22 of the author's *Short History of the Sikhs*.

idea. This could be shown by reference to any compact composition like the *Japji*, *Asa-di-Var*, *Siddh Goshth* or *Onkar* of Guru Nanak, the *Anand* of Guru Amar Das, or the *Sukhmani* of Guru Arjun.

In the *Japji*, Guru Nanak begins his theme with the question as to how Man is to justify his life. God is shown to be an ideal being, embodying eternal Truth, and Man's justification lies in trying to be like Him a being of truth. He is to plan his life under the guidance of the Guru, and listening to his teaching and following it in practice he will become in Representative Man, who rises above petty calculations and gives himself up to the will of God and a fervent contemplation of His greatness. This greatness of God is brought home to Man, first telescopically by reference to the minuteness and variety of the objects created, then intellectually by reference to the deep purposes underlying the interconnected world, then morally by reference to the qualities and laws of character imagination by reference to the wonderful panorama of God's own immanence in His creation, which works for unity in men and does not allow them to divide themselves into groups and sects. Man, thus, primed up is made to pass through five stages of character development, until he enters the Region of Truth where God Himself dwells and where man is perfectly attuned to God's supreme Will.

If we study the *Japji* from its polytechnical side, it would show like a well-designed and well-built pile, with a symmetry and interrelated corridors, hard to find in buildings of brick and mortar. Like so many other pieces of large dimensions, it comprises 40 component parts, 38 in the middle and one before and one after. It is further integrated in groups of four. The stanzas containing the stages of development are also four, although the stages depicted are five. Not to break the prevailing symmetry, therefore, two stages-of Action and Truth-are compressed into one stanza.

In Guru Nanak's *Var Asa* too the same kind of linked thought and evolved construction can be traced. A man of ordinary calibre comes to the Guru, who turns him out as a veritable god. He is progressively shown the way to get rid of his weaknesses, mainly born out of the various kinds of egoism, and to imbibe corresponding truths which build up his nature on new lines and make him ultimately an angel out of a mere man.

In *Sukhmani*, as I have shown in its translation called the *Psalm of Peace*, a perfect man's make-up can be traced in its various Cantos.

Beside this over-all consistency in the contents, there is a linked growth each component part of a piece. Read this passage in the *Psalm of Peace* :

"Of all religions the best is

The practice of the Name with purity of conduct.

Of all rites the best is

To purge one's heart of filth and evil tendencies by associating with those who have disciplined themselves.

Of all devotional practices the best is
 The constant application of the heart of the Name.
 Of all sacred texts the most sacred is
 That by which one hears the praise of God and utters it to others.
 Of all holy places the holiest is
 Where one feels the stir of the Name in one's heart."

Does it not contain references to all the paraphernalia of religion—rites, devotional exercises, a holy book and a temple ? And look at the order in which they are mentioned.

Often an idea is conveyed through an image, may be of a fisherman, a gardener, a merchant, a player, a wife, a deer or a dog. Unless we find out the image chosen, we cannot get at the idea implied in all its details. Take the following from Guru Nanak's *Sri Rag*, xi :

"In the commerce of life we have a trade through the agency of the
 Guru, with Truth as our objective and Truth as capital.
 When—Thanks to the perfect Guide—a purchase is made of Truth.
 The Master-Merchant will recognise the consignment as tallying with
 the sample of Truth kept by Him."

It would be difficult to understand the meaning unless one knows the procedure of foreign trade prevalent in those days. The master-merchant sitting far away would send his trader to a land, like India, to make purchases, say of cloth from Dacca. The trader would approach a *gumashta* or local agent, through whom he would be able to contact some weavers for buying the commodity required. The cloth thus bought would be sent home to the master-merchant, who would compare the purchased cloth with the sample kept by him and make payment only if they tally in texture and design.

Look at the following description of a man engaged in falsehood : It is from *Sri Rag*, xix :

"The practice of falsehood turns a man into a dog, he lives on garbage,
 such as that of a good man's slander,
 And like a stray cur he prowls about in Unbelief, suffering much
 harassment, until he meets Death which dashes out his brains."

There are four things mentioned about a stray dog : it lives on garbage; it prowls about; it is kicked or beaten by everybody; and it often meets a violent end, as may be seen any day in the streets of India.

3. Inclusion of Bhagtas' Writings

It is a problem why the Guru included the compositions of certain medieval Saints, whose views on some matters do not always tally with those of the Gurus. The Gurus themselves were strict monotheists and had no truck with avatar-worship. The Holy Granth begins with an invocation to God who is unborn and undying. Guru Arjun says, in *Bhairo* : "Accursed be the tongue that says that God is born." The saints of the Bhagti movement, on the other

hand, rarely rose above the belief in Rama and Krishan as the incarnations of God. They were not averse to idol-worship, Farid, as a Muslim, curses himself for not going to a mosque five times a day for offering Namaz. He also refers to souls waiting in the grave for the day of resurrection, which clearly cuts across the Guru's belief in the transmigration of souls (see Farid's couplets 70 and 97). We must know that these antithetical sayings are given an honoured place in a Book which not only holds scriptural position among the Sikhs but wields authority equal to that of the Guru whose word is law.

My view is that these apparent contradictions are not only consistent with the tolerant spirit of Sikhism but lend an additional charm to the Holy Granth which includes them.

The Sikh Gurus ushered in a new era in the religious history of mankind, when they declared that true religion consisted of two things only : love of God's Name and purity of conduct. In the lines quoted above from the *Psalm of peace*, the Guru dispenses with all formalities in favour of these two things, which are nowhere contradicted by these Saints. They may be differing from the Gurus in their method of worship, but did not differ in their aim, which was to love God and to do good. Their writings were included not for their doctrinal value but for their ability to create a 'stir of the Name' in one's heart.

There was another teaching introduced by the Gurus which sanctioned association with those who differed from them in doctrine. It said :

"The world is burning; save it, O god, out of Thy mercy.

Save it through whichever dispensation it can be saved" —*Bilaval*.

This was a new orientation of religion which revolutionized the old conception that one's own doxy was orthodoxy, and everybody else's was heterodoxy. The Gurus made religion untheological. They taught that the world was burning in the fire of passion, and it was the duty of Religion to save it in whichever way it could be saved. Whether an allopath or a homeopath, it is the duty of a doctor to save the patient and not to make bones about the mixing of methods. When a house is on fire, all right-minded persons should take up their buckets and pour water over the fire to extinguish it. They are not true neighbours, if they insist that the fire should be extinguishing fire. As long as the aim of the Saints was to foster love for God, in whichever form they conceived Him, and as long as their writings had the effect of suppressing evil tendencies in men, the Gurus welcomed them and gave an honoured place to them as co-workers. It was not a weakness but a glory in Sikhism that such differences in means were tolerated, when the aim was assuredly the same. Religion, according to the Gurus, is not a set of doctrines, but a clean way of life dedicated to God. A man of religion has to build a bridge which should span the flood of passions running in his nature. It does not matter which branch of mathematics he uses in measuring distances. Is it to be trigonometry, conic section or plane geometry ? Some may be quicker methods,

others lengthy and involved; but if they serve the builder's purpose all right, they are good enough for him. Similarly, idolatry and avatar-worship may be crude methods of approaching God, but they are methods after all, and those who follow them may be groping in the dark, but they are groping their way towards the house of God, who may take pity on them and hug them to His breast when they come to Him after long and tortuous wanderings.

If the Gurus' religion was for the integration of India and the unification of its people, who needed a Book which should synthesise their beliefs and cultures. The Holy Granth is the only intercommunal Book in India, if not in the whole world.

Another curse which stood (and still stands) in the way of India's unity was provincialism. This Book was designedly made interprovincial, by including in it writings of saints drawn from all the corners of this vast continent—Jaidev a Brahmin from the east, Farid a Muslim from the west, Kabir a Muslim-born weaver from the north, Namdev a calico-printer from Maharashtar, Ravidas a shoemaker from the banks of the Ganges, and Ramanand a disciple of Ramanuj from the south

Most of them were from the so-called untouchable class, so that to give their writings a scriptural position was a practical means of abolishing untouchability and caste prejudices, which was a very desirable reform from the Sikh point of view.

There were many more important Saints in India, such as Chaitanya and Mirabai whose writings were not included. Only those were honoured who were active craftsmen, working with their own hands, and were not likely to lead men towards ecstatic mysticism or idle aloofness.

Who could omit such gems coming from the pen of a shoemaker, who given in a nutshell all the essentials of a nation's freedom :

There is a city of No-Sorrow
Where is no room for pain of fear.
There is no worry about taxes or trade:
No fear of a default in the one or of a decline in the other.
I have found now a homeland for myself.
Where peace reigns for ever;
Where the sovereignty is firm and inviolate;
And where there is no second or third class, all being in the first class.
The people enjoy a good name,
And are prosperous and contented.
They can go about wherever they like.
Being intimates of the highest authority, they are not checked
anywhere.
So says Ravidas, a liberated cobbler,
To whom all fellow citizens are friends.

And how delightful and free from orthodox formality is the following from a mere clodhopper :

Here is a prayer for Thee, O God !
 I hear that Thou arranges the affairs of those who love Thee.
 I ask for a dole of flour, pulse and ghee,
 which may keep me in good content.
 I want shoes fine and clothes,
 And corn grown on a field ploughed seven times over.
 I want a milch cow and a buffalo,
 And a fleet-footed mare,
 And a good wife to look after my house.
 That is all Thy servant Dhanna begs of Thee.

There is also a similar piece in Kabir, wherein he throws up his beads to God, saying that he can offer no prayers as long as he is kept on short ration. He lays down a regular bill of fare, which he declares to be 'none too covetous' (*Sorath*).

When taking down the Bhagtas' compositions from Sahansar Ram's manuscript Guru Arjun used his editorial scissors frequently. He omits many hymns given in the manuscript. Kabir's hymn beginning with the words '*Antar mail*' is taken from *Ramkali* and inserted under *Asa*, 37. A passage in Kabir beginning with the words '*Dhanda kart charan kar thake*' was given under *Ramkali* in the manuscript, but the Guru gave it under *Suhi*, after making many changes in its wording. The last hymn, in *Sarang* appears in the manuscript under the heading '*Sarang Kabir-Nama*' and begins with the words '*Jaise min pani men rahai*'. It appears in the Granth as belonging to Namdev alone.

The Guru also made verbal changes here and there. In Namdev's *Ramkali* there was a hymn beginning with '*Banarsi tap Karai*' and containing many difficult words. The Guru changed them with easier ones. '*Harn garbh dan*' was changed to '*Sona garbh dan*'; '*Ram-Nam ras Amrit Pijai*' was changed to '*Har ka Nam nit niteh lijai*'; and '*Gang jau Kulkhet jaiye*' was changed to '*Ganga jau Godavari jaiye*'

He also made the spelling uniform, especially keeping in mind the use of the terminal short-vowel, which follow a fool-proof system throughout the Book. It is a marvellous consistency, which was not observed anywhere else, not even in European languages of the time.

4. The Essential Teachings of the Holy Granth

What has been said about the liberality of the Gurus in giving a place to the Saints' writings in the Holy Granth does not mean that they had no definite views of their own or that they cared less for them. The Holy Granth, with all the variety of its contents, is a corporate entity, and has to be interpreted consistently in the light of the over-all teaching of the Gurus. The following

are the highlights of that teaching :

Only One Way For All

The way of Yogis is the way of philosophy, and that of Brahmins to read the Vedas;

The way of Kshatryas is the way of bravery, and that of Sudras is to serve other;

But to one who understands the matter, there is only one way for all.

—Var Asa.

What Is That Way

Religion does not consist in mere talk :

He who looks on all men as equals is religious

Religion does not consist in wandering to tombs or places of cremation, or sitting in yogic postures.

Religion does not consist in wandering from country to country, or in bathing at sacred places;

Abide pure amid the impurities of the world; thus shalt thou find the way of religion.

—Suhi.

The Idea of Purity

The heart gets impure with greed, and the tongue with lying;

The eye gets impure by staring at another's wealth, his wife or her beauty;

The ears get impure by devouring the slander of others;

Nanak, these impurities supposed to be contracted from touch is superstitious.

Birth and death are ordained; we come and go by His will.

All eating and drinking, which God gave as sustenance, is pure.

Nanak, they who have realised this through the Guru do not believe in that impurity.

—Var Asa.

They are not to be called pure who only wash their bodies;

Rather are they pure, Nanak, who enshrine the Lord in their hearts.

—Var Asa.

He who worships stones, visits places of pilgrimage, dwells in forests, Renounces the world, only wanders and wavers.

How can his filthy mind become pure ?

He who meets the True One shall obtain honour.

—Dhanasri.

God And His Relation With The Creation

The one Supreme Being, of the true Name, the Creator, devoid of fear and enmity, important, unborn, self-existent and the Enlightener : by His grace

—Japji.

God created the avatars by His will

—Maru Solhe.

God made certain kings of their times, but people sing of them as Avatars.

—Asa.

He Himself is the creative agencies, like the Maya, the Word and
Brahma;

He Himself is Truth, Beauty and the eternal yearning after Goodness.

—Japji.

God is self-existent, so is His Name.

Beside Himself He made Nature, wherein He has His seat and looks
on with fondness.

—Var Asa.

He who fashioned the body of the Real is also the creator of the five
elements and their matter, the Mind.

—Suhi.

In the beginning came Air from God; then from Air, Water; From
Water was created the Universe with individualised life inspired
by Spirit.

—Sri Rag.

Real are Thy universes, regions,

Countries and created objects.

—Var Asa.

This world is an abode of God; He lives in it.

—Var Asa.

Whatever is seen or heard is in order of Nature; so is the consciousness
of fear and comfort.

The nether regions, the heavens, and all the forms in creation came in
the course of Nature;

So did the Vedas, the Puranas, the Western books, and all the ways
of love.

Nature prevails in the animal kingdom, its species, genera and colours.
Nature works in the virtues and evils of men, in their feelings of
honour and dishonour.

Nature work in the air, the water the fire and the dust of the earth.

Thy Nature works everywhere; Thou art the master of Nature;

Thou the Creator; Thy Name is the holiest of the holy.

Nanak, God looks to everything with His will, and works most
intelligently.

—Var Asa.

In all order of beings is Thy light, and all orders are in Thy light;

Thou fillest all things by an art that is artless.

—Var Asa.

The body is the palace, the temple, the house of God; into it He puts
His eternal light.

—Malar.

The body is the earth; the wind speaks therein.

Consider, O wise man, what it is that dies-

It is the contentious and proud Understanding;

The conscious soul dies not.

—Gauri.

We earn our body from our parents,

And get it inscribed with the gifts of Spirit and uprising tendency;

But by coming in contact with worldliness we lose the higher
consciousness.

—Maru.

Highest Object of Life Is To Love God

He alone lives who enshrines the Lord in his heart. —*Var Majh.*
 If a man loves to see God, what cares he for Salvation or Paradise!

—*Asa.*

O my soul ! how can you be saved without love? —*Sri Rag.*

They who are attached to the three qualities of Peace, Desire
 and Passion, have to be born and die again and again.

All the four Vedas talk of the phenomenal nature and describe the
 three conditions.

But the fourth unconditioned state is known from the true Guru alone.
 By loving God and serving the Guru man is saved, and does not have
 again and again to be born and die.

Everybody talks of the four objectives, and the Smritis and Shastras,
 together with the Pandits who read them, do the same.

But without the Guru the meaning of the true objective is not found.
 The object of salvation is obtained from loving the Lord. —*Gauri.*

How to Love God ?

What shall we offer to Him that we may behold His council-chamber?
 What shall we utter with out lips, which may move Him to give us His
 love.

In the ambrosial hours of the morn meditate on the grace of the true
 name.

For, your good actions may procure for you a better birth, but salvation
 is from Grace alone. —*Japji.*

We should worship the Name, believe in the Name, which is ever and
 ever the same and true. —*Sri Rag.*

By praising God we get established a bond with God. —*Sri Rag.*

Love Means Service

They who love the Lord love everybody. —*Vadhans.*

There can be no love of God without active service. —*Japji.*

When one does active service within the world,

Then alone can one win a place in heaven. —*Sri Rag.*

Characteristics of God's Servant

True service can be rendered by those alone who, free of all personal
 ambition and in perfect contentment, pay homage to Truth alone.

They refrain from treading in the path of evil and doing good practice
 honesty.

They break the bonds of worldliness and eat and drink moderately.

—*Var Asa.*

Nanak, life is most fruitful, when we meet with those.

Who are humble and gentle even when they are strong. —*Sri Rag.*

Sweetness and humility are the essence of all virtue. —*Var Asa.*

Faith and Resignation are given to the holy; sobriety is the virtue of angels. —Sri Rag.

To conquer the mind is to conquer the world. —Japji.

Without the fear of God none shall be saved.

His fear keeps the love for Him in a good trim. —Gauri.

All are liable to err; only the divine Guru is infallible. —Sri Rag.

Ego Responsible for Error—As Also for Virtue

Governed by his free will man laughs or weeps;

Of his free will he begrimes or washes himself;

Of his free will he degrades himself from human order;

Of his free will he befools himself or becomes wise. —Var Asa.

Self-assertion gives man his individuality and leads him to action;

It also ties him down to the world and sends him on a round of births and deaths.

Wherefrom comes this assertion of self? How does it leave?

It comes to man from the will of God, and determines his conduct according to his antecedents.

It is a great disease, but its remedy also lies within itself.

When God sends grace to man, he begins to obey the call of the Guru.

Nanak says: Here ye all; this is the way to cure the disease.

—Asa Di Var.

Give Up Egoism

There are lowest men among the low;

I shall go with them: what have I got to do with the great?

God's eye of mercy falls on those who take care of the lowly.

—Sri Rag.

Nonsense is caste, and nonsense the titled fame. —Var Sri Rag.

What is in a caste? Only worth should be tested. —Var Majh.

Nanak, nobody is without some worth. —Ramkali.

How can you call women inferior, when it is she who gives birth to great men?

—Var Asa.

Give Up All Error of Custom

Put away the custom which makes you forget the Loved Lord.

—Vadhans.

My friend, the enjoyment of that food is evil which gives pain to the body and evil thoughts to the mind.

—Sri Rag.

Follow Truth

Truth is the remedy of all; only truth can wash away our sins.

—Var Asa.

Falsehood exhausts itself; only truth prevails in the end. —Ramkali.

Truth never gets old. —Ramkali.

Truth is higher than everything, but higher still is true-living.

—*Sri Rag.*

That is being true, when the True One is in the heart.

When the filth of falsehood departs, and life is made clean.

That is being true, when man flexes his love on Truth.

And finds pleasure in hearing of the Name; thus is it that he finds himself liberated.

That is being true, when man knows the art of living.

And preparing the field of his life puts the seed of God in it.

That is being true, when one receives true instruction,

Understands mercy towards living things, and performs some acts of charity.

That is being true, when man resides at the sacred font of spirit.

Where ever consulting the true Guru, he abides in peace. —*Var Asa.*

And Honest Labour

Touch not at all the feet of those

Who call themselves *gurus* and *pirs*, and go about begging.

They who eat the fruit of their own labour and share it with others.

Are the people, Nanak, who have found the right way.

—*Var Sarang.*

Be Temperate

One man brings a potful, and another fills his cup from it.

As he drinks it, his sense leave him, and his brain is fuddled.

He is unable to distinguish his own from what belongs to others, and is spurned by God.

The drink makes him forget his Lord, before whom he stands convicted.

As far as it lies in us, therefore, we should not drink wine at all.

—*Var Bihagra.*

Love What is Best

Man becomes what he loves best.

—*Sukhmani.*

Never Fear Circumstances

White things remain white, inspite of the darkness of the night.

—*Suhi*

Death the Privilege of the Brave

Death is the privilege of brave men, provided they die in an approved cause.

—*Vadhans.*

5. Respect Paid to the Holy Granth

Great respect is shown to the Book when opening, reading or closing it. It is kept in clean clothes, is opened under a canopy and a flyflicker (*chaur*) is always kept at hand to wave over it. When it is brought in, all those present stand up with bowed heads.

These signs of royalty and the marked attention paid by Sikhs to the Holy Book—especially when it is exaggerated by ignorant people—give an impression

to others that Sikhs worship their Book. This is wrong Sikhs are enjoined to worship nothing but the Name (see Guru Nanak's *Sri Rag*, viii. 3) They can offer respect to any person or thing worthy of praise, but worship is due to God alone. Perhaps the bowing of Sikhs before the Book is misunderstood by Westerners whose way of salutation is different. They kiss their book as Sikhs bow before theirs, both conforming to the local custom of paying respect. Both ways of salutation are highly personal, but they cannot be called idolatry, as long as the Book is not given the place of God. In Sikhism the highest respect is paid to the Word, as in a modern state the greatest homage is paid to the Law, which stands even above the king. This sovereignty of the *Shabd* or the Word was acknowledged even by the Gurus who bowed before it in reverence.

ADI GRANTH OR THE GRANTH SAHIB*

Khushwant Singh

The *Adi Granth* or *Granth Sahib*, as it is popularly known, was compiled by the fifth guru, Arjun, at Amritsar. His immediate problem was to get hold of the genuine compositions of his predecessors and to weed out the spurious writing which had been introduced by some of the unsuccessful aspirants of guruship and their followers. Arjun expanded this task to preparing a sacred book for the community. He sent out scouts to locate and collect all the available texts and went personally to Mohan, the son of the third guru, Amar Das, and persuaded him to hand over the writings of the first three gurus which were in his possession. (This process of collecting the writings of the preceding guru had been started by the second guru and was followed by the third and fourth.) Arjun also invited followers of other religious denominations and contemporary writers of religious verse to send in contributions for consideration. When all this material had been collected, the Guru selected a spot south of the city called Ramsar and began to dictate the text to Bhai Gurdas. They finished their great task in August 1604. The *Granth* was then formally installed in the Harimandir with Bhai Buddha (1518-1631) as the head Granthi.

Since communities of disciples were scattered all over Northern India. It became necessary to have copies of the *Granth* made available to them. In the very first transcription, minor changes were made by the copyists. Editions based on the transcription are consequently not the same as the original dictated by Arjun. Exactly a hundred years later, the last guru, Gobind Singh, took upon himself to compile a final and revised version of the *Adi Granth* with the compositions of his father, the ninth guru, Tegh Bahadur, inserted at the appropriate places. This compilation was lost in the *Vadā Ghallūghārā* of 1762. Fortunately, many copies of Guru Gobind's compilation had been made before the disaster. These are somewhat different from the two earlier editions. There are therefore three main versions (*bīrs*) of the *Adi Granth*.

1. *Kartārpur Vālī Bīr*, dictated by Guru Arjun to Bhai Gurdas. The compilation was made at Amritsar and later removed to Kartarpur, where it has remained ever since. The opening lines of this volume are in the hand of Arjun himself. It also bears the signature of his

---

**History of the Sikhs.*

1. Rev. C. H. Loehlin, who examined this volume, doubts the authenticity of the writing by the fifth guru and the signature (*The Sikhs and Their Book*). Later publication by this author do not say anything on the subject.

son, the sixth guru, Hargobind,¹ at the end. It has several blank pages in it. According to tradition, these were left by Arjun for the compositions of his successors. The location of the blank pages does not lend support to the traditional view.

2. *Bhāi Banno Vālī Bīr*. Soon after completing the writing, Guru Arjun asked one of his followers, Bhai Banno, to take the manuscript to Lahore to have it bound. In the course of the journey to and from Lahore, and while it was being bound, Bhai Banno had a copy made for his own use. In this edition he inserted a few extraneous hymns. Bhai Banno's copy is still with his descendants. Some transcriptions based on Bhai Banno's *bīr* are available.
3. *Dam Damā Vālī Bīr*. The two earlier editions had only the hymns of the first five gurus and the works of some saint poets. The sixty, seventh, and eighth gurus did not write, but the ninth guru, Tegh Bahadur, and his son, the tenth guru, Gobind Singh, were prolific writers of religious verses. Blank pages in the first editions dictated by Guru Arjun did not provide enough space to take this additional writing; nor indeed did the placing of these blank pages indicate that the fifth guru necessarily intended the additions to be inserted in the same volume. Guru Gobind Singh did not insert his own compositions in the *Adi Granth*. (His disciple, Mani Singh, collected them in a separate volume called the *Dasven Pādsāh kā Granth*.) Gobind did, however, wish to find a place for his father's compositions in it. It appears that he inserted them at Anandpur and, after the destruction of the town, redictated them to Mani Singh at Dam Dama in the few months of respite from battle in 1704. The editions of the *Adi Granth* currently in use in Sikh Gurdwaras are based on the copies of Bhai Mani Singh's *bīr* written at Dam Dama.

Contributors

The *Adi Granth* which is now recognised as authentic and used for worship in Gurdwaras is an enormous volume consisting of nearly 6,000 hymns. Its contributors can be divided into four categories :

- (a) *Sikh Gurus*. These include the first five gurus and the ninth guru, Tegh Bahadur. The largest number (2,218) are from the pen of Guru Arjun, followed by Guru Nanak (974), Amar Das (907), Ram Das (679), Tegh Bahadur (115), and Angad (62).
- (b) *Hindu Bhaktas and Muslim Sūfis*. Hymns of sixteen Bhaktas and sūfis are in the *Granth*. In chronological order they are Jai Dev of Bengal, Farid of the Punjab; Nam Dev, Trilochan and Parmanand of Maharashtra; Sadhna the Sindhi; Beni and

Ramananda of Uttar Pradesh; Dhanna of Rajasthan; Pipa, Sain, Kabir, and Ravidas of Uttar Pradesh; Mira Bai of Rajasthan; Bhikan of Uttar Pradesh; and Sur Das, the blind poet of Oudh. Of these the greatest number are those of the Muslim weaver of Benares, Kabir, and Farid, the Sufi mystic of Pak Pattan. The hymns of the Bhaktas and Sufis in the *Granth Sahib* represent four centuries of Indian religious thought. They do not, however, correspond strictly to the versions now current in Hindi, Marathi, or the other languages in which they are said to have been originally written. Apparently, by the time they came to be known in the Punjab, they had undergone certain linguistic alterations. But once they had been incorporated in the *Granth*, no further changes were introduced in the text. It is more than likely that the only genuine compositions of the Bhaktas and Sufis that exist are those found in the *Granth*: others now ascribed to them have been touched up by their followers.

- (c) *Bhatts or Bards*. There were several bards in the courts of the gurus. Their compositions were largely panegyrics in praise of their masters. It is not easy to determine the exact number of the Bhatts, since most of them used poetic names which merged in the hymn as if they were an integral part and not mere pseudonyms. The Bhaktas, Sufis, and Bhatts between them account for 937 hymns.
- (d) *Other Contributors*. The compositions of men like Mardana, the Muslim companion and disciple of Guru Nanak, Sundar, who is the author of an elegy, the *Rām Kalī Sad* and the eulogistic ballad (*vār*) of Satta and Balwand, do not fall within the three categories listed above.

Arrangement

The hymns of the *Granth* are not arranged by authors or subject matter but divided into 31 *rāgas* or musical modes in which they are meant to be sung. What the Sikh gurus wished to emphasize more than the way of good deeds (*Karmamārga*), knowledge (*gyānamārga*), or devotion (*bhaktimārga*) was the path of worship of the name (*nāmamārga*). They considered divine worship through music the best means of attaining that state of bliss—*vismād*—which resulted in communion with God. The selection of *rāgas* was carefully made. Those that aroused passions of any kind were omitted. *Megh* and *Hindol* were not used because of their jubilant tone; *Jog* and *Dīpak* were likewise rejected for their melancholy. The instructions to singers were to avoid indulging in exposition of the intricacies of the *rāgas*, but to sing them in such a way that the meaning of the words was easily and gently conveyed to the listeners.

Within the *rāgas*, the compositions of the gurus intermingle and are followed by those of the Bhaktas.

Sanctity

The compositions of the gurus were always considered sacred by their followers. Guru Nanak said that in his hymns "the true Guru manifested Himself, because they were composed at His orders and heard by Him" (*Vār ĀSā*). The fourth guru, Ram Das, said: "Look upon the words of the True Guru as the supreme truth, for God and the Creator hath made him utter the words" (*Vār Gauṛī*). When Arjun formally installed the *Granth* in the Harimandir, he ordered his followers to treat it with the same reverence as they treated their gurus. By the time of Guru Gobind Singh, copies of the *Granth* had been installed in most Gurdwaras. Quite naturally, when he declared the line of succession of gurus ended, he asked his followers to turn to the *Granth* for guidance and look upon it as the symbolic representation of the ten gurus.

The *Granth Sahib* is the central object of worship in all Gurdwaras. It is usually draped in silks and placed on a cot. It has an awning over it and, while it is being read, one of the congregation stands behind and waves a fly whisk made of Yak's hair. Worshippers go down on their knees to make obeisance and place offerings of cash or kind before it as they would before a king: for the *Granth* is to them what the gurus were to their ancestors—the *Sacā Pādśāh* (the true Emperor).

With the influx of Hindus into the Sikh fold, a number of ceremonies associated with the worship of idols have grown around the *Granth*. In the morning, it is opened with elaborate ritual, which is repeated in the evening, when it is wrapped up and put away for the night. On special occasions, there is a non-stop reading of the hymns (*akhaṇḍ pāṭh*) by a relay of readers. This takes two days and nights. A seven-day reading is known as the *saptāh pāṭh*. Another variation is to read a favourite hymn after each one in the *Granth*. A non-stop reading of this kind (*samapāṭ pāṭh*) can take fifteen days. None of these forms of ceremonial recitation have the sanction of the gurus and apparently came into vogue in the latter part of the 19th century. (There is no mention of ceremonies of these sorts in the diaries of Ranjit Singh's court.)

On the birthdays of some of the gurus, the martyrdom of the fifth and ninth gurus and those of the two younger sons of Guru Gobind Singh, the *Granth* is taken out in a procession in the bigger cities.

Despite these customs, the *Granth* is even today not like the idol in a Hindu temple nor the statue of the Virgin in a Catholic cathedral. It is the means and not the object of worship.

Language and Literary Quality

The *Granth* contains the writings of poets of many parts of India speaking different languages. The earliest contributor, Jai Dev, lived in the 12th century; the last guru, Tegh Bahadur, in the 17th. Despite a span of five centuries between the earliest and latest compositions and the distant regions from which

they were gathered, there is a certain unity of theme and language in them. Guru Arjun chose only those hymns which echoed sentiments he wanted to inculcate in his own community. He did not have much difficulty with the language, since most saint-poets of Northern India wrote in the *Sant Bhāṣā*, which was a sort of esperanto composed of a vocabulary common to Northern Indian languages and used extensively for writing religious verse. In addition, as already stated, whether the poems were from Bengal, Uttar Pradesh, or Maharashtra, the version which was accepted by Guru Arjun was obviously one which the Punjabis could understand. Although the language is now somewhat obsolete, it is easily intelligible to anyone with a knowledge of Hindi and a background of Hinduism. The main appeal of the *Granth* as a scripture is its non-esoteric character and its utter simplicity.

The *Adi Granth* has some of the greatest writing in the Punjabi language. Its two chief contributors, Nanak and Arjun, have been the inspiration of many later poets.

THE MAJOR SOURCES OF EARLY SIKH HISTORY*

Late Dr Ganda Singh

The history of the Punjab is practically the history of the Sikhs. Before the advent of Guru Nanak (1469-1539), the founder of Sikhism, one can hardly point to any great Punjabi who may be said to have left a permanent mark on the pages of history, but after him we have a long list of Punjabi saints and warriors and saint warriors, who are reckoned among the brightest gems of Indian history.

The spirit infused by the teachings of the Sikh Gurus brought about a tremendous change in the religious, social and political outlook of the people of the Punjab. A new force came into existence and developed into an independent sovereign state.

To understand this and to interpret the various events connected with the history of the Sikhs during the eventful period of the eighteenth century, it is necessary to go back to the history of the Gurus and try to enter into the spirit of their teachings, which serve as contemporary sources of Sikh history.

The *Guru Granth Sahib* is the first and most important original and contemporary source for the lives of the first five Gurus and of the ninth Guru, Tegh Bahadur. Several incidents in their lives are reflected in their compositions which are incorporated into this sacred volume. These compositions also reflect the social, religious and political atmosphere of those days and the views of the Gurus regarding prevailing social customs, religious rites and political conditions in the country.

The compositions of the Gurus are not mere hymns addressed to God. Since they took a lively interest in the secular welfare of the people and since their organization roused controversy and opposition in different quarters, some of their utterances are of great historical interest. They are outpourings of the heart prompted either by certain historical incidents or by discussion with professors of other religions, or in the nature of advice or admonition to disciples and other enquirers regarding the conduct of their lives.

The hymns of Guru Nanak which refer to various events during his childhood at Nankana Sahib, his life at Sultanpur, his visits to places of Hindu and Muslim pilgrimage, and his discussions and discourses with brahmins, yogis, sidhs, sufis and others are the only first-hand sources of information on these topics. Nothing excels his description of the condition of the people on the occasion of the sack of Saidpur (Eminabad) during the third Indian

---

**The Khalsa over 300 Years* (ed.), J.S. Grewal and Indu Banga, New Delhi, 1999, pp. 8-11.

expedition of Babur in 1520-21. His revolt against established formalism and his protest against people giving up their language and dress just to please the ruling classes, are reflected in the *Asa di Var*. The *Jappi* and other hymns embody his views on Godhead, the relationship between the One Formless Self-existent Creator and His creature, man, and the conduct of human life in this world.

Similarly, the *Shabdas* of the other Gurus and *bhaktas* set forth their views on social and religious subjects, refer to the reforms introduced by them, and trace the gradual growth of the Sikh thought and the evolution of Sikh *sangats* into a distinct community.

The *Ramkali ki var* of Satta and Balwand is more historical than religious in nature and is a very important contemporary document for students of Sikh history. It emphasizes that all the Gurus were identical in spirit of Guru Nanak, and thus, it admits of no invidious distinction in the conduct of the different Gurus. To maintain the solidarity of the newly established Panth and guard against the rise of sects and schisms, so common in the history of religions after the death of their founders, Guru Nanak and the succeeding Gurus, the *Var* points out, inculcated in their disciples the strictest of discipline in their way of life, and after subjecting them to the severest of tests, appointed the most faithful as their successors during their own lives. This not only prevented the Guruship from becoming a hereditary possession by the usual system of primogeniture, but actually defeated all opposition set up from time to time against the accredited nominees of the Gurus.

The hymns of Guru Amar Das in the *Wadhans ki Var* point to the jealousy of an anchorite (*tapa*) of Khadur towards Guru Angad and to his temporary excommunication from that place. The fourth Guru, Ram Das, refers, in the *Gauri ki Var*, to the avarice of a *tapa* of Goindwal on the completion of the Bauli and to the complaint of the Khatri of that place against Guru Amar Das, which of course was dismissed as unfounded. In the *Tukhari Chhant* he describes, from personal experience, the visit of Guru Amar Das to Kurukshetra and Hardwar.

The *Sadd* of Sundar is an eyewitness account of the death of the third Guru. It explains the Sikh attitude towards death and points out the futility of the then prevailing ceremonies: the Guru is reported to have said that a saint or a true Guru is the one 'whom God's order is pleasing' and that no one should weep 'when I am gone' because that 'would not please me.'

The jealousy exhibited by Prithi Chand, known in Sikh history contemptuously as Prithia, on the nomination of his younger brother Arjan to the *gaddi* of Guruship, is hinted at and condemned in *Rag Suhi* and the *Gauri ki Var*. The admonition of their father, Guru Ram Das, addressed to the quarrelsome son, is given in the *Sarang Rag*.

In the *Majh Rag* are to be found the three letters of Guru Arjan addressed to his father from Lahore and a complimentary note composed on his return

to Amritsar in 1581, which formed a part of the test placed before him to prove his suitability for the *gaddi*.

Guru Arjan sings in the *Suhi Chhant* of the construction and completion of Hari Mandir, now called the Golden Temple, in Amritsar, and in the *Sorath Rag* he describes the advantages of the *sarovar* or the tank of Ram Das. There are about a dozen hymns in the *Bilawal*, *Asa Gaund*, *Sorath-Gauri*, *Deva-Gandhari* and *Bhairo Rags* referring to the birth and illness of Guru Hargobind and to the murderous designs against his life by the agents of Prithia. When Sulahi Khan made common cause with Prithia and set out to wreak his vengeance upon the inoffensive Guru for the failure of their offensive mission at Delhi against him, the various suggestions made to the Guru are stated by him in a hymn in the *Asa Rag*: the Guru says that he preferred to rest all his hopes on God. In the *Bilawal Rag*, he points to Sulahi Khan's ignoble end.

In the epilogue of the *Granth*, while recommending the book to the attention of humanity, Guru Arjan describes it as a most precious sustenance which none can afford to ignore.

Guru Hargobind wished to inspire the Sikhs with a spirit of manliness. He therefore added, in the beginning of certain *Vars* in the *Granth Sahib*, the names of the *dhunnis* or musical modes in which they should be sung to produce the desired effect in the minds of listeners.

The *Shlokas* of Guru Tegh Bahadur, composed during his confinement at Delhi and incorporated in the *Guru Granth Sahib* by Guru Gobind Singh, clearly indicate his detached view regarding impending death. The fifty-fourth *shloka* in this composition is believed to be the courageous reply of Guru Gobind Singh at the age of nine to his father's *shloka* (number 53), sent to him at Makhawal to test the fitness of his successor.

DR GOPAL SINGH*

After giving the Sikhs a central temple for pilgrimage, the Guru now proceeded to collect the sayings of his predecessors so that an authenticated version of these be kept in the form of a book, and to separate it from apocryphal literature then considerably on the increase on account of Prithia's own and his son's compositions in the name of Nānak. Finding his popularity widespread, some yogis, sanyasis, udāsis, sufis, etc., had also floated verses in the name of Nānak in order to corrupt his doctrine. On being told that there was a verse-composition of Guru Nānak, called Prān Sangli, deposited with the royal household of one of Ceylon's principalities, the Guru, it is said, sent Bhāi Pairā to collect it from there. But the version that Pairā brought back after a long and arduous travel, the Guru did not accept as genuine, as it was obviously a treatise on *hatha-yoga* in verse, by a clever recluse who tried to pass it on the Sikhs in the name of Nānak. The Guru also is said to have despatched Bhāi Gurdās and later Bābā Budhā to Goindwāl to persuade Mohan, the elder son of Guru Amar Dās, to part with the copy of the two-volume book of the Guru's hymns¹ that he was reputed to have compiled under the personal supervision of his father and in which were also included the selected works of the Hindu Bhaktas, like Kabir, Ravidās, etc.

But, Mohan, it is said, refused to oblige, more so because he was ever absorbed in meditation and no one dared disturb him. Bābā Buddhā, the Jāt, even broke open the door behind which Mohan had locked himself in, but on the advice of Mohri did not awaken him out of his trance. Thereupon, Guru Arjan is said to have gone personally and sat in the street outside his house, singing a hymn to his praise with such profusion as to compare him to God himself (*Gauri chhant* M.5). Mohan was much softened by this exemplary humility of the Guru and parted with his treasure (though in our view the story is rather far-fetched). On the way back, the Guru also called on Dātu and Dāsu, Guru Angad's sons, and after a dialogue with them on spiritual matters, came back to Amritsar.

* *A History of the Sikh People (1469-1988)*, New Delhi, 1993.

1. Of these two volumes, or *Sanchiān*, only one is now extant and is the property of one Bhagat Singh Bhallā, a refugee from West Pākistān, now resident of Patialā. On Page 215, it is stated in the margin : "*Guru Angad Gurmukhi Akhar banai*", which seems to be a clear case of after-thought and interpolation by some-one. However, as stated elsewhere, the Guru had in fact most of the compositions of the earlier Gurus already with him, though he may have searched for other sources as well. The Guru is said to have visited Bābā Mohan in 1603 A. D.

The Guru now pitched a tent for himself in a quiet corner near a grove and on the one hand started sifting the material for the compilation of the *Granth*, and on the other set upon the excavation of another tank, called Rāmsar, on this site. Bhāi Gurdās was entrusted with the task of the scribe of the *Granth*, while during his absence the Guru appointed Bābā Buddhā to minister to the need of imparting religious instruction to the never-ending stream of pilgrims to the Hari-Mandir. As the work of compilation was nearing completion, the Guru prophesied, according to *Gurupartap Surya Granth* that "this great work will be translated into Indian and foreign languages by men of learning and dedication so that the Gospel spreads the world over as oil spreads over water."²

Not only were the works of all the five Gurus, including Guru Arjan, included in the *Granth*, but also the select verses from Hindu Bhaktas like Kabir, Jaidev, Namdev, Dhannā, Ravidās, Pipā and Rāmānand, (which are indeed the most authentic of their writings now available, as since 1604 no one has been able to make any changes in their texts), but also Muslim divines like Farid and Mardānā, Sattā and Balwand, the Guru's minstrels, and several bards (Bhatts).³ Bhāi Gurdās's verse was also invited for inclusion but, in his

2. The first-ever complete English versions was published, in four volumes, by the present author between 1960 and 1962, in fulfilment of the Guru's injunctions and prophecy.
3. The *Granth* is arranged not subject-wise, but according to the musical measure (Rāga) in which a hymn is meant to be sung. There are in all 31 such measures (or rāgas), namely, Sri, Mājh, Gauri, Āsā, Gujri, Devgandhārī, Bihāgrā, Vadhans, Sorath, Dhanāsari, Jaṭisiri, Todi, Bairāri, Tilang, Sūhi, Bilāwal, Gond, Rāmkali, Natnārāin, Māligaurā, Mārū, Tukhārī, Kedārā, Bhairō, Basant, Sārang, Mālhār, Kānrā, Kalyān, Parbhāti, and Jajai-vanti. As would be seen from this catalogue, the Guru rejected the measures which were expressive of excessive exuberance or unalloyed sadness. Besides the compositions of the first five Gurus, the sayings of Guru Tegh Bahādur, the ninth Guru, were added by Guru Gobind Singh but nothing of his own except a Dohā ascribed to him (*bal hoā, bandhan chhutē, etc.*), though included in the *Shalokas* of the 9th Master.

The book contains 5894 hymns in all, out of which the largest number is by Gurū Arjun (2216). Gurū Nānak has 976 hymns to his credit, Gurū Angad 61, Gurū Amar Dās 907, Gurū Rām Dās 679, Gurū Teg Bahādur 118 and Bhaktas and bards, 937. The Bhaktas and Sufis included in the *Granth* are— Kabir, Rāmānand, Ravidās, Surdās, Pipā and Bhikhan from U.P., Jaidev from Bengāl, Nāmdev, Tirlochan and Parmānand from Mahārāshtra, Pipā and Dhannā from Rajasthān, and Beni, then popular all over North India. The writings of five Muslims—Bābā Farid, Bhikhan, Sattā, Balwand and Mardānā are also incorporated in the *Granth*. No other religion has perhaps shown this catholicity of outlook in bringing together views of such diverse hues and even when they are diametrically opposed to the tenets of the faith of whose Scripture they now form an integral part. The language of the *Granth* is mostly Hindi and only in parts Panjābi, though some Persian verses are also included in the Rekhtā (broken) form, thus signifying that it is not the language but the content that matters for spiritual illumination. It is well-known that most of the Bhaktas included in the *Granth* belonged to the lower castes & were householders. A hymn in Rāg Mārū by Mirā Bāi is included in the

(Contd. on next page)

extreme humility, he begged to be excused on the plea that it was not fit and proper for him to be treated on a par with the Gurus and other Saints of high esteem. It is said, Guru Arjan thereupon remarked, "Your works I bless as the 'Key' to the understanding of these scriptures." And so indeed they are.

Several other Hindu and Muslim divines, like Kahnā, Chhaju, Shāh Hussain and Peelū—all of Lāhore—volunteered their compositions for inclusion in the Granth, but the Guru declined the offer as they differed considerably from his own creed. Kahnā, for instance said :

*"I am He, Yea, no other but He,
Of whom sing the Vedas and the Puranas,
But reach not His limits."*

This the Guru rejected as raising man to the status of God. Their essence was identical, he said, and the man's soul merged in the Oversoul as a drop in the ocean, but the drop could not claim to be the sea, but only a part of the whole. Chhaju similarly decried women as evil and was rejected. Peelū denounced the human birth and was considered unacceptable. Shāh Hussain came very near acceptance, but the Guru excluded him too for the reason that he had enjoined man to keep silence and not to share with others the mystery of God. The Guru said, "This is against our mission. Whatever man has, he must share—God's mysteries as much as secular well-being."

Known initially as *Pothi Sāhib*, the Guru was immensely pleased when the work was completed and he installed it at a high pedestal, on Bhadon Sudi 1, Samvat 1661 (August, 1604 A.D.) seating himself at a much lower level and instructing everyone to bow before it, not as an idol, but as the Book of divine inspiration which instructed living men in the ways of God and dedicated secular life. Bhāi Budhā was appointed the first Custodian (Granthi) of the Book and the Guru enjoined that it was open, unlike the Hindu Scriptures, to men of every caste and unlike both the Hindus and the Muslims and indeed every known creed till then, even women could become the priests or minstrels of the new faith and lead the congregations. Nothing has made the Sikh faith more live and dynamic than this that its scripture is in the spoken language of the people and is available to all, including women, for imbibing and even ministering its instructions.

(Contd. from previous page)

original copy lying at Kartārpur, but is crossed out with the same pen. So also a hymn by Kabir beginning with the word "Dekho Logā" is crossed out. To suggest as some do, that the word "Khālsā" in Kabir's hymn in Rāga Sorath originally was Khulāsā and was changed to "Khālsā" by Guru Gobind Singh is also a mis-statement, as the word Khālsā occurs in the original Kartārpur version as well. It is also not true that Guru Arjun left a few blank pages for Guru Tegh Bahadur's writings, as wherever pages are left blank, the word of the 9th Master could not have been inserted, according to the scheme of the Granth's composition.

THE ADI GRANTH*

Hari Ram Gupta

The most valuable achievement of Guru Arjan was the compilation of a holy book for the Sikhs known as *Adi Granth* and popularly called *Granth Sahib* or *Guru Granth*. In Sikhism worship consisted of singing the hymns of Gurus. The Guru wished to lay down the exact hymns to be sung and correct rituals to be performed by the Sikhs. This was necessitated by the fact that his elder brother Prithi Mal who had been excluded from guruship was composing his own hymns and was spreading them among the Sikhs as those of Nanak and other Gurus. Guru Arjan also desired to raise the status of Sikhism from a sect to a religion. This object could be attained by providing the Sikhs with holy scriptures of their own like the *Vedas*, the *Bible* and the *Quran*. He, therefore, decided to collect the hymns of all the Gurus including his own in the form of a book in Gurmukhi script. The research for material began shortly after Akbar's visit, early in 1599.

Guru Nanak had preserved his own compositions as well as those of some other *bhaktas*. When departing, he handed them over to his successor, Guru Angad. Following this example Guru Angad and Guru Amar Das preserved their own hymns. This individual collection was called *Bani Pothi* or Book of Hymns. The hymns were arranged by Guru Amar Das's grandson, Sahansar Ram, son of Mohan, in two volumes. One of them contained 300 leaves and the other 224 leaves. They were written in Gurmukhi. These volumes contained some hymns of Jaidev, Kabir, Ravidas, Sain and Trilochan. The second volume bears marks of revision. This was probably done by Guru Amar Das. These volumes are known as Goindwal manuscript. They were in possession of Mohan who lived at Goindwal. Guru Arjan wished to obtain them. First of all Bhai Gurdas went to Goindwal. Mohan shut himself up in a room in his house and did not respond to Gurdas's knocks at the door. He returned disappointed. Then Bhai Budha, a disciple recruited by Guru Nanak himself and who was held in the highest esteem, called at Mohan's house. Mohan again locked himself in. Bhai Budha tried knocking for a while, and afterwards broke open the door. Mohan was found in a trance. Mohan's younger brother Mohri, dissuaded Budha from disturbing Mohan in his *smadhi*. Finding his endeavours unavailing, he returned to Amritsar.

Then Guru Arjan went there himself in 1603 AD. He called out to him lovingly. There was no response. The Guru sat at the door and began to sing

---

*A History of the Sikh People (1469-1988), New Delhi, 1993, pp. 182-186.

hymns in a melodious voice in praise of God and of Mohan, which is also another name of God:

“O Mohan, lofty is thy mansion, and matchless thy palace,
O Mohan, saints adorn the doors of thy temple.

In thy temple they ever sing the praises of the infinite and merciful God.

Where the company of the saints assemble, there they meditate on thee. Show compassion and kindness, O compassionate lord; be merciful to the poor.

Nanak representeth, I am thirsting for a sight of thee, grant it to me and all happiness shall be mine.”

Mohan opened the door of his room in the upper storey and shouted at “the Guru with having taken the guruship out of his family, and come to steal the religious and literary memorials of his predecessors.”¹ The Guru did not mind the outburst of Mohan’s frustration and continued his praise in sweet, soft and soothing voice :

“O Mohan, incomparable are thy words, and superior thy deportment.
O Mohan thou believest in one God, all others thou treatest as refuse...

Nanak representeth, preserve mine honour; all Thy servants seek Thy sanctuary.”

Mohan came down and sat by the Guru who continued his music even more enthusiastically:

“O Mohan, the company of saints meditate on thee and consider how they shall behold thee.

O Mohan, at the last hour Death shall not approach him who repeateth Thy name.

The god of death shall not touch him who with single heart meditateth on Thee.

All who worship Thee in thought, word, and deed, shall obtain the fruit thereof;

The impure, the foolish, and the stupid on beholding Thee obtain divine knowledge.

Nanak representeth, O Omnipresent God, abiding be Thy sovereignty.”

The resplendent splendour of the Guru’s face, his charming voice, penetrating songs and overpowering humility touched the tender chords of Mohan’s heart and he delivered all the material he had with him. The Guru thanked him:

“O Mohan, thy children, friends, brethren and family, all hast thou saved—Endless are thine excellences;

They cannot be described——.”²

1. Macauliffe, III, 55-56.

2. Macauliffe, III, 55-58.

Guru Arjan carried these two volumes in a palanquin. On his way back the Guru visited Khadur, and met Guru Angad's eldest son, Datu. The Guru requested him for any material containing hymns of Guru Nanak and Guru Angad. He pointed out some loose papers lying in a corner of the room. Guru Arjan collected them and took them with him. Teja Singh is of the view that they contained Guru Nanak's Sri Rag and other hymns as well as those of Guru Angad which were not included in the Goindwal volumes. Guru Arjan came to Amritsar. He collected hymns of Guru Ram Das and hunted out more material from other sources.

Guru Arjan felt extremely happy at his success. He told Bhai Gurdas that the Sikhs would now avoid imitation hymns of false Gurus.

Guru Arjan selected a nice shady place at Amritsar on the bank of a tank dug by him named Ramsar,³ to the south-east of Amritsar, and took up his abode there. He asked Bhai Gurdas, a great scholar of Sanskrit, Persian, Hindi and Panjabi, to help him in giving a final shape to this material. Though the author is Arjan, the actual writer of the *Adi Granth* is Gurdas. He did it as a pure labour of love in order that he may bless the Sikhs with the wealth of dharmic wisdom.⁴

It was arranged in three parts. The first part consists of morning and evening prayers. They comprise Guru Nanak's *Japji* and other devotional hymns. The second part is the main body containing thirty Ragas. The third part is called Bhog di Bani. It includes panegyrics of the first five Gurus, some additional hymns of Guru Nanak, Amar Das, Ram Das, Arjan and Tegh Bahadur, Funhe and Swayyas of Guru Arjan and sayings of Farid and Kabir, and of eleven bards. It concludes with Mundavāni, in which Guru Arjan explains the purpose of the Holy Book. The *Granth* was written in verse in Gurmukhi script. It contained the Gurus hymns as follows :

1. Nanak, 976 hymns or 2949 stanzas;
2. Angad, 61 hymns;
3. Amar Das, 907 hymns;
4. Ram Das, 679 hymns;
5. Arjan, 2216 hymns and 116 shabads.

Later addition :

9. Tegh Bahadur, 116 shabads and two shalokas;
10. Gobind Singh, one shaloka.

The *Adi Granth* contains 3,384 hymns and 15,575 stanzas. Of these 13,658 stanzas are composed by Gurus and 1,917 stanzas are the compositions of saints and bards. About one-fifth hymns of the *Granth* are compositions of

---

3. A gurdwara stands at this place opposite Sultanwind Gate, Kanhiya Lal, 25.
 4. Bhai Gurdas was a nephew of Guru Amar Das and was born in 1551. He was a great scholar of Sikh religion and so devoted was he to it that he never married. The copy of the sacred *Granth* written in his hand exists at Kartarpur near Jalandhar.

Guru Nanak. Some facts about the saints are given below :

No.	Name	Caste	Date	Home	Number of Verses in the Granth
1.	Baini	×	12th century	×	19
2.	Bhikhan	×	D.1573	Oudh	2
3.	Dhanna	Jat	Early 16th century	Rajasthan	6
4.	Farid	Afghan	1173-1265	Pakistan	116
5.	Jai Dev	Brahman	B. 1170	Bengal	6
6.	Kabir	Weaver	1440-1518	Banaras	122
7.	Nam Dev	Tailor	13th century	Maharashtra	245
8.	Parma Nand	×	A disciple of Rama Nand	Banaras	3
9.	Pipa	×	B. 1425	Rajasthan	2
10.	Rama Nand	Brahman	1360-1450	Banaras	3
11.	Ravi Das	Chamar	15th century	Banaras	41
12.	Sadhna	Butcher	13th century	Sindh	4
13.	Sain	Barber	1390-1440	Madhya Pradesh	4
14.	Sur Das	Brahman	B.1528	Haryana	2
15.	Trilochan	Vaish	B.1267	Maharashtra	20
Total					922

The 17 bards included in the *Granth* are : Bal, Bhal, Bhikha, Das, Gayand, Harbans, Jal, Jalap, Jalya, Kal, Kirar, Mathra, Nal, Sadrang, Sahar, Salya, Talya.

Besides it includes one hymn of Sundar, great grandson of Guru Amar Das and 3 hymns of Mardana, and 3 of Satta and Balwand who sang jointly. The last three were Muslims. The printed *Adi Granth* consists of 1430 pages, 5894 hymns and 15575 stanzas.

The distribution of pages is as follows: *Japji* 1-7; Musical hymns 8-1351, Shaloka Sanskriti 1352-59, Gatha 1359-61, Funhe 1361-62, Chaubole 1363-64, Shalokas of Kabir and Farid 1364-84, Swayyas of the Gurus and Bhattas 1384-1408, Shalokas of the Gurus 1409-28, Ragmala or Index of musical measures 1429-30.⁵

The hymns were not given in chronological order according to the Gurus but they were adjusted in accordance with thirty-one *Ragas* or musical measures such as Asa, Sorath and Ramkali. In fact there are 14 *Ragas* and 17 *Raginis*.

5. Gobind Singh Mansukhani, *The Quintessence of Sikhism*, 248.

The *Granth* was arranged on a fourfold basis—(1) *Ragas* or tunes in which the hymns were to be recited, (2) metre of the hymns, (3) authorship, and (4) key, clef or *ghar*. Guru Arjan used 31 *Ragas* only out of 84. Under each particular Raga the hymns of Guru Nanak are given first of all called Mahila or Mahalla One, Mahalla Two for Guru Angad, Mahalla Three for Guru Amar Das, Mahalla Four for Guru Ram Das and Mahalla Five for Guru Arjan. The *Adi Granth* does not contain a word about the biographies of the Gurus. It consists only of prayers and devotional songs. In his last hymn Guru Arjan summed up the value of the *Granth* thus :

“In this dish are placed three things — Truth, Harmony and Wisdom. These are seasoned with the Name of God which is the basis of all. Whoever eats and enjoys it, shall be saved.”⁶

Guru Arjan named it Pothi Sahib. *Pothi Parmeshwar ka than*. (The book is the abode of God).

The *Adi Granth* was completed in Sawan Samvat 1661 (July, 1604). It was given to Bhai Banno for getting it bound at Lahore. Banno belonged to village Mangat in Gujrat district, Pakistan. His father was Bishan Chand Bhatia. He was one of the most faithful followers of Guru Arjan. The *Adi Granth* was written on loose sheets. It was to be bound in a beautiful hard cover. The good book-binders were available only at Lahore. Banno offered himself to take the volume to Lahore. The Guru graciously entrusted his life's treasure to him. Banno also secured Guru's permission to show the *Granth* to his own people at Mangat.

Banno engaged scribes to copy the *Granth*. He first went to Mangat and then came to Lahore. By this time the whole *Granth* had been copied. The two volumes were well bound. Banno came to Amritsar, and presented the Guru with both the bound volumes. The Guru was highly pleased. He put his signatures on the second volume certifying its authenticity. Banno brought it to Mangat and began daily recitation from it for the benefit of congregation.⁷

The original manuscript was installed in Hari Mandar at Amritsar after a grand ceremony on Bhadon Shudi one, Samvat 1661 (16 August, 1604) in the presence of a large congregation. Bhai Budha was appointed the first Head *Granthi*.⁸ In the Hari Mandar the worship of God simply consisted of recitations

6. *Ibid*.

7. Gobind Singh Mansukhani, *The Quintessence of Sikhism*, 243. Bhai Banno took this copy to his village, Mangat, in Tehsil Phalia of district Gujrat.

8. During Guru Hargobind's imprisonment and later at the time of Hargobind's conflict with the Mughals, the original manuscript of the *Adi Granth* was taken possession of by the Guru's grandson Dhir Mal. He kept it at Kartarpur in Jalandhar district where he lived. When Hargobind settled at Kiratpur in the closing years of his life, Dhir Mal kept the *Granth* with him there also. Some Sikhs of Guru Tegh Bahadur seized it by force, but the Guru returned it to Dhir Mal. It is still available at Kartarpur. Its copies existed at Patna and Dhaka also. At the time of Guru Gobind Singh thirty copies of the *Adi Granth* were available at different places.

from the *Granth* to the accompaniment of musical instruments in a sweet and melodious voice and tune. No preaching and no discussions were permitted. The original copy of the *Adi Granth* of Guru Arjan exists in the Gurdwara at Kartarpur near Jalandhar.

Guru Arjan's Compositions in the Adi Granth

Guru Arjan's main compositions are Bara Maha, Bāwan Akhri, Chaubole, Funhe, Gāthā, Sukhmani, Vār Basant, Vār Gujri, Vār Jaisri, Vār Maru and Vār Ramkali.

Sukhmani : The most popular of all these compositions is Sukhmani which is called the Psalm of Peace by Teja Singh. Its aim is to remove confusion, of mind, disease and distress. Its recitation in the morning along with Guru Nanak's *Jappi* is expected to soothe and afflicted heart and increase the joy and tranquillity.⁹ It is a remedy against worldly troubles and turmoils which beset everybody sooner or later. It is divided into three parts. The first part pertains to the praise of God. He is formless, colourless, endless, omnipotent, omnipresent, omniscient, impenetrable, inexpressible and unfathomable. The second part concerns morals. The sense-organs of a person try to lead one astray. Eyes have a seductive touch on seeing a beautiful object. Ears are pleased to listen to one's praise. Tongue prefers unwholesome victuals. Hands steal the property of others. Feet walk to commit crimes. All these are to be controlled.

The third part shows the righteous path. Of all religions and all the devotional practices, constant repetition of the Name is the best. The holiest place is where one gets the urge to recite Name in one's heart. The highest virtue is truth. God is truth and we can meet Him through truthful and pure living. Nothing is equal to the Name of Hari. Meet the Guru and keep company of holy men, surrender yourself completely to the True Guru. We cannot think of virtue without vice, pleasure without pain, salvation without bondage, health without disease, and life without death. God alone is the only source for physical, moral and spiritual well-being. God is truth and reality. Sing His praises, and God will take care of you.

Bārā Māhā : In *Bārā Māhā* the Guru points out the contrast between the moods of a *bhakta* and the moods of nature.

The sorrow of separation wastes away my body,
The koel calls in the mango groves,
Its notes are full of joy,
But there is sorrow in my soul.
The honey-bee hovers about the blossoming bough,
A messenger of love and hope.
But O Mother of mine, it is like death to me,
For there is sorrow in my soul.

9. Teja Singh, *The Psalm of Peace*, v-viii.

How shall I find peace and blessedness ?¹⁰

Guru Arjan's hymns show the depth of his feelings and sublimity of his thoughts. They give the measure of blissful life, penetrating light and sweet love.

Importance of the Granth

The compilation of the *Adi Granth* formed an important landmark in the history of the Sikhs. It became the sacred book of the new faith, and created consciousness among the Sikhs of their being a separate community. It served as a source of divine wisdom, felicity and bliss. Its fascinating hymns chanted in deep reverence and devotion inspired the minds of listeners to lofty ideas of plain living and high thinking. The *Granth* serves as the symbolic representation of the Gurus, who are considered as only one man, Nanak, the light of whose soul passed on to each of his successors one by one. The hymns establish a deep spiritual unity between man and God. The hymns of Bhaktas represent three schools of thought, Vaishnavism of Rama Nand, krishna cult of Surdas and Sufism of Farid.

The *Adi Granth*, though purely a religious work, throws some light on political, social and cultural conditions of the times. In his hymns Guru Nanak called the kings butchers on account of their fanaticism and misgovernment. He compared the government officials with dogs because of their greed and lust. He depicts the sad plight of women in Babar's camp. He also makes a reference to the social customs practised at the time of a girl's marriage. Against the existing usage, Nanak accorded an equal status to women in his congregations and *langars*.

Guru Amar Das in his hymns incorporated in the *Granth* advised his disciples not to retaliate against their cruel treatment by Muslim officials in particular and Muslim population in general. He condemned *Sati*, infanticide and *purdah*, and considerably added to the status of women.

Similarly Guru Arjan mentions Sulahi Khan's cruel conduct against him. Guru Tegh Bahadur also refers indirectly to the paralytic state of Hindus under Aurangzeb.

The arrangement of the *Granth* based upon Ragas gives us a glimpses into the development of Indian music. In matters religious the *Granth* affords a unique example of tolerance, as it contains hymns of Hindu and Muslim saints.

Useful information is also gathered about the food and dress of the people and about the various ceremonies, practices and institutions prevalent in society. For instance, there are references to chewing of *pan*, (betel-leaf), wearing of *dhotis* and blue clothes, prevalence of *sati* and *purdah*, existence of various castes and professions, sources of amusements and performance of numerous kinds of rites by the people.

10. Gobind Singh Mansukhani, *The Sikh Review*, November, 1981, 21.

Here and there the reader comes across enchanting scenes of nature's majesty. While turning its pages one is struck with the sublime beauty of dawn, birds singing the glory of sunrise, magnificence of rainy clouds, sweet music of rainfall and the cuckoo, the intoxicating dance of peacock in mango groves, leaping deer in the jungles, and smiling grainfields.

The *Adi Granth* is like the holy water of the Ganga. Everybody, man or woman, rich and poor, high and low, Brahman or Shudra, white and black people, can have a dip without any restriction. The Ganga water washes dirt, cools body, and refreshes mind. Similarly the *Adi Granth* purifies heart, stimulates mind and animates the soul.

The *Granth* is a repository of many languages. The Guru's hymns are in a mixture of Hindi and Panjabi. The compositions of Rama Nand and Kabir are in pure Hindi. Farid's verses are in pure Panjabi. The language of Trilochan and Nam Dev is Marathi. *Adi Granth* contains words of Lahndi, Persian and Sindhi also.

The Adi Granth embraces territorially the whole of India and people of all castes and creeds. The Gurus themselves and Farid, a Muslim saint, belonged to Panjab, Surdas to Haryana, Kabir, Rama Nand and Ravi Das to U.P., Jai Dev to Bengal, Nam Dev, and Trilochan to Maharashtra, Sāin to Madhya Pradesh, Dhanna to Rajasthan, and Sadhnā to Sind. As regards religion Farid and Kabir and Mardana were Muslims. Of the Hindu castes Jai Dev, Rama Nand and Sur Das were Brahmans. The Gurus were Kshatriyas. Trilochan was a Vaish, Nam Dev, Ravi Das, Sadhnā and Sāin were Shudras, and Dhanna was a Jat. The *Adi Granth* is indeed the greatest work of Panjabi literature.

THE SIKH SCRIPTURES*

C. H. Loehlin

The Ad Granth

The year 1604 was important for Sikhism, for in that year Guru Arjan finished compiling the Ad Granth, or Sikh Bible. The Sikhs had an authoritative line of Gurus; a sacred script (Gurmukhi); an organized religious community; and a religious capital at Amritsar with its central shrine, the Golden Temple. The time was ripe for a sacred Book which would crystalize the religious beliefs of Sikhism.

Indeed, the time was a critical one for the true Guruship; for Guru Arjan's rival, his elder brother Prithia, was composing hymns and passing them out as compositions of Guru Nanak and other Gurus, possibly hoping this to be recognised as the true successor to the Guruship instead of Arjan. After due counsel, then, Guru Arjan decided on an authentic compilation of Sikh scriptures. The hymns of the first three Gurus had been compiled into a volume in the possession of one Mohan, son of the third Guru Amar Das. Guru Arjan after considerable difficulty, procured this volume from Mohan, who was hostile, as he, too, had been passed by for the Guruship in favour of another. Macauliffe describes how Guru Arjan pitched camp in a secluded glade near Amritsar and invited bards and followers of the principal Indian saints since the days of Jaidev to attend and suggest suitable hymns for the sacred volume. From our knowledge of the Indians' love of poetry it can readily be surmised that a notable gathering of poets took place, and many followers of saints, both Hindu and Muslim, commended their masters' works for inclusion in the sacred volume. Besides the writings of the Sikh Gurus, which form the bulk of the Granth, hymns of some two dozen Bhagats and Sufis were selected for inclusion by Guru Arjan. After the selections had been made, the whole was dictated to Bhai Gur Das, who wrote them out in Gurmukhi.

The principles that guided Guru Arjan in the selection of hymns are indicative of the nature of Sikhism as a reformed and dissenting faith. It is said that the Guru rejected hymns of self-deification; those derogatory to women; those which advised the concealing of God's message from men; and those disparaging life and its struggles. The inclusion of the writings of Hindu and Muslim holy men is an interesting feature of the Granth. Some of them are represented by only a verse or two, some voluminously, like Kabir

---

**The Sikhs and their Scriptures*, Lucknow Publishing House, Lucknow, 1964, pp. 31-37.

with over a thousand verses. These bhagats include high and low castes. Jaidev was the Brahman poet who wrote the *Gitagovinda*; another Brahman, Sur Das, was a government official; Namdev was a tailor and ex-robber; Trilochan was a Vaisya; Sadhna, a butcher; Ramanand was the great Brahman teacher of Outcastes; five of his disciples are represented in the Granth, namely, Dhanna, a Jat farmer; Pipa, a Raja; Sain, a low caste barber; Kabir, a weaver, and Ravi Das, an Outcaste leather worker. Also included are some writings of two Muslims, Sheikh Farid and Bhikhan, both Sufis. In view of Guru Arjan's missionary-mindedness, it does not seem unreasonable to suppose that he included writings of men of all castes and even of outcastes both as a protest against the caste system of Brahmanism and with a view to the spreading of Sikhism among all men; for we are told that the Guru wished the translation of the Granth to be made into foreign languages that its truth might spread "as oil on water."

The languages used in the Ad Granth are six in number, and the dialectic variations innumerable. Some of the bhagats' writings go back to the Twelfth Century; and even the Punjabi of 1500—1700, the period of the Ten Gurus, is to a great degree obsolete today. Macauliffe, in the Introduction to his *Sikh Religion*, (p. vi) describes his difficulties with the Ad Granth as follows :

There is hardly any one Sikh who is capable of making a correct translation of his sacred writings. A man who is a good Sanskrit scholar will not know Persian and Arabic, and he who knows Persian and Arabic will not know words of Sanskrit derivation. A man who knows Hindi will not know Marathi; a man who knows Marathi will not know Punjabi and Multani and so on. Moreover, there are words in the Sikh sacred writings which are peculiar to them and cannot be traced to any known language. As to these, one must accept the traditional interpretations. The *Granth Sahib* thus becomes probably the most difficult work, sacred or profane, that exists, and hence the general ignorance of its contents.

In spite of these difficulties, Macauliffe and the Gianis assisting him produced a six-volume work of orientation and interpretation that is still the standard work on Sikhism and is a classic in the field of religion. This was written in English; and recently translations of the Ad Granth into English and other languages along with numerous commentaries and devotional interpretations have appeared, both in English and in Punjabi, written by various learned Sikhs.

The main outline of the composition of the Ad Granth is clear enough.* First, there comes a liturgical section composed of devotional readings for morning and evening, for weddings and for other special occasions. Some of these are selections compiled from various parts of the books that follow : Every good Sikh should have the Japji (the opening section) by heart and repeat it every morning, since it is considered to be an epitome of the teaching

---

*Reference is to the 24 point type Revised Edition, known as the *Damdama Bir*, containing 1430, pages 7 inches by 11 inches.

of the Granth. This is no small feat, since it is twenty-three pages long in Macauliffe's translation. Next come the four main books, which are called *ragas*, or tunes, according to the melody to which they are chanted : the *Sri-rag*, *Majh*, *Gauri*, and *Asa*. Next follow the minor books, twenty-six in number, which are, generally speaking, variations and elaborations on the four major books preceding them.

Each *rag* or book is in turn divided off according to metre and author. The compositions of the first Guru are labelled *Mahalla I* (section I), those of the second Guru, *Mahalla II*, and so on. Each Guru signs himself "Nanak" by inserting that name in the last line of the poem, since the same divine spirit that was in Nanak was supposed to have passed on into all the Gurus in turn "as one lamp is lit from another." However logical this arrangement of the contents may be as to external form, it gives a most fragmentary impression as to meaning, for each page may contain three or four different poems on different subjects or by different writers, comprising, in a confused way instruction, exhortation or "the mystical rhapsodies on God" that "bulk so large in the Granth." (Hume) Tune and metre are thus all important; indeed Bhai Mani Singh was once cursed by the Khalsa for rearranging the Ad Granth according to authors. However, as the Granth should be looked on as a book of hymns expressing the emotional out-pourings of the spirit, the importance of a logical arrangement of the contents need not be overstressed.

In general, the poetry of the Granth resembles that of the Psalms and the Proverbs of the Bible, with many passages that remind one of the Song of Songs. Historical narrative or prose teaching such as is found in the New Testament is altogether lacking in the Ad Granth. It seems somewhat strange that the best known poem, the Japji of Guru Nanak, which is to be memorized and recited daily, is written in rhymed verse but is without a *rag* or tune, whereas all the rest of the hymns are written to tunes.

With regard to the teaching of the Granth, it is evident that a strictly logical system of teaching should not be expected in a book of mystical and rhapsodical hymns. Certain ideas emerge as dominant by virtue of much repetition, even when conflicting ideas may also occasionally be expressed. In general then, Hindu theology of the contemplative bhakti type is accepted, with a loving personal God who offers salvation by grace to those who faithfully meditate on His Name. But Hindu religious practices are firmly rejected, such as the priesthood of the Brahmans, pilgrimages, the sacred thread, asceticism, and especially idolatry. The teaching is tinged at times with Hindu pantheism, and often coloured with Muslim ideas of the absoluteness, not to say the capriciousness, of God, along with fatalistic resignation to His absolute Will; but on the whole, ethical monotheism prevails.

Sardar Kahn Singh, who was one of the Giyanis with whom Macauliffe worked, and who is the editor of the valuable *Encyclopaedia of Sikh Literature*,

lists Sikh teachings as follows: the rejection of caste, Hindu pilgrimages, bodily mortification, religious garb, untouchability, and Hindu superstitions generally; and the acceptance of monotheism, the Adi Granth as Scripture, the practice of philanthropy, gratitude, and loyalty to the sovereign, transmigration, and salvation by true knowledge which is gained by good associations. Prof. Teja Singh has described the principles of Sikhism as the rejection of magic mantras, miracles, incarnations, special revelations, and a sacred language; and the acceptance of monotheism, the reality of the world, other saviours such as Christ and Muhammad, the equality of women, the need of social service; and he gives the essence of Sikhism and "Nam aur Sewa," (the Name and Service) or adoration of God through repeating His Name, and service to mankind.

Outstanding teaching, then is : a prevailing monotheism, tinged with pantheism; belief in karma and transmigration, along with belief in the grace of God for the immediate salvation of His bhaktas; predestination as necessary to salvation; the necessity and absolute authority of the Guru; worship of God by repeating His Name; the advantage of the communion of the saints, and of congregational worship; and the need of service to mankind. A very fair evaluation is given by Heiler in *The Gospel of Sadhu Sundar Singh* :

Sundar Singh's ancestral faith is a pure and elevated religion in which the best of Hinduism and the best of Islam unite, a religion which can point to its saints and its martyrs. Many elements of the Sikh religion, like belief in the forgiving love to God and His revelation of Himself in a human being, come very near to the central truths of Christianity; though these glimpses of revelation are indeed blurred by the strong influence of Vedantic pantheism and Islamic fatalism. Above all, the element which robs the teaching of the Granth of any vital creative power is its eclecticism, its continual oscillation between theism and pantheism, personalism and impersonalism, belief in forgiveness and longing for Nirvana. In this mixed religion a soul like that of Sundar Singh, which longed intensely for a final unity and for deep satisfaction, could not find a home. But in spite of all its deficiencies and weaknesses, it was still rich enough and pure enough to become to this seeking soul a schoolmaster unto Christ.

There are two main editions of the Ad Granth. One is that written by Bhai Gur Das at Guru Arjan's dictation. It is generally believed by both Sikhs and western scholars that this volume is still in existence at Kartarpur in Jullundur District. The second edition is that made by Guru Gobind Singh at Damdama Sahib in the south Punjab. To the Ad Granth of Guru Arjan he added several hymns and *slokas* of the Ninth Guru Teg Bahadur along with one short *sloka* of his own. These additions are not extensive; they cover only twenty-seven pages out of several hundred in Macauliffe's translation. They are a supplement merely; indeed, the old Granth at Kartarpur contains blank pages, on which it is said that Guru Arjan had prophesied that hymns of a later martyred Guru would be inscribed. The standard Ad Granth of today, then, is the edition

prepared by the Tenth Guru, called the Damdama Bir.

An unauthorized edition by Bhai Banno is sometimes mentioned. It seems that he contrived to copy Bhai Gur Das' Granth and added to it some hymns of his own choice, including some of the Rajputana Princess Mirabai who was a devotee of Lord Krishna.

Modern Translations

Under the title, *Selections from the Sacred Writings of the Sikhs* some of the favourite portions of the Ad Granth have been translated into English by such noted Sikh scholars as Dr. Trilochan Singh, Bhai Jodh Singh, Kapur Singh, Bawa Harkishen Singh, and Khushwant Singh. This is part of UNESCO's "Major Project" for furthering mutual appreciation of the cultural values of East and West. It was done under the direction of Dr. S. Radhakrishnan. In the Foreword Dr. Arnold Toynbee well says :

This translation is the first that has made the Adi Granth accessible, in more than short extracts, to the English speaking public...The Adi Granth is part of mankind's common spiritual treasure....A book that has meant, and means, so much to such a notable community as the Sikh Khalsa deserves close study from the rest of the world.

A polyglot version of the Ad Granth has been prepared by Manmohan Singh, Advocate, a refugee from Lyallpur, as he himself says in the Preface. The original Gurmukhi text is given in one column, with literal translations in English and modern Punjabi (Gurmukhi) in parallel columns, with the words of the text numbered in all three columns so that the exact meanings can be easily traced. The entire work will consist of eight volumes, covering some 5,000 pages, and should prove valuable to students of the *Ad Granth*.

THE GURU GRANTH*

No institutionalised religion is safe from erosion till its tenets and doctrines have been enshrined in some tangible, though, permanent form. Great religions of the worlds, therefore, have taken care to prepare or compile one volume which is sovereign and supreme in its authority. Assuredly, it will employ the medium of poetry to reach out to infinity. Such a volume then, is the *Guru Granth*, the sacred book of the Sikhs—a volume that takes its place alongside the world's greatest scriptures, the *Vedas*, the *Zind Avesta*, the *Bible* and the *Koran*. Its power is the power of the puissant and winged word, and no exegesis or commentary or translation can ever convey the full beauty of its thought and poetry. In all mystic literature the appeal of the numinous and the ineffable is inexplicable, if not incommunicable. And yet the great Sikh scripture is not a knot of metaphysical riddles and abstract theorizings. On the contrary, since for the most part it employs the idiom of the common people, and draws its imagery, metaphors and symbols from the home, the street and the market-place, its poetry has a rare kind of immediacy, concreteness and urgency. To see a Sikh congregation intoning the sacred hymns in unison is to see massed spiritual energy take shape before your eyes. That's how the ordinary word changes into the *logos* and becomes oracular. The Sikhs indeed regard the *Granth* as a complete, inviolable and final embodiment of the message of the Guru. There is to be no word beyond the Word. Any that's how Guru Gobind Singh, the Tenth Guru, spoke to the congregation shortly before his ascension.

"O Beloved Khalsa, let him who desireth to behold the Guru or Spiritual teacher, obey the *Granth Sahib*. It is the visible body of the Guru."

The *Guru Granth* was first compiled by the Fifth Sikh Guru, Arjan Dev, in A.D. 1604 in the city of Amritsar. Its second and last version was the handiwork of Guru Gobind Singh, and it was finalised at Damdama in the year 1705. He included the hymns of his father, Guru Tegh Bahadur, in the new next. Since then, the authorized version has been transcribed and printed a number of times, and it abides. Its adoration or veneration is an article of faith with the Sikhs.

One of the greatest glories of the *Guru Granth* is its Catholic character. It is a scripture completely free from bias, animus and controversy. Indeed, the uniqueness of the *Granth* in this respect is all the more astonishing when we think of the obscurantism, factionalism and fanaticism of the period in which it was composed. Perhaps, it is the only scripture of its kind which

---

**Guru Granth Ratnavali*, Punjabi University, Patiala, 2001, pp. 28-30.

contains within its sacred covers the songs and utterances of a wide variety of saints, savants and bards. For it's instructive to note that a fairly substantial part of the volume carries the compositions of Hindu *bhaktas*, Muslims divines and *Sufi* poets and God-intoxicated souls in quest of Truth and Love. Of course, their hymns and couplets rendered in their own language and idiom are so dovetailed as to find a complete correspondence with themes or *motifs* in the compositions of the Sikh Gurus. Obviously, the idea of Guru Arjan Dev was to establish the fundamental unity of all religions and mystic experiences. It was, so to speak, an integral congress of minds and souls, operating on the same spiritual beam. To have thus elevated the songs of the *bhaktas*, the *sufis* and the *bhatts* to the condition of the *logos* was to salute the power of the Word whatever form it might take to reveal the glory of God. For it may be noticed that the *Guru Granth* contains the compositions and utterances of the high-born Brahmins and the proud Kshatriyas, as also of the lowly Shudras and the unlettered *Jats*. This was done at a time when the caste-system in India had almost paralysed the conscience of man. The revolutionary egalitarianism which such a step symbolised was thereafter to become the creed of the Sikhs. Above all, a poetic and mystic collage bespeaks the essential humility of the Sikh mind, for humility has been given a place of pride in the table of virtues drawn up by the Gurus. The *Guru Granth*, then, is a *sui generis* scripture. It is indeed a magnificent compendium of the religious, mystic and metaphysical poetry written or uttered between the 12th and 17th centuries in different parts of India. It is also at the same time a mirror of the sociological, economic and political conditions of the day. The satire on the reactionary rulers, the obscurantist clergy, the fake fakirs and the like is open, uncompromising and telling. In showing the path to spiritual salvation, the *Guru Granth* does not ignore the secular and creature life of man.

The poetry of the *Granth* is in itself a subject worthy of the highest consideration. The language principally employed is the language of the saints, evolved during the medieval period—a language which, allowing for variations, still enjoyed wide currency in Northern India. Its appeal lay in its directness, energy and resilience. Based upon the local dialects, it was leavened with expressions from Sanskrit, Prakrit, Persian, Arabic and Marathi, etc.

Another outstanding feature of the *Guru Granth* is the precision and beauty of its prosody. Whilst a great deal of it is cast in traditional verse forms (*Shlokas* and *Paudis*), and could best be understood in the context of the well-known classical ragas, several hymns and songs make use of popular folklore and metres (*alahanis*, *ghoris*, *chhands* etc.) The inner and integral relationship between music and verse has been maintained with scholarly rectitude and concern. This complete musicalisation of thought in a scientific and studied manner makes for the unusually vigorous yet supple discipline of the *Granth's* metrics and notations. The entire *Bani* whose printed version in its current

form comes to 1430 pages, is divided into 33 sections. Whilst the first section comprises the soulful and inspiring song of Guru Nanak called the *Japuji* as also a few selected *paudis* or couplets, the final section is a collection of assorted verses including the *shlokas* and the *swayyas* of the *bhatts*. The remaining 31 sections are named after the well-known classical ragas such as *Sri*, *Majh*, *Gauri*, *Gujri*, *Devchandhari*, *Dhanasari*, *Bilawal*, *Kedara*, *Malhar*, *Kalyan*, etc. The division, thus, is strictly based on musicology. Further more each psalm or song is preceded by a number (*mohalla*) which denotes the name of the composer-Guru from Guru Nanak onwards. It may be noted that the apostolic succession extends from the First to the Tenth Guru, and the Gurus are often referred to reverentially by their place in the order. What's more, each Guru speaks in the name of the Founder Guru whose spirit informs his nine successors. The House of Nanak is indeed a spiritual decagon, based upon a geometry of vision. The major hymns—*Japuji* (Guru Nanak), *Anand* (Guru Amar Das), *Sukhmani* or the Psalm of Peace (Guru Arjan Dev). *Rehras* (Guru Nanak, Guru Ram Das, Guru Arjan Dev) are widely recited *solo* and in congregation by the faithful as morning and evening prayers. Their soothing and ambrosial airs have brought solace and cheer to millions of people all over the world. The Sikh philosophy as embodied in the *Guru Granth* is chiefly a philosophy of action and deed and consequence. Though in its essentials, it is completely in tune with the ancient Indian thought regarding the genesis of the World and the ultimate nature of reality, it moves away from quietism, passivity and abstractions. The emphasis is on shared communal experience, on purposive and idealistic involvement. The extinction of the ego or self is the corner-stone of Sikhism. A person finds fulfilment or vindication by immersion in the sea of life. Thus the paths of renunciation, abdication, aloofness, flagellation, etc., are abjured. A Sikh is enjoined upon to be an insider, not an "outsider". Obviously then, the Sikh philosophy is that of "the Everlasting Yea". Which is not to deny the importance or value of contemplation, stillness, inwardness, etc. The ideal Sikh cultivates these qualities in the midst of business and engagement. He, too, regards the world as ultimately *maya* or illusion and the life of man as a tableau of light and shade, but the Divine goal may not be achieved except through an acceptance of the reality of this unreality, and a proper disposition of the allotted role in the phantasmagoria of life. To that extent, the relative concreteness or solidity of the world is to be endorsed as a measure of understanding. So long as man has a role to play, the artefact of the stage or the theatre has to be taken for granted. For it has thus pleased the Creator to effect the world and people it with multiples of His Self. And the whole creation moves according to a predestined plan. Many a time has the grand show on earth been mounted and dismantled. It's not given to creature man to fully comprehend the essence of reality. God, according to the *Adi Granth*, is Omnipresent, Omnipotent, Omniscient. He is the Initiator, and the

End. He is Self-Creator and Self-Propeller. The soul too in its essence symbolises this trinity. It has lost its state of bliss as a result of the ego and the *id*. Caught in the meshes of power and self, it has lost its native and true moorings, and is being tossed about by the whirligig of time. A soul thus alienated from the Lord keeps spinning through aeons and aeons of suffering. The road to heaven lies through His Grace.

The idea of the soul as the Lord's consort is repeated in the *Guru Granth*. The mystique of the marriage is invoked time and again to emphasize the indissoluble and ineluctable nature of the union. Man is ordained wife and commanded to live in the Will of the Lord. Any infidelity or transgression is inconceivable. The nuptial and spousal imagery of the hymns is sensuously rich, apposite and striking. It will thus be seen that the *Guru Granth* offers a perfect set of values and a practical code of conduct.

THE GURUSHIP AND SUCCESSION OF GURU GRANTH SAHIB*

Madanjit Kaur

Introductory : The purpose of this paper is to explore W.H. McLeod's thesis, put forward in his *Evolution of the Sikh Community*¹ whereby he rejects the tradition of the vesting of the authority of Guruship in the Holy Scripture, *Guru Granth Sahib* by the Tenth Guru, Gobind Singh. McLeod has supported his view on the authority of J.S. Grewal.² According to McLeod, "the tradition which conferred his (Guru Gobind Singh's) personal authority upon the sacred scripture and the corporate *Panth* may perhaps be a retrospective interpretation, a tradition which owes its origin not to an actual pronouncement of the Guru but to an insistent need for maintaining the *Panth*'s cohesion during the later period."³ McLeod asserts his conclusion in no less emphatic terms by suggesting that "The slate must be wiped clean and must not be reinforced until we have ascertained just what did take place during the eighteenth century."⁴

McLeod's conjectures seek to cloud the historical interpretation of the events related to the religious history of the Sikhs. In fact, McLeod is primarily interested in the political history of the Sikhs and the role played by the Jat community therein. In order to consolidate his so called Jat thesis, McLeod concentrates on the development of the events in the history of the Sikh community in the eighteenth century and tries to coordinate historical development with the motivation of the Jat leadership emerging out of political exigencies. However, he totally ignores the legacy and the heritage of the Guru period. It seems, McLeod is neither familiar with the social process of the evolution of Sikhism, nor of the nature of Sikh ethos. Besides, McLeod has not brought any historical evidence to substantiate his thesis for rejecting the succession of *Guru Granth Sahib* as declared by Guru Gobind Singh. On the other hand, we find solid evidence encompassed in the doctrine of Guruship

---

*Jasbir Singh Mann Harbans Singh Saraon (Eds.), *Advanced Studies in Sikhism*, Irvine, CA (USA), 1989, pp. 121-137.

1. W.H. McLeod, *The Evolution of the Sikh Community*, Oxford University Press, Delhi, 1975.
2. J.S. Grewal, *From Guru Nanak to Maharaja Ranjit Singh*, Guru Nanak Dev University, Amritsar, 1982, Ch. XIV, pp. 100-105.
3. McLeod, *op. cit.*, p. 17.
4. McLeod, *op. cit.*, p. 16.

as revealed in *Guru Granth Sahib*, later reiterated by Guru Gobind Singh when he hailed the *Granth* as the *Guru*. Besides, it has also been authenticated by contemporary and near contemporary sources, documents and records that Guru Gobind Singh did not appoint any person to succeed him as Guru and that he had invested the *Guru Granth Sahib* with guruship and had commanded the Sikhs to accept it as their Guru.

The theme of this article is in the form of a poser that calls for an answer to the issues like the Sikh concept of the *Guru*, the doctrine of *Guru Granth Sahib* as visible body of the Guru, the closing of personal *guruship* and the succession of the *Guru Granth Sahib*.

The Guru in Sikhism : The Tenth Guru Gobind Singh brought to an end the line of human *gurus* by conferring *guruship* upon the collection of hymns which his followers used in their personal and corporate devotion and as guide. So a movement, whose focal point was a series of Masters, became centred upon a Holy Book, henceforth known by the name of *Guru Granth*. This was the final culmination of the Sikh concept of Guruship, capable of resisting the temptation to deify the line of human *gurus*. Yet this is not itself the whole of the story of Sikh Guruship.

The Sikh doctrine of *guruship* is rooted in Indian religious tradition. But it is dynamic and distinct in form and structure. In fact, Guruship is a distinctive concept of Sikhism. It is a legacy of the founder Master, Guru Nanak. The Tenth Master while maintaining the concept of Shabad as Guru also made the *Panth* distinctive by introducing corporate *Guruship*.⁵ Though the concept of *guruship* continued to be the core of Sikhism, the role of the human *gurus* was transferred to the *Guru Panth* and that of the revealed word to *Guru Granth Sahib*. This has made Sikhism a distinctive modern religion. Any other interpretation of the decision of Tenth Master to introduce the system of *Guru Granth* and *Guru Panth* would be contrary to the Sikh thesis as amplified by Ganda Singh and Harbans Singh.⁶

The meaning of *guruship* in Sikhism is the manifest form which God takes as preceptor of mankind. The nature of guruship in the *Guru Granth Sahib* states that the Supreme Being is Himself the Guru, whose chosen channel for communication to humanity is the institution of the *Guru*. The Sikh *gurus* have taken considerable pain to emphasize the point that the *bāṇī* (the holy Scripture) and not the body (the personal *guru*) is the *guru*.⁷ "Theologically, Guru Nanak had always made a distinction between himself, and, as God's bard, conveying the message entrusted to him. The declaration, 'I spoke only

5. W. Owen Cole, *The Guru in Sikhism*, London, 1982, pp. 37-38.

6. Ganda Singh pages 183 to 210; and Harbans Singh pages 211-227, *Perspectives on Sikh Tradition*, edited by Gurdev Singh.

7. Taran Singh, 'The nature of Guruship in the Guru Granth' in *The Nature of Guruship* (ed. Clarence O. McMullen), ISPCK, 1976, pp. 27-8.

when you, O God, inspired me to speak,⁸ is characteristic of his view of himself as God's messenger. There is no reason to believe that his successors differed from him in this view.⁹ It must always be remembered that the guru of whom Guru Nanak spoke is God, self manifested in order to reveal Himself, so that by His grace man may reach the realm of truth which is his destiny. The words '*gur prasadi*' in the *Mool Mantra* must be regarded as testimony to this belief.¹⁰ This statement is crucial to an understanding of the concept of Guru.¹¹

The testimony of God as Guru which began with Guru Nanak is reaffirmed by his successor gurus.¹² However, to give this institution greater permanence and prevent future alterations, Guru Gobind Singh, the Tenth Guru of the Sikhs, refused to appoint any human successor and bade the Sikhs to consider the *Granth* as their Guru.¹³

Before his death at Nanded in Deccan in AD 1708, Guru Gobind Singh, terminated human succession to the office of the Guru and established instead, the condominium of the *Granth*, and the *Panth*, which ever since is recited at the conclusion of every congregational prayer, morning and evening, and on all occasions of public worship by the Sikhs :

The order of the *Khalsa* was established as was the command of the Timeless (Almighty); This is now the commandment for all the Sikhs: Accept the *Granth* as the *Guru*; Know *Guru Granth* as the visible body of the *Guru*. He who hath a properly trained mind, shall find confirmation thereof in the contents of the *Sabad* (the Holy Book) itself.¹⁴

Ever since, the Sikh community has recognised no human successor to guruship, they consider *Khalsa Panth* and *Guru Granth* to be a twin institution, in whom rests the joint sovereignty of the Sikh world.¹⁵

Henceforth, the identity of the *guru* has been incorporated in the doctrines of *Guru Granth* and the *Khalsa* was to provide leadership to the community (*Panth*), not in supersession of the previous gurus, but as an authority to work in their names. It was invariably to guide itself by the teachings of the *gurus* as found in the Holy *Granth*. For the Sikhs, this double aspect guruship solved the most serious problem of accepting authority of prophet as absolute and final for all times.

8. *Guru Granth Sahib*, pp. 507-508.

9. W. Owen Cole, *The Guru in Sikhism*, p. 55.

10. *Ibid*, p. 73.

11. There are explicit statements in the *bani* of Guru Nanak which indicate that God is the *Guru*. See *Guru Granth Sahib*, p. 1226.

12. *Ibid.*, pp. 307, 308, 317.

13. See Part IV of this article.

14. *Dasam Granth* (ed. Giani Mohinder Singh), Amritsar, 1952, Vol. 1, p. 248.

15. The *Guru Granth* is installed in the Sikh places of worship. It is symbolic of the visible body of the Guru. All the ceremonial paraphernalia associated with the keeping, opening, and closing of the Holy Book represent manifestation of royalty and sovereignty, both temporal and spiritual.

Guru Granth—The Visible Body of the Guru : What is the meaning of the declaration that the *Granth* is the *Guru* ?

The pronouncement of Guru Gobind Singh was not any new innovation in the Sikh doctrine. The seed idea of the doctrine of *Guru Granth* is clearly discernible in the *bani* of the *Granth* itself. It is repeatedly stressed in various hymns that the 'Revelation is the *guru* and the *Guru* is the Revelation', and that 'whosoever shall accept the Revelation of *Guru* shall behold the *guru* himself.'¹⁶

It is the injunction of the *Granth* that the Sikhs are bidden to 'accept the Revelation of *Guru* as true for ever, for, it is the revelation of God that maketh the *Guru* to utter it.'¹⁷ Further, it is ordained that, 'the Revelation of the *Guru* is the Light of the World, through it God's grace descendeth into human soul.'¹⁸ The message of the Holy *Granth* is that 'the *guru*'s word abideth with the soul as the water drowneth it not, and the fire consumeth it not.'¹⁹ Again it is stressed that as 'the *guru*'s revelation pervadeth in the world, it redeemeth man through the Name of God.'²⁰

The direction in which the idea of guruship evolved is implicit in the *bāni* of the Sikh gurus. According to Guru Nanak the *Guru* is one who had first realised the Lord and His word.²¹ The Divine Message had to go to the world through the *Guru* for the emancipation of mankind.²² The true *guru* must be the guide for conveying the Lord's message as given to him in the truest form.²³ According to Guru Amar Das, 'there is *guru*, through whom the True Word had come, ponder always on the True Word of the *Guru* for guidance in life.'²⁴

After explaining the *Guru*'s Revelation, the Holy *Granth* identifies it with the *Sabad* (or the Word of the *Guru*) that comes through human agency : the *guru*. The term *Sabad* literally means the word and was intended to represent God's command. "The *Sabad* in the sense of eternal and self-existent sound, conceived as the eternal Veda, is an old Indian notion, rather an Ancient Aryan notion, for it is found in Zoroastrianism where the *Menthra Spenta*, the holy word, is said to be the soul of God."²⁵ The *Guru Granth Sahib* identifies *Sabad* with Divine Wisdom which forms itself as God's Light in the conscience

16. *Guru Granth Sahib*, p. 982.

17. *Ibid.*, p. 308.

18. *Ibid.*, p. 67.

19. *Ibid.*, p. 679.

20. *Ibid.*, p. 1066.

21. *Ibid.*, p. 1279.

22. *Ibid.*, p. 466.

23. *Ibid.*, p. 722.

24. *Ibid.*, p. 646.

25. Kapur Singh, *Parasaraprasna* (Baisakhi of Guru Gobind Singh), Revised Edition (eds. Piara Singh and Madanjit Kaur), Guru Nanak Dev University, Amritsar, 1988, p. 172.

of man. It avers that *Sabad* is the essence of things by understanding which man comprehends truth and thus becomes one with Truth.²⁶

The *Sabad* is dormant in the heart of every human being and it can be made manifest through the discipline of self-control and spiritual orientation.²⁷ The mortal human body is not to be deemed as the Guru; it is Light within, that is the Guru. It is the *Sabad* that is the guru and the guide. The absence of it results in spiritual confusion.²⁸ This *Sabad* is not variegated, it is one, for God is One and all that there is, proceeds from God.²⁹ The search and discernment of this *Sabad* is an effort worth making for man in this world, all else is waste and weariness.³⁰

It was made clear by Guru Hargobind that the Immortal frame of the Guru had no peculiar entity and that the *Sabad* as revealed by the Guru, is the only authentic portrait of the guru.³¹ It is inferred from the above narration that Guru's Revelation is recorded in the *Guru Granth* as *Sabad* or Testament. According to Sikh doctrine this Testament is the *Guru*. The same principle was followed by Guru Gobind Singh when he established the condominium of the *Guru Panth* and the *Guru Granth*. Instead of appointing an individual successor to himself, he appointed the collective order of the *Khalsa* and formally recognised the status of the *Granth*, which was to be conceded as the *Guru Granth*.³² This status of *Guru Granth* or Bani had remained unaffected throughout,³³ only the temporal direction of human affairs was given a collectively religious basis by Guru Gobind Singh.

This was the process by which the *Granth* has been institutionalised as the *Guru Granth*. The basic idea of the peculiar institution of guruship of the Sikhs has remained unchanged. The *Granth*, stands for two things; revelation of Truth through the word, and the interpretation and practice of the Truth through the personal lives of the *Gurus*. The Truth as revealed in the *Sabad*, incorporates fundamental Truths, that is, belief in the oneness of God and approach to Him through love (*nām*) and service (*sewā*). As truth never gets old, so the Guru in Sikhism never becomes a back number. He is ever new and whole.³⁴ He is ever alive in the collective personality of the Sikhs working with a sense of the presence of *Guru* in them. That is why for the Sikhs, *Guru*

26. *Guru Granth Sahib*, p. 1353.

27. *Ibid.*, pp. 8 and 1264.

28. *Ibid.*, p. 635.

29. *Ibid.*, p. 1334.

30. *Ibid.*, p. 1342.

31. Bhai Gurdas, *Varan Bhai Gurdas*, ed. Bhai Vir Singh, Khalsa Samachar, Amritsar, 1972, Var 24; 11, p. 396.

32. Kapur Singh, *op. cit.*, p. 177.

33. The Sikh tradition consider the Holy *Granth*, as the real corpus of the Transcendental Wisdom. And in this the Sikh tradition follows the Buddhist principle of the identity of the Buddha's word with the essence of Buddha.

34. Teja Singh, *Sikhism, Its Ideals and Institutions*, Khalsa Brothers, Amritsar, 1970, p. 26.

Nanak, the founder of Sikhism, does not belong to the sixteenth century but is a dynamic personality guiding them personally through the organisation of the *Panth*. The initiation ceremony, *Amrit*, the *Khanda di pāhul* introduced by Guru Gobind Singh, was made the basis of this reorganisation. It is evident from the above analysis that the doctrine laid down in the *Guru Granth* by the earlier Sikh gurus, was reiterated by Guru Gobind Singh, when he hailed the *Granth* as the *Guru Granth*.³⁵

The *Guru Granth* contains perennial philosophy, uncontaminated by temporal and secular considerations. It is not a code of ethical conduct or social organisation like semitic scriptures, though it strictly postulates a social context for practice of religion and enjoins a strict ethical conduct. It is not sectarian, and lays down no metaphysical propositions in support of the practices of a religion. It has a universal import. It is the perceivable record of the Transcendental Wisdom. The *Guru Granth* is a divinity, not a deity, though extreme reverence is shown to it by the Sikhs. It is regarded as the visible body of the True Guru and is symbolic of the Sikh doctrine of sovereignty both temporal and spiritual.

It is on account of their reverence for *Guru Granth Sahib* that Sikhism has maintained its integrity despite observances resulting from popular piety and the fact that for much of its time it has retained its separate religio-cultural entity in a society dominated by Hinduism.

If there is any way in which Sikhism may be described as unique, it is in its elevation of a holy book to the status of guruship. Guru Gobind Singh's reason for elevating the *Adi Granth* to the status of *Guru* must be linked with his creation of the *Khalsa* in 1699. But the more immediate reason may probably be found in the awareness of the Guru that the circumstances of his time required some radical change in the mode of Sikh leadership. Politically and socially this took the form of the *Khalsa Panth* which was invested with the temporal authority (*miri*), and the spiritual authority (*piri*) remained with the *gurbani*, the scripture *Granth*.

Closing of Personal Guruship and the Succession of the Guru Granth Sahib : The fact that Guru Gobind Singh, Tenth and the last Guru of the Sikhs, died at Nanded in Deccan, now in Maharashtra, on October 6-7, 1708, has been substantiated by contemporary and semi-contemporary sources. It has also been authenticated beyond doubt that Guru Gobind Singh did not appoint any of his followers to succeed him as *Guru* and that he had commanded his followers to look upon the Holy scripture, the *Granth Sahib* as their Guru, thenceforth known as the *Guru Granth Sahib*.³⁶ During his life time, Guru Gobind Singh had created the distinctive order of the *Khalsa*, with uncommon

35. *Guru Granth Sahib*, p. 515.

36. Ganda Singh, 'Guru Gobind Singh Designates Guru Granth Sahib to be the Guru' in *Perspective on the Sikh Tradition* (ed. Gurdev Singh), Pub. Academy of Sikh Religion & Culture, Patiala, 1986, p. 183.

form and symbols that helped to impart them distinct identity. Towards, the end of his life, the Guru had to face extremely adverse circumstances. But he knew no despondency and did not give way to frustration. He had lost all his four sons, mother and a large number of devoted followers. He left Punjab and spent his last days in the Deccan.

At the creation of the *Khalsa* on the Baisakhi day of 1699, he had not only presented himself to be formally initiated into the fraternity of the *Khalsa* but had also submitted himself to the discipline which had been prescribed by him for the new order of the *Khalsa*. This virtually meant the surrender of the office of guruship to the will of the *Khalsa* and its merger into the body politic of the new order. This was re-affirmed by the message he delivered to his followers from his death bed. This fact is affirmed by the testimony of Sainapat, who was not only a contemporary of the Guru but was also one of his *darbari Kavis* (court poets) at Anandpur³⁷. His work *Gur Sobha*, composed in AD 1711, within three years of Guru's death, records :

"A day before his death, the Singhs asked him about the form he was adopting (or the person whom he was nominating to succeed him). In reply he said that the *Khalsa* was his very self and that to them he had granted his robe—his physical self, and that the Eternal and the Limitless Word uttered with the Lord's light is the Supreme Master."³⁸

Sainapat, thus, tells us that a day before the event the Guru had said that he had bestowed his physical form upon the *Khalsa*³⁹ and that the limitless and Eternal Word was Satguru.⁴⁰ This was Guru Gobind Singh's last message and his final commandment saying in unmistakable language and clear words that he was not appointing any particular individual as the succeeding Guru and that the *Khalsa* under the guidance of the Divine Word—the *Gurbani*—was to be the future physical and spiritual representative of the Guru. This has since become the accepted creed of the Sikhs.

The account of Sainapat is supported by Bhai Nandlal, a devoted disciple, who was present at Nanded at the time of the Guru's death. He tells us in his *Rahitnāmā* that the Guru told him that his one form is the Formless Supreme Spirit and the other *Granth Ji—Guru Sabda*, the Word of the great gurus incorporated in the holy *Granth Sahib*. 'Have no doubt about it,' he said, 'the visible form is the Sikhs, the *Khalsa* should remain absorbed in the *gurbani* day and night.'⁴¹

Bhai Prahlad, another associate of Guru Gobind Singh also corroborates

37. Sainapat, *Gursobha* (ed. Ganda Singh), Punjabi University, Patiala, 1965, Ch. XVIII, pp. 40-44-805-809.

38. *Ibid.*

39. *Gursobha*, Ch. XVIII, 41, p. 132.

40. *Ibid.*, p. 43.

41. Bhai Nand Lal, 'Sakhi Rahit Patshahi 10', *Gur Khalse de Rahitname*, ed. Shamsher Singh Ashok, Sikh History Research Board, Amritsar, 1979, p. 51.

the above mentioned Guru's commandment is his *Rahitnāmā* as following :

With the order of the Eternal Lord has been established the Panth.

All the Sikhs are hereby commanded to obey the *Granth* as the *Guru*.⁴²

Similarly Bhai Chaupa Singh, another associate of Guru Gobind Singh, had also mentioned this commandment in his *Rahitnama*.⁴³

It is evident from the above mentioned contemporary evidence that Guru Gobind Singh had abolished for all time to come the nomination of any one person as the Guru of the Sikhs. After him the *Khalsa*, with *Guru Granth Sahib* as their eternal *Guru*, became the *Guru Panth*. With this the personal line of guruship came to an end. This historical fact has been rejected by Mcleod. But there is abundant contemporary and near-contemporary evidence available for the comparative study of different versions of the events, for sifting fact from fiction and for authenticating the tradition recorded in the Sikh sources regarding the abolition of the personal guruship and succession of *Guru Granth Sahib* as the living *Guru* of the Sikhs.

Koer Singh, the author of *Gurbilas Patshahi 10* (composed in AD 1751) has not only supplied more details of this historical event, but has also provided clarity to the tradition. The author has accounted *Granth* as *Guru Granth*⁴⁴ and reminds one of the Guru's commandment to the Sikhs to regard *Guru Granth* as Divinity.⁴⁵ He tells us in explicit terms that Guru Gobind Singh discontinued the line of personal guruship and did not appoint anyone to succeed him as *Guru*. In fact, he had surrendered his personality to the *Khalsa* when he had become one of them at the baptismal ceremony. He publicly declared this merger on many occasions afterwards, and especially a little before his death at Nanded. Koer Singh also narrates at length the formal installation of the *Guru Granth Sahib* as the *Guru*.⁴⁶ The author records that the *Guru* addressed his Sikhs before his demise and instructed them that there would be no successor to him, the *Sarbat Sangat* and the *Khalsa* should deem *Sri Guru Granth Sahib* as Supreme. Koer Singh further states that with five paise and a coconut in his hand the *Guru* paid homage to the Holy *Granth* and declared its succession as the *Guru*.⁴⁷ Koer Singh had been in close association with Bhai Mani Singh who was a contemporary and a close associate of Guru Gobind Singh. Bhai Mani Singh was the first person to act as the *Granthi* (reader of Holy *Granth Sahib*) in the Harmandir at Amritsar after the *Guru's* death. Therefore, the information passed on from Bhai Mani Singh to Koer Singh is believed to be fully reliable.

42. Bhai Prahlad, *Rahitnama*, Bhai Prahlad Singh ka, op. cit., p. 58.

43. *Ibid.*

44. Koer Singh, *Gurbilas Patshahi 10* (ed. Shamsher Singh Ashok), Punjabi University, Patiala, 1968, Ch. IX, p. 130.

45. *Ibid.*, Ch. XXI, p. 283.

46. *Ibid.*, p. 284.

47. *Ibid.*

Another work, which we may refer to here, is *Bansāvalināmā* of Kesar Singh Chibbar (completed in AD 1770). Kesar Singh's ancestors had been in the service of Guru Gobind Singh as *dewāns*. He claims to have seen and consulted in his early days a *behi* (account book) of the house of the Guru. The tenth chapter of *Bansāvalināmā* deals with the life of Guru Gobind Singh. In stanzas 678-83, the author mentions the death of the Guru and his last commandment in reply to the question of the Sikhs :

"The *Granth* is the guru; you hold the garment (seek the protection) of the Timeless God."⁴⁸ Two hours later the Guru went to heaven; his light blended with Light. The same night he was cremated after he had been bathed in the rose water."⁴⁹

Further, the account of the death of Guru Gobind Singh as given in *Mahimā Prakāsh* by Sarup Das Bhalla may be accepted as historical and objective.⁵⁰ This account was completed in AD 1801. He was a descendant of Guru Amar Das, the third guru of the Sikhs. The account given in *Mahimā Prakāsh* is objective and without any poetic embellishments and supernatural elements. Therefore, the evidence of this author can be accepted as historically correct. According to *Mahimā Prakāsh*, before his death, Guru Gobind Singh called his Sikhs to his presence and said, "Our ten forms have come to an end. Now recognize the *Guru Granth Sahib* in my place. He who wishes to talk to me should read the *Granth Sahib*. I have entrusted you to the lap of the Almighty." Then follows the account of the death of the Guru. The author concludes the narration by recording that the Guru's body was then cremated and the *Sri Guru Granth Sahib* was recognized in place of the *Guru*.

This simple account of the death of the Guru and the succession of *Guru Granth Sahib* agrees in all its essentials with the contemporary and the later accounts.

Dr. Gafda Singh has referred to another reliable authority, Munshi Sant Singh's *Bayan-i-Khandan-i-Nisham-i-Bedian* (account of the Bedi family of the Una). According to it when Guru Gobind Singh was about to die at Nanded in the Deccan (Katik Sudi 5, 1765 Bikrami), all the Singhs and disciples asked him as to who would be the future Guru. The Guru replied; '*Guru Khalsa, Khalsa guru*'. Then the Guru, with five paise and a coconut in his hand, bowed before the *Guru Granth Sāhib* and said, 'Ye all community should recognize the *Guru Granth Sāhib* as the Guru after me and obey the commandments contained therein.' And then he uttered the following couplet :

"Recognize the *Guru Granth* as the visible body of the *Guru*".

48. Kesar Singh Chibbar, *Bansavalinama Dasan Patshahian Ka* (ed. R. S. Jaggi) Pub. in *Parakh*, Research Bulletin of Panjabi Language and Literature, Panjab University, Chandigarh, Vol. II, 1972, Ch. 10, Stanza 679, p. 163.

49. *Ibid.*, Stanza 628, p. 164.

50. Sarup Das Bhalla, *Mahima Prakash*, II, Ch. 'Sakhian Patshahi Das', Sakhi 27, pp. 891-93.

By this statement the author of *Bayan* has reiterated the last commandment of Guru Gobind Singh in the words of Bhai Nand Lal who was present at Nanded at the time of the Guru's death.⁵¹ The other details are identical to the tradition recorded in *Gurbilas Patshahi 10* by Koer Singh.

The tradition incorporated in the Sikh sources is also found in historical works in Persian and English. The Persian works are written both by Muslim and Hindu scholars belonging to the Punjab or its neighbourhood. As most of them had first-hand knowledge of the tradition, beliefs, practices and ceremonies of the Sikhs, they cannot be ignored by students of history.

The news of the death of Guru Gobind Singh has been mentioned in Royal Court News of the Mughals—*Akhbarat-i-Darbar-i-Mualla* of October-November 1708 and the *Bahadur Shah Nama*.⁵²

Contemporary Persian accounts of Mirza Muhammad's *Harisi-Ibrat Nama* (1705-19 AD) and Sayyad Muhammad Qasim Hussain Lahauri's *Ibrat Nama* (1722 AD) and *Ibrat Maqal* (1731 AD) written within couple of years of the death of Guru Gobind Singh, respectively record the usual account of Guru's death at Nanded.⁵³

Muhammad Ali Khan Ansari, the author of *Tarikh-i-Mazaffari* (1810 AD) and *Tarikh-i-Bahr-ul-Mawwaj*, carries the history of the Mughals to the beginning of the reign of Akbar Shah II. These works deal extensively with the struggle of the Sikhs against the Mughals and the Afghans. They are considered to be important sources on the history of the Punjab during the eighteenth century. Before the end of Guru Gobind Singh's account, Muhammad Ali Khan writes that 'after him (Guru Gobind Singh), according to the faith of these people (the Sikhs), the descending of Guruship and of internal spiritual line came to end and the book, the Granth, was established in place of the Guru.'⁵⁴

Besides, Ahmad bin Muhammad Ali's *Mirat-ul-Ahwal-Jahan-Numa* (AD 1810) also mentions, 'the sons of Guru Gobind Singh had been killed in the battle of Alamgir. After him there is no Khalifah (successor guru).'⁵⁵

The conventional version is also supported by Hindu authors of Persian works. Rai Chatarman, the author of the *Chahar Gulshan Akhbar-un-Nawadir* (also known as the *Chatar Gulshan* or *Khulasat-un-Nawadir*) (compiled in AD 1759) writes in this context that "there are Ten persons (to be recognized). These ten *Khalifahs* (gurus) are called *Das Mahal*. Anyone else sitting on the *gaddi* after them is not acceptable to them (the Sikhs)."⁵⁶

51. Ganda Singh, *op. cit.*, pp. 198-199.

52. William Irvine, *Later Mughals*, Calcutta, 1992, Vol. I, p. 90; also Ganda Singh, *op. cit.*, p. 189.

53. Ganda Singh *op. cit.*, pp. 200-201.

54. *Tarikh-i-Muzaffari*, p. 152, also *Bahrul-Mawwaj*, p. 208.

55. As quoted by Ganda Singh, *op. cit.*, p. 201.

56. Rai Chatarman, *Chahar Gulshan Akhbar-un Nawadir*, pp. 35-36 as quoted by Ganda Singh, *op. cit.*, p. 201.

Harsukh Rai, the author of *Maima-ul-Akhbar* (AD 1799) says about Guru Gobind Singh that 'He is the Tenth Mahal and is the last *Zahur* (successor) of Guru Nanak.'⁵⁷

The traditional version accounted in Sikh and Persian sources is also incorporated in European accounts. George Forster has also referred to Gurus in his letter No. XI of 1783 in his *A Journey From Bengal to England* and says that "Govind died in 1708 at the town of Nander without leaving any male issue and a tradition delivered to the sicques, limiting their priests to the number of ten, inducing them to appoint no successors to Govind Singh."⁵⁸ Talking about the change in the inscription on the Sikh coinage, Major James Browne (1787-88) has casually referred to Guru Nanak and Guru Gobind Singh as the first and the last Gurus of the Sikhs and has indirectly given us confirmation of the belief of the Sikhs.⁵⁹

Indian historians of the nineteenth century who compiled their accounts at the instance of Europeans are supposed to have recorded correct and reliable information because their purpose was to make the English rulers acquainted with the Sikhs with whom they (English) expected to come in close political contact in the future.

Khushwaqt Rai's *Tarikh-i-Sikhan*, also called the *Kitab-i-Tawarikh-i-Panjab* (written in AD 1811) says that Guru Gobind Singh died at Abchal Nagar, Nanded. 'This event, that is his death, took place on *Kartik Sudi 5*, 1765 Bikrami. The generation (of Gurus) of Guru Nanak up to Guru Gobind Singh came to end.'⁶⁰

Ahmad Shah Batalia, author of *Tawarikh-i-Hind: Bayan-i-Ahwal-i-Mulk-i-Hind wa Maluk-i-an az zaman-i-qadim ta* (1233 Hijri) has devoted a part of his account to the Sikhs. This section *zika-i-Gurwan wa ibtida-i-Singhan wa Mazhab-i-eshan*, forms an appendix to *Daftar I* and *II* of the *Umdat-ut-Tawarikh* by Munshi Sohan Lal Suri (the court historian of Maharaja Ranjit Singh). Ahmad Shah Batalia writes that Guru Gobind Singh, who had accompanied Emperor Bahadur Shah to the Deccan, died at Nanded in 1755 Bikrami (AD 1708) and this place was known as Abchal Nagar. Some Sikhs lived there. The Nizam of Hyderabad had fixed a daily allowance for them. Maharaja Ranjit Singh also made big donation for the upkeep of the sanctuary and the maintenance of its custodians.⁶¹

Sohan Lal Suri tells us that during the last moments of Guru Gobind Singh's life a disciple of his asked him as to whom he had appointed as *Guru* after him. Thereupon the Guru replied that, '*the Guru is Granthji*. There is no

57. Har Sukh Rai, *Maima-ul-Akhbar*, p. 481 as quoted by Ganda Singh, *op. cit.*, p. 201.

58. George Forster, *A Journey From Bengal to England*, London, 1798, Vol. I, p. 263.

59. James Browne, *History of the Origin and Progress of the Sicks* (India Tracts)-London, 1788, pp. vi, viii.

60. Khushwaqt Rai, *Tawarikh-i-Sikhan* (MS, 1869 BK), pp. 366, 379.

61. Ahmad Shah Batalia, *Tawarikh-i-Hind* (MS. 1233 AH), Appendix p. 11.

difference between the *Granth* and the *Guru*. From the *dershan* of *Granth ji* one shall have the happy *darshan* of the Guru Sahib.⁶²

This version is also confirmed by the Muslim historian of the nineteenth century. Ghulam Muhy-ud-Din alias Bute Shah in his *Tarikh-i-Panjab* (1848)⁶³ and Mufti Ali-ud-Din in his *Ibrat Namah* (1854)⁶⁴ have both recorded the death of Guru Gobind Singh as an historical fact. Bute Shah in his abridged recension of the *Tarikh-i-Panjab* (preserved in the Panjab Public Library Lahore) has followed Lala Sohan Lal's *Umdat-ut-Tawarikh* in recording the last commandment of the Guru regarding the *Granth* being the *Guru* after his death and that 'there is no difference between the *Guru* and the *Granth*.'⁶⁵

Kanhaiya Lal Hindi's *Zafar Namah-i-Ranjit Singh* is another study. He writes, Guru Gobind Singh died at Abchal Nagar in 1765 and that no one (of his disciples) succeeded him to the *gaddi* (guruship). With him ended the *gaddi* of leadership (*masand-i-sarwari*) and with him came to end the custom of the succession of Gurus (*Shewa-i-rahbari*).⁶⁶

All the European historians of the nineteenth century who have written on the Sikhs like John Malcolm, W. G. Osborne, W. L. M'Gregor, Joseph David Cunningham and others, have accepted the above version regarding the death of Guru Gobind Singh, abolition of the personal Guruship and the succession of *Guru Granth Sahib* as the Guru of the Sikhs.

Even Ernest Trumpp, whose observations are very negative on various aspects of the religious literature of the Sikhs, has adopted this tradition. In this context, he writes that at the time of his death, Guru Gobind Singh told his followers, 'I have entrusted the whole society (of the disciples) to the timeless. After me you shall everywhere mind the Book of the *Granth Sahib* as your Guru, Whatever you shall ask, it will show to you. Whoever be my disciple, he shall consider the *Granth* as the form of the Guru. Having uttered these verses he closed his eyes and expired (AD 1708)'.⁶⁷ Muslim historian of the nineteenth century have also accepted this version. Syed Muhammad Latif, author of the *History of the Panjab* also records that some time before the death of Guru Gobind Singh when Sikhs asked him as to who would be the Guru after him, the dying Guru replied, 'I entrust my *Khalsa* to the Divine Being...The *Granth* shall support you under all your trouble and adversities in the world, and be alone guide to you hereafter. The Guru shall dwell with the society of disciples, the *Khalsa*, and wherever there shall be five Sikhs gathered together, there shall the guru be also present. The Guru also ordered them that they must have belief in one God and look on the *Granth* as His inspired

62. *Umdat-ut-Tawarikh*, Arya Press, Lahore, 1885, Vol. I, pp. 64-65.

63. See Bute Shah, *Tarikh-i-Panjab* (MS, AD 1848), p. 206.

64. See Ali-Ud-Din, *Ibrat Namah*, (Ms, AD 1845), Vol. I, p. 178.

65. Bute Shah, *Tarikh-i-Panjab* (Abridged recension), p. 62.

66. Kanhaya Lal Hindi, *Zafar Namah-i-Ranjit Singh*, Lahore, 1876, p. 52.

67. Ernest Trumpp, *The Adi Granth* (Eng. Tr.), London, 1877, pp. XC vi.

law...He then closed his eyes and began to pray, and expired in the performance of His devotion.⁶⁸

Conclusions : It is concluded from the above analytical study of the various historical sources at our disposal that:

- (i) The institution of Guruship of the Sikhs follows a planned process and a theological concept fundamental to Sikhism from the times of Guru Nanak.
- (ii) Guru Gobind Singh did not appoint any mortal successor to succeed him as *Guru*.
- (iii) The tenth Guru had invested the *Guru Granth* with guruship, and commanded the Sikhs to accept it as their future *Guru*.
- (iv) The closing of personal guruship and the succession of *Guru Granth Sahib* was not an innovation, but only a doctrine of Guruship as revealed in *Guru Granth Sahib*.

---

68. Syad Muhammad Latif, *History of the Punjab*, Calcutta, 1891, p. 269.

THE MAKING OF GURU GRANTH SAHIB

J. S. Grewal*

I feel happy to have the honour of delivering this lecture to commemorate Dr Ganda Singh's work as the doyen of Punjabi historians. A volume of essays in his honour was published over twenty-five years ago, and rich tributes were paid to him. Throughout his life he was motivated by the sole passion of exploring the history of his people. 'As one thinks of Punjab history, one inevitably thinks of Dr Ganda Singh'. During a scholarly career of nearly half a century, he compiled bibliographies, edited original sources in Persian, Punjabi, and English, and wrote books and articles in English and Punjabi for the general reader as well as the specialists. The Punjab History Conference which he initiated has come to stay, and *The Panjab Past and Present* which he started has become indispensable for the historians of the Punjab. As Khushwant Singh put it, no scholar living or dead has done so much as Dr Ganda Singh in making the Sikh community conscious of its glorious past and the great tradition of the Khalsa Panth. Understandably, he received well deserved recognition from the Aligarh Muslim University, the Indian History Congress, the Punjab Government, The Government of India, and the Shiromani Gurdwara Prabandhak Committee. It was not enough. I congratulate the Punjabi University for instituting memorial lectures in his honour.

The Punjabi University is celebrating this year as the year of *Guru Granth Sahib*. It is a happy coincidence that *A Short History of the Sikhs* published jointly by Teja Singh and Ganda Singh in 1950 and reprinted by the Punjabi University in 1989 takes a longer notice of *Guru Granth Sahib* than what is expected in a general history. In fact, their statement is so comprehensive that it can serve as a starting point for the making of *Guru Granth Sahib*.¹

Their story begins with Guru Nanak whose own hymns were sung for congregational worship in his life time. Three kinds of scripts were current then : Sharda in Kashmir, Takri in the eastern hills, and Bhatakskhri in the plains. He adopted a modified form of Bhatakskhri for his *bānī*. His *Āsā Paṭī* contains exactly 35 letters, including the letter *ṛ* which is peculiar to the script. It was popularized by Guru Angad as Gurmukhi because it was used for

*Ex-Vice-Chancellor, Guru Nanak Dev University, Amritsar.

1. Teja Singh and Ganda Singh state that they have drawn upon the Holy Granth more widely than ever before: *A Short History of Sikhs*, Patiala : Punjabi University, 1989, Preface, p. iii. It may be added that their account of the making of *Guru Granth Sahib* is more comprehensive than that of earlier historians.

recording the words fallen 'from the mouth of his Guru.' That Guru Angad had with him the compositions of Guru Nanak is evident from a comparison of their hymns. The nucleus of the Sikh scripture had thus begun to be formed with the *bani* of Guru Nanak recorded in Gurmukhi.²

According to Teja Singh and Ganda Singh Guru Angad left his own compositions for Guru Amar Das, together with those of Guru Nanak and some Bhagats. The compositions of Guru Amar Das were put together by his grandson, Sahansar Ram. That Guru Amar Das had with him the compositions of Guru Nanak is clear from a comparison of their hymns. Guru Amar Das made a selection from the compositions of the Bhagats whom he used to admire earlier as a Vaishnava. Here and there he added his own commentary. The volumes prepared by Guru Amar Das were later used by Guru Arjan for the compilation of the Holy Granth. Guru Amar Das declared the Guru's Word to be superior to all the scriptures of the world. The Sikhs were enjoined to use only the Guru's Word for worship : Distinct from the six systems of the Hindus, the Guru's system was unequalled. Adopted with love, it could save the whole world.³

Teja Singh and Ganda Singh state that, since the most obvious religious practice for the Sikhs was the singing of the Guru's Word and all other ceremonies or rituals were excluded, the clever persons like Prithi Chand began to mix up their own spurious writings with the true compositions of the Gurus to make them current among the Sikhs. There was a danger of confusion in the creed and the ritual. Guru Arjan was keen to ensure unity of belief and practice. Therefore, he undertook to collect the genuine writings of his predecessors together with his own to prepare a grand volume. He personally went to Goindval to acquire from Baba Mohan the manuscripts in his possession. These manuscripts in two volumes remained in the possession of the descendants of Guru Amar Das till the twentieth century. One of these, bearing the date 1595, was in Ahiapur, a village in Hoshiarpur district. However, these manuscripts did not contain all the writings included in the Holy Granth. Guru Arjan had to explore other sources to get the complete works he required.⁴

2. *Ibid.*, pp. 14, 17-18. Gurbani was sung by the musicians Satta and Balvand in the assembly of Sikhs in the time of Guru Angad. Their verses in honour of the first five Gurus, known as the Coronation Ode (*Vār Sattā Balvand*), later became a part of the Sikh scripture. Satta lived up to the time of Guru Hargobind. A manuscript copy of the Holy Granth, kept at the Dharamsala of Bhai Buta Singh in Rawalpindi, contained two passages in praise of Guru Hargobind : *Ibid.*, p. 71 n. 1. But they appear to be spurious : *ibid.*, pp. 28-29 n. 4.
3. *Ibid.*, pp. 22-23 & n. 2. The authors elaborate the argument that Guru Amar Das, like Guru Angad, was thoroughly familiar with the hymns of Guru Nanak. They also add that with the integration of the Sikh doctrine, the Sikhs were becoming 'more and more self-contained in social matters.'
4. *Ibid.*, p. 28 & n. 3. One such source was said to be the manuscript in the Dharamsala of Bhai Buta Singh in Rawalpindi. In the time of Guru Arjan, it formed only a small part of the later enlarged volume.

Selections from the writings of Hindu and Muslim saints like Kabir, Farid, Namdev, Ravidas, and Bhikhan, most of whom belonged to the so-called depressed or untouchable classes, were made by Guru Arjan for inclusion in the Granth. This selection was based on 'the lyrical and living value of the pieces,' and not on their doctrinal content. The idea of making this selection was 'inherent in the cosmopolitan nature of Sikhism.' The process had begun with its founder. The fact that many of Kabir's expressions are embedded in the writings of Guru Nanak shows that he had Kabir's writings with him. Similarly, some couplets of Farid are embedded in Guru Nanak's writings. There is a similar identity or correspondence between the expressions of Kabir and Farid on the one hand and those of Guru Angad, Guru Amar Das and Guru Ram Das on the other. This could be explained only by 'the supposition that the predecessors of Guru Arjan had before them the writings of these Bhagats'. Guru Arjan, thus, was not the first to think of making a collection of their verses. He enlarged the corpus and gave 'a scriptural position' to Bhagat Bani.⁵

Some of the Bhagat Bani was collected afresh from the followers of the Saints in the Punjab, which accounts for the Punjabi flavour of the language of their hymns in the Holy Granth. Many other saints requested Guru Arjun to include their compositions in the Granth, but without success. They were rejected either because of their Vedantic leanings or because of their hatred for the world, or for women. Among the rejected compositions were those of Kahna, Chhajju, Shah Hussain and Pilo. Guru Arjun wanted to inculcate healthy optimism and joy in worldly duties and responsibilities, but neither tearful ecstaticism nor other-worldliness. For similar reasons Guru Arjan rejected those musical modes which were calculated to work the mind to extremes of joy or sadness, like *Megh* and *Hindol*, or *Jog* and *Deepak*. Significantly, nine odes (*vārs*) were actually set to the martial strains of the well-known heroic ballads.⁶

The selected material was reduced to writing by Bhai Gurdas at the dictation of Guru Arjan. Arranged on the basis of *Rags*, the writings of the Gurus came first in the order of their succession, each calling himself by the common appellation of 'Nanak'. Then followed the writings of the saints, beginning with Kabir and ending with Farid whenever a piece from him was available. Towards the end, after the *Shlokas* of Kabir and Farid, came the *savyyas* of the contemporary bards who sum up the characteristics of the Gurus. The long Coronation Ode (*vār*) of Satta and Bālvand, a short piece (*Sadd*) of Sunder on the death of Guru Amar Das, and a few lines of Mardana were also included in the Granth. The *Shloks* left over from the *Vārs* came

5. *Ibid.*, pp. 29-30. The authors cite examples of similarities between Kabir and Guru Nanak.

6. *Ibid.*, pp. 28, 30, 31, 32.

before the closing epilogue in which Guru Arjan comments on the importance and significance of the Holy Granth. In this dish are placed three things: Truth, Harmony, and Wisdom; these are seasoned with the Name of God, the ground of all; whoever tastes it will be saved. The Granth was meant for the regeneration of mankind. Its compilation was 'the greatest work' of Guru Arjan's life. Begun after 1595, it was completed in 1604. The Granth was then installed in the central Temple at Amritsar, and Baba Buddha was appointed its first Granthi or custodian. 'The hymns of the Gurus which are before us', said Bhai Gurdas, 'are superior to the Vedas and the Quran'.⁷

According to Teja Singh and Ganda Singh, the Holy Granth prepared by Guru Arjan came into Dhir Mal's possession and remained with his descendants at Kartarpur.⁸ It was brought to its 'present final form' by Guru Gobind Singh by adding the hymns of Guru Tegh Bahadur under different *Rags*. The view that Guru Gobind Singh reproduced the whole *Adi Granth* from memory during his stay at Talwandi Sabo, now called Damdama Sahib and often described as the Guru's Kashi, finds no support in the works of the Sikh writers. In fact, there is a copy of the Holy Granth at Patna, bearing the date 1691, which contains the hymns of Guru Tegh Bahadur in their proper places. Another such copy found at Dacca had been inscribed in 1675, the first year of Guru Gobind Singh's accession. This does not mean, however, that the Holy Granth was not re-edited at Damdama Sahib. It was, and four hymns were added under *So-Purkh*; certain unauthorized pieces, which had crept in at the end of some copies, were expunged; and certain spellings were amended. Then, before the end of his life in 1708, Guru Gobind Singh told the Khalsa that the Panth henceforth was to be guided by the teachings of the Gurus incorporated in the Holy Granth.⁹

Authenticated by Guru Gobind Singh, the Granth came to be known as *Guru Granth Sahib* in the early eighteenth century as the logical culmination to a process that had started much earlier. The Guru in essence represented the Word and the Congregation: 'a mystic unity was established between the Word and the Guru on the one hand, and the Guru and the Sikh on the other'. Great respect began to be paid to the incorporated Word; even the Guru used to have a seat lower than that of the Scripture. At the same time, the Sikh congregations acquired great sanctity due to the belief that the spirit of the Guru lived and moved among them. 'They began to assume higher and higher authority, until collectively the whole body, called the *Panth*, came to be regarded as an embodiment of the Guru.' It was in this context that Guru Gobind Singh received baptism from the Sikhs initiated by him. He separated the personal and the scriptural aspects of Guruship. 'The one he gave to the

7. *Ibid.*

8. *Ibid.*, p. 49. The authors relate the story how the Granth was snatched from Dhir Mal by the followers of Guru Tegh Bahadur but returned to him by the Guru.

9. *Ibid.*, pp. 31 n. 3, 71-72, 74-75.

Khalsa and the other to the Holy Granth. Both acquired the title of Guru, and were to be addressed as Guru Granth and Guru Panth.¹⁰

The most striking feature of this statement by Teja Singh and Ganda Singh is the strictly historical approach to the genesis and evolution of the Sikh scripture from the time of Guru Nanak to the time to Guru Gobind Singh. They underscore the intrinsic need and fundamental significance of *Guru Granth Sahib*. They base their arguments as much on the external evidence of Sikh works and Sikh scriptural manuscripts as on the internal evidence of Gurbani. They appreciate the relevance of early manuscripts, especially the Goindval Pothis, for the compilation of the Holy Granth by Guru Arjan. They appreciate the role of the manuscript copies of the Holy Granth in the preparation of the final version of the Scripture by Guru Gobind Singh. The Holy Granth prepared by Guru Arjan and the Damdami *Bir* prepared by Guru Gobind Singh were intimately linked with each other. The status of the Granth as the Guru was linked up with Sikh conception of the Word (*Shabad*).

II

Looking for the earliest references to the Granth we find that some manuscript of the second half of the seventeenth century refer to the Granth of the fifth Guru inscribed by Bhai Gurdas.¹¹ A *rahitnāma* of the early eighteenth century refers to the Granth Sahib prepared by Bhai Gurdas on Guru Arjan's dictation because the Miṇas, Prithi Chand and his son Miharban, had started preparing their own *bānī*.¹² This *rahitnāma* refers also to a message of Guru Gobind Singh to the grandson of Dhir Mal at Kartarpur that the Granth Sahib in his possession may be sent to him. The Sodhi at Kartarpur refused to comply.¹³

In the second half of the eighteenth century, Kesar Singh Chhibber states that Miharban appropriated the epithet 'Nanak' for his own compositions, and the Miṇas compiled a *granth*, containing the *Shabads* of the first four Gurus. They were keen to establish their right to Guruship. When Guru Arjan heard a Sikh reciting a *Shabad* of Miharban he told Bhai Gurdas to draw a clear line between authentic *bani* and the spurious compositions of the Miṇas.¹⁴ That was why the *Adi Granth* was compiled. Chhibber refers to Guru Hargobind instructing the Sikhs to read the Granth-Pothi in dharmśāls.¹⁵ When Dhir Mal refused to lend the Granth to Guru Gobind Singh, he got a new copy prepared.¹⁶

10. *Ibid.*, p. 105.

11. The scriptural manuscripts at Dehra Dun and Patna Sahib, for example, refer to the *granth* of Guru Arjun that was inscribed by Bhai Gurdas.

12. *The Chaupa Singh Rahit-Nama*, edited and translated by W.H. McLeod, Dunedin: University of Otago Press, 1987, p. 92.

13. *Ibid.*, p. 82.

14. Kesar Singh Chhibber, *Bansāvalīnāma Dasān Pātshāhīān Kā*, ed. Ratan Singh Jaggi, Parkh, ed. S.S. Kohli Chandigarh: Panjab University, 1972, p. 50.

15. *Ibid.*, pp. 50-51

16. *Ibid.*, p. 67.

He declared the Granth to be the Guru.¹⁷ Therefore, the Sikh of the Guru should live in accordance with the teachings of *Guru Granth Sahib*, says Chhibber.¹⁸ Indeed, the Tenth Master had given the *gaddi* of Guruship to *Granth Sahib*. Chhibber goes on to add that the Granth of Guru Arjan and the Granth of Guru Gobind Singh were not to be bound together, but they were like real brothers and both could be regarded as Guru. The elder was the Tikka Guru.¹⁹ Chhibber reiterates towards the end of his work, however, that the Adi Granth was the Guru in his time; not to recognize this was to be a reprobate (*bemukh*).²⁰ The true Sikh believes in the truth of the *Guru Granth*.²¹

Sarup Das Bhalla, a direct descendant of Guru Amar Das, makes a more comprehensive statement on the making of *Guru Granth Sahib*. Guru Arjan decided to prepare a distinctive Granth for a distinctive Panth. He told Bhai Gurdas to collect the *bāṇī* of all the Gurus and the Bhagats, and to separate the true *bāṇī* from the false. Bhai Gurdas submitted that all the *pothīs* in the possession of Sahansar Ram, son of Guru Amar Das's son Mohan, should be obtained first and then other *bāṇī* should be collected to compile the Granth. Guru Arjan sent a *purohit* to bring *pothīs* from Sahansar Ram but Sahansar Ram refused to part with the *pothīs* dear to him as his life. Guru Arjan composed a *chhant* in praise of Baba Mohan and went to him with Satta Rababi and some Sikhs. When the *chhant* was sung, Baba Mohan asked Guru Arjan the purpose of his visit. Guru Arjan mentioned his intention of giving a Granth to the Panth. Baba Mohan told Sahansar Ram to hand over the *Pothīs* to Guru Arjan. The remaining *bāṇī* was then collected from all possible places. Sarup Das Bhalla gives the *sākhī* of Paīra Mokha's visit to the capital of Raja Shiv Nabh for obtaining the *Prān Sangalī* which eventually, however, was consigned to the river.²² Inspired by Guru Arjan, Bhai Gurdas started the process of selection and writing. He prepared the Granth, sifting the authentic Gurbani from spurious compositions.²³

When it came to Bhagat Bani, Bhai Gurdas began to suspect that Guru Arjan himself was composing *bāṇī* in the name of different Bhagats. Therefore revealed to Bhai Gurdas the Bhagats sitting behind a curtain. He was asked to accompany them to bid farewell to them. Bhai Gurdas walked with them for some distance and then bowed his head to say farewell. He could see none of them when he raised his head. They had instantly vanished. Among them

17. *Ibid.*, p. 126.

18. *Ibid.*, pp. 136, 163, 197.

19. *Ibid.*, p. 206. It is interesting to note that Gutkas and Pothis for Chhibber were like 'sons and grandsons' of the Granth.

20. *Ibid.*, p. 214.

21. *Ibid.*, pp. 221, 222.

22. Sarup Das Bhalla, *Mahimā Prakāsh*, ed. Gobind Singh Lamba and Khazan Singh, Patiala: Bhasha Vibhag, Punjab, 1971, pp. 358-61, 365-68.

23. *Ibid.*, pp. 362-64. It is interesting to note that Baba Mohan is referred to as 'Mastān Sāhib' which reminds us of the entry '*gulām taindā mast*' in the Goindval Pothis.

were Ramanand, Kabir, Ravidas, Namdev, Sadhna, Sen, Trilochan, Pipa, Jai Dev, Dhanna, Beni, Parmanand, Mirabai, Bhikhan, Surdas, and Shaikh Farid. Guru Arjan told Bhai Gurdas that they had come on their own to request him to include their *bāṇī* in the Granth in order to remain close to the Gurus.²⁴

According to Sarup Das Bhalla, Shah Husain and Chajju Bhagat came to see Guru Arjan. He asked Chhajju to recite his compositions, but Chhajju remarked that he was merely a moth before the sun. Guru Arjan appreciated his humility. Shah Husain recited his composition, beginning with the line : *Sajnā bolan dī jā nāhī*. Guru Arjan was pleased with Shah Husain and blessed him with love and *giān*. Kahna came to Guru Arjan and insisted that his compositions should be included in the Granth. He recited a composition, identifying himself with God. Guru Arjan found it unsuitable for inclusion. Kahna threatened to complain to the Emperor, but died before he reached Lahore. Due to his enmity towards the Guru who was devoid of all enmity (*nirvair*), he had lost all merit.²⁵

Bhai Banno, a devoted Sikh came for *darshan* of the Granth and requested Guru Arjan to allow him to prepare a copy. The Guru did not disregard the wish of a devout Sikh, and gave the Granth to Bhai Banno on the condition that he should bring it back immediately when asked to do so. Bhai Banno took it to his village Khara and the *sangat* paid homage to the Granth. He had not yet started getting it copied when a messenger came from the Guru. Bhai Banno started immediately on his journey but covered only half a *kos* every day to gain time for copying. He employed several scribes to complete the work, which resulted in certain *shabads* being entered at wrong places. This copy (*misl*) became somewhat different from that of Bhai Gurdas. Called *khāre kī misl*, it was approved by Guru Arjan as authentic (*sahī*).²⁶

In the eyes of Sarup Das Bhalla, the Granth prepared by Guru Arjan was the only means of liberation in Kalijug. It was placed in a separate room and all began to bow to it with reverence.²⁷ When the Sikhs asked Guru Gobind Singh just before the end of his life who would take his place, he told them to regard the Granth Sahib as the Guru in his place. 'Whoever wishes to talk to me should read the *Adi Granth Sahib*. That would be the way of Conversing with me.'²⁸

III

The nineteenth century Sikh writers elaborated, or modified, the various elements in Sarup Das Bhalla's account of the making of *Guru Granth Sahib*. Bhai Santokh Singh, for example, narrates the story of Paṛā Mokha with a

24. *Ibid.*, pp. 369-71. Significantly, Sarup Das Bhalla regards all *sants* as equal as incarnations of Bhagwan.

25. *Ibid.*, pp. 375-80.

26. *Ibid.*, pp. 372-74.

27. *Ibid.*, p. 363.

28. *Ibid.*, p. 892.

slight variation. He refers to the remark of a Sikh before Guru Arjan that Prithia was composing his own verses under the name of 'Nanak,' and Guru Arjan decided to compile the Granth to preserve authentic *bāṇī* for all times to save the world. Guru Arjan's visit to Baba Mohan is narrated more elaborately. Fifteen Bhagats approach Guru Arjan with their compositions and Kabir speaks on their behalf. Guru Arjan tells them to compose all afresh in accordance with *Rags*. They compose new hymns and Bhai Gurdas records them with Guru Arjan's approval. To allay his suspicion, Guru Arjan shows the Bhagats to him and bestows upon him the boon of the ability to speak to them. Kahna's verse is rejected because of his pride; Pilo's, because of its gloom; and Shah Husain's verse is rejected because of its implied inaction. Two *shloks* of Guru Nanak in his own hand are brought by two *pandits* of Kashi. Guru Arjan puts his stamp on the Granth with his *Mundavani* hymn. The poet Alam's *Rāgmālā* was added to the Granth by some Sikh. Bhai Santokh Singh refers then to Bhai Banno's episode with a slight variation.²⁹

Giani Gian Singh reiterates Sarup Das Bhalla's idea that Guru Arjan's purpose in compiling the Granth was to give a scripture to the Sikh Panth as a distinctive religious community in the world. As indicated by Guru Nanak himself, his *bāṇī* represented divine revelation. Guru Arjan compiled the *bāṇī* of the Gurus in succession according to *Rags*, indicating the authorship by 'mahila 1', 'mahila 2', and so on. Their *bāṇī* was followed by that of the Bhagats. The compositions of the Bhattas and Alam's *Rāgmālā* were also included in the Granth. In Giani Gian Singh's view, *Bhagat bani* was probably selected from the Goindval *pothīs*. The work of compilation started in 1602 and it was completed in 1604. Banno was assigned the task of getting it bound in Lahore; he got it copied, adding the *Ratanmālā* and some other compositions of Guru Nanak. Guru Arjan called it 'brackish' (*khārī*) and it was in the possession of Bhai Banno's descendants in the village Mangat. The *Adi Granth* written by Bhai Gurdas was with the Sodhis of Kartarpur.³⁰ On Dhir Mal's refusal to lend it to Guru Gobind Singh, the Guru prepared from memory a new *Bīr* at Damdama Sahib (Talwandi Sabo).

In the light of the Sikh writings of the eighteenth and nineteenth centuries we can see that Teja Singh and Ganda Singh took the Sikh tradition seriously but not uncritically. The intrinsic need and concern for the authenticity of Gurbani, the use of Goindval Pothis for the compilation of the Granth (which was in the possession of the Sodhis of Kartarpur) together with other sources, rejection of the compositions of Kahna, Shah Husain and Pilo, reverence for the Granth upon its compilation, and vesting of Guruship in the Granth — all come from the Sikh tradition. However, Bhagat Bani does not come from the

29. Piar Singh, *Gāthā Sṛī Ādi Granth*, Amritsar: Guru Nanak Dev University, 1992, pp. 22-28.

30. *Ibid.*, pp. 28-30.

Bhagats personally. Paira Mokha is mentioned but not in connection with *Prān Sangalī*. Bhai Banno does not figure anywhere. Guru Gobind Singh does not reproduce the Granth from memory but uses manuscript copies for preparing the Damdami *Bīr* in which some additional hymns (apart from the hymns of Guru Tegh Bahadur and a *Shloka* of his own) are included, and from which certain other compositions are excluded. Evidently, Teja Singh and Ganda Singh are neither sceptical nor gullible in their attitude to the evidence presented by the eighteenth and nineteenth Sikh writers on the making of Guru Granth Sahib.

The early twentieth century witnessed some new developments in relation to *Guru Granth Sahib*. Bhai Vir Singh's father, Dr. Charan Singh, wrote his *Bānī Beorā* to describe the contents of *Guru Granth Sahib* which had begun to be printed in the late nineteenth century on the basis of a Damdami *Bīr*. In this process he noticed a new tradition, which he called *Lahauri*; it was different from the well known traditions of Kartarpur and Mangat.³¹

Under the leadership of Babu Teja Singh, the Panch Khalsa Diwan of Bhasaur raised the issue of the *Rāgmālā*, which gave rise to a serious controversy. In fact, a new edition of the Granth Sahib without the *Rāgmālā* was printed by the Panch Khalsa Diwan for limited circulation. The Shiromani Gurdwara Prabandhak Committee supported the critics of the Panch Khalsa Diwan and resolved to excommunicate Babu Teja Singh in the late 1920s. A significant feature of the controversy about the *Rāgmālā* was the evidence of old manuscripts used, both for and against the inclusion of the *Rāgmālā* in *Guru Granth Sahib*.³²

G.B. Singh brought scriptural manuscripts into sharp focus in 1944 by publishing his *Srī Gurū Granth Sāhib diān Prachīn Bīṛān* describing nearly forty scriptural manuscripts. In its first part he discussed the need of the scripture, the search for its materials, and the method of its compilation. He reiterated that the purpose of compiling the Granth was to separate the authentic *bānī* from inauthentic compositions. In his view, a collection of Guru Nanak's *bānī* was made in his lifetime but this collection came into the possession of Sri Chand and was immersed in Ravi with his dead body. Much of Guru Angad's *bānī* and the *bānī* of Guru Nanak, was probably collected by Amar Das with the help of Guru Angad himself. The *bānī* of Guru Amar Das too was available in the Goindval Pothis. The *bānī* of Guru Ram Das, like his own, was already with Guru Arjan. He approached Sikh Sangats, Rababis, Sikh Parcharaks, and other Sikhs fond of Gurbani for collecting the *bānī* of Guru Nanak not included in the Goindval Pothis. Some of the Bhagat *bānī* had been collected by Guru Amar Das. The rest was collected by Guru Arjan himself from the followers of the Bhagats. Some of them probably themselves offered the bani of their *gurūs* for inclusion in the Granth. The compositions of the

31. *Ibid.*, pp. 34-35.

32. *Ibid.*, pp. 35-36.

Bhatts came from their descendants. The whole material was corrected, edited, and compiled under Guru Arjan's supervision and it was inscribed by Bhai Gurdas. Guru Arjan himself wrote the *mūlmantar*. The *Jap* in the hand of Guru Ram Das was copied by Bhai Gurdas. The other contents were added part by part as they became available after corrections. The Granth contained some of the instructions given by Guru Arjan. The entire work must have taken a year or two.³³

However, in G.B. Singh's view, neither the Granth prepared by Guru Arjan nor any earlier manuscript was extant. The Guru Harsahai Pothi, one of the manuscripts described by G.B. Singh, was in his view a copy of the original Granth made in the time of Guru Har Rai. It could not be the one possessed by Miharban and it was certainly not a collection of the time of Guru Nanak as claimed by the descendants of Prithi Chand. Two pothis were prepared by Sahansar Ram, son of Mohan, with the permission of Guru Amar Das. Much of the *bāṇī* of Guru Nanak in these *pothīs* had been collected from Rababis, Sikhs, and other sources. Since both the *pothīs* were compiled in the lifetime of Guru Amar Das they could not contain the *bāṇī* of Guru Ram Das. But they could have the compositions of Kabir, Namdev and other Bhagats, and some spurious compositions. The extant Goindval Pothis could not have served as the prototype for Guru Arjan's Granth.³⁴

Like many other Sikh scholars, G.B. Singh believed that there were three main branches of scriptural manuscripts: one, inscribed by Bhai Gurdas under Guru Arjan's guidance; two, its copy made by Bhai Banno; and three, the authoritative scripture prepared by Guru Gobind Singh at Damdama Sahib. According to G.B. Singh, *Bhai Gurdas wālī Bīr* was with Guru Arjun when Akbar met him in 1598 at Kartarpur. Therefore, it must have been prepared before 1598, in all probability in 1591. The contest between Dhir Mal and Guru Tegh Bahadur over the *Bīr* resulted in its loss permanently in 1665. In other words, the *Bīr* in the possession of the Sodhis of Kartarpur was not authentic. Indeed it was a copy of Bhai Banno's *Bīr*. What was and what was not there in *Bhai Gurdas wālī Bīr* could be surmised on the basis of the known manuscripts.³⁵

In reaction to G.B. Singh's work, Bhai Jodh Singh wrote a number of articles in the *Khālsā Samāchār* which became the basis of his *Prachīn Bīrān Bare Bhullān dī Sodhan*, published in 1946. Bhai Jodh Singh pointed out that the Sikh scripture held a peculiar importance as *Guru Granth Sahib*. To cast doubt on its authenticity was to cut at the roots of the Sikh Panth. In Bhai Jodh Singh's view, the Kartarpuri *Bīr* was the one prepared by Guru Arjan and authenticated later by Guru Gobind Singh. Therefore to cast doubt on the authenticity of the Kartarpuri *Bīr* was to cast doubt on *Guru Granth Sahib*.

33. *Ibid.*, pp. 38-39.

34. *Ibid.*, pp. 39-40.

35. *Ibid.*, pp. 40-43.

G.B. Singh had seen neither the Goindval Pothis nor the Kartarpuri *Bīr*. A close examination of the manuscript at Kartarpur revealed that G.B. Singh's observations were imaginary (*man-gharāt*), false (*kusatt*), unfair, and unjust. The vehemence with which Bhai Jodh Singh refuted G.B. Singh was partly due to the background of controversy over the *Rāgmālā*.³⁶

Teja Singh and Ganda Singh, as we can see now, steer clear of the controversy about the authenticity of the Kartarpuri *Bīr*. Though they were surely aware of it, they saw no reason to reject the traditional Sikh view in this matter. However, the degree of importance which they give to the evidence of manuscripts was due to the fact that scriptural manuscripts had come into sharp focus by the mid-twentieth century.

IV

The second half of the twentieth century has been marked by protracted, and sometimes bitter, controversies with regard to the making of *Guru Granth Sahib*. The authenticity of the Kartarpuri *Bīr* in particular has been the subject of contention. The American missionaries, J.C. Archer and C.H. Loehlin, doubted the authenticity of the Kartarpuri *Bīr* and advocated its thorough study.³⁷ Bhai Jodh Singh's *Kartārpurī Bīr de Darshan* published in 1968 partly in response to such expressions of doubt, it was meant to establish that the Kartarpuri *Bīr*, with the *Rāgmālā* as its original part, was absolutely authentic.³⁸ Nevertheless, the sceptical argument was taken up by W.H. McLeod in his *Evolution of the Sikh Community* in 1975, and in some other works later.³⁹ Daljeet Singh wrote an essay on the Kartarpuri *Bīr* to refute all arguments against its authenticity, including those of W. H. McLeod.⁴⁰ But even this did not put an end to the controversy. In fact Piar Singh refuted all the arguments of Daljeet Singh in his *Gāthā Srī Ādi Granth* in 1992.⁴¹ More recently, Pashaura Singh has argued that the Kartarpuri *Bīr* is the *Adi Pothi* prepared by Guru Arjan. He appreciates Bhai Jodh Singh's work, and refers to Daljeet Singh's attitude as 'too dogmatic' in maintaining that the Kartarpuri *Bīr* contained 'the actual words uttered by the Gurus.'⁴² In his own view, Guru Arjan introduced

36. Bhai Jodh Singh, *Prachīn Bīrān Bāre Bhullān dī Sodhan in Bhai Jodh Singh Gadd Saurabh*, ed. Piar Singh, Patiala: Punjabi University, 1986, pp. 413-86. In a later article entitled 'Srī Kartārpur wālī Pawittar Ādi Bīr', Bhai Jodh Singh advanced further 'proofs' of its authenticity: *ibid.*, pp. 487-96.

37. J.S. Grewal, *Contesting Interpretations of the Sikh Tradition*, New Delhi: Manohar, 1998, pp. 104-05.

38. Piar Singh, *Gatha Sri Adi Granth*, pp. 52-54.

39. J.S. Grewal, *Contesting Interpretations of the Sikh Tradition*, pp. 244-46.

40. Daljeet Singh, *Essays on the Authenticity of Kartarpuri Bir and the Integrated Logic and Unity of Sikhism*, Patiala: Punjabi University, 1987.

41. Piar Singh, *Gāthā Srī Ādi Granth*, pp. 174-209. Piar Singh responded to the criticism of his *Gāthā* in his *Gāthā Srī Ādi Granth and the Controversy*, Michigan: Anant Education and Rural Development Foundation, 1996.

42. Pashaura Singh, *The Guru Granth Sahib: Canon, Meaning and Authority*, New Delhi: Oxford University Press, 2000, pp. 53-59.

'linguistic refinement' and 'other minor modifications' without changing the original meaning and rhythm of the hymns he revised in the final text.⁴³

Like Teja Singh and Ganda Singh, Pashaura Singh looks upon the Goindval Pothis as relevant for the preparing of the Kartarpur Pothi. However, whereas Teja Singh and Ganda Singh were relying on the earlier Sikh tradition reinforced by their awareness of the existence of two Pothis associated with Baba Mohan by his descendants, Pashaura Singh relies on recent scholarly work for information on the Goindval Pothis. According to him, the *pothis* prepared by Guru Amar Das were handed over to Guru Ram Das on his installation and he in turn left them for Guru Arjan, together with his own *bāṇī*. Both of these were subsequently lost. The extant Goindval Pothis were not used by Guru Arjan for preparing the Kartarpur Pothi. But being copies of the *pothis* prepared by Guru Amar Das, however, they are of fundamental importance for understanding the history of the textual evolution of the *Adi Granth*.⁴⁴

Pashaura Singh looks upon the Sikh scriptural manuscripts as divided into three main branches: the Kartarpur tradition, the Lahore tradition, and the Banno tradition. All these three versions of the text were used by different groups in competition within the Panth. The Banno version, which contained the *Ratanmālā* and some other additional pieces, came to the fore during the second half of the seventeenth century due to 'political disturbance.' The Damdami *Bīr* was prepared by Guru Gobind Singh at Damdama in Anandpur Sahib (and not at Talwandi Sabo where he stayed much later) 'to standardize the text' after examining all the three versions. Nevertheless, the Banno version assumed 'predominance' in the turmoil of the eighteenth century when the Banno group, especially the Hindalis, asserted their influence with the help of the Mughal officials. It was only in the early nineteenth century, when Maharaja Ranjit Singh began to patronize the Sodhis of Kartarpur, that the Kartarpuri *Bīr* became 'the touchstone for correcting the copies of the *Adi Granth*.' The Damdami version was revived and some of its 'beautiful copies' were now prepared as gifts for all the Sikh Takhts and other major Gurdwaras. The Banno version remained in use in parts of the west Punjab. The Damdami version was taken up by publishers in the late nineteenth and the early twentieth century to make it the standard Sikh scripture.⁴⁵

Teja Singh and Ganda Singh were possibly aware of the existence of the Guru Harsahai Pothi but make no mention of it. Pashaura Singh regards the earliest part of the Guru Harsahai Pothi as older than the Goindval Pothis and he takes notice of the fact that there was no *rāga* organization in the first section of the Pothi which contains the *bāṇī* of Guru Nanak. However, the claim of the Sodhis of Guru Harsahai that the Pothi in their possession was

43. *Ibid.*, pp. 123, 59-68.

44. *Ibid.*, pp. 34-41.

45. *Ibid.*, pp. 61-82, 212-22, 224-34.

originally by Guru Nanak is open to question. Its *mūl-mantar* referring to 'Baba Nanak' indicates that it was inscribed by a Sikh and not by the Guru himself. In any case, there is no adequate evidence to identify the Guru Harsahai Pothi with the one prepared in the lifetime of Guru Nanak. It could, however, be a later copy of the early corpus of Sikh scriptural tradition.⁴⁶

Yet another scriptural manuscript was totally unknown to Teja Singh and Ganda Singh. This manuscript, MS 1245, was purchased by Guru Nanak Dev University in 1987 and noticed by Piar Singh in his *Gāthā* in 1992. On the basis entirely of internal evidence, Piar Singh regards it as an authentic manuscript, analyses it in great detail, and places its compilation in the early years of Guru Hargobind's Guruship. In his view, it was an independent compilation, having important similarities with the Goindval Pothis.⁴⁷ Pashaura Singh places its compilation between the Goindval Pothis and the Kartarpur Pothi, suggesting in fact the year 1599. This volume does not contain Bhagat Bani as such, but it does contain certain compositions of Kabir. Pashaura Singh suggests that guru Arjan had the intention of adding Bhagat Bani to this incomplete manuscript. Guru Arjan seems to have worked on several pre-canonical traditions to produce the first canonical text in the form of the Kartarpur Pothi. MS 1245 is one of the important documents used by Guru Arjan, reflecting the pre-canonical stage of Sikh scriptural tradition. 'Its textual relationship with the Goindval Pothis and the Kartarpur Pothi is quite obvious.'⁴⁸

V

Even more recently, Gurinder Singh Mann has gone into the history of the Kartarpur Pothi, its internal structure and contents, and its place in the transmission of the sacred corpus. According to him, Bhai Jodh Singh had worked in an atmosphere of fierce controversy over the existence of the *Rāgmālā* in *Adi Granth*. To prove that the *Rāgmālā* was an integral part of the Kartarpur Pothi was for him to establish the authenticity of the Pothi itself. Moreover, he treated every question about the authenticity of the Pothi as a challenge to *Guru Granth Sahib*. In Mann's view discrepancies between the contents of the Kartarpur Pothi and the *Guru Granth Sahib* do not necessarily carry the implication that the former, or the latter, is inauthentic.⁴⁹ Mann gives weight to Bhai Kahn Singh Nabha's remark that the Kartarpur Pothi contained not only the *Rāgmālā* but also some other pieces like the *Ratammālā*. These compositions are mentioned in the Kartarpur Pothi's table of contents. Copies professedly made from the Kartarpur Pothi include these compositions. Mann suggests, therefore, that these compositions were possibly removed at the time of rebinding the Kartarpur Pothi before Bhai Jodh Singh examined it

46. *Ibid.*, pp. 32-34, 81, 89.

47. Piar Singh, *Gāthā Srī Ādi Granth*, pp. 135-73.

48. Pashaura Singh, *The Guru Granth Sahib*, pp. 41-53, 81-82.

49. Gurinder Singh Mann, *The Making of Sikh Scripture*, New York : Oxford University Press, 2001, pp. 59-68.

nearly twenty-five years after Bhai Kahn Singh Nabha's remark.⁵⁰ Mann, thus, tries to meet all arguments against the authenticity of the Kartarpur Pothi.

Mann has examined the extant Goindval Pothis in detail and argued at length that originally four *pothīs* were prepared by Guru Amar Das. Two of them have survived. The sectarian statement carrying the date of 1595 in one of the two extant Pothis was inserted later in support of Bhalla's claims to Guruship. The fact that the corpus of Guru Amar Das's hymns in the Goindval Pothis and the Kartarpur Pothi is almost identical indicates that the Goindval Pothis were compiled towards the end of Guru Amar Das's life. These Pothis were the primary source for the Kartarpur Pothi in terms of the actual corpus of sacred hymns and their arrangement in a particular order. Almost all hymns of Guru Nanak and Guru Amar Das in Kartarpur Pothi are available in the Goindval Pothis. However, between the *bānī* of the Gurus and the compositions of the Bhagats there are over a dozen compositions of *gulām sadāsevak* who uses the epithet 'Nanak' for himself like the other successors of Guru Nanak. Mann's suggestion that these could be the compositions of Jeth Chand who later became Guru Ram Das is not satisfactory. However, this does not mean that these Pothis could not have been used by Guru Arjan for preparing the Kartarpuri *Bīr*.⁵¹

According to Gurinder Singh Mann, there were only two main branches of scriptural manuscripts in the seventeenth century. He argues in detail that the 'Lahore version' actually belongs to the Amritsar tradition which itself comes from the Kartarpuri *Bīr*, and Bhai Banno's version is only one later example of such copies made from the Kartarpuri *Bīr*. In other words, the Kartarpuri *Bīr* was the mainspring of all the seventeenth-century manuscripts falling into two branches. The first branch represented copies of a copy made in 1605, and the second branch represented copies made after 1606. The latter contained some additional compositions of Guru Arjan. The hymns of Guru Tegh Bahadur were added to the text before 1675, that is, in his lifetime. On the opening folio of MS 1192, which has the complete corpus of Guru Tegh Bahadur's hymns, there is his attestation and the note that this attestation was obtained by presenting the manuscript to Guru Tegh Bahadur in the presence of the whole congregation on the full moon day of Jeth in Samat 1731. This phase of updating the text of the second branch of manuscripts was followed by the final stage in the 1680s. The compilation of the final version did not involve a simple addition of the hymns of Guru Tegh Bahadur to the existing corpus but also probably the omission of a set of compositions available in the earlier manuscripts. This version, generally referred to as the Damdami, was seen as the canonical text in the central Sikh Community in the closing decades of the seventeenth century.⁵²

50. *Ibid.*, pp. 66-67.

51. *Ibid.*, pp. 40-50.

52. *Ibid.*, pp. 69-85.

According to Mann, only two traditions were current during the eighteenth and the early nineteenth century : copies of the Damdami version, and a version of the second branch of the seventeenth century manuscripts (with the hymns of Guru Tegh Bahadur added to their texts). The latter remained current at places distant from the main centres of the Punjab and, unlike the manuscript of the Damdami version, they were dated. Mann suggests that scribes continued the practice of recording the date of compilation at those places where the tradition of the Granth having become the *Guru Granth Sahib* was either unknown or rejected. There is no indication of any concerted attempt to redefine the emerging Sikh canon. The Damdami version achieved relative hegemony in the Sikh scriptural tradition at the beginning of the eighteenth century. The standard printed edition of *Guru Granth Sahib* is based on the Damdami tradition and the Kartarpur Pothi.⁵³

Mann gives serious attention to the Guru Harsahai Pothi. He refers to Harji's claim in the second half of the seventeenth century that Guru Ram Das had given a *pothi* of Guru Nanak to Guru Arjan who then gave it to Prithi Chand. According to Harji, this *pothi* constituted the central component of the ceremony of *dastārbandī* in the family, and it was held in great reverence. Mann argues that circumstantial evidence and the contents of the pothi lend some degree of credibility to the claim made by the Sodhis. The opening section of the Pothi can be dated to the 1530s. The second section evolved slowly when different segments were added to the manuscript later. By the time it was given to Prithi Chand, it contained the hymns of Guru Ram Das. That the second section was added before the Kartarpur Pothi but after the Goindwal Pothis is indicated by the fact that the *Anand* has 38 stanzas in the Goindwal Pothis, 39 in the Guru Harsahai Pothi, and 40 in the Kartarpur Pothi. The first section, even if it was a copy of the original *pothi* of Guru Nanak, represented the earliest manuscript of the Sikh tradition. Therefore, Mann places it at the beginning of the Sikh scriptural tradition.⁵⁴

Mann argues in favour of the compilation of MS1245 between the Goindval Pothis and the Kartarpur Pothi, around 1600. He does not agree with Piar Singh that it was an independent compilation; it could have been compiled only at the centre of the community. He does not agree with Pashaura Singh that MS1245 is a draft. It was put forth as a finished document. Its crucial significance lies in its manifesting a conception of Sikh scripture different from the type represented in the Goindval Pothis. Around 1600, Guru Arjan was considering either to drop the Bhagat Bani or to separate it from the compositions of the Sikhs to append it towards the end of the text. Since Guru Arjan decided eventually in favour of the older conception to prepare the

53. *Ibid.*, pp. 121-29.

54. *Ibid.*, pp. 33-40.

Kartarpur Pothi, MS1245 became irrelevant and it was allowed to sink into oblivion.⁵⁵ That this suggestion is not casually made is evident from the fact that Mann gives a separate chapter on the issue of Bhagat Bani. Just as a fundamental distinction was made between the Gurus and the Bhagats, so a clear distinction was made between Gurbani and Bhagat Bani. The Bhagats were comparable best of the Sikhs, but not with the Gurus.⁵⁶

VI

Balwant Singh Dhillon disagrees with both Pashaura Singh and Gurinder Singh Mann. He believes that a major or parent tradition of Gurbani in scribal form, as distinct from musical form, had originated in the time of Guru Nanak and flourished under his successors. The process of recording, compilation, and canonization 'did not take place once but over and over again for nearly a century, coming to an end with the codification of the *Adi Granth* in 1604.' In addition to the inherited writings, Guru Arjun had to sift many other sources available to him. To locate such sources a scholar has to be very careful because there were four other rival traditions of Gurbani: the Udasi, the Bhalla, the Miṇa, and the Hindali.⁵⁷ In Dhillon's view neither Pashaura Singh nor Gurinder Singh Mann has been careful enough. He argues that the Guru Harsahai Pothi 'had its origin in the post *Adi Granth* period,' and some of its internal features indicate that it did not belong to the parent tradition. It represented the tradition developed and nurtured by the Miṇas.⁵⁸ Similarly, the earliest possible date for the Goindval Pothis can be 1596, but more probably it was compiled in the seventeenth century. The extant Pothis owe their origin to the Bhalla tradition, and some of their features indicate a close connection with the Miṇas. Instead of representing the pre-scriptural tradition of the main Sikh stream, the Goindval Pothis represent a sectarian tradition. Their role 'in the condification of the *Adi Granth* is more imaginary than real.'⁵⁹ MS 1245 is also a post *Adi Granth* manuscript, predominantly musical in nature. It had nothing to do with the Kartarpur Pothi.⁶⁰ This leaves the Kartarpur Pothi as the first extant manuscript of the Sikh tradition. There were earlier canons in the history of the Sikh scripture, but there is no textual survival. Whatever the merit of Dhillon's scholarly attempt, it does not advance the story of the making of *Guru Granth Sahib* any further.

55. *Ibid.*, pp. 51-59.

56. *Ibid.*, pp. 102-20.

57. Balwant Singh Dhillon, *Early Sikh Scriptural Tradition: Myth and Reality*, Amritsar: Singh Brothers, 1999, pp. 59-60.

58. *Ibid.*, p. 82.

59. *Ibid.*, pp. 145-47.

60. *Ibid.*, pp. 237-41.

VII

Pashaura Singh and Gurinder Singh Mann remain the only two successors of Teja Singh and Ganda Singh. They have tried to reconstruct the story of the making of Sikh scripture on the basis of empirical evidence. They remain close to Teja Singh's and Ganda Singh's commitment to the historical approach and their search for historical truth. Between themselves, the story given by Gurinder Singh Mann takes into account more empirical evidence; his analysis is more rigorous; and his presentation is more lucid. His story remains embedded in the texture of Sikh history and, essentially, it is closer to the statement of Teja Singh and Ganda Singh.

THE ADI GURU GRANTH SAHIB IN HISTORY

Kirpal Singh*

The Adi Guru Granth, the Sikh scripture has got a unique position. The *Bible*, one of the most important scriptures of the world, was written much later after Christ. The holy *Quran*, the scripture of Muslims was compiled after the death of prophet Mohamad. Perhaps the *Adi Guru Granth* is the only scripture in the world which was written by the Sikh Gurus, compiled and edited by the Sikh Gurus.

The hymns of Guru Nanak (1469-1539 AD), the founder of Sikhism formed the corner stone of the Sikh Scripture. He not only preserved his own hymns as referred to by Bhai Gurdas '*Aasa Hath Kitab Kachh*,' he is believed to have collected verses of other Bhagtas. This entire collection was handed over by him to his successor as recorded in the *Puratan Janamsakhi*. Guru Angad passed it to Guru Amar Das who subsequently gave to his successor Guru Ram Das. His son, Guru Arjan, the Fifth Guru alongwith his own verses and verses collected by his predecessors compiled the *Adi Guru Granth* in 1604 AD. The purpose of this paper is to study the *Adi Guru Granth in history* viz., how some of the hymns throw flood of light on the history of the times.

Revenue Administration of Lodhi

Guru Nanak had very closely watched the revenue administration of his times as he worked in the *Modikhana* (Store house) of Daulat Khan Lodhi at Sultanpur Lodhi (1488-1517 AD).¹ In those days revenue was collected in kind as there was an acute shortage of currency and hence grain was very cheap.² In the *Modikhana* 'Landlords, Chaudharies, Qanungo (a revenue official) and people in general'³ used to deposit the grain which was to be distributed to employees, soldiers and different types of people. The officials were given land grants instead of salaries and petty employees-grain instead of wages. In this way, Guru Nanak came in contact with the various types of

* 1288, 15A, Chandigarh

1. All *Janamsakhis* of Guru Nanak agree that Guru Nanak got employment in the *Modikhana* of Daulat Khan Lodhi of Sultanpur, the Headquarter of his *Jagir*. According to *Babar's Memoirs*—Lucas Kind, Vol. II p. 170. Sultanpur was in the *Jagir* of Daulat Khan Lodhi from where he went to Lahore as Governor of the Punjab after the death of his father Tatar Khan in 1504 AD. Bhai Gurdas has written that Daulat Khan was gentle 'vide *Var II*, Pauri 13. For more details vide *Janamsakhi Parampara*, Kirpal Singh, Punjabi University, Patiala, 1969, pp. 13-14.
2. W.H. Moreland, *Agrarian System of Moslem India*, Allahabad, 1929, p. 68.
3. *Janamsakhi Meharban*, Ed. Kirpal Singh, Amritsar, 1982, p. 76.

people and different rungs of society.

It is important to note that the revenue administration of the Sultans was mostly manned by the Hindus. In fact, the revenue administration of the period had a large percentage of Hindu personnel, because they possessed the necessary experience and knowledge of rural conditions. Chaudharies, Muqaddam and Khuts were Hindu officials of rich experience and knowledge of administration. Chaudhuri was selected to represent the peasants and keep the administration well informed of their condition and demand. Muqaddam was the headman or Mukhiya of the village. Headmen, some of who were hereditary were given a small percentage of the revenue which they had helped in realizing. Khut was probably a small Hindu chief, it seems that he was an agent who helped government in assessment and realisation of revenue from administrative territories. The Muqaddam and Khuts enjoyed great concessions, privilege and respect in the Sultanate period. Alauddin Khalji, deprived them of their privileges, and concessions. But Ghiyasuddin Tughlaq directed his officials not to take *Charai* and *Kharaj* from the Khuts and Muqaddams in view of their great responsibility. The Hindu chiefs who paid tribute to the Sultan enjoyed great dignity and status in rural areas. They played such an important role in the rural life of the Sultanate period that, to many they were the government whereas Sultan was almost a mythical figure. (*Life and Culture in Medieval India*, B.N. Luniya, Indore, 1978, pp. 95-96). Therefore, Guru Nanak has criticised the Hindus who were in government service and committing excesses.

Corrupt Revenue Administration

The corruption was rampant in the revenue administration of the Sultans. This has been mentioned almost everywhere but to what extent that corruption was, that has been stated by Guru Nanak in *Asa Di Var*, He says:

Sin is the king, Greed the minister, falsehood the official (shiqdar) to carry out command And Lust the deputy to take counsel with all three hold conclave to chalkout plans. The blind subjects out of ignorance pay homage like dead men.⁴

Asa Di Var is an important source of history as it supplies information which is rarely given anywhere else. For instance milch animals of Hindu like cow, goat, buffalow were taxed by Government, the fact has not been mentioned in the medieval Indian history. But Guru Nanak has mentioned in *Asa Di Var*. He says 'you tax cow'. Similarly, *Jazia* on Brahmin had been reimposed. Guru Nanak has mentioned both.

Cow Tax and Jazia on Brahmins

"You impose tax on cow and tax (*Jazia*) on Brahmins, the cowdung will

4. *Adi Granth*, pp. 468-69.

ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ
ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ
ਐਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ

not save you"⁵

ਗੁਰੂ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰੁ ਲਾਵਹੁ
ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥

Polygamy

According to Abul Fazal, Akbar had seraglio of 5000 women supervised by a separate staff of female officers.⁶ A large harem was a privilege of aristocracy, the prerogative of chieftains and fashion of age.⁷ Alberuni writes, "Some Hindus think that the number of wives depend upon caste, for instance, a Brahmin may marry four wives, a Kshatriya three, a Vaishya two and a Sudra one. The harems of Muslim chieftains had a large number of women for her work, a Hindu woman for her capacity for nursing children, a Persian woman for pleasure of company and Transoxinian for thrashing her as a warning for other three." How beautifully Guru Nanak refers to the polygamy in the harems of Muslim nobles. The word *harem* is indicative of Muslim women's apartment. Guru Nanak writes in *Var Asa* :

"Saddled horses, swift like wind and bellies of every complexion adorned the harems of nobles who dwell in houses, pavillions and lofty mansions and make obtentions."⁸

ਤੁਰੇ ਪਲਾਣੇ ਪਉਣ ਵੇਗ ਹਰ ਰੰਗੀ ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥

ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾੜੀਆ ਲਾਇ ਬੈਠੇ ਕਰਿ ਪਾਸਾਰਿਆ ॥

Here it may be pointed out that 'Har Rangi' has not been properly understood by our commentators of *Adi Granth*. Bhai Vir Singh writes 'harems' were decorated with different colours of cloth. Mostly it has been stated that harems were decorated with different colours. But it refers to the polygamy meaning wives of different complexions. At places it is difficult to interpret Gurbani without understanding the historical background.

Baber's Invasion

Adi Guru Granth is a priceless source of history as it provides information which is not available anywhere else. The histories in general and *Tuazk-i-Babar* in particular have given the details of Babar's invasions. But it was reserved for Guru Nanak, "the people's prophet", as T. L. Visvani, calls him, to record the brutalities of Babar's soldiers on the people. The people's sufferings on account of Babar's invasion have been described in four hymns of Guru Nanak named *Babar Vani* in the *Adi Guru Granth*. In his third invasion in 1521 AD Baber did not inflict any punishment on the inhabitants of Sialkot because they submitted but the inhabitants of Syedpur modern Eminabad (District Gujranwala, Pakistan) made themselves liable to punishment by not submitting to the Babar's forces. This has been described in his memoirs in

5. *Ibid.*, p. 471.

6. H. Blockmann, *Ain-i-Akbari*, Delhi, 1965, pp. 45-46.

7. Maharana Partap (1540-79 AD) had eleven wives and Raja Man Singh of Jaipur had 1500 wives—graded in different categories vide R. Ahuja, *Foklore of Rajasthan*, New Delhi, 1980, p. 67.

8. *The Adi Guru Granth*, p. 472.

the following lines :

“(Babar) advanced to Sialkot, the inhabitants of which submitted and saved their possessions but the inhabitants of Syedpur who resisted, were put to sword, their wives and children carried into captivity and all their property plundered.”⁹

Guru Nanak being the eye-witness of the scene was greatly touched and he has vividly described the excesses of Babar’s soldiers on the natives in the following lines. This is the only account available of cruelties committed by the Babar’s soldiers :

“They who wore beautiful tresses and partings of whose hair were dyed with vermillion, have their locks now shorn with scissors and dust is thrown upon their heads. They dwelt in their private chambers, now they cannot find seat in public.”¹⁰

“They had hundreds of thousands waiting on them sitting, and hundreds of thousands waiting on them standing. Eating coconuts and dates they sported on their couches, but chains are on their necks and broken are their strings of pearls. The wealth and beauty which afforded them pleasure have now become their enemies. The order was given to the soldiers to take and dishonour them.”¹¹

They had lost all thoughts of God in joys, in spectacles and in pleasures. When Babar’s rule was proclaimed no Pathan prince ate his food. Some lost their first times of prayer, others their hours of worship.¹²

Babar’s invasion greatly upset the existing condition. In another verse Guru Nanak says :

“Where are those sports, those stables and those horses? where those bugles and clarions? Where are those who buckled on their swords and were mighty in battles. Where those scarlet iniforms.”¹³

9. *Memoirs of Zahiruddin Babur*, Vol. II, translated by John Iyer and Eriskine, p. 149.

10. *The Adi Granth*, p. 417.

ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ ॥
ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨਿ ਗਲਿ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਧੂੜਿ ॥
ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆ ਹੁਣਿ ਬਹਣਿ ਨ ਮਿਲਨਿ ਹਦੂਰਿ ॥ ੧ ॥

11. *Ibid.*

ਇਕੁ ਲਖੁ ਲਹਨਿ ਬਹਿਨੀਆ ਲਖੁ ਲਹਨਿ ਖੜੀਆ ॥
ਗਰੀ ਛੁਹਾਰੇ ਖਾਂਦੀਆ ਮਾਣਨਿ ਸੇਜੜੀਆ ॥
ਤਿਨ੍ ਗਲਿ ਸਿਲਕਾ ਪਾਈਆ ਤੁਟਨ੍ ਮੋਤਸਰੀਆ ॥ ੩ ॥
ਧਨੁ ਜੋਬਨੁ ਦੁਇ ਵੈਰੀ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹੀ ਰਖੇ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥
ਦੂਤਾ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਲੈ ਚਲੇ ਪਤਿ ਗਵਾਇ ॥

12. *Ibid.*, p. 417.

ਸਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ ॥
ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਚੋਟੀ ਖਾਇ ॥ ੫ ॥
ਇਕਨਾ ਵਖਤ ਖੁਆਈਅਹਿ ਇਕਨਾ ਪੂਜਾ ਜਾਇ ॥

13. *Ibid.*, p. 417.

ਕਹਾ ਸੁ ਖੇਲ ਤਬੇਲਾ ਘੋੜੇ ਕਹਾ ਭੇਰੀ ਸਹਨਾਈ ॥
ਕਹਾ ਸੁ ਤੇਗਬੰਦ ਗਾਡੇਰੜਿ ਕਹਾ ਸੁ ਲਾਲ ਕਵਾਈ ॥

The first battle of Panipat 1526 AD is one of the most important battles of India. It decided the fate of Indians for another two hundred years. It established the Mughal rule on the Indian soil. The use of gun powder was the decisive factor in the battle, it brought victory to Babar, Guru Nanak has described the first battle of Panipat in the following lines :

"There was a contest between the Mughals and Pathans the sword was wielded in the battle. One side aimed and discharged their guns, other handled their elephants."¹⁴

Religious Condition

Adi Guru Granth gives a lot of information about the prevailing religions and their various sects. Guru Nanak had described the religious practices of the Vaishnavites :

"Nanak the Formless one is without fear; all Rama were dust. Now many stories there are of Krishan : How many Veds and Religious compositions. How many beggars dance as mendicants wheel round and wheel in rhythmic trend. Those mercenary people come and stage their performance in the market place. Kings and queens sing their parts and utter all sorts of chatter. They wear ear rings and necklaces worth hundreds of thousands of rupees."¹⁵

Another place Guru Nanak wrote :

"The disciples, play, the Gurus dance, shake their feet and roll their heads. Dust lieth and falleth on their hair. The audience beholding laugh and go home. For the Sake of food the performers beat time, and dash themselves on the ground. The milk maid sing, Krishna sing Sitas and royal Ramas sing."¹⁶

"They bathe in holy streams, perform idol worship and adoration, use copious incense of sandal. The Jogis meditate on God, the creator, who they

14. *Ibid.*, p. 418.

ਮੁਗਲ ਪਠਾਣਾ ਭਈ ਲੜਾਈ ਰਣ ਮਹਿ ਤੋਗ ਵਗਾਈ ॥
ਓਨੀ ਤੁਪਕ ਤਾਣਿ ਚਲਾਈ ਓਨੀ ਹਸਤਿ ਚਿੜਾਈ ॥

15. *Ibid.*, p. 484.

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ॥
ਕੇਤੀਆ ਕੰਨ ਕਹਾਣੀਆ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ ॥
ਕੇਤੇ ਨਚਹਿ ਮੰਗਤੇ ਗਿਝਿ ਮੁੜਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥
ਬਾਜਾਰੀ ਬਾਜਾਰ ਮਹਿ ਆਇ ਕਵਹਿ ਬਾਜਾਰ ॥
ਗਾਵਹਿ ਰਾਜੇ ਰਾਣੀਆ ਬੋਲਹਿ ਆਲ ਪਤਾਲ ॥
ਲਖ ਟਕਿਆ ਕੇ ਮੁੰਦੜੇ ਲਖ ਟਕਿਆ ਕੇ ਹਾਰ ॥

16. *Ibid.*, p. 465.

ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ ॥ ਪੈਰ ਹਲਾਇਨਿ ਫੇਰਨਿ ਸਿਰ ॥
ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ ਝਾਟੈ ਪਾਇ ॥ ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥
ਰੋਟੀਆ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਥਾਲ ॥ ਆਪੁ ਪਛਾੜਹਿ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ ॥
ਗਾਵਨਿ ਗੋਪੀਆ ਗਾਵਨਿ ਕਾਨ ॥ ਗਾਵਨਿ ਸੀਤਾ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ॥

call unseen.”¹⁷

Guru Nanak describes the hypocrite manners of Hindus. When the Hindus could not resist the compelling force of Islam they secretly tried to be true to their Hindu ceremonies and customs. Outwardly they conformed to the Muslim practices to please the rulers.

“On their foreheads are sacrificial marks; On their waists reddish *dhotis* and their hands knives, they are the world’s butchers. Putting on blue clothes, they are acceptable in the Muhammadan court and while taking bread from the *Malechhas*, worship the *Puranas*. They eat-he-goats killed with unspeakable words, and allow no one to enter their cooking squares. Having smeared a space they draw lines around it, and sit within false that they are.”¹⁸

Kabir (1399-1518 AD) was the inhabitant of Kashi which had been the sacred place of Hindus. So he has described the dress of so-called religious heads of the time :

“They wear loin-clothes three and a half yards long and sacrificial threads of three strands. They carry rosaries on their necks and glittering brass utensils in their hands; They should not be called saints of God but cheats of Benaras.”¹⁹

According to Guru Arjan, there were two major religions of the time—One Hindu and other Islam. In a hymn, he describes their ceremonies :

“One man invoked Ram, another Khuda; One man worshippeth Gossain, another Allah; Some speak of the cause of causes, other of the Benevolent; Some talk of the extender of mercy, other of the merciful. Some bathe at Hindus sacred places other visit Makka. Some perform Hindu worship, others bow their heads in the Muhammadan fashion. Some read the Veda,

17. *Ibid.*, pp. 465-66.

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਹਿ ਅਰਚਾ ਪੂਜਾ ਅਗਰ ਵਾਸੁ ਬਹਕਾਰੁ ॥
ਜੋਗੀ ਸੁੰਨਿ ਧਿਆਵਨਿ ਜੇਤੇ ਅਲਖ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ॥

18. *Ibid.*, pp. 471-72.

ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇਜ਼ਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ ।
ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥
ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥
ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥
ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥
ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ ॥
ਦੇ ਕੇ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ ॥
ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ ।

19. *ibid.*, p. 475.

ਗਜ ਸਾਢੇ ਤੈ ਤੈ ਧੋਤੀਆ ਤਿਹਰੇ ਪਾਇਨਿ ਤਗ ॥
ਗਲੀ ਜਿਨਾ ਜਪਮਾਲੀਆ ਲੋਟੇ ਹਥਿ ਨਿਬਗ ॥
ਓਇ ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਬਾਨਾਰਸਿ ਕੇ ਠਗ ॥ ੧ ॥

others the Mussalman books. Some wear white others blue."²⁰

Leaving the essence of religion, the people in those days were after certain hypocritical ceremonies, which have been vividly described by Kabir :

"They scrub their Vessels, and put them on fire whose wood had been washed. They dig up the earth, make two fire-places and eat up man whole."²¹

The Yogies and the various ascetics have been mentioned in the *Adi Granth* :

"Jogies, celibates, penitents, anchorites they who wander on many pilgrimages. They who pluck out and shave their hair, they who practice silence, and they who wear matted locks, must all die at last."²²

In the writings of Guru Nanak, life of Yogies has been illustrated in various similes :

"Make contentment and modesty thine ear-rings self respect thy wallet, meditation the ashes to smear on thy body. Make thy body, which is only a morsel for death, thy beggar's coat, and faith thy rule of life and thy staff."²³

The contributors of the *Adi Granth* were great reformers. They were not dwellers of the mountains but on the other hand they lived among the masses. They discovered so many evil practices of the time and raised their voice against them. Moreover their writings are full of illustrations, metaphors and similes which had the direct connection or the bearing on the daily life of the masses. For instance Guru Arjan, the fifth Guru (1581-1606) had described the village life while explaining the ultimate victory of goodness over evil. From the similes it is clear that wrestling was very common in those days and the winner was appreciated in the loudest possible manner :

20. *Ibid.*, p. 885.

ਕੋਈ ਬੋਲੈ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ ॥
ਕੋਈ ਸੇਵੈ ਗੁਸਈਆ ਕੋਈ ਅਲਾਹਿ ॥ ੧ ॥
ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਕਰੀਮ ॥ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਰਹੀਮ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕੋਈ ਨਾਵੈ ਤੀਰਥਿ ਕੋਈ ਹਜ ਜਾਇ ॥
ਕੋਈ ਕਰੈ ਪੂਜਾ ਕੋਈ ਸਿਰੁ ਨਿਵਾਇ ॥ ੨ ॥
ਕੋਈ ਪੜੈ ਬੇਦ ਕੋਈ ਕਤੇਬ ॥ ਕੋਈ ਓਵੈ ਨੀਲ ਕੋਈ ਸੁਪੇਦ ॥

21. *Ibid.*, p. 476.

ਬਾਸਨ ਮਾਜਿ ਚਰਾਵਹਿ ਊਪਰਿ ਕਾਠੀ ਧੋਇ ਜਲਾਵਹਿ ॥
ਬਸੁਧਾ ਖੋਦਿ ਕਰਹਿ ਦੁਇ ਚੁਲੇ ਸਾਰੇ ਮਾਣਸ ਖਾਵਹਿ ॥ ੨ ॥

22. *Ibid.*, p. 476.

ਜੋਗੀ ਜਤੀ ਤਪੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਹੁ ਤੀਰਥ ਭ੍ਰਮਨਾ ॥
ਲੁੰਜਿਤ ਮੁੰਜਿਤ ਮੋਨਿ ਜਟਾਧਰ ਅੰਤਿ ਤਉ ਮਰਨਾ ॥ ੧ ॥

23. *Ibid.*, p. 6.

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਬੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤ
ਖਿਥਾ ਕਾਜੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤ

"I am the wrestler of the Lord Having met the Guru I put on a tall turban. All are assembled for the wrestling God himself is seated to behold it. The music of drums and clarions striketh up. The wrestlers enter the arena and walk around I have vanquished the five youths-the deadly sins; Guru patted me on the back."²⁴

In this way from socio-political religious points of view the *Adi Guru Granth* contains a mine of information to construct the history of times.

---

24. *Ibid.*, p. 74.

ਹਉ ਗੋਸਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੜਾ ॥ ਮੈ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਉਚ ਦੁਮਾਲੜਾ ॥
ਸਭ ਹੋਈ ਛਿੰਝ ਇਕਠੀਆ ਦਯੁ ਬੈਠਾ ਵੇਖੈ ਆਪਿ ਜੀਉ ॥ ੧੭ ॥
ਵਾਤ ਵਜਨਿ ਟੰਮਕ ਭੇਰੀਆ ॥ ਮਲ ਲਥੇ ਲੈਦੇ ਫੇਰੀਆ ॥
ਨਿਹਤੇ ਪੰਜਿ ਜੁਆਨ ਮੈ ਗੁਰ ਥਾਪੀ ਦਿਤੀ ਕੰਡਿ ਜੀਉ ॥ ੧੮ ॥

GURBĀNĪ AND ITS TRANSMISSION

Balwant Singh Dhillon*

I. Introduction

1.1. The *Ādi Gurū Granth Sāhib* has preserved the sacred writings of the Sikh Gurus, which are collectively known as *Gurbānī* or *Bānī*. The term *Gurbānī* in a literal sense means 'speech', 'words' or 'utterances' of the Sikh Gurus which have come down to them during a period of their spiritual ministry. As proclaimed by Guru Nanak and his successors as well, *Gurbānī* is not merely a product of speculation or imagination inspired by a deity or personality, it relates to the highest kind of religious experience received in a state of unison, directly from God. Consequently, the Sikh look upon it as the very words and embodiment of God. As such it is of utmost importance and authoritative to shape their faith and religious practices. Unparalleled place of importance of the *Ādi Gurū Granth Sāhib* at the very centre of the Sikh religious life coupled with extensive dependence of the Sikhs on it, make of it the principle recourse to formulate their response to both the secular and religious issues concerning the community. Thus, outside the Semitic peoples, the Sikh community veritably enjoys the status of *Ahl-I-Kitāb* (the people of the Book). Before examining the documents in question, a discussion on the nature and history of *Gurbānī* transmission is very much required. It will help us to set the stage to underline the principles that are to be demonstrated while doing textual analysis concerning the Sikh text.

II. Origin of *Gurbānī*

2.1. History of the Sikh scriptural tradition found recorded in the *Ādi Gurū Granth Sāhib*, dates back to the ministry of Guru Nanak, the founder of the Sikh faith. In fact, his religious experience forms the very core of its origin. The Sikh tradition embroidering his childhood and early life depicting him as a deeply religious person, shows that he was always in quest of Truth. An analysis of his writings reveals that he intensely felt himself to be an intermediary of God to proclaim His will. Reponding to the Divine call, he set out to preach his mission to the people of various lands. To express his religious experience, he has evolved a curious blend of poetry and music, which has an enchanting effect on the listeners. Subsequently, he has composed his hymns in various metres and *rāgas*. To convey his message to the general public and make it more understandable, he has made

---

*Department of Guru Nanak Studies, Guru Nanak Dev University, Amritsar.

an effective use of vernacular language. For worship and devotional purposes, he had employed the method of *Kirtan*. Lastly, he settled at Kartarpur and founded a religious centre where he taught the basic tenets of his faith to the people around him.

2.2. During the course of itineraries and his stay at Katarpur whenever he felt inspired by God or the situation warranted, he composed various hymns. When Guru Nanak left the mundane world, there existed a single codex of his writings, which he bestowed on his successor Guru Angad.¹ Recently, some scholars have stressed the central role of oral tradition in the preservation and transmission of *Gurbāṇī*. They claim that much before the development of scribal tradition, Guru Nanak's hymns had been in circulation orally through musical tradition. Some of them feel that oral or singing tradition has influenced the Sikh scriptural sources even after they were reduced to writings.² The above approach has not found much favour with the majority of Sikh scholars. The discussion to follow intends to trace out the various modes, methods and traditions which have come to exist to transmit *Gurbāṇī* to the successive generation in the pre-*Ādi Granth* period.

III. Scribal Tradition

3.1. Unlike the scriptures of other religions, the Sikh scriptural tradition has come down from the persons whose writings it records. Though, a scholar trained in western methodology of textual criticism may look upon the above claim as little bit exaggerated, especially in the absence of documentary evidence, yet there seems to be no reason to disbelieve that right from its very manifestation *Gurbāṇī* was not being reduced to writing. There is every likelihood that Guru Nanak being born in a *khatri* (trading community of Punjab) family got education in the art of reading and writing. Without a mediocre knowledge of accountancy, it would have been extremely impossible for him to carry the job of a *Modī* (store-keeper) at Sultanpur. It is worth noting that he presents himself as a *Shair* (poet) also whose poetic works are considered par excellence in the history of Panjabi literature.³ His discourse with the *Nāth-Sidhas* depicting the highest qualities of didactic skills is well-preserved in the *Ādi Granth*.⁴ Similarly, his compositions, namely *Āsā Paṭṭī* and *Rāmkalī Onkār* which have been composed on the basis of *Gurmukhī* letters are a living testimony to his education.⁵ Moreover, on the basis of his writings we can say that his thought

1. 'ਸੋ ਪੋਥੀ ਜੁ ਬਾਨਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੋਗ ਮਿਲੀ' that *pothi* (preserved by Guru Nanak) of *Bāni* was received by Guru Angad, see *Purāṭan Janamsākhī*, (ed. Bhai Vir Singh,) p. 114; Harji refers to it as ਸਬਦ ਦੀ ਥਾਪਨਾ, investiture with the *Sabad*, see *Gosti Gurū Miharvānu* (ed. Govind Nath Rajguru), p. 169.

2. Piar Singh, *Gāthā Sṛī Ādi Granth and the Controversy*, p. 42.

3. ਨਾਨਕੁ ਸਾਇਰੁ ਏਵ ਕਹਤੁ ਹੈ ਸਚੇ ਪਰਵਦਗਾਰਾ ॥ (AGGS, p. 660)

4. AGGS, pp. 938-946.

5. *Ibid.*, pp. 434-435, 929-938.

always centred upon writing the glory of God.⁶ In *Rāmkalī Onkār*, we come across him advising a Brahmin pedagogue that instead of indulging in rigmarole writing, he should indite the Name of Sustainer of earth.⁷ He appreciates the scribe who is engrossed in recording the True Name.⁸ Keeping in view these facts, we can well imagine that he might have been translating his religious experience into writing on its very manifestation. Evidently, the book which he carried with him on his tour to west-Asia, was nothing else but a collection of his *Bānī* which he had got together over the years.

3.2. The testimony of the *Janamsākhī* tradition regarding the recording of *Gurbānī* is very revealing. It describes how Guru Nanak mediated the *Sabad* to the entire people assembled, how the people assembled submitted themselves to obedience, how the devoted Sikhs then put the *Sabad* into writing and how the cultic ceremony was held at *Dharamsālā* where besides the devotional singing written hymns were subjected to public reading. We are told that some devout Sikhs accompanying him had also taken upon themselves to commit the *Bānī* into writing on its revelation. For example, *Mājh kī Vār* and *Sidh Goshṭī* had been recorded by Saïdo Gheeho, who was with Guru Nanak on his tour to Southern India.⁹ Similarly *Malār Kī Vār* had been reduced to writing by Hassu and Shihañ who were accompanying the Guru during his sojourn in Kashmir.¹⁰ Guru Nanak's stay at Kartarpur was most productive and eventful for the development of Sikh Scribal tradition. Bhai Mansukh, a trader of Lahore who had come into the fold of Guru Nanak's faith, stayed for three years at Kartarpur, primarily to prepare *Pothīs* of *Gurbānī*.¹¹ Here at Kartarpur, besides explaining the significance of *Japujī*, Guru Nanak directed his spiritual heir (Guru) Angad to reduce it to writing and recite it, obviously to get it endorsed from him.¹² It indicates that what had been composed and recorded by Guru Nanak so far was entrusted to (Guru) Angad to arrange it into a *Pothī*. Thus, well before the departure of Guru Nanak, first redaction of his sacred writings had come to be preserved in a codex, which he bestowed to Guru Angad on his appointment to the guruship.

-
6. ਜਾਲਿ ਮੇਹੁ ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ ਮਤਿ ਕਾਗਦੁ ਕਰਿ ਸਾਰੁ ॥
ਭਾਉ ਕਲਮ ਕਰਿ ਚਿਤੁ ਲੇਖਾਰੀ ਗੁਰ ਪੁਛਿ ਲਿਖੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਲਿਖੁ ਨਾਮੁ ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥
ਬਾਬਾ ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੁ ॥
ਜਿਥੈ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਤਿਥੈ ਹੋਇ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ (AGGS, p. 16)
  7. ਸੁਣਿ ਪਾਛੇ ਕਿਆ ਲਿਖਹੁ ਜੰਜਾਲਾ ॥
ਲਿਖੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਪਾਲਾ ॥ (AGGS, p. 930)
  8. AGGS, pp. 636, 1291.
  9. *Purātan Janamsākhī*, pp. 81, 86.
  10. *Ibid.*, p. 93.
  11. *Ibid.*, p. 75.
  12. Harji, *Janamsākhī Srī Gurū Nānak Dev Jī*, pp. 249-250.

3.3. Guru Nanak's writings left an indelible imprint on the subsequent growth of Sikh scriptural tradition. It provided powerful stimulus to his successors to add new hymns to the received text. Though, Guru Angad's writings are not much in size, but his pontificate marked the next stage in the development of Sikh Scribal tradition. His real contribution lies in the fact that he standardized the *Gurumukhī* letters and popularized their use for scribing the sacred writings of the Sikhs.¹³ At his demise he bequeathed the codex in his possession to his successor.¹⁴

3.4. Guru Amar Das not only enriched the Sikh scriptural tradition but also took a keen interest to preserve its sanctity. Some diverse elements chiefly the *Udāsīs* were posing a serious threat to unity and doctrinal originality of the nascent faith. Guru Amar Das took upon himself to educate the Sikhs about the pseudo-guru and his writings.¹⁵ To prevent the possible interpolation of Sikh tradition, he is credited for putting forth the thesis of *Sachī* versus *Kachī-bānī*,¹⁶ which later on became a standard rule to canonize the Sikh scripture. Since, with the addition of the third Master's hymns the size of sacred writings expanded considerably, consequently he thought it prudent to arrange the codex afresh. From contemporary sources we find that Bulla Pandha was one of the leading scribes at Guru Amar Das' court who had dedicated himself to scribe the *Pothīs* of *Gurbānī* for circulation among the Sikh *Saṅgats*.¹⁷ Adhering to the tradition established by his predecessors, Guru Amar Das handed over the codex prepared by him to his successor, Guru Ram Das.¹⁸

3.5. As Guru Ram Das was actively involved in the organizational set-up of the Sikh Panth under Guru Amar Das, we can well imagine that he was in full knowledge of the Sikh scribal tradition that had developed into the hands of his predecessor. On his part, he introduced new *rāgas* and metres to the scriptural text which reflect his poetic genius.¹⁹ Following faithfully in the foot-steps of his predecessor, he would not allow the pseudo-gurus to confuse the originality of *Gurbānī*. He reaffirmed that only genuine hymns of the Sikh

13. Sarup Das Bhalla, *Mahimā Parkāsh*, (ed. Gobind Singh Lamba), Vol. II, p. 10; also see Pritam Singh, *Gurmukhī Lipi*, pp. 385-389.

14. *Gostī Gurū Miharvānu*, p. 171.

15. ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥ (AGGS, p. 920)

16. ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ ॥

(AGGS, p. 920; for more details see also pp. 1174-75)

17. "ਪਾਧਾ ਬੁਲਾ ਜਾਣੀਐ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਣੁ ਲੇਖਾਰੀ" see Bhai, Gurdas, *Vārān*, 11, 16; also see Bhai Santokh Singh, *Sūraj Parkāsh* (ed. Bhai Vir Singh), p. 1589; Khan Singh Nabha, *Mahān Kosh*, p. 662.

18. *Gostī Gurū Miharvānu*, p. 171.

19. Surjit Hans, *A Reconstruction of Sikh History from Sikh Literature*, pp. 91-94.

Gurus were acceptable.²⁰ Ever since the pontificate of Guru Amar Das the range of the Sikh mission had widened, *Manjūdārs* and *Masānds* had fanned out across the region, the number of the Sikhs had swelled and *Dharmśālās* had sprung up in far flung areas. To meet the needs to worship and study authentic codices of the sacred writings were required. It called for renewed efforts to prepare the *Pothīs* of *Gurbānī*. To encourage the Sikhs to take up scribing of *Gurbānī* in a big way, Guru Ram Das remarked that labour of those Sikhs was also sanctified whose hands were engaged in writing the glory of God.²¹ It suggests that during his pontificate scribing of *Pothīs* of *Gurbānī* was developing into a pious pastime for the Sikhs. The editorial note, namely ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਤਾ ਕਾ ਨਕਲੁ (*Japu* copied from the copy recorded by Guru Ram Das in his own hand) found recorded in the old manuscripts of the *Ādī Granth*, leads us to point out that Guru Ram Das had deeply involved himself in the scribal activities going on at his court. From the above note we can visualize that besides the *Pothīs*, Guru Ram Das had taken the initiative to prepare lectionaries for the personal use of the Sikhs, in which authenticated tests for liturgical purpose had been arranged. Early Sikh literature while providing glimpses into the life in *Dharmśālā* informs us that public reading of *Gurbānī* was an essential part of the Sikh liturgy.²² All these factors point to the fact that well before the succession of Guru Arjan Dev in 1581 C.E., the Sikh *Saṅgats* had installed in the *Dharmśālās* a standardized corpus in some kind of uniform order. Guru Arjan Dev's remarks that "*Pothī* is veritably the abode of God"²³ coupled with the evidence provided by the Sikh sources confirm that he had inherited a definitive corpus of sacred writings from his father, Guru Ram Das.

3.6. In his turn Guru Arjan Dev contributed enormously to nurture the Sikh scriptural tradition. We have enough evidence to suggest that under his patronage the hymns of Sikh Gurus were being committed to writing. He appreciated the Sikhs who had dedicated themselves to record the sacred writings.²⁴ Bhai Gurdas informs us that there were numerous *Gursikhs* who were copying up the compositions of the Sikh Gurus to prepare the *Pothīs* not for their personal use but for others as well.²⁵ Unfortunately, once again the Sikh scriptural tradition had come under serious threat of interpolation. Prithi Chand, elder brother and rival of Guru Arjan Dev, had entered into an alliance

20. ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਰੀਸੈ ਹੋਰਿ ਕਚੁ ਪਿਚੁ ਬੋਲਦੇ ਸੇ ਕੂੜਿਆਰੇ ਕੂੜੇ ਝੜਿ ਪੜੀਐ ॥

ਓਨਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਹੈ ਬਿਖੁ ਮਾਇਆ ਨੋ ਝਖਿ ਮਰਦੇ ਕੜੀਐ ॥ (AGGS, p. 304)

21. ਤੇ ਹਸਤ ਪੁਨੀਤ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹਰਿ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਜੋ ਹਰਿ ਜਸੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਲੇਖਹਿ ਰਾਮ ॥ (AGGS, p. 540)

22. ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਪੜੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਸੁਣੀਐ ਹਰਿ ਜਪਤ ਸੁਣਤ ਦੁਖੁ ਜਾਇ ਜੀਉ ॥ (AGGS, p. 444)

Also see Bhai Gurdas, 1.3; Surjit Hans, *A Reconstruction of Sikh History from Sikh Literature*, p. 100.

23. AGGS, p. 1226.

24. ਹਰਿ ਜਸੁ ਲਿਖਹਿ ਲਾਇ ਭਾਵਨੀ ਸੇ ਹਸਤ ਪਵਿਤ੍ਰਾ ॥ (AGGS, p. 322)

25. Bhai Gurdas, 6.12, 24.6, 28.5.

with the detractors to usurp the guruship of Sikh Panth. The internal crisis within the Sikh Panth was so acute that even *Masānds*, *Rabābīs*, *Ḍooms* and *Bhaṭṭs* were found to be divided between two rival camps.²⁶ To establish their line to guruship, Miḥarban, son of Prithi Chand had started composing *Kachī-bāṇī* songs in the name of 'Nanak'.²⁷ To purge the entry of spurious and unguenuine writings into the Sikh scriptural tradition, Guru Arjan Dev decided to codify the Sikh scripture once for all into a volume popularly known as the *Ādi Granth*.

IV. Reading or Recital Tradition

4.1. Another mode to transmit *Gurbāṇī*, which had developed in close proximity to the scribal tradition, related to reading or recitation of the sacred texts. According to their need the Sikh Gurus had provided to the Sikh *Saṅgats* the *Pothīs* of *Gurbāṇī*, which had been duly installed in the *Dharamsālās*. The *Dharamsālā* was not merely a religious establishment, it also served as a centre of learning where arrangements to impart teaching in *Gurmukhī* and sacred writings of the Sikhs also existed. Besides, the *Kīrtan* session public reading or recitation of liturgical texts, namely *Japujī*, *Sodarū*, *Āraṭī* and *Sohilā* also took place in *Dharamsālā*.²⁸ Bhatt Gayand while highlighting the personality of Guru Ram Das, refers to the practice of reading of sacred hymns which had taken roots in the religious life of the Sikhs.²⁹ Obviously the practice of reading in congregation was not limited only to the liturgical texts but much of the compositions included in the *Pothīs* were read aloud for the benefit of those Sikhs who were not capable of reading. There is every reason to believe that *Dharamsālās* were not only repositories of sacred writings but powerful institutions also without which to spread *Gurbāṇī* at a large scale would not have been possible.

V. Musical Tradition

5.1. The style of expression underlying the Sikh scripture is a blend of music and poetry. It is most suitable for singing in public. For devotional purpose the medium of *Kīrtan* had been employed. Beginning with Guru Nanak almost all the Sikh Gurus were gifted singers and connoisseurs of music as well. Even they had employed some *Rabābīs*, a class of professional musicians to perform the *Kīrtan* at central Sikh Shrine.³⁰ Resultantly, the musical or singing tradition had developed into a powerful mode to transmit *Gurbāṇī* among the Sikhs. Notwithstanding its appeal to popularize the message of *Gurbāṇī*, the musical tradition had certain limitations. The bands of musicians

26. Kesar Singh Chhibbar, *Baṅsāwalīnāmā Dasāṅ Pātshāhīān Kā*, p. 50.

27. *Ibid.*, p. 50.

28. Bhai Gurdas, 1.37, 26.4.

29. ਇਕਿ ਪੜਹਿ ਸੁਣਹਿ ਗਾਵਹਿ ਪਰਭਾਤਿਹਿ ਕਰਹਿ ਇਸਾਨੁ ॥ (AGGS, p. 1402)

30. Shamsher Singh Ashok, *Mirāsīān Dā Pichhokar*, p. 35; The Sikh tradition refers to Rai Balwand and Satta who have been assigned the job to perform *Kīrtan* at central Sikh Shrine. Their composition eulogising the Sikh Guru is well preserved in the Sikh scripture, see AGGS, pp. 966-968.

had to perform the *Kīrtan* orally, consequently instead of committing to memory the whole corpus, they had memorized only selected hymns possibly relating to liturgy and for special occasions. They had to perform the *Kīrtan* only for a couple of hours in the morning and evening so they need not to memorize the hymns in their totality. Considering the medieval milieu, the musical tradition would not have been capable to reach every nook and corner of the Sikh world. It would have remained confined to a few big urban centres where the Sikh *Sangat* had sufficient resources to support and employ the bands of musicians. Moreover the size of the Sikh sacred writings has been expanding under the successive Sikh Gurus, so to keep pace with it orally was gigantic task for the singers. It is quite possible that for the sake of memory or for convenience the musicians may have noted down their favourite hymns in small note-books, similar to the collections of modern day *Rāgīs* which some times they carry to perform the *Kīrtan*. Subsequently, it gave rise to another scribal tradition which was minor in nature and comprised selective writings possibly thematically arranged. The musical tradition which had flourished at far away regions from the Central Sikh Shrine would have been prone to regional or local influence. Though, the various musical traditions popular among the Sikhs, had much in common but certain musical variants and modifications might have crept into them. Nevertheless, it should be kept in mind that musical tradition was only a means to popularize the message of *Gurbānī* but not an end to preserve it for posterity. Taking into account the well-nurtured main Sikh scribal tradition coupled with the history of literary activities in the early Sikh Panth, we can very safely state that the musical tradition or oral transmission popular among the main Sikh stream, has no independent origin but has thrived on the scribal tradition which has developed into the hands of the Sikh Gurus. Anyway, musical variants found in a manuscript provide vital clues to ascertain its merit.

VI. *Udāsī* Tradition

6.1. While appointing his successor on the institution of guruship, Guru Nanak had not followed the hereditary principle. Instead, Guru Angad's complete identification with the Master and his capability to carry on the mission faithfully, were the major factors which had weighed on Guru Nanak to appoint him on the seat of guruship. It is well-known in the Sikh tradition that after putting his son, Sri Chand, to a series of trials, Guru Nanak had decided in favour of Guru Angad which was quite contrary to the age old practice of hereditary succession prevalent in India.³¹ Though, Sri Chand was a deeply

31. ਪ੍ਰਤੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਓ ਕਰਿ ਪੀਰਹੁ ਕੰਨ ਮੁਰਟੀਐ ॥
ਦਿਲਿ ਖੇਟੈ ਆਕੀ ਫਿਰਨਿ ਬੰਨ੍ਹਿ ਭਾਰੁ ਉਚਾਇਨਿ ਛਟੀਐ ॥

ਹੋਰਿਓ ਰੀਗ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੈ ਕਿ ਕਿਓਨੁ ॥

ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤ੍ਰਾਂ ਘੋਖਿ ਕੇ ਸਭ ਉਮਤਿ ਵੇਖਹੁ ਜਿ ਕਿਓਨੁ ॥
ਜਾਂ ਸੁਧੇਸੁ ਤਾਂ ਲਹਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ ॥ (AGGS, p. 967)

religious person, yet it seems plausible that Guru Nanak had not found him worthy for guruship simply because of his ascetic inclination. On the other hand, Sri Chand, instead of reconciling himself to the succession of Guru Angad, went ahead to lay his claim on guruship, subsequently establishing a separate sect known as the *Udāsīs*. He had started preaching the teachings of Guru Nanak in his own way which contrary to the ideals of Guru Nanak, laid stress on celibacy and asceticism. Besides controlling the Sikh centre at Kartarpur, he has been successful to attract a sizeable following to his fold. The schism created by Sri Chand had assumed alarming proportions which was a matter of serious concern for Guru Amar Das. To wean away the Sikhs from the influence of the *Udāsīs*, Guru Amar Das exhorted the Sikhs not to follow the *Udāsī* way of life. Instead he encouraged them to lead a householder's life.³² It seems, Sri Chand had also started composing *Bāṇī* like hymns. Guru Amar Das was quick in response to warn the Sikhs to be aware of the pseudo-guru and his 'false' writings.³³ He vehemently opposed the circulation of *Kachī-bāṇī* which had been most probably composed by Sri Chand to establish his own seat to gurudom. It is very significant to note that to educate the Sikhs about the worthlessness of *Kachī-bāṇī*, Guru Amar Das propounded the idea of *Sachī-bāṇī* and inspired them to sing it because it relates to the highest kind of revelation.³⁴ The above injunctions of the third Master are very significant because they indicate that some *Udāsī* writings were already in circulation. It is a foregone conclusion that among the early discontented descendants of the Sikh Gurus, Sri Chand was fairly successful to establish a parallel line of guruship to the Sikh Gurus. From the facts quoted above one can realize that the scriptural tradition which had come to be propounded by Sri Chand and his followers, besides the sacred writings of Guru Nanak, comprised the 'false' hymns of Sri Chand which he had composed in the vein of Guru Nanak. Although exact identification of *Kachī-bāṇī* composed by Sri Chand, especially in the absence of documentary evidence, is not possible, yet the ideals followed by him lead us to suggest that the extra-canonical writings, namely *Ratanālā*, *Jugāwālī*, etc., which depict a strong bias towards asceticism and *haṭh-yoga* practices had their origin in the *Udāsī* tradition.³⁵ From the very beginning and

32. "ਜੇ ਕੋਈ ਸਿਖ ਉਦਾਸੀ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਕਾ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇ ਸਿਖ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਵਿਚਿ ਅਰਧੇਗਾ ਪਰਮੇਸਰੁ ਗੁਰੂ ਸੁਖੀ ਰਖੇਗਾ ।" See Narinder Kaur Bhatia, ed., *Srī Satigurū Jī De Muhañ Dīāñ Sākhīāñ*, p. 49.

33. ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਕਹਦੇ ਕਰੇ ਸੁਣਦੇ ਕਰੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥ (AGGS, p. 920)

34. ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ ॥ (AGGS, p. 920);

For more details see also pp. 1174-75.

35. Various *Janamsākhī* traditions attribute these compositions to Guru Nanak Dev, see *Purātan Janamsākhī* (ed. Bhai Vir Singh), pp. 116-120; also see G.B. Singh, *Srī Gurū Granth Sāhib Dīāñ Prāchīn Bīrāñ*, pp. 341-402.

during the period of persecution of the Sikhs some of the historical Sikh shrines had been in the possession of the *Udāsīs* where they carried on their literary activities quietly and constantly.³⁶ Obviously, the *Udāsī* scribes or scribes trained in the *Udāsī* lore were prone to include Sri Chand's writings in the compositions of the Sikh Gurus. Similarly, the scribes who had been patronized by *Udāsī* establishments to prepare the copies of Sikh scripture, were exposed to *Udāsī* influence, hence some of the *Kachī-bānī* compositions which had originated at the instance of *Udāsīs* came to be attributed to the Sikh Gurus. Now it is the task of text critics to unravel the tradition from which a particular manuscript has come down. In other words they have to discern carefully whether a source is the product of *Udāsī* tradition or how far it has been under its influence.

VII. Mohan or Bhallā Tradition

7.1. Another rival tradition, which competed with the main Sikh tradition, belongs to Baba Mohan and has its origin at Goindwal. However, it should not be confused with the original tradition that had developed under patronage of Guru Amar Das. The main factor for its out-growth was that Guru Amar Das' descendants, especially his son Mohan, had not liked the nomination of Guru Ram Das to guruship. The Sikh scriptural sources confirm that though Guru Amar Das had prevailed upon his sons to accept the spiritual authority of Guru Ram Das but it seems they had submitted to him hesitatingly and temporarily.³⁷ In fact during the pontificate of third Master, Goindwal had emerged into a flourishing Sikh centre. The construction of *Bāoli*, organization of *Mahjās* and visits of Sikh *Saigats* to celebrate the festivals of *Māghī* and *Baisākhi* at Goindwal, had enhanced its prestige and prosperity.³⁸ Obviously, Baba Mohan and his close relatives were not reconciled to part with the possession of such a vibrant centre to any one. Very rightly loss of guruship meant dispossession of the Sikh centre at Goindwal which was unbearable for them. According to Bhai Gurdas, the nomination of Guru Ram Das to guruship was such a terrible shock for Baba Mohan that he had lost his mental balance.³⁹ On the basis of evidence at our disposal we can very safely state that Baba Mohan was not only a rival contender but had actually established a parallel line to guruship at Goindwal. To understand the resultant schism, a perusal of Guru Ram Das' observations is *sine qua non* in this context.

36. Sulakhan Singh, *Udāsīs under the Sikh Rule (1750-1850 A.D.)*, Ph.D. Thesis, Guru Nanak Dev University, Amritsar, 1985.

37. ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਜਿ ਬੋਲਿਆ ਗੁਰਸਿਖਾ ਮੰਨਿ ਲਈ ਰਜਾਇ ਜੀਉ ॥

ਮੋਹਰੀ ਪੁਤ੍ਰੁ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਇਆ ਰਾਮਦਾਸੈ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥

ਸਭ ਪਵੈ ਪੈਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇਰੀ ਜਿਥੈ ਗੁਰੂ ਆਪੁ ਰਖਿਆ ॥

ਕੋਈ ਕਰਿ ਬਖੀਲੀ ਨਿਵੈ ਨਾਹੀ ਫਿਰਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਣਿ ਨਿਵਾਇਆ ॥ (AGGS, pp. 923-24)

38. For the development of Sikhism under Guru Amar Das at Goindwal, see Balwant Singh Dhillon, 'Gurū Amar Dās and the Mughal State', *JSS*, Vol. XI, pp. 88-89.

39. ਮੋਹਣੁ ਕਮਲਾ ਹੋਇਆ ਚਉਬਾਰਾ ਮੋਹਰੀ ਮਨਾਇਆ ॥ (Bhai Gurdas, 26-23)

7.2. Guru Ram Das' compositions are replete with information which throw immense light on the nature of hostility and opposition that had developed against the main Sikh stream. His usage and treatment of certain technical words, namely, *Nindak*, *Bemukh*, *Kūriyār*, *Manmukh*, *Dushaṭ*, etc., in relation to the activities of his rivals is worth noting.⁴⁰ Their use is not limited merely to a detractor or an evil person but stood for a person who is an enemy of the Guru. Guru Ram Das reaffirms that chief aim of the detractor was to usurp God's wealth for self-aggrandisement. Everyday he casts covetous eyes on the wealth of others and wants to make away with the spiritual wealth of the Guru (probably the sacred writings). The Sikhs have been advised not to associate with him.⁴¹ Guru Ram Das also felt that his detractors were spiritually bankrupt who go for begging in the world but people would not spit even on their faces. He also finds that the detractors being envious of others had lost their creditability and instead had exposed themselves to disrepute. The wealth which they coveted could not got by envy. They are hopeless fellows who roam about for money to no purpose.⁴² In contrast to the *Gursikhs*, the evil detractors can not tolerate the greatness of the Guru. They were always unhappy over the well-being of others. Their evil designs against the Guru were of no avail because only that prospered which God willed.⁴³ Guru Ram Das was of the firm belief, that his detractors ultimately would meet with ignominy. He declares that even for four generations the detractors would not be able to achieve unison with God.⁴⁴ It seems to bring back the detractors to the main

40. Surjit Hans, *A Reconstruction of Sikh History from Sikh Literature*, pp. 105-107.

41. ਜਿਨ ਅੰਦਰਿ ਨਿੰਦਾ ਦੁਸਟੁ ਹੈ ਨਕ ਵਢੇ ਨਕ ਵਢਾਇਆ ॥

ਮਹਾ ਕਰੂਪ ਦੁਖੀਏ ਸਦਾ ਕਾਲੇ ਮੁਹ ਮਾਇਆ ॥

ਭੁਲਕੇ ਉਨਿ ਨਿਤ ਪਰ ਦਰਬੁ ਹਿਰਹਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਚੁਰਾਇਆ ॥

ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਮਤ ਕਰਹੁ ਰਖਿ ਲੇਹੁ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥ (AGGS, p. 1244)

42. ਜਿਨਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧਨੁ ਨ ਖਟਿਓ ਸੇ ਦੇਵਾਲੀਏ ਜੁਗੁ ਮਾਹਿ ॥

ਓਇ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਹਿ ਸਭ ਜਗਤ ਮਹਿ ਕੋਈ ਮੁਹਿ ਬੁਕ ਨ ਤਿਨ ਕਉ ਪਾਹਿ ॥

ਪਰਾਈ ਬਖੀਲੀ ਕਰਹਿ ਆਪਣੀ ਪਰਤੀਤਿ ਖੋਵਨਿ ਸਗਵਾ ਭੀ ਆਪੁ ਲਖਾਹਿ ॥

ਜਿਸੁ ਧਨ ਕਾਰਣਿ ਚੁਗਲੀ ਕਰਹਿ ਸੇ ਧਨੁ ਚੁਗਲੀ ਹਥਿ ਨ ਆਵੈ ਓਇ ਭਾਵੈ ਤਿਥੈ ਜਾਹਿ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵਕ ਭਾਇ ਹਰਿ ਧਨੁ ਮਿਲੈ ਤਿਥਹੁ ਕਰਮਹੀਣ

ਲੈ ਨ ਸਕਹਿ ਹੋਰ ਬੈ ਦੇਸ ਦਿਸਤਰਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਨਾਹਿ ॥ (AGGS, pp. 852-853)

43. ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚਿ ਨਾਵੈ ਕੀ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਹਰਿ ਕਰਤੈ ਆਪਿ ਵਧਾਈ ॥

ਸੇਵਕ ਸਿਖ ਸਭਿ ਵੇਖਿ ਵੇਖਿ ਜੀਵਨਿ ਓਨ੍ਹਾ ਅੰਦਰਿ ਹਿਰਦੈ ਭਾਈ ॥

ਨਿੰਦਕ ਦੁਸਟ ਵਡਿਆਈ ਵੇਖਿ ਨ ਸਕਨਿ ਓਨ੍ਹਾ ਪਰਾਇਆ ਭਲਾ ਨ ਸੁਖਾਈ ॥

ਕਿਆ ਹੋਵੈ ਕਿਸ ਹੀ ਕੀ ਝਖ ਮਾਰੀ ਜਾ ਸਚੇ ਸਿਉ ਬਣਿ ਆਈ ॥

ਜਿ ਗਲ ਕਰਤੇ ਭਾਵੈ ਸਾ ਨਿਤ ਨਿਤ ਚੜੈ ਸਵਾਈ ਸਭ ਝਖਿ ਝਖਿ ਮਰੈ ਲੋਕਾਈ ॥ (AGGS, p. 850)

44. ਮੁਰਖੁ ਹੋਵੈ ਸੁ ਉਨ ਕੀ ਰੀਸ ਕਰੇ ਤਿਸੁ ਹਲਤਿ ਪਲਤਿ ਮੁਹੁ ਕਾਰਾ ॥

ਤਿਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਸਿਰਿ ਨਿੰਦਕ ਕੈ ਪਵੈ ਛਾਰਾ ॥

ਜਿਸੁ ਘਰਿ ਵਿਰਤੀ ਸੋਈ ਜਾਣੈ ਜਗਤ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪੂਛਿ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰਾ ॥

ਚਹੁ ਪੀੜੀ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਬਖੀਲੀ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਭਾਇ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥ (AGGS, p. 733)

stream, Guru Ram Das had responded positively towards rapprochement with them.⁴⁵ However the experience failed simply because the detractors continued to conspire against the Guru.⁴⁶ To undermine Guru Ram Das' position his detractors encouraged desertions from Guru's side to their camp.⁴⁷ To check the exploitation of the Sikhs at the hands of detractors Guru Ram Das had to decree that except the Guru, the Sikhs should not take commands from anyone else. Instead, the Sikhs were advised to shun away from the company of such fellows.⁴⁸ Guru Ram Das remarked that the deserters and their associates were destined to ruin. In his view first Guru Nanak had proscribed them and again Guru Angad had proved them false. Guru Amar Das had come to the conclusion that they were wretches and hopeless fellows. Now at fourth generation Guru Ram Das had forgiven them to redeem these evil detractors.⁴⁹

7.3. We also observe that the detractors had worked out various plans against the Guru. Commenting upon the rivals and their associates, Guru Ram Das had remarked that some one had made party of his friends, sons and brothers. Some one had tied-up with his *Jawālī* (son in law) and *Kurām* (son or daughter's father-in-law). Someone had entered into an alliance with the *chaudharīs* and *shiqdar* of the area. The sole aim of all these factions, was to

45. ਕੋਈ ਨਿੰਦਕੁ ਹੋਵੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਫਿਰਿ ਸਰਣਿ ਗੁਰ ਆਵੈ ॥
ਪਿਛਲੇ ਗੁਨਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਖਸਿ ਲਏ ਸਤਸੰਗਤਿ ਨਾਲਿ ਰਲਾਵੈ ॥
ਜਿਉ ਮੀਹਿ ਫੁਨੈ ਗਲੀਆ ਨਾਲਿਆ ਟੋਭਿਆ ਕਾ ਜਲੁ ਜਾਇ ਪਵੈ
ਵਿਚਿ ਸੁਰਸਰੀ ਸੁਰਸਰੀ ਮਿਲਤ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਾਵਨੁ ਹੋਇ ਜਾਵੈ ॥
ਏਹ ਵਡਿਆਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਿਰਵੈਰ ਵਿਚਿ ਜਿਤਿ ਮਿਲਿਐ
ਤਿਸਨਾ ਭੁਖ ਉਤਰੈ ਹਰਿ ਸਾਂਤਿ ਤੜ ਆਵੈ ॥
ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਅਚਰਜੁ ਦੇਖਹੁ ਮੇਰੇ ਹਰਿ ਸਰੇ ਸਾਹ ਕਾ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੰਨੈ ਸੁ ਸਭਨਾ ਭਾਵੈ ॥
(AGGS, pp. 854-55)
46. ਸਾਕਤ ਜਾਇ ਨਿਵਹਿ ਗੁਰ ਆਗੈ ਮਨਿ ਖੋਟੇ ਕੂੜਿ ਕੂੜਿਆਰੇ ॥
ਜਾ ਗੁਰੂ ਕਹੈ ਉਠਹੁ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਬਹਿ ਜਾਹਿ ਘੁਸਰਿ ਬਗੁਲਾਰੇ ॥ (AGGS, p. 312)
47. ਸਚਿਆਰ ਸਿਖ ਬਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ ਘਾਲਨਿ ਕੂੜਿਆਰ ਨ ਲਭਨੀ ਕਿਤੈ ਬਾਇ ਭਾਲੇ ॥
ਜਿਨਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਆਖਿਆ ਸੁਖਾਵੈ ਨਾਹੀ ਤਿਨਾ ਮੁਹ ਭਲੇਰੇ ਫਿਰਹਿ ਦਯਿ ਗਾਲੇ ॥...
ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਕਨਾ ਗੁਰੂ ਮੇਲਿ ਸੁਖੁ ਦੇਵੈ ਇਕਿ ਆਪੇ ਵਖਿ ਕਵੈ ਠਗਵਾਲੇ ॥ (AGGS, p. 305)
48. ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਹੁਕਮੈ ਜਿ ਗੁਰਸਿਖ ਪਾਸਹੁ ਕੰਮੁ ਕਰਾਇਆ
ਲੋੜੇ ਤਿਸੁ ਗੁਰਸਿਖੁ ਫਿਰਿ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ॥...
ਜਿ ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਮਨੁ ਮੰਨੈ ਕੰਮੁ ਕਰਾਏ ਸੇ ਜੰਤੁ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਵੈ ॥ (AGGS, p. 317)
49. ਹੁਰਿ ਮਾਰੇ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੇਈ ਹੁਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਾਰੇ ॥
ਜੇ ਮੇਲਣਾ ਨੋ ਬਹੁਤਰਾ ਲੋਚੀਐ ਨ ਦੇਈ ਮਿਲਣ ਕਰਤਾਰੇ ॥
ਸਤਸੰਗਤਿ ਵੇਈ ਨਾ ਲਹਨਿ ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰਿ ਵੀਚਾਰੇ ॥
ਕੋਈ ਜਾਇ ਮਿਲੈ ਹੁਣਿ ਓਨਾ ਨੋ ਤਿਸੁ ਮਾਰੇ ਜਮੁ ਜੰਦਾਰੇ ॥
ਗੁਰਿ ਬਾਝੈ ਫਿਟਕੇ ਸੇ ਫਿਟੇ ਗੁਰਿ ਅੰਗਾਦਿ ਕੀਤੇ ਕੂੜਿਆਰੇ ॥
ਗੁਰਿ ਤੀਜੀ ਪੀੜੀ ਵੀਚਾਰਿਆ ਕਿਆ ਹਥਿ ਏਨਾ ਵੇਚਾਰੇ ॥
ਗੁਰੁ ਚਉਥੀ ਪੀੜੀ ਟਿਕਿਆ ਤਿਨਿ ਨਿੰਦਕ ਦੁਸਟ ਸਭਿ ਤਾਰੇ ॥ (AGGS, p. 307)

harm the Guru.⁵⁰ Evidently, the detractors of Guru Ram Das enjoyed the support of authorities at the village as well as *parganā* level.

7.4. The most significant aspect of the activities of the detractors was that they had started imitating the Guru. They were churning out spurious compositions to attract the Sikhs to their camp.⁵¹ Now we are fairly in a good position to assess the nature of opposition that Guru Ram Das was facing at the hands of his rivals. On the basis of the above evidence, it is crystal clear that the rivals cherished an earnest desire to succeed to the guruship, coveted the wealth of the Guru's establishment, cast envious eyes on the spiritual wealth i.e., *Bānī* of the Gurus, indulged in tirades and slanderous campaigns to malign the Guru, encouraged desertion in the ranks of the Sikhs and imitated the Sikh Gurus to compose *Kachī-bānī* and worked on alliances to grab the *Gurgaddī*. Who were these detractors or rivals? To identify them is not an impossible task.

7.5. The Sikh tradition informs us that Baba Sri Chand who was one of the claimant, had been reconciled and had very cordial relations with the fourth Master.⁵² Guru Angad's sons, though unhappy over the succession of Guru Amar Das, had not been able to attract a sizeable following to their side. The *Minā* tradition, which we will discuss later on, had not yet taken off. Evidently it was none but Baba Mohan and his relatives whose hostility towards Guru Ram Das had engulfed the Sikh Panth in a serious internal crisis. Against the backdrop of Guru Ram Das' above-mentioned observations, the claim of Baba Mohan and his descendants, which we find recorded in the colophon of the *Ahiyāpur Pothī*, becomes more significant and meaningful too. The said claim states that the custodians of the *Pothīs* had got the blessings of three generations of the Sikh Gurus and that anyone following the Guru outside their progeny would certainly go to hell.⁵³ It provides enough insights into the very purpose of the *Pothīs*. It reflects that Baba Mohan and his descendants had refused to accord recognition to Guru Ram Das, and instead they wanted to establish a hereditary line of guruship. The extant Goindwal *Pothīs* are themselves a clear proof that Baba Mohan and his close relatives had compiled a sort of scripture, so the Sikhs can be attracted to their establishment. The tradition developed by Baba Mohan and his descendants is well preserved in the extant Goindwal *Pothīs*. Very truly it has incorporated the spurious writings of the Mohan tradition which they had composed in imitation to the Sikh Gurus.⁵⁴ As referred

50. AGGS, p. 366.

51. ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਰੀਸੈ ਹੋਰਿ ਕਬੁ ਪਿਰੁ ਬੋਲਦੇ ਸੇ ਕੁੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਝੜਿ ਪੜੀਐ ॥

ਓਨ੍ ਅੰਦਰਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਹੈ ਬਿਖੁ ਮਾਇਆ ਨੋ ਬਖਿ ਮਰਦੇ ਕੜੀਐ ॥ (AGGS, p. 304)

52. *Parchiān Sewā Dās* (ed. Hari Singh), p. 67.

53. See *infra* chap. 3.12.

54. For *Kachī-bānī* hymns included in the Mohan or Bhalla tradition, see *infra* chap. 3, Appendix IV.

by Guru Ram Das some of the *Kachī-bānī* writings included in these *Pothīs* are really of unreliable nature. Moreover, the hereditary gurudom which Baba Mohan and his descendants desired to establish, has been very graphically presented in it.⁵⁵ How far the Mohan tradition has depended on the original Sikh tradition for its origin is an important issue which needs thorough investigation. Likewise another way in which Mohan tradition had been influencing the subsequent literature also deserves probing. While identifying a source for the compilation of the *Ādi Granth*, a scholar has to be vigilant in his or her judgement that whether it is free from the characteristic features and variants associated with the Mohan tradition or not.

VIII. *Mīnā* Tradition

8.1. One of the most significant rival traditions with laboured hard to run counter to the main Sikh tradition, owes its origin to Prithi Chand and his descendants, commonly known as the *Mīnās*. It was also an outgrowth of sectarian interests that had developed in reaction to Guru Arjan Dev's succession. The Sikh sources are unanimous in their view that even during the life of Guru Ram Das, the issue of succession had become highly debatable because Prithi Chand had made his stand publically known that he desired to succeed his father. To usurp the guruship he not only schemed to outwit his younger brother (Guru) Arjan Dev but had also cast his net to manipulate the position in his favour. He had become so impatient and rowdy that he had started picking up feuds with his father, Guru Ram Das.⁵⁶ To achieve his motive he had stooped to such a level that Guru Ram Das had to declare a *Mīnā* (crooked).⁵⁷ Instead of reconciling to Guru Arjan Dev's succession over guruship in September 1581, Prithi Chand carried on to contest his claim for guruship. Firstly, he conspired desertions and had won over some of the leading *Masānds* to his camp.⁵⁸ He was also successful in getting a share in the income from the city of Ramdaspur.⁵⁹ Since, Guru Arjan Dev was issueless for quite a time, Prithi Chand cherished vainly the hope that ultimately the mantle of guruship would fall to his son Miharban. But the birth of (Guru) Hargobind in June 1595 C.E., totally upset the *Mīnā* apple cart, which subsequently proved to be a turning point in the take off *Mīnā* tradition. Afterwards he thought of an aggressive and relentless campaign against the Guru. To eliminate the child Hargobind, was one of the earliest options which

55. See infra chap. 3.11.4.

56. ਕਾਰੇ ਪੂਤ ਝਗਰਤ ਹਉ ਸੰਗਿ ਬਾਪ ॥

ਜਿਨ ਕੇ ਜਣੇ ਬਡੀਰੇ ਤੁਮ ਹਉ ਤਿਨ ਸਿਉ ਝਗਰਤ ਪਾਪ ॥ (AGGS, p. 1200)

57. ਮੀਣਾ ਹੋਆ ਪਿਰਥੀਆ ਕਰਿ ਕਰਿ ਤੋਢਕ ਬਰਲੁ ਚਲਾਇਆ ॥

Bhai Gurdas, 26.33; for more comments on the activities of the *Mīnās* by Bhai Gurdas, see also *Vār* 36.1-8.

58. Kesar Singh Chhibbar, *Baṁsāwalīnāmā Dasān Pātshāhīān Kā*, p. 50.

59. Bhai Santokh Singh, *Sūraj Parkāsh* (ed. Bhai Vir Singh), p. 1763.

he had exercised clandestinely.⁶⁰ The scriptural as well as historical sources provide enough insights into the nature of hostility that Guru Arjan Dev had to face at the hands of his rival, Prithi Chand.

8.2. We find that Prithi Chand had conspired with the Mughal officials who out of jealousy were not found unwanting to promote his interest. He was instrumental to instigate Sulhi Khan, a Mughal official, to deliver a fatal blow to Guru Arjan Dev which due to untimely death of Sulhi Khan could not be carried out.⁶¹ In collusion with the provincial level Mughal officials he incited the royal court against the mission of Guru. Even a petition drawn against Guru Arjan Dev was put before Emperor Akbar but Prithi Chand and his associates had to face discomfiture because their allegations were unfounded and uncalled for.⁶² Having failed to dislodge Guru Arjan Dev from Ramdasapur, Prithi Chand moved to Hehar, a village near Lahore, where he founded a parallel centre to that of Guru Arjan Dev.⁶³ However, after the departure of Guru Hargobind, the descendants of Prithi Chand had full control of Amritsar almost for a century, where they carried on their literary pursuits without any disturbance. The volume and variety of literature produced by the *Minā* line of guruship speak loudly and clearly of their motives.

8.3. An examination of the *Minā* literature leaves no room for any doubt that Prithi Chand from the very beginning had embarked on a systematic plan to groom his son, Miharban, as the future guru of the Sikh Panth. To make him a perfect and legitimate condidate for guruship, Miharban was encouraged to compose poetry in the vein of the sikh Gurus.⁶⁴ The *Minā* literature in its attempts to highlight Miharban as a rightful heir of Guru Arjan Dev not only projects him a great favourite of the Guru but a key figure at the Guru's court who was highly skillful to carry on responsibilities on behalf of the Guru.⁶⁵ Miharban was a prolific writer and no mean a poet as well. His literary works speak volumes of hard work which he put in to establish the *Minā* tradition.⁶⁶ We are told that the *Granth*, a sort of scripture for the *Minās* that Miharban

60. AGGS, pp. 1137, 1138.

61. ਸੁਲਹੀ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਖੁ ॥

ਸੁਲਹੀ ਕਾ ਹਾਥੁ ਕਹੀ ਨ ਪਹੁਚੈ ਸੁਲਹੀ ਹੋਇ ਮੁਆ ਨਾਪਾਕੁ ॥ (AGGS, p. 825)

62. ਮਹਜਰੁ ਬੂਠਾ ਕੀਤੋਨੁ ਆਪਿ ॥ ਪਾਪੀ ਕਉ ਲਾਗਾ ਸੰਤਾਪੁ ॥

ਜਿਸਹਿ ਸਹਾਈ ਗੋਬਿੰਦੁ ਮੇਰਾ ॥ ਤਿਸੁ ਕਉ ਜਮੁ ਨਹੀ ਆਵੈ ਨੇਰਾ ॥

ਸਾਰੀ ਦਰਗਹ ਬੋਲੈ ਕੂੜੁ ॥ ਸਿਰੁ ਹਾਥ ਪਛੋੜੈ ਅੰਧਾ ਮੂੜੁ ॥

ਰੋਗ ਬਿਆਪੇ ਕਰਦੇ ਪਾਪ ॥ ਅਦਲੀ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ॥ (AGGS, p. 199)

63. Sohan, *Gurbilās Chhevien Pātshāhī*, p. 29; also see *Gosfī Gurū Miharvānu*, pp. 191-194.

64. *Gosfī Gurū Miharvānu*, pp. 174, 176, 336.

65. *Ibid.*, pp. 175-176.

66. Piara Singh Padam, *Miharvān te Harijī dīān Rachnāvān*, pp. 38-40.

had compiled, also included the writings composed by him.⁶⁷ On the pattern of the Sikh Gurus he had bands of musicians to perform *Kīrtan*.⁶⁸ He had employed a number of professional scribes who were entrusted with the work to prepare copies of his *Granth*, for subsequent circulation and installation at the establishments controlled by the *Mīnā Masaḥds*.⁶⁹ It is very obvious that threat to corrupt the originality of *Gurbānī* was real and very serious. To counter the *Mīnā* tradition from taking roots deep into the Sikh Panth, Bhai Gurdas single-handedly performed a yeoman's job. He presented the main Sikh tradition as being so real and forceful that propaganda and heretical teachings of the *Mīnās* would not be able to prevail.⁷⁰

8.4. Although most scholars have followed the traditional line to accuse the *Mīnās* for having corrupted the Sikh scripture, yet the vital issue as to how the *Mīnā* tradition conflicted with the main Sikh tradition in its approach to doctrinal and theological issues has not been adequately explored so far. Even no one has taken the studies to identify the characteristics or definitive features of the *Mīnā* tradition. Surely the above task is formidable, especially in the absence of *Mīnā* scripture, but the literary works of Miharban that have survived, have preserved some of the traces that can unfold the mysteries surrounding the *Mīnā* tradition. We have abundant evidence to prove that the primary concern of the *Mīnās* was to establish their line of guruship. Hence emphasis on Miharban as a *Satgurū* has been repeatedly made in *Mīnā* works.⁷¹ In contrast to the Sikh Gurus, the *Mīnā* tradition deviates considerably in its approach to both Hinduism and Islam. On the one hand it accepts the Semitic prophets and on the other eulogises the Hindu *avtāras*.⁷² It does not hesitate to call Babur as *Marad kā Chelā* and justifies Mughal rule over India as divine dispensation.⁷³ The Brahmanical system, *haṭh-yoga* beliefs and practices, *Sargunā* mode of *bhaktī* etc., which stood discarded by the Sikh Gurus, were

67. ਮਿਹਰਵਾਨ ਪੁਤ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਕਾ ਕਬੀਸਰੇ ਕਰੇ ।

ਪਾਰਸੀ ਹਿੰਦਵੀ ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜੇ ।

ਤਿਨ ਭੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਬਣਾਈ ।

ਭੋਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਪਾਈ ।...

ਮੀਣੀਆਂ ਭੀ ਪੁਸਤਕ ਇਕ ਰਹਿ ਬਣਾਇਆ ।

ਚਹੁ ਪਾਤਿਸਾਹੀਆ ਦੀ ਸਬਦ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ।

Kesar Singh Chhibbar, *Baṁsāwalīnāmā Dasān Pātshāhīān Kā*, p. 50.

68. *Gosṭī Gurū Miharvānu*, p. 198.

69. Keso Das and Sunder Das were the chief scribes of the *Mīnā* tradition, see *Gosṭī Gurū Miharvānu*, pp. 340, 347.

70. Bhai Gurdas, 36.1-8.

71. *Gosṭī Gurū Miharvānu*, pp. 181-190.

72. Whereas *Sukhmanī Sahaṁsarnāmā* eulogises the Hindu *Avīāras*, *Ādi Kathā Muhammad Kī*, *Maslā Hajrat Rasool Kā*, *Maslā Moose Paigambar Kā*, *Maslā Hasan Hussain Kā*, etc., deal with the Semitic religious personalities.

73. Miharban, *Janamsākhī Sī Gurū Nānak Dev Jī* (ed. Kirpal Singh), p. 465.

reintroduced into the *Minā* variety of Sikhism.⁷⁴ A thorough and extensive study of the *Minā* literature can be of immense value for textual studies. Such a study will go a long way to finding out how the *Minā* tradition was different from that of the main Sikh tradition.

IX. *Hindālī* Tradition

9.1. Another tradition, the *Hindālī* that was totally heterodox in nature, also deserves our attention. It owes its origin to Hindal, a jat of Jandiala (Jandiala Guru), now in district of Amritsar. The Sikh sources describe that previously he had been a follower of Sakhi Sarwar who had come under the spell of Guru Amar Das to dedicate himself to the service of *laṅgar* at Goindwal. It is said that he was one of the *Mañjīdārs* to whom Guru Amar Das had entrusted the responsibility to preach Sikhism in and around his village.⁷⁵ Since he was found of meditating God in the name of Niranjan, his followers came to be known as the *Nirañjanīās*.⁷⁶ Though his association with Guru Amar Das is a debatable issue, yet we can safely state that Hindal who was a contemporary of Guru Arjan Dev, had embraced Sikhism at some stage of his career.⁷⁷ It seems, subsequently he drifted away from the main stream Sikhism to establish his own seat of gurudom at Jandiala.⁷⁸ Bidhi Chand, the son and the successor of Hindal carried on the *Nirañjanīā* tradition to give it an independent outlook than that of the Sikhs.⁷⁹ Some of the sources inform us that he had married a Muslim girl of questionable character to become a *bete noire* in the eyes of public.⁸⁰ Resultantly, a number of his followers had forsaken him to rejoin the main stream Sikhism. It seems thereafter Bidhi Chand and his successors became sworn enemies of the main stream Sikhs to cause an irreparable loss to them at the hands of Mughal and Afghan authorities. The *Nirañjanīā* literature produced under the patronage of Bidhi Chand, has no scruple to denigrate

74. These ideas are found interspersed in the various *Sākhīs* and *Goshīs* of *Minā* literature. For a cursory glance readers are referred to *Gosti Gurū Miharvānu*, pp. 169-328.

75. Sarup Das Bhalla, *Mahimā Parkāsh*, Vol. II, pp. 223-226; Rattan Singh Bhangoo, *Srī Gurū Panth Parkāsh* (ed. Jit Singh Sital), p. 252; Giani Gian Singh, *Panth Parkāsh* (ed. Giani Kirpal Singh), p. 2851-2852.

76. Giani Gian Singh, *Panth Parkāsh*, p. 2852.

77. *Parchī Bābā Hindāl* and some other sources inform us that Hindal took his birth on Vaisākh Vadi Puranmashī, 1630 Bk. (1573 C.E.), see *Parchī Bābā Hindāl*, folio 18; Kahn Singh Nabha, *Mahān Kosh*, p. 715. If it is true then he was only one year old when Guru Amar Das took his demise. It puts a big question mark as to confer a *Mañjī* on a child when he was still in his infancy does not look plausible on the part of Guru Amar Das. The *Hindālī* as well as Sikh sources confirm that he was a contemporary of Guru Arjan Dev, see Giani Gian Singh, p. 2852; *Parchī Bābā Hindāl*, folios 23-24.

78. Rattan Singh Bhangoo, *op.cit.*, p. 253.

79. For the beliefs and practices of the *Nirañjanīās*, see *Parchī Bābā Hindāl*, folios. 49-75, 57-58, 154-161, 231-233; Giani Gian Singh, *Panth Parkāsh*, p. 2853.

80. H.A. Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province*, Vol. II, p. 325; Giani Gian Singh, *op.cit.*, p. 2852; Kahn Singh Nabha, *Mahān Kosh*, p. 715.

Guru Nanak and his successors.⁸¹ It is replete with accounts that Hindal stood on a much higher spiritual pedestal than that of Guru Nanak. It also informs us that Hindal has composed a number of compositions.⁸² Significantly, some writings which are *rāga* oriented have survived in the *Niranjaniā* works. It is equally noteworthy that his writings have been entered under the authorship of *Mahalā* 1, a distinctive feature of the Sikh text to record the *Bāṇī* of Guru Nanak.⁸³ An analysis of the *Niranjaniā* literature reveals that Hindal has compiled a sort of *Granth* wherein besides his own writings, the hymns of Guru Nanak, Guru Angad and medieval *Bhagats* have been included in it.⁸⁴ A cursory glance at the writings of Hindal indicates that to compose them he has borrowed heavily from the *Bāṇī* of the Sikh Gurus.⁸⁵ Even to initiate their followers the *Niranjaniās* have coined a formula that contains some peculiar features which put it apart from the Sikh tradition.⁸⁶ The scholars of Sikh studies are unanimous in their view-point that to serve their vested interests, the *Niranjaniās* have played a vital role to distort the Sikh tradition.⁸⁷ Hence, the scholars working in the field of textual criticism have to be cautious in their approach as the possibility of *Niranjaniā* documents representing their version of the *Bāṇī* of the Sikh Gurus surfacing at some stage of history can not be ruled out altogether.

X. Conclusions

10.1. The foregoing discussion helps us to understand that literary activity among Sikhs is not a later phenomenon but its genesis can be traced back to the times of Guru Nanak. Our sources reveal that right from Guru Nanak the recording and copying of *Gurbāṇī* and its subsequent circulation among the Sikhs have been well taken care of by the Sikh Gurus and the Sikhs commissioned by them. Consequently, under the watchful eyes of the Sikh Gurus a major or parent tradition of *Gurbāṇī* in scribal form had flourished to which each Sikh Guru had contributed in a very significant manner. On the basis of diction, genre and other poetic elements it has been proved that the Sikh Gurus before Guru Arjan Dev had not only access to the hymns of their

81. For *Niranjaniās* attitude towards Guru Nanak and Guru Arjan Dev, See *Parchī Bābā Hindāl*, folios 26-30, 75-83, 100-101, 105-112, 131, 151; also see Rattan Singh Bhangu, *Srī Gurū Paṭh Parkāsh*, p. 254; Giani Gian Singh, *op.cit.*, p. 2853.

82. *Parchī Bābā Hindāl*, folios 102, 105.

83. *Ibid.*, folios 42, 102-104, 131, 145, 147, 162-164.

84. *Ibid.*, folio 113.

85. See infra Appendix 1.

86. The *Niranjaniā* formula to initiate the followers has been recorded as :

ਆਦ ਸਚੁ ॥ ਜੁਗਾਦ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚ ॥ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚ ॥ ਸਚੁਨਾਮ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ॥ ਅਜੂਨੀ ਸੰਤ ॥ ਜਪੀਐ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ (*Parchī Bābā Hindāl*, folio 99)

87. Rattan Singh Bhangu, *Srī Gurū Paṭh Parkāsh*, p. 254; Giani Gian Singh, *Paṭh Parkāsh*, pp. 2852-2853; also see Karm Singh Historian, *Katak ke Visākh*, pp. 116-131; Surjit Hans, *A reconstruction of Sikh History from Sikh Literature*, pp. 204-205; Gurcharan Singh, 'Niranjaniā Sampardā ate Usdā Sāhit', *Khaj Patarikā*, 1967-68, No. 1, pp. 161-66.

successors but to the writings of the *Bhagats* as well.⁸⁸ Evidence at hand suggests that the process of recording, compilation and canonization did not take place once but over and over again for nearly a century, coming to an end with the codification the the *Ādi Granth* in 1604 C.E. Undoubtedly in addition to the inherited writings, Guru Arjan Dev had to sift many other sources available to him, but to locate the sources of Sikh scriptural tradition a scholar has to be careful that besides the main Sikh tradition, four other rival traditions for *Gurbāṇī* i.e., the *Udāsī*, the Mohan or *Bhalla*, the *Mīṇā* and the *Hindālī* were also current among the Sikhs of various hues of that time. While analysing a manuscript and its possible relationship with the early Sikh scriptural sources, we have to ascertain to which of the above-mentioned traditions of *Gurbāṇī* its belongs.⁸⁹

---

88. For details, see Sahib Singh, *Ādi Bīr Bāre*, pp. 34-108.

89. *Early Sikh Scriptural Tradition : Myth and Reality*, Singh Brothers, Amritsar, 1999, pp. 37-60.

EARLY SIKH SCRIPTURAL TRADITION : A REPORT ON THE RECENT STUDIES

M.S. Ahluwalia*

In recent years some scholars interested in Sikh studies, have examined the different manuscripts notably the Guru Har Sahai *Pothi*, the Goindwal Pothi and manuscript # 1245 (in possession of Guru Nanak Dev University, Amritsar) in order to find out whether the holy *Guru Granth Sahib* was based on the documents prepared during the pontificate of Guru Amar Das (the third Guru) or the said documents were scribed after Guru Arjan Dev (the fifth Guru) had codified the *Bani*-compositions of the earlier Gurus and Bhagats together with his own hymns in A.D. 1604?

The latest study of these manuscripts has been made Dr Balwant Singh Dhillon in his doctoral disseration entitled :

Early Sikh Scriptural Tradition : Myth and Reality

(Published by Singh Brothers, Bazar Mai Sewan, Amritsar, December, 1999)

Wherein the author has painstakingly analysed the early Sikh scriptural sources from textual point of view so that their role in the formation of Sikh cannon could be understood in its proper perspective.

The first chapter of the book, besides giving attention to the musical or oral tradition of *Gurbani*, traces the scribal tradition that had developed in the hands of Guru Nanak and his immediate successors.

The second chapter deals with Guru Har Sahia Pothi, said to be the core of the Sikh scriptural corpus. However, the *pothi* is no more available for examination and Dr. Dhillon had made an attempt to find out its internal as well as external features on the basis of earlier studies on it.

The third chapter inquired into the origin, history and contents of the extant Goindwal *Pothis*. It explores their genuineness and evaluates their role in the formation of Sikh scripture.

The fourth chapter studies in detail the various features of the recently surfaced document manuscript # 1245 and addresses to the issue whether it qualifies to be an earlier draft of the *Adi Granth*.

In the last chapter Dr. Dhillon has discussed the various rules which may be applied to evaluate a manuscript of *Gurbani* wherein he suggests the parameters to ascertain the authenticity of a document and its possible

---

*Professor & Chairman (Retd.), Department of History, H.P. University, Shimla.

connection with the Sikh scriptural tradition. The study helps to understand the scenario under which the various scribes worked to the *Pothi of Gurbani* for different uses and purposes.

II

There is no doubt that while compiling the *Adi Granth* Guru Arjan Dev had some other sources of *Bani* available to him besides the *Pothi* he had inherited from the fourth Guru. Unfortunately none of the early sources or original writings if the early Sikh Gurus, has survived to come down to us. The oldest manuscripts of the *Bani* in our possession are copies, which in turn were copied from yet other copies and so on. The scholars interested in textual studies have thus found it difficult to undertake textual criticism.

The available sources are either silent or reveal very little about the criteria of selection adopted in respect of sacred writings which were included in or excluded from the Sikh scripture. This prompted certain scholars (notably W.H. McLeod) to remark that the final version established by Guru Arjan Dev in 1604 continued to be tampered with under the influence of socio-religious developments taking place in the history of the Sikh community.

Since 1970's western scholars have shown a renewed interest in the textual studies of the Sikh scripture so that a sure and certain text of the *Adi Granth* could be established. Resultantly, two Ph.D. dissertations- one at Toronto University and the other at Columbia University- were completed under the guidance of western scholars of North American Universities. The first study was confined to reconstructing the history of the text of the *Adi Granth* whereas the second study tries to clarify the process of scriptural evolution.

The inquiries of both the scholars about old manuscripts and versions (such as Guru Har Sahai *Pothi*; the Goindwal *Pothi* and Ms. # 1245) which antedate 1604 A.D. resulted in hypothesis that there may have been a source or a document available to Guru Arjan Dev that may have provided basis for the *Adi Granth*. Both the scholars claim that the above manuscripts represented the pre-canonical position of the Sikh scripture. Apart from these two scholars who worked under the guidance of western scholars in India Prof. Piar Singh also used the above manuscript and produced a controversial book in 1993.

With some minor differences here and there all three above-mentioned scholars conclude that :

1. The history of the text of the *Adi Granth* as it stands today is quite obscure.
2. The hymns of the Sikh Gurus, before taking the scribal form, have been in circulation through oral or musical tradition.
3. The text of the *Adi Granth* that we have in its present form lacks in originality.
4. The *Bani* of Guru Nanak Dev and his immediate successors have been revised in the final version.

5. Guru Arjan Dev had frequently modified his own hymns.
6. The *Mul Mantra* found in its present form has also undergone a series of changes.
7. A considerable number of genuine hymns of the Sikh Gurus have been left out in the *Adi Granth*.
8. Several writings of the Bhagats have been in and out of the Sikh scriptures due to secular motives and so on.

Dr Dhillon who has reflected upon the above issues genuinely feels that scholars of Sikh studies have either very little information or they could not have access to the manuscripts in question. The issues, therefore, led Dr. Dhillon to examine the available manuscripts thoroughly and rigorously in his book under review.

III

The textual analysis of *Adi Granth* faces a problem that neither authentic version of its text is available nor irrefutable historical sources. In their attempts to establish the actual text of *Guru Granth Sahib*, the scholars have identified three sources namely:

- (a) The Guru Har Sahai *Pothi*
- (b) The two extant Goindwal *Pothi*, and
- (c) MS # 1245

The Guru Har Sahai *Pothi* is said to be the original *Pothi of Gurbani* compiled by Guru Nanak. The *Pothi* was a possession of Sodhi family of Guru Har Sahai, a village near Ferozepur in Punjab. It is said Guru Arjan inherited it through his predecessors and subsequently it remained in the possession of Prithi Chand and his descendants. Recently it has been argued that even though Guru Har Sahai *Pothi* was not original manuscript attributed to Guru Nanak, 'It may have been a copy of the manuscript that represented the core of the Sikh scriptural corpus.'

However, on the basis of evidence at hand the author of the book under review concludes that neither the text of the *Pothi* belonged to the main tradition nor it was remotely concerned with the sources of *Adi Granth*. Contrary to the claim of the family, the *Pothi's* movement from Guru Arjan to Prithi Chand or his son Miharban, is highly debatable.

Internal evidence suggests that it had its origin in the post-*Adi Granth* period and that it had originated at the rival camp to Guru Arjan Dev. Its production in no way can be attributed to Guru Nanak and his early successors. Instead of representing main Sikh tradition it is closely related to the schism caused by the rivals of the Sikh Gurus, especially the Minas. To call it a document of pre-scriptural Sikh tradition originating from the time of Guru Nanak seems to be unwarranted and uncalled for.

The Goindwal *Pothis* were claimed to be the *Pothis* got compiled by Guru Amar Das which were once with his elder son Mohan. These *Pothis* are

in possession of two Bhalla families who claim them as inherited ones from days of Baba Mohan through successive generations.

The common feature of these *Pothis* was that a large number of Sikhs had traditionally believed in their veracity and paid obeisance to them whenever their custodians displayed them ceremoniously. However, their custodians had always avoided their academic and scientific study. It has always been claimed that these *Pothis* have been the chief sources for the compilation of the *Adi Granth* by Guru Arjan Dev.

Some scholars consider them important documents, which help us to understand the formation of early Sikh canon. On the other hand there are a few critics who believe that the Goindwal *Pothis* do not belong to the main Sikh scriptural tradition and have been of no use for Guru Arjan Dev in codifying the *Adi Granth*. Even the much-publicised story of Guru Arjan's visit to Baba Mohan at Goindwal to procure them has been proved to be later concoction.

The same scholars feel that the extant *Pothis* had been prepared by Guru Amar Das to serve the purpose of Sikh scripture. If it was so than the *Japuji*, the most significant *Bani* of the Sikhs should have been recorded on the initial folios. Even the *Bani* of Guru Amar Das, have not been preserved in its totality. Omissions are so heavy that they do not help us to believe that Guru Amar Das had got them prepared to serve the Sikh scripture.

The sequence of *ragas*, their distinct modes and tunes are radically different than that of the *Adi Granth* tradition. Therefore, the text of Goindwal *Pothis* instead of coming down from the scribal tradition belongs to a musicological tradition. The inclusion of *Kachi Bani* of the *Pothis* has not found favour with Guru Arjan Dev to preserve them in the *Adi Granth*. The fact of existence of *Kachi-Bani* in the Goindwal *Pothis* severely undermines the extent *Pothi's* claim to be the original product belonging to Guru Amar Das.

The textual variants and some other features of the Goindwal *Pothis* certainly point out their origin to schismatic trend in Sikhism and bear close resemblance to the sectarian literature produced by Mihrban and his descendant. These *Pothis* were scribed under the strong influence of the rivals of Guru Arjan Dev, especially the Minas.

Who do the two traditions have so much in common ? Which tradition has borrowed from the other or which one is thriving on the other is an important issue that required further investigation. Instead of representing the pre-scriptural tradition of the main Sikh stream, the Goindwal *Pothis* represent the sectarian developments in Sikhism during the period under review.

The recently surfaced manuscript # 1245 has generated a lot of controversy in the field of Sikh studies. While a scholar remarks it be an anterior and unique manuscript, another finds it to be an early draft on which Guru Arjan seems to have worked to finally produce the text of the *Adi Granth*.

A similar claim has also been made for the manuscript # 1245 which is said to be an early draft of the *Adi Granth*. It has also been concluded in the above mentioned studies that the Sikh Gurus had often manipulated and revised their own as well as their predecessor's *Bani* including the *Mul Mantra*.

Amazingly the features of the manuscript # 1245, such as various omissions, incomplete text, irregularities between the index and text, scribal and musical variants, violation of structural pattern, confusion about authorship, inclusion of *Kachi-bani*, etc., certainly jeopardise its credentials as a genuine product of the main stream. Internal evidence too proves that its scribes has depended heavily on another source to prepare it. This voluminous and neat written document, without any cutting and erasures, seems to be impossible unless and until its scribe had the patronage of a group or an institution which however still remains to be identified.

The Studies undertaken by the scholars in India and abroad, intentionally or unintentionally, sought to undermine the preaching of the Sikh Gurus enshrined in the *Adi Granth* which otherwise is *dhur-ki-bani* or Divine word revealed to the followers of the Sikh faith. There was expected reaction by the Sikh scholars and the lead was taken by the scholars led by Chandigarh based *Institute of the Sikh Studies*, have forcefully challenged these unfortunate conclusions. The two scholars Dr Pashaura Singh and Dr Piar Singh were charged with blasphemy and had to tender apology before the *Akal Takhat* and undergo traditional cleansing penance.

It may be noted here that the highest religious authority of the Sikh *Panth* was kind, charitable and forgiving as per the Sikh traditions. The Christian Church in the Middle Ages had gone to the extent of burning people on the charges of blasphemy. Again, had these offending scholars been Muslims, they would have now been facing terminal *fatwas* like Sulman Rushdie.

IV

The book under review very exhaustively traces the ways, means and traditions for the transmission of *Bani* that were prevalent in the *Panth* as well as rival traditions that had come up to compete with the Sikh Gurus. The role of the *Udasis*, the *Bhallas*, the *Minas* and the *Handalias*, that had got prepared their own *Pothis* simply to usurp the guruship of the Sikhs and to add *Bani* faked by them to the Sikh scripture, has been dealt with in detail by Dr Dhillon.

It has been successfully proved by the author that the *Pothis* of the *Gurbani* produced in the pre-*Adi Granth* period could not be authentic mainstream Sikh text as many features of the rival traditions could be seen in some of them. This type of treatment is totally missing in the earliest studies on the *Adi Granth*.

Dr Dhillon has rightly relied upon the internal evidence to find out the truth about the three controversial sources in question. He has systematically demolished the aura of authenticity woven around the so called earlier sources

of the *Adi Granth* which he rightly claim as representing different traditions/lineage and were not of antiquity claimed and thus could never have been source for the compilation of the *Adi Granth*.

The author has proved his point by going through the whole rigmarole of applying the Biblical or western methods of textual criticism by analysing all possible aspects of studying the physiognomy, orthograpy, poetic genres, dating, scribing habits, textual as well as musicological variant and what not of the relevant texts lest his methods be found lacking by the western scholars, or he be branded as partisan and sectarian. He has been over conscious of the Biblical canons of critical studies such as employed by the scholar at Toronto, Canada. He has gone for overkill—but he has amply achieved his aim.

It is well known that it was only through the machinations of the Minas that Guru Arjan Dev had suffered martyrdom. The collusion of the Minas led by Prithi Chand and his son Miharban with the Mughal rulers had eventually forced the succeeding Sikh Gurus to withdraw to the Shiwalik foothills. For the next almost a century the Minas ruled the roost, enjoying gurudom in the Central Punjab. They did not even permit the ninth Guru Tegh Bahadur to pay obeisance at Harimandir soon after his investiture. It should be remembered that after preparing a compilation, Mihrban had made copies of its, to distribute and install them in various establishments. In these circumstances most of the religious establishments in Punjab would enshrine the Mina version of the Sikh scripture and production of such *Pothis* would abound. The common features of the manuscript # 1245 to suggest that most probably this manuscript had originated in the above environment and sequence.

The facts prove that it is not only an incorrect but also incomplete document. It can not be regarded as an earlier draft on the basis of orthography too, because besides the dot, we also find the usage of half *kanna* in it. Examples of text filled in later on in a different hand are clearly visible. To associate it with Bhai Gurdas and Bhai Buddha, is illogical because no internal or external evidence validates it. Its scribe has brought various modifications into the text, probably to suit musical requirements.

The evidence at hand confirms that its scribe instead of depending on a single document has taken into account a number of sources. Whether it was the result of crossfertilisation between different recensions? Or was it a cautious blend of various text families? These pertinent issues have yet to be explored satisfactorily.

The scribe of manuscript # 1245 on the one hand has tried to put together all the *Kachi-bani* writings attributed to the Sikhs gurus and on the other he has omitted from record the compositions that were in his full knowledge. It can be safely assumed that the manuscript in question was a deliberate act of editing on the part of its scribe or the patrons, who were weary of some writings that had been made part of the *Adi Granth*. Thus even after the

establishment of canon in A.D. 1604, some sections within the *Panth* continued to compile collections of *Bani* that were not strictly canonical in nature. In which part of the Sikh world and among whom this type of collections were popular, are the issues which need further research.

The problem of authenticity on the basis of a scripture is not unique with the *Adi Granth*. The various religious traditions have faced such a problem. Fortunately the Sikh scripture has one redeeming factor: its history is not more than 400 years old. The age of some of the ancient holy books can scarcely be pinpointed. The scholars, as in case of the Bible face the difficulty of naming the original verses translated sources.

The *Adi Granth* as compiled and edited by Guru Arjan Dev is an organised scripture, precisely dated; its order of contents leave no room for doubt or interpolation. The only problem that arises with the holy *Granth* relates to the basic document that have gone into the compilation of the scripture.

During the pontificate of the first three Gurus, the rival camps had started composing songs on the lines of *Gurbani*, most often making use of the pen-name 'Nanak'. The compositions were designated *Kachi-bani* in contrast with *Sachi-bani* of the Gurus. Guru Arjan Dev, therefore, decide to codify the Sikh scripture once for all into a volume, which it today known as the *Adi Granth*.

V

Dr. Dhillon, who carefully examined all the three documents rightly concludes that a number of textual variants have crept into their text. The variety of textual variants present in them prove that neither of them is direct copy of each other nor they have been a basis of the *Adi Granth*. It can be safely stated that neither of above mentioned three sources have descended one after another. They in fact represent three different recension. These manuscripts are the products of a group or people who were interested in preserving and propagating a particular recensions of *bani* other than the one we have in the from the *Adi Granth*.

It is hoped that Dr. Balwant Singh Dhillon's attempt at sifting reality from myth and laying at rest some of the contentious issues relating to early Sikh Scriptural tradition will bear fruit. The book written by Dhillon would not be of interest to common reader but to the scholars also who may like to go ahead and further clear the cobwebs.

THE PERENNIAL VALUE OF BHAKTI LITERATURE : A CASE STUDY OF THE ADI GRANTH

M. S. Ahluwalia*

The modern age is in some ways, the breeding ground for alienation and anxiety. On the one hand the elite society exploits science and technology for its own comfort and convenience, on the other hand the unlettered masses in Asia, Africa and South America struggle for bare existence and vainly hope for supernatural intervention to end their woes.

Arguably, globalization can not change the basic struggle for existence, instinct and aspirations. It may only make people more impatient with status quo. It is here that the gospel *Guru Granth Sahib* becomes relevant.

The holy Sikh scripture is inspiring, yet rooted in scientific thought and practical wisdom of self-reliance. It asserts the primacy of moral and spiritual principles and does not inhibit the use of rational investigation. The word of God in *Gurbani* is the fount of all those values which enhance and give positive direction to life on this earth. If followed faithfully, the idea of universal peace, justice, brotherhood and freedom and happiness shall never elude mankind. Herein lies the perennial value of *Guru Granth Sahib*.

II

Sri Guru Granth Sahib is the name by which the holy books of the Sikhs is commonly known. It is voluminous (1430 pages in the standard form, with the statutory approval of the *Shiromani Gurudwara Prabandhak Committee*, Amritsar) anthology prepared by fifth Guru, Guru Arjan Dev (1563-1606) of the sacred verse by six of the ten Gurus whose composition it carries and of some contemporary saints and men of devotion.

Over the years, the holy book has received the honours due to the living Guru. No Sikh assembly can properly speaking be so named unless the holy books are present in it. The contributors to *Guru Granth Sahib* came from variety of class and creed background - there were among them all the Hindus as well as Muslims, the so-called low-castes as also high castes. Its final text had been transcribed by 1 August, 1604.

In the Sikh system, as is well known, the word Guru is used for the ten prophet-preceptors, Guru Nanak to Guru Gobind Singh, and for none other. Now *Guru Granth Sahib*, the sacred book that was apotheosized by the last Guru, Guru Gobind Singh, before he passed away in 1708, fulfills the office

---

*History Department, H.P. University, Shimla-171005.

of the Guru. In all Sikh literature after Guru Gobind Singh, the Holy Book is uniformly referred to as *Guru Granth*.

It is for the Sikhs, the perennial authority, spiritual as well as historical. The followers have and will continue to observe their faith more fully, more vividly, through the Holy Granth. It remained central to all that subsequently happened in the Sikh life. It was and shall remain source of their verbal tradition and shape their intellectual and cultural environment. It would continue to mould the Sikh concept of life. It is *Guru Granth Sahib* that the community's ideals; institutions and rituals derive their meaning.

The Bani of *Guru Granth Sahib* is poetry devotion. It prescribes no social code, yet it is the basis of Sikh practice as well as of Sikh devotion. It is the living source of authority, the ultimate guide to spiritual and moral path, pointed by the Gurus.

Every prayer, singly or in groups is followed by *Ardas*, which is followed by the recitation of these verses :

*Agya bhai Akal ki tabhi chalayo panth,
Sab Sikhan ko hukam hai Guru maneo Granth,
Guru Granth ji maneo pragat Guran ki dehi,
Jo Prabhu ko millibo chahai khoj main lehi.*

(i.e. By the command of the Timeless Creator was the *Panth* promulgated; All Sikhs are hereby charged to own the *Granth* as their Guru. Know the *Guru Granth* to be person visible of the Gurus. They who would seek to meet the Lord in the word as manifested in the Book shall they discover Him.)

III

Unlike some other scriptures, *Guru Granth Sahib*, is neither history nor mythology nor a collection of incantations rather its contents are spiritual poetry, the vision of cosmic order and exhortation to the higher life. In that respect it is a unique scripture among the source books of religion. In the Sikh temple *Granth Sahib* is kept, brought out in state, prayers offered in its presence, at night time taken to a duly appointed place for 'retreat'. It is thus treated as a sacred person, the Guru, rather than merely a book.

Thanks giving for a joyous event or the prayers for the peace of the departed soul, must alike be offered in the presence of *Guru Granth Sahib*. No Sikh marriage can be sanctified except in its presence, with the bride and bride-groom circumambulating it reverently, while the nuptial hymns from its pages are being chanted. Such a practice is resorted to all over the Sikh world. All decisions taken in its presence are held sacred and binding on all.

Compilation : The *Granth Sahib* consists of hymns of devotion to God and exhortation to man towards lifting himself to the state of spiritual peace and the attainment of liberation, i.e., *mukti* or *moksha*. Its form is throughout verse, built on the Principles of neo-classical tradition of music prevalent in northern India. Its language is predominantly medieval Hindi of the Braj variety,

with variation of Punjabi. In the vocabulary used, a large variety of language traditions of India were drawn upon, including a fair deal of Persian and Arabic, which all the time of the holy Gurus, had become well established in the cultural tradition, especially northern India.

The *Bani* of several *Bhaktis* is included - Kabir, Namdev, Ravidas, Bhikhan, Trilochan, Sain, Ramanand and Farid, Guru Arjan Dev set out giving to the Sikh Church, by then nearly a century old, a stable and enduring form which took a new form only a century or so later a new society.

Guru Arjan Dev built in the middle of the pool made by his Holy Father, Guru Ram Das, and a temple known as *Hari Mandir* (presently known as the Golden Temple). This temple and the pool, became to Sikhism what Mecca is to Islam, Jerusalem to Christianity and Bodh Gaya to Buddhism. With prophetic insight into the future, the holy Guru, with unshrinking labour, completed two grand projects of imparting distinctive features to the new faith-the Temple (*Hari Mandir*) that must serve as the centre of devotion and the Holy Scripture which must enshrine the spirit of its teaching.

Contents : *Guru Granth Sahib* consists of units, which are overwhelmingly quatrains and *slokas* (couplets). Then there are *Pauris*, each stanza consisting usually of eight to ten lines. The verse units are all numbered. The compositions are counted author-wise, genre-wise and in respect of each larger unit. Count is also kept by internal numbering of each couplet, quatrain or stanza. The recent device of mentioning the page number which has been possible after availability of copies of the holy *Granth* in print in which its pages have been fixed at the standard count of 1430. The total units are 5751 with largest contribution by Guru Arjan Dev (2312), followed by Guru Nanak Dev (947), Guru Amar Das (869) and Kabir (534) respectively.

Since the introduction of the Western type of learning, certain new aids and study on the lines of modern scholarship, such as footnotes and alphabetical glossaries have been introduced. New helpful books in print are also available to guide anyone engaged in some aspect of the study of *Gurbani* at any level.

The study of Sikh religion at the level of the universities both in India and abroad has also led to the publication of a number of aids to the study of the holy *Granth*. Some of the important ones are *Gurshabad Ratnakar* (Bhai Kahan Singh), *Adi Granth Shabad Anukarmanika* (Gurucharn Singh), *Gurmat Nirnai* (Bhai Jodh Singh) and *Nirukta Sri Guru Granth Sahib* (Dr Balbir Singh). Some translations of *Gurbani* in English are also available which are generally satisfying both to its level of learning and expression.

Language : Guru Arjan Dev's justification of the choice of the popular spoken medium of language for the holy book in preference to Sanskrit is explained in the *Guru Partap Suraj Granth*. The Guru told Bhai Gurdas, his purpose as under :

‘Make the *Granth* into an ample volume,
 And write it out in *Gurmukhi* characters,
 In the *Patti* devised by Guru Nanak,
 Are included thrity-five letters.
 In these letters record the entire *Bani* of the Gurus,
 Which all may be able to study with ease.....
 Householders engaged in daily labour, which have little Learning,
 Yet seek knowledge, may study it with ease.....
 Therefore write you down the *Gurmukhi* letters.’

From the above qotation it is clear that the purpose of the holy Guru in composing the *Bani* in the popular tongue, and writing it out in popular scripts, was to bring divine knowledge, spiritual experience and ethical thought to the simple, working folk. Linguistically the scripture is constituted of two main elements almost in equal proportions - Punjabi and old Hindi, out of which evolved *Khari Boli* or modern Hindi, spoken in Punjabi speaking lands lying north of river *Ghaggar* now dividing Punjab and Haryana over a considerable distance.

Thus, Punjabi and Hindi with an admixture of philosophical terminology derived from Sanskrit on the one hand and Persian and Arabic in the current folk forms on the other, are the main linguistic warp and woof of the *Gurbani*. Again the Bhaktas coming from different language regions also employed predominantly the idiom of their respective regions.

The filip provided by Guru Nanak and his spiritual successors to the trans-regional language of the Punjab region, through the compilation of the *Adi Granth* and the voluminous literature produced by their followers and interpreters, helped the Punjabi language to enrich itself with the much-needed vocabulary drawn from the Persian-Arabic as well as Sanskrit sources. If today, Punjabi is used by its scholars to articulate themselves on metaphysical theological, scientific and literary issues, and Punjabi occupies a place among the first ten spoken languages of the world, much of the credit goes to the vision of the Gurus and to those inspired by their faith.

Mul Mantra : The creed that is embodied in the pages of the holy *Granth* and which is enunciated right at the opening in the *Mul Mantra*, is un compromising monotheism, which is the baisc creed of Sikhism. The creed, a *mantra* or chant of powers is an affirmation of faith like the *Kalima* of Islam, the *Gayatri* of theistic Hinduism, the *Om Padmane hum* of Buddhism and similar creeds of other faiths.

There is no denying the fact that Sikhism bears essentially the character of an India born religion. *Ek Onkar* stands at the head of the *Mul mantra*, is the holiest name of the Supreme Being. The other attributive names of the Supreme Being include *Waheguru* and *Karta* or *Kartar* i.e. creator which are also the other extremely used words.

In the holy *Granth* and sacred Sikh writings deities out of Hindu pantheon and from the epics and the *Puranas* find mention, but their existence is very clearly not to be assumed literally, nor are they objects of worship. They are mentioned only symbolically and metaphorically. The conception of the Supreme Being is pervasive all over the Book and forms the core of the Sikh faith.

In order to have a reasonable assessment of the Sikh religion it is necessary to understand the Indian religious, moral and spiritual traditions as contained in the gospel, *Guru Granth Sahib*

Dharma (Religion) : It should be emphasized here that in the Indian tradition, there is no special term for religion, though presently the word *dharma* is widely used. Ethymologically, *dharma* means the nature of things, that which sustains and upholds the guiding principle by which the universe is in order. In the Vedic and Brahmanical texts, the word *dharma* simply denotes law, more specifically laws of individual and social behavior.

In Buddhism the *dharma* means the elements and also qualities of elements by which things are fashioned. In Jainism *dharma* means the Principle of motion, the kinetic energy which causes things to function. Thus, instead of a well-defined religion, the Indian tradition insists on three aims of life which should be followed by all human beings. It consists of *Karma* or passion and desire to survive, *artha* or accepted codes regulating human life which should be followed for the sake of social behaviour and uplift.

There is also a fourth aim which is *Moksha* i.e., liberation or freedom from worldly bondage. There are numerous ways or *marga* for attainment of *moksha*, each of which is regarded as valid by its followers.

Sahaj : In the ambit of Sikh faith, centrality has been given to *sahaj*, the path of prayer and meditation, in the process of spiritual ascent. *Sahaj* is thus reascent freedom or liberation of the soul. It differed from the concept as cultivated by some tantric cults, Sahjyana Buddhists or Nath Yogis who believed in particular sexoyogic practices as a part of religious *Sadhna*. As a result of this, these cults went into disrepute and original concept of *Sahaj* became besmirched with questionable ethical connotations.

Its reintroduction into Indian mystic lore by the Sikh faith signified a new turn in history of this term. Sikhism invested it with a new breadth and import.

Here there is nowhere the slightest trace of any kind of *tantric yogic* practice. What there is, is a religious and spiritual discipline or *yoga* of the simplest and yet the most difficult kind, a discipline of self-purification of love and devotion, of concentration and meditation on God- the only Ultimate Reality.

For the Gurus, man's original nature was of the nature of light or intuitive knowledge :

‘man tun joti sarupu hai
apna mulu pachhanu (G.G. 441)

A re-attainment of this natural self is *sahaj*. There can be no *sahaj* without the Guru's benevolence. *Sahaj* sprouts from the word, whereby one meets the Lord—the True One.

Bhai re gur binu sahaju na hoi.....

By laying down this discipline and objective the Sikh Gurus saved the medieval Indian societies and religions from decay and disintegration and gave back to that world a much purer form of religious and spiritual quest.

Shabad : In distinctive Sikh usage *shabad* means a hymn or sacred word from *Guru Granth Sahib*. In the theological sense, it stands for 'word' revealed by the Guru. The *shabad* is connected with both sound and voice. In English it may be rendered as 'word-sound'. Thus, the Guru's voice or their utterances as preserved in the *Guru Granth Sahib* is *gurshabad* or *gurbani*. It is nowhere used in ordinary human word or speech.

In Sikhism the *shabad* originally belongs to God, the Guru being only the instrument through which it is articulated. In Guru Nanak's usage, and subsequently in that of his successor gurus, *shabad* means the word of divine revelation or any aspect of *Akalpurkh's* revelation to mankind. Again and again *shabad* is declared to be the essential pointer to the way of liberation. One of the essential features of the Sikh doctrine of *shabad* is the emphasis placed on *nam* i.e., repetition of name (*nam*) of God; the name is *shabad*. One of the forms of *bhakti* is listening to *shabad*, *nam bani*, i.e., words denoting to God and His Greatness. Thus, the recitation i.e., path of the *Guru Granth Sahib* and the texts from it, is an essential of the Sikh practice.

The *Bani* of *Guru Granth Sahib* is popularly known as *shabad*, particularly each verse-unit or hymn. *Shabad* in certain context stands for the Divine Word of Command. Like *nam*, *shabad* is the form that Formless Creator assumes :

*'bhanda bhau amrit tit dhal
ghariyai shabad sachi taksal'*

(Make loving devotion the crucible; in that mould you the *amrita* of realisation; In this holy mind, mint the coin of realisation).

Grihasta :

The ideal life commended by the holy Gurus is that of the householder engaged in beneficent activity, keeping his mind absorbed in contemplation and devotion. this synthesis between the spiritual and the secular is meant to reject the monastic or ascetic kind of life. The various brands of mendicancy in India such as *Yogi*, *Bairagi*, *Avadhut*, *Sanyasi* etc., as disapproved, as their way of life is barren, cut off from the stream of humanity.

As a matter of fact in the pages of *Gurbani* and Sikh history, seldom is a member of traditional ascetic orders mentioned in complimentary terms. Guru Nanak Dev's son Baba Sri Chand, who founded the ascetic Udasi order, remained outside the line of Guruship and his followers outside the mainstream

of Sikhism. It is because of the bareness of asceticism that it is looked upon with disfavour. Guru Nanak Dev discovered this more than five centuries ago and gave powerful expression to his disapproval.

The path commended by the holy Gurus to the disciples is really a mean between asceticism and involvement with the world. This is a noble ethical synthesis in which seeker while fixing his gaze on the ultimate, the Absolute, at the same time looks upon the sphere of duty in the world as real and calling for his earnest endeavour to do good and bring good to others. All this stands contrary to the extreme vedantic belief that the phenomenal world is false *mithya*, illusion.

The Guru's philosophy of 'body' treating it as a sacred abode of the spirit, makes out from the conventional approach relegating the body to an inferior place, with some of the ascetic schools recommending austerities and torturing the body as a way of salvation.

Sikhism which may be described as *parvarti-marga* (way of active activity) as against *nivritti-marga* (way of passive activity or renunciation) enjoins man to be of the world but not worldly. The Gurus reject non-responsible life under the pretext of ascetic garb and so is renunciation, which takes one away to solitary or itinerant life totally devoid of social engagement.

In Sikhism all forms of asceticism are disapproved and external or physical austerities, devoid of devotion to God, are declared futile. Ritualism, which may be held to be strong pillar of asceticism, has been held as entirely alien to true religion.

The necessity of controlling the mind and subduing one's ego is repeatedly taught in Sikhism. All the major vices or evils that overpower human beings and ruin their religious life are condemned. Man is exhorted to eradicate them but certainly not through ascetic self-mortification.

Caste : On the prominent features of the teachings of Sikhism is the overwhelming presence in it of a humanitarian, compassionate attitude towards all humanity and the establishment of a just society. About the institution of caste, the universal prevalent evil in the Indian society, Guru Nank Dev, in *Guru Granth Sahib* has imparted powerfully effective teaching

'Know all human beings to be repositories of Divine Light;

Stop not to enquire about their caste;

In the hereafter are there no castes.'

The holy Gurus raised their voice against the arrogance of the Brahmin particularly, who arrogated holiness to himself. Their hearts were full of compassion for the so-called lower castes, who besides being deprived of an honourable place in society, including the right to possess landed and house property, were denied the ministrations of religion.

The Guru placed himself on a level with these poor disinherited folk out of a spirit of compassion for them. In *Sri Raga 3*, page 15, he thus raises his

mighty voice :

'The lowest among the low castes, lower than the lowliest,
Nanak is with them; He envies not those with worldly greatness.
Lord thy glance of grace falls on the land where the humble are
cherished.'

Guru Arjan Dev, while compiling the holy *Granth Sahib*, took care to include in it the hymns of devotion composed by some of the so-called untouchable *Bhaktas*. Out of such *Bhaktas* of the lower castes were Kabir, a weaver, Ravidas, a cobbler, Namdev, a dyer and Sadhna, a butcher.

Mukti (liberation) : Also written in *Gurbani* as *mokh* (popular enunciation of *moksha*) is the end to be striven for as a result of a life lived according to the teachings of religion. Its true conception is the annulment of the cycle of births and deaths, that is transmigration, and the self-abiding ever in bliss of God-consciousness. There is no visible, palpable heaven or hell according to Sikh belief, as would be in the belief of *Puranic* Hinduism. *Mukti* is a state of consciousness- liberation from *Maya* - attachment, desire and from sin. The ultimate goal to be achieved, that is *Mukti*, comes from Divine Grace descends on the self. Thus it is affirmed in the *Japu* :

'*Karmi awai Kapra nadrih mokh duar*'

Truth : The Sikh epistemology is one Sikh with the general Indian approach that knowledge of the scriptural texts enlightens the mind, dispelling darkness and delusion. The ideal of knowledge, according to *Gurbani*, is Truth. In abstract terms, the truth of Guru Nanak's vision is the Absolute, or the formless, undifferentiated reality; in the theological terms, the same truth is presented as the True one, the Divine Being, Creator and the protector of the universe.

Truth is thus employed in both the senses in the *Adi Granth*. An individual who has realized the Truth has been elevated as *Brahman-gyani* (i.e., one who has realized the truth) or *Gurmukh*, i.e., God-oriented one.

Mysticism : Mysticism draws its sustenance from the mystical emotion, without which the feelings that are prized in life would be out of question. It is the mystical emotion that generates a faith to live life. According to the Sikh faith, it is not the prerogative of prophets and holy men to have mystical vision of reality. One can always hope for the creation of a society of *Brahman-gyanis* by inculcating the values that are divine in character.

IV

Detailed studies of symbolism and terminology (e.g., *Grihastha*, Caste, *Mukti*, The cosmic vision, the Guide, The Holy perception, or Guru, Imagery and Esoteric symbols) as well as the intellectual, aesthetic, ethical, and spiritual values enshrined in the *Adi Granth* are being undertaken by individual scholars and various universities and private centres of education.

To conclude, *Sri Guru Granth Sahib* has and shall henceforth remain,

for all times to come, a lighthouse and a Guru for the Sikhs and other seekers of Truth. Sikhism undoubtedly stands for a catholic faith, which is meant for all, without any distinction of race or creed, and without any limits of time and space.

In these days of globaliation, the lofty ideals of unity of God and brotherhood of mankind can secure the prerogative of equal rights for the entire human race and serve as the most effective basis for a new universal human civilization of love, peace and harmony.

In the present day context, the perennial value of *Adi Granth* lies in the fact that its teachings if followed in true letter and spirit, brings man closer to nature, closer to society and above all, closer to his own self.

THE GURU GRANTH SAHIB : ITS UNIVERSAL AND HUMANISTIC RELEVANCE

Jaspal Kaur*

In the multi-racial, multi-religious and multi-lingual pattern of modern society the *Guru Granth Sahib* holds a unique place. It teaches us not merely to tolerate different forms of life and thought because they are natural and therefore respectable, but to look upon them as part of a common heritage. Further, it has a universal appeal for the entire mankind and there is no discrimination against anyone on any basis whatsoever. Its teachings emphasize the need to establish harmonious and smooth social relations. In the present times when religion is being used to create rift and tension among different communities the world over, the teachings of *Guru Granth Sahib* bear even more significance. They underline the importance of allowing freedom to everyone to worship in the way they like and also to tolerate and accept the religious faiths of others. The *Guru Granth* is therefore an epitome of dignity and respect for all the religious faiths as it recognises and honours all of them, with an urge to develop such relations on the basis of which people of divergent views, faiths, castes and creeds can live together harmoniously.

The *Guru Granth Sahib* consisting of 1430 pages contains the hymns of thirty six contributors belonging to Hindu and Muslim traditions, besides those of six of the ten Sikh Gurus. For the Sikhs, the *Guru Granth* is not merely a scripture or a sacred text but a living Guru eternal. All the metaphysical doctrines and tenets of the Sikh faith are derived from it and it is as relevant to their lives today as it was in 1604 AD. when it was compiled by Guru Arjan Dev. "As a scripture it is the fount of the entire Sikh spiritual and social thought. It is also a sort of constitution wherein are enshrined parameters as well as means for the establishment of an ideal social structure as envisioned by the Gurus."¹

At the time when it was compiled, the people chafed under the tyranny and exploitation of not only Islamic fundamentalism but also the Brahminical priestcraft. The compilation of *Guru Granth* was like the rising of a new sun piercing its rays through the fog of religious bigotry, fanaticism and superstition. Its teachings appealed to the basic intelligence of the common man.

The essence of the gospel of the *Guru Granth Sahib* is the *Mul Mantra* of Guru Nanak,

---

*Reader, Department of History, Punjabi University, Patiala.

1. Dharam Singh, *Sikhism—Norm and Form* (Patiala, 1997), p.19.

“There is one God. He is the supreme truth
He the creator, is without fear and enmity
He is not born, nor does He die to be born again
by His grace shall thou worship Him.”²

“Thus, all the attributes of God have been brought within its ambit and this very fact makes Guru Nanak’s concept of God universally most acceptable.”³ The Supreme Reality or God may be known by countless names and in the *Guru Granth Sahib* words like Ram, Khuda, Allah and Parbraham have been used frequently, but the essence of the Supreme Reality remains the same. The *Guru Granth* emphatically states the oneness of God.

Closely associated with the concept of oneness of God is the idea of oneness and universal brotherhood of mankind. Thus, the division of mankind into different religious denominations is artificial because all human beings in essence are one. The unity of God and universal brotherhood of man implies that different religions lead to the realisation of the same singular Supreme Being who is the Creator of all by whatever name you may call him.

“From the one lord, all are born, the routes are two but (one must) know that their master is one.”⁴

This idea is carried on, further, by Guru Arjan “Let it be clear to one and all, that it is the Guru who removes the pall of falsehood and shows Allah and Parbraham are the same.”⁵

Herein, lies the significance of Guru Nanak’s famous statement, “There is no Hindu, no Musalman.” This statement removed all divisions of man on the basis of religion, caste, creed etc., and emphasized the oneness of man. Mankind was indivisible just as God was. Thus there was just one religion of man as man and nomenclatures, labels and badges were immaterial.

“If someone grasps this thing, there is but one religion of truth.”⁶

In full consonance with the Guru Nanak’s utterance, “No Hindu, No Musalman” is the hymn of Guru Arjan.

2. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 1.

ੴ ਸਤਿਨਾਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

3. Prithipal Singh Kapoor, “Sikhism and its universal Relevance” in Jodh Singh(Ed.), *Sikh Religion and Human Civilization* (Patiala, 1999), p. 154.

4. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 223.

ਏਕਸ ਤੇ ਸਭ ਉਪਤ ਹੋਇ ॥ ੭ ॥

ਰਾਹ ਦੇਵੈ ਖਸਮੁ ਏਕੋ ਜਾਣੁ ॥

5. *Ibid.*, p. 897.

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਖੋਏ ਭਰਮ ॥

ਏਕ ਅਲਹੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ॥

6. *Ibid.*, pp. 991, 1178.

"I am neither Hindu nor Muslim."⁷

In an age of religious fanaticism when forcible conversions were the order of the day and Hindu temples were being destroyed,⁸ The *Guru Granth Sahib* elaborated, in a number of hymns, repeatedly, the indivisibility of mankind.

"The one Lord is the father of all and we are the children of the one Lord."⁹

"Firstly God created light and then by his omnipotence, made all the mortals. From the one light has welled up the entire universe. Then who is good and who is bad."¹⁰

"All are Thine, O Lord and thou belong to all. Thou art the capital of everyone."¹¹

"Thou art the joint father of us all, O Lord."¹²

"There is but one bestower for all, may I never forget him."¹³

The *Guru Granth Sahib* is universal in essence and outlook and propagates the idea of one world and one humanity. This idea was emphatically carried on by Guru Gobind Singh in *Akal Ustat* when he says, "Let all know they belong to one and the same caste. The temple and the mosque are the same. Hindu and Muslim worship is fundamentally the same. All mankind is one though it appears variously."¹⁴

As all religious dispensations are capable of elevating the human soul, Guru Amar Das has stated in a hymn,

7. *Ibid.*, p. 1136.

ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ॥

ਅਲਹ ਰਾਮ ਕੇ ਪਿੰਡੁ ਪਰਾਨ ॥

8. Bhai Gurdas, *Varan*, Var 20.

9. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 611.

ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ॥

10. *Ibid.*, p. 1349.

ਅਵਲਿ ਅਲਹੁ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ॥

ਏਕੁ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੇ ਮੰਦੇ ॥

11. *Ibid.*, p. 86.

ਸਭੁ ਕੇ ਤੇਰਾ ਤੂ ਸਭਸ ਦਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਰਾਸਿ ॥

12. *Ibid.*, p. 97.

ਤੂੰ ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਬਾਪੁ ਹਮਾਰਾ ॥

13. *Ibid.*, p. 2.

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੇ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥

14. *Akal Ustat*, p. 86.

ਦੇਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੂਜਾ ਐ ਨਿਵਾਜ ਓਈ

ਮਾਨਸ ਸਬੈ ਏਕ ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੇ ਭ੍ਰਮਾਉ ਹੈ ।

ਦੇਵਤਾ ਅਦੇਵ ਜਛ ਗੰਧੁਬ ਤਰਕ ਹਿੰਦੂ ॥

"The World is burning, save it
O God out of Thy Mercy
Save it through whichever
dispensation it can be saved."¹⁵

Thus, all religions were equally valid in helping man realise the ultimate end of life. This was a new orientation of religion which revolutionized the old conception that one's own doxy was orthodoxy and everybody else's was heterodoxy. The Gurus made religion untheological. They taught that the world was burning in the fire of passion and it was the duty of the religion to save it in which ever way it would be saved."¹⁶

The teachings of the *Guru Granth* never calim any superiority over any other religion, and neither is the efficacy of the other existing religious systems questioned. However, the mass of formalities, rituals, ceremonies, blind adherence to religious texts, idol worship, under the cover of which came to be supressed the real spirit of the religion, is bitterly criticised and rejected. What is insisted upon in the *Guru Granth Sahib* is the inner refinement of man. No wonder when Guru Nanak was once asked, whether, Hindus were superior or Muslims, his reply was that without the good acts the profession of both religions would suffer.¹⁷ Thus, the Hindus were instructed to become good Hindus by wearing the sacramental thread of mercy, contentment, self control and truth; the Muslims were instructed to become good Muslims,

"Let mercy be thy mosque,
faith thy paper mat; and
honest living thy Quran.
Humility thy circumcision; and
good conduct thy fast.

Thus dost thou become a true Muslim."¹⁸

Similarly, the Hindus were instructed to give up outer observances of religion because these were of no use.

"Religion consisteth not in patched coat or in a jogis staff or in ashes smeared over the body.

Religion consisteth not in ear-rings worn, or a shaven head or in blowing of horns.

He who looketh on all men as equal is religious.

Religion consisteth not in wandering to tombs or places of cremation or sitting in attitude of contemplation.

15. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 853.

ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥

ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ ॥

16. Teja Singh, *The Holy Granth* (Patiala 1985), p. xxiv.

17. Bhai Gurdas, *Varan*, Var 1, Pauri 33.

18. *Sri Guru Granth Sahib*, Trans : Gopal Singh, Vol. 1 (New York, 1965) p. 89.

Religion consisteth not in wandering in foreign countries or bathing at places of pilgrimages.

Abide pure amid the impurities of the world, thus shall thou find the way of religions.”¹⁹

To have preached catholicity in the above way is indeed unique and remarkable. This indeed is the essence of the true spirit of religious tolerance. Further, in one of the hymns of *Guru Granth Sahib*, Guru Arjan states,

“Of all religions the best is the practise of Name with purity of conduct; of all rites the best is to purge one’s heart of filth and evil tendencies by association with those who have disciplined themselves.

Of all devotional practises, the best is the constant application of the heart to the name.

Of all sacred texts the most sacred is that in which one hears the praise of beloved, utters it to other.

Of all holy places the holiest is where one feels the stir of the unstruck music in one’s heart.”²⁰

Thus, it is aptly remarked that the teachings of *Guru Granth Sahib* “ushered in a new era in the religious history of mankind when they (i.e. Sikh Gurus) declared that true religion consists of two things only - love of God’s name and purity of conduct.”²¹

From the above it is clear that the essence of the *Guru Granth Sahib* revolves around religious tolerance and universal brotherhood. Leading a balanced life is the core message of this sacred text and the spirit of religious tolerance is part of this ideal of a balanced life. The achievement of this ideal implied further a happy and balanced conference of spiritual and temporal

19. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 730.

ਜੋਗ ਨਾ ਖਿੰਥਾ ਜੋਗੁ ਨ ਡੰਡੈ ਜੋਗੁ ਨ ਭਸਮ ਚੜਾਈਐ ॥
ਜੋਗੁ ਨ ਮੁੰਦੀ ਮੂੰਡਿ ਮੁਡਾਈਐ ਜੋਗੁ ਨਾ ਸਿੰਝੀ ਵਾਈਐ ॥
ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨ ਰਹੀਐ ਜੋਗੁ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥ ੧ ॥
ਗਲੀ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥
ਏਕ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰ ਸਮਸਰਿ ਜਾਣੈ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ॥
ਜੋਗੁ ਨ ਬਾਹਿਰ ਮੜੀ ਮਸਾਣੀ ਜੋਗੁ ਨ ਤਾੜੀ ਲਾਈਐ ॥
ਜੋਗੁ ਨ ਦੇਸਿ ਦੇਸੰਤਰਿ ਭਵਿਐ ਜੋਗੁ ਨ ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ ॥
ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨ ਰਹੀਐ ਜੋਗੁ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥

20. *Ibid.*, p. 266.

ਸਗਲ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮ ॥ ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ॥
ਸਗਲ ਕ੍ਰਿਆ ਮਹਿ ਉਤਮ ਕਿਰਿਆ ॥ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਦੁਰਮਤਿ ਮਲੁ ਹਿਰਿਆ ॥
ਸਗਲ ਉਦਮ ਮਹਿ ਉਦਮ ਭਲਾ ॥ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਜਪਹੁ ਜੀਅ ਸਦਾ ॥
ਸਗਲ ਬਾਨੀ ਮਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਨੀ ॥ ਹਰਿ ਕੇ ਜਸ ਸੁਨਿ ਰਸ ਬਖਾਨੀ ॥
ਸਗਲ ਥਾਨ ਤੇ ਉਹੁ ਉਤਮ ਥਾਨੁ ॥ ਨਾਨਕ ਜਿਹ ਘਟਿ ਵਸੈ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ॥

21. Teja Singh, *op. cit.*, p. xxiii.

obligations. Human greatness did not lie in asceticism or external renunciation but by maintaining a balance in the discharge of temporal obligations along with the spiritual.

And, it is the *Guru Granth Sahib* which helps in equating religious quest with practical activity, and exhorts the people to lead "a spiritual life and to assimilate themselves in a social pattern that generates toleration for other's views."²²

Further, the inclusion of the Bhagat Bani in the *Guru Granth Sahib* is a recognition of the real brotherhood of man and also reflects 'composite culture germinating in this region.' These saints represented different sections of society, for example—Jaidev was a Brahmin, Sheikh Farid—a Sufi Saint, Namdeva—a calico printer, Trilochan—a vaishya, Kabir—Muslim weaver and Ravidas—a cobbler. By the inclusion in the *Guru Granth Sahib*, their hymns have come to enjoy the same reverence as the Gurus' Bani. However, the inclusion of their compositions did not imply that their views were always in consonance with that of the Gurus. For instance, the Gurus were strict monotheists and did not believe in idol worship, whereas these saints believed in the different incarnations of God and also Avtar worship. However, "the saints may be different from the Gurus in the method of worship but did not differ in their aim, which was to love God and to do good. Their writings were included not for their doctrinal value but for their ability to create a stir of the Name in one's heart."²³

In this context, W.H. McLeod aptly observes, "The result is a scripture which testifies in its actual composition to its concept of religious toleration. Hindu and Muslim belief interpreted in terms of interior devotion deserved and received a place within a scripture dedicated to the practise of interior devotion."²⁴ Conclusively speaking, we may say that inclusion of the hymns of different saints stand witness to the concrete attempts made by the Gurus to unite the whole mankind into one.

The teachings of the *Guru Granth* envision a free, fair and just social order which is explicitly represented in a hymn of Bhagat Ravidas.

"The city joyful is the name of that city suffering and sorrow abide not there.

Neither is there the worry of paying taxes, nor does anyone hold property.

Neither fear of punishment for error nor of decline.

22. Prithipal Singh Kápoor, *op. cit.*, p. 159.

23. Teja Singh, *op. cit.*, pp. xv, xxiii.

24. W. H. McLeod, "Religious Tolerance in Sikh Scriptural Writings" in Gurbachan Singh Talib (Ed.), *Guru Tegh Bahadur: Background and Supreme Sacrifice* (Patiala, 1976), pp. 239-40.

ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ॥

This fine place of habitation have I found.
 Brother ! There weal perpetually reigns.
 Externally fixed is the kingship therein;
 No second or third are there : all are alike
 Ever fully populated, famous is that city
 Those abiding therein are prosperous, opulent
 There, people disport themselves as they please
 All are inmates of that mansion, none bars any
 Saith Ravidas, the cobbler, freed from all bonds.
 Whoever of that city is denizen, is our friend."²⁵

That its teachings have had a universal appeal since its compilation is well illustrated in the history of the Sikhs. Two instances may be cited here. It is stated that not only the Brahman oppressed Hindus were drawn to Sikhism but a number of Muslims too were attracted much to the chagrin of Emperor Jahangir who then got Guru Arjan Dev executed. Again the martyrdom of Guru Teg Bahadur is a living example in Sikh tradition of opposition to religious fanaticism and the upholding of someone else's freedom of faith.

In the entire course of Sikh history, it is scarcely possible to find any instances of forcible conversions. The liberal outlook of Maharaja Ranjit Singh is well accepted. "No Sikh worth the name did ever think of presenting those who did not belong to his faith."²⁶

The concept of equality and tolerance as envisaged in the *Guru Granth Sahib* finds a practical expression in two enduring Sikh institutions—congregational *Kirtan* in the *Gurudwara* and *langar* served there. In fact, the *gurudwara* is a living embodiment of universal brotherhood and toleration. Men of all castes and creeds have free access to it and can join the congregations there without any hindrance. The *langar* served in the *gurudwaras* is prepared and served to everyone without any distinction of nationality, religion, sex or position.

Thus, the teachings of *Guru Granth Sahib* exhort human beings to dedicate themselves to the service of God and men to tolerate each other's faiths, to be

25. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 345.

ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉ ॥ ਦੂਖ ਅੰਦੋਹੁ ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ ॥
 ਨਾ ਤਸਵੀਸ ਖਿਰਾਜੁ ਨ ਮਾਲੁ ॥ ਖਉਫੁ ਨ ਖਤਾ ਨ ਤਰਸ ਜਵਾਲੁ ॥
 ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ ਗਹਿ ਪਾਈ ॥ ਉਹਾਂ ਖੈਰਿ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ
 ਕਾਇਮ ਦਾਇਮੁ ਸਦਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ॥ ਦੋਮ ਨ ਸੋਮ ਏਕ ਸੋ ਆਹੀ ॥
 ਅਬਾਦਾਨੁ ਸਦਾ ਮਸਹੂਰ ॥ ਉਹਾਂ ਗਨੀ ਬਸਹਿ ਮਾਮੂਰ ॥ ੨ ॥
 ਤਿਉ ਤਿਉ ਸੈਲ ਕਰਹਿ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ॥ ਮਰਹਮ ਮਹਿਲ ਨ ਕੋ ਅਟਕਾਵੈ ॥
 ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਖਲਾਸ ਚਮਾਰਾ ॥ ਜੋ ਹਮਸਹਰੀ ਸੋ ਮੀਤੁ ਹਮਾਰਾ ॥

26. J.S. Grewal, *Miscellaneous Articles* (Amritsar, 1974), pp. 146-47.

pure of soul and pure of conduct and free from all external formalities. No distinctions are to be made between man and man on the basis of religion, caste and creed whatsoever. Its precepts are for all, irrespective of their religious orientations or caste predilections. Its universal and humanistic relevance lies in the fact that it envisions a new social order by an intermixture of religious, social, political responsibilities into a composite whole, encompassing both spiritual and temporal spheres. This is in accordance with the Sikh *Ardas*.

‘ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ’

HISTORICITY OF GURU GRANTH SAHIB

G.S. Nayyar*

As a matter of fact, *Guru Granth Sahib* is a sacred treatise meant not only for the Sikhs but for the entire mankind which deals with the sublime truth keeping within its fold motivation for the whole world. This truth is as old as the global set up itself. Since the times immemorial man has made several attempts during the course of evolution to understand the invisible power that gives him solace and comfort.

'kuj to hai jis ki yeh sab pardadari hai'

(There is some power lying behind the canvas)

The curiosity of man to search for the Sublime Truth comes in the realm of religion. The fact remains that in all the religions of the world we find a common anxiety to comprehend the best way of living or the living style in accordance with one's own religion. *Guru Granth Sahib* is, beyond doubt, revealed *bani*, an anthology of the sacred writings of the Sikh Gurus which works as a pole star for the human beings. It is a landmark in the history of the Sikhs having an immense importance attached to it. The compilation of *Guru Granth* gave the Sikhs an indispensable treasure of divine bliss. It contains not only the writings of some Sikh Gurus but also the knowledge dispensed by the people of different castes and creeds. The *Bhaktas* who were selected to contribute in this work were Hindus as well as Muslims; their writings were taken up irrespective of their social status. However, non-parishanism is the unique feature of the *Adi Granth*. It is the work which enlightens the Sikhs about the original and sacred compositions of their Gurus. This is the reason why Sikhs cherish a great reverence for this holy scripture. According to a renowned Sikh tradition when Guru Arjan Dev came back from Goindwal with the *pothis*, the sacred volumes, which were to prove as a basis of the compilation of the *Adi Granth*, the Sikhs carried them on their heads and Guru Arjan proceeded behind them bare footed. He remarked that since the *pothis* were the very spirit of light imported by his predecessors, he would prefer to walk rather than ride a horse. So it has become a tradition since the days of Guru Arjan to sit before the revered *Granth* bare footed with covered heads to bow before it for paying the offerings. It goes without saying that all the religious rites and ceremonies of the Sikhs are performed before the sacred

---

* Former Professor and Head, Department of Punjab Historical Studies, Punjabi University, Patiala.

Granth right from birth to death. Notwithstanding all, the *Adi Granth* is not considered as an object of worship. This praxis has become a practice for all the times to come.

Of course, the *bani* of *Guru Granth Sahib* has not been composed from the historical point of view, still it has valuable historical significance. It is a mine of information on religious, social, political, economic and cultural life of the people of the sixteenth and seventeenth century Punjab. Being a symbolic representative of the Gurus, the *Adi Granth* establishes a deep sense of unity between man and God. On account of their being fanatics and mal-administrators, Guru Nanak called the rulers as butchers. The officials of the Government were called dogs on account of their avarice and greediness. The state of women in the camp of Babar has also not been lost sight of by Guru Nanak. Infact, Guru Nanak accorded an equal status to women.¹

Guru Nanak has given a true image of the administration of the Lodhi kings with reference to the people of the Punjab. He described with rage and scorn the tortures met by the people in the hands of the Mughal army. We also get reflections of mutual conflicts of the Mughal nobles and princes from the sacred writing of the *Adi Granth*. This scripture is also very helpful in giving the glimpses of the social state of affairs namely the social rites and customs and the intricate caste system of the time on account of which there was a confusion and unrest in the Hindu society. Muslims were misleading themselves. *Guru Granth Sahib* gives us a lot of clue of the climax in which the caste system had reached. Muslims were exploiting the Hindus of all castes whereas the Brahmans were exploiting the Hindu classes. The common people were passing through a stage of degradation, untruth, corruption, deceit, tyranny and pretentiousness which prevailed in the society. *Guru Granth Sahib* throws sufficient hints with regard to all this in an appreciable manner.

Guru Granth Sahib also throws useful light on the main occupations of the contemporaries which were related to the cultivation of the land. Generally wheat, rice maize, barley, sugarcane, cotton etc. were produced. Of course, facility of irrigation of land by means of canals and wells was available. Use of fertilizers was also known. People took to business as well.

For times to come, *Sikh* people obtain good deal of guidance from the *Adi Granth*. The *Akhand Paths* or the continuous recitation of *Guru Granth Sahib* is also included in the religious praxis of the Sikhs. We may say without any doubt that Sikhism assumed an independent identity after the compilation of the *Adi Granth*. Before this the Sikhs had no free and independent existence. This sacred treatise has a unique arrangement of significant material which may mainly be inserted as *Japji Sahib*, *Sodar*, *Shalokas*, the central part and the *Kirtan Sohala*. The whole scripture is divided into thirty one *ragas* or musical tones and every *raga* consists of the compositions of Guru Nanak

1. Guru Arjan, *Sri Guru Granth Sahib*, p. 417.

and others. These musical measures also contain the compositions of *Bhaktas*, the holy men. *Sawaiyas* pertaining to the *Bhatts* are also available in the *ragas*. *Ragmala* is presented as an epilogue to the sacred scripture.

Nevertheless, various religions of the world including the Christians, the Muslims, the Sikhs, and the Indian saints and *suffis* played a unique role in making the life of common people meaningful and substantial. Guru Arjan, by way of compiling the sacred *Granth* of the Sikhs did a herculean work for the Sikh religious order. How and why the idea of doing this struck to Guru Arjan forms the subject matter of next paras. Sources of our information pertaining to this issue needs, however, a prior attention.

Sources giving information about the compilation of the *Adi Granth* (1604 A.D.) are rare and scanty. However, it is well known that the first and foremost copy of the sacred volume was calligraphed by Bhai Gurdas on the dictation of Guru Arjan. *Gurbilas Patshahi Chhevin* authored by Kavi Sohan is the first work which gives a detailed information on this issue.² However, it is stated by Bhai Gurdas that Guru Nanak during his *Udasi* to Macca kept a book under his arms which most probably contained his own compositions :

*Aasa hath kitab kachh kuja baang musala dhari
betha jae masit vich jithe haji haj gujari*³

The author of *Gurbilas* gives specific reason of the compilation of *Guru Granth Sahib*. He states that Guru Arjan apprehended that there was a fear of his Sikhs falling in the trap of *kachi bani* (not composed by Guru Nanak and his four successors), he undertook to compile the scattered compositions of his predecessors.⁴ He sent Bhai Gurdas and then Baba Budhaji to Goindwal to fetch volumes (sacred *pothis*) containing the compositions of the first three Gurus from Baba Mohanji, the eldest son of Guru Amardas. However, they failed to obtain the *pothis*. Baba Budhaji was forbidden by Mohriji, the younger brother of Baba Mohan to disturb Mohanji in his contemplation or the *samadhi*.⁵ Guru Arjan had to bring the *Pothis* himself. This work of great importance was performed by him with utmost grace and honour.⁶ A hymn composed by Guru Arjan Dev in this specific situation in praise of Baba Mohan is very much available in the *Adi Granth* and is well known :

O Mohan, lofty is thy mansion, and matchless thy palace
O Mohan, saints adorn the doors of thy temple
In thy temple they ever sing the praises of the infinite & merciful God.
Where the company of the saints assemble, there they mediate on thee.
Show compassion and kindness, O compassionate

2. Sohan Kavi, *Gurbilas Patshahi Chhevin*, Amritsar, 1968, pp. 52-91.

3. Bhai Gurdas, *Varan*, Var I, Pauri 32.

4. Sohan Kavi, *Ibid.*, P. 52.

5. *Ibid.*, pp. 52-53.

6. *Ibid.*, pp. 55-57.

Lord; be merciful to the poor.

Nanak representeth, I am thirsting for a sight of thee, grant it to me,
and all happiness shall be mine.⁷

Max Arthur Macauliffe seems to be in the know of Kavi Sohan's *Gurbilas Patshahi Chhevin* and writes almost on the same lines that Mohan somewhat softened on hearing this; descended from the upper chamber in which he had been seated, in order to receive the distinguished visitor. The Guru continued his verses addressed to Baba Mohan with the third stanza :⁸

O Mohan, the company of saints meditate on thee and consider how
they shall behold thee.

O Mohan, at the last hour death shall not approach him who repeateth
Thy name.

The god of death shall not touch him who with single heart meditateth
on Thee.

All who worship Thee in thought, word, and deed, shall obtain the
fruit thereof.

The impure, the foolish, and the stupid on beholding Thee obtain
divine knowledge.

Nanak representeth, O omnipresent God, abiding be Thy sovereignty.⁹

Macauliffe further states that Babe Mohan examined the Guru's face and saw in it such preternatural splendour that he recognized the light of all the Gurus. He then surrendered the *pothis* deeming the divine Guru before him their proper custodian. Upon this the Guru uttered the fourth stanza and in this way completed the hymn.¹⁰

The compilation of *Guru Granth Sahib*, then called *Pothi Sahib* was completed on Bhadon Sudi First Samvant 1661 B.K. or the second half of August 1604. The manuscript was handed over to Bhai Bano for getting it bound at Lahore who managed to have another copy for his own. The original copy was, however installed in the Harimandir at Amritsar with glorious ceremony, Bhai Budha being the first *Granthi*.¹¹

Bhai Budha, when first opened the sacred volume, his eyes are said to have fallen on a hymn which he regarded as auspicious and having a direct reference to the compilation. The hymn was the composition of the fifth Guru himself which is duly included in the *Adi Granth*.

*Santa ke karaj ap khaloia har kamm caravan aia ram
dharat suhavi tal suhava vich amrit jal chhaia ram*

7. Guru Arjan Dev, *Ibid.*, p. 248 ; Max Arthur Macauliffe, *The Sikh Religion, Its Gurus, Sacred Writings and Authors*, Vol. III, Oxford, 1909, p. 56.

8. M.A. Macauliffe, *Ibid.*, p. 57.

9. Guru Arjan, *Ibid.*, p. 248; M.A. Macauliffe, *Ibid.*, p. 57.

10. Guru Arjan, *Ibid.*; M.A. Macauliffe, *Ibid.*

11. Sohan Kavi, *Ibid.*, pp. 89-90 ; M.A. Macauliffe, *Ibid.*, p. 66.

*amrit jal chhaia puran saj karaia sagal manorath pure
 puran purakh achut abinasi jas ved puran gaia
 navnidhi sidhi ridhi din karte tot na avai kai ram
 khat kharchat bilchhat sukh paia karte ki dat savai ram*¹²

Right from the days of the installation of *Guru Granth* in the Harimandir it has been a practice with the Sikhs to take the holy scripture by the nightfall to a separate chamber arranged for this purpose.

During the pontificate of Guru Gobind Singh a very significant development took place in the history of this sanctified treatise. In his last years, the Guru made a historic declaration of installing the sacred volume as the Guru of the Sikhs, No two opinions are found on this issue. Saina Pat, one of the fifty two poets of the court of Guru Gobind Singh authenticates this episode :

*Satguru hamara apar apara shabad bichara ajar jar
 hirde dhar dhiani uchari bani pad nirbani apar par
 gat mit apaar bauh bistar vaar na paar kia kathan
 tav jot pargasi sarb niyasi sarb udasi tav sarn*¹³

The *Khalsa* was also proclaimed to be the manifestation of the Guru. Sainapat states in this regard :

*ek divas karan te age
 mil ke singh puchhne lage
 kavan rup apan prabh kino
 tin kai juab bhanti ih dino
 toh same gur bain sunayo
 khalsa apno rup batayo
 khalsa hi so hai mam kama
 bakhsh kiv khalas ko jama*¹⁴

The basis of the keynote of acknowledging *Guru Granth Sahib* as Guru during the pontificate of Guru Gobind Singh is found in the compositions of the predecessors of the tenth Guru. It is interesting to note that Guru Ram Das observes :

*bani guru guru hai bani vich bani amrit sare
 gurbani kahe sevakjan mane partakh guru nistare*¹⁵

Bhai Gurdas Bhalla writes :

*gurmurat gurshabad hai sadh sangat vich pargat hoea*¹⁶

Bhatt vahi Talauda Parganah Jind takes up the historic event of the installation of *Granth Sahib* as the Guru of the Sikhs by Guru Gobind Singh in

12. Guru Arjan, *Ibid.*, pp. 783-84.

13. Sainapat, *Sri Gur Sobha* (ed. Ganda Singa), Patiala, 1967, p. 129.

14. *Ibid.*, p. 128.

15. Guru Arjan, *Ibid.*, m. iv, *Ashtpadi* 4 : 5.

16. Bhai Gurdas, *Ibid.*, *Var* 24.

the words as follow :

*Guru Gobind Singh ji, mahall dasmah, beta Guru Tegh Bahadurji ka, pota Guru Hargobind ji ka, parpota Guru Arjunji ka, bans Guru Ram Dasji Surajbansi Gosal gotra, Sodhi Khatri, basi Anandpur, parganah Kahlur, muquam Nander tat Godavari, des dakkhan, sammat satran sai painsath kartik mas ki chauth, shukla pakhe, budhvar ke dihun, Bhai Daya Singh se bachan hoye, Sri Granth Sahib laiao, bachan pai Daya Singh Sri Granth Sahib lai aye. Guruji ne panch paise narial age bheta rakha, matha taka, sarbatt sangat se kaha mera hukm hai meri jagah Sri Granthji ko janana, jo Sikh janega tis ki ghal thaen paegi, Guru tis ki bahuri karega, sat kar manana.*¹⁷

Bhatts having been genealogists by profession, the evidence of *Bhatt Vahis* cannot be easily ignored. Rather this kind of evidence is important from another point of view. Historical events of the lives of some of the predecessors of Guru Gobind Singh prove beyond doubt that Bhatts were attached to them. The inclusion of their compositions in *Guru Granth Sahib* is quite suggestive and emblematic.

Bhai Nand Lal, a great scholar of Persian and a devotee of Guru Gobind Singh who was with him during the last days of the Guru at Nander delineates in his *Rahit Nama* :

*jo sikh gur darsan ki chahi
darshan kare granthji ahi
jo mam sath chahe dar baat
granthji parhe bicharahi sath
jo mujh bachan sunan ki chai
granth vichar sunahi chit lai*¹⁸

Koer Singh, the author of *Gurbilas Patshahi Das* writing in 1751 A.D. puts the following words in the mouth of Guru Gobind Singh which implies that the Guru assigned *guruship* to *Guru Granth Sahib* after him. He observes :

*...tan te jo muho sikh sujana
maane guru granth bhagwana*¹⁹

Last but not the least, *Guru Granth Sahib* has encraved a deep place in the conviction of the Sikh faith, the historical importance of which can never be minimised.

17. For *Bhat Vahi Talauda Pargana Jind*, see typed copy lying in Punjab Historical Studies Department, Punjabi University, Patiala.

18. Bhai Nand Lal, *Rahit Nama*, Sikh Reference Library, Amritsar.

19. Koer Singh, *Gurbilas Patshahi Das*, Patiala, 1968, p. 283.

GURU GRANTH SAHIB AS A SOURCE OF HISTORY

Daljit Singh*

The compilation of the *Adi Granth* in 1604 A.D. by the fifth Guru, Guru Arjan Dev formed an important land mark in the history of the Sikhs. It is a spiritual guide and a sacred *Granth* of the Sikhs.¹ The word *Granth* traditionally is used for the book containing spiritual sacred knowledge. The term *Guru* came to be associated with the *Granth* after the year 1708 A.D. when the tenth master, Guru Gobind Singh bestowed *Guruship* on the *Granth*² and asked the Sikhs to regard *Guru Granth Sahib* as the *Guru*³ which is primarily *shabad* as held in Sikhism since the time of Guru Nanak Dev. Hence onward individual *Guruship* came to an end and the *Guru Granth Sahib*, as 'revealed *Shabad*', came to be worshipped among the Sikhs in Guru's place. The Sikhs consider the *Guru Granth Sahib* the highest authority and it plays a central role in Sikh devotional and spiritual life. Sikh belief in the authority of the *Guru Granth Sahib* is based on two fundamental assumptions—one its text is revealed and hence immutable and unchangeable, and second answers to all religious and moral questions are available in it.⁴ Both in its concept and its role in day-to-day life, the Sikhs' understanding of scripture comes close to the Jewish and Muslim treatment of their respective sacred texts. The *Guru Granth Sahib* is veritable treasure of *Bhagats'* literature. There are 36 contributors including six Sikh Gurus. Its contributors belong to the different strata of society. They represented both the high and low caste—cobbler, washerman etc. They belong to different religious traditions and different parts of India. The contributors of the *Guru Granth Sahib* cover about five centuries of Indian thought, i.e.

*Department of Punjab Historical Studies, Punjabi University, Patiala.

1. Kahn Singh, *Mahan Kosh*, Patiala, 1974, p. 177.
2. Koer Singh, *Gurbilas Patshahi* 10 (ed. Shamsher Singh Ashok,) Patiala, 1968, pp. 138-39, 283, 286; Sarup Das Bhalla, *Mahima Prakash*, Vol. II, Patiala, 1970, p. 892; Kesar Singh Chhibber, 'Bansavalinama Dasan Patshahian Ka' (ed. Rattan Singh Jaggi), *Parkh*, Chandigarh, 1972, pp. 163-64, 198; W.H. McLeod, *Sikhs of the Khalsa : A History of Khalsa Rahit*, New Delhi, 2003, pp. 288-89, 316-18, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawarikh*, Vol. I, Lahore, 1885-89, pp. 64-65; S. Radhakrishnan, *Selections from the Sacred writings of the Sikhs*, London, 1960, p. 17 : says, "The Tenth Guru Gobind Singh, said that there would be no more *Gurus* and the *Granth* should be regarded as the living voice of all the prophets : *Guru Vani*."
3. Giani Gian Singh, *Panth Prakash*, Patiala, 1970, p. 353.
4. For a discussion of these issues, see Miriam Levering (ed.), *Rethinking Scripture : Essays from a Comparative Perspective*, New York, 1989, pp. 8-9.

from the 12th to the 17th centuries. Ganda Singh holds that the *Guru Granth Sahib*, as this great work is called, which includes not only the hymns of the Sikh *Gurus* but also of a number of Hindu, Muslim and the so-called untouchable saints and sages of India. Therefore, it may rightly be called the Bible of the Sikhs and also of all those who believe in the ideology and teachings of the Sikh *Gurus*.⁵ McLeod also says that the compositions of some medieval *bhaktas* in respect of their caste and creed, were also included in the *Granth* because the beliefs which they expressed correspond to those of the *Gurus*.⁶ Dr Radhakrishnan has stated; "A remarkable feature of the *Adi Granth* is that it contains the writings of religious teachers of Hinduism and Islam". It is in *Gurmukhi* script and in Punjabi Language though the dialects are different. It is the first book in Punjabi language in *Gurmukhi* script. We find about half-a-dozen Indian languages. Macauliffe says that its hymns are found in *Persian*, medieval *Prakrit*, *Hindi*, *Marathi*, *Gurmukhi*, *Multani* and several local dialects. In several hymns the *Sanskrit* and *Arabic* vocabularies are used.⁷

Regarding the composition of society, we can conclude that the medieval Indian society, as depicted in the *Guru Granth Sahib* was composed of many kinds of people who belonged to various tribes, castes, classes and religious sects. There were two main sections : one the Muslims, the ruling class and the second the Hindus, the ruled. These two communities were further divided into many castes and sub castes. We come to know from Guru Arjan Dev :

"Some utter His name as *Rama*, others as *Khuda*; Some serve the Lord of the universe, others *Allah*. Gracious Lord almighty, Compassionate, show grace. Some bathe at Hindu holy spots, others perform *Haj*; Some perform *Puja*, others bow their heads in *namaz*. Some study *Vedās*, others the *Koran*; Some wear blue, others white. Some are called Mohammedans, others Hindus. Some seek *bihisht* others *swarga*."⁸ Hindu society had deteriorated by this time. They practised their Hindu rites and social customs on sufferance and were liable at any moment to have them interrupted, forbidden on pain of death. Guru Nanak Dev raised his voice against the evils which were prevalent in the Hindu society. He composed many hymns to denounce the malpractices

5. Ganda Singh, *A Brief Account of the Sikh People*, Delhi, 1971, p. 15.

6. W.H. McLeod, *Textual Sources for the Study of Sikhism*, Manchester, 1984, p. 5.

7. Gopal Singh, *Sri Guru Granth Sahib* (Eng. trs.) Delhi, 1978, p. XIX.

8. ਕੋਈ ਬੋਲੈ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ ॥ ਕੋਈ ਸੇਵੈ ਗੁਸਾਈਆ ਕੋਈ ਅਲਾਹਿ ॥

ਕਾਰਣ ਕਰਣ ਕਰੀਮ ॥ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ਰਹੀਮ ॥ ਰਹਾਉ॥ ਕੋਈ ਨਾਵੈ ਤੀਰਥਿ ਕੋਈ ਹਜ ਜਾਇ ॥

ਕੋਈ ਕਰੈ ਪੂਜਾ ਕੋਈ ਸਿਰੁ ਨਿਵਾਇ ॥ ਕੋਈ ਪੜੈ ਬੋਦ ਕੋਈ ਕਤੋਬ ॥

ਕੋਈ ਓਵੈ ਨੀਲ ਕੋਈ ਸੁਪਦੇ ॥ ਕੋਈ ਕਹੈ ਤੁਰਕੁ ਕੋਈ ਕਹੈ ਹਿੰਦੂ ॥

ਕੋਈ ਬਾਛੈ ਭਿਸਤੁ ਕੋਈ ਸੁਰਗਿੰਦੂ ॥

Sri Guru Granth Sahib, Raga Ram kali, M.5, p. 885; G.S.Talib, *Sri Guru Granth Sahib*, (Eng. Trs.), Punjabi University, Patiala 1984, Vol. III, pp. 1819-20.

being practised by the Hindus. In this connection we may refer to the hymn given here :

“The Hindus absorb through their ears the Turks' texts; By carrying tales they get people robbed. Rare is the Hindu that keeps ritually pure his kitchen, yet at heart is impure.”⁹

The second main community of the Medieval Indian Society was the Muslims. In the *Guru Granth Sahib*, Guru Nanak Dev, equally condemned the malpractices prevalent in the Muslim society like that as of the Hindus. He portrayed the picture of true Muslim, in the following words :

“Such a Mussalman shouldst thou be. Be thy *Kabba* thy good deeds, truth thy preceptor, Good actions thy *kalima* and *namaz*. Make thy rosary of what pleases God : Thus, saith Nanak, will thy honour before God be vindicated.”¹⁰ The definitions of the true Hindu, The true Muslim stated by the Saint-Poets in their *Bani* referred to the fact that both these communities had been degenerated by that time.

Guru Nanak, the principal contributor of *Guru Granth Sahib*, noticed that the Hindu society had declined. The Hindus, in order to obtain official ranks, had sacrificed their self-respect and completely submitted themselves to the Turks. Despite the fact that the Muslims contemptuously looked upon the Hindus as infidels or *Kafirs*. The Hindus had learnt to accept Muslim rules with all its merits and demerits. Thus, under the caste-system Hindu society was divided into a number of separate groups, large or small, the conduct of whose members was restricted by an elaborate code of caste rules. Besides, there were numerous *exogamous* groups in every caste and there were hypergamous sub castes. For instance the *Khatris*, *Aroras* and *Rajputs*, led elaborate scales of sub castes. The Hindu castism is clearly visible in the following hymns of Bhakta Ravidas :

“Be one *Brahmin*, *Vaishya*, *Sudras*, *Khatiri*. Scavenger or of the condemned castes or one impure in mind-By engaging in devotion to the Lord is purified; Liberated himself, such a one liberates his forebears on the paternal and maternal side.”¹¹

In *Guru Granth Sahib*, there are references of sub-castes also. The saint-poets indicated their castes in their *Banis* which give information about the

9. ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰਿ ਚਾੜੀ ਖਾਹਿ ॥ ਚਉਕਾ ਦੇ ਕੈ ਸੁਰਾ ਹੋਇ ॥ ਐਸਾ ਹਿੰਦੂ ਵੇਖਹੁ ਕੋਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Ram Kali, M.1, p.951; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 1951.

10. ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ ॥

ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦੀਨੁ ਕਰਿ ਮਿਠਾ ਮਸਕਲ ਮਾਨਾ ਮਾਲੁ ਮੁਸਾਵੈ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Majh, M. 1, p. 141; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 288.

11. ਬ੍ਰਹਮਨ ਬੈਸ ਸੁਦ ਅਰੁ ਖੜੀ ਭੋਮ ਚੰਡਾਰ ਮਲੇਛ ਮਨ ਸੋਇ ॥

ਹੋਇ ਪੁਨੀਤ ਭਗਵੰਤ ਭਜਨ ਤੇ ਆਪੁ ਤਾਰਿ ਤਾਰੇ ਕੁਲ ਦੋਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Bilaval, Ravidas, p. 858; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 1773.

social status of such castes. Bhakta Ravidas mentions his caste in the following hymns :

"Low is my caste, low my rank; low my birth. The Divine king have I not served, Saith Ravidas the Cobbler."¹²

The above hymn clearly tells that the cobbler caste was considered very low in society. Bhakta Kabir has also mentioned his caste in many hymns, weaver. The following hymn points out Kabir's caste :

"Thou art a Brahmin, and I only a weaver of Kashi-Learn this wisdom from me."¹³

The above couplet of Kabir clearly mentions the low status of weaver caste in the society.

Many other sub-castes like *Dhanak*, fisherman, calico-printer, potter, barber etc. have been mentioned at various places in *Adi Granth*. It provides a lot of information regarding the castes and tribes of the Hindus prevalent in the contemporary society of *Guru Granth Sahib*.

On the other hand, caste among the Muslims never existed institutionally, as was the case with the Hindus. According to Islamic principles, all Muslims were equal and there was no distinction or discrimination like those of the Hindus. The frequent references of the elites of society in the hymns of the Saint Poets of *Guru Granth Sahib* indicate the existence of social tension on account of political conflict between the feudal elites misdeeds of the autocracy, corrupt governing class and suppression of the have-nots and the common masses. According to Guru Nanak, a monarch was God ordered but the monarch exercised this power as a mandate from God. Kings could not act as they liked, owing no responsibility to the people placed under their rule. Guru Nanak, in his writing, called the rulers and other responsible officials of his times, butchers and irresponsible. The following hymns refer to it :

"*Kali-yuga* is turned knife, rulers butchers; Righteousness on wings is flown. This is the dark night of evil; The moon of truth is nowhere visible, nor risen. For light have I searched to distraction—No path in this darkness is visible."¹⁴

To exhibit the true character of officials who misused their positions in the name of the ruler, Guru Nanak further stated :

"Rulers are turned beasts of prey, their officers hounds; None do they

12 ਜਾਤੀ ਓਛਾ ਪਾਤੀ ਓਛਾ ਓਛਾ ਜਨਮੁ ਹਮਾਰਾ ॥

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਕੀ ਸੇਵ ਨ ਕੀਨੀ ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਚਮਾਰਾ

Guru Granth Sahib, Raga Asa, Ravidas, p. 486; G.S. Talib, *op.cit*, Vol. II, p. 1033.

13 ਤੂੰ ਬਾਮਨੁ ਮੈ ਕਾਸਿਕ ਜੁਲਹਾ ਬੁਝਹੁ ਮੈ ਗਿਆਨਾ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa, Kabir, p. 482; G.S. Talib, *op.cit*, Vol. II, p. 1025.

14. ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮ ਪੰਥ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥ ਰੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ॥
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁਨੀ ਹੋਈ ॥ ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ ॥

Guru Granth Sahib, Var Majh, M. 1, p. 145, G.S. Talib, *op.cit*, Vol. I, p. 299.

allow in peace to rest. The subordinates wound the people with their claws : you dogs! lick on the blood and marrow of the poor.”¹⁵

Woman was placed in a very inferior position as compared to man. She was considered evil and impure though she was the mother and nurse of humanity. In *Guru Granth Sahib*, there is mention of a number of evils, like female infanticide, child marriage, *pardha* system, *sati*, polygamy, prostitution and *sutak* etc. in the society. Guru Nanak strongly raised his voice against it. The following hymns refers to it :

“Why revile her of whom are born great ones of the earth ?”¹⁶

The following hymn of Guru Amar Das which refers to the existence of the evil of female-infanticide in the society :

“Slaughtering a Brahman or a cow or a daughter.”¹⁷

The *pardha* system did not permit woman to mix freely with other members of her clan. The Muslim woman observed *pardha* with greater rigidity than the Hindu ones. A milder and less elaborate form of *pardha*, commonly known as *ghoonghat* seems to have been observed by the Hindu women. The following hymns of Bhakta Kabir refer to it :

“All the merit in the veil is this, That people will say for a few days. This bride comes of a good home. The veil shall then be held holy, When singing Divine praise thou in ecstasy shalt dance.”¹⁸

The existence of *harems* clearly refers to the practice of polygamy in the society. The following hymn in the *Guru Granth Sahib* refers to it :

“Those that posses horses fast as wind And harems colourfully decked; Have chambers, halls and bowers, And in shows of these are absorbed, Indulge in pleasures after heart's desire, Realizing not the Lord-Lost are such.”¹⁹

There are several references of the prostitutes in the contemporary society. As widow remarriage was not allowed, she had to adopt sometimes prostitution

15 ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Malar, M. 1, p. 1288; G.S. Talib, *op.cit*, Vol. IV, p. 2591.

16 ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੀਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa, M. 1, p. 473; G.S. Talib, *op. cit*, Vol. II, p. 1004.

17 ਬ੍ਰਹਮਣ ਕੈਲੀ ਘਾਤੁ ਕੰਵਕਾ ਅਣਚਾਰੀ ਕਾ ਧਾਨੁ ॥

Guru Granth Sahib, Swaiyyas, M. 3, p. 1413; G.S. Talib, *op. cit*, Vol. IV, p. 2823.

18 ਘੁੰਘਟ ਕਾਢੇ ਕੀ ਇਹੈ ਬਡਾਈ ॥ ਦਿਨ ਦਸ ਪਾਂਚ ਬਹੁ ਭਲੇ ਆਈ ॥

ਘੁੰਘਟ ਤੇਰੇ ਤਉ ਪਰਿ ਸਾਚੈ ॥ ਹਰਿਗੁਨ ਗਾਇ ਕੂਦਹਿ ਅਰੁ ਨਾਚੈ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa, Kabir, p. 484; G.S. Talib, *op. cit*, Vol. II, P. 1028;

Also see *Guru Granth Sahib*, p. 931.

19 ਤੁਰੇ ਪਲਾਣੇ ਪਉਣ ਵੇਗ ਹਰ ਰੰਗੀ ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥

ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾੜੀਆ ਲਾਇ ਬੈਠੇ ਕਰਿ ਪਾਸਾਰਿਆ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa, M. 1, p. 472; G.S. Talib, *op. cit*, Vol. II, p. 1002;

Also see *Guru Granth Sahib*, pp. 155, 417.

because of bad conduct of the society towards her. The following hymns refer to it :

"The ego-directed are like a widow to a stranger surrendering her body; For lust and money under another's sway she places herself : Without her own spouse no fulfilment will she find."²⁰

In *Guru Granth Sahib*, there is a lot of condemnation of *Sati*, indeed an inhuman practice. In the following hymn, Guru Amar Das gives the definition of *sati* :

"Not these are the true *suttees* that perish on their husband's funeral pyres. Saith Nanak : Those are true *suttees* who suffer agone of separation. Such too are known as *Suttees* as pass life in noble conduct and content; Serve their lord, and rising each day, remember him."²¹

At the political level, the moral degradation is clearly visible. They seemed in their helpless and also feared the oppressive rulers. Guru Nanak was the eyewitness of the cruelties committed on the natives. It was in 1521 A.D. Guru Nanak visited Saidpur for the second time, during his last tour when town was under Babar's raid. The sufferings of the people during Babar's invasion have been described by him with deep emotion and he uttered some of the most touching verses which are collectively known as *Babar Vani*.

"The Lord from Babar's invasion protected Khorasan, And on Hindustan let loose the terror. The Lord himself punishes not : So the Mughal Babar He sent down, Dealing death as Yama."²²

The place was completely sacked; general massacre ordered and houses were set on fire. He was an eyewitness to the oppressions and atrocities perpetrated on his unoffending countrymen, bewailing women, slaves and children. All the young women were reduced to slavery. Guru Nanak depicted the merciless condition of the women :

"The heads elegantly coiffeured, with vermilion decked and painted, Now

20. ਜਿਉ ਤਨ ਬਿਧਵਾ ਪਰ ਕਉ ਦੇਈ ॥
ਕਾਮਿ ਦਾਮਿ ਚਿਤੁ ਪਰ ਵਸਿ ਸੇਈ ॥
ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਕਬਹੂੰ ਹੋਈ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Gauri, M.1, p. 226; G.S.Talib, *op. cit.*, Vol. I p. 456;
Also see *Guru Granth Sahib*, pp. 557, 790.

21. ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ, ਜੋ ਮੜੀਆ ਲਗਿ ਜਲੰਨਿ ॥
ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ, ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ ॥
ਭੀ ਸੋ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ, ਸੀਲ ਸੰਤੋਖਿ ਰਹੰਨਿ ॥
ਸੇਵਨਿ ਸਾਈ ਆਪਣਾ ਨਿਤ ਉਨਿ ਸੰਮਲੰਨਿ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Suhi, M. 3, p. 787; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III,
pp. 1636-37; Also see *Guru Granth Sahib*, pp. 185, 338.

22. ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਡਰਾਇਆ ॥
ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa, M. 1, p. 360; G.S.Talib, *op. cit.*, Vol. II, p. 769.

with scissors are shorn, dust upto their necks rises. These females formerly in mansions abided; now are they not allowed near them.”²³

Under the cruel rule of the Mughals, the Brahmans and Kshatriyas, the upper classes of the Hindu Society had given up their language, culture and dresses and adopted of the foreigners, i.e. the Mughals. Guru Nanak remarked about this cowardliness of these people in the following hymn :

“Those that the Creator casts off from Himself, Their goodness He first snatches.”²⁴

In *Guru Granth Sahib* composition of society is clearly shown. Its division into various classes was based on religious, economic and political factors. There were mainly two religions i.e. Hinduism and Islam. Economic disparities prevailed in the society. The Muslim conquerors were suppressing the inhabitants. We get a very clear picture of the then society and social order; religion and religious beliefs of various sections of the society; their economic condition as well as the political rights if at all they had. How was the lower strata exploited by the upper strata, etc. is vividly depicted in the *Guru Granth Sahib*. All that was beautiful had completely vanished, is quite clear in this holy *Granth*.

“Brahmin! the Vedas contemplate, Cast off the wrath in thy mind. In front of him has he placed the Vishnu stone; Yet is his mind in ten directions moving. Drawing the paste-mark, at the feet of the stone he falls; To impress the world falsely he acts. The six-fold ritual and the act of cleaving bowels he performs, Yet in the homes of the prosperous the scriptures he recites. Telling beads of the rosary, yet wealth he seeks. Friend! none by such devices liberation has found. The true Brahmin is one who the Master's Word lives. From Maya of three qualities is he released. Devotion to the Name Divine equals study of four *Vedas*. Saith Nanak : Fall thou under shelter of the Lord.”²⁵

23. ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ ॥

ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁਨੀਅਨਿ ਗਲਿ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਧੂੜਿ ॥

ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆ ਹੁਣਿ ਬਹਣਿ ਨ ਮਿਲਨਿ ਹਦੂਰਿ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa, M. I, p. 417; G.S. Talib *op. cit.*, Vol. II, p. 883.

24. ਖੜੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ ॥

ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਇਕ ਵਰਨ ਹੋਈ ਧਰਮ ਕੀ ਗਤਿ ਰਹੀ ॥

Guru Granth Sahib, Dhanasri M. 1, p. 663; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. II, p. 885.

25. ਪੰਡਿਤ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿ ਪੰਡਿਤ ॥ ਮਨ ਕਾ ਕ੍ਰੋਧੁ ਨਿਵਾਰਿ ਪੰਡਿਤ ॥

ਆਰੈ ਰਾਖਿਓ ਸਾਲਗਿਰਾਮੁ ॥ ਮਨੁ ਕੀਨੋ ਦਹਦਿਸ ਬਿਸ੍ਵਾਸੁ ॥

ਤਿਲਕੁ ਚਰਾਵੈ ਪਾਈ ਪਾਇ ॥ ਲੋਕ ਪਚਾਰਾ ਅੰਧੁ ਕਮਾਇ ॥

ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਅਰੁ ਆਸਣੁ ਧੋਤੀ ॥ ਭਾਗਨਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਪੜੇ ਨਿਤ ਧੋਬੀ ॥

ਮਾਲਾ ਵੇਰੈ ਮੰਗੈ ਬਿਭੂਤੁ ॥ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੋਇ ਨ ਤਰਿਓ ਮੀਤੁ ॥

ਸੇ ਪੰਡਿਤੁ ਗੁਰੁ ਸਬਦੁ ਕਮਾਇ ॥ ਤੈ ਗੁਣ ਕੀ ਓਸੁ ਉਤਰੀ ਮਾਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Ramkali, M. 5, pp. 887-88;

G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 1824.

In another hymn, Guru Arjan mentioned the deterioration of the *Pandit* at that time :

"This hypocritical Brahmin strips himself of his dhoti and spreads it under him; Then filling his belly, like a donkey he rolls. Without good deeds no liberation may be found; Liberation by meditation on the Name is obtained. Such a man performs worship, draws the paste-mark and takes ritual bath, Yet with show of dagger does he extract charity. With a pleasing accent the *Veda* he recites; Yet has no scruples in slaughtering human beings"²⁶

The following hymns refer to the degeneration of the Hindus, of the *Qazis* and *Mullahs* who were horribly harming the humanity.

"The Muslim Judge utters falsehood and eats filth; The Brahmin guilty of slaughter of humanity, makes show of pious bathing."²⁷

"The Kazi sits in the seat of justice, Tells the rosary and mumbles God's Name-yet he takes bribes and fouls justice. Should any question him, he trots out some citation."²⁸

The *Qazis* and *Mullahs* were degenerated to such an extent that the Sikh *Gurus* and saints, whose *Bani* is included in *Guru Granth Sahib* presented the characters of *Qazis* and the *Mullahs* and this throws light on the then state of affairs. The following hymns of *Bhagat Kabir* points out the definition of true *Qazi* :

"The true Muslim law-giver is one who himself contemplates, And by the fire of the self the Supreme Being illuminates. Not in dream in lust should he indulge : Such a *Kazi* shall meet neither old nor death."²⁹

The Saint-Poets denounced all formalism and symbolism, all rites and sacraments, all prejudices and barriers prevalent in the contemporary society. The life of the two communities was burdened with innumerable false rites and ceremonies and huge money were spent on them, even if a person could not bear their cost. The saint-poets tried to lift man out of the moorings to

26. ਧੋਤੀ ਖੋਲਿ ਵਿਛਾਏ ਹੇਠਿ ॥ ਗਰਧਪ ਵਾਂਗੁ ਲਾਹੇ ਪੇਟਿ ॥

ਬਿਨੁ ਕਰਤੂਤੀ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਈਐ ॥ ਮੁਕਤਿ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ॥

ਪੂਜਾ ਤਿਲਕ ਕਰਤ ਇਸਨਾਨਾ ॥ ਛੁਰੀ ਕਾਢਿ ਲੇਵੈ ਹਥਿ ਦਾਨਾ ॥

ਬੇਦੁ ਪੜੈ ਮੁਖਿ ਮੀਠੀ ਬਾਣੀ ॥ ਜੀਆ ਕੁਹਤ ਨ ਸੰਗੈ ਪਰਾਣੀ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Gauri, M. 5, p. 201; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 406.

27. ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Dhanasri, M. 1, p. 662; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. II, p. 1387.

28. ਕਾਜੀ ਹੋਇ ਕੈ ਬਹੈ ਨਿਆਇ ॥ ਵੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੇ ਖੁਦਾਇ ॥

ਵਢੀ ਲੈ ਕੈ ਹਰੁ ਗਵਾਏ ॥ ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੈ ਤਾ ਪੜਿ ਸੁਣਾਏ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Ramkali, M. 1, p. 951; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 1951.

29. ਕਾਜੀ ਸੋ ਜੁ ਕਾਇਆ ਬੀਚਾਰੈ ॥ ਕਾਇਆ ਕੀ ਅਗਨਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਜਾਰੈ ॥

ਸੁਪਨੈ ਬਿੰਦੁ ਨ ਦੇਈ ਝਰਨਾ ॥ ਤਿਸੁ ਕਾਜੀ ਕਉ ਜਰਾ ਨ ਮਰਨਾ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Bhairon, Kabir, p. 1160; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. IV, p. 2349.

which he was trapped for centuries. The four *varnas* i.e. *Brahman*, *Kshatriya*, *Vaishya* and *Shudra* were first instituted according to the division of *Karma*. *Brahmans*, *Kshatriyas* and *Vaishyas* were given the name of *Dvij*as or twice-born. The word *Dvi*ja, which had been applied to the first three castes means second birth. The first birth meant for physical birth from the womb through the mutual affection of the parents and second birth meant that birth which the spiritual teacher procured for a *Brahman*, *Kshatriya* and *Vaishya*. This birth is said to be real. Only *Dvij*as were initiation to the intation see ceremony and the recitation of the vedic *mantras*. The initiation ceremony was the investment with sacred thread. The second birth took place only on wearing this thread known as *Janju*. In *Guru Granth Sahib*, this sacred thread is called *Janeu*. Guru Nanak exposed the hollowness of the 'sacred thread' and the ceremony connected with it in the following lines of his *Bani* and laid stress on the virtues of eternal value, such as mercy contentment, truth and self control :

"Make compassion the cotton, contentment the yarn; Continence the knot and purity the twist; Such is the true sacred thread of the self. Thou Brahmin-priest! put this on me shouldst thou have it. This thread neither snaps nor is soiled; neither burnt nor lost. Saint Nanak : Blessed are the beings that around their neck put this."³⁰

Ceremonies connected with death, cremation and some other rituals performed after death, at least for one year were very important to the Hindus. There are various hymns in *Guru Granth Sahib* which present good account of the mourning practices and ceremonies after the death on one's dearest and nearest. The hymns given in *Guru Granth Sahib* regarding it is as under :

"Then is the loved one bathed in water, and in silken sheets wrapped. Raised are sounds of holy texts; and the five nearest relatives are as dead with grief-Wailing, by separation of the loved one am I as dead; Cursed be life in the world after this. One living life as though dead will alone be proved to have real love."³¹

For ten days (the exact number varying according to caste rules), the family and the house in which the death occurred was considered to be ceremonially impure. *Sutak* was condemned by the Saints and the Sikh *Gurus* in *Guru Granth Sahib*. The following hymns refer to it :

"All belief in *sutak* is illusion, that induces in man worship of other than God. Birth and death by Divine ordinance occurs; By the Divine will begins

30. ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ । ॥ ਏਹੁ ਜਨੇਉ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਂਡੇ ਘਤੁ ॥ ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ ॥ ਧੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa M. 1, p. 471; G.S.Talib, *op.cit.* Vol. II, p. 999.

31. ਜਲਿ ਮਲਿ ਜਾਨੀ ਨਾਵਾਲਿਆ ਕਪੜਿ ਪਟਿ ਅੰਬਾਰੇ ॥ ਵਾਜੇ ਵਜੇ ਸਚੀ ਬਾਣੀਆ ਪੰਚ ਮੁਏ ਮਨੁ ਮਾਰੇ ॥ ਜਾਨੀ ਵਿਛੁੰਨੜੇ ਮੇਰਾ ਮਰਣੁ ਭਇਆ ਧਿਰਾ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰੇ ॥ ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਸੁ ਜਾਣੀਐ ਪਿਰ ਸਚੜੇ ਹੇਤਿ ਪਿਆਰੇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Wadhans, M. 1, p. 580; G.S.Talib, *op. cit.*, Vol. II, p. 1225.

come and go.”³²

The ceremony of *Sharadh*, was one of the standing ritual of Hindus. A few *Brahmans* would be duly fed and gifts in cash and kind were given to them in the name of the dead. To make the ceremony more effective, preference was given to its performance at a holy place such as Gaya. In the *Adi Granth* there are various hymns which represent its criticism. The following hymns threw light on the uselessness of the *Sharadh*, ritual.

“No one shows respect to living ancestors; But to the dead are memorial offerings offered : These offerings the poor ancestors hardly get—crows and dogs consume them. Will any tell me the way to real weal? Seeking weal, the world is ever dying away—How may weal be found?”³³

Like the Hindus, the Muslims had also fallen prey of many rituals and customs. *Namaz* had been the most important obligatory religious observance of Islam. The prayers supposed to be offered five times a day i.e. *fajr* (morning), *zuhr* (meridian), *asr* (afternoon), *magrib* (sunset) and *isha* (night). The performance of *namaz* five-times a day had become a ritual; which was criticized by Guru Nanak Dev in these words :

“Five are the Muslim prayers; five their appointed hours, five their names. These be the true prayers : Truthfulness is the first, legitimate earning the second; The third, prayer to God for universal weal; The fourth is sincerity of heart and mind; The fifth, laudation of God.”³⁴

In the above hymns, Guru Nanak preached a different type of *namaz*. He mentioned certain qualities like truthfulness, true earning, welfare for all, sincerity and remembrance of God, the person who possessed these qualities needed not to observe the *namaz*. Thus by this hymn, Guru Nanak totally rejected the observance of *namaz*. The same idea has been expressed by Guru Arjan in the following hymns :

“The first duty is Divine laudation, the second content; The third meekness, the fourth charity; The fifth keeping the five senses poised—These be Thy five prayers, Thou who art of illimitable extent.”³⁵

32. ਸਭੇ ਸੂਤਰੁ ਭਰਮ ਹੈ ਦੂਜੇ ਲਗੈ ਜਾਇ ॥ ਜੀਮਣੁ ਮਰਣਾ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਭਾਣੈ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Asa, M. 1, pp. 472-73; G.S. Talib, *op.cit.* Vol. II, p. 1003.

33. ਜੀਵਤ ਪਿਤਰ ਨ ਮਾਨੇ ਕੋਊ ਮੂਏ ਸਿਰਾਧ ਕਰਾਹੀ ।

ਪਿਤਰ ਭੀ ਬਪੁਰੇ ਕਹੁ ਕਿਉ ਪਾਵਹਿ ਕਊਆ ਕੂਕਰ ਖਾਹੀ ॥

ਮਾਟੀ ਕੇ ਕਰਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਤਿਸ ਆਗੈ ਜੀਉ ਦੇਹੀ ॥

ਐਸੇ ਪਿਤਰ ਤੁਮਾਰੇ ਕਹੀਅਹਿ ਆਪਨ ਭੀ ਕੈਸੇ ਹੋਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Gauri, Kabir, p. 332; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 696.

34. ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜਿ ਪੰਜਾ ਪੰਜੇ ਨਾਉ ॥

ਪਹਿਲਾ ਸਚੁ ਹਲਾਲ ਦੁਇ, ਤੀਜ ਬੈਰ ਖੁਦਾਇ ॥

ਚਉਥੀ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਮਨੁ ਪੰਜਵੀ ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Majh, M. 1, p. 141; G.S.Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 289.

35. ਅਵਲਿ ਸਿਫਤਿ ਦੂਜੀ ਜਾਬੂਰੀ ॥ ਤੀਜੈ ਹਲੇਮੀ ਚਉਥੇ ਬੈਰੀ ।

ਪੰਜਵੈ ਪੰਜੇ ਇਕਤੁ ਮੁਕਾਮੈ ਏਹਿ ਪੰਜਿ ਵਖਤ ਤੇਰੇ ਅਪਰਪਰਾ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Maru, M. 5, p. 1084; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 2202.

Before every prayer *kalma* or the preliminary prayer was considered necessary. Then in the following hymn, Guru Arjan Dev reject this point of view :

"Make thy body the mosque, thy mind the priest; thy creed purity in God's way."³⁶

Another hymn of Guru Nanak Dev tells :-

"Recite the *Kalma* of noble acting- Thus may one be true called *Mussalman*."³⁷

The text of the *Guru Granth Sahib* gives us ample information about the main features of the contemporary economic condition. The references to agriculture given by the Saint-Poets in the *Guru Granth Sahib* reveal the immediate and practical knowledge of the Saint-Poets, especially Guru Nanak Dev about the economic condition of that time. The peasant or the cultivator was the backbone of medieval Indian economy. He tilled the soil, worked hard throughout the year, yet lived in utter poverty and hardship as is evident from number of couplets on the basis of Guru Nanak Dev and other *bhakats* in *Guru Granth Sahib*. The following hymns refer to it.

"As the tiller tills the soil, and with his whole heart in it is absorbed; Ploughing and making effort that his progeny may thereby find sustenance."³⁸

The above hymn refers to the hard labour of peasant. Guru Ram Das observed that the peasant had to work hard to fulfil the needs of his wife and children.

In *Guru Granth Sahib* we get various references regarding the methods of cultivation. The saint poets used them to convey their spiritual ideas : some of the hymns which clearly tell us about the agricultural methods are as follows :

"Make thy mind the ploughman, thy actions cultivator's vocation; Modesty the water and thy body the field, in this field sow devotion; make content the levelling-plank, And maintain the garb of humility. By devotion and grace shall this crop sprout—Where it grows, that home you shall see blessed."³⁹

The system of cultivation in those days was not very different from the

36. ਦੇਹ ਮਸੀਤਿ ਮਨੁ ਮਉਲਾਣਾ ਕਲਮ ਖੁਦਾਈ ਪਾਕੁ ਖਰਾ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Maru, M. 5, p. 1083; G.S.Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 2201.

37. ਕਰਣੀ ਕਲਮਾ ਆਖਿ ਕੈ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਸਦਾਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Majh, M. 1, p. 141; G.S.Talib, *op. cit.*, Vol.-I, p. 289.

38. ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਿਰਸਾਣੁ ਕਰੈ ਲੋਚੈ ਜੀਉ ਲਾਇ ॥

ਹਲੁ ਹੋਤੈ ਉਦਮੁ ਕਰੇ ਮੇਰਾ ਪੁਤ ਧੀ ਖਾਇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Gauri, M. 4, p. 16; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 344.

39. ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ ॥

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ

ਭਾਉ ਕਰਮ ਕਰਿ ਜੀਮਸੀ ਸੇ ਘਰ ਭਾਗਨ ਦੇਖੁ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Gauri, M. 1, p. 595; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. II, p.1256.

present one. The crops depended mostly upon rainfall and partly on wells, rivers and canals. In *Guru Granth Sahib* there are various indications regarding the sources and methods of irrigation prevalent at that time. The following hymns refer to the use of *rahat*.

"Make your serving hands the Persian wheel, its string and pots- To that yoke bullocks of your mind. Irrigate amrita-field; fill the patches then shall you be owned by like Divine Gardener."⁴⁰

To water the fields from the process of irrigation ordinary wells was a difficult. The following hymn indicates this fact :

"Like a bucket tied fast to a rope, moving skyward and netherward."⁴¹

In *Guru Granth Sahib* the pleasure of the cultivators was clearly visible in various couplets at the rainfall. The following hymn of Guru Arjan Dev refers to it :

"The Lord of the universe, the Master has shown grace, And all over earth sent showers of rain. The Lord, compassionate to the humble, ever merciful Creator, Joy has sent. His creation has He cherished. Tenderly as the mother contemplating her progeny. The Lord, shatterer of suffering, ocean of joy, Is of all the Provider."⁴²

Another hymn of Guru Ram Das shows the rain as the major irrigation mean or source and the major cause in ending the famine.⁴³

Besides agriculture, in *Guru Granth Sahib* there are various references to Industries like potter-work, leather, oil crushing, paper, soap, perfumery, glass, metal and building industries. Though the *bani* of Saint-Poets does not mention the important places concerning these industries, yet we find a lot of information about the artisans' deplorable lot. It is clearly stated that they were considered be *Shudras*. Pottery was fairly extensive. As metal vessels were costly, earthen vessels were commonly used. The following couplets refer to the earthen vessels and potter.

"In the Potter's home should be the pot, in the king's home the she-

40. ਕਰ ਹਰਿਹਟ ਮਾਲ ਟਿੰਡ ਪਰੋਵਹੁ ਤਿਸ ਭੀਤਰਿ ਮਨੁ ਜੋਵਹੁ ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਚਹੁ ਭਰਹੁ ਕਿਆਰੇ ਤਉ ਮਾਲੀ ਕੇ ਹੋਵਹੁ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Basant Hindol, M. 1, p. 1171;

G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. IV, p. 2370.

41. ਭੋਲੁ ਬਧਾ ਕਸਿ ਜੇਵਰੀ ਆਕਾਸਿ ਪਤਾਲਾ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Gauri, M. 1, p. 228; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 462.

42. ਭਏ ਕਿਪਾਲ ਗੋਵਿੰਦ ਗੁਸਾਈ ॥ ਮੇਘੁ ਵਰਸੈ ਸਭਨੀ ਥਾਈ ॥

ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਕਿਰਪਾਲਾ ਠਾਢਿ ਪਾਈ ਕਰਤਾਰੇ ਜੀਉ ॥

ਅਪੁਨੇ ਜੀਅ ਜੰਤ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰੇ ॥ ਜਿਉ ਬਾਰਿਕ ਮਾਤਾ ਸੀਮਾਰੇ ॥

ਦੁਖ ਭੰਜਨ ਸੁਖ ਸਾਗਰ ਸੁਆਮੀ ਦੇਤ ਸਗਲ ਆਹਾਰੇ ਜੀਉ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Majh, M. 5, p. 105; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 215.

43. *Guru Granth Sahib*, Raga Sarang, M. 4, p. 1250; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. IV, p. 2520.

camal.”⁴⁴

Guru Nanak has made no direct reference to leather-work, but references to *chamaras* (shoe maker, cobblers), a caste or a class of leather workers are found in the writings of other saint poets of *Guru Granth Sahib*. Bhakta Ravi Das mentions the social status of the cobbler as follows :

“Worthless is my company—day and night this in anxiety keeps me. Evil are my actions, low my birth.”⁴⁵

In another hymn Bhakta Ravi Das points out the tools used in his work i.e. shoe making.

“This cobbler knows not how to patch leather; Though the world wants its shoes mended. I have not an awl to put in stiches, Nor the Cobbler's knife to put on patches.”⁴⁶

In *Guru Granth Sahib* the term *ghani* has been used in the sense of oil-crushing. The following hymn refers to it :

“Thieves, philanderers, gamblers- All in the press are crushed.”⁴⁷

The hymns of Namdev regarding the kite-flying also point out the existence of paper-industry at that time.

“Paper I brought, cutting it in shape of a kite, that hovers in mid-sky, While talking to some respectable folk, My mind still in the kite is absorbed.”⁴⁸

The ancient Idols, Mehrauli's iron pillar and coins etc. clearly bear witness of the progressive metal industry. In *Guru Granth Sahib*, we have several references to metal work. The following hymns refer to it :

“Should brass, gold or iron be broken, The smith in fire fuses it together. Beat iron, it will not bend like cotton.”⁴⁹

44. ਕੁੰਭਾਰ ਕੇ ਘਰ ਹਾਂਡੀ ਆਵੈ ਰਾਜਾ ਕੇ ਘਰ ਸਾਂਡੀ ਗੋ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Todi, Namdev, p. 718; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. II, p. 1495.

45. ਮੇਰੀ ਸੰਗਤਿ ਪੋਚ ਸੋਚ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ॥

ਮੇਰਾ ਕਰਮੁ ਕੁਟਿਲਤਾ ਜਨਮੁ ਕਭਾਂਤੀ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Gauri, Ravidas, p. 345; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 729.

46. ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਚਮਾਰਾ ॥ ਚਮਰਟਾ ਗਾਂਠਿ ਨ ਜਨਈ ॥

ਲੋਗੁ ਗਠਾਵੈ ਪਨਹੀ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਨਹੀ ਜਿਹ ਤੋਪਉ ॥ ਨਹੀ ਰਾਖੀ ਠਾਉ ਰੋਪਉ ॥

ਲੋਗੁ ਗੰਠਿ ਗੰਠ ਖਰਾ ਬਿਗੁਚਾ ॥ ਹਉ ਬਿਨੁ ਗਾਠੇ ਜਾਇ ਪਹੁਚਾ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Sorath, Ravidas, p. 659; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. II, p. 1381.

47. ਚੋਰ ਜਾਰ ਜੁਆਰ ਪੀੜੇ ਘਾਣੀਐ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Malar, M. 1, p. 1288; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. IV, p. 2590.

48. ਆਨੀਲੇ ਕਾਗਦੁ ਕਾਟੀਲੇ ਗੁਡੀ ਆਕਾਸ ਸਧੇ ਭਰਮੀਅਲੇ ॥

ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਬਾਤ ਬਤਉਆ ਚੀਤੁ ਸੁ ਡੋਰੀ ਰਾਖੀਅਲੇ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Ramkali Namdev, p. 972; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 1995;

Also see *Guru Granth Sahib*, pp. 3, 873, 990, 1274.

49. ਲੋਹਾ ਮਾਰਣਿ ਪਾਈਐ ਢਹੈ ਨ ਹੋਇ ਕਪਾਸ ॥ ਨਾਨਕ ਮੂਰਖ ਏਹਿ ਗੁਣ ਬੋਲੇ ਸਦਾ ਵਿਣਾਸੁ ॥

ਕੈਹਾ ਕੰਚਨੁ ਤੁਟੈ ਸਾਰੁ ॥ ਅਗਨੀ ਗੰਢੁ ਪਾਏ ਲੋਹਾਰੁ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Majh, M. 1, p. 143; G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. I, p. 294;

Also see *Guru Granth Sahib*, pp. 61, 973, 990.

In *Guru Granth Sahib*, the indications of Trade and Commerce have been made in the context of spiritual ideas. The trade is termed as *Beopar* or *vanj* and trader is termed as *Beopari* or *Vanjara* and Banjara etc. The following hymn of Guru Nanak points out the business and the businessman i.e. *vanj* and *vanjara* :

“ye merchants of holy truth! in your commerce with care buy your wares; Buy the substance that with you shall last. In the hereafter the Merchant-Prince is wise—Your wares will He check with care.”⁵⁰

In the *Guru Granth Sahib* there are valuable details about the topography and climate of the Punjab. The following hymn refers to the two seasons :

“Our days and nights are the summer and winter harvest seasons; Lust and violence the fields; Greed the soil-preparation; falsehood the seed; The ploughman and tenant wordly attachment; The plough of evil thinking.”⁵¹

Thus, *Guru Granth Sahib*, though merely a religious work, but it provides a lot of information about the socio, religious, political and economic conditions of India during the medieval period.

50. ਵਣਜੁ ਕਰਹੁ ਵਣਜਾਰਿਹੋ ਵਖਰੁ ਲੇਹੁ ਸਮਾਲਿ ॥

ਤੈਸੀ ਵਸਤੁ ਵਿਸਾਹੀਐ ਜੈਸੀ ਨਿਬਹੈ ਨਾਲਿ ॥

ਅਗੈ ਸਾਹੁ ਸੁਜਾਣੁ ਹੈ ਲੈਸੀ ਵਸਤੁ ਸਮਾਲਿ ॥

Guru Granth Sahib, Siri Raga, M. 1, p. 22; G.S.Talib, *op.cit.*, Vol. I, pp. 51-52;

Also see *Guru Granth Sahib*, pp. 140, 1032, 1238.

51. ਸਾਵਣੁ ਰਾਤਿ ਅਹਾੜੁ ਦਿਹੁ ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਦੁਇ ਖੇਤ ॥

ਲਬੁ ਵੜੁ ਦਰੋਗੁ ਬੀਉ ਹਾਲੀ ਰਾਹਕੁ ਹੇਤ ॥

Guru Granth Sahib, Raga Ramkali, M. 1, p. 955;

G.S. Talib, *op. cit.*, Vol. III, p. 1958; Also see *Guru Granth Sahib*, pp. 1108, 1109.

THE GURU GRANTH SAHIB : AS GURU IN THE SIKHS

Harkirat Singh *

Guru—spiritual preceptor. According to the Sikhism the Guru was the voice of 'Akal Purakh' (God), who 'spoke' the word in the hearts of true believers, thereby revealing of the divine name. Guru Nanak was the first human Guru of the Sikhs. The same Guru passed through a succession of nine more persons as a single flame can be transmitted to nine successive torches. The tenth Guru, Guru Gobind Singh, declared himself to be the last personal Guru and is believed to have transferred the functions of the Guru to the sacred scripture, *Guru Granth Sahib* and to the Sikh Community.¹

The *Guru Granth* is the sacred scripture of the Sikh Community. The *Guru Granth Sahib* implies a confession of faith in the scripture as Guru. As manifest body of Guru it carries the same status and authority as did the ten Gurus from Guru Nanak to Guru Gobind Singh. It had become the symbol of ultimate sanctity for the Sikh Community, and it treated with the most profound respect where it is installed ceremonially in *gurdwara*, the Sikh place of worship. It should, however, be emphasized that reverence of the *Guru Granth Sahib* as Guru lies not in the text, but in the minds and the hearts of Sikhs.²

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ

The word is the manifest spirit of the Guru
the Guru is immanent in the word.³

In Sikh religion, the word does not become incarnate in flesh, in bodily form. It is, rather, the spirit that becomes determinate in the word (*gurbani*); it is Guru who in his spiritual being is immanent present in the *bani*, which therefore is envisioned as the eternally living Guru.

The reception of the *Guru Granth Sahib* as Guru by Sikh Community is highly significant. While most religions have scriptures, the place and function of the Sikh scripture seems unique. In no other religion can one find a human Guru founder, followed by a series of human Gurus living parallel with a collection of scripture, ending in a breaking of the human succession and the

---

*Lecturer, Public College, Samana (Patiala).

1. W.H. McLeod, *Sikhism*, London, 1997, p. xxx.

2. Wilfred Cantwell Smith, *What is Scripture? A Comparative Approach*, Minneapolis, 1993, pp. 89-91.

3. Jasbir Singh Ahluwalia, *Doctrinal Aspects of Sikhism and Other Essays*, Patiala, 2001, p. 35.

scripture, attaining full authority as Guru.⁴ In calling it the *Guru Granth Sahib*, the Sikh respectfully acknowledges this status and expresses his belief in an important doctrine of the *Panth*. It is the 'manifest body of the Guru' the incarnation of the actual presence of the Guru.⁵ As such it is treated with profoundest respect.

The most significant point in the Sikh experience of accepting the *Guru Granth Sahib* as living Guru may be seen in the practice of *Hukam Nama*. The procedure of the function is that the *Guru Granth Sahib* is opened at random. During the process the first hymn at the top of the left-page is read aloud as the proclamation of Guru's *hukam nama* (*Vak*) for that particular moment or situation in life. Again during evening prayers, one takes the *hukam nama* to conclude the day with its particular joys and sorrows.⁶ An individual or the whole *sangat* receive the *hukam nama* as a divine command (*hukam*) at the conclusion of different ceremonies.

The origin of this function can be traced from the very beginning, in Guru Nanak's 'own bani.' :

ਗੁਰ ਵਾਕੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਦਾ ਚਾਨਣੁ ਨਿਤ ਸਚੁ ਤੀਰਥੁ ਮਜਨਾ ॥ ੧ ॥
ਸਾਚਿ ਨ ਲਾਗੈ ਮੈਲੁ ਕਿਆ ਮਲੁ ਧੋਈਐ ॥

(*Guru Granth Sahib*, p. 687)

The Guru's word (*hukam nama*) is pure and it shines eternally as the light [of divine wisdom]. Its contemplation is truly the daily bath at the everlasting holy place.⁷

After the Sikh Gurus, the Sikhs continued to seek guidance from the *Guru Granth Sahib* through the process of taking the Guru's word (*hukam nama*). While the *Sarbat Khalsa* were gathered at the *Akal Takhat* on the occasion of Baisakhi on April 10, 1763, some Brahmins came and complained against the Afghan inhabitants of their city.⁸ Then the entire Khalsa went to the court of the *Guru Granth Sahib*, and they prayed single mindedly with folded hands :

Give us the *hukamnama* (command) what to do. You are the true Guru and we are your Sikhs. Give us the command to attack Kasur, a task to be performed by the Sikhs.

Then they looked at the *Guru Granth Sahib* after opening the *Guru Granth Sahib* randomly. The appropriate hymn came from *Var Basant* :

The five great enemies were bound by seeking the true divine prop. By

4. H.G. Coward, *Sacred Word and Sacred Text : Scripture in World Religions*, Marknoll, 1998, p. 130.
5. W.H. McLeod, *op. cit.*, p. 166.
6. W. Owen Cole and Piara Singh Sambhi, *The Sikhs : Their Religious Beliefs and Practices*, London, 1978, pp. 54-55.
7. Pashaura Singh, *The Guru Granth Sahib : Canon, Meaning and Authority*, New Delhi, 2000, p. 272.
8. Teja Singh and Ganda Singh, *A Short History of the Sikhs*, Patiala, 1989, p. 163.

inspiring devotion to his feet the Lord stood by [his devotees] in [resolving the matter]. All maladies and sufferings are gone, and one becomes ever fresh and strong. One who meditates on the divine Name day and night never dies again.⁹

The *hukamnāma* provided sufficient divine hint for the Sikhs to attack Kasur and they conquered Kasur. They beat the battle-drums and raised the shouts of Guru's victory.

The most striking instance in Sikh history concerning the effectiveness of the *hukam-nama* in the affairs of the Sikhs is related to an event that took place in 1920. Large group of Punjabi outcastes were becoming the Khalsa in the hope of improving their social status. These outcaste converts proceeded to the Golden Temple in the expectation that they would be permitted to offer and receive *Karah Parsad* there. The administrators of the Golden Temple had already made it quite explicit that they would be refused. The Singh Sabha reformers pressed the issue on the basis of the teachings of the Guru that any Sikh could share in offering *parasad* to the congregation. Eventually it was agreed that advice should be taken from the *Guru Granth Sahib* through the process of *hukam-nama*.¹⁰ The revealed passage of Guru Amar Das put the issue beyond all doubt :

ਨਿਰਗੁਣਿਆ ਨੋ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਲਏ ਭਾਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇ ॥
ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਉਤਮ ਹੈ ਭਾਈ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥ ੧ ॥
ਹਰਿ ਜੀਉ ਆਪੇ ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਇ ॥ ਗੁਣਹੀਣ ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ
ਭਾਈ ਪੂਰੈ ਸਤਿਗੁਰਿ ਲਾਏ ਰਲਾਇ ॥ ਰਹਾਉ ॥

(*Guru Granth Sahib*, p. 638)

Upon the worthless he bestows his grace, brother, if they will serve the true Guru. Exalted is the service of the true Guru, brother, to hold in remembrance the divine name (1). The lord himself offers grace and mystic union. Worthless sinners are we, brother, yet the true Guru has drawn us to that blissful union (1). Rahau...¹¹

With the hearing of these words it was clear to all that Guru had accepted the new converts and their *Parsad* was distributed by the triumphant reformers among all the Sikhs present on the occasion. This event typifies the Sikh experience of the *Adi Granth* as a living Guru who always speaks with power and truth on the situation at hand.

As a textual community, the Sikhs have always organised their religious and social practices in accordance with the teachings of *Guru Granth Sahib*. They have experienced the eternal Guru in their life through the words of the scripture.

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਚਨੁ ਬਸੈ ਜੀਅ ਨਾਲੈ ॥

(*Guru Granth Sahib*, p. 679)

9. Pashaura Singh, *op. cit.*, p. 273.

10. *Ibid.*

11. W. H. McLeod, *The Evolution of the Sikh Community*, Oxford, 1975, p. 68.

The Guru's word abides with my soul.¹²

The *hukam-nama* is also significant, when a child is to be named. The process of the *hukam-nama* functions to provide the first letter of the chosen name. The underlying principle is that the child derives his/her identity from the Guru's word and starts his/her life as a Sikh.¹³

A Sikh wedding, according to the *Anand* (bliss) rite takes place in the presence of *Guru Granth Sahib* and the performance of the actual marriage requires the couple to circumambulate the *Guru Granth Sahib* and accept it as their Guru. Similarly, the hymns from the *Guru Granth Sahib* are also sung at funerals.

In the daily installation ceremony at *gurdwaras*, the *Guru Granth Sahib* is treated as living Guru. It is installed on the throne (*manji*) under a canopy, and an attendant always waves a *Chauri* (a fan made from yak hair) over it to accord royal honour and dignity to the *Granth*. The installation (*parkash karna*) of *Guru Granth Sahib* takes place every morning. It is ceremonially closed in the late evening, wrapped in *rumalas* (clothes) and then transported back in procession to the resting place (*sukh asan*).

The *Guru Granth Sahib* is believed to be the actual embodiment of the eternal Guru and as the living word of the eternal Guru it participates in divine reality, whereby its meaning assumes central importance in the life of the Sikhs. The daily Sikh prayer, *Ardas* (Petition) concludes with an exhortation to acknowledge the *Guru Granth Sahib* as Guru. The concluding passage, expresses with greater clarity the doctrine of the spiritual Guru embodied in the *Granth* :

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਤਬੈ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ ॥
ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕਉ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ ॥
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨਿਓ, ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ ॥
ਜੇ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਮਿਲਬੋ ਚਹੇ ਖੋਜ ਸਬਦਿ ਮਹਿ ਲੇਹ ॥

The will of God has ordained the order of Khalsa. This is the final commandment to all the Sikhs : Accept *Granth* as the Guru. Deem the revered *Guru Granth* as the visible body of all the Guru. Whosoever desires to feel his presence search and merge in revelation itself.¹⁴

The every sphere of the life of the Sikhs evolved around the *Guru Granth Sahib*, by accepting it as Guru. The *Guru Granth Sahib* came to be universally accepted as the sole and absolute source of authority within the Sikhs. McLeod writes :

Sikhs normally find it by turning to the *Guru Granth Sahib* and accepting it alone as supreme and absolute authority. Through the scripture the Guru speaks. Those who are not Sikhs may question its sufficiency, but they are

12. Manmohan Singh, *Guru Granth Sahib*, Vol. IV, Amritsar, 2002, p. 2224.

13. Pashaura Singh, *op. cit.*, p. 275.

14. *Ardas*, Shiromani Gurdwara Prabandhak Committee, Amritsar, 1998.

bound to acknowledge that Sikhs have better record of harmony and accord than other religious systems can claim. Sectarian divisions and continuing controversies must be acknowledged, yet what other religion is without these? By maintaining their trust in Guru which is the Granth, the Sikh people uphold a belief that stands them in abundantly good stead.¹⁵

Guru Granth Sahib as the source of ultimate authority within the Sikh Community, the Sikh people have resolved to contain fundamental issue that arise within the community by turning to the *Guru Granth Sahib* and accepting it as Guru.

As Guru, the *Guru Granth Sahib* has played the central role in the life of the Sikh community. As manifest body of the Guru, the *Guru Granth Sahib* is indeed heir to the line of ten personal Gurus, possessing the same status and authority as they did and commanding the same reverence accorded to each successive Guru. As a living force in the lives of the Sikhs, the *Guru Granth Sahib* has functioned as an ever-fresh function of timeless truth. So the place and function of the *Guru Granth Sahib* as Guru has inspired Sikhs throughout their history in personal piety, liturgy, ceremonies and communal solidarity.

---

15. W. H. McLeod, *Sikhism*, p. 266.

ADI GRANTH AS A SOURCE OF HISTORY

Mohammad Idris*

"*Adi Granth*, the sacred scripture of the Sikhs, has a collection of nearly 6,000 hymns of the Sikh Gurus (religious leaders) and various early and medieval saints of different religions and castes."¹ The primary scripture is variously referred to as the *Granth Sahib*, *Adi Granth Sahib*, *Guru Granth Sahib*, or *Adi Sri Guru Granth Sahib*, these terms reflect varying attitudes towards the scripture; or at least they do when they are used with responsibility calling it the *Granth Sahib* is a term of respect, as the honorific 'Sahib' suggests.² *Sahib* is also attached to important places in Sikh tradition (Amritsar Sahib and Anandpur Sahib, as indeed the locations of all the five *takhats*) and likewise to Gurdwaras of particular sanctity of which the leading example is *Harmandir Sahib* or the 'Golden Temple'.³

The principal as well as one of the most authentic sources of the Punjab History is the *Adi Granth*, popularly called *Sri Guru Granth Sahib* to denote that it is the spiritual Guru to the Sikhs, for it was given a divine status by the compiler of the Granth himself.⁴ The compilation of *Guru Granth Sahib* began, when Guru Nanak Dev (1469-1539), during his travels, undertook to collect the *bani* (hymns) of the like-minded saints in his note book called "Pothi". A mention of this *Pothi* has been made in *Puratan Janamsakhi*. This *Pothi* was passed on to the second pontiff, Guru Angad Dev, when the Guruship was bestowed on him.⁵ During his travels, Guru Nanak Dev might have collected the hymns of Kabir and Ravidas in Uttar Pradesh, of Jaidev in Bengal, of Namdev in Maharashtra and of Sheikh Farid in Punjab. It seems probable on the basis of the *Pothis* of Baba Mohan, one of whose source for compilation must have been the *Pothi* of Guru Nanak Dev, which must have been received by Guru Amar Das, the third Guru of the second Pontiff.⁶

The compilation of the *bani* of Guru Nanak Dev and his like-minded saints was Herculean task for Guru Arjun Dev (1581-1606) the fifth Guru of the Sikhs. The *bani* of Guru Angad Dev (1539-1552), Guru Amar Das (1552-1574) and Guru Ram Das (1574-1581) had been preserved in the house of the

---

*Lecturer, Department of History, Punjabi University, Patiala.

1. The New *Encyclopaedia Britannica* (Micropaedia), Vol. 1, Chicago, 1994, p. 98.

2. Hew McLeod, *Sikhism*, Middlesex, 1997, p. 166.

3. *Ibid.*

4. *Adi Granth*, Amritsar, p. 1226.

5. Surinder Singh Kohli, *Sikhism and Guru Granth Sahib*, New Delhi, 1990, p. 101.

6. *Ibid.*

Guru, but the *bani* of Guru Nanak Dev lay scattered far and wide, because of the extensive travels of the Guru. The Guru had been reciting and singing his *bani* before his audience at various places, which he visited during his travels, and the Sikhs accompanying him had been putting it in black and white.⁷ Guru Arjun Dev collected all the material for the *Granth Sahib*, which came through several sources. The bards had left their panegyrics with the Gurus, whom they had met in their lives. The hymns of Guru Nanak Dev had been collected from far and near. The hymns of the like-minded saints had been collected from their followers.⁸

The first version of the book was compiled by the fifth Sikh Guru, Guru Arjun Dev at Amritsar in 1604 A.D. He included his own hymns and those of his predecessor Gurus, Nanak, Angad, Amar Das and Ram Das and a selection of devotional songs of both Hindu and Muslim saints. In A.D. 1704 the tenth Guru, Guru Gobind Singh added the hymns of his predecessor, Guru Tegh Bahadur (the sixth, seventh and eighth Gurus did not write hymns), and enjoined that after his own death the *Granth* would take place of the Guru.⁹ The book opens with the '*mul mantra*' (basic prayer) which is a declaration of the nature of God as truth followed by the *Japji* (Recital), the most important Sikh scripture, written by the founder of the Sikh religion, Guru Nanak.¹⁰

The *Adi Granth* is the first religious work in which all racial and national differences have been set aside. The list of authors in the *Granth* consists of persons belonging to various communities and to different parts of the country. When Akbar saw it, he remarked that the *Granth* was "the greatest book of synthesis, worthy of reverence".¹¹ Though it is a thoroughly religious book, it throws some light on the political, social, economic, cultural and religious conditions of the people of its time. The *Babarvani* of Guru Nanak describes the violent attack of *Babur* upon the Punjab and the general massacre of the innocent people. The Guru refers to the policy of highhandedness of the *Lodhis* too. He makes a reference to the social and religious customs, practices and usages of the time.¹² In the social life the family relations, customs and ceremonies performed at birth, marriage and death; the evils of *sati*, *purdah*, and the position of women, especially that of the widows has been explicitly mentioned in the *Adi Granth*.¹³

The conquered Hindus were like dum-driven cattle and they were passing their days in a pitiable plight, the position of women in the society was highly degrading. Muslims, were exploiting the Hindus of the time and *Brahmans* were exploiting the other castes.¹⁴ There has always been division of society

7. *Ibid.*, p. 102.

8. *Ibid.*, p. 104.

9. *Encyclopaedia Britannica*, p. 98.

10. *Ibid.*

11. Abul Fazl, *Ain-i-Akbari*, Eng. Trans. by H. Blochman, Calcutta, 1868, p. 239.

12. Jagjit Singh Grewal, *Imagery in the Adi Granth*, Chandigarh, 1986, p. 178.

13. G.S. Chhabra, *Advanced History of the Punjab*, Jullundur, 1968, pp. 195-96.

14. Surinder Singh, *op. cit.*, p. 51.

into various classes, being either religious, economic or political. The populace has either been exploited by the priestly class, or by the king and his ministers.¹⁵ All such exploitation has been denounced in Sikhism. The *Pandit* and *Brahmin* of Hinduism and *Mullah* and *Qazi* of Islam sacrificed truth and justice for their personal ends.¹⁶

Guru Nanak said;

*The Pundit studies scripture,
But does not understand the crux,
He instructs others and trades in maya.*

(Sri, M.1)¹⁷

Guru Nanak openly against the exploitation by the *Qazi*, *Brahmin* and *Yogi* said;

*Qazi tells lies and accepts bribe,
Brahmin takes a bath but kill jives,
Yogi is blind and does not know the path,
All the three lead towards destruction.*

(Dhanasari, M.1)¹⁸

During this time the king acted like a lion and fed on the flesh and blood of his subjects. His ministers and other officers acted like dogs. Guru Nanak has depicted his experiences in a few exquisite hymns.

According to *Adi Granth*;

*The king have lost balance by merry-making,
The terror of Babur spread everywhere,
And the prince could not find food to eat.*

(Asa M.1.)¹⁹

The *Ramkali Ki Var* of Satta and Balwand gives an account of the life and work of the five Gurus. In *Gauri Ki Var*, Guru Ram Das gives a graphic and authentic account of the life and work of Guru Amar Das.²⁰ No doubt, *Adi Granth* is a religious text but references to historical incidents are also found here and there and having regard to the paucity of records on the history of the Gurus, these must certainly be regarded as invaluable.²¹ The period of the Gurus spread from 1469 A.D. to 1708 A.D. beginning with Bahlol Lodhi and ending with Aurangzeb. The social and political situation continued to be more or less the same till the consolidation of the Mughal Empire by Akbar. Khushwant Singh writes, "The *Adi Granth* is the Best Punjabi Literature has hitherto achieved. The beauty of its composition has a powerful appeal."²²

15. Surinder Singh Kohli, *A Critical Study of Adi Granth*, Delhi, 1961, p. 20.

16. *Sikhism and Guru Granth Sahib*, p. 51.

17. *Adi Granth Sahib*, Sri M. 1, p. 1.

18. *Ibid.*, Dhanasari M. 1, p. 662.

19. *Ibid.*, Asa M. 1, p. 417.

20. Bhusan Indu Banerjee, *Evolution of the Khalsa*, Vol. I, Calcutta, 1963, p. 281.

21. *Ibid.*

22. Khushwant Singh, *History of the Sikhs*, Vol. I, London, 1963, p. 165.

The *Adi Granth* comprises, first, the writings attributed to Nanak, and the succeeding teachers of the Sikh faith up to the ninth Guru, Tegh Bahadur.²³

The personal Guruship was ended by Guru Gobind Singh himself and the succession passed to the *Guru Granth Sahib* in perpetuity. This was a most significant development in the history of the *Panth*. Since the day Guru Gobind Singh vested succession in it, the *Guru Granth* has commanded the same honour and reverence as would be due to the Guru himself. It is the focal point of Sikh devotion.²⁴ The object of veneration in Sikh *Gurudwaras* is *Sri Granth Sahib*; *Gurudwara* is in fact that place of worship wherein *Sri Guru Granth Sahib* is placed. No images or idols are permitted inside a *Gurudwara*. The Holy volume is opened ceremonially in the early hours of the morning after *ardas* or supplication. It must be enthroned, draped in silk or other pieces of clean linen, on a high seat or a pedestal, under a canopy. In the *Adi Granth*, the old complicated philosophy has been brought out in its simpler and purer form, within the understanding of common man in the street.

---

23. J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, New Delhi, 1966, p. 321.

24. Harbans Singh, *Encyclopaedia of Sikhism*, Vol. II, Patiala, 1998, p. 247.

SRI GURU GRANTH AND HISTORICAL CAUSALITY: A CASE STUDY OF BABAR VANI

Jaspal Kaur*

Mandeep Kaur**

The assumption that causality provides the basis of the historical process forms the intellectual labour of the vast majority of historians. There is a logical structure of causation in the historical process and consequently the study of the past becomes vital to a proper understanding of the present. While underlying the centrality of causation for the philosophy and methodology of history, the historians generally use the word 'cause' for 'any one of a number of antecedents identified to explain the consequent and separated from it by a temporal interval, however slight.' The historians proceed by simplifying causes in terms of their relative bearing on the consequent. They take into account all kinds of relevant antecedents and seek to identify multiple 'causal chains' from different sectors of life and with differential regress in the past. They look for spatio-temporal continuity into the effect and the effect becomes cause for the succeeding event. Thus, it cannot be denied that historical narrative contains a chain of events interlinked with each other by cause and effect relationship. Hence historical causation is imbedded in historical narrative.

The notion of causation has no doubt been taken from every day life, but it must be remembered that all perceptions of causality rests on the historian's value preferences embedded in his existential situation and informed by his outlook on the future. Value orientation not only influences the selection and the ordering of antecedental, it also imparts depth and a sense of reality to historical reconstruction. Unless a historian wishes his work to be still-born his causal explanations have some relevance to the contemporary society and its problems and goals.

How aptly it is remarked, "The study of history is the study of causes."¹ This implies that as history has a distinct discipline of its own, historical causation has its own systematic theory of identifying causes. The historians generally distinguish between rational and accidental causes. "The former, since they are potentially applicable to other countries, other periods and other conditions lead to fruitful generalisations and lessons can be learnt from them."²

---

*Department of History, Punjabi University, Patiala.

**Department of Punjab Historical Studies, Punjabi University, Patiala.

1. E.H. Carr, *What is History*, Middlesex, 1961, p. 87.
2. *Ibid.*, p. 107.

The historian has sometimes to deal with antecedents which had influenced or even deflected the course of events, but which cannot be fitted into a rational and meaningful exposition of causation and are therefore referred as accidental happenings or chance coincidences attributable only to the most casual causes.³

II

During the medieval period under the influence of the Christian historians a distinct attitude towards history grew up, according to which "the historical process is the working out not of man's purposes but of God's, God's purpose being a purpose for man, a purpose to be embodied in human life and through the activity of human will."⁴ Historians 'looked forward to the end of history, as something ordained by God' and the task of the historians was therefore to discover and expound the Divine Plan." Plans emerge and get themselves carried into effect, which no human being has planned... because God is provident and constructive, has a plan of his own with which he will allow no man to interfere, so the human agent finds himself caught upon the stream of the divine purpose and carried along in it with or without his consent."⁵

Thus during the medieval period attempts were made to explain historical change in terms of transcendental forces. Historical phenomena were outside the limits of human control as the Church view (as the medieval view came to be called) was 'charismatic, linear, universal and impersonal.' It was charismatic because man was considered to be merely a blind instrument in the cosmic order which had unique and strange patterns to offer in the life of man. It was linear because history was not cyclical but a continuous flow in which the Divine Will manifests itself and directs events towards a purpose which is best known only to the Sublime Power. It was universal because historical forces are determined by a general law which is not man-made but God made and its application, therefore, is worldwide, and universal. It is impersonal because of the nature of Divine Law which emanates from a source beyond the comprehension of man. Therefore, it was not based on reason or any rationality but on faith and belief. It obeyed not any law that could be explained by logic, but a divine law which has a fixed course of action and whose destiny is best known only to God. Therefore historical events came to be explained in terms of Divine Will and not on the basis of cause and effect sequence of events, this explanation in consequence became devoid of rationalistic moorings.

III

The verses of Babar Vani contain Guru Nanak's response to some of the political events of his days. So a few comments on the political scenario of the times deserve mention. India was being ruled by the Lodhis and this Afghan rule was not very stable and strong. It was due to many factors, one major factor being the tribal Afghani penchant for equality. They always thought of

3. *Ibid.*, p. 98.

4. R.G. Collingwood, *Idea of History*, London, 1962, p. 48.

5. *Ibid.*, p. 53.

the leader or chief as a privileged 'peer' and never considered him a 'master' to be obeyed without questioning.⁶ This was the reason why Bahlol Lodi adopted a policy of appeasement towards the Afghan Governors of different *subahs*, least knowing that in the long run the monarch would lose respect and awe that his subordinates should have for him, which is the prerequisite of strong monarchy. His successors, while trying to establish their supremacy had estranged many men of rank and power replacing some of them by non-Afghans.⁷ Still the Afghan Chiefs could be coerced into submission to a limit only and by and large the power of Sultan was dependent on their goodwill and cooperation only.⁸ Daulat Khan Lodi, who was Governor of Lahore, was virtual ruler of this area and sent occasional revenue remittances to Delhi.⁹ Daulat Khan whose father Tatar Khan was killed in a rebellious battle by Prince Nizam Khan (Sikandar Lodi), 'did not have any sentimental attachment of loyalty towards Lodi rulers of Delhi.'¹⁰ Daulat Khan had his own elaborate dreams of grandeur and power.

It was in 1505 that the first indication of trouble had come in the shape of Babar's hordes to Bhera, Khushab and Chenab. When Sayyad Ali Khan surrendered the Governorship of these lands to Daulat Khan,¹¹ the Sultan at Delhi should have taken serious cognizance of this incident but he was busy rebuilding his alternative capital at Agra which cost him dear as the earthquake of 1505¹² had a devastating effect on the expensive lofty buildings that were being erected there. As well he was busy reducing chiefs south of Delhi at the cost of huge loss of money, men and time.¹³ Sikandar being a bigot had estranged the majority Hindu population by imposing harsh taxes and prohibitions on them and their places of worships.¹⁴

By the time, Ibrahim Lodi succeeded his father, retaining of Punjab under his sovereignty became one of the major issues. Babar encouraged by his successful campaign of 1505 and consolidation of power at Kabul began casting covetous eyes towards fertile and rich territory of India. Babar was not ignorant of the terminal rivalry amongst his enemies. Daulat Khan on the other hand always wanted to be an independent ruler of the Punjab. When Babar after occupying low lands around Jhelum in 1519, sent his *safir* to Delhi demanding

6. Surjit Singh Gandhi, *History of the Sikh Gurus*, Delhi, 1978, p. 35.

7. Gurmit Singh, *Guru Nanak and Lodis and Mughals*, New Delhi, 1987, p. 30.

8. J. S. Grewal, *Nanak in History*, Chandigarh, 1969, p. 22.

9. *Cambridge History of India*, Vol. III, p. 261.

10. Bakhshish Singh Nijjar, *Punjab Under the Sultans*, Delhi, 1968, p. 91.

11. Gurmit Singh, *op. cit.*, p. 28.

12. Col. Briggs, *History of the Rise of Mohammedan Power in India till the Year 1612 A.D.*, Longman, 1829, p. 579.

13. This was the case such as siege of impregnable Gwalior Fort of Tomar Rajas. Generally, see Farishta, *Tarikh-i-Farishta*, Lucknow, 1865, translated by Briggs.

14. S.M. Latif, *History of the Punjab*, Calcutta, 1891, p. 121.

the area that was once under his uncle Ulugh Beg Mirza, to be handed over to him, Daulat Khan became apprehensive and he did not let the ambassador proceed beyond Lahore. Ibrahim on being apprised of this development summoned Daulat Khan to his Court. As he was infamous for his tyrannical and suspicious nature, having executed several nobles,¹⁵ Daulat Khan sent his sons. When they reached Delhi instead of him, the Sultan was incensed and threatened Daulat Khan of dire consequences if needed.

This imminent threat pushed ambitious Daulat Khan into action of inviting Babar to help them remove Ibrahim Lodi from throne to place Alam Khan in his stead. No doubt the Sultan was kept ill-informed about the occurrences at the north west frontier of his sultanate by his Governor but at the same time he can not be absolved of the blame that he did not devise a system wherein he kept a regular and keen vigil on the over all affairs of his kingdom. The provincial governors were given absolute powers in the affairs of revenue collection and it was mandatory for them to maintain a big standing army of their own for the Sultan. An *aqtadari* (governor) although was officially not hereditary but there was definite tendency towards hereditary succession.¹⁶ The jealous insistence of the Lodi sultans was confined to two major items : "regular submission of the stipulated revenues by the *aqtadar* ... and supply of contingent on royal demand" and rest" all was left to their discretion...."¹⁷ So the fate of peasant depended on the cupidity or the generosity¹⁸ of the respective Governor and his administrators (*shiqdars* and *muqaddams*, etc.). According to J. S. Grewal, the Lodi sultans were unable to radically modify the system that was based, from the very beginning on the inter-dependence of the sultans and his Afghan nobles,¹⁹ and most of these nobles did not prove to be good administrators with little interest in financial affairs of their states and the welfare of their subjects. They were generally given to the pleasures of flesh and thought that governance by force was the best. That left the field clear for *muqaddams* and other revenue officials to collude with each other against the naive and hard working cultivators.

IV

Guru Nanak's *bani* implicitly shows that he had 'first hand knowledge' of the condition of the people and behaviour of the ruling class during the Lodi period.²⁰ Although there are scholars who do not agree with this statement yet

15. S.R. Sharma, *Mughal Empire in India*, Agra, 1973, p. 10.

16. This highlights the fact that Afghan Sultan had to pander to the wishes of his good *aqtadars*. A.B. Pandey, *The First Afghan Empire (1451-1526 A.D.)*, Calcutta, 1956, p. 218.

17. Grewal, *op.cit.*, p. 24.

18. *Ibid.*, p. 25.

19. *Ibid.*, p. 23.

20. Ganda Singh, 'Presidential Address', *Proceedings Punjab History Conference*, Session III, 1969, p. 77.

the frequent use of words such as *Malik, Shiqdar, Wazir, qazi, naib, chaudhari, muqaddam, raiyat, etc.* in his *bani* ²¹ shows his familiarity with the contemporary system of administration, government and politics.

There is direct denunciation of contemporary rule and infact, the Turko-Afghan rule is seen as a mark of *kaliyug*.

"The Kaliyug is a knife, the rajas are butchers, dharma is fast vanishing, in the dark night of falsehood the moon of truth nowhere seems to rise."²² (The ruling class is oppressing the cultivators and the common people. The rajas prey like lions and the *muqaddams* eat like dogs; they fall upon the *raiya* day and night.)

As already mentioned the administrative structure of the Lodis had become inefficient and widely corrupt. It was quite devoid of political wisdom as well.²³ This degeneration provided an opportunity to an ambitious Babar to extend his boundaries from Kabul to Delhi.

Guru Nanak was aware of the internal and external forces that were shaping the history of those times and he laments the ignorance and negligence of the rulers of the time in whiling away the bounties that destiny had handed out to them.²⁴ Babar Vani definitely is an expression of this lamentation.

The first hymn states that having conquered Khurasan, Babar has terrified Hindustan, who has been sent by God (Divine Will) as the Messenger of Death. The people were beaten mercilessly and they cried for help but God did not feel the compassion.... The dogs (Lodis) have spoiled and laid waste the priceless country.

No doubt it was God who had sent Babar to despoil Hindustan, but there was a rationale behind it. The responsibility for the tragic happenings was of the Lodi regime which had despoiled and wasted the 'Jewel of Hindustan' and had failed to protect the people from the ravages of the Mughals. This deep, poignant hymn is 'a measure of the intensity of Nanak's anger' with the prevailing times.

No wonder he accuses the contemporary regime for its incompetence and inefficiency and therefore it must share the blame for the sufferings of the people.

Although the invasion of Babar appears to have taken place in accordance with God's Will but at the same time he does not absolve the commoners of their inaction, ignorance and their blind faith in superstitious beliefs.

He frankly told the people that they themselves were to be blamed for their sufferings. It were the sins of Hindustan which, disguised as Mughals,

21. For example *Ashpadi*s in Sri Rag, Japji, Chhant and Alauhnias in Rag Vadhans, Slok in Var Malar, etc.

22. *Adi Granth*, Hereafter *A.G.*, pp. 145, 1288.

23. A.C. Banerjee, *Guru Nanak and His Times*, Patiala, 1984, p. 17.

24. *A.G.*, p. 360.

had attacked and swept the country. Indians have forfeited the sympathy of the Lord on the account of their impotence and they had to expiate their sins by suffering as they did. That is why the Creator has sent the Mughal as death's Myrmidon.²⁵

For Guru Nanak Divine Will is certainly a major factor in shaping the historical events as his God is omnipotent. He is not only omnipotent but just as well, and the blind pursuit of wealth, riches and power at the cost of righteousness brings its nemesis.²⁶

In this context his hymn 'ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੇ,'²⁷ should not be construed to the effect of saving the 'Manmukhs' from punishment but the Guru is committed to the principle of supreme justice 'ਸਚਾ ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਸੁਚ ਸੁਚ ਤਪਾਵਸੁ.....',²⁸ Here Guru Nanak is asking a question that why the Lord has not or does not bless masses to follow the path of righteousness so that they could have been saved from this tyranny. He definitely is pained with their sufferings as a human being but at the same time as an Enlightened one he knows that they are punished by Lord due to their own fault.²⁹ It was avarice, falsehood, false pride, and indulgence in revelries of this physical world that had made them go astray. It is the Lord who is punishing them, not Babar, as he himself is a sinner committing genocide.³⁰

Guru Nanak's awareness about cause and effect is quite evident from his *bani* as he realises that had the people and rulers 'paused to think in time, would they have received punishment?'³¹ It was 'their heedlessness of God (that) has brought about this retribution.' Thus, all the sufferings involved in the war was not wholly undeserved.³²

As mentioned earlier the Afghan Sultans had not been paying any attention to the happenings in the North West of their dominion. They also did not bother to modernise the army and institute new methods and techniques of warfare³³ since they were not progressive. On the other hand Babar used newly developed fire-arms as is evident from 'ਓਨੀ ਤੁਪਕ ਤਾਣਿ.....'³⁴ And his victory was, therefore, a victory of a progressive and vibrant state over a stagnant one. Babar's victory, therefore, was just not the result of God's miracle but it was due to his awareness about social-progress. Thus Guru Nanak has no sympathy with the defeated regime.³⁵

25. Gurmit Singh, *op.cit.*, p. 40; A.G. p. 360.

26. A.G., pp. 360, 417-18.

27. A.G., p. 360.

28. A.G., pp. 722-23.

29. Grewal, *op.cit.*, p. 165.

30. A.G., pp. 722-723.

31. A.G., p. 417.

32. Grewal, *op.cit.*, p. 165.

33. Generally see, *Tuzuk-i-Babari* (tr.), Baveridge (2 Vols.), Luzac, 1921.

34. A.G., pp. 417-418.

35. A.G., p. 360. 'ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ....ਸਾਰ ਨਾ ਕਾਈ ॥'

The factors for Babar's invasion and his consequent victory are couched in simple spiritual and ethical language by Guru Nanak but they can be analysed in the context of temporal factors by the historians. The law of cause and effect in the moral as well as physical world is thus recognised.³⁶

The theory of determinism emphasises the historical process to be a chain of cause and effect sequence of events. The non-scientific form of determinate is fatalism which is the view that all events in man's life are determined by the God, so the Human Will has no share in shaping the course of events. The concept of historical causation in Babar Vani is rational to a large extent. Within the precincts of the Divine Will the Guru advocates right and just action to be performed by all, be it a ruler or his lowliest of lowly subjects, each being responsible for their respective actions.

---

36. J. S. Grewal, *History of the Sikhs*, Cambridge, 1994, p. 38.

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥

(ਤਿਲੰਗ, ੧, ੫-੫, ਪੰ, ੭੨੨)

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦ ਵੀਚਾਰਿ ॥

(ਵਾਰ ਸੋਰਠਿ, ੩, (੧੦), ਪੰ, ੬੪੬)

ਤੂ ਆਪਿ ਸਚਾ ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ਸਚੀ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਅਥਾਹਾ ਹੇ ॥

(ਮਾਰੂ, ੩, ਸੋ-੧੩, ਪੰ, ੧੦੫੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਰਤੀ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਾਇਦਾ ॥

(ਮਾਰੂ, ੩, ਸੋ-੨੨, ਪੰ, ੧੦੬੬)

ਲੋਗੁ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ ਇਹੁ ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥

(ਗਉੜੀ, ਕਬੀਰ, ੫-੫੫, ਪੰ, ੩੩੫)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਬੋਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥ ਜੋ ਸੁਣੇ ਕਮਾਵੈ ਸੁ ਉਤਰੈ ਪਾਰਿ ॥

ਜਨਮਿ ਨ ਮਰੈ ਨ ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ॥ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਓਹੁ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥

(ਆਸਾ, ੫, ੫-੨, ਪੰ, ੩੭੦)

ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਬਚਨ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਧਰੁ ਮੁਕਤਿ ਜਨਾਵੈਗੋ ॥

(ਕਾਨੜਾ, ੪, ਅ-੩, ਪੰ, ੧੩੧੦)

ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ ॥ ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ ॥

(ਸੋਰਠਿ, ੫, ੫-੭੭, ਪੰ, ੬੨੮)

ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀ ਬਿਰਲੇ ਕੋ ਅਰਥਾਵੈ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ, ੧, ਸਿਧ ਗੋਸਟ, (੬੫), ਪੰ, ੯੪੫)

ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਮੀਠੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ ॥ ਜਿਨਿ ਪੀਤੀ ਤਿਸੁ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥

(ਮਲਾਰ, ੧, ਅ-੪, ਪੰ, ੧੨੭੫)

ਸਭਿ ਨਾਦ ਬੇਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ॥ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਸਾਰਿਗਪਾਣੀ ॥

ਤਹਾ ਤੀਰਥ ਵਰਤ ਤਪ ਸਾਰੇ ॥ ਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ, ੧, ੫-੧੦, ਪੰ, ੮੭੯)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਤਤੁ ਵਖਾਣੀ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵਿਚਿ ਆਈ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤੀ ਸੁਰਤੀ ਕਰਮਿ ਧਿਆਈ ॥

(ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ, ੨, (੧੬), ਪੰ, ੧੨੪੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ

ਕਰਮਿ ਵਸੈ ਮਨ ਆਇ ॥

(ਸਿਰੀ, ੩, ੫-੨੨, ਪੰ, ੬੭)

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥
ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕ ਜਨ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

(ਨਟ, ੪, ਅ-੪, ਪੰ, ੯੮੨)

ਹਮਾਰੀ ਪਿਆਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਗੁਰਿ ਨਿਮਖ ਨ ਮਨ ਤੇ ਟਾਰੀ ਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਦਰਸਨ ਪਰਸਨ ਸਰਸਨ ਹਰਸਨ ਰੰਗਿ ਰੰਗੀ ਕਰਤਾਰੀ ਰੇ ॥ ੧ ॥
ਖਿਨੁ ਰਮ ਗੁਰ ਗਮ ਹਰਿ ਦਮ ਨਹ ਜਮ
ਹਰਿ ਕੰਠਿ ਨਾਨਕ ਉਰਿ ਹਾਰੀ ਰੇ ॥

(ਆਸਾ, ੫, ਪ-੫, ਪੰ, ੪੦੪)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਸਾਧ ਕੀ ਬਾਣੀ ॥
ਜੋ ਜੋ ਜਪੈ ਤਿਸ ਕੀ ਗਤਿ ਹੋਵੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਤ ਰਸਨ ਬਖਾਨੀ ॥
(ਸੂਰੀ, ੫, ਪ-੩੭, ਪੰ, ੭੪੪)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥
ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥
ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਰਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੂ ਨਾ ਜਾਣੀ ॥
ਚਿਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਾਇਆ ਮਾਇਆ ਬੋਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ ॥
ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥
(ਰਾਮਕਲੀ, ੩, ਅਨੰਦ, (੨੪), ਪੰ, ੯੨੦)

ਬਾਣੀ ਉਚਰਹਿ ਸਾਧ ਜਨ ਅਮਿਉ ਚਲਹਿ ਝਰਣੇ ॥
(ਵਾਰ ਗਉੜੀ, ੫, (੯), ਪੰ, ੩੨੦)

ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸੂਚਾ ਹੋਇ ॥ ਗੁਣ ਤੇ ਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥
(ਆਸਾ, ੩, ਪ-੪੧, ਪੰ, ੩੬੧)

ਸਚਾ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥
(ਆਸਾ, ੩, ਅ-੨੫, ਪੰ, ੪੨੪)

ਨਾਨਕ ਮਸਤਕਿ ਜਿਸੁ ਵਡਭਾਗੁ ॥ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਹਜ ਬੈਰਾਗੁ ॥
(ਵਡਹੰਸ, ੩, ਪ-੭, ਪੰ, ੫੬੦)

ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥
ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ॥
(ਰਾਮਕਲੀ, ੩, ਅਨੰਦ, (੪੦), ਪੰ, ੯੨੨)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੀ
ਜਿਸੁ ਕਿਰਪਾਲੁ ਹੋਵੈ ਤਿਸੁ ਰਿਦੈ ਵਸੇਹਾ ॥
(ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ, ੫, (੭), ਪੰ, ੯੬੦-੬੧)

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਮਾਨਹੁ ਇਉ ਆਤਮ ਰਾਮੈ ਲੀਨਾ ਹੇ ॥
(ਮਾਰੂ, ੧, ਸੋ-੮, ਪੰ, ੧੦੨੮)

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਣੀ ਪੁਰਖੁ ਪੁਰਖੇਤਮ ਬਾਣੀ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਵੈਗੋ ॥
ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਨਤ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਦ੍ਰਵਿਆ ਮਨੁ ਭੀਨਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਵੈਗੋ ॥

ਤਹ ਅਨਹਤ ਧੁਨੀ ਬਾਜਹਿ ਨਿਤ ਬਾਜੇ ਨੀਝਰ ਧਾਰ ਚੁਆਵੈਗੇ ॥
ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਇਕੁ ਤਿਲ ਤਿਲ ਗਾਵੈ ਮਨੁ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਵੈਗੇ ॥
ਨਾਮੁ ਸੁਣੈ ਨਾਮੋ ਮਨਿ ਭਾਵੈ ਨਾਮੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈਗੇ ॥

(ਕਾਨੜਾ, ੪, ਅ-੧, ਪੰ, ੧੩੦੮)

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥

(ਮਲਾਰ, ੩, ਅ-੨, ਪੰ, ੧੨੭੭)

ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ॥ ਦੂਖੁ ਦਰਦੁ ਸਭੁ ਤਾ ਕਾ ਨਸੈ ॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ੫, ਪ-੮, ਪੰ, ੧੩੩੯-੪੦)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਤਤੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥

ਹਿਰਦੈ ਕਮਲੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ॥

(ਸਲੋਕ, ੪, (੨੫), ਪੰ, ੧੪੨੩-੨੪)

ਊਚੀ ਬਾਣੀ ਊਚਾ ਹੋਇ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਵਖਾਣੈ ਕੋਇ ॥

(ਆਸਾ, ੩, ਪ-੪੨, ਪੰ, ੩੬੧)

ਆਪੁ ਪਛਾਣਿ ਹਰਿ ਪਾਵੈ ਸੋਇ ॥ ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਮਹਲੁ ਪਰਪਤਿ ਹੋਇ ॥

(ਆਸਾ, ੩, ਅ-੨੪, ਪੰ, ੪੨੩)

ਰਤਨਾ ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁ ਸਾਗਰੁ ਭਰਿਆ ਰਾਮ ॥

ਬਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਗੇ ਤਿਨੁ ਹਥਿ ਚੜਿਆ ਰਾਮ ॥

(ਆਸਾ, ੪, ਛੰ-੮, ਪੰ, ੪੪੨)

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਰੀਸੈ ਹੋਰਿ ਕਚੁ ਪਿਚੁ ਬੋਲਦੇ ਸੇ ਭੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਝੜਿ ਪੜੀਐ ॥

(ਵਾਰ ਗਉੜੀ, ੪, (੯), ਪੰ, ੩੦੪)

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰਸਿਖਹੁ

ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ ॥

(ਵਾਰ ਗਉੜੀ, ੪, (੧੪), ਪੰ, ੩੦੮)

ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੀ ਬਾਣੀ ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮਨਿ ਭਾਣੀ ॥

ਨਾਨਕ ਦਾਸਿ ਵਖਾਣੀ ॥ ਨਿਰਮਲ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ॥

(ਸੋਰਠਿ, ੫, ਪ-੮੨, ਪੰ, ੬੨੬)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਿ ਮੈਲੁ ਗਵਾਏ ॥ ਸਹਜੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ, ੩, ਪ-੫, ਪੰ, ੬੬੫)

ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ॥

ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ, ੩, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਪ-੪੦, ਪੰ, ੯੩੫)

ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਾਲ ॥

ਗਾਵਤ ਸੁਨਤ ਕਮਾਵਤ ਨਿਹਾਲ ॥

(ਆਸਾ, ੫, ਪ-੨੩, ਪੰ, ੩੭੬)

ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਪੂੰਜੀ ॥ ਸੰਤਨ ਹਥਿ ਰਾਖੀ ਕੂੰਜੀ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ, ੫, ਪ-੩੪, ਪੰ, ੮੯੩-੯੪)

ਜੀਉ ਤਪਤੁ ਹੈ ਬਾਰੇ ਬਾਰ ॥ ਤਪਿ ਤਪਿ ਖਪੈ ਬਹੁਤੁ ਬੇਕਾਰ ॥
ਜੈ ਤਨਿ ਬਾਣੀ ਵਿਸਰਿ ਜਾਇ ॥ ਜਿਉ ਪਕਾ ਰੋਗੀ ਵਿਲਲਾਇ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ, ੧, ੫-੫, ਪੰ, ੬੬੧)

ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ ॥
ਤਾ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ ॥ ੧ ॥
ਰਤਨ ਲਾਲ ਜਾ ਕਾ ਕਛੂ ਨ ਮੋਲੁ ॥
ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ਅਖੂਟ ਅਤੋਲ ॥ ੨ ॥
ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ ॥
ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਵਧਦੇ ਜਾਈ ॥

(ਗਉੜੀ, ੫, ੫-੧੦੦, ਪੰ, ੧੮੬)

ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ-6 (1715-18 ਈ.)*

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁ¹ ਪਾਇ ਕੈ ਬਰਨਉ ਕਥਾ ਅਪਾਰ ।
ਜਹਾਂ ਭੂਲ ਹਮਤੇ ਪਰੀ ਲੀਜੈ ਤਾਂਹਿ ਸੁਧਾਰ ॥ 1 ॥
ਏਕ ਸਮੇਂ ਮਨ ਮਹਿੰ ਕਰਯੋ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਵਿਚਾਰ ।
ਬਿਪ੍ਰ ਗਾਥ ਚਿਤਵਨ ਕਰੀ ਭਾਖਾ ਕਹੀ ਉਚਾਰ ॥ 2 ॥

ਚੌਪਈ

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਮਨ ਐਸੈ ਧਾਰਯੋ । ਕਰਉ ਜਤਨ ਜਿਹ ਜਗ ਨਿਸਤਾਰਯੋ ।
ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ । ਬੇਦਨ ਮਥ ਜਨ ਬੁਧਿ ਮਧਾਣੀ ।
ਚਹੁ ਖਟ ਨੌ ਕਾ ਸਾਰ ਨਿਕਾਰਾ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਸਥਾਰਾ ।
ਦਸ ਮਹਲਾਂ ਤਕ ਰੂਪ ਹਮਾਰੇ । ਆਗੇ ਪੂਜਾ ਗ੍ਰਿਹ ਨਿਸਤਾਰੇ ।
ਤਾਂਤੇ ਸਭ ਬਾਣੀ ਇਕਠਯੋ । ਪੂਜਨੀਯ [ਸ੍ਰੀ]² ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਯੋ ।
ਤਬ ਲੋ ਏਕ ਸਿਖ ਤਹਿੰ ਆਯੋ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਯੋ ॥
ਹਾਥ ਜੋਰ ਪੁਨ ਪ੍ਰਸਨ³ ਉਚਾਰਾ । ਹਮ ਪ੍ਰਭ ਸਬਦ ਪੜਹਿ ਹਿਤ ਧਾਰਾ ।
ਭਾਈ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹਿਤ ਲਾਏ । ਹਮ ਪੜਹਿ ਸਿਖ ਏਹ ਸੁਨਾਏ ॥ 3 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਬਾਣੀ ਕਚੀ ਗੁਰੂ ਬਿਨ ਨਾਹ ਪੜਉ ਚਿਤ ਲਾਇ ।
ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰ ਮੁਹਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਮਝਾਇ ॥ 4 ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ⁴ ਨਿਕਟ ਬੁਲਾਇਯੋ ਤਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ।
ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸਿਉ ਸਭ ਹੀ ਕਹੀ ਤਾਂਹਿ ਸਿਖ ਅਰਦਾਸ ॥ 5 ॥

ਕਬਿੱਤ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪਾਇ ਸਿਖ ਸੁਧਿ ਕਾਇ,
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਸਿਖ ਅਬ ਤੇ ਪਛਾਨ ਹੈ ।
ਆਗੇ ਕਲੁ ਬਲ ਪਾਵੈ ਸੁਧ ਬੁਧਿ ਨਾ ਰਹਾਵੈ,

*ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1997.

1. ਅ ਪੋਥੀ ਕਓ
2. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ
3. ਦ ਪੋਥੀ ਬਿਨੈ
4. ਅ ਪੋਥੀ ਸਤਿਗੁਰ

ਨਿਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਖ ਕੈਸੇ ਕੈਸੁ ਜਾਨ ਹੈ ।
 ਤਾਂਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਭ ਕੀਜੀਐ ਇਕੱਤ੍ਰ⁵
 ਅਬ ਸੋਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕ ਠਾਨ ਹੈ ।
 ਪੂਜਨੀਯ ਜਗ ਹੋਇ ਗੁਰੂ ਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋਇ,
 ਪੂਜ ਕਰਹਿ ਸਿਖ ਮੁਕਤਿ ਰੂਪ ਸੁ ਜਹਾਨ ਹੈ ॥ 6 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਨਿਸਾ ਗਈ ਰਵਿ ਆਇਓ ਭਈ ਲੋਅ⁶ ਸੰਸਾਰ ।
 ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਬੰਦਨ ਕਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰੂਪ ਮੁਰਾਰਿ ॥ 193 ॥
 ਬੜੀ ਪਰਿਕ੍ਰਮਾ ਕਰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਏ ਬੜੇ ਸੁਖ ਖਾਨ ।
 ਪੋਥੀਅਨ ਕੇ ਬੰਦਨ ਕਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਾਨ ॥ 194 ॥

ਸਵੈਯਾ

ਸਤਿ ਗੁਰ ਲਾਇ ਦੀਵਾਨ ਤਬੈ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਸਿਉ ਇਹ ਭਾਂਤ ਅਲਾਈ ।
 ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸੁਨੇ ਚਿਤ ਦੇ ਅਬ ਸਤਿ ਰਚਉ ਭਵ ਸਿੰਧ ਤਰਾਈ ।
 ਗ੍ਰੰਥ ਜਹਾਜ ਕਰਉ ਇਨ ਪੋਥੀਅਨ ਪੜੈ ਸੁਨ ਹੈ ਨਰ ਜੋ ਦਰਸਾਈ ।
 ਮ੍ਰਿਤ ਜੰਮਣ ਤਾਂਹਿ ਮਿਟੈ ਨਰ ਕੋ ਪੁਨ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਗੁਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਪਾਈ ॥ 195 ॥

ਚੌਪਈ

ਉਤਮ ਠੌਰ ਇਕੰਤ⁷ ਨਿਹਾਰਉ । ਜਹਾ ਬੈਠ ਕੇ ਬੀੜ ਸੁਧਾਰਉ ।
 ਦੁਇ ਕਰ ਜੋੜ ਕਹਾ ਗੁਰਦਾਸ । ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਮੋਰ ਸੁਨੇ ਅਰਦਾਸ ।
 ਉਤਮ ਠੌਰ ਹੋਇ ਹੈ ਸੋਈ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਕੇ ਭਾਵੈ ਜੋਈ ।
 ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਾ ਚਲੇ ਅਬ ਭਾਈ । ਸੁੰਦਰ ਠੌਰ ਇਕੰਤ ਦਿਖਾਈ ।
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਚਲੇ ਹਰਖ ਚਿਤ ਧਾਰੇ । ਸਾਥ ਬੁਢਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪਧਾਰੇ ।
 ਸੇਵਕ ਕਛਕ ਸਾਥ ਗੁਰ ਚਲੇ । ਧੀਰਜ [ਗਿਆਨਵਾਨ]⁸ ਮਨ ਭਲੇ ।
 ਜਹ ਤਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਠੌਰ ਨਿਹਾਰੈ । ਮਨ ਭਾਵਤ ਨਹਿ ਕਹੀਂ ਦਿਖਾਰੈ ।
 ਏਕ ਠੌਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮਨ ਭਾਈ । ਗਾੜੇ ਬਨ ਸੁੰਦਰ ਸੁਖਦਾਈ ॥ 196 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਪੀਪਰ⁹ ਬੇਰੀ ਤਹਿ ਘਨੀ ਜੰਡ ਕਰੀਰ ਅਪਾਰ ।
 ਨਿਵੜ ਛਾਵ ਸੁੰਦਰ ਘਨੀ ਠੌਰ ਇਕੰਤ ਨਿਹਾਰ ॥ 197 ॥
 ਸੈਦਾਨ ਮਧ ਬਨ ਤਾਸ ਕੇ ਛਪੜੀ ਨਿਕਟ ਨਵੀਨ ।
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਨ ਹਰਖਤਿ ਪਏ ਪੰਚਬਟੀ ਸਮ ਚੀਨ ॥ 198 ॥

5. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਏਕੰਤੀ
6. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਭਯੋ ਪ੍ਰਗਾਮ
7. ਏ ਪੋਥੀ ਏਕੰਤ
8. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ
9. ਅ ਪੋਥੀ ਬਟੁਅਰ

ਕੁੰਡਲੀਆ

ਤਬ ਗੁਰਦਾਸ ਕੇ ਗੁਰ ਕਹਾ ਇਹ ਅਕੰਤ¹⁰ ਅਸਥਾਨ ।
 ਭਾਈ ਦਿਖ ਹਰਖਤ ਭਯੋ ਭੂਮ ਸੁ ਏਕ ਸਮਾਨ ।
 ਸੁੰਦਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ ਠੌਰ ਯਾ ਸਮ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ।
 ਦਰਸਨ ਤੇ ਦੁਖ ਜਾਹਿ ਸਾਂਤ ਦਿਖ ਮਨ ਕੇ ਹੋਈ ।
 ਪੰਚਬਟੀ ਸਮ ਠੌਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੁਖਹੂੰ ਅਲਾਈ ।
 ਤੰਬੂ ਇਹੁ ਮੈਦਾਨ ਲਾਇ ਸੁੰਦਰ ਸੁਖਦਾਈ ॥ 199 ॥

ਸਵੈਯਾ

ਸੇਵਕ ਬੋਲ ਨਿਦੇਸ ਕਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤ ਇਹਾ ਤੁਮ ਲਾਏ ।
 ਹਮ ਆਵਣਿ ਆਗੇ ਤਿਆਰ ਕਰੇ ਤੁਮ ਹੋਇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਰਿਦੇ ਸੁਖ ਪਾਏ ।
 ਕਰ ਸੇ ਕਰ ਧਾਰ ਤਬੈ ਗੁਰਦਾਸ ਕੇ ਆਪ ਗੁਰ [ਸਿਖ]¹¹ ਸਿੰਧ ਸਿਧਾਏ ।
 ਬੰਦਨ ਕੈ¹² ਗੁਰ ਪੋਥੀਆਨ ਨਿਕਟਿ ਸੁ ਬੈਠਤ ਭੈ ਮਨ ਮਹਿ ਹਰਖਾਏ ॥ 200 ॥
 ਪੁਨ ਖਾਸ ਚੋਫੇਰ ਸੁ ਚਾਰੇ ਲਗੇ ਸੁ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਪੁਤ੍ਰ ਬੁਢਾ ਘਰ ਭਾਈ ॥
 ਪੁਨ ਸਖੈਨ ਕੀ ਸੁ ਅਪਾਰ ਭਈ ਮਿਲ ਦੇਵ ਬਧੂ ਸਭ ਦੇਖਨ¹³ ਆਈ ।
 ਸੰਗਤ ਭੀਰ ਘਨੀ ਸੁ ਭਈ ਉਪਮਾ ਕਵਿਕੇ ਮਨ ਮਹਿ ਏਹ ਆਈ ।
 ਰਾਮ ਕੇ ਜਨਮ ਸੁਨਿਯੋ ਪੁਰ ਬਾਸਿਨ ਨਾਰ ਨਰੈ ਜਨ ਦੇਤ ਵਧਾਈ ॥ 201 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਤਬ ਹੀ ਭਏ ਕਿਹ ਮੁਖ ਕਹਉ ਬਖਾਨ ।
 ਤਿਸੀ ਠੌਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ ॥ 202 ॥
 ਤੰਬੂ ਕਨਾਤ ਆਗੇ ਲਗੀ [ਅਤਿ]¹⁴ ਸੁੰਦਰ ਸੋਭ ਅਪਾਰ ।
 ਖਾਸਾ ਤਬ ਤਿਹ ਠਾਂ ਧਰਿਓ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰੂਪ ਮੁਰਾਰਿ ॥ 203 ॥

ਚੋਪਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਮਨ ਹਰਖਾਏ । ਸੁੰਦਰ ਤਹਾਂ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਏ ।
 ਜਾਮ ਏਕ ਦਿਨ ਜਬ ਹੀ ਰਹਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤਬ ਸੰਗਤ ਕੇ ਕਹਾ ।
 ਜੇ ਛਪੜੀ ਕੀ ਕਾਰ ਕਢਾਵੈ । ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਸੰਸ ਮਿਟਾਵੈ ।
 ਸੰਗਤ ਸਿਖ ਸਭੈ ਉਠ ਪਾਏ । ਕਾਰ¹⁵ ਕਢਹਿ ਨਿਜ ਸੀਸ ਉਠਾਏ ।
 ਜਾਮ ਏਕ ਤਹਿ ਕਾਰ¹⁵ ਕਢਾਨੀ । ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਬੰਧਨ ਠਾਨੀ ।
 ਸਭ ਸੰਗਤ ਮਿਲ ਉਪਮ ਉਚਾਰੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਅਵਤਾਰੀ ॥

10. ਅ ਪੋਥੀ ਏਕੰਤ ਏ ਪੋਥੀ ਏਕਾਂਤ

11. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ

12. ਏ ਪੋਥੀ ਕਰਿ

13. ਅ ਪੋਥੀ ਸੇਖਨ

14. ਏ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ

15. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਗਾਰਿ

ਯਾਹਿ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਹੂੰ ਉਚਾਰੇ । ਸਬ ਸੰਗਤ ਕਾ ਸੰਸ ਨਿਵਾਰੇ ।
ਸੰਗਤ ਕੀ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨ ਪਾਈ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਜੋ ਸਭ ਸੁਖਦਾਈ ॥ 204 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਬੁਢੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਹਾ ਤੀਰਥ ਨਾਮ ਉਚਾਰ ।
ਭਾਈ ਜੀ ਬੁਢੇ ਕਹੀ ਤੁਮ ਹੀ ਕਹੋ ਮੁਰਾਰਿ ॥ 205 ॥
ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਾ ਪੰਚਬਟੀ ਸਮ ਨੌਰ ।
ਤਹਾਂ ਰਾਮ ਕਛੁ ਦਿਨ ਰਹੇ ਈਹਾਂ ਗ੍ਰਿਥ ਸਿਰਮੋਰ ॥ 206 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਰਾਮ ਗ੍ਰਿਥ¹⁶ ਮਹਿ ਭੇਦ ਸੁ ਨਾਹੀ¹⁷ । ਰਾਮ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਯਾ ਮਾਂਹੀ ।
ਤਾਤੇ ਯਾ ਤੀਰਥ ਕਉ ਨਾਮਾ । ਰਾਮ ਸਰੋਵਰ ਸਦ ਸੁਖ ਧਾਮਾਂ ।
ਤਿਨੀ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰ ਕਹਾ । ਗਉੜੀ ਰਾਮ ਪਛਾਨਵੇ ਲਹਾ ।
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸੁਨ ਬਡ ਸੁਖ ਪਾਈ । ਗਦ ਗਦ ਹੈ ਪੁਲਕਾਵਲ ਆਈ ।

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫¹⁸

ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਨਾਵਣੁ ਰਾਮ ਸਰਿ ਕੀਜੈ । ਝੋਲਿ ਮਹਾ ਰਸੁ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਜੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਨਿਰਮਲ ਉਦਕੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਨਾਮ । ਮਜਨੁ ਕਰਤ ਪੂਰਨ ਸਭਿ ਕਾਮ ॥ 1 ॥
ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਤਹ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ । ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਕੇ ਕਿਲਵਿਖ ਖੋਇ ॥ 2 ॥
ਸਿਮਰਹਿ ਸਾਧ ਕਰਹਿ ਆਨੰਦੁ । ਮਨ ਤਨਿ ਰਵਿਆ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ॥ 3 ॥
ਜਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹਰਿ ਚਰਣ ਨਿਧਾਨ । ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤਿਸਹਿ ਕੁਰਬਾਨ ॥ 4 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਹਾਥ ਜੋਰ ਪੁਨ ਬਿਨਤ ਉਚਾਰੀ । ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਗੇ ਸੁਖ ਧਾਰੀ ।
ਮਹਾਰਾਜ ਮਮ¹⁹ ਸਮਝ ਨ ਪਯੋ । ਅਰਥ ਸ਼ਬਦ ਕਾ ਭਾਖ ਸੁਨਯੋ ।
ਯੋ ਕਹਿ ਪਰਾ ਚਰਨ ਲਪਟਾਈ । ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਬ ਕਹਿਓ ਸੁਨਾਈ ।
ਉਠਹੁ ਉਠਹੁ ਹੇ ਗੁਰ ਕੇ ਪਿਆਰੇ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਜਸੁ ਸੁਨੀਏ ਬਿਸਥਾਰੇ ॥ 207 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸੰਗਤ ਕੀ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੀ ਬੋਲੇ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ।
ਸਭ ਸੰਗਤ ਇਕ ਚਿਤ ਸੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥ 208 ॥
ਯਾਕਾ ਅਰਥ ਸੰਕੋਚ ਸਿਉ ਕਰਉ ਸੁਨਉ ਨਿਰਧਾਰ ।
ਅਰਥ ਅਨਿਕ ਹਹਿ ਯਾਹਿ ਕੇ ਆਸਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ॥ 209 ॥

ਕਬਿੱਤ

ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਨਾਵਣੁ ਸੁ ਕੀਜੈ ਰਾਮ ਸਰ ਪਰ ਝੋਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸੁ ਪਾਨ ਕਰ ਲੀਜੀਏ ।

16. ਅ ਪੋਥੀ ਸਤਿਗੁਰੂ

17. ਅ ਪੋਥੀ ਬਿਬਿ ਨਹਿ ਭਾਈ

18. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 198.

19. ਅ ਪੋਥੀ ਮੋਹਿ

ਨਿਰਮਲ ਉਦਕ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਪੂਰ ਸਦਾ ਮਜਨ²⁰ ਕੋ ਫਲ ਪੂਰ ਕਾਮ ਕੋ ਕਰੀਜੀਏ ।
ਸੰਤਨ ਕੋ ਸੰਗ ਬੀੜ ਗ੍ਰਿਥ ਸੁ ਨਵੀਨ ਹੋਇ ਜਹਿ ਕੇ ਦਰਸ ਅਘ ਦੂਰ ਕਰ ਦੀਜੀਏ ।
ਸਿਮਰਹ ਸਾਧ ਸੁ ਆਨੰਦ ਮਨ ਪਰਮਾਨੰਦ ਰਾਮਸਰ ਨਿਕਟ ਸਗਲ ਸ੍ਰਮ ਛੀਜੀਏ ॥ 210 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਜਿਹ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੋਊ ਲਹੈ ਇਹੁ ਸਰ ਪਰਮ ਨਿਧਾਨ ।
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਲਿ ਬਲਿ ਤਿਸ ਸਦ ਸਦ ਤਿਸ ਕੁਰਬਾਨ ॥ 211 ॥
ਇਸਨਾਨ ਸਮੈ ਨਰ ਜੋ ਪੜੈ ਯਾਹਿ ਸਬਦ ਹਿਤ ਧਾਰ ॥
ਰਾਮਸਰ ਕੇ ਇਸਨਾਨ ਕਾ ਫਲ ਹੋਵੈ ਦੁਖਟਾਰ ॥ 212 ॥

ਚੌਪਈ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ²¹ ਪੁਨ ਕਥਾ ਉਚਾਰੀ । ਭਗਤਿ ਸਿੰਘ ਸੁਨੀਏ ਨਿਰਧਾਰੀ ।
ਅਥਿਓ ਦਿਨੇਸ ਨਭੈ ਨਿਸ ਆਈ । ਸਭ ਸੰਗਤ ਨਿਜ ਘਰੈ²² ਸਿਧਾਈ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਤਹਾ ਰਹਾਏ । ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਨਿਜ ਮਹਿਲ ਮੋ ਆਏ ।
ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਬੁਢਾ ਤਹਿ ਰਹੇ । ਗੁਰ ਕੈ ਚਰਨ ਨਿਕਟ ਸੁਖ ਲਹੇ ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਘ²³ ਕੀ ਆਗਿਆ ਪਾਏ । ਸੇਵਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਿਕਟ ਰਹਾਏ ।
ਨਾਨਾ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬਨਾਏ । ਨਿਪੁੰਨ ਸੁਆਰ ਗੁਰ ਢਿਗ²⁴ ਲਯਾਏ ।
ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਤਬ ਭੋਜਨ ਕੀਨੇ । ਭਾਈ ਸਹਿਤ ਸੇਵਕ ਸੁਖ ਲੀਨੇ ।
ਘਰੀ ਚਾਰ ਨਿਸ ਜਥੈ ਬਿਹਾਈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਉ ਸੁ ਇਕੰਤ ਦਿਖਾਈ ॥ 213 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਭਾਈ ਜੀ ਬਿਨਤੀ ਕਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ।
ਚੰਦ ਕਿਰਨ ਨਹਿ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਗਾੜੇ ਬਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥ 214 ॥
ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤਬ ਗੁਰ ਕਹਾ ਸੁਨ ਭਾਈ ਨਿਰਭਾਰ ।
ਤੀਨ ਲੋਕ ਮਹਿ ਯਾਹ ਸਮ ਠੋਰ ਨ ਕੋਊ²⁵ ਨਿਹਾਰ ॥ 215 ॥

ਚੌਪਈ

ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਤਹਾ ਬਿਰਾਜੈ । ਨਿਰਖ ਸੋਭ ਨਿਸ ਪਤਿ ਮਨ ਲਾਜੈ ।
ਤੀਨ ਪਹਿਰ ਨਿਸ ਜਥੈ ਬਿਹਾਈ । ਜਾਗੇ ਗੁਰ ਸਭ ਕੋ ਸੁਖਦਾਈ ।
ਸਭੀ ਸੋਚ ਕਰ ਕੀਨ ਸਨਾਨਾ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕਾ ਪੁਨ ਧਰ ਧਿਆਨਾ ।
ਜੁਗਲ ਘਰੀ ਨਿਸ ਜਥੈ ਰਹਾਈ । ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮਨ ਇਹੁ ਆਈ ॥
ਬੋਲ ਹਜ਼ੂਰ ਬੁਢਾ ਗੁਰਦਾਸ । ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਕੀਓ ਪ੍ਰਗਾਸ ।

20. ਅ ਪੋਥੀ ਮਜਨ

21. ਅ ਪੋਥੀ ਕੇਹਰ

22. ਅ ਤੇ ਬ ਪੋਥੀ ਗ੍ਰਿਹਿ

23. ਅ ਪੋਥੀ ਨਿਧਾਨ

24. ਅ ਪੋਥੀ ਨਿਕਟ

25. ਬ ਪੋਥੀ ਅਵਰ

ਬੁਢੇ ਕਉ ਆਗਿਆ ਅਸ²⁶ ਦੀਨੀ । ਸਤਿ ਬਚਨ ਹਮਰੇ ਚਿਤ ਦੀਨੀ ।
ਸਭ ਸੰਗਤ ਕੋ ਜਾਇ ਉਚਾਰੇ । ਇਹ ਠਾਂ ਨਹਿ ਆਵੈ ਹਰਿ ਪਿਆਰੇ ॥
ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਦਰਸਨ ਕਰੈ । ਇਹ ਠਾਂ ਆਵਨ ਕੋਉ ਨ ਰਹੈ ॥ 216 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਤੁਮ ਭੀ ਤਿਹ ਠਾਂ ਹੀ ਰਹੋ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਜਾਇ ।
ਇਹੁ ਠਾਂ ਤੁਮ ਨਹੀਂ ਆਵਨਾਂ ਦੇਹਿ ਦਰਸ ਹਮ ਆਇ ॥ 217 ॥
ਬਚਨ ਮਾਨ ਬੁਢਾ ਗਯੋ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਓਰ ।
ਸੰਗਤ ਕਉ ਬੁਢੇ ਕਹੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ [ਬਚਨ]²⁷ ਬਹੋਰ ॥ 218 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਤਬ ਲੈ ਚੜ੍ਹਯੋ ਦਿਵਸ ਨਿਸ ਗਈ । ਸਭੈ²⁸ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਤਬ ਹਰਖਤਿ ਭਈ ।
ਰਹੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰੁ ਗੁਰਦਾਸ । ਔਰ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਆਵੈ ਪਾਸ ।
ਸੇਵਕ ਦੂਰ ਕਨਾਤ ਬਿਠਾਏ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਿਕਟ ਨਾਂ ਕੋਉ ਜਾਏ ।
ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਸ ਮੁਖਹੂੰ ਉਚਾਰੇ । ਸੁਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਪਿਆਰੇ ।
ਰਚੇ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਪਾਰਾ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਖਰਨਿ²⁹ ਮਹਿ ਸੁਖਧਾਰਾ ।
ਮਮ ਭਾਖਉ ਤੁਮ ਲਿਖੋ ਬਨਾਏ । ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਸੁਖ ਪਾਏ ।
ਪੋਥੀਆਂ ਇਹ ਗੁਰ ਬੇਦ ਸੁ ਬਾਣੀ । ਹਮ ਲਯਾਏ ਤੁਮ ਪਹਿ ਇਕਠਾਣੀ ।
ਜਥਾ ਸਮਝ ਅਸਥਾਨ ਬਨਾਏ । ਹਮ ਭਾਖਯੋ³⁰ ਤੁਮ ਲਿਖੋ ਬਨਾਏ ॥ 219 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਤਉ ਗੁਰਦਾਸ ਬਿਨਤੀ ਕਰੀ ਸੁਨ ਗੁਰ ਦੀਨ ਦਯਾਲ ।
ਤੁਛ ਜੀਵ ਮਮ ਅਲਪ ਬੁਧ ਕੈਸੇ ਲਖਉਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥ 220 ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਅਗਮ ਕਹਾਂ ਤੁਛ ਮਮ ਜੀਵ ।
ਨਤਿ ਨਤਿ ਕਮਲਜ³¹ ਕਹੈ ਪਰੈ ਨ ਗਣਪਤਿ ਸੀਵ ॥ 221 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਮੋਹਿ ਅਜਾਨ ਕੈਸੇ ਤਿੰਹ ਜਾਨਹੂੰ । ਇਹ ਅਖਰ ਨਹ ਭੇਦ ਪਛਾਨਹੂੰ ।
ਅਸ ਕਹ ਪਰਾ ਚਰਨ ਲਪਟਾਈ । ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਤਬ ਅਸ ਫੁਰਮਾਈ ॥
ਤੁਮ ਕਉ ਸਮਝ ਐਸ ਬਿਧ ਹੋਈ । ਜਥਾ ਦੇਖੀਏ ਬਾਲਕ ਕੋਈ ।
ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਤਿਹ ਸਦਨ ਮਝਾਰੇ । ਵਹਿ ਅੰਛਣ ਖੇਲਤ ਹਰਖਾਰੇ ॥
ਪੂਛੇ ਆਇ ਬਾਲ ਨਰ ਕੋਈ । ਤੁਮ ਗ੍ਰਿਹਿ ਮਹਿ ਬੇਲਤ ਕਹਿ ਸੋਈ ।

26. ਅ ਪੋਥੀ ਯਹਿ

27. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ

28. ਏ ਪੋਥੀ ਸਗਲੀ

29. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਅਛਰਨਿ

30. ਅ ਪੋਥੀ ਲਿਵਾਵਹਿ

31. ਏ ਪੋਥੀ ਬ੍ਰਹਮਾ

ਬਾਲ ਬਚਨ ਸੁਨ ਬੋਲਤ ਐਸੇ । ਭੀਤਰ ਤੇ ਸੁਨੀਏ ਬਚ ਜੈਸੇ ।
ਇਹੁ ਮਮ ਮਾਤਾ ਇਹੁ ਮਮ ਤਾਤ । ਇਹੁ ਮਮ ਭਾਈ ਹਿਤ ਬਖਯਾਤ ।
ਸਭ ਕੁਟੰਬ ਕਉ ਨਾਮ ਬਤਾਵੈ । ਤਿਸ ਜਨ ਮਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਤਬ ਆਵੈ ॥ 222 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਇਹੁ ਬਿਧਿ ਸਿਉ ਤੁਮ ਸਮਝਹੁ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ।
ਅਬ ਉਦਮ ਮਨ ਮੋ ਧਰੇ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕਰ ਜਾਪ ॥ 223 ॥
ਤਬ ਭਾਈ ਬੰਦਨ ਕਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਚਰਨ ਮਝਾਰ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਸੁ ਪੋਥੀ ਖੋਲ ਕੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀਨ³² ਦਿਦਾਰ ॥ 224 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ³³ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜਬ ਜੋਈ । ਤੀਨ ਕਾਲ ਕੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ।
ਤਤ ਕਾਲ ਪਤਰੇ ਰਚ ਲੀਨੇ । ਏਕ ਤਾਵ ਕੇ ਚਾਰ ਸੁ ਕੀਨੇ ।
ਪ੍ਰਥਮ ਬੰਦਨਾ ਗੁਰੁ ਕੋ ਧਾਰੀ । ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕੇ ਚਰਨ ਮਝਾਰੀ ।
ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਜੀ ਭਾਖ ਸੁਨਾਵਹਿ । ਜਥਾ ਜੋਗੁ ਬਾਣੀ ਜਹਿ ਪਾਵਹਿ ।
ਪ੍ਰੀਤ ਧਾਰ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ । ਚਰਨ ਕਮਲ ਗੁਰ ਕੇ ਮਨ³⁴ ਧਾਰੀ ।
ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਪੂਰਨ ਕੀਓ ਦਿਖੇ । ਭਗਤ ਸ਼ਬਦ ਪਾਛੇ ਤਬ ਲਿਖੇ ।
ਦੋਇ ਜਾਮ ਗੁਰ ਤਾਂਹਿ ਬਿਤਾਵਹਿ । ਬਹੁਰੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸੁ ਆਵਹਿ ।
ਸੰਗਤ ਕੇ ਆਇ ਦਰਸਨ ਦੇਈ । ਪੂਰ ਮਨੋਰਥ ਸਭਹੀ ਲੋਈ ॥ 225 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਜਾਮ ਦਿਵਸ ਜਬ ਹੀ ਰਹੈ ਫਿਰ ਜਾਵੈ ਤਿਤ ਓਰ ।
ਜਾਇ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਰਹੈ ਲਿਖ ਭਾਈ ਕਰ ਜੋਰ ॥ 226 ॥
ਇਹੁ ਬਿਧਿ ਸਿਉ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਸੁਖ ਰੂਪ ।
ਰੈਣ ਦਿਵਸ ਤਿਹ ਠਾਂ ਰਹਹਿ ਰਾਮਸਰ ਭੂਮ³⁵ ਅਨੂਪ ॥ 227 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੰਬੂ ਤੇ ਕਛੂ ਦੂਰੇ । ਤੰਬੂ ਔਰ ਲਗੇ ਅਤਿ ਰੂਰੇ ।
ਤਹਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਰੈਨ³⁶ ਬਸਾਵੈ । ਪ੍ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਇਸਨਾਨ ਸੁ ਪਾਵੈ ॥
ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਨਿਕਟ ਪਧਾਰੈ । ਕਰ ਬੰਦਨ ਗੁਰ ਉਪਮਾ ਉਚਾਰੈ ।
ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀ ਆਗਯਾ ਪਾਏ । ਬੈਠਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਿਕਟਾਇ ।
ਬਹੁਰ ਬੰਦਨਾ ਪੋਥੀਅਨ ਕਰਹਿ । ਬਾਣੀ ਕਾ ਪੁਨ ਉਦਮ ਕਰਹਿ ।
ਜਥਾ ਜੋਗ ਗੁਰੁ ਆਪ ਦਸਾਹੀ । ਭਾਈ ਲਿਖਤ ਤੋਨ ਸਮਝਾਈ ।

32. ਅ ਪੋਥੀ ਕੀਓ

33. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਨਦਰਿ

34. ਅ ਪੋਥੀ ਰਿਦ

35. ਅ ਪੋਥੀ ਧਰਤ

36. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ

ਇਹ ਬਿਧਿ ਸਿਉ ਕਰ ਨਿਤ³⁷ ਬਿਵਹਾਰਾ । ਭਾਈ ਜੀ ਅਰ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਾ ।
 ਏਕ ਦਿਵਸ ਗੁਰ ਚਰਿਤ ਬਿਚਾਰੇ । ਤਰੈ ਸੁਖੈਨ ਸਿੰਧ ਨਰ ਪਾਰੇ ॥ 228 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਦੋਇ ਜਾਮ ਦਿਨ ਜਾਨਕੈ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਆਇ ।
 ਸੰਗਤ ਕੇ ਦਰਸਨ ਦੀਓ ਭੁਗਤਿ ਜੁਗਤਿ³⁸ ਵਰਤਾਇ ॥ 229 ॥
 ਜਾਮ ਦਿਵਸ ਜਬ ਹੀ ਰਹਿਓ ਗਏ ਰਾਮਸਰ ਆਪ ।
 ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਤਬ ਰਚੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਜਾਪ ॥ 230 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤਾਂ ਕੀ ਉਪਮਾ³⁹ ਕਹੀ । ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਮਧ ਇਹ ਲਹੀ ।
 ਤੀਨ ਲੋਕ ਮਹਿ ਜੋ ਨਰ ਪੜੈ । ਜਨਮ ਜਨਮ ਅਘ ਛਿਨ ਮਹਿ ਸੜਹਿੰ ।
 ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਜੋ ਕਹਾ ਸਲੋਕ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾਂ ਕਹਿ ਦੁਹੰ ਲੋਕ ।
 ਆਦਿ ਅੰਤ ਗੁਰ ਏਕ ਸਮਾਨਾ । ਜਿਹ ਆਸ੍ਰਿਤ ਜਗੁ ਸਿੰਧ ਤਰਾਨਾਂ ।
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੁਖ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਅਲਾਵਹਿੰ । ਲਿਖਤ ਪੌਨ ਸਮ⁴⁰ ਭਾਈ ਜਾਵਹਿੰ ।
 ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮਨ ਭਾਈ ਹੋਇ । ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੁਨੇ ਲਿਖੇ ਦੁਖ ਖੋਇ ।
 ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਭੋਗ ਗੁਰ ਪਾਯੋ । ਦਿਨ ਪਤਿ ਲੋਪ ਨਿਸਾਗਮ ਪਾਯੋ ।
 ਭਾਈ ਜੀ ਨਿਜ ਡੇਰੇ ਆਏ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਿਜ ਸੇਜਾ ਸੁਖ ਪਾਏ ॥ 231 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਜਾਮ ਨਿਸਾ ਜਬ ਹੀ ਗਈ ਮਨ ਵਿਚਾਰ ਗੁਰ ਕੀਨ ।
 ਸਮਾ ਘੋਰ ਕਲ ਆਇਓ⁴¹ ਸਭ ਨਰ ਵਿਖਿਅਨ ਲੀਨ ॥ 232 ॥
 ਏਕ ਘਰੀ ਨਹਿ ਹਰਿ ਭਜੈ ਨਹਿੰ ਧਨ ਦਾਨ ਕਰੇਹਿੰ ।
 ਅਤਿ ਅਚਰਜ ਮੇ ਮਨ ਭਯੋ ਮੁਕਤਿ ਕੈਸ ਬਿਧ ਲੇਹਿੰ ॥ 233 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਬਖਾਨੇ । ਚਵੀਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸ੍ਰਾਸ ਨਰ ਪਾਨੇ ।
 ਅਸ ਉਪਾਵ ਕਰੀਏ ਕੋਊ ਤਾਂਤੇ । ਸ੍ਰਾਸ ਸਫਲ ਹੋਵਹਿੰ ਸਭ ਯਾਂਤੇ ।
 ਅਸ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਭ ਨਿੰਦਾ ਪਾਈ । ਪਰਉਪਕਾਰ⁴² ਗੁਰੂ ਸੁਖਦਾਈ ।
 ਤੀਨ ਜਾਮ ਨਿਸ ਜਬੈ ਬਿਹਾਨੀ । ਜਾਗੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਗੁਰ ਗਿਆਨੀ ।
 ਪ੍ਰਿਥਮ ਸੋਚ ਗੁਰ ਮਜਨ ਕਰਾਏ । ਪੁਨ ਗੁਰਦਾਸ ਕੀ ਓਰ ਸਿਧਾਏ ।
 ਤਾਂਕੋ ਸੰਗ ਲੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਆਏ । ਰਾਮ ਸਰੋਵਰ⁴³ ਅਤਿ ਸੁਖ ਪਾਏ ।

37. ਅ ਪੋਥੀ ਰੋਜ

38. ਅ ਪੋਥੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ, ਏ ਪੋਥੀ ਜੋਗਿ ਜੁਗਤਿ

39. ਅ ਪੋਥੀ ਮਹਿਮਾ

40. ਏ ਪੋਥੀ ਗਉੜੀ

41. ਅ ਪੋਥੀ ਕਲਯੁਗ ਅਯੋ

42. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਪਰੋਪਕਾਰ

43. ਅ ਪੋਥੀ ਰਾਮਸਰ ਮਹਿ

ਤਿਹ ਠਾਂ ਦੁਹੀਅਨ ਮਜਨ ਕੀਨੋ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਅਰ ਭਾਈ ਸੁਖ ਲੀਨੋ ।
ਸਰ ਈਸਾਣ ਕੋਣ ਇਕ ਬੇਰੀ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨਿਜ ਨੈਨਨ ਹੇਰੀ ॥ 234 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਤਾਂਹਿ ਤਰੇ ਬੈਠਤ ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਸੁਖ ਪਾਇ ।
ਤਬ ਭਾਈ ਬੈਠਤ ਭਯੋ ਸਨਮੁਖ ਭੂਮ ਬਨਾਇ ॥ 235 ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਬੋਲਤ ਭਏ ਸੁਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ।
ਸਮਾਂ ਘੋਰ ਕਲ ਆਇਓ ਕਰ ਕੋਊ ਜਤਨ⁴⁴ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ॥ 236 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਤਬ ਗੁਰ ਮੁਖ ਸੁਖਮਨੀ ਉਚਾਰੀ । ਮਣਿਨ ਮਾਲ ਮਾਨੋ ਉਰ ਧਾਰੀ ।
ਚਵੀ ਹਜ਼ਾਰ ਅਛਰ ਇਹ ਧਰੇ । ਯਾਕੀ ਉਪਮਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਰਰੇ ॥
ਚਾਰ ਪੌੜੀਆਂ ਅੰਤ ਜੋ ਧਾਰੀ । ਤਾਂ ਕੇ ਮਧ ਗੁਰ ਉਪਮ ਬਿਥਾਰੀ ।
ਇਛਾ ਤਿਹ ਸਭ ਪੂਰਨ ਹੋਈ । ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰਖ ਨਰ⁴⁵ ਸਭਨੀ ਲੋਈ ।
ਉਚ ਅਸਥਾਨ ਸਭਨ ਤੇ ਪਾਵੈ । ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਸੋ ਰਹਿ ਜਾਵੈ ।
ਖੇਮ ਸਾਤਿ ਤਿਹ ਰਿਧ ਸਿਧ ਹੋਈ । ਨਿਰਮਲ ਬੁਧ ਗਯਾਨ ਮਲ ਧੋਈ ।
ਜਪ ਤਪ ਜੋਗ ਧਯਾਨ ਦਮ ਜੋਊ । ਚਾਰ ਬੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨਿ ਫਲ ਹੋਊ ।
ਰਾਜਸੂਇ ਹੈ ਮੇਧ ਫਲ ਹੋਈ । ਜਨਮ ਬੀਚ ਨਹਿ ਆਵੇ ਸੋਈ ॥ 243 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਪ੍ਰਾਤ ਸਮੇ ਜੋ ਸੁਖਮਨੀ ਪੜੈ ਕੋਊ ਹਿਤ ਧਾਰ ।
ਤਾਕੇ ਫਲ ਸਭਰੀ ਲਹੈ ਸੁਨੈ ਲਹੈ ਫਲ ਚਾਰ ॥ 244 ॥
ਉਚ ਨੀਚ ਜਨ ਜੋ ਪੜੈ ਕਾਲ ਨਿਕਟਿ ਨਹਿ ਆਇ ।
ਅੰਤ ਸਮੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਸੁ ਗੁਰ ਪਰਮ ਧਾਮ ਪੁਨ ਪਾਇ⁴⁶ ॥ 245 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸੁਖਮਨੀ ਫਲੁ ਐਸ ਉਚਾਰਾ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਕੀਆ ਪਰ ਉਪਕਾਰਾ ।
ਬਹੁਰੇ ਭਾਈ ਜੀ ਐਸ ਉਚਾਰੀ । ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸੁਨੀਏ ਹਿਤ ਧਾਰੀ ।
ਰਾਮਸਰ ਨਿਕਟਿ ਇਹ ਬੇਰ ਬਿਰਾਜੈ । ਜਿੰਹ ਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਆਸਨ ਛਾਜੈ ।
ਸੁਖਮਨੀ ਜਿਹ ਠਾਂ ਬੈਠ ਉਚਾਰੀ । ਜੋਊ ਦਰਸ ਕਰਹਹਿ ਨਰ ਨਾਰੀ ।
ਸੁਖਮਨੀ ਫਲ ਤਿੰਹ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੇਵੈ । ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਘਰ ਹੀ ਲੇਵੈ ।
ਬੇਰੀ ਪਾਪ ਤਾਹਿ ਨਿਬੇਰੀ ਜਾਨੋ । ਜਾਂਕੇ ਦਰਸ⁴⁷ ਸਗਲ ਅਘ ਹਾਨੋ ॥ 246 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਭਗਤਿ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਿਹੀ ਭਾਈ ਲਿਖੀ ਬਨਾਇ ।

44. ਅ ਪੋਥੀ ਕੋਈ

45. ਅ ਪੋਥੀ ਪੁਰਖ

46. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਕਉ ਚਾਇ

47. ਅ ਪੋਥੀ ਪਖਹਿ

ਸੁਖਮਨੀ ਕੋ ਫਲ ਮੇਰ ਸਮ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਿਓ ਸੁਨਾਇ ॥ 247 ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੋ ਇਹ ਬਿਰਦ ਹੈ ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਦਾਸ ਉਧਾਰਿ ।

ਦਾਸ ਦੁਖ ਨਹਿ ਦਿਖ ਸਕਹਿ ਕਰਹਿ ਤਾਹਿ ਭਵਪਾਰਿ ॥ 248 ॥

ਸਵੈਯਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਚਰਿਤ ਦਿਖਾਵਨ ਹੇਤ ਮਹਾਂ ਸੁਖ ਕੇਤ ਸੁ ਬਯੋਤ ਬਨਾਯੋ ।

ਰਾਗ ਸੁ ਗਉੜੀ ਮਹਿ ਧਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਨੇ ਪਾਇਕੈ ਭੋਗ ਗੁਰੂ ਹਰਖਾਯੋ ।

ਵਾਰਾਂ ਲਿਖਾਇ ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਪਾਇਕੈ ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਪੁਨ ਸਬਦ ਲਿਖਾਯੋ ।

ਬਿਸਮੈ ਮਨ ਪਾਇ ਸੁ ਭਾਈ ਲਿਖੈ ਹਰਿ ਮਾਯਾ ਜਬੈ ਮਨ ਤਾਹਿ ਭੁਲਾਯੋ ॥ 249 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਅਤਿ ਸੁਖ ਸੇ ਭਾਈ ਲਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੁਖਹੁੰ ਉਚਾਰ ।

ਭਗਤਿ ਸਬਦ ਪਾਛੈ ਲਿਖੇ ਸਨਮੁਖ ਦੇਹਿ ਦਿਦਾਰ ॥ 260 ॥

ਰਾਮਕਲੀ ਸੁਭ ਰਾਗ ਮਹਿ ਆਨੰਦ ਲਿਖ ਸੁਖ ਖਾਨ ।

ਸੁੰਦਰ ਸਦ ਪਾਛੈ ਲਿਖਯੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ ॥ 261 ॥

ਸੋਰਠਾ

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਗਾਥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਜੋ ਸੁਨੈ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਰੈ ਸਨਾਥ ਰੰਕ ਭੂਪ ਤਤ ਛਿਨ ਕਰੈ ॥ 262 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਜਿਹ ਨਰ ਕਉ ਜਗ ਕੋਊ ਨ ਜਾਨੇ । ਨਾਮ ਜਪਤ ਸੇ ਚਹੁੰ ਕੁੰਟ ਮਾਨੇ ।

ਸਤਾ ਅਰੁ ਬਲਵੰਡ ਮਿਰਾਸੀ । ਤਾਂਕੀ ਕਟੀ⁴⁸ ਗੁਰੂ ਭਵ ਫਾਸੀ ।

ਤਿਨਹਿ ਵਾਰ ਗੁਰ ਉਪਮਾ⁴⁹ ਉਚਾਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਿ ਲਿਖ ਗੁਰ-ਧਾਰੀ ।

ਰਾਮਕਲੀ ਦੁਇ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਜਬ । ਤਾਂ ਪਾਛੈ ਸੇ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਤਬ ।

ਇਹ ਸੁਨ ਭਗਤਿ ਸਿੰਘ ਬਿਸਮਾਯੋ । ਸੰਸਾ ਧਰ ਮੁਖ ਬੈਨ ਸੁਨਾਯੋ ॥

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਰੀ । ਹ ਗੁਰ ਤੁਮ ਹੋ ਸੰਸੈ ਹਰੀ ।

ਮੇਰੇ ਮਨ ਅਸ ਸੰਸਾ ਭਯੋ । ਭ੍ਰਮ ਨਾਮ ਐਸੇ ਤੁਮ ਲਯੋ ।

ਤਿਨੇ ਵਾਰ ਸੇ ਕੈਸ ਉਚਾਰੀ । ਕੈਸੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖ ਧਾਰੀ ॥ 263 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਛੋਰ ਕਥਾ ਸਭ ਹੀ ਕਹੋ ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨਾਨਾਥ ।

ਤੁਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸੁਆਮੀ ਸਦਾ ਹੋਊ ਤੁਮ ਦਾਸ ਅਨਾਥ ॥ 264 ॥

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਬਿਨਤ⁵⁰ ਸੁਨ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਗੁਨ ਗਾਨ ।

ਹੁਇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬੋਲਤ ਭਏ ਪਰਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤਿਹ ਜਾਨ ॥ 265 ॥

48. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਕਾਟੀ

49. ਏ ਪੋਥੀ ਸਿਫਤ

50. ਅ ਪੋਥੀ ਅਰਜ

ਚੌਪਾਈ

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੁਮਰੇ ਸਮ ਕੋਈ । ਤੀਨ ਲੋਕ ਮਹਿ ਹੋਇ ਨ ਹੋਈ ।
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਉਪਮ ਸੁਨਨ ਕੀ ਚਾਹਾ । ਤੁਮਰੇ ਮਨ ਮਹਿ ਅਧਿਕ ਉਮਾਹਾ ।
 ਅਬ ਸੋ ਕਥਾ ਸੁਨੋ ਮਨ ਲਾਈ । ਕਹੀ ਸੁ ਵਾਰ ਮੁਕਤਿ ਜਿਮਿ ਪਾਈ ।
 ਬਡੋ ਭ੍ਰਾਤ ਬਲਵੰਡ ਪ੍ਰਮਾਨੋ⁵¹ । ਸਤਾ ਤਾਂਕੋ ਅਨੁਜੁ ਪਛਾਨੋ ।
 ਧਨ ਬਿਨ ਦੁੰਹੁ ਭ੍ਰਾਤ ਦੁਖ ਪਾਯੋ । ਬਲਵੰਡ ਤਬ ਕਿਹ ਦੇਸ ਸਿਧਾਯੋ ।
 ਸਤਾ ਰਹਯੋ ਗੁਰੂ ਨਿਕਟਾਰੇ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਤਿੰਹ ਖੇਦ⁵² ਨਿਵਾਰੇ ।
 ਸਤਾ ਗੁਰ ਢਿਗ ਕੀਰਤਨ ਕਰੈ । ਜੋ ਚਾਹੈ ਸੋਈ ਕਰ ਪਰੈ ॥
 ਦੇਸ ਦੇਸ ਫਿਰ ਬਡ ਦੁਖ ਪਾਯੋ । ਬਲਵੰਡ ਅੰਤ ਸਤਿਗੁਰ ਢਿਗ⁵³ ਆਯੋ ॥ 266 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਰੀ ਬਲਵੰਡ ਕਬਿਤ ਬਨਾਇ ।
 ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿੰਹਿ ਧੀਰਜ ਦੇ ਐਸੇ ਕਹਿਓ ਸੁਨਾਇ ॥ 267 ॥
 ਇਤਰ ਬੈਨ ਤੁਮ ਨਾ ਰਹੇ ਮੁਹਿ ਆਗਿਆ ਇਹ ਮਾਨ ।
 ਮਿਲ ਸਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇ ਸੁਨੋ ਰਾਇ ਬੁਧ ਵਾਨ ॥ 268 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਿੰਹ ਨਾਮ ਉਚਾਰਾ । ਬਹੁ ਧਨ ਦੀਨੋ ਤਾਂਹਿ ਮੁਰਾਰਾ ॥
 ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਹਰਖ ਅਤਿ ਭਯੋ । ਆਗਯਾ ਧਨ ਲੈ ਧਾਮ ਨਿਜ ਗਯੋ ॥
 ਦੋਊ ਭ੍ਰਾਤ ਮਿਲ ਰੁਚ ਸਿਉ ਗਾਵਹਿ । ਕਰ ਕੀਰਤਨ ਬਡ ਸੋਭਾ ਪਾਵਹਿ ॥

ਚੌਪਾਈ

ਤੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਤਹਾਂ ਸਿਧਾਏ । ਬਲਵੰਡ ਸਤੇ ਗ੍ਰਿਹਿ ਗੁਰ ਆਏ ।
 ਆਗੇ ਬੈਠ ਰਹੇ ਧਰ ਮਾਨ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਹਿੰ ਆਦਰ ਠਾਨ ।
 ਬੈਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ⁵⁴ ਬਚਨ ਅਲਾਏ । ਕਾਰਨ ਕੌਨ⁵⁵ ਤੁਮਹਿ ਰਿਸ ਖਾਏ ।
 ਜਿਤਨੋ ਦਰਬ ਚਹੁ ਅਬ ਲੇਵੇ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਭੰਡਾਰ ਅਭੇਵੇ ॥
 ਬਲਵੰਡ ਕਹਾ ਹਮ ਕਛੁ ਨ ਦੇਖਾ । ਤੁਮ ਭਾਖਤ⁵⁶ ਭੰਡਾਰ ਅਲੇਖਾ ।
 ਸਹੰਸੁ ਰੁਪਯਾ ਲਗੇ ਬਿਵਾਹਾ । ਤਮ ਦੀਓ ਸਤ ਏਕ ਉਮਾਹਾ ।
 ਤੁਮਰੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਹਮ ਜਾਵਹਿ । ਔਰ ਜਗਤ ਤੇ ਮਾਂਗ ਲਿਆਵਹਿ ।
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਹਾ ਕ੍ਰੋਧ⁵⁷ ਨਹੀਂ ਧਾਰੇ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੇ ਬੈਨ ਚਿਤਾਰੇ ॥ 281 ॥

51. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਤੁਮ ਜਾਨੋ

52. ਏ ਪੋਥੀ ਭੂਖ

53. ਅ ਪੋਥੀ ਪਹਿ

54. ਏ ਪੋਥੀ ਸਤਿਗੁਰੂ

55. ਅ ਪੋਥੀ ਕਹਿ

56. ਅ ਪੋਥੀ ਉਚਰਹਿ

57. ਅ ਪੋਥੀ ਰਿਸ

ਦੋਹਰਾ

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਪੂਛਤ ਭਯਾ ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਕਿਆ ਬਚ ਭਾਖ ।
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਬਚ ਕਹੈ ਸੇਉ⁵⁸ ਸੁਨਾਵੇ ਸਾਖ ॥ 282 ॥
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਕਹਾ ਸੁਨਹੁ ਸਿਖ ਨਿਰਧਾਰ ।
ਏਕ ਸਮੇਂ ਜਾਵਤ ਭਏ ਰਾਵੀ ਤਟ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ 283 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਏਕ ਅਨੀਹ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ । ਰਾਵੀ ਤਟ [ਬੈਠੇ]⁵⁹ ਸੁਖ ਖਾਨਕ ।
ਦਾਲ ਭੂਮ ਸਾਥ ਮਰਦਾਨੇ । ਢੁੰਢਤ ਆਏ ਗੁਰੂ ਨਿਕਟਾਨੇ ।
ਮਰਦਾਨੇ ਕੇ ਤਬ ਗੁਰੂ ਕਹਾ । ਰਬਾਬ ਬਜਾਵੇ ਰਾਗ ਸੁ ਗਹਾ ।
ਰਬਾਬ ਬਜਾਯੇ ਤਿੰਹ ਬਡ ਭਾਗੇ । ਆਪ ਦਾਲੇ ਸਿਉ ਗਾਵਨਿ ਲਾਗੇ ।
ਘੜੀ ਜੁਗਲ ਦਿਨ ਜਬੈ ਰਹਾਈ ॥ ਆਸਾ ਰਾਗਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਗਾਈ ।
ਸੁਨਤ ਰਾਗ ਪੰਛੀ ਮ੍ਰਿਗ ਮੇਰੇ । ਬੈਰ ਭਾਵ ਨਿਜ ਮਨ ਨਹੀਂ ਜੋਰੇ ॥
ਮਾਨ ਕੀਓ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾਲੇ । ਮ੍ਰਿਗ ਪੰਛੀ ਮੋਹ ਹਮ ਖਿਆਲੇ ।
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਬ ਮੇਨ⁶⁰ ਸੁਧਾਰੀ । ਦਾਲੇ ਕਹਿਓ ਮੇਨ⁶⁰ ਕਿਮ ਸਾਰੀ ॥ 284 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਬ ਕਹਾ ਤੁਮੈ ਮਾਨ ਅਬ ਕੀਨ ।
ਮਾਨ ਸਹਿਤਿ ਕਲਿਆਨ ਨਹਿਂ ਕਰੇ ਜਤਨ ਚਿਤ ਚੀਨ ॥ 285 ॥
ਤਬ ਦੁਹੀਅਨ ਬਿਨਤੀ ਕਰੀ ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਬਖਸ ਦਿਆਲ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤਬ ਕਹਾ ਲਿਖਾ ਇਹੀ ਬਿਧ ਭਾਲ ॥ 286 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਨਮੁਖ ਆਇਕੈ ਕੀਨੀ ਵਾਰ ਉਚਾਰ ।
ਰਾਮਕਲੀ ਸੁਭ ਰਾਗ ਮਹਿ ਪਉੜੀ ਅਸਟ ਸੁਧਾਰ ॥ 316 ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਸ ਕਹਾ ਪਉੜੀ ਚਾਰ ਸੁ ਆਦਿ ।
ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਵਰਨਨ ਕਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ॥ 317 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਅੰਗਦ ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ । ਇਕ ਇਕ ਪਉੜੀ ਜਸ ਪਰਕਾਸ਼ ।
ਇਕ ਪਉੜੀ ਮਹਿ ਉਪਮ ਉਚਾਰੀ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਪਰਤਖ ਨਿਹਾਰੀ ।
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤਬ ਬਿਨਤੀ ਕਰੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭ ਹਰੀ ।
ਕੋਊ ਕਹੇ [ਅਮਰ]⁶¹ ਗੁਰ ਆਗੇ । ਕਰੀ ਵਾਰ ਇਨ ਅਤਿ ਅਨੁਰਾਗੇ ।
ਰਾਮਦਾਸ ਆਗੇ ਕੋਊ ਭਾਖੇ । ਤੁਮ ਭਾਖਤ ਹੋ ਅਰਜਨ ਸਾਖੇ ।

58. ਏ ਪੋਥੀ ਹਮਰਿ

59. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ

60. ਅ ਪੋਥੀ ਮਸਟ

61. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋਂ

ਇਹ ਭਰਮ ਹਰਉ ਦਾਸ ਮਮ ਜਾਨੀ । ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਬ ਬੋਲੇ ਬਾਨੀ ।
ਕਪੋਲਕ ਕਹਹਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨ ਕੋਈ । ਪ੍ਰਤਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣ ਇਹ ਹੋਈ ।
ਅਸ਼ਟਮ ਪਉੜੀ ਉਸਤਤ ਕਰੀ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੀ ਹਿਤ ਸਿਉਂ ਭਰੀ ॥ 318 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਪ੍ਰਤਖ ਬੈਠੇ ਅਰਜਨ ਗੁਰੁ ਇਹ ਬਚ ਪ੍ਰਗਟਿ ਉਚਾਰ ।
ਤਾਂਤੇ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨਿਕਟਿ ਕਹੀ ਵਾਰ ਨਿਰਧਾਰ ॥ 319 ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ⁶² ਹਰਖਤਿ ਭਏ ਸੁਨੀ ਵਾਰ ਸੁਖ ਖਾਨ ।
ਤਤਕਾਲ ਤਬ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਿ ਆਨ ॥ 320 ॥

ਸੋਰਠਾ

ਪਾਛੇ ਭਯੋ ਅਲੋਪ ਰਬਾਬ ਗੁਰੁ ਰਿਸ ਦੇਖ ਕੈ ।
ਪੁਨ ਆਯੋ ਧਰ ਓਪ ਬਲਵੰਡ ਸਤਾ ਹਰਖ ਭੇ ॥ 321 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਬਲਵੰਡ ਸਤੈ ਭਈ ਦੇਹ ਅਰੋਗ । ਭਯੋ ਕੰਠ ਕੋਕਲ ਸਮ ਜੋਗ ।
ਉਪਮ ਵਾਰ ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀਨੀ । ਕਸਟਿ ਨਿਵਾਰਨ ਅਤਿ ਸੁਖ ਦੀਨੀ ।
ਜਿੰਹ ਨਰ ਕੋ ਬਡ ਰੋਗ ਦੁਖਾਵੈ । ਯਾਹਿ ਪੜੈ⁶³ ਦੁਖ ਦੂਰ ਪਰਾਵੈ ।
ਔਰ ਕਸ਼ਟ ਕਉ ਰਹਿਨ ਨ ਪਾਈ । ਪੜੈ ਵਾਰ ਜੋ ਨੇਮ ਧਰਾਈ ।
ਆਗੇ ਕਥਾ ਅਨੇਕ⁶⁴ ਪ੍ਰਕਾਰਾ । ਬਪੈ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ ਕਹਹੂੰ ਸੁਧਾਰਾ ।
ਫੂਮ ਵਾਰ ਤੁਮ ਪੂਛੀ ਸਾਖੀ । ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸੈ ਤੋ ਕਉ ਆਖੀ ॥ 322 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਭਗਤਿ ਸਿੰਘ ਗੁਰ ਕੋ ਬਿਰਦ ਸੈਵਕ ਸਦਾ ਸਹਾਇ ।
ਪੈਜ ਭਗਤਿ ਜੁਗ ਜੁਗ ਰਖੈ ਬੰਧੀ ਭਗਤਿ ਛੁਡਾਇ ॥ 323 ॥
ਲਧੇ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕਰੀ⁶⁵ ਮਧ ਦੀਵਾਨ ਗੁਰ ਆਪ ।
ਲਧੇ ਵਸ ਮੇ ਕਉ ਕੀਓ ਪਰਉਪਕਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ॥ 324 ॥

ਸਵੈਯਾ

ਪਰਉਪਕਾਰ ਔ ਨਾਮ ਕੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਜਗ ਤੀਰਥ ਤਪ ਤਾਪ ਕਰਾਰੇ ।
ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰੇ ਨ੍ਰਿਪ ਬਿਕ੍ਰਮ ਤਾਹਿ ਭਨਹਿ ਜਗ ਮਹਿ ਜਸ ਸਾਰੇ ।
ਪਰਉਪਕਾਰ ਨ ਨਾਮ ਜਪੈ ਨਰ ਪੁੰਛ ਬਖਾਨ ਬਿਨਾ ਪਸੁਆਰੇ ।
ਸਫਲ ਜਨਮ ਤਿਸਹੀ ਜਗ ਮਹਿ ਜੋਊ ਨਾਮ ਜਪੈ ਚਿਤ ਪਰਉਪਕਾਰੇ ॥ 325 ॥

ਅੜਿਲ

ਲਧਾ ਗੁਰ ਨਿਕਟਾਇ ਰਹਿਓ ਸੁਖ ਪਾਇਕੈ ।

62. ਅ ਪੋਥੀ ਨਿਧਿ

63. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਪਠੈ

64. ਅ ਪੋਥੀ ਅਨਿਕ

65. ਅ ਪੋਥੀ ਕਹੀ

ਕਿਤਕ ਦਿਵਸ ਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁ ਖੇਦ ਗਵਾਇਕੈ ।
ਪੁਨ ਲਧੇ ਅਸ ਭਾਖ ਦਯਾ⁶⁶ ਪ੍ਰਭ ਕੀਜੀਏ ।
ਹੋ ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਪਛਾਨ ਬਿਦਾ ਪ੍ਰਭ ਦੀਜੀਏ ॥ 326 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਲਧਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਿਦਿਆ ਕੀਨੋ । ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁਇ ਬਡ ਸੁਖ ਲੀਨੋ ।
ਚਰਨ ਬੰਦਨਾ ਪਰਿਕ੍ਰਮਾ ਕਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕੀ ਲਧੇ ਸੁਖ ਭਰੀ ।
ਮਥਾ ਟੇਕ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਆਯੋ । ਪੁਨ ਲਾਹੌਰ ਕੀ ਓਰ ਸਿਧਾਯੋ ।
ਇਹ ਠਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕਰਹਿ ਉਪਾਈ । ਜੇ ਉਚਰਿਹਿ ਭਾਈ ਲਿਖ ਜਾਈ ॥
ਕਹਹੁ ਰਾਗ ਸਭ ਕਥਾ ਬਧਾਏ । ਤਾਂਤੇ ਕਰਿ ਸੰਕੋਚ ਸੁਨਾਏ ।
ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਲਿਖ ਵਾਰ ਉਚਾਰੀ । ਤ੍ਰੈ ਪੌੜੀ ਹੀ ਰਚੀ ਮੁਰਾਰੀ ।
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤਬ ਸੰਸਾ ਕੀਨਾ । ਤ੍ਰੈ⁶⁷ ਪਉੜੀ ਕਿਸੈ ਵਾਰ ਨ ਚੀਨਾ ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਹੁ ਕਹਾ ਸੁਨਾਏ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਚਰਿਤ ਨ ਕੋਇ ਲਖਾਏ ॥ 327 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਜਬੈ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਰਚੀ ਪਉੜੀ ਤ੍ਰੈ ਸੁਖ ਖਾਨ ।
ਲਾਂਗ੍ਰੀ ਤਤ ਛਿਨ⁶⁸ ਆਇ ਕੇ ਐਸੇ ਕੀਓ ਬਖਾਨ ॥ 328 ॥
ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਿਆਰ ਅਬੈ ਭਯੋ ਆਯੋ ਜੀਉ⁶⁹ ਮਹਾਰਾਜ ।
ਦੇਖ ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਬੈ ਉਠੇ ਆਪਿ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ॥ 329 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਤ੍ਰੈ ਪੌੜੀ ਇਹ ਹੇਤ ਰਹਾਈ । ਔਰ ਬਾਤ ਗੁਰ ਕੇ ਮਨ ਆਈ ।
ਦੋਇ ਪਹਿਰ ਭਾਈ ਈਹਾਂ ਰਹੈ । ਬਾਣੀ ਬਹੁਰ ਜਾਇ ਨਿਜ ਕਹੈ ।
ਦੋਇ ਪਉੜੀ ਇਨ ਸਾਥ ਮਿਲਾਈ । ਬਸੰਤ ਮਾਂਹਿ ਗਾਵੈ ਸੁਖ ਪਾਈ ।
ਬਹੁਰ ਗੁਰੁ ਕੀ ਗੁਰ ਹੀ⁷⁰ ਜਾਨੈ । ਕੋਨ ਸੰਦੇਹਿ ਚਿੰਤ ਮਹਿ ਠਾਨੈ ।
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਇ ਜਾਮ ਲਿਖਾਈ । ਬਹੁਰ ਲਿਖਹਿ ਬਾਣੀ ਨਿਜ ਭਾਈ ।
ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀ ਛਾਯਾ ਧਾਰੈ । ਵਾਰ ਕਬਿਤ ਸੁ ਪ੍ਰਗਟਿ ਉਚਾਰੈ ।
ਇਹ ਮਮ ਕਥਾ ਔਰ ਸੁਨ ਲੀਜੈ । ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਸਥਿਰ ਚਿਤ ਕੀਜੈ ।
ਲਧਾ ਜਬ ਲਾਹੌਰ ਘਰ⁷¹ ਗਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਜਸ ਤਹਿ ਬਰਨਤ ਭਯੋ ॥ 330 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਚਾਰ ਭਗਤਿ ਤਿਹ ਠਾਂ ਰਹਿਹ ਕਾਨਾ ਛਜੂ ਜਾਨ ।

66. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਗਯਾ

67. ਅ ਪੋਥੀ ਤਿਨ

68. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਤਬਹੀ

69. ਅ ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ

70. ਏ ਪੋਥੀ ਸਤਿਗੁਰ

71. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਗ੍ਰਿਹ

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਪੀਲੋ ਭਗਤ ਮਨ ਮਹਿ ਭਗਤਿ ਗੁਮਾਨ ॥ 331 ॥
ਲਧੇ ਸਿਉ ਪੂਛਤ ਭਏ ਕਹੁ ਨਿਜ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਤ ।
ਕਿਆ ਰਹਿਣੀ ਕਿਆ ਕਰਤ ਹੈ ਤੁਮ ਦੇਖਯੋ ਬਿਖਯਾਤ ॥ 332 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਲਧੇ ਕਹਾ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਧਾਰੀ । ਅਜ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ।
ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਾਯੋ । ਤਾਰਨ ਜਗਤ ਜਹਾਜ ਸੁਹਾਯੋ ॥
ਸਭ ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਸਬਦਿ ਲਿਖਾਏ । ਨਿਸਕਪਟਿ ਭਗਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਮਨ ਭਾਇ ।
ਇਹ ਸੁਨ ਤਿਨ⁷² ਕ੍ਰੋਧ ਮਨ ਕੀਨਾ । ਦੇਹਿ ਰੋਹਿ ਜਿਹ ਭਗਤਿ ਨ ਚੀਨਾ ।
ਤਾਂਤੇ ਸਬਦ ਲਿਖੈ ਗੁਰ ਤੋਰੇ । ਹਮਰੇ ਬਿਨ ਪ੍ਰਮਾਨ ਨਹਿ ਸੋਰੇ ।
ਚਾਰਹੁ ਨਿਜ ਮਨ ਏਹੁ ਵਿਚਾਰੀ । ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਚਲਹਿ ਨਿਹਾਰੀ ।
ਅਸ ਵਿਚਾਰ ਚਾਰਹੁ ਤਬ ਆਏ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਿਕਟ ਮਾਨ ਰਿੰਦ ਜਾਏ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਉਠੇ ਦੇਖ ਤਿਨ ਆਵਤ । ਪ੍ਰਸਪਰ ਬੰਦਨ ਕਰ ਸੁਖ ਪਾਵਤ ॥ 333 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਹਰਖ ਸਹਤਿ⁷³ ਬੈਠਤਿ ਭਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰ ।
ਬਡ ਕਿਰਪਾ ਹਮ ਪਰ ਕਰੀ ਦੀਓ ਦਰਸ ਇਹ ਵਾਰ ॥ 334 ॥
ਕਾਨਾ ਤਬ ਬੋਲਤਿ ਭਯੋ ਇਹ ਕਾਰਣ ਹਮ ਆਇ ।
ਰਚਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਤੁਮ ਹਮ ਸੁਨਯੋ ਭਗਤਨਿ ਸਬਦ ਲਿਖਾਇ⁷⁴ ॥ 335 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਦੇਹ ਗੇਹ ਤਿਨਕੇ ਨਹਿ ਕੋਈ । ਕਹਾ ਭਏ ਨਰ ਜਾਨ ਨ ਹੋਈ ।
ਤਿਨਕੇ ਤੁਮ ਇਹ ਸਬਦ ਲਿਖਾਏ । ਹਮ ਜੀਵਤ ਨਹਿ ਬੋਲ ਪਠਾਏ ॥
ਹਮਰੀ ਬਾਣੀ ਨਾਹਿ ਚੜਾਵਹੁ । ਤੁਮੈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗ੍ਰੰਥ ਕਸ ਪਾਵਹੁ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਾ ਬਾਣੀ ਨਿਜ ਰਰੇ । ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਿਥਕ ਜਿਉਂ ਇਛਾ ਧਰੇ ।
ਕਾਨੇ ਮੁਖ ਅਸ ਬਾਣੀ ਕਹੀ । “ਓਹੀ ਰੇ ਮੈਂ ਓਹੀ ਸਹੀ” ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਨ ਬੈਨਾ । ਭਗਤਿ ਪੰਥ ਇਹ ਜਗ ਸੁਖ ਦੈਨਾ ॥
ਕਾਨੇ ਕਹਾ ਹਮ ਬੈਨ ਹਟਾਏ । ਯਾਂਤੇ⁷⁵ ਤੁਮ ਬਡ ਲਹੋ ਸਜਾਏ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਾ ਦੇਰ ਥਿਰ ਨਾਹੀ । ਤੁਮ ਭੀ ਮਰੋ ਪੈਡੇ⁷⁶ ਕੇ ਮਾਂਹੀ ॥ 336 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਕਾਨੇ ਤਬ ਐਸੀ ਚਿਤੀ ਜਾਨੋ ਜੋਗ ਅਭਯਾਸ ।
ਕਾਲ ਨਿਕਟ ਆਵੈ ਨਹੀਂ ਦਸਮ ਦਵਾਰ ਧਰ ਸ੍ਰਾਸ ॥ 337 ॥

72. ਅ ਪੋਥੀ ਤਿਨਹਿ

73. ਏ ਪੋਥੀ ਯੁਤ

74. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਮਿਲਾਇ

75. ਅ ਪੋਥੀ ਤਾਂਤੇ

76. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਮਾਰਗ

ਪੀਲੇ ਕੋ ਆਗਯਾ ਕਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮਨ ਸੁਖ ਪਾਇ ।
 ਨਿਜ ਬਾਨੀ ਤੁਮ ਭੀ ਕਹੋ ਪੀਲੇ ਕਹਾ ਸੁਨਾਇ ॥ 338 ॥
 “ਅਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੇ ਭਲੇ ਜਨਮਤ ਹੀ ਮਰ ਜਾਤ ।
 ਬਿਥੈ ਕੀਚ ਆਲੂਦ ਨਹਿ ਭਏ ਨ ਜਗ ਕੀ ਤਾਤ” ॥ 339 ॥
 ਜੀਵਤ ਹੀ ਹਰਿ ਕਉ ਲਹਹਿ⁷⁷ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਖੇ ਬੈਨ ।
 ਛਜੂ ਤਬ ਬੋਲਤਿ⁷⁸ ਭਯੋ ਮਨਹੁ ਮਾਨ ਕੋ ਐਨ ॥ 340 ॥

ਚੌਪਾਈ

“ਕਾਗਦ ਕੀ ਜੇ ਹੋਵੈ ਨਾਰੀ । ਵਿਸ ਗੰਦਲ ਅਰ ਜਾਨ ਕਟਾਰੀ ।”
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਾ ਬੈਨ ਭਲ ਨਾਹੀ । ਗ੍ਰਿਸਤੀ⁷⁹ ਪੰਥ ਰਚਯੋ ਜਗ ਮਾਹੀ ।
 ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ ਤਬ ਕਹਾ ਸੁਨਾਈ । ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਹ ਠਾਂ ਜਾ ਨਾਹੀ ।
 ਚੁਪ ਵੇ ਅੜਿਆ ਚੁਪ ਕਰ ਜਾਇ । ਤਬ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲੇ ਹਰਖਾਇ ।
 ਭਲਾ ਕਹਿਓ ਰਖ ਚੁਪ ਮੁਦਾਮਾਂ । ਚਾਰੇ ਚਲੇ⁸⁰ ਆਪਨੇ ਧਾਮਾਂ ।
 ਕਾਨਾਂ ਰਥ ਪਰ ਚੜ ਕੈ ਆਯੋ । ਰਥ ਚੜ ਸੋ ਲਾਹੌਰ ਕੋ ਧਾਯੋ ।
 ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਬਚ ਯਾਦ ਧਰਾਏ । ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਨਿਜ ਸਵਾਸ ਚੜਾਏ ।
 ਤੀਨੋ ਭਗਤਿ ਤੁਰੇ ਸੰਗ ਜਾਵਹਿ । ਕਾਨਾ ਰਥ ਪਰ ਚਿਤ ਗਰਬਾਵਹਿ ॥ 341 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਅਗਮ ਪੋਨ⁸¹ ਚਾਲੀ ਤਬੈ ਜਬੈ ਕੜਛ ਖੜਕਾਇ ।
 ਕਾਨੇ ਸਿਰ ਚਕ ਤਰ ਅਯੋ ਮਰਯੋ ਮਿਝ ਨਿਕਸਾਇ ॥ 342 ॥
 ਤੀਨੋ ਅਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਏ ਨਿਜ ਗ੍ਰਿਹ ਧਾਮ ਲਾਹੌਰ ॥
 ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਨ ਸਿਉ ਜੋ ਅਕੈ ਪੁਜੈ ਨ ਕਿਤ ਹੀ ਨੌਰ ॥ 343 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗੁ ਭੋਗੁ ਗੁਰ ਪਾਏ । ਤੀਹ ਰਾਗ ਭੇ ਪੂਰ ਸੁਹਾਏ ।
 ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤਬ ਅਰਜ ਸੁਨਾਈ । ਸਭ ਰਾਗਨਿ ਦੇਹੁ ਨਾਮ ਬਤਾਈ ।
 ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਹਾ ਸੁਨਹੁ ਪਿਆਰੇ । ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੁਨ ਰਾਗ ਸੁਧਾਰੇ ।
 ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਪੁਨ ਮਾਝ ਪਛਾਨੇ । ਗਉੜੀ ਆਸਾ ਗੁਜਰੀ ਜਾਨੇ ।
 ਦੇਵ ਗੰਧਾਰ ਬਿਹਾਗ ਅਨੂਪ । ਵਡਹੰਸ ਸੋਰਠਿ ਧਨਾਸਰੀ ਰੂਪ ।
 ਜੈਤਸਿਰੀ ਟੋਡੀ ਬੈਰਾੜੀ । ਤਿਲੰਗ ਸੂਹੀ ਬਿਲਾਵਲ ਗਾੜੀ ।
 ਗੋਡ ਰਾਮਕਲੀ ਔ ਨਟ ਧਾਰੀ । ਮਾਲੀ ਗੋੜਾ ਮਾਰੂ ਤੁਖਾਰੀ ।
 ਕੇਦਾਰਾ ਭੈਰੋ ਬਾਸੰਤ । ਸਾਰੰਗ ਮਲਾਰ ਕਾਨੜਾ ਸੰਤ ॥ 344 ॥

77. ਅ ਪੋਥੀ ਮਿਲਹਿ

78. ਏ ਪੋਥੀ ਉਚਰਤ

79. ਅ ਪੋਥੀ ਗ੍ਰਿਹੀ

80. ਅ ਪੋਥੀ ਗਵਨੇ

81. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਮਾਰੂਤਿ

ਦੋਹਰਾ

ਕਲਯਾਨ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿੰਸ ਦਸ ਕਹੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਗਟਾਇ ।
 ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕੁ ਪੁਨ ਆਗੇ ਲਿਖੇ ਬਨਾਇ ॥ 345 ॥
 ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬਚਨ⁸² ਸੁਨ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਮ ਆਖ⁸³ ।
 ਸਲੋਕ ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਿਮ ਲਿਖੇ ਸੋਊ ਸੁਨਾਵਹੁ ਸਾਖ ॥ 346 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਕਥਾ ਨਵੀਨ । ਬਡ ਬਿਸਥਾਰ ਯਾਹਿ ਕਾ ਚੀਨ ।
 ਕਰ ਸੰਕੋਚ ਸੁ ਤੁਮਹਿ ਸੁਨਾਊ । ਤਾਂਤੇ ਤੁਮਰਾ ਰਿਦਾ ਸਿਰਾਊ ।
 ਏਕ ਸਮੇਂ ਪੰਡਿਤ ਦੋ ਆਏ । ਕਾਂਸੀ ਤੇ ਬਡ ਗੁਨੀ ਸੁਨਾਏ ।
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਹਰਿਲਾਲ ਸੁ ਨਾਮ । ਦੋਊ ਕ੍ਰਾਤ ਸੁੰਦਰ ਸੁਖ ਧਾਮ ।
 ਆਵਤ ਪੰਥ ਏਹੁ ਮਨ ਧਾਰੀ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਥੇ ਰੂਪ ਮੁਰਾਰੀ ।
 ਤਾਸ⁸⁴ ਤਖਤ ਅਰਜਨ ਗੁਰੂ ਸੋਹਤਿ । ਦੇਖ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੁਨੇ ਮਨ ਮੋਹਤਿ ।
 ਜੋ ਸੁਨ ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਢਿਗ ਆਏ । ਚਰਨ ਬੰਦ ਮਨ ਮਹਿ ਸੁਖ ਪਾਏ ।
 ਬਹੁ ਆਦਰ ਤਿਨਕਾ ਗੁਰ ਕੀਨੋ । ਲੀਏ ਬਠਾਇ ਨਿਕਟਿ ਸੁਖ ਦੀਨੋ ॥ 347 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਛਤ ਭਏ ਕਹ ਤੇ ਆਵਨ ਕੀਨ ।
 ਦੋਊ ਕ੍ਰਾਤ ਬੋਲਤਿ ਭਏ ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਤੁਮ ਸਭ ਚੀਨ ॥ 348 ॥
 ਤਦਪਿ ਪੁਛਯੋ ਕਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਂਸੀ ਤੇ ਹਮ ਆਇ ।
 ਦਰਸ ਤੁਮਾਰੇ ਹਿਤ ਅਏ ਜਸ ਸੁਨਿਓ ਅਧਿਕਾਇ⁸⁵ ॥ 349 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਹਾਥ ਜੋਰ ਭਾਈ ਹੁਇ ਦੀਨ । ਭਾਖੇ ਬਚਨ ਨਿੰਮਰ ਆਧੀਨ ।
 ਸਾਹਿਬ ਤਖਤ ਸੇਵਕ ਤੁਮ ਲਾਇਕ । ਦਾਸਨ ਦਾਸ ਦਾਸ ਹਮ ਪਾਇਕ ।
 ਕਹ⁸⁶ ਪਟਬੀਜਨ ਕਹ⁸⁶ ਰਵਿ ਜੋਤਿ । ਸਾਹਿਬ ਸਮਸਰ ਦਾਸ ਨ ਹੋਤਿ ।
 ਗੁਰੁ ਬਾਣੀ ਸਮਸਰ ਕਿਮ ਪਾਵੈ । ਸੇਵਕ ਬਾਣੀ ਅਲਪ ਕਹਾਵੈ ।
 ਤੀਨ ਬੇਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਚ ਕਹਾ । ਭਾਈ ਅਲਪ ਤਾਂਹਿ ਕੋ ਲਹਾ ।
 ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੋਏ । ਦੀਨੋ ਵਰ ਭਾਈ ਰੁਚ ਜੋਏ ।
 ਭਾਈ ਜੀ ਸੁਨੀਏ ਨਿਰਧਾਰ । ਤੁਮਰੀ ਬਾਣੀ ਅਪਰ⁸⁷ ਅਪਾਰ ।
 ਮਨਹੁ ਰਿਊਥ ਕੀ ਟੀਕਾ ਭਯੋ । ਯਾਹਿ ਪੜੇ ਦੁਖ ਸਗਲਾ ਗਯੋ ॥ 360 ॥

82. ਅ ਪੋਥੀ ਸੁਖਨ

83. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਭਾਖ

84. ਏ ਪੋਥੀ ਤਾਹਿ

85. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਬਹੁ ਭਾਇ

86. ਅ ਪੋਥੀ ਕਹਿ ਉਡਗਨ ਕਹਿਹ

87. ਅ ਪੋਥੀ ਅਗਮ

ਦੋਹਰਾ

ਜੀਵ ਟੂਟੇ ਕੇ ਮੇਲ ਹੈ ਤੁਮ ਬਾਨੀ ਨਿਰਧਾਰ ।
 ਸਿਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇ ਤਿਹ ਜੋਊ ਪੰਡੈ ਹਿਤ ਧਾਰ ॥ 361 ॥
 ਜਨਮ ਮਰਨ ਸੰਸਾ ਮਿਟੈ ਤੁਮ ਬਾਣੀ ਪਰਤਾਪ ।
 ਐਸੇ ਕਹ ਦਸਖਤ ਕਰੇ ਤਿਸੀ ਆਦਿ ਗੁਰ ਆਪ ॥ 362 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਪੁਨ ਕਹਾ ਸੁਨਾਈ । ਸੁਨਹੁ ਸ੍ਰਵਨ ਦੈ ਬਚ ਮਮ⁸⁸ ਭਾਈ ।
 ਵਾਰ ਚਲੀਸ ਰਚੋ ਤੁਮ ਪੂਰੀ । ਜਾਕੇ ਪੜੇ ਹੋਇ ਕ੍ਰਮ ਦੂਰੀ ॥
 ਕਵਿਤ ਰਚੇ ਪੰਜ ਸੈ ਛਿਪੰਜਾ । ਜਾਕੇ ਪੜਹਿ ਮਿਟੈ ਮਨ ਡੰਡਾ ।
 ਸੁਨ ਭਾਈ ਗੁਰ ਚਰਨਨਿ ਪਰਿਓ । ਬਡ ਆਨੰਦ ਚਿਤ ਅਪਨੇ ਧਰਿਓ ।
 ਕਰ ਚਰਚਾ ਸਭ ਭਗਤ ਸਿਧਾਏ । ਬਹੁਰੋ ਬੇਦ ਦੇਹ ਧਰ ਆਏ ।
 ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤਬ ਬਿਨਤੀ ਕਾਏ । ਕਾਂਕੀ ਦੇਹਿ ਬੇਦ ਧਰ ਆਏ ॥
 ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤਿਹ ਸੰਕ ਮਿਟਾਈ । ਬਿਪ੍ਰ⁸⁹ ਦੇਹ ਬਦਨ ਥੀ ਪਾਈ ।
 ਤਾਂਕੀ ਕਥਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤਾਰਾ । ਕਾਂਸੀ ਮਹਿ ਕੀਏ ਚਰਿਤ ਅਪਾਰਾ ॥ 363 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਏਕ ਸਮੈ ਕੀਓ ਤਿਨੈ ਅਧਿਕ ਮਾਨ ਰਿਦ ਬੇਦ ।
 ਨਭ ਬਾਨੀ ਤਬਹੀ ਭਈ ਬਿਨ ਗੁਰੁ ਮਿਟੈ ਨ ਖੇਦ ॥ 364 ॥
 ਬੇਦ ਬਿਸਮ ਪਾਵਤ ਭਏ ਕੀਨ ਬਿਨੈ ਹੁਇ ਦੀਨ ।
 ਮਹਾਰਾਜ ਆਗਯਾ ਕਰਹੁ ਕਹਾਂ ਗੁਰੂ ਹਮ ਚੀਨ ॥ 365 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਨਭ ਬਾਨੀ ਤਬ ਕਹਾ [ਸੁਨਾਈ]⁹⁰ । ਧਰੋ ਜਨਮ ਜਗੁ ਮਹਿ ਤੁਮ ਜਾਈ ।
 ਚਤਰ ਚਤਰ ਤੁਮ ਰੂਪ ਸੁ ਧਾਰੋ । ਬਿਪ੍ਰ ਦੇਹਿ ਧਰਿ ਕਾਜ ਸਵਾਰੋ ।
 ਜਿੰਹ ਕੇ ਮਿਲੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਮਨ ਆਵੈ । ਸੋ ਗੁਰੁ ਕਰਹੁ ਖੇਦ ਸਭ ਜਾਵੈ ।
 ਚਤੁਰਾਨਨਿ⁹¹ ਕੋ ਕਹਾ ਸੁਨਾਏ । ਜਾਵੇ ਧਰ ਇਨ ਰਛ ਕਰਾਏ ॥
 ਜਬ ਲੋ ਰਹੇ ਬੇਦ ਧਰ ਮਾਹੀ । ਤਬ ਲੋ ਰਹੇ ਇਨੈ ਨਿਕਟਾਹੀ ।
 ਤਬ ਬਾਨੀ ਅਸ ਕਹਿ ਅਰ ਗਾਈ । ਬੇਦ ਬ੍ਰਹਮੇ ਜੁਤ ਬਿਸਮੈ ਪਾਈ ॥
 ਧਰੇ ਰੂਪ ਪੁਨ ਜਗ ਮੇ ਆਇ । ਚਾਰ ਚਾਰ ਨਰ ਤਨ ਕੋ ਪਾਇ ।
 ਏਕ ਰੂਪ ਚਤੁਰਾਨਨ⁹¹ ਕੀਨੋ । ਰਛਾ ਕਰ ਸਭ ਕੋ ਸੁਖ ਦੀਨੋ ॥ 366 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਆਗਯਾ ਸਭ ਮਾਨਤ ਭਏ ਕਮਲਜ ਕੀ ਸੁਖ ਮਾਨ ।

88. ਅ ਪੋਥੀ ਹਮ

89. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਜਨ

90. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

91. ਅ ਪੋਥੀ ਬ੍ਰਹਮਾ

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਭਨ ਕੇ ਕਰਹੂੰ ਨਾਮ ਬਖਾਨ ॥ 367 ॥

ਭਿਖੇ ਬਪੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਧਰਯਾ ਬੁਧ ਬਿਦਯਾ ਪਰਬੀਨ ।

ਚਾਰ ਚਾਰ ਬੇਦਨਿ ਧਰੇ ਸੁੰਦਰ ਬਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕੀਨ ॥ 368 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਚਾਰ ਦੇਹਿ ਸ਼ਾਮ ਬੇਦ ਕੀ ਗਾਈ । ਮਥਰਾ ਹਰਿਬੰਸ ਜਾਲਪ ਬਲ ਪਾਈ ।

ਰਿਗ ਬੇਦਹਿ ਚਾਰੇ ਬਪ ਧਾਰੇ । ਕਲਸਹਾਰ ਜਲਣ ਨਲ ਚਾਰੇ ।

ਦਲ ਸਲ ਜਲ ਬਲ ਕਹਾਏ । ਜੁਜਰ⁹² ਬੇਦ ਬਪ ਚਾਰ ਬਨਾਏ ।

ਕੀਰਤ ਗੋਇੰਦ ਦਾਸ ਸਦਰੰਗ । ਅਥਰਬਣ ਬੇਦ ਚਾਰ ਦੇਹਿ ਅੰਗ ।

ਭਿਖੇ ਦੇਹ ਕਮਲਜ ਕਉ ਪਾਈ । ਸਭ ਤੇ ਅਧਿਕ ਭਯੋ ਸੁਖਦਾਈ ।

ਬਿਪ੍ਰ ਦੇਹ ਸੰਗਯਾ ਭਵ ਪਾਏ । ਸਤਿਗੁਰ ਕਉ ਖੋਜਹਿ ਹਰਖਾਏ ॥

ਫੁੰਢਤ ਗੁਰੁ ਜਗਤ ਮੇਂ ਫਿਰਹਿ । ਸ਼ਾਂਤਿ ਨ ਪਾਵਹਿ ਬਿਨ ਗੁਰ ਕਰਹਿ ।

ਜੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸਨ ਕੇ ਗਏ । ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਤਪਸੀ ਦਿਖਲਾਏ ॥ 369 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਬਰਸ ਏਕ ਜਗ ਮਹਿ ਫਿਰੇ ਸਭੀ ਪੰਥ ਦਿਖ ਆਇ ।

ਸਾਂਤਿ ਪ੍ਰਦੈ ਸੁਖਸਿੰਧ⁹³ ਗੁਰੁ ਕਹੂੰ ਨ ਨੈਨਨਿ ਪਾਇ ॥ 370 ॥

ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਮਹਿ ਅਏ ਫਿਰਤ ਫਿਰਤ ਸਭ ਦੇਸ ।

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਜੀ ਜਬ ਪਿਖੇ ਭਈ ਸਾਂਤਿ ਚਿਤ ਏਸ ॥ 371 ॥

॥ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ ॥

ਭਿਖੇ ਬੈਨ ਸੋਏ । ਗੁਰੂ ਦਰਸ ਹੋਏ । ਸਭੈ ਪਾਪ⁹⁴ ਜਾਂਹੀ । ਮਨੈ ਸਾਂਤ ਪਾਂਹੀ ॥

ਐਸ ਬੈਨ ਗਾਏ । ਗੁਰੂ ਪਾਸ ਆਏ । ਦਿਖਾ ਰੂਪ ਆਗੇ । ਮਹਾਂ ਜੋਤ ਜਾਗੇ ॥ 373 ॥

ਮਹਾਂ ਮਾਇ ਦੇਖੀ । ਮਲੈ ਪਾਦ ਲੇਖੀ । ਸੁਭੇ ਸੇਖ ਸਾਂਈ । ਗੁਰੂ ਸੋਭ ਪਾਈ ॥ 374 ॥

ਬਭੀ ਜੋਤ ਸੋਹੇ । ਸਭੈ ਦੇਖ ਮੋਹੇ । ਪਰੇ ਪਾਦ ਕੰਜ । ਮਨੈ ਬੇਦ ਭੰਜੀ ॥ 375 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਪੁਨ ਉਸਤਤਿ ਗੁਰੁ ਕੀ ਕਰੀ ਮਹਾਂ ਬਿਸ਼ਨ⁹⁵ ਦਿਖ ਰੂਪ ।

ਸਭ ਮਿਲ ਅਸ ਭਾਖਤ ਭਏ ਤੁਹੀਂ ਜਗਤ ਗੁਰੁ ਰੂਪ ॥ 376 ॥

॥ ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ ॥

ਅਜੰਨਮ ਰੂਪ ਅੰਜ ਆਪ ਹੋਏ । ਰਚੇ ਜੀਵ ਜੰਤ ਅੰਸ ਨਾਹਿ ਕੋਏ ।

ਬਿਸ਼ਨ ਰੂਪ ਹੈਕੈ ਕਰੇ ਰਛ ਪਾਲ । ਤੁਮੀ ਸੰਭੂ ਹੈਕੈ ਕਰੇ ਜੀਵ ਕਾਲ ॥ 377 ॥

ਇਦਾਂਨੀ ਧਰਯੋ ਰੂਪ ਸੁੰਦ੍ਰ ਅਪਾਰੀ । ਪਰਹਿ ਤੋਹ ਪਾਦ ਹੋਰ ਮੋਹ ਭਾਰੀ ।

ਤੁਹੀਂ ਰਾਮ ਹੈਕੈ ਦੰਸਗ੍ਰੀਵ ਮਾਰਯੋ । ਤੁਹੀਂ ਕਾਨ ਹੈ ਕੰਸ ਕੇਸੀ ਬਿਦਾਰਯੋ ॥ 378 ॥

92. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਅਯੁਰਵੇਦ

93. ਏ ਪੋਥੀ ਸਾਗਰ

94. ਅ ਪੋਥੀ ਆਘ

95. ਅ ਪੋਥੀ ਬ੍ਰਹਮ

ਅਲੇਪੰ ਸਦਾ ਲੇਪ ਲਾਰੈ ਨ ਕੋਈ । ਕਟੇ ਤਾਂਹਿ ਜਾਲੰ ਤੁਮੈ ਦਾਸ ਜੋਈ ।
ਪ੍ਰਭੇ ਤੋਹਿ ਅੰਤ ਹਮੈ ਨਾਹਿ ਪਾਯੋ । ਸਦਾ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਤੁਮਹਿ ਰੂਪੁ ਗਾਯੋ ॥ 379 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਇਹ ਬਿਧ ਉਸਤਤਿ ਕਹਿ ਸਭੈ ਪਰੇ ਚਰਨ ਪਰ ਆਇ ।
ਦਯਾ ਸਿੰਧੂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਾ ਮਾਂਗੇ ਬਰ ਰੁਚ ਪਾਇ ॥ 380 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਭਿਖੇ ਤਬ ਅਸ ਬੈਨ ਉਚਾਰੈ । ਸਭ ਕੀ ਇਛਾ ਇਹੀ ਮੁਰਾਰੈ ।
ਇਨ ਸਭ ਕੋ ਪ੍ਰਭ ਸਿਖ ਕਰੀਜੈ । ਗੁਰ ਦੀਖਯਾ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਮਨ ਕੀਜੈ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਹਾ ਸੁਨਹੁ ਚਿਤ ਲਾਏ । ਬੇਦ ਦੇਹ ਧਰ ਤੁਮ ਹੋ ਆਏ ।
ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤ ਜਸ ਇਹ ਠਾਂ ਰਹੇ । ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਕਾ ਜਸ ਉਚਰੇ ।
ਤਿਨੈ ਕਹਾ ਇਹ ਸਮਝ ਨ ਪਾਵਹਿ । ਕਿਹ ਬਿਧ ਉਸਤਤ⁹⁶ ਗੁਰ ਕੀ ਗਾਵਹਿ ।
ਆਪ ਸਮਝਾਇ ਚਾਲ ਹਮ ਦੇਵੇ । ਹੇ ਸਤਿਗੁਰ ਗਤਿ ਅਲਖ ਅਭੇਵੇ ।
ਬੀਸ ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਰਹੇ । ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਸ ਬਰਨਨ ਕਰੇ ।
ਸਮਝ ਚਾਲ ਤਿੰਹ ਜਗ ਪ੍ਰਗਟਾਯੋ । ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਸ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਗਾਯੋ ॥ 381 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਸ ਕਹਾ ਸਵੈਯੇ ਗ੍ਰਹ ਕੇ ਮਾਂਹਿ ।
ਧਾਰ ਪ੍ਰੀਤ ਜੋ ਨਰ ਪੜਹਿ⁹⁷ ਭੁਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਫਲ ਪਾਂਹਿ ॥ 382 ॥
ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਕਾ ਜਸ ਕਹਾ ਸਵੈਯੇ ਦਸ ਪ੍ਰਗਟਾਇ ।
ਭਗਤ ਗਿਆਨ ਤਿੰਹ ਉਹ ਬਸੈ ਜੋਊ ਪੜੈ ਚਿਤ ਲਾਇ ॥ 383 ॥

ਚੌਪਾਈ

[ਅਮਰਦਾਸ]⁹⁷ ਕਾ ਜਸ ਸੁਖ ਕੰਦਾ । ਬਾਈ ਸਵੈਯੇ ਰਹੈ ਅਨੰਦਾ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜਗੁ ਸੁਆਮੀ । ਸਾਨ ਸਵੈਯੇ ਪੂਰਨ ਕਾਮੀ ।
ਮੁਕਤ ਜੁਗਤਦਾਇਕ ਗੁਰ ਸੂਰਾ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕਾ ਜਸ ਜਗ ਰੂਰਾ ।
ਬੀਸ ਏਕ ਸਵੈਯੇ ਗੁਨ ਗਾਏ । ਇਕ ਸੋ ਬਾਈ ਭੇ ਸਮੁਦਾਏ ।
ਇਹ ਬਿਧ ਸਭਨੇ ਜਸ ਪ੍ਰਗਟਾਯੋ⁹⁸ । ਸਭੀ ਭਟ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਯੋ ।
ਔਰ ਉਪਮ ਬਹੁ ਭਾਂਤ ਉਚਾਰੀ । ਗੁਰ ਪਗ ਪਰੇ ਸੁ ਮਾਨ ਨਿਵਾਰੀ ।
ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨਾ । ਲਿਖੇ ਸਵੈਯੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮਨ ਮਾਨਾ ।
ਮਨ ਇਛਤ ਸਭ ਕੇ ਵਰ ਦੀਨੇ । ਕੀਨ ਸਿਖ ਭ੍ਰਮ ਤਿਨ ਕਾ ਛੀਨੇ ॥ 384 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੰਦਨ ਕਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਆਗਯਾ ਪਾਇ ।
ਸਭੀ ਭਾਟ ਵਿਦਿਆ ਭਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਪਾਦ ਮਨਾਇ ॥ 385 ॥

96. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਮਹਿਮਾ ਪਠਹਿ

97. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

98. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਯੋ

ਵਾਰ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਲਿਖ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਔਰ ਲਿਖਾਇ ।
ਤਤਕਰਾ ਲਿਖ ਸਭ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਭੋਗ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ⁹⁹ ਪਾਇ ॥ 386 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਤਬ ਲੋ ਰਾਗ ਸਭੀ ਇਕਠਾਏ । ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਆਏ ।
ਕ੍ਰਿਪਾਸਿੰਧ ਉਸਤਤਿ ਕਰੀ । ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਮਨ ਆਨੰਦ ਭਰੀ ।
ਉਸਤਤਿ ਕਰ ਗੁਰੁ ਪਗ¹⁰⁰ ਲਪਟਾਏ । ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਪੂਛਿਓ ਮਨ ਲਾਏ ।
ਨਿਜ ਆਵਨ ਕਾ ਕਾਰਨ ਕਹੇ । ਤਿਨੈ ਕਹਾ ਤੁਮ ਸਭ ਕਿਛ ਲਹੇ ।
ਹਮ ਜਗ ਮੈ ਅਤਿ ਹੀ ਦੁਖ ਪਾਏ । ਆਏ ਤਕਿ ਤੁਮਰੀ ਸਰਨਾਇ ।
ਇਹ ਬਿਧ ਹਮ ਜਗੁ ਮਹਿ ਦੁਖ ਪਾਵਹਿ । ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਥ ਪਿਤਾ ਨਰ ਗਾਵਹਿ ।
ਔਰ ਸਨੁਖਾ ਸਾਥ ਸਸੁਰਾਰੇ । ਪੂਤ ਮਾਤ ਕਰਹਹਿ ਇਕ ਠਾਰੇ ।
ਸਮਝ ਨ ਪ੍ਰਾਤ ਸਮਾ ਮਧਿਆਨਾ । ਵਿਪਰਜੇ ਗਾਵਹਿ ਧਾਰ ਗੁਮਾਨਾ ॥ 387 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਤਾਂਤੇ ਜਤਨ ਕੋਊ ਅਸ ਕਰੇ ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ।
ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹਮ ਸਭ ਕਰਹੁ ਸਨਾਥ ॥ 388 ॥
ਰਾਗਨਿ ਕੀ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਖਾਨ ।
ਰਾਗ ਮਾਲ ਤਬ ਹੀ ਲਿਖੀ ਭੋਗ ਤਾਂਹਿ ਪਰ ਠਾਨ ॥ 389 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਕਹੇ ਰਾਗ ਖਟ ਤੀਹ ਸੰਗ ਨਾਰੀ । ਅਸ਼ਟਿ ਅਸ਼ਟਿ ਸੁਤ ਕਹੇ ਉਚਾਰੀ ।
ਅਠਤਾਲੀ ਸੁਤ ਸਭ ਕੇ ਭਏ । ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਮਨਿ ਰਾਗਨਿ ਲਏ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਭੋਗ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪਾਯੇ । ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪਰਸਾਦਿ ਕਰਾਯੇ ।
ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁ ਭਯੋ ਬਿਅੰਤਾ । ਆਗਯਾ ਕਰੀ ਗੁਰੁ ਭਗਵੰਤਾ ।
ਹਮ ਹੁਮਾਇ ਸੰਗਤ ਸਭ ਆਈ । ਰਾਮਸਰੈ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਈ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਨਮੁਖ ਕਲਜੁਗ ਆਯੇ । ਉਸਤਤਿ ਕਰੀ ਅਨਕ ਮਨ ਲਾਯੇ ।
ਬਹੁਰੇ¹⁰¹ ਕਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸੁਖ ਸਾਗਰ । ਬਿਨਤੀ ਹਮੈ ਸੁਨੇ ਗੁਨ ਆਗਰ ।
ਰਚਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਭਵ ਸਿੰਧ ਜਹਾਜ । ਹਮੈ ਕਲਿਆਨ ਕਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ॥ 390 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਗ੍ਰੰਥ ਪਾਠ ਜਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਉਂ ਕਰਹਿ ਸਿਖ ਉਚਾਰ ।
ਤਹਾਂ ਰਹਿਨ ਹਮਾਰਾ ਨਹੀਂ ਤਜਉ ਠੋਰ ਤਤਕਾਰ ॥ 391 ॥
ਸੰਗਤ ਮੇ ਆਵਨਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੀ ਕਾਲ ਹਮ ਦੇਹੁ ।
ਹਉਂ ਅਨਾਥ ਸਰਨੀ ਪਰਿਓ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਰਖ ਲੇਹੁ ॥ 392 ॥

99. ਅ ਪੋਥੀ ਕੇ

100. ਅ ਪੋਥੀ ਚਰਨ

101. ਅ ਪੋਥੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਆਇਓ

ਚੌਪਾਈ

ਤਿਹ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬੋਲੇ । ਸੁਨੋ ਕਲੂ ਤੁਮ ਬਚਨ ਅਮੋਲੇ ।
 ਨਿਰ ਵਿਕਲਪ ਜਾਹਿ ਸੰਗਤ ਹੋਵੈ । ਤਾਂਕੋ ਤੁਮ ਨਹੀਂ ਨੈਨਨ ਜਾਵੈ ।
 ਜਬ ਕੜਾਹ ਸੰਗਤ ਮਹਿ ਆਵੈ । ਤਿਹ ਛਿਨ ਤੁਮ ਭੀ ਦਰਸਨ ਪਾਵੈ ।
 ਜਬ ਲਗ ਵਰਤਤ ਰਹੈ ਕੜਾਇ । ਤਬ ਲੋ ਵਾਸ ਕਰੋ ਤੁਮ ਤਾਹਿ ।
 ਭਯੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਲੂ ਮਨ ਮਾਂਹੀ । ਮਨੋ ਰੰਕ ਜਿਮ ਨਵ ਨਿਧੀ ਪਾਹੀ ।
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕੀ ਸਿਖ ਆਗਯਾ ਪਾਏ । ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਲਗੇ ਵਰਤਾਏ ।
 ਸਮਾਂ ਜਾਨ ਕਲਜੁਗ ਤਹਿ ਆਯੋ । ਦੇਖ ਪ੍ਰਭੂ ਮਨ ਮਹਿ ਮੁਸਕਾਯੋ ।
 ਕੜਾਹ ਸਾਸ ਕਲਜੁਗ ਚਲ ਆਵੈ । ਸੰਗਤ ਮਹਿ ਗੋਗਾ ਪੜ ਜਾਵੈ ॥ 393 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਛਾਡ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨਿ ਕੋ ਸੰਗ ਸਬਦ ਲਿਖ ਲੀਨ ।
 ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਸਬਦ ਪੁਨ ਔਰ ਲਿਖੇ ਚਿਤ ਚੀਨ ॥ 403 ॥
 ਮਨੁ ਹਮਾਰੇ ਬਾਧਿਓ ਗੁਨ ਮਾਰੂ ਸਬਦਿ ਲਿਖਾਇ ।
 ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮਹਿਮਦਾ ਸਲੋਕ ਤੀਨ ਲਿਖ ਪਾਇ ॥ 404 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਬਾਇ ਆਤਸ ਸੋਲਾਂ ਸਲੋਕ । ਰਤਨਮਾਲ ਲਿਖ ਲਈ ਅਲੋਕ ॥
 ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਦੀ ਸਾਖਿ¹⁰² ਲਿਖਾਈ । ਰਾਗ ਮਾਲ ਪਾਛੇ ਲਿਖ ਪਾਈ ॥
 ਦੁੰਹੁ ਗ੍ਰਿਥ ਕੀ ਜਿਲਤ ਬਨਾਈ । ਚਲੇ ਗੁਰੂ ਪਹਿ ਦੇਰ ਨ ਲਾਈ ॥
 ਜਿਲਤ ਬਨਾਇ ਸੁ ਆਵਤ ਭਏ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਚਰਨ ਕਮਲ ਮਨ ਦਏ ॥ 405 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਆਵਤਿ ਦੇਖ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰਿਥ ਕੇ ਉਠੇ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰਖਾਇ ।
 ਕਰ ਬੰਦਨ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਕੇ ਬੈਠੇ ਢਿਗ ਤਬ ਆਇ ॥ 406 ॥
 ਦੇਇ ਗ੍ਰਿਥ ਜੀ ਦੇਖ ਕੈ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ¹⁰³ ਕੀਨ ਉਚਾਰ ।
 ਭਾਈ ਬੈਨ ਕਿਆ ਕੀਓ ਕਹੇ ਸਤਿ ਨਿਰਧਾਰ ॥ 407 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਬੰਨੋ ਕਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੁਮ ਜਾਨਹੂੰ । ਸੰਗਤ ਹਿਤ ਮੋਹਿ ਉਦਮ ਠਾਨਹੂੰ ।
 ਪਰਉਪਕਾਰ ਗੁਰ ਤਹਿ ਦਿਖਰਾਏ । ਦਸਖਤ ਕਰੇ ਸੁ ਪ੍ਰਭੂ ਸੁਖਦਾਏ ।
 ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਾ ਬੀੜ ਦੇ ਭਈ । ਇਕ ਗੁਰਦਾਸ ਇਕ¹⁰⁴ ਬੰਨੋ ਕਈ ।
 ਗੁਰਦਾਸ ਬੀੜ ਪਰ ਦਸਖਤ ਕਰੇ । ਸੰਮਤ ਲਿਖਯੋ ਅਧਿਕ ਸੁਖ ਭਰੇ ।
 ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸੁਖ ਕਾਰੀ । ਇਕਸਠ ਤਾਂਕੋ ਉਪਰ ਧਾਰੀ ।
 ਭਾਦੋ ਸੁਦਿ ਏਕਮ ਸੁਖਦਾਈ । ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਭਯੋ ਪੂਰ ਸੁਹਾਈ ।

102. ਅ ਪੋਥੀ ਹਕੀਕਤ

103. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਸਤਿਗੁਰੂ

104. ਅ ਪੋਥੀ ਦੂਈ

ਤਤਕਰੇ ਮਹਿ ਸੰਮਤ ਲਿਖ ਧਾਰਾ । ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਕੀਆ¹⁰⁵ ਪਰਉਪਕਾਰਾ ।
ਬੰਨੇ ਕਉ ਅਸ ਬਚ ਫੁਰਮਾਏ। ਤਾਰੇ ਦੇਸ ਸੁ ਆਨੰਦ ਪਾਏ ॥ 408 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਮਮ ਆਗਿਆ ਸਬਹੀ ਸੁਨੇ ਸਤਿ ਬਾਤ ਨਿਰਧਾਰ ।
ਗ੍ਰਿਥ ਗੁਰੂ ਸਮ ਮਾਨੀਓ ਭੇਦ ਨ ਕੋਊ ਬਿਚਾਰ ॥ 409 ॥
ਜੇਊ ਗ੍ਰਿਥ ਇਸ ਥੋਂ ਲਿਖੇ ਸੋਧਉ ਇਸੈ ਬਨਾਇ ॥
ਗੁਰਦਾਸ ਬੀੜ ਤੇ ਜੋ ਲਿਖੇ ਤਾਂਤੇ ਸੋਊ ਸੁਧਾਇ ॥ 410 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਦਿਖ ਲਗੇ ਦਿਵਾਨਾ । ਬੁਢੇ ਆਦਿਕ ਸਭ ਇਕ ਠਾਨਾ ।
ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕਉ ਕਹਾ ਸੁਨਾਈ । ਆਗਿਆ ਮੋਰ¹⁰⁶ ਸੁਨਹੁ ਚਿਤ ਲਾਈ ।
ਸਾਹਿਬ ਬੁਢੇ ਬਚਨ ਬਖਾਨਾਂ । ਤੁਮ ਕਰਨੇ ਜੁਧ ਮਹਾ ਭੈਆਨਾਂ ।
ਗ੍ਰਿਥ ਬੀਚ ਹਮ ਜੋਇ ਲਿਖਾਈ । ਬਾਈ ਵਾਰ ਸੁਨਹੁ ਮਨ ਲਾਈ ।
ਮਨ ਪਸੰਦ ਸੁਨ ਵਾਰ ਜੁ ਪਾਵੇ । ਤਥੈ ਧੁਨਾਂ ਤੁਮ ਤਾਹਿ ਚੜਾਵੇ ।
ਬਾਨੀ ਔਰ ਨਹੀਂ ਤੁਮ ਕਰਨੀ । ਸਤਿ ਬਚਨ ਸੁਨ ਹੋ ਮਮ ਸ੍ਰਵਨੀ ।
ਦੀਨ ਹੇਤ ਜੋ ਸੀਸ ਉਤਾਰੇ । ਚਾੜੇ ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੂੰ ਉਚਾਰੇ ।
ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਚੜੇ ਨ ਬਾਣੀ । ਸਤਿ ਬਚਨ ਹਮਰੇ ਤੁਮ ਜਾਣੀ ॥ 411 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿਥ ਕਲਜੁਗ ਭਯੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਮਹਾਨ ।
ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਰੂਪ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿਥ ਜੀ ਜਾਨ ॥ 412 ॥
ਗੁਰ ਦਰਸ ਜਿਹ ਦੇਖਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਦਰਸਾਇ ।
ਬਾਤ ਕਰਨਿ ਗੁਰ ਸਿਉ ਚਹੈ ਪੜੈ ਗ੍ਰਿਥ ਮਨ ਲਾਇ¹⁰⁷ ॥ 413 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਆਗਿਆ¹⁰⁸ ਔਰ ਸੁਨੇ ਮਨ ਲਾਇ । ਸਭ ਹੀ ਮਨ ਧਾਰੇ ਸੁਖ ਪਾਇ ।
ਪਾਛੇ ਚਲੀ ਰੀਤ ਇਹ ਆਈ । ਮਿਰਤਕ ਪਾਛੇ ਐਸ ਕਰਾਈ ।
ਗਰੜ ਪੁਰਾਨ ਪਛਾਵਤ ਕੋਊ । ਔਰ ਪੁਰਾਨ ਪੜਨ ਮਤ ਲੋਊ ।
ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਅਬ ਸਭ ਮਥ ਲੀਨੇ । ਸਭ ਕਾ ਸਾਰ ਗ੍ਰਿਥ ਜੀ ਕੀਨੇ ।
ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਛੇ ਇਹ ਰੀਤ ਸੁ ਕਰੇ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿਥ ਕਾ ਪਾਠ ਸੁ ਧਰੇ ।
ਪਾਵੇ ਭੋਗ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਕੋ ਪੜ । ਛਿਨ ਮਹਿ ਪਾਪ ਜਾਹਿ ਤਾਂਕੇ ਸੜ ।

105. ਅ ਪੋਥੀ ਕੀਓ

106. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਆਇਸ ਹਮਰੀ

107. ਅ ਪੋਥੀ ਪਾਠਾਂਤਰ

ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਕੋ ਚਾਹੇ ॥ ਦੇਖ ਗ੍ਰਿਥ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਹੇ ॥

ਜੋ ਚਾਹਤ ਕਰ ਗੁਰ ਸੰਗ ਬਾਤ ॥ ਪੜੇ ਗ੍ਰਿਥ ਬੀਚਾਰੇ ਸਾਥ ॥

108. ਏ ਪੋਥੀ ਆਇਸ

ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤਿਹ ਨਮਿਤ ਕਰਾਵੈ । ਨਰਕ¹⁰⁹ ਦੁਆਰ ਕੇ ਸੇ ਨਹਿ ਜਾਵੈ ।
ਪਾਛੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਐਸ ਬਿਧ ਕਰੇ । ਜੀਵਤ ਜਤਨ ਐਸ ਬਿਧ ਧਰੇ ॥ 414 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਧਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਗੁਰ ਗ੍ਰਿਥਿ ਕਾ ਪਾਠ ਕਰੈ ਮਨ ਲਾਇ ।
ਰਾਗ ਮਾਲ ਪੜ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਉਂ ਭੋਗ ਜਪੁਜੀ ਤੇ ਪਾਇ ॥ 415 ॥
ਕੜਾਹ ਕਰਾਵੈ ਹਰਖ ਸਿਉਂ ਕੋਟਿ ਜਗ ਫਲ ਚੀਨ ।
ਸਭ ਸੰਗਤ ਸੁਨ ਬੈਨ¹¹⁰ ਗੁਰਿ ਚਿਤ ਮਹਿ ਧਰਿ ਲੀਨ ॥ 416 ॥
ਜੇ ਇਛਾ ਕੋਊ ਕਰੈ ਸੇ ਸਭ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ।
ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਐਸੇ ਕਹਾ ਜਾਨ ਲੇਹੁ ਸਭ ਕੋਇ ॥ 417 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਹੁਰ ਕਰੋ ਅਸ ਬੈਨਾ । [ਰਾਮਸਰ]¹¹¹ ਤਟ ਉਤਰ ਸੁਖ ਦੈਨਾ ।
ਰਚੀ ਬੀੜ ਇਹ ਠਾਂ ਮਨ ਲਾਈ । ਉਪਮ ਠਾਂਵ ਕੀ ਕਹੀ ਨਾ ਜਾਈ ।
ਬਹੁ ਦੁਖ ਤਪਤ ਇਹਾਂ ਜੋ ਆਵੈ । ਦੇਖਤ ਦਰਸ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੁਇ ਜਾਵੈ ।
ਭਾਵੋ ਸੁਦਿ ਏਕਮ ਜੋ ਹੋਈ । ਕਰੈ ਦਰਸ ਜੋ ਮਨ ਚਿਤ ਕੋਈ ।
ਗ੍ਰਿਥ ਭੋਗ ਕਾ ਫਲ ਤਿਹ ਹੋਵੈ । ਜਨਮ ਮਰਨ ਅਘ ਸੰਕਟਿ ਖੋਵੈ ।
ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਕੀ ਉਪਮ ਮਹਾਂਨਾਂ । ਗੁਰੁ ਗ੍ਰਿਥ ਬੀੜ ਜਿਹ ਠਾਨਾਂ ।
ਸਭ ਦਿਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੁਨ ਬੈਨਾ । ਬੰਦਨ ਕਰ ਪਾਯੋ ਅਤਿ ਚੈਨਾ ।
ਪੁਨ ਬੰਨੇ ਨੇ ਦੋਏ ਕਰ ਜੋਰੇ । ਆਗਯਾ ਦੇਹੁ ਜਾਉਂ ਗ੍ਰਿਹ ਓਰੇ ॥ 418 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਏਕ ਗ੍ਰਿਥ ਜੀ ਤਹਾਂ ਸਿਧਾਯੋ । ਈਹਾਂ ਧਿਆਇ ਪੂਰਨ ਕਵਿ ਗਾਯੋ ।
ਗ੍ਰਿਥ ਬੀੜ ਧਿਆਇ ਪੂਰਨ ਭਯੋ । ਜੋਊ ਪੜੈ¹¹² ਤਾਂਕਾ ਦੁਖ ਗਾਯੋ ।
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤਿਹ ਫਲੁ ਅਧਿਕਾਈ । ਜੋਊ ਧਿਆਇ ਪੜਹੈ ਮਨ ਲਾਈ ॥
ਗ੍ਰਿਥ ਭੋਗ ਕੇ ਫਲੁ ਕੋ ਪਾਵੈ । ਜਨਮ ਬੀਚ [ਉਹ]¹¹³ ਬਹੁਰ ਨਹਿ ਆਵੈ ॥ 421 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਆਗੇ ਇਹ ਕਥ ਹੋਇਗੀ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰਿਥ ਅਸਥਾਨ ।
ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਬਿਆਵ ਕੀ ਹੁਇ ਹੈ ਕਥਾ ਮਹਾਨ ॥ 422 ॥
ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ਬੀੜ
ਬਰਨੰਨ ਨਾਮ ਚਤੁਰਥੇ ਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤ ਸੁਭ ਮਸਤ ॥ 4 ॥ ਅਫਜੂ ॥
॥ ਬੋਲਹੁ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ॥

109. ਅ ਪੋਥੀ ਜਗ

110. ਅ ਪੋਥੀ ਬਚਨ

111. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

112. ਅ ਪੋਥੀ ਪਠੈ

113. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋ ਨਮੋ ਤਾਂਹਿ ਚਰਨ ਉਰਧਾਰ ।
ਕਥਾ ਸੁ ਪੰਚਮ ਧਿਆਇ ਕੀ ਬਰਨਨ ਕਰਉ ਅਪਾਰ ॥ 1 ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਖਾਨ ।
ਸਭ ਕੋ ਨਿਕਟਿ ਬੁਲਾਇ ਕੈ ਲਾਯੋ ਤਬੈ ਦੀਵਾਨ ॥ 2 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਗੁਰਦਾਸ ਬੁਢਾ ਸਭ ਹੀ ਇਕਠਾਏ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਤਬ ਬਚਨ ਸੁਨਾਏ ।
ਕਹੋ ਵਿਚਾਰ ਸਭੈ ਅਸਥਾਨਾ । ਜਹਾਂ ਗ੍ਰਿੰਥ ਅਸਥਾਪਨ ਠਾਨਾ ।
ਬੁਢੇ ਕਹਾ ਆਪ ਪ੍ਰਭ¹¹⁴ ਜਾਨੋ । ਤੁਮਤੇ ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਕਵਨ ਸਿਆਨੋ ।
ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿੰਥ ਲਾਇਕ ਦਰਬਾਰਾ । ਔਰ ਅਸਥਾਨ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਰਾਰਾ ।
ਇਹ ਸੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਭਯੋ ਅਨੰਦਾ । ਮਾਨੋ ਦਿਖਯੋ ਦੂਜ ਕਉ ਚੰਦਾ ।
ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਕੀ ਉਪਮ ਉਚਾਰੀ । ਇਹ ਸਮ ਨਹੀ ਤਿਲੋਕੀ¹¹⁵ ਸਾਰੀ ।
ਸਮ ਜਹਾਜ ਬਨ ਹੋ ਦਰਬਾਰ । ਤਰਹਿ ਜੀਵ ਭਵ ਸਿੰਧ¹¹⁶ ਅਪਾਰ ।
ਨਿਤ ਨੂਤਨ ਮੰਗਲ ਇਹਾਂ ਹੋਵੈ । ਇਹ ਦਰਸਨ ਅਘ ਸਗਲੇ ਖੋਵੈ ॥ 3 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸਾਹਿਬ ਬੁਢਾ ਜੀ ਸੁਨੋ ਮਹਿਮਾਂ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ।
ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਰਾਮਦਾਸ ਕੋ ਸੋਭਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ॥ 4 ॥
ਹਰਿਮੰਦਰ ਹਰਿ ਰੂਪ ਹੈ ਲਛਮੀ ਚਰਨ ਬਸਾਇ ।
ਜੋਉ ਸ਼ਰਨਿ ਇਹ ਕੀ ਪੜੈ ਦਾਰਦ¹¹⁷ ਰਹੈ ਨ ਕਾਇ ॥ 5 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਭਾਖੈ¹¹⁸ ਪੁਨ ਬੈਨਾਂ । ਇਹਾਂ ਰਹੈ ਸਭ ਹੀ ਹੋਮ ਰੈਨਾ ।
ਪ੍ਰਤ ਕਾਲ ਚਲੀਏ ਦਰਬਾਰਾ । ਅਸਥਾਪਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿੰਥ ਅਵਤਾਰਾ ।
ਭੂਮਾਸੰਨ ਸਭ ਤਹਾਂ ਬਿਰਾਜੈ । ਗੁਰ ਗ੍ਰਿੰਥ ਮੰਜੀ ਪਰ ਰਾਜੈ¹¹⁹ ।
ਦਿਨ ਪਤਿ ਅਥਿਓ ਰੈਨ ਪਰ ਆਈ । ਨਖਯਤ੍ਰਨਿ ਸਿਉਂ ਮਿਲ ਸੋਭਾ ਪਾਈ ॥
ਭੂਮਾਸਨ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕੀਨੋ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿੰਥ ਅਦਬ ਚਿਤ ਲੀਨੋ ॥
ਨਿਜ ਨਿਜ ਆਸਨ ਸਭ ਹੀ ਬੈਠੇ । ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਮਨ ਐਸੀ ਪੈਠੇ ।
ਨਿਜ ਮਨ ਏਹੁ ਵਿਚਾਰਤ ਭਏ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰਿੰਥ ਸੇਵਕ ਕਿੰਹ ਕਏ ।
ਬੇਦੀ ਸੋਢੀ ਕਉ ਦੇਉ ਸੇਵਾ । ਬੰਸ ਉਚ ਮਾਨੈ ਨਿਜ ਭੇਵਾ ॥ 6 ॥

114. ਅ ਪੋਥੀ ਗੁਰ

115. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ

116. ਅ ਪੋਥੀ ਸਾਗਰ

117. ਅ ਪੋਥੀ ਕਸਟ

118. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਉਚਰੇ

119. ਅ ਪੋਥੀ ਸਾਜੇ

ਦੋਹਰਾ

ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਪਾਯੋ ਪਰਮ ਨਿਧਾਨ ।
 ਸੇਵਕ ਕੀ ਇਹ ਬਸਤ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕੀਓ ਬਖਾਨ ॥ 7 ॥
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੇਵਾ ਨਿਪੁੰਨ ਜੋ ਸੇਵਾ ਸੁਖ ਕਾਰ ।
 ਸੇ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਜੀਏ ਸੇਵਕ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ॥ 8 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਕਰਤ ਵਿਚਾਰ ਏਹੁ ਠਹਿਰਾਈ । ਬੁਢਾ ਜੀ¹²⁰ ਸੇਵਾ ਨਿਪੁੰਨਾਈ ।
 ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਇਨ ਦਰਸਨ ਕਰੇ । ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਅਤਿ ਹਿਤ ਇਹ ਧਰੇ ॥
 ਅਸੁ¹²¹ ਵਿਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਬਿਰਾਜੈ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ ਦੀਨਨ ਸੁਖ ਸਾਜੈ ।
 ਤੀਨ ਜਾਮ ਨਿਸ ਜਥੈ ਬਿਹਾਨੀ । ਜਾਗੇ ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਸੁਰ ਗਯਾਨੀ ।
 ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਭੈ ਸਿਖ ਜਾਗੇ । ਸਾਹਿਬ ਬੁਢਾ ਗੁਰ ਰਸ ਪਾਗੇ ॥
 ਪ੍ਰਿਥਮ ਸੋਚ ਸਭ ਹੀ ਗੁਰ ਕੀਨੇ । ਰਾਮਸਰੈ ਮਜਨ ਪੁਨ ਕੀਨੇ ।
 ਮਜਨ ਕੀਓ ਸਭਨਿ ਤਿਹ ਵਾਰਾ । ਰਾਮਸਰੇ ਮਧ ਲਹਿ ਫਲ ਚਾਰਾ ।
 ਤਰੇ ਬੇਰ [ਸ੍ਰੀ]¹²² ਗੁਰ ਲਾਇ ਧਿਆਨਾ । ਕਛੁਕ ਕਾਲ ਬੈਠੇ ਸੁਖ ਖਾਨਾ ॥ 9 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਜੁਗਲ ਘਰੀ ਨਿਸ ਜਬ ਰਹੀ ਉਠੇ ਗੁਰੂ ਸੁਖ ਪਾਇ ।
 ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤਬ ਆਗਿਆ ਕਰੀ ਚਲੇ ਸਭੈ ਹਰਿ ਧਿਆਇ ॥ 10 ॥
 ਬੁਢੇ ਕਉ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਹਾ ਸੀਸ ਆਪਨੇ ਧਾਰ ।
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਉ ਮਨ ਮਹਿ ਸਤਿ ਵਿਚਾਰ¹²³ ॥ 11 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸਤਿ ਬਰਨ ਮੁਖ ਤੇ ਉਚਰਾਇ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿਰ ਲਯੋ ਉਠਾਇ ।
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਚੌਰ ਆਪ¹²⁴ ਕਰ ਧਾਰਿਓ । ਬਜੈ ਸੰਖ ਧੁਨ ਅੰਤ ਨ ਪਾਰਿਯੋ ॥
 ਸਾਹਿਬ ਬੁਢਾ ਆਗੇ ਕੀਨਾ । ਤਿਹ ਪਾਛੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਖ ਲੀਨਾ ।
 ਗਾਵਨ ਰਾਗੀ ਸਬਦਿ ਅਪਾਰਾ । ਬੁਢੇ ਆਗੇ ਭਾਟ ਪਧਾਰਾ ।
 ਔਰ ਸਿਖ ਸਭ ਪਾਛੇ ਲਾਗੇ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਪਗ ਰਜ ਪਾਗੇ ।
 ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸੋਹਿਤ ਸੰਗਾ । ਲਖੇ¹²⁵ ਰੂਪ ਲਜ ਕੋਟਿ ਅੰਨਗਾ ।
 ਧੁੰਨ ਸੰਖਨਿ ਕੀ ਹੋਤ ਅਪਾਰਾ । ਇਹ ਬਿਧ ਪਹੁੰਚੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰਾ ।
 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਨਉ । ਪੂਰਬ ਦਿਸ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਚੀਨਉ ॥ 12 ॥

120. ਅ ਪੋਥੀ ਬਹੁ ਸੇਵ ਕਮਾਈ

121. ਅ ਪੋਥੀ ਯਹਿ

122. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਵਿਚ

123. ਅ ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਭੂ ਉਚਾਰ

124. ਏ ਪੋਥੀ ਆਪਨ

125. ਅ ਪੋਥੀ ਪੇਖ

ਦੋਹਰਾ

ਏਕ ਘਰੀ ਨਿਸ ਜਬ ਰਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਆਗਿਆ ਪਾਇ ।
ਸਾਹਿਬ ਬੁਢੇ ਅਦਬ ਸਿਉਂ ਖੋਲ੍ਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਾਇ ॥ 13 ॥
ਆਪ ਚਵਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ¹²⁶ ਕਰਹਿ ਬੁਢੇ ਲਈ ਅਵਾਜ ।
ਏਕ ਚਿਤ¹²⁷ ਸੰਗਤਿ ਸੁਨੇ ਸਭ ਮਨ ਸਾਂਤ ਬਿਰਾਜ ॥ 14 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਏਹੁ ਅਵਾਜ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰ ਆਈ । ਸੁਨ ਗੁਰ ਸਿਖ ਮਨ ਅਨੰਦ ਪਾਈ ।
ਸੰਤ¹²⁸ ਕੇ ਕਾਰਜ ਆਪ ਖਲੋਆ । ਕਾਰ ਕਢਨ ਹਿਤ ਕਾਮਾ ਹੋਆ ।
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸੁਨ ਸੰਸਾ ਪਾਯੇ । ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਕਿਹ ਪਰਥਾਇ ਸੁਨਾਯੇ ।
ਯਾਕਾ ਅਰਥ ਕਹੋ ਸੁਖ ਪਾਏ । ਕਾਰ ਕਢਨ ਹਿਤ ਕਿਮ ਪ੍ਰਭ ਆਏ ।
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਯੇ । ਧੰਨ ਧੰਨ ਬਚ ਮੁਖਹੂੰ ਅਲਾਯੇ ।
ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਭੀ ਬਾਤ ਸਿਧਾਰੀ । ਸੁਨਹੁ ਸਿਖ ਤੁਮ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ।
ਕਹਉਂ ਸੰਕੋਚ¹²⁹ ਸੁਨਹੂੰ ਮਨ ਲਾਈ । ਭਾਖਉਂ ਅਰਥ ਕਥਾ ਬਧ ਜਾਈ ।
ਏਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵਾ । ਕਾਰ ਕਢਾਵਤ ਅਲਖ ਅਭੇਵਾ ॥ 15 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਕਾਰ ਕਢਾਵਤ ਭਏ ਥੇ ਕਛੁਕ ਦਿਵਸ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ।
ਮਹਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਭਗਵੰਤ ਜੋ ਮਨ ਮਹਿ ਕੀਨ ਵਿਚਾਰ ॥ 16 ॥
ਮਹਾਂ ਮਾਯਾ ਜੋ ਲਛਮੀ ਤਾਂ ਸਿਉਂ ਕਹਾ ਸੁਨਾਇ ।
ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰ ਰੂਪ ਮਮ ਯਾ ਮਾਹਿ ਭੇਦ ਨ ਪਾਇ ॥ 17 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਤਿਨ ਸੁਤ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਸੁਖਕਾਰੀ । ਮੋਹਿ ਸਰੂਪ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਨਿਹਾਰੀ ।
ਬਨਾਵਨ ਮਮ¹³⁰ ਮੰਦਰ ਹੈ ਲਾਰਾ । ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਅਤਿ ਵਡਭਾਰਾ ॥
ਚਲੇ ਤਾਹਿ ਹਮ ਜਾਇ ਨਿਹਾਰਹਿ । ਕੈਸੇ ਕਰਹਿ ਪਰਉਪਾਰਹਿ ।
ਲਛਮੀ ਜੁਤ ਆਏ ਭਗਵੰਤਾ । ਗਾਵਤ ਜਸ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਨੰਤਾ ।
ਪ੍ਰਭੁ ਕਹਾ ਲਛਮੀ ਸੁਨ ਬੈਨਾ । ਇਹ ਸਰੂਪ ਦਰਸਨ ਨਹਿ ਦੈਨਾ ।
ਭਗਵੰਤ ਮਜੂਰ ਵੇਸ ਕਰ ਲਯੇ । ਲਛਮੀ ਭੀ ਔਰੇ ਬਧ ਕਯੇ ।
ਏਕ ਠੌਰ ਲਛਮੀ ਬੈਠਾਈ । ਕੋਤਕ¹³¹ ਕੀਓ ਆਪ ਜਗ ਸਾਂਈ ॥
ਕੰਧੇ ਕਹੀ ਟੋਕੀ ਸਿਰ ਧਾਰੇ । ਇਹ ਬਿਧ ਬਨਿਓ ਮਜੂਰ ਮੁਰਾਰੇ ॥ 18 ॥

126. ਅ ਪੋਥੀ ਸਤਿਗੁਰੂ

127. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਇਕਮਨ

128. ਅ ਪੋਥੀ ਸੰਤਾਂ

129. ਅ ਪੋਥੀ ਸੰਖੇਪ

130. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਹਮ

131. ਅ ਪੋਥੀ ਕਰਤਵ

ਦੋਹਰਾ

ਮਜ਼੍ਹਰਨ ਤੇ ਤਬ ਸੋ ਗੁਨੀ ਕਵੈ [ਕਾਰ]¹³² ਭਗਵੰਤ ।
 ਟੋਕਰੀ ਜਾਵਤ ਨਹਿ ਲਖੈ ਕੈਸੇ ਛਪੈ ਅਨੰਤ ॥ 19 ॥
 ਅਗਨਿ ਛਪੈ ਜਿਸ ਛਾਰ ਮਹਿ ਤੈਸੇ ਰੂਪ ਛੁਪਾਇ ।
 ਭਗਤਿ ਹੇਤ ਭਗਵੰਤ ਨੇ ਕੌਤਕ ਕੀਨੇ ਆਇ ॥ 20 ॥

ਕਵਿਓ ਵਾਚ ॥ ਸਵੈਯਾ ॥

ਜਾਂਹਿ ਧਿਆਨ ਧਰੇ ਨਿਸ ਬਾਸਰ ਖੋਜ ਫਿਰੇ ਸਭ ਅੰਤ¹³³ ਨ ਪਾਯੋ ।
 ਸਿਧ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇ ਰਹੇ ਰਿਖ ਨਾਰਦ ਸਾਰਦ ਧਿਆਨ ਨ ਆਯੋ ।
 ਨੇਤਿ ਹੀ ਨੇਤਿ ਰਹੈ ਨਿਸ ਬਾਸਰ ਬੇਦ ਬਿਅੰਤ ਨ ਅੰਤ ਲਖਾਯੋ ।
 ਸੋ ਭਗਵੰਤ ਭਯੋ ਵਸ ਸੰਤ ਮਜ਼੍ਹਰ ਧਰੇ ਬਪੁ ਕਾਰ ਕਢਾਯੋ ॥ 21 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਦਿਖ ਬਿਸਮੇ ਪਾਯੋ । ਇਹ ਮਜ਼੍ਹਰ ਨੌਤਨ ਹੈ ਆਯੋ ।
 ਯਾ ਕੇ ਤਨ [ਛਾਯਾ]¹³⁴ ਨਹਿ ਪਰੈ । ਇਹ ਭਗਵੰਤ ਔਰ ਨਹਿ ਨਰੈ ।
 ਤਬ ਭਗਵੰਤ ਕੀ ਉਸਤਤ ਗਾਏ । ਦਸਵਾਂ ਛੰਦ ਸੂਹੀ ਉਚਰਾਏ ।

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਦ¹³⁵

ਸੰਤਾਂ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ ।
 ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਤਾਲ ਸੁਹਾਵਾ ਵਿਚਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਰਾਮ ।
 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਪੂਰਨ ਸਾਜੁ ਕਰਾਇਆ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ।
 ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਭਇਆ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਲਾਖੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ ।
 ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਚੁਤ ਅਬਿਨਾਸੀ ਜਸੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੀ ਗਾਇਆ ।
 ਆਪਨਾ ਬਿਰਦੁ ਰਖਿਆ ਪਰਮੇਸਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ॥

ਅਰਥ ॥ ਚੌਪਾਈ ॥

ਸੰਤਨ ਕਾਰਜ ਆਪ ਖਲੋਆ । ਕੰਮ ਕਰਾਵਣ ਕਾਮਾਂ ਹੋਆ ।
 ਅਚੁਤ ਪੁਰਖ ਬੇਦ ਜਿਸ ਗਾਵੈ । ਆਪਨਾ ਬਿਰਦ ਆਪ ਇਹੁ ਭਾਵੈ ।
 ਭਗਵੰਤ ਸੁਨੀ ਉਸਤਤ ਸੁਖ ਪਾਏ । ਆਨੰਦ ਵਸ ਹੁਇ ਦੇਹਿ ਭੁਲਾਏ ।
 ਸ੍ਰੀ ਜਤ ਚਤਰ ਭੁਜ ਰੂਪ ਬਨਾਯੋ । ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਕਉ ਗਰਿ ਮਾਹਿ ਲਾਯੋ¹³⁶ ।
 ਜੁਗਤਿ ਸਭੀ ਭਗਵੰਤ ਸਿਖਾਈ । ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਨਾਈ ॥ 22 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਕੇ ਚਾਰ ਦਰ ਸੁੰਦਰ ਰਚਿਓ ਅਪਾਰ ।

132. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

133. ਅ ਪੋਥੀ ਭੇਦ

134. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

135. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 783.

136. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਅੰਕਿ ਮਿਲਾਯੋ

ਤਲਾਵ ਮਧ ਮੰਦਰ ਰਚੇ ਕਰਹੁ ਪੁਲ ਸੁਖ ਧਾਰ ॥ 23 ॥

ਇਹ ਮੰਦਰ ਮਮ ਰੂਪ ਹੈ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਇਹ ਨਾਮ ।

ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਇਹ ਠਾਂ ਰਹੈ ਨਿਸ ਦਿਨ ਆਠੇ ਜਾਂਮ ॥ 24 ॥

॥ ਛੰਤ ਕੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ॥¹³⁷

ਨਵ ਨਿਧਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਦੀਨੇ ਕਰਤੇ ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਕਾਈ ਰਾਮ ।

ਖਾਤ ਖਰਚਤ ਬਿਲਛਤ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਕਰਤੇ ਕੀ ਦਾਤਿ ਸਵਾਈ ਰਾਮ ।

ਦਾਤਿ ਸਵਾਈ ਨਿਖੁਟਿ ਨ ਜਾਈ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਪਾਇਆ ।

ਕੋਟਿ ਬਿਘਨ ਸਗਲੇ ਉਠਿ ਨਾਠੇ ਦੁਖੁ ਨ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ।

ਸਾਂਤਿ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਘਨੇਰੇ ਬਿਨਸੀ ਭੂਖ ਸਬਾਈ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਸੁਆਮੀ ਕੇ ਅਸਚਰਜੁ ਜਿਸੁ ਵਡਿਆਈ ਰਾਮ ॥

ਅਰਥ ॥ ਚੌਪਾਈ ॥

ਵਾਇ ਕੋਨ ਰਿਧਿ ਸਿਧੀ ਬਾਵੈ । ਨਿਸ ਦਿਨ ਅੰਤਰ ਕਬੀ ਨ ਪਾਵੈ ।

ਲਛਮੀ ਕਉ ਹਰਿ ਕਹਾ ਸੁਨਾਏ । ਇਹਾਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇ ਹਰਖਾਏ ।

ਸਤਿ ਬਰਨ ਲਛਮੀ ਮੁਖ ਗਾਈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਅਸ ਉਚਰਾਈ ॥

॥ ਛੰਦ ਕੀ ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ॥

ਜਿਸਕਾ ਕਾਰਜੁ ਤਿਨ ਹੀ ਕੀਆ ਮਾਣਸੁ ਕਿਆ ਵੇਚਾਰਾ ਰਾਮ ।

ਭਗਤਿ ਸੋਹਨਿ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਸਦਾ ਕਰਹਿ ਜੈਕਾਰਾ ਰਾਮ ॥

ਗੁਣ ਗਾਇ ਗੋਬਿੰਦ ਅਨਦ ਉਪਜੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਸੰਗਿ ਬਨੀ ।

ਜਿਨਿ ਉਦਮੁ ਕੀਆ ਤਾਲ ਕੇਰਾ ਤਿਸਕੀ ਉਪਮਾ ਕਿਆ ਗਨੀ ।

ਅਨਸਨਿ ਤੀਰਥ ਪੁੰਨ ਕਿਰਿਆ ਮਹਾਂ ਨਿਰਮਲ ਚਾਰਾ ।

ਪਤਿਤ ਪਾਵਨੁ ਬਿਰਦੁ ਸੁਆਮੀ ਨਾਨਕ ਸ਼ਬਦ ਅਧਾਰਾ ॥

॥ ਕਵਿ ਵਾਚ ॥ ਅਰਥ ॥ ਚੌਪਾਈ ॥

ਜਿਸਕਾ ਕਾਰਜੁ ਤਿਨ ਹੀ ਕਿਆ । ਮਾਨਸ ਕਯਾ ਵੇਚਾਰਾ ਜੀਆ ।

ਪੁਨ ਭਗਵਤ ਅਸੁ¹³⁹ ਮੁਖਹੁ ਸੁਨਾਏ । ਅਨਸਨਿ ਤੀਰਥ ਇਹੁ ਪਗ ਲਾਏ ।

ਤਬ ਭਗਵਤ ਗੁਰ ਕਰ ਕਰ ਧਾਰੇ । ਜੁਗਤ ਬਤਾਵਤਿ ਫਿਰੇ ਅਪਾਰੇ ।

ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਪਛਮਿ ਦਿਸ ਜਾਈ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿ ਕਉ ਠਾਂਵ ਬਤਾਈ ।

ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਮੇਰੇ ਅਸਥਾਨਾ । ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਸ ਈਹਾਂ ਪਰਵਾਨਾ ॥ 25 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਨਿਸ ਦਿਨ ਤੁਮ ਇਹ ਠਾਂ ਰਹੋ ਸਨਮੁਖ ਮੋਹਿ ਸੁਹਾਇ ।

ਤੁਮਰੇ ਸੁਤ ਤੁਮ ਨਿਕਟਿ ਹੀ ਮੇਰੇ ਤਖਤ ਬਨਾਇ ॥ 26 ॥

137. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ 783-84.

138. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 784.

139. ਅ ਪੋਥੀ ਇਮ

ਨਿਸ ਦਿਨ ਹਉਂ ਇਹੁ ਨਾਂ ਰਹਉ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਸੁਖ ਧਾਰ ।
ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਅਧਾਰ ਕਲ ਹੁਇ ਹੈ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ॥ 27 ॥

ਚੋਪਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਹਰਿ ਉਪਮਾਂ ਮੁਖ ਗਾਈ । ਭਗਤਿ ਵਛਲ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਸਹਾਈ ।
ਗੁਣ ਨਿਧਾਨ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਕਰਤਾ । ਉਸਤਤਿ ਨੇਤਿ ਜਿਹ ਰਰਤਾ ॥

॥ ਛੰਤ ਕੀ ਚੋਥੀ ਪਉੜੀ ॥¹⁴⁰

ਗੁਣ ਨਿਧਾਨ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਕਰਤਾ ਉਸਤਤਿ ਕਉਨੁ ਕਰੀਜੈ ਰਾਮ ।
ਸੰਤਾ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਆਮੀ ਨਾਮੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਦੀਜੈ ਰਾਮ ।
ਨਾਮੁ ਦੀਜੈ ਦਾਨੁ ਕੀਜੈ ਬਿਸਰੁ ਨਾਹੀ ਇਕ ਖਿਨੋ ।
ਗੁਣ ਗੋਪਾਲ ਉਚਰੁ ਰਸਨਾ ਸਦਾ ਗਾਈਐ ਅਨਦਿਨੋ ॥
ਜਿਸੁ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਾਗੀ ਨਾਮ ਸੇਤੀ ਮਨੁ ਤਨੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭੀਜੈ ॥
ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਇਛੁ ਪੁੰਨੀ ਪੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਜੀਜੈ ॥ 4 ॥

ਚੋਪਾਈ

ਸੁਨ ਭਗਵਤ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਯੋ । ਪਕਰ ਭੁਜਾ¹⁴¹ ਗੁਰੁ ਗਰਿ ਸਿਉਂ ਲਾਯੋ ।
ਮਿਲ ਗੁਰ ਸਿਉ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਪਾਏ । ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤ ਭਏ ਲੋਪ ਤਦਾਏ ॥
ਪ੍ਰਭੁ ਆਗਿਆ ਗੁਰ ਸਿਰ ਪਰ ਧਾਰੀ । ਨਿਜ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰ ਤਹਾਂ ਸਵਾਰੀ ।
ਤਖਤ ਕਥਾ ਕਹਉਂ ਅਗੂ ਸੁਧਾਰਾ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਾ ।
ਸੁਨ ਅਵਾਜ ਸੰਗਤ ਸੁਖ ਲੀਨੋ । ਬੁਢੇ ਪਾਠ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਕੀਨੋ ।
ਸਭ ਸੰਗਤ ਧੀਨਿ ਧੀਨਿ ਉਚਾਰੈ । ਬੁਢੇ ਕੀ ਉਪਮਾ ਵਿਸਥਾਰੈ ॥ 28 ॥

ਸੋਰਠਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨਾਥ ਦੇਖ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥਿ ਕੋ ।
ਮਨ ਮਹਿ ਭਏ ਸਨਾਥ ਅਤ ਅਨੰਦ ਗਦ ਗਦ ਭਏ ॥ 29 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਨਿਕਸ ਦਰਬਾਰ ਸਨਮੁਖ ਖਰੇ ਉਸਤਤ ਕੀਨ ਉਚਾਰ ।
ਖੀਰ¹⁴² ਸਿੰਧਿ ਕੋਉ ਤਿਆਗ ਕੈ ਇਹ ਨਾਂ ਅਏ ਮੁਰਾਰ ॥ 30 ॥

ਸਵੈਯਾ

ਜਿਹ ਨਾਮ ਲੀਏ ਅਘ ਖ੍ਰਿਦ ਟਰਹਿ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੇ ਨਰ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ।
ਜਿਹ ਨਾਮ ਲੀਏ ਜਲ ਸੈਲ ਤਰੇ ਭਵ ਫੰਧ ਮਿਟੇ ਨਹਿ ਰੰਚਕ ਬਾਰੇ ।
ਸੋਈ ਮੁਰਾਰਿ ਬਨਯੋ ਨਿਰਧਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰੇ ।
ਤਾਂਹਿ ਸਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥਿ ਬਿਰਾਜ ਗੁਰੂ ਕਲ ਮਹਿ ਜਗ ਕੋ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥ 31 ॥
ਯਾਹਿ ਕੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਜਗ ਮਹਿ ਸੁਰ ਮਹਿ ਸੋ ਲੋਕ ਪੁਰੀ ਨ ਕੁਬੇਰਾ ।

140. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 784.

141. ਅ ਪੋਥੀ ਬਾਰੇ

142. ਅ ਪੋਥੀ ਛੀਰ

ਕਮਲਜ¹⁴³ ਬਰਨ ਨਹੀਂ ਤੁਲ ਪਾਵਤ ਸ੍ਰੀ ਪਤ ਧਾਮ ਸਮਾਨ ਨ ਚੇਰਾ ।
ਕਾਂਸੀ ਦੁਆਰਕਾ ਗਯਾ ਸਮ ਨਾਹਿਨ ਭਗਵੰਤ ਕਹਿਓ ਇਹ ਧਾਮ ਹੈ ਮੇਰਾ ।
ਤੁਲ ਨਾ ਪਾਵਤਿ ਯਾਹਿ ਕੇ ਕੋਇਕ ਯਾ ਸਮ ਧਾਮ ਇਹੀ ਹਮ ਹੇਰਾ ॥ 32 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਕਰ ਉਸਤਤ ਗੁਰ ਬੰਦਨ ਧਾਰੇ । ਦਰਬਾਰ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਹਰਖਾਰੇ ।
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤਬ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੁ ਕੀਨੇ । ਬਾਹਰ ਬੈਠਨਿ ਕਿਉਂ ਗੁਰ ਲੀਨੇ ॥
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਹਿ ਸੁਨ ਗੁਰ ਰੀਤ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਮਨ ਧਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ॥
ਪਰਿਕ੍ਰਮਾਂ ਬੰਦਨ ਬਾਹਿਰ ਕਰਹਿ । ਭੀਤਰ ਨਿਜ ਪਦ ਕਦੇ ਨ ਧਰਹਿ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਚੁਤ ਧਾਮ ਬਿਚਾਰੈ । ਕਰਹਿ ਅਦਬ¹⁴⁴ ਰਹਿਹਿ ਬਾਹਰ ਵਾਰੇ ।
ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰ ਚਰਿਤ ਅਨੰਤਾ । ਜਨਮ ਸਫਲ ਹਿਤ ਬਰਨਤ ਸੰਤਾ ।
ਬੁਢੇ ਪੂਛਯੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪਾਸ । ਹੇ ਪ੍ਰਭੁ ਮੋਹਿ ਸੁਨੇ ਅਰਦਾਸ ॥
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿ ਰੈਨ ਜਹਿ ਬਸੈ । ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹੋ ਸੰਸ ਮੁਹਿ ਨਸੈ ॥ 33 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕਹਾ ਸੁਨੇ ਰੀਤਿ ਹਿਤ ਧਾਰ ।
ਅਚੁਤ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥਿ ਸਰੂਪ ਮੁਰਾਰ ॥ 34 ॥
ਡੇਢ ਜਾਮ ਨਿਸ ਜਾਇ ਜਬ ਸੋਹਿਲਾ ਪੜਿ ਚਿਤ ਲਾਇ ।
ਗ੍ਰੰਥਿ ਵਸੈ ਜਿਹ ਠਾਂ ਵਿਖੇ ਸੋਊ ਸੁਨੇ ਸੁਖਦਾਇ ॥ 35 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤ ਕੀ ਆਗਿਆ¹⁴⁵ ਪਾਏ । ਰਚੀ ਕੋਠੜੀ ਹਮ ਅਪਨਾਏ ।
ਤਹਿੰ ਨਿਵਾਸ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥਿ ਕਰੋ । ਸਗਰੀ ਰੀਤਿ ਇਹੋ ਚਿਤ ਧਰੋ ।
ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਕਰਾਇ ਇਸਨਾਨਾ । ਨਵੀਨ ਪੁਸ਼ਾਕ ਸਿੰਘਾਸਨ ਬਾਨਾਂ ।
ਸਦਾ ਘ੍ਰਿਤ ਕੀ ਜੋਤਿ ਜਗਾਵੇ । ਇਹ ਬਿਧ ਕਰ ਸੇਵਾ ਫਲ ਪਾਵੇ ।
ਏਕ ਜਾਮ ਨਿਸ ਜਬ ਰਹਿ ਜਾਏ । ਰਾਗੀ ਆਇ ਵਾਰ ਈਹਾਂ ਲਾਏ ।
ਜੁਗਲ¹⁴⁶ ਘੜੀ ਜਬ ਨਿਸ ਰਹਿ ਜਾਵੈ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿ ਜੀ ਪੁਨਿ ਹਿਆਂ ਆਵੈ ।
ਲੈ ਆਵਾਜ਼ ਜਪੁਜੀ ਕਾ ਪਾਠ । ਹਜਾਰੈ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸਿਉਂ ਗਾਠ ॥
ਸਾਰੇ ਦਿਵਸ ਸੁ ਕੀਰਤਨ ਹੋਵਹਿ । ਕਬਹੂੰ ਕਥਾ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਜੋਵਹਿ ॥ 36 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਅਸਿ ਮ੍ਰਿਜਾਦ ਦਰਬਾਰ ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਕੀਨ¹⁴⁷ ਉਚਾਰ ।
ਬੁਢੇ ਔ ਸੰਗਤ ਸੁਨੀ ਲਈ ਹਿਰਦੈ ਮਹਿ ਧਾਰ ॥ 37 ॥
ਜਾਮ ਏਕ ਨਿਸ ਜਬ ਗਈ ਕੀਰਤਨ ਹੋਤ ਬਿਅੰਤ ॥
ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਚੌਕੀ ਭਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੁਨਹਿ ਅਨੰਤ ॥ 38 ॥

143. ਅ ਪੋਥੀ ਬ੍ਰਹਮਾ

144. ਏ ਪੋਥੀ ਆਦਰ

145. ਏ ਪੋਥੀ ਆਇਸ

146. ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਦੋਇ

147. ਅ ਪੋਥੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀਓ

ਚੌਪਾਈ

ਡੇਢ ਜਾਮ ਨਿਸ ਜਥੈ ਬਿਹਾਈ । ਕੀਰਤਨ¹⁴⁸ ਸੋਹਿਲਾ ਪੜਿਓ ਤਦਾਈ ।
 ਕਰਿ ਅਰਦਾਸ ਬੁਢੇ ਸੁਖ ਪਾਯੋ । ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਸੀਸ ਉਠਾਯੋ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਰ ਮਹਿ ਚੌਰ¹⁴⁹ ਸੁਹਾਯੋ । ਸੰਖਨਿ ਕੀ ਧੁਨ ਅਤਿ ਛਬਿ ਭਾਯੋ ।
 ਪੁਲ ਉਪਰ ਤੇ ਇਹ ਬਿਧ ਜਾਵਹਿ । ਖੀਰ ਸਿੰਧ ਮਹਿ ਸਿਹਜ ਬਿਛਾਵਹਿ ।
 ਭਗਵੰਤ¹⁵⁰ ਨਿਦੇਸ਼ ਰਚਿਓ ਜੋ ਧਾਮਾ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਕੋ ਕਰ ਬਿਸ੍ਵਾਮਾ ।
 ਸਭ ਨਿਸ ਈਹਾਂ ਬਿਸ੍ਵਾਮਹਿ ਪਾਵਹਿ । ਨਿਜ ਮਹਲੀ ਗੁਰ ਕਬੈ ਸੁ ਜਾਵਹਿ ।
 ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸੁਨ ਕੋਠੀੜੀ ਸੋਈ । [ਕਲਪ]¹⁵¹ ਥਿਛ ਸਮ ਜਗ ਮਾਹਿ ਹੋਈ ।
 ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਵਾਸਾ ਭਯੋ । ਜਾਂਹਿ ਪੇਖ ਦੁਖ ਸਗਲਾ ਗਯੋ ॥ 39 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਨਵੀਨ ਪਲੰਘ ਗੁਰ ਆਪਨੋ ਦੀਨੋ ਤਬੈ ਡਸਾਇ ।
 ਸੇਜ ਬੰਦ ਕਸ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਉਂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਾਇ ॥ 40 ॥
 ਭੂਮ ਸੈਨ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰਹਿ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਪਾਸ ।
 ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਭਗਵੰਤ ਸਮ ਜਾਨਹਿ ਕਰ ਅਰਦਾਸ ॥ 41 ॥

ਕਵਿਯੋ ਵਾਚ ॥ ਸਵੈਯਾ ॥

ਜਗ ਤਾਰਨ ਹੇਤ ਨਿਕੇਤ ਰਚਿਓ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਧਾਮ ਮਹਾਂ ਛਬ ਪਾਏ ।
 ਨਰ ਨਾਰ ਜੋਊ ਇਹ ਦਰਸ ਕਰੈ ਲਛਮੀ ਪੈ ਪੁਤ ਕੀ ਇਛ ਪੁਰਾਏ ।
 ਗੁਰ ਕੋ ਜਸ ਲਾਲਚ ਏਸ ਕਰਹੁ ਭਵ ਫੰਧ ਮਿਟੈ ਮਨ ਸੁਧ ਕਰਾਏ ॥
 ਔਰ ਕੂਛ ਨਹਿ ਇਛ ਧਰਉਂ ਮਨ ਤੇ [ਗੁਰੁ]¹⁵² ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਏ ॥ 42 ॥

ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੀ ਕਥਾ ਭਈ ਸੰਪੂਰਨ ਆਇ ।
 ਆਰੈ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਬਯਾਹ ਕੀ ਕਥਾ ਕਹਉਂ ਹਰਖਾਇ ॥ 43 ॥
 ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਗਦ ਗਦ ਭਯੋ ਸੁਧਾ ਕਥਾ ਕਰ ਪਾਨ ।
 ਐਸੇ ਬਚ ਤਬ ਕਹਿਤ ਭਯੋ ਮਮ ਹਰਯੋ ਅਗਯਾਨ ॥ 44 ॥

ਚੌਪਾਈ

ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਆਜ ਭਯੋ ਹਉ ਭਾਰੀ । ਸੁਨੀ ਕਥਾ [ਗੁਰੁ]¹⁵³ ਕੀ ਦੁਖ ਟਾਰੀ ।
 ਅਮੀ ਕਥਾ ਸੁਨ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨ ਆਵੈ । ਅਧਕਿ ਅਧਕਿ ਗੁਰ ਬਧਤੀ ਜਾਵੈ ।
 ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਬਿਆਹ ਬਿਵਹਾਰੂ । ਕਹੋ ਕਥਾ ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਸੁਖ ਸਾਰੂ ॥
 ਭਗਤ ਸਿੰਘਹਿ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਾਏ । ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਨ ਮਹਿ ਸੁਖ ਪਾਏ ।

148. ਇਹ ਅ ਤੇ ਏ ਪੋਥੀ ਕੀਰਤਿ

149. ਅ ਪੋਥੀ ਚਵਰ

150. ਅ ਪੋਥੀ ਪੁਤੂ

151. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

152. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

153. ਅ ਪੋਥੀ ਵਿਚੋ

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ (1769 ਈ.)*

ਚਰਣ-5

ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੁਦਾ ਕਰੀਏ ।
ਮੀਣੇ ਪਾਂਦੇ ਨੀ ਰਲਾ ਸੇ ਵਿਚਿ ਰਲਾ ਨ ਧਰੀਏ ।
ਸੇ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੁ ਅਗੇ ਹੀ ਕਰਤ ਸੇ ਭਏ ।
ਸੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਭ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰ ਲਏ । 93 ।

p. 51

ਚਰਣ-10

ਸਾਹਿਬ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੋਰੁ ਕਰਾਏ ਮੰਗਾਇਆ ।
ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਆਪ ਰਸਨਾ ਥੀ ਉਚਾਰ ਹੋਰ ਬਣਾਇਆ ।

p. 126

ਚਰਣ-10

ਸੰਮਤੁ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਪਚਵੀਜੇ ਸਿਖਾਂ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਬਿਨਤੀ ਸੀ ਕੀਤੀ ।
ਗਰੀਬਨਿਵਾਜ ਜੇ ਬਚਨ ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਦੋਹਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਜਿਲਦ ਇਕ ਚਾਹੀਐ ਕਰਿ ਲੀਤੀ ।
ਸਾਹਿਬ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਏਹਿ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ।
ਓਹੁ ਅਸਾਡੀ ਖੇਡ ਹੈ ਜੁਦਾ ਰਹੇ ਮਨ ਮੰਥ । 389 ।

p. 136

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਨਿਤ ਕਰੀਐ । ਲੰਗਰ ਚਉਕੇ ਚਰਨ ਧੋਇਕੈ ਚੜੀਐ ।
ਚਉਕੇ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਅਨਾਜੁ ਮੁਖ ਨ ਪਾਈਐ ।

p. 137

ਦੁਇ ਜਾਮ ਰਾਤਿ ਗਈ ਤਾ ਕਸਾ ਬਿਛਵਾਈ । ਸਿਖਾਂ ਹਥਿ ਜੋੜ ਕਰਿ ਬਿਨਤੀ ਪਛਾਈ ।
ਗਰੀਬਨਿਵਾਜ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਹੈ ਤੇਰੀ ਇਸਦਾ ਕੀ ਹਥਾਲੁ ।
ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਗੁਰੂ ਲੜ ਪਕੜੇ ਅਕਾਲ । 679 ।
ਗੁਰੂ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪਾਏ ਭਜਨ ਕੀਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ।
ਆਪਸ ਵਿਚਿ ਕਰਨਾ ਪਿਆਰੁ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਲੋਚਨਾ ।
ਆਗਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਨੀ ਸਬਦ ਦੀ ਖੋਜਨਾ । 680 ।
ਸੇ ਸਿਖ ਸਿਖ ਦੇ ਕਰਮ ਕਰਸੀ । ਸੇ ਗੁਰੂ ਕੀ ਪੁਰੀ ਵਿਚਿ ਵਾਸਾ ਪਾਸੀ ।

pp. 163-64

*‘ਬੀਸਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ’ (ਸੰਪਾਦਕ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ), ਪਰਖ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1972.

ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ (1776 ਈ.)*

ਸਾਖੀ ੧੧

ਆਗੇ ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ¹ ਜੀ ਕੇ ਮਿਸਲ² ਕੀ ਨਿਰੂਪਣ ਹੋਇਗੀ :

ਸੋਰਠਾ

ਗੁਰ ਬਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ ਬਾਨੀ ਕਿਰਨ ਉਦਾਰ ਕੇ ਜਗ ।

ਉਜਿਆਰੇ ਹੋਇ ਤਾਸ ਜਿਹ ਲੋਚਨ³ ਲੋਚਾ⁴ ਖੁਲੇ । ੧ ।

ਚੌਪਈ

ਏਕ ਦਿਵਸ⁵ ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਾਤਹਕਾਲ ।

ਦਇਆ ਭਰੇ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ।

ਯਹ ਮਨ ਉਪਜੀ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਜਗ ਪੰਥ ।

ਤਿਹ ਕਾਰਨ ਕੀਜੇ ਅਬ ਗ੍ਰੰਥ । ੨ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋ ਆਗਿਆ ਕਰੀ ।

ਸਭ ਕਰੋ ਇਕਤ੍ਰ ਬਾਨੀ ਇਹ ਘਰੀ ।

ਅਹੁ ਬਾਨੀ ਭਗਤਨ ਕੀ ਸਭ ਮੇਲੇ ।

ਸਾਚੀ ਰਾਖੇ ਝੂਠੀ ਪੇਲੇ⁶ । ੩ ।

ਤਬ ਗੁਰਦਾਸ ਕਰੀ ਅਰਦਾਸ ।

ਸਭ ਪੋਥੀ ਸੰਸਰਾਮ ਕੇ ਪਾਸ ।

ਮੋਹਨ ਮਸਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ।

ਵੇ ਤਪ ਭਗਤ ਜੋਗ ਕਾ ਸੁਤ੍ਰ⁷ । ੪ ।

ਪ੍ਰਥਮੇ ਤਾ ਸੋ ਪੋਥੀ ਲੀਜੈ ।

ਪੁਨ ਬਾਨੀ ਅਵਰ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਜੈ ।

ਤਬ ਬੰਧੋਜ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਹੋਇ ।

ਜੇ ਭਾਵੈ ਸਤਿਗੁਰ ਸੋ ਹੋਇ । ੫ ।

*ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1971, ਪੰਨੇ 358-374.

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ।

2. ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੱਥੀ ।

3. ਨੇਤ੍ਰ ।

4. ਲੋਚ ।

5. ਦਿਨ ।

6. ਵਖ ਕਰੋ ।

7. ਬਹੁਤ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ ਵਾਕ ।

ਦੋਹਰਾ

ਪ੍ਰੇਮਤ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਾ ਜਾਹੁ ਸੰਸਰਾਮ ਕੇ ਪਾਸ ।
ਕਰਿ ਦਇਆ ਪੋਥੀ ਸਭ ਦੀਜੀਏ ਤਬ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ^੮ ਗੁਰਦਾਸ । ੬ ।

ਚੌਪਈ

ਜਾਗਿ ਪਰੇਹਤ ਬਿਨਤੀ ਕਰੀ ।
ਬੋਲੇ ਸੰਸਰਾਮ ਤਿਹ ਘਰੀ ।
ਹਮਰੇ ਪ੍ਰਾਨ ਪੋਥੀ ਧਨੁ ਆਹ ।
ਪਲਕ ਏਕ ਨਹੀ ਦੇਵੈ ਤਾਹਿ । ੭ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਾਨੇ ।
ਕਾਹੂ ਕੀ ਸੰਸਰਾਮ ਨਹੀ ਮਾਨੇ ।
ਮੋਹਨ ਜੀ ਜਬ ਕਹੇ ਪਠਾਇ^੯ ।
ਤਬ ਦੇਵੈ ਪੋਥੀ ਯਹੀ ਉਪਾਇ । ੮ ।
ਤਬ ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਮ ਚਤਰ ਪ੍ਰਬੀਨਾ ।
ਮੋਹਨ ਕੀ ਉਸਤਤ ਛੰਤ ਇਕੁ ਕੀਨਾ ।
ਸਤਾ ਰਬਾਬੀ ਲੀਨਾ ਸਾਥ ।
ਅਉਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿਖ ਸੰਗ ਜੋੜੇ ਹਾਥ । ੯ ।
ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਹਿ ਗਏ ਦਿਆਲ ।
ਸਭ ਸੰਗਤ ਕੀਨਾ ਭਜਨ ਬਿਸਾਲ ।
ਯੇਹੀ ਛੰਤ ਜਬ ਧ੍ਰੁਹਾ ਗਾਇਆ ।
ਸੁਨ ਮੋਹਨ ਬਿਗਸੇ ਸਭ ਪੂਛ ਪੁਛਾਇਆ । ੧੦ ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ :

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ ।
ਮੋਹਨ^{੧੦} ਤੇਰੇ ਸੋਹਨਿ ਦੁਆਰ ਜੀਉ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲਾ ।
ਧਰਮਸਾਲਾ ਆਪਾਰ ਦੁਆਰ^{੧੧} ਠਾਕੁਰ ਸਦਾ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਹੇ ।
ਜਹ^{੧੨} ਸਾਧ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿ ਤਹਾ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਵਹੇ ॥
ਕਰਿ ਦਇਆ ਮਇਆ ਦਇਆਲ ਸੁਆਮੀ ਹੋਹੁ ਦੀਨ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾ^{੧੩}॥

8. ਗ੍ਰੰਥ ।

9. ਭੇਜੇ ਗਏ ।

10. ਮੋਹਨ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਤੋਂ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਜੋ ਵਾਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । (ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ)

11. ਹੋ ਦਿਆਲ ।

12. ਜਿਥੇ ਵੀ ।

13. ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਰਸ ਪਿਆਸੇ ਮਿਲਿ ਦਰਸਨ ਸੁਖ¹⁴ ਸਾਰਾ । ੧ ।
 ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਬਚਨ ਅਨੂਪ¹⁵ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ¹⁶ ।
 ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਮਾਨਹਿ ਏਕੁ ਜੀ ਅਵਰ ਸਭ ਰਾਲੀ¹⁷ ।
 ਮਾਨਹਿ¹⁸ ਤ ਏਕੁ ਅਲੇਖੁ¹⁹ ਠਾਕੁਰੁ ਜਿਨਹਿ ਸਭ ਕਲ²⁰ ਧਾਰੀਆ ।
 ਤੁਧੁ ਬਚਨਿ ਗੁਰ ਕੈ ਵਸਿ ਕੀਆ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਬਨਵਾਰੀਆ²¹ ।
 ਤੂੰ²² ਆਪਿ ਚਲਿਆ ਆਪਿ ਰਹਿਆ ਆਪਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ ।
 ਬਿਨਵੰਤਿ²³ ਨਾਨਕ ਪੈਸ਼²⁴ ਰਾਖਹੁ ਸਭ ਸੇਵਕ ਸਰਨਿ ਤੁਮਾਰੀਆ । ੨ ।
 ਮੋਹਨ ਤੁਧੁ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਧਿਆਵੈ ਦਰਸ ਧਿਆਨਾ ।
 ਮੋਹਨ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ਤੁਧੁ ਜਪਹਿ ਨਿਦਾਨ²⁵ ।
 ਜਮਕਾਲੁ ਤਿਨ ਕਉ ਲਾਗੈ ਨਾਹੀ ਜੋ ਇਕ ਮਨਿ ਧਿਆਵਹੇ ।
²⁶ਮਨਿ ਬਚਨਿ ਕਰਮਿ ਜਿ ਤੁਧੁ ਅਰਾਧਹਿ ਸੇ ਸਭੇ ਫਲ ਪਾਵਹੇ ।
 ਮਲ²⁷ ਮੂੜ ਮੂੜ ਜਿ ਮੁਗਧ ਹੋਤੇ ਸਿ ਦੇਖਿ ਦਰਸੁ ਸੁਗਿਆਨ²⁸ ।
 ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਰਾਜੁ ਨਿਹਚਲੁ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਭਗਵਾਨਾ । ੩ ।
 ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਸੁਫਲੁ ਫਲਿਆ ਸਣੁ²⁹ ਪਰਵਾਰੇ ।
 ਮੋਹਨ ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਭਾਈ ਕੁਟੰਬ ਸਭ ਤਾਰੇ ।
 ਤਾਰਿਆ ਜਹਾਨੁ ਲਹਿਆ³⁰ ਅਭਿਮਾਨੁ ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ ।
 ਜਿਨੀ ਤੁਧੁ ਨੋ ਧੰਨੁ ਕਹਿਆ ਤਿਨ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਇਆ ।
 ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕਥੇ ਨ ਜਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮੁਰਾਰੇ³¹ ।
 ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਟੇਕ ਰਾਖੀ ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰਿਆ ਸੰਸਾਰੇ । ੪ । ੨ ।

14. ਸਰੋਸਟ ਸੁਖ ।
15. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਨ ਹੋ ਸਕੇ ।
16. ਇਥੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ ।
17. ਮਿੱਟੀ, ਧੂੜ । ਇਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਭ ਨੂੰ ਤੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ।
18. ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।
19. ਜੋ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ।
20. ਕਲਾ, ਗੁੱਝੀ ਸ਼ਕਤੀ ।
21. [ਬਨ ਮਾਲਾ ਪਹਿਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ] ਹਰੀ । ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਤੂੰ ਹਰੀ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ।
22. ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਹੈਂ ।
23. ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
24. ਇੱਜ਼ਤ, ਲੱਜਾ ।
25. ਓੜਕ ਨੂੰ ਜੋ ਆਖਰ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ।
26. ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਮਨ ਕਰ ਕੇ, ਬਚਨ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਕਰਮ ਕਰ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
27. ਗੰਦੇ ਲੋਕ ।
28. ਚੰਗੇ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਗਏ ।
29. ਸਮੇਤ ।
30. ਲੱਥਾ, ਦੂਰ ਹੋਇਆ ।
31. [ਮੁਰ ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ] ਹਰੀ ।

ਚੌਪਈ

ਤਬ ਪੂਛੀ ਮੋਹਨ ਮਸਤ ਪ੍ਰਬੀਨਾ ।
 ਕਵਨ ਕਾਜ³² ਆਗਮਨ ਕੀਨਾ ।
 ਤਬ ਕਹਿਓ ਪ੍ਰਗਟਿ ਪ੍ਰਭ ਧਰਮ ਅਰਚਨਾ ।
 ਕਾਰਨ ਪੰਥ ਗ੍ਰਿਥ ਜਗ ਕਰਨਾ । ੧੧ ।
 ਸੰਸਾਰਮ ਸੋ ਪੋਥੀ ਲੀਜੇ ।
 ਭੁਜਾ ਪਕੜ ਪੁਨ ਛੋਡ ਨ ਦੀਜੇ ।
 ਬਾਨੀ ਇਕਤ੍ਰ ਕਰ ਬਾਧੈ ਗ੍ਰਿਥ ।
 ਹੋਇ ਭਗਤਿ ਸੇਤ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ਪੰਥ । ੧੨ ।
 ਹਸ ਮੋਹਨ ਸੰਸਾਰਮ ਬੁਲਾਏ ।
 ਪੋਥੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦਿਵਾਏ ।
 ਅਵਰੁ ਬਾਨੀ ਜਹਾ ਕਹਾ ਜੁ ਆਹੀ ।
 ਠੌਰ ਠੌਰ³³ ਸੋ ਸਗਲ³⁴ ਮੰਗਾਈ । ੧੩ ।
 ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ³⁵ ਬਾਕੀ ਰਹੀ ।
 ਸੰਗਲਾ ਦੀਪ ਮਾਹ ਵੈ ਅਹੀ ।
 ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ³⁶ ਪ੍ਰਭ ਤਹਾ ਪਠਾਇਆ ।
 ਬਚਤ ਕਾਲ ਪੀਛੇ ਵੇ ਆਇਆ । ੧੪ ।
 ਜਪੁ ਆਦਿ ਲਿਖਨ ਗ੍ਰਿਥ ਜਬ ਲਗੇ ।
 ਲਿਖੇ ਗੁਰਦਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗ ਪਗੇ³⁷ ।
 ਗੁਰਬਾਨੀ ਪੜਿ ਪੜਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਿਖੇ ।
 ਕੇਤਕ ਨਿਕਾਲ ਬਾਹਰ ਧਰ ਰਖੇ । ੧੫ ।

ਦੋਹਰਾ

ਕਹਿਓ ਦਿਆਲ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋ ਤੁਮ ਬਾਨੀ ਲਿਖੇ ਪਛਾਨ ।
 ਜੋ ਯਹ ਨਿਕਾਲ ਬਾਹਰ ਧਰੀ ਕੈਸੇ ਪਾਇਓ ਗਿਆਨ । ੧੬ ।

ਚੌਪਈ

ਕਰ ਜੋੜ ਗੁਰਦਾਸ ਕਰੀ ਅਰਦਾਸ ।

32. ਕਿਸ ਕਾਰਣ ।

33. ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ।

34. ਸਭ ।

35. ਪ੍ਰਾਣ ਸਿਰੰਖਲਾ ਹਠ ਯੋਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦਸਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਪੋਥੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । (ਵੇਖੋ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ 3 ਅ: 32) 588 ।

36. ਛੱਜਨ ਜਾਤਿ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਲਿਆਇਆ ਸੀ । (ਵੇਖੋ ਰਾਹ ਹਕੀਕਤ)

37. ਲੀਨ ।

ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਗਿਆਨ ਐਸੇ ਮੋ ਪਾਸ ।
 ਬਹੁਤ ਪੁਰਖ ਮਿਲ ਬਾਤ ਬਖਾਨੇ ।
 ਨਿਜ ਭਰਤਾ³⁸ ਬੋਲ ਤਿਰੀਆ³⁹ ਪਹਿਚਾਨੇ । ੧੭ ।
 ਅਵਰ ਕੋ ਵਾਕ ਤਿਸ ਮਨ ਨਹੀ ਆਵੈ ।
 ਸੁਨ ਭਰਤਾ ਬੋਲ ਹੀਏ ਮੋ ਭਾਵੈ ।
 ਇਮ ਬੂਝ ਬਿਚਾਰ ਗੁਰ-ਬਚਨ ਪਛਾਨੇ ।
 ਅਵਰੁ ਵਾਕ ਮਨ ਮਹਿ ਨਹੀ ਆਨੇ । ੧੮ ।
 ਥਹਿ ਸੁਨਿ ਬਿਚਾਰ ਗੁਰ ਭਏ ਦਿਆਲ ।
 ਬਰ ਬਚਨ ਕੀਆ ਗੁਰਦਾਸ ਨਿਹਾਲ ।
 ਹਮਰੇ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤਿ ਦ੍ਰਿੜ ਗਿਆਨੇ ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਨੀ ਹਿਰਦੇ ਪਛਾਨੇ । ੧੯ ।
 ਬਰ ਪਾਇ ਗੁਰਦਾਸ ਚਰ ਗੁਰ ਲਾਗੇ ।
 ਜਾਗੇ ਮਾਥੇ ਭਾਗ ਸਭਾਗੇ ।
 ਲਿਖਾ ਰਿੰਬ ਸਭ ਭਇਆ ਤਿਆਰ ।
 ਭਗਤਿ ਖਜਾਨਾ ਗਿਆਨ ਭੰਡਾਰ । ੨੦ ।
 ਖੁਲੇ ਦੁਆਰ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮਾਨ ।
 ਭਗਤ⁴⁰ ਵੈਰਾਗ ਜੋਗ ਅਰੁ ਗਿਆਨ ।
 ਜਾਚਕ⁴¹ ਜਿਸ ਦੁਆਰੇ ਕੋ ਜਾਚੇ ।
 ਭਿਖਿਆ ਪਾਵੈ ਹਰਿ ਧਨ ਸਾਚੇ । ੨੧ ।

ਦੋਹਰਾ

ਮੁਕਤਿ ਸੇਤ ਕਲਜੁਗ ਕਰਾ ਭਵ ਸਾਗਰ ਬੋਹਥ⁴² ਤਾਰ ।
 ਜੀਵਨ ਮੂਲ ਕੋ ਬਨ ਹਰਾ ਰਚਿਓ ਰਿੰਬ ਕਰਤਾਰ । ੨੨ ।

ਚੌਪਈ

ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਖ ਰਿੰਬ ਬਿਗਾਸਨੇ⁴³ ।
 ਨਾਮ ਭੰਡਾਰ ਨਿਜ ਘਰ ਮੋ ਜਾਨੇ ।
 ਇਕੰਤ ਕੋਠੜੀ ਭੀਰਤ ਰਾਖਾ ।
 ਕਰ ਧੂਪ ਦੀਪ ਟੇਕੈ ਸਭ ਮਾਥਾ । ੨੩ ।
 ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਰਤਨ ਤਿਸ ਮਾਹਿ ।

38. ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ।

39. ਇਸਤ੍ਰੀ ।

40. ਭਗਤੀ ।

41. ਯਾਚਕ (ਭਿਖਾਰੀ) ।

42. ਜਹਾਜ਼ ।

43. ਪ੍ਰਸੰਨ ।

ਕੀਮਤ ਸੋਭ ਕੋਊ ਕਹ ਨ ਸਕਾਹਿ ।
 ਮੁਖ ਬਡੇ ਰਤਨ ਤਾ ਕੀ ਕਹ ਸੋਭਾ ।
 ਸੁਨਤ ਨਾਮ ਸੰਤਨ ਮਨ ਲੋਭਾ । ੨੪ ।
 ਮੁਕਤੀ ਸਰਮਨਿ ਜਪੁ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਧਰਾ ।
 ਸਭ ਸੰਗਤ ਹਿਰਦੇ ਚਾਦਨ⁴⁴ ਜਿਨ ਕਰਾ ।
 ਆਨੰਦੁ ਰਤਨੁ ਅਨੰਦ ਤਿਸ ਮਾਹਿ ।
 ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਸ ਅਘ⁴⁵ ਕੋਟਿ ਮਿਟਾਹਿ । ੨੫ ।
 ਓਅੰਕਾਰ⁴⁶ ਨਾਮ ਸੁੰਦਰ ਸੁਭ ਰਤਨ ।
 ਤਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਮੁਕਤਿ ਬਿਨੁ ਜਤਨ ।
 ਸਿਧ ਗੋਸਟ ਅਤ ਰਤਨ ਮਹਾਨ ।
 ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਸ ਪਾਵੈ ਤਤੁ ਗਿਆਨ । ੨੬ ।
 ਰਿਧੀ⁴⁷ ਸਿਧ ਸਭ ਲੋਕਹ ਗਮਨ ।
 ਮਨ ਬੁਧ ਅਹੰਕਾਰ ਚਿਤ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਮਨ ।
 ਪਿੰਡ ਪ੍ਰਾਨ ਕਾ ਪਾਵੈ ਭੇਦ ।
 ਸਿਧ ਗੋਸਟ ਹੈ ਸੂਛਮ⁴⁸ ਬੇਦ । ੨੭ ।

ਦੋਹਰਾ

ਬਿਤੀ ਰਤਨ ਅਮੋਲ ਅਤਿ ਸੂਛਮ ਗਾਤ⁴⁹ ਦਿਖਾਇ ।
 ਗਿਆਨ ਭਾਨ ਤਾ ਮੇ ਲਸਤ⁵⁰ ਗੁਨ ਸੋਭਾ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ । ੨੮ ।

ਚੌਪਈ

ਸੁਖਮਨੀ ਰਤਨ ਦਿਵ ਅਸਥੂਲ ।
 ਤਾ ਮੇ ਚਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਕੂਲ ।
 ਚੋਬੀਸ ਪਹਲ ਝਲਕਤ ਗੁਨ ਭਾਨ ।
 ਪਹਲ ਪਹਲ ਮੁਕਤ ਕੀ ਖਾਨ । ੨੯ ।
 ਚੋਬੀਸ ਸਲੋਕ ਹੀਰੇ ਸੰਗ ਲਗੇ ।
 ਪਹਲਨ ਕੇ ਰੰਗ ਹੀਰੇ ਪਗੇ ।
 ਇਹ ਗਿਆਨ ਖਾਨ ਕੀ ਕੋਸਤਕੁ ਮਨੀ⁵¹ ।
 ਸੋਭਾ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਖ ਭਨੀ । ੩੦ ।

44. ਪ੍ਰਕਾਸ ।

45. ਪਾਪ ।

46. ਓਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ।

47. ਰਿਧੀ ਸਿਧੀ ।

48. ਸੂਕਸ਼ਮ (ਸੂਕਸ਼ਮ) ।

49. ਛੋਟੀ ਸ਼ਕਲ ।

50. ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।

51. ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਇਕ ਮਣਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਗਲੇ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ ।

ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ⁵² ਰਤਨ ਕੇ ਭੂਖਨ ।
 ਜਹਾ ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਸ ਲਾਗੇ ਨਹੀ ਦੂਖਨ ।
 ਇਹੁ ਹਸਤ ਕਮਲ ਗੁਰ ਕੇ ਦਿਵ ਰਤਨ ।
 ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸਤਗੁਰ ਕੀਨਾ ਬਚਨ । ੩੧ ।
 ਕੇਤਕ ਮਹਮਾ⁵³ ਕਹੇ ਬਖਾਨ ।
 ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਰਤਨ ਕੀ ਖਾਨ ।
 ਬੁਧ ਥਾਹ ਗੁਨ ਲਹੇ ਨ ਤਾ ਕੇ ।
 ਰਸਨਾ⁵⁴ ਵਾਕ ਗੁਨ ਕਹੇ ਨ ਵਾ ਕੇ । ੩੨ ।

ਸੋਰਠਾ

ਗੁਨ ਗਿਆਨ ਰਤਨ ਕੀ ਖਾਨ ਨਾਮ ਭੰਡਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ।
 ਸੁੰਦਰ ਰਤਨ ਪ੍ਰਮਾਨ ਵੈਰਾਗ ਭਗਤ ਤਾ ਮੇ ਲਸਤ । ੩੩ ।

ਸਾਖੀ ਪੂਰਨ ਹੋਈ ੧੩੨

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੁਖ ਕਰੇ ਉਚਾਰ ।
 ਹੋਇ ਦਿਆਲ ਕਰ ਲਏ ਉਧਾਰ ।

ਸਾਖੀ ੧੨

ਆਗੇ ਸਾਖੀ ਪੈੜੇ ਮੋਖੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਕੀ ਪੋਥੀ ਰਾਜਾ ਸਿਵ ਨਾਭ ਕੇ ਨਗਰ ਸੋ ਲੇ
 ਆਇਆ ਸੋ ਨਿਰੂਪਣ⁵⁵ ਹੋਇਗੀ :

ਦੋਹਰਾ

ਲੇ ਆਇਆ ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਪੈੜਾ ਮੋਖਾ ਧਾਇ ।
 ਦੇਖਤ ਪੋਥੀ ਮਤ ਫਿਰੀ ਸਤਗੁਰ ਸੋ ਰਖੀ ਲੁਕਾਇ । ੧ ।

ਚੌਪਈ

ਲੇ ਹੁਕਮ-ਨਾਮਾ ਪੈੜਾ ਥਾ ਗਇਆ ।
 ਸਿਵ ਨਾਭ ਨਗਰ ਜਾਇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਇਆ ।
 ਤਹਾ ਰਾਜਾ ਮਇਆ ਸਿੰਘ ਕਾ ਪੋਤਾ ਸਿਵਨਾਭ⁵⁶ ।
⁵⁷ਸੁਕ੍ਰਤ ਵੰਡ ਬਡਾ ਪਰਤਾਪ । ੨ ।
 ਰਾਜੇ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕਾ ਪੂਤ ਸਪੁਕ੍ਰ ।

52. ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 52 ਅਖਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਰੂਪ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ।

53. ਕਿੰਨੀ ਮਹਿਮਾ, ਭਾਵ ਵਡਿਆਈ ।

54. ਜੀਭਾ ।

55. ਵਿਆਖਿਆ ਸਹਿਤ ਬਿਆਨ ।

56. ਜਨਮਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਹਲ (ਸੰਗਲਾ) ਚੌਪ ਦਾ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਹੋਇਆ ।

57. ਪਾਠੰਤਰ=ਰਾਜਾ ਮਇਆ ਦੇਨੀ ਪੋਤਾ ਸਿਵ ਨਾਭ ।

ਸਿਵ ਨਾਭ ਕਾ ਪੋਤਾ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ।
 ਪੈੜੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਤਿਸ ਦੀਨਾ ।
 ਤਿਨ ਮਾਥਾ ਟੇਕ ਸੀਸ ਧਰ ਲੀਨਾ । ੩ ।
 ਪ੍ਰਾਨ ਸੰਗਲੀ ਮਾਂਗੀ ਦਿਆਲ ।
 ਮਾਨਾ ਹੁਕਮ ਦੀਨੀ ਤਤ ਕਾਲ ।
 ਦੇਖ ਪ੍ਰਕਾਸ ਸਿਖੀ ਕਾ ਤਹਾ ।
 ਪੈੜਾ ਅਤਿ ਬਿਸਮੇ⁵⁸ ਹੋਇ ਰਹਾ । ੪ ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਲੀਲਾ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ ।
 ਪੂਰਨ ਪਰਤਾਪ ਸਭ ਰਹਾ ਜਗ ਛਾਇ ।
 ਲੇ ਪੋਥੀ ਸਤਗੁਰ ਪਹਿ ਆਇਆ ।
 ਮਗ⁵⁹ ਪੜੀ ਕਛੂ ਪ੍ਰਤਗਿਆ ਪਾਇਆ । ੫ ।
 ਤਾ ਤੇ ਤਿਨ ਛਪਾਇ ਘਰਿ ਰਾਖੀ ।
 ਝੂਠੀ ਬਾਤ ਬਨਾਇ ਗੁਰ ਆਖੀ । ੫ ।

ਦੋਹਰਾ

ਆਇ ਪੈੜਾ ਘਰ ਲੁਕ ਰਹਾ ਸਤਗੁਰ ਲੀਆ, ਬੁਲਾਇ ।
 ਮਗ ਬ੍ਰਿਤੰਤ⁶⁰ ਰਾਜਾ ਜੁਗਤਿ ਸਤਗੁਰ ਪੂਛਾ ਤਾਇ । ੬ ।

ਚੌਪਈ

ਮਾਰਗ ਕਥਾ ਸਕਲ ਤਿਨ ਕਹਾ ।
 ਮੈ ਨਾਗ ਪਟਨ ਬਿਦਰ ਤਜਾਵਰ ਕੇ ਮਮ ਗਹਾ ।
 ਐਰਾਵਤ⁶¹ ਤਿਸ ਦੇਸ ਕਾ ਨਾਇਕ ।
 ਰਾਮ ਰਾਜਾ ਕੀ ਵਹੀ ਵਿਲਾਇਤ । ੭ ।
 ਤਾ ਤੇ ਮੈ ਜਹਾਜ ਚੜਿ ਗਇਆ ।
 ਤੀਨ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬੀਤਤ ਮਗ ਭਇਆ ।
 ਜਾ ਪਾ ਪਟਣ⁶² ਪਾਰ ਕਾ ਗਾਉ ।
 ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਦੇਸ ਕਾ ਨਾਉ । ੮ ।
 ਚੌਦਾ ਸੈ ਗਾਉ ਦੇਸ ਮੇ ਬਸੈ ।
 ਪਰਮ ਸੁਖੀ ਮਾਇਆ ਰੰਗ ਰਸੈ ।
 ਤਹਾ ਰਾਜ ਕਰਤੇ ਬੇ ਸਾਤੇ ਰਾਜਾ ।
 ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕੀਨਾ ਏਕ ਸਮਾਜਾ । ੯ ।

58. ਹੈਰਾਨ ।

59. ਰਾਹ ਵਿਚ ।

60. ਰਾਹ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ।

61. ਹਾਥੀ ।

62. ਸ਼ਹਿਰ ।

ਸਿਵ ਨਾਭ ਕੀ ਸੰਤਤ ਤਹਾ ਰਹਾਈ ।
 ਸਤਾਵਦ ਨਾਮ ਸੋ ਨਗਰ ਕਹਾਈ ।
 ਤਹਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਕੀ ਹੈ ਧਰਮ ਸਾਲ ।
 ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਤਿਨ ਹੋਇ ਬਿਸਾਲ⁶³ । ੧੦ ।

ਦੋਹਰਾ

ਸਭ ਸੰਗਤ ਕਾ ਤਹਾ ਜੋੜ ਹੋਇ ਨਿਤ ਕੀਰਤਨ ਲੰਗਰ ਹੋਇ ।
 ਨਿਤ ਪ੍ਰਤ ਤਿਸ ਲੰਗਰ ਲਗੇ ਬੀਸ ਮਨ ਲੋਨ ਰਸੋਇ । ੧੧ ।

ਚੌਪਈ

ਤਹਾ ਜਾਇ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਮੈ ਦੀਨਾ ।
 ਲੇ ਰਾਜੇ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰ ਲੀਨਾ ।
 ਅਰੁ ਪੋਥੀ ਮੇ ਕੋ ਨਹੀ ਦੀਨੀ ।
 ਮੁਖ ਸੋ ਲਾਟ-ਪਾਟ⁶⁴ ਬਹੁ ਕੀਨੀ । ੧੨ ।
 ਮੈ ਤਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਮਾਰਗ ਆਇਆ ।
 ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਸਿਖ ਕਾ ਦਰਸਨ ਪਾਇਆ ।
 ਬੀਜਾ ਨਗਰ ਸੋ ਕੋਸ ਇਕਤੀਸ ।
 ਨੇਕਾ ਪਟਨ⁶⁵ ਭਾਟੜੇ ਆਧੀਸ । ੧੩ ।
 ਬੇਗਾ ਪੁਰ ਸਿਖ ਭਾਟੜੇ ਰਹੈ ।
 ਬੀਜਾ ਪੁਰ ਸੋ ਕੋਸ ਅਸੀ ਕਹੈ ।
 ਨਾਮ ਅਰੋਗਾ ਪੇਠ ਕਹਾਵੈ ।
 ਤਹਾ ਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਨਿਤ ਪ੍ਰਿਤ ਗਾਵੈ । ੧੪ ।
 ਤਹਾ ਚੰਗੇ ਭਾਟੜੇ ਕੀ ਹੈ ਸੰਗਤ ।
 ਤਾ ਕੇ ਨਿਕਟ ਸਿਖ ਬਹੁ ਪੰਗਤਿ ।
 ਘਰ ਭਾਟੜਿਆ ਕੇ ਵਹੀ ਕਹਾਵੈ ।
 ਨਿਤ ਪ੍ਰਤ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਵੈ । ੧੫ ।

ਦੋਹਰਾ

ਘਰਿ ਭਾਟੜਿਓ ਸੋ ਅਸੀ ਕੋਸ ਕਦਲੀ⁶⁶ ਬਨੜੀਆ ਰਾਜ ।
 ਤਹਾ ਧਰਮਸਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸੰਗ ਸਿਧਾ ਭਾਇਆ ਸਮਾਜ । ੧੬ ।

ਚੌਪਈ

ਤਹਾ ਸਿਧਾ ਸੋ ਗੋਸਟਿ ਭਈ ।
 ਤਿਨ ਕੀ ਸਿਧ ਬੈਚ ਗੁਰ ਲਈ ।

63. ਸੁੰਦਰ ।

64. ਟਾਲ ਮਟੋਲ ।

65. ਸ਼ਹਿਰ ।

66. ਕੇਲਾ ।

ਆਨ ਸਭੇ ਸਿਧ ਚਰਨੀ ਪੜੇ ।
 ਤਹਾ ਸੰਗਤ ਭਾਟਿਆ ਕੀ ਜੁੜੇ । ੧੭ ।
 ਮੈ ਚਲਾ ਚਲਾ ਪ੍ਰਭ ਈਹਾ ਆਇਆ ।
 ਨਹੀ ਮਿਲੀ ਪੋਥੀ ਅਤਿ ਦੁਖ ਪਾਇਆ ।
 ਗੁਰ ਅੰਤਰਿਜਾਮੀ ਸਭ ਬਿਧ ਜਾਨਾ ।
 ਦੇਖ ਪੋਥੀ ਸਿਖੁ ਭਰਮ ਭੁਲਾਨਾ । ੧੮ ।
 ਕਲਜੁਗ ਜੀਵ ਮੰਦ ਮਤ⁶⁷ ਅਹੈ ।
 ਇਹੁ ਪੋਥੀ ਨਹੀ ਰਾਖੀ ਚਹੈ ।
 ਜੇ ਕੋ ਪੜੇ ਬੁਧ ਫਿਰ ਜਾਇ ।
 ਗਿਆਨ ਹੀਨ ਜਗ ਸਿਧ ਕਹਾਇ । ੧੯ ।
 ਪ੍ਰਭ ਕਰ ਬਿਚਾਰ ਇਕ ਸਿਖ ਬੁਲਾਇਆ ।
 ਪੈੜੇ ਕੇ ਘਰਿ ਤਿਸੇ ਪਠਾਇਆ ।
 ਇਸ ਕੀ ਸਿਖਨੀ ਸੇ ਕਹੋ ਜਾਇ ।
 ਦੇਹੁ ਪੋਥੀ ਜੋ ਰਖੀ ਲੁਕਾਇ । ੨੦ ।

ਦੋਹਰਾ

ਤਿਆ⁶⁸ ਨਿਕਾਲ ਪੋਥੀ ਦਈ ਸਿਖ ਲਿਆਇਆ ਗੁਰ ਪਾਸ ।
 ਪੈੜੇ ਕਾ ਮੁਖ ਕਾਲਾ ਭਇਆ ਬੁਧ ਮਤ ਭਈ ਨਾਸ । ੨੧ ।
 ਪ੍ਰਾਨ-ਸੰਗਲੀ ਦੇਖ ਪ੍ਰਭ ਕਰ ਪਾਠ ਕਰਾ ਉਤਸਾਹ ।
 ਪੁਨ ਬਿਚਾਰ ਕਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀਨੀ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ । ੨੨ ।
 ਸਾਖੀ ਪੂਰਨ ਹੋਈ । ੧੩੩ ।
 ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੁਖ ਕਰੋ ਉਚਾਰ ।
 ਹੋਇ ਦਿਆਲ ਕਰ ਲਏ ਉਧਾਰ ।

ਸਾਖੀ ੧੩

ਆਗੇ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਤੇ ਜਬ ਭਗਤਾ ਕੀ ਬਾਨੀ ਲਿਖੀ ਤਬ ਮਨ ਕੋ
 ਸੰਕਾ ਭਈ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਆਪ ਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ਅਰੁ ਭਗਤਾ ਕਾ ਭੋਗ ਦੇਤੇ ਹੈ । ਗੁਰ
 ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗੁਰਦਾਸ ਕੀ ਸੰਕਾ ਨਿਵਰਤ⁶⁹ ਕੀਆ ਸੋ ਨਿਰੂਪਣ ਹੋਵੇਗੀ :

ਦੋਹਰਾ

ਲਿਖੇ ਗੁਰਦਾਸ ਗ੍ਰੰਥ⁷⁰ ਕੋ ਗੁਰਬਾਨੀ ਮਿਸਲ ਬਨਾਇ ।
 ਜਬ ਭਗਤ-ਬਾਨੀ ਲਿਖਨੇ ਲਗਾ ਤਬ ਸੰਕਾ ਉਪਜੀ ਆਇ । ੧ ।

67. ਮੰਦ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ।

68. ਇਸਤ੍ਰੀ ।

69. ਦੂਰ ਕੀਤੀ ।

70. ਗ੍ਰੰਥ ।

ਚੌਪਈ

ਲਿਖੇ ਗੁਰਦਾਸ ਹਜੂਰ ਗੁਰਬਾਨੀ ।
 ਪੜਦੇ ਮੇ ਬੈਠੇ ਗੁਰ ਗਿਆਨੀ ।
 ਭਗਤਨ ਕੀ ਮਿਸਲ ਲਿਖਨੇ ਜਬ ਲਗਾ ।
 ਤਬ ਮਨ ਬੁਧ ਸੰਕਾ ਮੇ ਪਗਾ⁷¹ । ੨ ।
 ਬਾਨੀ ਆਪ ਗੁਰ ਮੁਖੇ ਉਚਾਰੇ ।
 ਅੰਤ ਭੋਗ ਭਗਤਨ ਕਾ ਡਾਰੇ ।
 ਸੰਤਨ ਕੀ ਬਡਿਆਈ ਕਰੇ ।
 ਇਹੁ ਚਿੰਤਾ ਗੁਰਦਾਸ ਮਨ ਧਰੇ । ੩ ।
 ਬੂਝਾ ਸਤਿਗੁਰ ਅੰਤਰਿਜਾਮੀ ।
 ਮਨ ਧਰੀ ਸੰਕ ਗੁਰਦਾਸ ਨਿਕਾਮੀ⁷² ।
 ਇਹ ਮਮ ਸਿਖ ਬਡਾ ਪਰਬੀਨ⁷³ ।
 ਇਸ ਦੇਉ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸੰਕਾ ਹੋਇ ਛੀਨ । ੪ ।
 ਕੇਤਕ ਕਾਲ ਲਿਖੀ ਤਹ ਬਾਨੀ ।
 ਤਬ ਗੁਰ ਦਿਖਾਇਆ ਅਲਖ ਬਿਡਾਨੀ⁷⁴ ।
 ਨਿਕਸੇ ਪੜਦੇ ਸੋ ਬਹੁ ਸੰਤ ।
 ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤਿ ਨਿਰਮਲ ਕ੍ਰਿਤ । ੫ ।

ਦੋਹਰਾ

ਅਤ ਸੋਭਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਭਗ ਮਹਿਮਾ ਅਮਿਤ⁷⁵ ਬਿਸਾਲ ।
 ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ ਕੰਠ ਮੇ ਸੁੰਦਰ ਤਿਲਕ ਸੁਭਾਲ⁷⁶ । ੬ ।

ਚੌਪਈ

ਜਬ ਗੁਰਦਾਸ ਸੰਤਨ ਕੇ ਦੇਖਾ ।
 ਅਪਨੇ ਮਨ ਗਨੇ ਭਾਗ ਬਸੇਖਾ⁷⁷ ।
 ਤਬ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਾ ਗੁਰਦਾਸ ਬੁਲਾਇ ।
 ਇਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਸੰਗ ਤੂੰ ਜਾਇ । ੭ ।
 ਆਗੇ ਪਹੁਚਾਇ ਬਿਦਾ ਕਰ ਆਵਹੁ ।
 ਸੰਤਨ ਸੇਵ ਮਹਾ ਸੁਖ ਪਾਵਹੁ ।

71. ਸੰਕਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

72. ਨਿਸਕਾਮ ।

73. ਚਤੁਰ ।

74. ਨ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਵਿਖਾਵਾ ।

75. ਬੇਅੰਤ ।

76. ਸੁੰਦਰ ਮਖੇ ਤੇ ।

77. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ।

ਚਲੇ ਗੁਰਦਾਸ ਸੰਤ ਸੰਗ ਲੀਨਾ ।
 ਦੂਰਿ ਜਾਇ ਬਿਦਾ ਤਿਨ ਕੀਨਾ । ੮ ।
 ਸੰਤ ਚਰਨ ਪਰ ਮਾਥਾ ਟੇਕਾ ।
 ਸੀਸ ਉਠਾਇ ਫਿਰ ਕਛੂ ਨ ਦੇਖਾ ।
 ਅਦਭੁਤ⁷⁸ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਛੂ ਲਖਾ ਨ ਜਾਇ ।
 ਸਭ ਕਹੀ ਕਥਾ ਸਤਿਗੁਰ ਪਹਿ ਆਇ । ੯ ।
 ਸੁਨ ਹਸੇ ਦਿਆਲ ਮੁਖ ਬਚਨ ਉਚਾਰਾ ।
 ਤੁਮ ਗੁਰਦਾਸ ਸੰਕਾ ਜੋ ਧਾਰਾ ।
 ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਥੇ ਸੰਤ ਬਿਨਾਨੀ ।
 ਸੰਗ ਕਬੀਰ ਰਵਿਦਾਸ ਗਿਆਨੀ । ੧੦ ।

ਦੋਹਰਾ

ਨਾਮਦੇਵ ਸੰਗ ਸਧਨਾ ਸੈਨ ਅਵਰ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸੰਤ ।
 ਪੀਪਾ ਜੈ ਦੇਵ ਧਨਾ ਭਗਤ ਬੇਨੀ ਸੰਤ ਅਨੰਤ⁷⁹ । ੧੧ ।

ਚੌਪਈ

ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਉ ਮੀਰਾਬਾਈ ।
 ਭੀਖਨ ਸੂਰਦਾਸ ਸੁਖਦਾਈ ।
 ਕਾਮਲ ਆਰਫ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ।
 ਤੁਮ ਦੇਖੇ ਸਭ ਦੀਦ-ਬ-ਦੀਦ⁸⁰ । ੧੨ ।
 ਇਹ ਸਭ ਸੰਤ ਮੇ ਪੈ ਥੇ ਆਏ ।
 ਹਮ ਸਬਹਨ ਸੁਨਾ ਤੁਮ ਗ੍ਰਿਥ⁸¹ ਬਨਾਏ ।
 ਹਮਰੀ ਬਾਨੀ ਤਹਾ ਲਿਖੀਜੇ ।
 ਨਿਕਟ ਆਸਨ ਹਮ ਕੇ ਭੀ ਦੀਜੇ । ੧੩ ।
 ਜਿਹ ਕਾਰਨ ਤੁਮ ਸੰਕਾ ਕੀਨੀ ।
 ਬੂਝੀ ਨਾਹਿ ਸਿਖ ਪਰਬੀਨੀ ।
 ਸਭ ਸੰਤਨ ਬਾਨੀ ਗ੍ਰਿਥ ਲਿਖਾਈ ।
 ਜੈਸੇ ਖਤ ਪਰ ਪੜ ਗਵਾਹੀ । ੧੪ ।
 ਤਬ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰਚਰਨਨ ਪਰੇ ।
 ਸਭ ਬਿਭੇਦ⁸² ਮਨ ਸੋ ਪਰਹਰੇ⁸³ ।

78. ਵਿਚਿਤ੍ਰ ।

79. ਬੇਅੰਤ ।

80. ਆਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ।

81. ਗ੍ਰੰਥ ।

82. ਸੰਕੇ ।

83. ਦੂਰ ਕੀਤੇ ।

ਸੰਤ ਅਨੰਤ ਏਕ ਕਰ ਜਾਨਾ ।

ਤਬ ਗੁਰਦਾਸ ਭੇਦ ਪਹਚਾਨਾ । ੧੫।⁸⁴

ਦੋਹਰਾ

ਸੰਤ ਅਨੰਤ ਨ ਭੇਦ ਹੈ ਜੁ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ।

ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਬਪੁ ਧਰਾ⁸⁵ ਸੰਤ ਰੂਪ ਭਗਵਾਨ । ੧੬ ।

ਸਾਖੀ ਪੂਰਨ ਹੋਈ ੧੩੪ ।

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੁਖ ਕਰੇ ਉਚਾਰ ।

ਹੋਇ ਦਿਆਲ ਕਰ ਲਏ ਉਧਾਰ ।

ਸਾਖੀ ੧੪

ਆਗੇ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬਨੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿਖ ਕੀ ਨਿਰੂਪਣ⁸⁶ ਹੋਏਗੀ :

ਦੋਹਰਾ

ਬਾਰ ਗੋਦਿਲਾ ਕੀ ਰਹੇ ਭਾਈ ਬਨੇ ਸਿਖੁ ।

ਗੁਰ ਸਿਖਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾ ਕੇ ਭਗਤ ਭਵਿਖੁ । ੧ ।

ਚੌਪਈ

ਭਾਈ ਬਨੇ ਗੁਰ ਕਾ ਪਿਆਰਾ ।

ਰਹੇ ਜਗਤ-ਜਲ ਕਮਲ ਨਿਆਰਾ ।

ਸੁਨਾ ਰਿਐ⁸⁷ ਦਰਸਨ ਕੇ ਆਇਆ ।

ਦੇਖਤ ਹੀ ਤਿਸ ਮਨ ਲੋਭਾਇਆ⁸⁸ । ੨ ।

ਗੁਰ ਨਮਿਤ ਲੰਗਰ ਸਦ ਕਰੇ ।

ਭੂਖਾ ਅਥਿਤ⁸⁹ ਉਦਰ ਤਹਾ ਭਰੇ ।

ਰੂਪ⁹⁰ ਰਹਟ ਤਹਾ ਗੁਪਤਿ ਚਲਾਵੈ ।

ਸਭ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਤ ਕੇ ਨਾਵੈ । ੩ ।

ਹਾਥ ਜੋੜ ਗੁਰ ਆਗੇ ਠਾਢਾ ।

ਮਾਂਗਿਓ ਰਿਐ ਬਚਨ ਅਤ ਗਾਢਾ ।

84. ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਥਾ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸੰਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। (ਮੁੱਖ-ਸੰਪਾਦਕ)

85. ਸਰੀਰ ਧਾਰਣ ਕੀਤਾ।

86. ਵਿਆਖਿਆ ਸਹਿਤ ਗਿਆਨ।

87. ਰਿਐ।

88. ਲਲਚਾਇਆ।

89. ਅਤਿਥਿ।

90. ਖੁਹ।

ਹੇ ਪ੍ਰਭ! ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈ ਪਾਵੇ ।
ਕਰੇ ਉਤਾਰ ਹਜ਼ੂਰ ਲਿਆਵੇ । ੪ ।
ਜੱਦਪ^੧ ਗੁਰ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪਿਆਰਾ ।
ਤੱਦਪ^੨ ਸਿਖ-ਬਚਨ ਨਹੀ ਟਾਰਾ ।
ਹੇ ਬੰਨੇ ਮੇ ਸੇ ਕਰੇ ਕਰਾਰ ।
ਅਤ ਤੁਰੰਤ ਤੁਮ ਕਰੇ ਉਤਾਰ । ੫ ।

ਦੋਹਰਾ

ਜਬ ਮੈ ਮਾਂਗ ਪਠਾਵਹੋ ਲੇ ਆਵੇ ਤਤਕਾਲ^੩ ।
ਦੇਖਤ ਹੁਕਮ ਮਗ ਉਠ ਚਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਆਵੇ ਨਾਲ । ੬ ।

ਚੌਪਈ

ਇਹ ਕਰਾਰ ਕਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਿਵਾਇਆ ।
ਲੇ ਸਿਰ ਪਰ ਬੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਆਇਆ ।
ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲ ਪੂਜਾ ਕੀਨਾ ।
ਪੁਨਿ ਲਗੇ ਲਿਖਨ ਮਿਲਿ ਸਿਖ ਪ੍ਰਬੀਨਾ^੪ । ੭ ।
ਉਸੀ ਸਮੇ ਸਿਖ ਹੁਕਮ ਲੈ ਆਇਆ ।
ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਬੁਲਾਇਆ ।
ਮਾਨ ਹੁਕਮ ਬੰਨੇ ਮਗ ਲੀਨਾ ।
ਨਿਤ ਮਗ ਚਲੇ ਅਰੁ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਬੀਨਾ । ੮ ।
ਆਧ ਕੋਸ ਕੂਚ ਨਿਤ ਸਰੇ ।
ਕਰ ਡੇਰਾ ਨਿਸ ਦਿਨ ਲਿਖਬੋ ਕਰੇ ।
ਗੁਰ-ਬਚਨ ਮਾਨ ਕਰੇ ਨਿਜ ਕਾਜ ।
ਮਗ ਪੂਰਨ ਲਿਖ ਗ੍ਰੰਥ^੫ ਸੁਖ ਸਾਜ । ੯ ।
ਬਹੁਤ ਹਾਥਨ ਕਰ ਲਿਖਨਾ ਭਇਆ ।
ਕੋਊ ਸਬਦ ਮਿਸਲ ਬੇਮਿਸਲ ਹੋ ਗਇਆ ।
ਇਹੁ ਖਾਰੇ ਕੀ ਮਿਸਲ ਕਹਾਵੇ ।
ਗੁਰਦਾਸ ਮਿਸਲ ਸੇ ਭੇਦ ਜਨਾਵੇ । ੧੦ ।

ਦੋਹਰਾ

ਪੂਰਨ ਗ੍ਰੰਥ ਮਗ ਮੇ ਲਿਖਾ ਆਇ ਨਦਰ ਗੁਰ ਕੀਨ ।
ਦੇਖ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਭਏ ਸਹੀ ਸਹੀ ਲਿਖ ਦੀਨ । ੧੧ ।

91. ਭਾਵੇ ।

92. ਤਾਂ ਵੀ ।

93. ਉਸ ਵੇਲੇ ।

94. ਚਤੁਰ ।

95. ਗ੍ਰੰਥ ।

ਦੋਹਰਾ

ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਸਿਖ ਗੁਰ ਲਿਖਾ ਗ੍ਰੰਥ⁹⁶ ਉਤਾਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ।

ਨਿਤ ਪਾਠ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਕਰੇ ਹੋਇ ਪੰਥ ਗੁਰ ਬ੍ਰਿਧ । ੧੨ ।

ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਕੇ ਉਤਾਰ ਕੀ ਸਾਖੀ ਪੂਰਨ ਭਈ⁹⁷ । ੧੩੫ ।

ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੁਖ ਕਰੇ ਉਚਾਰ ।

ਹੋਇ ਦਿਆਲ ਕਰ ਲਏ ਉਧਾਰ ।

---

96. ਗ੍ਰੰਥ ।

97. ਇਹ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਕਲਪਨਾ ਹੈ । ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਮੁੱਖ-ਸੰਪਾਦਕ) ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (1843 ਈ.)*

੩੩ [ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਗਏ]

ਦੋਹਰਾ॥ ਆਗੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਕਥਾ ਕਹੈ ਜਥਾ ਮਤਿ ਹੋਇ । ਤਥਾ ਸੁਨਹੁ ਸ੍ਰੋਤਾ ਨਿਪੁਨ ਮਥਾ ਸਾਰ ਹੈ ਜੋਇ॥੧॥ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਬਦ ਕਰਹਿ ਬੀੜ ਕੇ ਏਕ^੧ । ਗਿਰਾ ਪੰਚ ਪਤਿਸ਼ਾਹਿ ਕੀ ਪੂਰਨ ਆਦਿ ਬਿਬੇਕ^੨॥੨॥ ਨਿਸਾਨੀ ਛੰਦ॥ਇਮ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਹਿ ਸਮਾ ਬਿਤਾਯੋ । ਗਯਾਨ ਸ਼ਿਰੋਮਣਿ ਧੀਰ ਬਡਾ^੩ਬਚ ਮਧੁਰ ਸੁਹਾਯੋ । ਉਪਮਾ ਰਤਨਾਕਰ^੪ ਦਿਪਹਿ ਗੰਭੀਰ ਬਿਸਾਲਾ । ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਜਲ ਜੰਤੂ ਗਨ ਆਕੁਲਤ ਉਜਾਲਾ^੫॥੩॥ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਸੁਸੀਲਤਾ, ਸੁਚ, ਸੁੰਦਰਤਾਈ । ਦਯਾ, ਛਿਮਾ, ਮੁਦਤਾ, ਮਹਾਂ ਕੋਮਲ, ਸਰਲਾਈ^੬ । ਅਨਸੂਯੂ^੭, ਪੀਰਜ, ਧਰਮ, ਗੁਨ ਆਦਿਕ ਗਯਾਨਾ । ਰਤਨ ਬਿਸਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤੋ ਜਾਤੀ ਇਹ ਨਾਨਾ^੮॥੪॥ ਸਾਰ ਅਸਾਰ ਬਿਚਾਰਿਬੋ ਗੰਭੀਰ ਸੁ ਨੀਰਾ^੯ । ਪ੍ਰੇਮ ਛੋਡ ਤੇ ਭਗਤਿ ਨਿਤਿ ਬੀਚੀ ਸੁਖ ਸੀਰਾ^੯ । ਸੰਤ ਹੰਸ ਬਿਲਸਤਿ ਸਦਾ ਜਮ ਤਾਪ ਬਿਹਾਏ^{੧੦} । ਛੇਮ ਅਨੇਕਨਿ ਕੇ ਕਰੈ ਇਮ ਸਿੰਧੁ ਸੁਹਾਏ॥੫॥ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤਿ ਚਿਤ ਚਿਤਵਤੇ-ਇਕ ਥਾਨ ਲਿਖੀਜੈ^{੧੧} । ਪਠਹਿ ਸੁਨਹਿ ਸਿਖ ਸੁਖ ਲਹਹਿ ਸਿੱਖੀ ਬਿਰ ਬੀਜੈ ‡- । ਇਕ ਦਿਨ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਹੁ ਸਭਾ ਲਗਾਏ । ਉਪਦੇਸ਼ਤਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਚਖ ਕਰੁਨਾ ਛਾਏ॥੬॥ ਇਕ ਸਿਖ ਬੋਲਯੋ ਜ਼ੋਰਿ ਕਰ 'ਗੁਰ ਜੀ ਸੁਨਿ ਲੀਜੈ । ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਆਦਿਕ ਅਪਰ ਬਹੁ ਤਿਨ ਕਰਮ ਲਖੀਜੈ । ਆਪ^{੧੨} ਬਨਾਵਤਿ ਸ਼ਬਦ ਕੇ ਨਿਜ ਬੁਧਿ ਅਨੁਸਾਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੇ ਨਾਮ ਸੁਭ ਧਰਿ ਦੇਤਿ ਮਝਾਰੀ॥੭॥ ਕੋਈ ਸਕੈ ਪਛਾਨ ਕਰਿ ਕੇ ਸਕਹਿ ਨ ਜਾਨੀ । ਅਲਪ ਮਤੀ ਆਸੈ ਗੁਰੂ ਕਿਮ ਸਕਹਿ ਬਖਾਨੀ । ਰਲ ਜੈਹੈ ਇਮ ਸਕਲ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਬਿਗਰੈ ਹੈ ।

*ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਜਿਲਦ 6, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1963.

1. ਸ਼ਬਦ ਇਕ (ਥਾਂ ਕਰਕੇ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਬੀੜ (ਗੁਰੂ ਜੀ) ਕਰਨਗੇ ।
2. ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਕਰ ਪੂਰਨ ।
3. ਸਮੁੰਦਰ ।
4. ਸਿਖ ਸੇਵਕ ਸਾਰੇ ਜਲ ਜੰਤੂ ਹਨ (ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ) ਵਿਆਕੁਲਤਾ (ਲਹਿਰਾਂ ਸਮਾਨ ਹੈ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਦਾ ਲਹਿਰਾਉ) [ਸੰਸ., ਆਕੁਲਿਤ=ਚੰਚਲ, ਵਿਆਕੁਲ] । (ਅ). (ਇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ) ਜਲ ਜੰਤੂਆਂ ਸਮਾਨ ਸਿੱਖ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਨ । [ਆਕੁਲਤਾ=ਚੰਚਲਤਾ ਭਾਵ ਵਿਚਰਨਾ । ਉਜਾਲਨਾ=ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ, ਹੋਂਦ, ਹੋਣਾ] ।
5. ਸੁਧਤਾਈ ।
6. ਈਰਖਾ ਰਹਤ ।
7. (ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਗੁਣ ਗਿਣੇ ਹਨ) ਇਹ ਨਾਨਾ ਜਾਤਿ ਦੇ ਰਤਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਦੇ ਹਨ ।
8. (ਇਹੀ) ਡੂੰਘਾ ਜਲ ਹੈ ।
9. ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪ ਛੋਡ ਤੋਂ ਨਿੱਤ ਭਗਤੀ ਰੂਪੀ ਲਹਿਰਾਂ ਸੀਤਲ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ (ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ) ।
10. ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
11. ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖੀ ਜਾਵੇ ।
12. ਭਾਵ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਅਦਿਕ ।

** ਪਾ:ਧੀਰ ਮ੍ਰਿਦੁ ।

† ਪਾ:ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਜਲ ਜੰਤੂ ਸੇ ਸੋਭਤਿ ਤਿਹਕਾਲਾ ।

‡ ਪਾ:ਬਿਬੇਕੀਜੈ ।

ਕੇ ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਕੇ ਕਿਸੁ ਬਿਧਿਬਾਣੀ ਉਚਰੈ ਹੈ ॥੮॥ ਕਰਹੁਜਤਨ ਅਸ ਮਿਲੈ ਨਹਿ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਬਾਣੀ' । ਸੁਣਿ ਇਕ ਸਿਖ ਬੋਲੇ ਬਹੁਰ 'ਦਿਹੁ ਸੰਸੈ ਹਾਨੀ ।-ਬਾਣੀ ਕੱਚੀ ਗੁਰੁ ਬਿਨਾ-ਗੁਰ ਅਮਰ ਬਖਾਨੀ । ਕਿਮ ਸਮਝਹਿ ਸਿਖ ਤਿਸੀ ਕੇ ਸੁਨਿ ਪਠਹਿ ਸੁਜਾਨੀ'¹³ ॥੯॥ ਸਿਖ ਗੁਰਦਾਸ ਜਿ ਆਦਿ ਹੈ ਜਿਨ ਗਿਰਾ ਬਨਾਈ । ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਜਸੁ ਜਿਸ ਬਿਖੈ ਗੁਰਮਤੀ ਦ੍ਰਿੜਾਈ । ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸੰਬੰਧਨੀ ਅਰੁ ਜੇ ਅਵਤਾਰਾ । ਕਰੀ ਇਨਹੁ'¹⁴ ਕੀ ਜਿਨ ਕਥਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਅਖਾਰਾ'¹⁵ ॥੧੦॥ ਪੜਹਿ ਸੁਨਹਿ ਸਿਖ ਕੈ ਨਹੀਂ ਦੀਜਹਿ ਉਪਦੇਸਾ?' । ਬੋਲੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ ਗੁਰ ਪਿਖਿ ਕਟਿਤ ਕਲੇਸਾ । 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਰਬੋਤਮਾ ਨਿਤਪੁਤਿ ਅੱਭਯਾਸੈ । ਅਰਥ ਬਿਚਾਰੈ ਦ੍ਰਿੜੈ ਮਨ ਅੱਗਯਾਨਹਿ ਗ੍ਰਾਸੈ'¹⁶ ॥੧੧॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਉਠਿ ਪਠਹਿ ਕਰਿ ਕੰਠ ਘਨੇਰੇ । ਮਹਾਂ ਮਹਾਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਬਡੇਰੇ । ਬਾਣੀ ਅਪਰ ਕਵੀਨ ਕੀ ਮੱਧਯਮ ਸੋ ਜਾਨੇ । ਅਵਤਾਰਨਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਕਥਨ ਗੁਣ ਆਦਿਕ ਗਾਯਾਨੇ ॥੧੨॥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੋ ਮਤ ਮਿਲਹਿ ਕੈ ਜਸੁ ਗੁਰਕੇਰਾ । ਪਠਹਿ ਸੁਨਹਿ ਸੋ ਭੀ ਸੁਖਦ'¹⁷ ਸਿਮਰਹਿ ਸਭਿਬੇਰਾ । ਬਾਣੀ ਅਪਰ ਅਨੇਕ ਹੈ ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਕਹਾਣੀ । ਸਤਿਗੁਰ ਮਤ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਗਣ* ਅਵਗੁਣ ਸਾਣੀ ॥੧੩॥ ਸਨਹੁ ਨ ਪਠਹੁ ਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਿ ਅਵਗਤੀ ਪੁਚਾਵੈ । ਪਰਚਾ ਕਰਹੁ ਸੁ ਛੇਮ ਕੋ ਜੋ ਦੁਖ ਬਿਨਸਾਵੈ । ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰਦਾਸ ਕੀ ਗੁਰਮਹਿਮਾ ਭਾਰੀ । ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਪਠੇ ਤੇ ਇਮ ਲੇਹੁ ਬਿਚਾਰੀ' ॥੧੪॥ ਇਮ ਕਹਿ ਲਗੇ ਬਿਚਾਰਨੇ ਜਗ ਕੀ ਕੱਲਯਾਨਾ । ਪਿਖੀ ਭਵਿੱਖਤ ਬਾਰਤਾ-ਹਮ ਹੁਇੰ ਦਸ ਥਾਨਾ'¹⁸ । ਪਾਛੇ ਸਿੱਖੀ ਕਿਮ ਰਹੈ ਕਿਹ ਟੇਕੈ ਮਾਥਾ । ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਾਲੇ ਕਿਮ ਰਹੈ ਮਿਲਹਿ ਨ ਕਿਹ ਸਾਥਾ- ॥੧੫॥ ਇਮ ਬਿਚਾਰ ਬੋਲੇਗੁਰੂ 'ਤਟ ਨਦੀ ਬਿਪਾਸਾ । ਨਗਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਸਾ'¹⁹ । ਤਿਸ ਮਹਿ ਮੋਹਨ ਅਥਿ ਬਸਹਿ ਬਡ ਮਸਤ ਸੁਭਾਊ । ਬਾਣੀ ਚਹੁ ਪਤਿਸ਼ਾਹਕੀ ਕੀਨਸਿ ਇਕਥਾਊ' ॥੧੬॥ ਬਡੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਮਰ ਕੇ ਕਿਸ ਕਾਨ ਨ ਠਾਨੇ । ਸਕਲ ਸ਼ਬਦ ਤਿਸ ਪਾਸਿ ਤੇ ਕੇ²⁰ ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਆਨੈ । ਕੇ ਉਪਾਇ ਕਰਿ ਪਾਇੰ ਹਮ ਸਗਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ । ਬੀੜ ਕਰਹਿ ਪੁਨ ਏਕ ਥਲ ਹਿਤ ਜਗ ਕੱਲਯਾਣੀ' ॥੧੭॥ ਸਭਾਬੀਚ ਬੈਠਯੋ ਹੁਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸੂ । ਸੁਨਤਿ ਕਹਯੋ ਕਰ ਜੋੜ ਕਰਿ 'ਹੋ ਪਹੁਚੋ ਪਾਸੂ । ਪੋਥੀ ਸਗਰੀ ਆਨਿਹੋ'²¹ ਆਇਸੁ ਨਿਜ ਦੀਜੈ । ਮੋਹਨ ਮਿਲਿ ਔ ਮੋਹਰੀ ਮੋਕਹੁ ਸਮਝੀਜੈ'²² ॥੧੮॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਬਾਕ ਕੇ ਉਰ ਗਰਬਤਿ ਜਾਨਾ । ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਇਸ ਕੇ ਲਿਏ 'ਸੋ ਲਯਾਊ' ਬਖਾਨਾ'²³ । 'ਜਾਹੁ' ਕਹਯੋ ਤਿਸ ਕਾਲ ਮਹਿ ਗੁਰ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰੀ ।-ਬਾਣੀ ਹਾਥ ਨ ਆਇ ਹੈ ਹੁਇ ਨਿਰ ਹੰਕਾਰੀ- ॥੧੯॥ ਤਬਿ ਭਾਈ ਹੁਇ ਤਯਾਰਕੇ ਮਾਰਗ ਸੋ ਲੀਨਾ । ਦੋਇ ਦਯੋਸ ਗਮਨਯੋ ਗਯੋ ਦੱਖਣ ਮੁਖ ਕੀਨਾ । ਪਹੁੰਚਯੋ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤਬਿ ਤਹਿ ਪਿਖੀ ਸੁ ਬਾਪੀ ॥ਮੱਜਨ ਕਰਿ ਕੈ ਸਿਮਰਿ ਗੁਰ ਪਿਖਿ ਨਿਰਮਲ

13. ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਜਾਨ ਸਿੱਖ ।

14. ਭਾਵ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ।

15. ਯੁੱਧ ਅਖਾੜਿਆਂ ਦੀ ਕਥਾ ।

16. ਗ੍ਰੰਥ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਨਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

17. ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੈ ।

18. ਦਸ ਅਵਤਾਰ ।

19. ਵੱਸੇ ਹਨ ।

20. ਕੋਈ ।

21. ਲਿਆਵਦਾ ਹਾਂ ।

22. ਮੋਹਨ ਅਤੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਕੇ (ਪੋਥੀਆਂ ਲੈ ਆਯਾ) ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੇ ।

23. ਸਾਡੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਭਾਵ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲਏ ਬਿਨਾਂ (ਇਸ ਨੇ) ਕਿਹਾ ਹੈ-ਮੈਂ ਲਿਆਵਾਂ ।

* ਪਾ:ਗੁਣ ।

ਆਪੀ²⁴ ॥੨੦॥ ਪੁਨਹ ਚੁਬਾਰੇ ਚਲ ਗਯੋ ਜਹਿ ਭਿਰੇ ਕਿਵਾਰਾ । ਲਗਿ ਸਮਾਧਿ ਆਸਨ ਕਰੇ ਨਹਿ ਦੇਹਿ
ਸੰਭਾਰਾ । ਜਾਮ ਦਿਵਸ ਕੇ ਰਹੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਯੋ ਤਹਿ ਭਾਈ । ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਿ ਉਚ ਸੁਨਾਈ ॥੨੧॥
‘ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਨਗਰ ਤੇ ਮੈਂ ਚਲਿ ਕਰਿ ਆਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕਿਸ ਕਾਜ ਕੇ ਤੁਮ ਨਿਕਟ ਪਠਾਯੋ । ਦਰਸਨ
ਮੋਕਹੁ ਦੀਜੀਏ ਉਘਰਾਇ ਕਿਵਾਰੋ²⁵ । ਭੂਖਨਿ ਕੁਲ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰ ਕੇ ਗੁਨ ਗਾਯਨ ਉਦਾਰੋ ॥੨੨॥ ਗੁਰ ਨੰਦਨ !
ਬੰਦਨ ਉਚਿਤ ਕੰਦਨ ਦੁਖ ਦੋਸ਼ਾ । ਦਰਸਨ ਤੇ ਅਘ ਕਟਤਿਹੈ ਸਭਿ ਦਾਸ ਭਰੋਸਾ । ਲਖਿ ਹਸਤਾਮਲ²⁶
ਆਤਮਾ ਦ੍ਰਿੜ ਗਾਯਨ ਸਦੀਵਾ । ਰਹੈ ਜੋਗ ਆਰੂਢ ਬ੍ਰਿਤਿ ਇਕ ਰਸ ਨਿਤ ਥੀਵਾ ॥੨੩॥ ਦਰਸਨ ਦਿਹੁ
ਅਰਜਿਨਿ²⁷ ਸੁਨਹੁ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕਾਮੂ । ਅਰਜਨ ਜਸੁ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ²⁸ ਜੋ ਗੁਨ ਗਨ ਕੇ ਧਾਮੂ’ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਭਿ
ਜਾਮਨੀ ਬਿਨਤੀ ਬਹੁ ਠਾਨੀ । ਨੰਦਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਕੇ ਨਹਿ ਬੋਲਯੋ ਬਾਨੀ ॥੨੪॥ ਭਈ ਭੋਰ ਲਖਿ ਔਰ ਨੇ
ਭਾਈ²⁹ ਸਮਝਾਯੋ । ‘ਇਹ ਮਨ ਮਸਤ ਸਦੀਵ ਹੈ ਨਹਿ ਬੁਲਤਿ ਬੁਲਾਯੋ । ਮਰਜੀ ਅਪਨੀ ਕਰਤਿ ਹੈ ਨਹਿ
ਗਰਜੀ³⁰ ਕਾਹੂ । ਅਰਜੀ ਸੁਨਹਿ ਨ ਕਹੇ ਤੇ ਹਰਿ ਜੀ ਮਨ ਮਾਂਹੂ³¹’ ॥੨੫॥ ਦਰ ਖੁਲਾਵਨੇ ਹੇਤੁ ਕੇ ਬਹੁ ਕਰੇ
ਉਪਾਊ । ਪਚਿ ਹਾਰਯੋ ਗੁਰਦਾਸ ਤਬਿ ਬਸ ਚਲਯੋ ਨ ਕਾਊ । ਉਰ ਉਦਾਸ ਬਹੁ ਹੋਇ ਕੈ
ਬੀੜਾ³²*ਉਪਜਾਈ । -ਕਛੁ ਨ ਕਾਜ ਭਾ ਮੈਂ ਅਯੋ ਅਬਿ ਕਜਾ ਮੁਖ ਜਾਈ³³- ॥੨੬॥ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰਮਗ
ਪਰਯੋਪਹੁੰਚਯੋ ਪੁਨ ਆਈ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਰਾਜਹਿ ਜਹਾ ਨਿਜ ਗ੍ਰੀਵ ਨਿਵਾਈ । ਕਹੀ ਜੋਰ ਕਰਿ ਬਾਰਤਾ ‘ਮੈਂ ਕਰੇ
ਉਪਾਊ । ਦਰ ਕਿਵਾਰ ਖੋਲੇ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਚਲਯੋ ਨ ਕਾਊ ॥੨੭॥ ਰਹਯੋ ਪ੍ਰਕਾਰਤਿ ਸਭਿ ਨਿਸਾ ਕੁਛ ਬਾਕ ਨ
ਬੋਲਾ । ਲਿਯੋ ਆਪ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਦਰ ਤਉ ਨ ਬੋਲਾ । ਅਮਰ ਅੰਸ ਜੇ ਅਪਰ ਥੇ ਤਿਨ ਮੁਝ ਸਮੁਝਾਯੋ । -ਮਸਤ
ਰਹੈ ਇਹ ਤੇ ਸਦਾ-ਕਹਿ ਮੋਹਿ ਹਟਾਯੋ³⁴’ ॥੨੮॥ ਤਬਿ ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢੇ ਸੁਨਯੋ ‘ਕਾਰਜ ਨਹਿ ਹੋਵਾ’ । -ਕੇ
ਅਬਿ ਗਮਨਹਿ ਪਾਸ ਤਿਸ ਨਹਿ ਦੂਸਰ ਜੋਵਾ । ਆਪ ਜਾਇੰ ਸ੍ਰੀਗੁਰ ਕਿਧੋ ਤਬਿ ਕਾਜ ਬਨੈ ਹੈ- । ਇਮ ਬਿਚਾਰ
ਉਰ ਸਭਾ ਮਹਿ ਨਿਜ ਅਰਜ ਭਨੈ ਹੈ ॥੨੯॥ ‘ਮੈਂ ਗਮਨੋਂ ਭਨੀਏ ਹੁਕਮ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੁਸਕਾਏ । ‘ਭਲੀ ਬਾਤ,
ਤੁਮ ਜਾਹੁ ਜੋ³⁵ ਕਾਰਜ ਬਨਿ ਜਾਏ’ । ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਕ ਕੇ ਬੁੱਢਾ ਗਮਨਾਯੋ । ਸਨੇ ਸਨੇ ਮਾਰਗ ਚਲਯੋ
ਤਿਸ ਪੁਰਿ ਮਹਿ ਆਯੋ ॥੩੦॥ ਕਰਿ ਸਨਾਨ ਜਲ ਬਾਵਲੀ ਹਰਖਯੋ ਮਨ ਮਾਂਹੀ । ਗਯੋ ਚੁਬਾਰੇ ਕੇ ਬਹੁਰ ਮੋਹਨ
ਕੇ ਪਾਹੀ । ਭਿਰੇ ਕਪਾਟ ਬਿਲੋਕ ਕੈ ਪੁਨ ਉਚ ਉਚਾਰਾ** । ‘ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਕੇ ਸੁਤ ਬਡੇ ! ਦਿਹੁ ਦਰਸ ਉਦਾਰਾ
॥੩੧॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਭੇਜਯੋ ਮੁਝੇ, ਬੁੱਢਾ ਮਮ ਨਾਮੂ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹੁ ਸੁਨਿ ਲੀਜੀਏ ਕੀਜੈ ਪੁਨ ਕਾਮੂ’ । ਰਹਯੋ

24. ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਦੇਖਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ।

25. ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਤਖਤੇ ।

26. ਹੱਥ ਤੇ ਧਰੇ ਆਂਵਲੇ ਵਾਂਗ ।

27. ਬੇਨਤੀਆਂ ਨੂੰ ।

28. ਉੱਜਲ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ) ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਸ ।

29. ਭਾਵ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ।

30. ਲੋੜਵੰਦ ।

31. ਬੇਨਤੀ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸੁਣਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ (ਜਪਦੇ ਹਨ) ।

32. ਲੱਜਾ ।

33. ਕੀ ਮੂੰਹ ਲੈਕੇ ਜਾਵਾਂ ।

34. ਮੈਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ।

35. ਜੇ ਤੇਰੇ ਗਿਆਂ ।

* ਪਾ: ਪੀੜਾ ।

** ਪਾ: ਪ੍ਰਕਾਰਾ ।

ਪ੍ਰਕਾਰ ਨ ਸੁਨਜੇ ਕਿਛੁ ਨ ਕਿਵਾਰ ਉਘਾਰਜੇ । ਨਹਿ ਬੋਲਜੇ ਕਿਸ ਭਾਂਤਿ ਕਰਿ ਭਾਈ ਪਚਿ ਹਾਰਜੇ ॥੩੨॥ ਕਰ ਸੋ ਦੁਹੂੰ ਕਪਾਟ ਕੇ ਖਰਕਾਵਨਿ ਕੀਨੋ । ਜੋਰ ਲਾਇ ਜੋਹਨ ਕਰੇ ਬਹੁ ਦ੍ਰਿੜੁ ਕਰਿ ਦੀਨੋ³⁶ । ਜਤਨ ਰਹਜੇ ਕਰਿ ਖੁਲੇ ਨਹਿ, ਅੰਤਰ³⁷ ਨਹਿ ਬੋਲਾ । ਬੁੱਢਾ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਤੇ-ਕਿਮ ਲੇ ਦਰ ਖੋਲਾ-॥੩੩॥ ਬਲ ਤੇ ਚੂਥੀ ਧੈਚ ਕੇ ਬਹੁ ਬਾਰ ਹਲਾਈ । ਇਤ ਉਤ ਕਰਿ ਕੈ ਜੋਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਸਾਈ । ਈਟਾਂ ਕਛੁਕ ਉਖੇਰਕੈ ਲਿਯ ਖੋਲਿ ਕਿਵਾਰਾ । ਅੰਤਰ ਜਾਇ ਪ੍ਰਵੇਸਿਓ ਬਿਨ ਸੰਕ ਉਦਾਰਾ³⁸ ॥੩੪॥ ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਬੈਠੇ ਜਹਾਂ ਪਦਮਾਸਨ ਧਾਰੀ । ਲਗੀ ਸਮਾਧਿ ਅਖੰਡ ਰਸੁ ਨਹਿ ਦੇਹਿ ਸੰਭਾਰੀ । ਕਾਸਟ ਕੇਰ ਸਮਾਨ ਦ੍ਰਿੜੁ ਰਿਜੁ³⁹ ਯੈ ਕਰਿ ਬੈਸਾ । ਅਚਲ ਅੰਗ ਸਗਰੇ ਕਰੇਬਿਤਿ ਕਾਸਟ ਜੈਸਾ ॥੩੫॥ ਲਘੁ ਸਿਰ ਪਰ ਸੁਭ ਕੇਸ ਹੈ ਚਹੁ ਦਿਸ਼ਨਿ ਬਖੇਰੇ⁴⁰ । ਸਦਾ ਰਹੈ ਜੋ ਨਗਨ ਹੀ ਮਨ ਮਸਤ ਬਡੇਰੇ । ਬੁੱਢਾ ਬਿਸਮਯ ਹੁਇ ਰਹਜੇ ਅਵਿਲੋਕਨਿ ਕੀਨਾ । ਰਹਜੇ ਹਿਲਾਇ ਸਰੀਰ ਕੇ ਆਸਨ ਆਸੀਨਾ⁴¹ ॥੩੬॥ ਲਗੀ ਸਮਾਧਿ ਅਗਾਧਿ ਹੀ ਨਹਿ ਪੋਨ ਉਤਾਰਾ । ਇਤਉਤਰਹਜੇ ਹਿਲਾਇਬਹੁ ਨਹਿਭਈ ਸੰਭਾਰਾ । ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਜੇ ਜਬਿ ਅਪਰ ਨੇ ਦਰ ਖੋਲਨਿ ਕੇਰਾ । ਸੁਧਿ ਦੀਨਸਿ ਤਿਨ ਮੋਹਰੀ, ਆਯੋ ਤਿਸਬੇਰਾ ॥੩੭॥ ਨਮੋ ਕਰਤਿ ਬੁੱਢਾ ਪਿਖਜੇ ਪਦ ਗਹਤਿ ਹਿਲਾਵੈ । ਦੋਰਤਿ ਆਏ ਮੋਹਰੀ ਕਹਿ ਬਾਕ ਸੁਨਾਵੈ । ‘ਕਯੋ ਛੋਰਤਿ ਹੋ ਇਨਹੁ ਕੋ ਨਿਤ ਮਸਤ ਸਭਾਉ । ਬਡਲਘੁ ਨਹੀਂ ਬਿਚਾਰਤੇ ਨਹਿ ਦੇਖਿਹਿ ਕਾਉ ॥੩੮॥ ਸ੍ਰਾਪ ਆਦਿ ਨਿਸ਼ਠੁਰ ਭਨਹਿ ਹੋਰਤਿ ਰਿਸ ਧਾਰੈ । ਕਰ ਨ ਸਪਰਸਹੁ ਅੰਗ ਇਨ, ਨਹਿ ਨਯਨ ਉਘਾਰੈ⁴² । ਨਿਜ ਸੁਭਾਉ ਮਹਿ ਮਸਤ ਰਹਿ ਕਿਹ ਸੰਗ ਨ ਬੋਲੈ । ਬੈਠਜੇ ਅੰਤਰਿ ਇਮ ਰਹੈ ਕਬਿ ਕਬਿ ਦਰ ਖੋਲੈ ॥੩੯॥ ਜੁਗ ਹਾਥਨਿ ਭੋਜਨ ਕਰੈ ਜਬਿ ਤਜਹਿ ਸਮਾਧਾ । ਨਾਹਿਤ ਬੈਠੇ ਇਸੀ ਬਿਧਿ ਅਨਗਾਧ ਅਗਾਧਾ⁴³ । ਸੁਨਿ ਬੁੱਢੇ ਤਿਸ ਦਿਸਾ ਕੋ ਬੰਦਨ ਪੁਨ ਕੀਨੀ । ਨਮੋ ਮੋਹਰੀ ਕੋ ਕਰੀ ਮਹਿਮਾ ਬਡ ਚੀਨੀ ॥੪੦॥-ਗੁਰਬਾਣੀ ਹਾਥ ਨ ਲਗਾਹਿ-ਉਰ ਬਿਖੈ ਬਿਚਾਰਾ । ਚਲਜੇ ਸੁਧਾਸਰ ਕੋ ਬਹੁਰ ਗੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰਾ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੋ ਮਿਲਜੇ ਤਬਿ ਪਦ ਬੰਦਨ ਠਾਨੀ । ਕਹੀ ਬਾਰਤਾ ਸਕਲ ਹੀ ‘ਪਾਇ ਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ॥੪੧॥ ਨਹਿ ਸਮਾਧਿ ਤਿਸ ਕੀ ਖੁਲਹਿ ਜਾਚਹਿ ਕਿਸਪਾਸੀ । ਕੋ ਦੇਵਹਿਸਤਿ ਪੋਥੀਆਂ ਕਿਸ ਕਰਹਿ ਹੁਲਾਸੀ । ਤੋਰਿ ਕਿਵਾਰ ਪ੍ਰਵੇਸਿਓ ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਹਿਲਾਯੋ । ਧਯਾਨ ਖੁਲ੍ਹੇ ਨਹਿਤਿਸੀ ਕਹੁਮੈ ਹਟਿ ਕਰਿ ਆਯੋ’ ॥੪੨॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ ‘ਬੁੱਢੇ ਕੋ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਭੋਜਣ ਅਰੁ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਗਵਨ’ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਤੇਤੀਸਮੇ ਅੰਸੂ ॥੩੩॥

੩੪ [ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਗਏ] ।

ਦੋਹਰਾ॥ ਸੁਨਿ ਬੁੱਢੇ ਕੇ ਬਚਨ ਕੋ-ਮਿਲਹਿ ਨ ਖੁਲਹਿ ਧਿਆਨ । ਤਿਸ ਪਰ ਬਸ ਕੈਸੇ ਚਲਹਿ ਕਹਜੇ ਸੁਨਹਿ ਨਹਿ ਕਾਨ ॥੧॥ ਅੜਿਲ ॥ ਦਰ ਕੇ ਭੋਰਿਕਿਵਾਰ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤੇ । ਨਿਤ ਹੀ ਮਸਤ ਸੁਭਾਵ ਨ ਕੋਇ

36. ਬਹੁਤ ਪੱਕੇ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸੀ ਜੋਰ ਲਗਾ ਕੇ ਜੋਹ=ਦੇਖੋ ।

37. ਅੰਦਰੋਂ ।

38. ਸ੍ਰੋਸਟ (ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ) ।

39. ਸਿੱਧਾ [ਸੰਸ., ਰਿਜੁ] ।

40. ਖਿਡੇ ਹੋਏ ।

41. ਆਸਨ ਤੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ।

42. ਨੈਣ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ।

43. ਅਗਾਧ ਭਾਵ ਅਥਾਹ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਣ । [ਸੰ., ਅਗ ਧ=ਅਥਾਹ । ਅਨੁਗਾਹ, ਅਨੁਗਾਧ=ਗਰਕ, ਡੁਬਿਆ] ।

† ਪਾਥਿਰ ।

ਬੁਲਾਵਤੇ । ਰਹੈ ਦੂਰ ਲਹਿ ਤ੍ਰਾਸ ਸਮੀਪ ਨ ਜਾਤਿ ਕੇ । ਹੈ ਕ੍ਰੋਧਤਿ ਉਚਰੈ ਸ੍ਵਾਪ, ਸੁ ਚਹਤਿ ਇਕਾਂਤ ਕੇ ॥੨॥
 ਹਮਰੇ ਪਿਤ ਕੇ ਸਾਥ ਰਿਸਾਵਤਿ ਹੀ ਰਹਜੇ । ਗੁਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਾਂਹਿ ਦ੍ਰੈਸ ਯਾਂਤੇ ਚਹਜੇ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤਿਨ ਕੇ ਪਿਤਾ
 ਬਿਰਧ ਤਨ ਬਯ ਮਹਾਂ । ਹੋ ਕਹਜੇ ਨ ਮਾਨਜੇ ਬਾਕ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਬਹੁ ਕਹਾ ॥੩॥ ਇਨ ਕਾਰਨ ਤੇ ਦੁਲਭ ਸ਼ਬਦ
 ਸਭਿ ਗੁਰਨਿ ਕੇ- । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਚਿਤਵੰਤ ਕਾਜ ਨਿਜ ਪੁਰਨ ਕੇ⁴⁴ ।-ਆਪ ਜਾਇ ਚਲਿ ਪਾਸ ਸੁ ਕੀਰਤਿ ਕੇ
 ਕਹੈ । ਹੋ ਸੁਨੇ ਜਿ ਹੋਇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਪੋਥੀਆਂ ਸਭਿ ਲਹੈ ॥੪॥ ਬਿਨ ਹਮਰੇ ਤਹਿ ਗਏ ਹਾਥ ਨਹਿ ਆਵਈ । ਅਪਰ
 ਨ ਕਿਸਹੂੰ ਪਾਸ ਜਿ ਤਹਾਂ ਲਿਖਾਵਈ । ਉਚਰਹਿ ਸੁਜਸੁ ਬਿਸਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਜਿ ਹੋਵਈ । ਹੋ ਸਾਦਰ ਦੇਹਿ ਬੁਲਾਇ
 ਕ੍ਰੋਧ ਉਰ ਖੇਵਈ ॥੫॥ ਬਡਿਅਨਿ ਇਹੈ ਸੁਭਾਵ ਸਰਲਤਾ ਜਾਨਿ ਕੈ । ਸੁਜਸੁ ਸੁਨਤਿ ਰਿਸਹਾਨਿ, ਕਹਜੇ ਲੋ
 ਮਾਨਿ ਕੈ । ਧਰੈ ਸੁ ਉਰ ਬਿਸਵਾਸ ਕਾਜ ਹੁਇ ਜਾਵਈ । ਹੋ ਯਾਂਤੇ ਚਲਿਬੋ ਬਨਹਿ ਨ ਸੰਸੈ ਆਵਈ-॥੬॥ ਸ੍ਰੀ
 ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨਾਥ ਬਿਸਾਲ ਬਿਚਾਰਕੈ ।-ਕਰਿਬੋ ਬਨਹਿ ਜਤੁਰ ਆਲਸੋ ਟਾਲਿ ਕੈ । ਸਭਿ ਜਗ ਪਰ ਉਪਕਾਰ
 ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਕੀ । ਹੋ ਬਿਦਤਹਿ ਕਲਿ ਮਹਿ ਅਧਿਕ ਰੀਤਿ ਸੁਭ ਪੰਥ ਕੀ ॥੭॥ ਜਿਯਤ ਜੀਵਕਾ ਬਨਹਿ ਸੁ
 ਲਾਖਹੁ ਨਰਨ ਕੀ⁴⁵ । ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਪਨਹਿ ਕਮਾਹਿ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਭ ਚਰਨ ਕੀ । ਅੰਤ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਲੇਹਿ ਨ ਸੰਸੈ ਹੋਇ
 ਹੈ । ਹੋ ਰਾਵ ਰੰਕ ਉਚ ਨੀਚ ਜਪਾਵਹਿ ਕੋਇ ਹੈ-॥੮॥ ਇਮ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਸੁ ਬਾਕ ਬਖਾਨਿਓ । ‘ਤਯਾਰੀ
 ਹਮਰੀ ਕਰਹੁ ਪ੍ਰਾਤ ਪ੍ਰਸਥਾਨਿਓ’⁴⁶ । ਜਾਨਿ ਲਈ ਸਭਿਹੂੰਨਿ ਸੁ ਨਿਸਾ ਬਿਤਾਇਕੈ । ਹੋ ਪ੍ਰਾਤ ਕੀਨਿ ਇਸ਼ਨਾਨ
 ਸੁਧਾਸਰ ਜਾਇ ਕੈ ॥੯॥ ਸਭਿ ਗੁਰ ਆਦਿ ਮਨਾਇ ਅਰੂਢੇ ਪਾਲਕੀ । ਜਿਨ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਪੀਰ ਨਹਿ
 ਕਾਲ ਕੀ⁴⁷ । ਸਿੱਖ ਸੰਗ ਸਮੁਦਾਇ ਦਾਸ ਸੋਭਤਿ ਚਲੇ । ਹੋ ਮਨਹੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਸਾਥ ਤਾਰਕਾ ਗਨ ਭਲੇ ॥੧੦॥
 ਸਨੇ ਸਨੇ ਚਲਿ ਆਇ ਸੁ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਕੇ । ਜਹਾਂ ਬਿਪਾਸਾ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹੁ ਬਿਸਾਲ ਕੇ । ਬਾਪੀ ਮੱਜਨ ਕੀਨਿ
 ਧਯਾਨ ਸਤਿਗੁਰ ਧਰੇ । ਹੋ ਤਿਸ ਛਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਆਨਿ ਆਰੋ*ਖਰੇ ॥੧੧॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਅਵਿਲੋਕਿ
 ਚਰਨ ਅਰਬਿੰਦ ਕੇ । ਬੰਦਨ ਠਾਨਿ ਸਪ੍ਰੇਮ ਅਨੰਦ ਬਿਲੰਦ ਕੇ । ਗਦ ਗਦ ਗਿਰਾ ਰੁਮੰਚ ਬਿਲੋਚਨ ਜਲ ਭਰੇ ।
 ਹੋ ਬਿਨਤੀ ਬਹੁਰ ਬਖਾਨ ਨੰਮ੍ਰ ਜੁਤਿ ਹੁਇ ਖਰੇ ॥੧੨॥ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰਿ ਕਰਿ ਹਾਥ ਹਰਖ ਉਰ ਧਾਰਿ ਕੈ । ਸ੍ਰੀ
 ਅਰਜਨ ਸੋ ਭਨਯੋ ‘ਕਾਜ ਲਿਹੁ ਸਾਰਿਕੈ ।’ ਕੀਰਤਿ ਮੋਹਨ ਕਰਹੁ ਪੋਥੀਆਂ ਲੀਜੀਏ । ਹੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਉੱਦਮ ਅਹੈ
 ਬੀੜ ਸਭਿ ਕੀਜੀਏ ॥੧੩॥ ਰਹੈ ਨੰਮ੍ਰਤਾ ਸੰਗ ਜਿ ਮੋਹਨ ਕੁਛ ਕਹੈ । ਸਹਿ ਕਰਿ ਬਾਕ ਕਠੋਰ ਲੇਹੁ ਜੋ ਚਿਤ
 ਚਹੈ । ਕਹਿ ਨਿਸ਼ਠੁਰ ਪਛੁਤਾਇ⁴⁸ ਨੰਮ੍ਰ ਹੁਇ ਜਾਇ ਹੈ । ਹੋ ਮਾਨਹਿ ਤੁਮਰੋ ਕਹਜੇ, ਨ ਬਹੁਰ ਹਟਾਇ ਹੈ’
 ॥੧੪॥ ਇਮ ਕਹਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਸੁ ਅੰਤਰ ਧਯਾਨਿਯੇ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਕਾਨ ਅਨੰਦ ਮਹਾਨਿਯੇ । ਡੇਰਾ
 ਦੀਨਿ ਉਤਾਰ ਸਕਲ ਇਕ ਥਾਨ ਮੈ । ਹੋ ਗਮਨੇ ਪੁਰਿ ਮੈ ਆਪ ਤੰਬੂਰਾ ਪਾਨ ਮੈ⁴⁹ ॥੧੫॥ ਗੁਰਸੁਤ ਮੋਹਨਜਹਾਂ
 ਚੁਬਾਰੇ ਮੈ ਰਹੈ । ਤਿਸ ਨੀਚੇ ਜੋ ਗਰੀ⁵⁰ ਜਾਂਇ ਤਿਹ ਠਾਂ ਲਹੈ⁵¹ । ਭੂਤਲ ਬੈਠੇ ਆਪਿ ਸਿੱਖ ਤਬਿ ਦੇਖਿ ਕੈ । ਹੋ

44. ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ।

45. ਜਿਯਤ ਜੀਵਿਕਾ=ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਭਾਵ ਮਨ ਦਾ ਆਧਾਰ, ਰੂਹਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਟੇਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੇਗੀ (ਅ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ੀ । ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਮਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਿਕਾ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰੇ ।

46. ਸਵੇਰੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ।

47. ਮੌਤ ਦੀ ਪੀੜ ਨਹੀਂ (ਰਹਿੰਦੀ) ।

48. (ਮੋਹਨ) ਕਰੜੇ ਵਾਕ ਕਹਿਕੇ ਪਛੁਤਾਏਗਾ ਤੇ ।

49. ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ।

50. ਗਲੀ ।

51. ਦੇਖਕੇ ।

* ਪਾ:ਅੱਗੇ ।

ਦੌਰੇ ਆਸਨ ਲੇਨਿ ਸੁ ਬਿਸਮ ਬਿਸੇਖ ਕੈ ॥੧੬॥ ਸਫੈ⁵² ਗਲੀਚੇ ਆਦਿ ਜੁ ਲਯਾਇ ਬਿਛਾਵਨੇ । ਮੁਦਲ ਬਾਕ ਕਹਿ ਸਭਿਨਿ ਕਰੇ ਸੁ ਹਟਾਵਨੇ⁵³ । ਤੰਬੂਰਾ ਸੁਰ ਠਾਨਿ ਲਗੇ ਪੁਨਿ ਗਾਵਨੇ । ਹੋ ਗੌੜੀ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਭਾਵਨੇ⁵⁴ ॥੧੭॥ ਦੋਹਰਾ॥ ਸਬਦ ਬਨਾਵਤਿ ਜਾਤਿ ਹੈ ਗਾਵਤਿ ਗੌੜੀ ਰਾਗ । ਕਬਿ ਊਚੀ ਪੁਨਿ ਹੋਤਿ ਹੈ ਕਬਿ ਪੁਨਿ ਸਹਿਜੇ ਲਾਗਿ ॥੧੮॥

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ॥ ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ ॥ ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਸੋਹਨਿ ਦੁਆਰ ਜੀਉ
ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲਾ ॥ ਧਰਮਸਾਲ ਅਪਾਰ ਦੁਆਰ ਠਾਕੁਰ ਸਦਾ ਕੀਰਤਨੁ
ਗਾਵਹੇ ॥ ਜਹ ਸਾਧ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿ ਤਹਾ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਵਹੇ ॥ ਕਰਿ
ਦਇਆ ਮਇਆ ਦਇਆਲ ਸੁਆਮੀ ਹੋਹੁ ਦੀਨ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾ ॥ ਬਿਨਵੰਤਿ
ਨਾਨਕ ਦਰਸ ਪਿਆਸੇ ਮਿਲਿ ਦਰਸਨ ਸੁਖੁ ਸਾਰਾ ॥੧॥

ਅੜਿਲ ॥ ਮੋਹਨ ਪੁਨਿ ਸੁਨਿ ਕਾਨ ਜਾਨਿ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕੇ । ਚੌਬਾਰੇ ਕੇ ਬਿਖੇ ਜੁ ਤਾਕੀ ਬਾਤਕੋ⁵⁵ । ਸੋ ਖੋਲੀ ਤਤਕਾਲ ਗਰੀ ਦਿਸਿ ਮੁਖ ਕਰਜੇ । ਹੋ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਦਿਸਿ ਦੇਖਿਬਾਕ ਕੇ ਉਚਰਯੋ ॥੧੯॥ ..... ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤਿ ਬਯਾਜ ਬਚਨ ਮੋਹਨ ਕਹੇ । ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਹੀ ਜਾਨਿ ਅਪਰ ਨਹਿ ਕਿਸ ਲਹੇ । ਸੁਨਤਿ ਤੰਬੂਰਾ ਹਾਥ ਬਹੁਰ ਗਾਵਨਿ ਕਰਜੇ । ਹੋ ਜਿਸ ਮੈਂ ਕੀਰਤਿ ਦੀਹ ਸ਼੍ਰਵਨਿ ਮੈਂ ਰਵੇ⁵⁶ ਪਰਜੇ ॥੨੦॥ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ॥

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਬਚਨ ਅਨੂਪ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ॥ ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਮਾਨਹਿ ਏਕੁ ਜੀ
ਅਵਰ ਸਭ ਰਾਲੀ ॥ ਮਾਨਹਿ ਤ ਏਕੁ ਅਲੇਖੁ ਠਾਕੁਰੁ ਜਿਨਹਿ ਸਭ ਕਲ
ਧਾਰੀਆ ॥ ਤੁਧੁ ਬਚਨਿ ਗੁਰ ਕੈ ਵਸਿ ਕੀਆ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਬਨਵਾਰੀਆ ॥
ਤੂੰ ਆਪਿ ਚਲਿਆ ਆਪਿ ਰਹਿਆ ਆਪਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ ॥ ਬਿਨਵੰਤਿ
ਨਾਨਕ ਪੈਜ ਰਾਖਹੁ ਸਭ ਸੇਵਕ ਸਰਨ ਤੁਮਾਰੀਆ ॥੨॥

ਚੌਪਈ ॥ ਇਮ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਜਸੁ ਆਪਨ ਕੇਰਾ । ਭਯੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਘਨੇਰਾ । ਮਨ ਮਹਿ ਲਾਗਿ ਬਿਚਾਰਨ ਮੋਹਨ ।—ਚਤਰ ਗੁਰੂ⁵⁷ ਮੂਰਤਿ ਇਹ ਸੋਹਨ ॥੨੧॥ ਕ੍ਰੋਧਈਰਖਾ ਆਦ ਬਿਕਾਰਾ । ਇਨ ਮਹਿ ਕੇ ਨਹਿ ਪਰੈਨਿਹਾਰਾ । ਕਰੇ ਸੱਤ੍ਰੁਤਾ ਸੋ ਪ੍ਰਫੁਤਾਵਹਿ । ਸੇਵਹਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਕਲ ਸੁਖ ਪਾਵਹਿ ॥੨੨॥ ਕਟਕ ਬਾਕ ਸੁਨਿਕੈ ਅਬਿ ਮੇਰੇ । ਰਹੇ ਅਛੋਭ ਸਿੰਧੁ ਸਮ ਹੇਰੇ । ਸਾਂਤਿ ਰਿਦਾ ਸਮਤਾ ਮੁਝ ਸਾਥ । ਗਾਇ ਸਬਦ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਨਾਥਾ ॥੨੩॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਪਿਤਾ ਕੇ ਬੈਨ । ਕੀਨਿ ਬਿਗਾਰ ਜਿ ਮਾਨੇ ਮੈ ਨ⁵⁸ । ਅਬਿ ਨਹਿ ਉਚਿਤ ਬਿਗਾਰਨਿ ਬਾਤੀ । ਕਰੋ ਸੁਧਾਰਨਿ ਹੁਇ ਸੁਖ ਸਾਂਤੀ ॥੨੪॥ ਜਗ ਮਹਿ ਨਿੰਦਾ ਪੂਰਬ ਲਈ । ਅਬਿ ਸੁਧਰੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਈ⁵⁹— । ਇਮ ਬਿਚਾਰ ਕਰ ਲੇ ਕਰਿ ਪੋਥੀ । ਮਤਿ ਤਜਿ ਦੀਨਿ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਥੋਥੀ⁶⁰ ॥੨੫॥ ਨਿਜ ਚੌਬਾਰੇ ਬਾਹਰ

52. ਫੂੜੀਆਂ ।

53. ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਟਾਏ ।

54. ਭਾਵਦੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ।

55. ਜੋ ਤਾਕੀ ਹਵਾ ਲਈ (ਲੱਗੀ ਸੀ) ।

56. ਸ਼ਬਦ ।

57. ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ।

58. ਮੈਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਸਨ ਸੋ ਵਿਗਾੜ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

59. ਦਿਤਿਆਂ ।

60. ਪ੍ਰੇਮ ਹੀਨ ਬੁੱਧੀ ਛਡ ਦਿੱਤੀ ।

ਆਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਤਬਿ ਦਰਸਾਯੋ ।—ਚਤਰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਜੋਤਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ । ਇਨ ਮਝਾਰ ਸੋ ਬਸਹਿ
ਬਿਸਾਲਾ—॥੩੦॥ ਦੇਖਿ ਸਰੂਪ ਸੁ ਹੋਇ ਪ੍ਰਸੰਨ । ਕਹਯੋ ਕਿ ‘ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤੁਮ ਧੰਨ’ । ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਖਯੋ
ਮੋਹਨ ਆਯੋ । ਪੁਨ ਤੀਜੇ ਪਦ ਸ਼ਬਦ ਅਲਾਯੋ ॥੩੧॥ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ॥

ਮੋਹਨ ਤੁਧੁ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਧਿਆਵੈ ਦਰਸ ਧਿਆਨਾ ॥ ਮੋਹਨ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ
ਆਵੈ ਤੁਧੁ ਜਪਹਿ ਨਿਦਾਨਾ ॥ ਜਮ ਕਾਲੁ ਤਿਨ ਕਉ ਲਗੈ ਨਾਹੀ ਜੇ ਇਕ
ਮਨਿ ਧਿਆਵਹੇ ॥ ਮਨਿ ਬਚਨਿ ਕਰਮਿ ਜਿ ਤੁਧੁ ਅਰਾਧਹਿ ਸੇ ਸਭੈ ਫਲ
ਪਾਵਹੇ ॥ ਮਲ ਮੂਤ ਮੁੜ ਜਿ ਮੁਗਧ ਹੋਤੇ ਸਿ ਦੇਖਿ ਦਰਸੁ ਸੁ ਗਿਆਨਾ ॥
ਬਿਨਵੀਤਿ ਨਾਨਕ ਰ ਜੁ ਨਿਹਚਲੁ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਭਗਵਾਨਾ ॥ ੩ ॥

ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਨਤਿ ਗਾਇਬੋ ਪ੍ਰੇਮ ਸਮੇਤਾ । ਤਾਲਨਿ ਅਰੁ ਮਾਧੁਰਯ ਨਿਕੇਤਾ⁶¹ । ਗਾਵਤਿ ਰੁਕਯੋ ਕੰਨ ਜਲ
ਨੈਨਾ । ਭਏ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗਦਗਦ ਬੈਨਾ ॥੩੨॥ ਮੋਹਨ ਦੇਖਿ ਦਸਾ ਇਸ ਭਾਂਤੀ । ਭਗਨੀ ਸੁਤ ਤੇ⁶² ਲਹਿ ਸੁਖ
ਛਾਤੀ । ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮੋਹਨ ਮਨ ਭਇਓ ॥ ਸ਼ਬਦ ਬਿੰਦ ਆਗੇ ਧਰਿ ਦਇਓ ॥੩੩॥ ਪਦ ਅਰਬਿੰਦਨ ਪਰ
ਸਿਰ ਧਰਯੋ । ਨਹੀਂ ਉਠਾਵਨਿ ਕੇ ਪੁਨ ਕਰਯੋ । ਅਪਨ ਕੂਰਤਾ ਚਹਿ ਬਖਸ਼ਾਵਨ । ਆਗੈ ਪਾਛੈ ਕੀਨਿ ਅਭਾਵਨਿ⁶³
॥੩੪॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਅਵਿਲੋਕਨਿ ਕੀਨਾ । ਨਿਰ ਹੰਕਾਰ ਸੁ ਨੀਮ੍ਰ ਅਧੀਨਾ । ਕਹਯੋ ਬਾਕ ‘ਅਨੁਚਿਤ ਨਹਿ
ਕਰੀਅਹਿ । ਬਡ ਸਥਾਨ ਹੋ ਆਪ ਬਿਚਰੀਅਹਿ’⁶⁴ ॥੩੫॥ ਹਮਰੀ ਜਨਨੀ ਕੇ ਬਡ ਭ੍ਰਾਤਾ । ਲਾਗਤਿ ਹੋ ਮਾਤੁਲ
ਸੁਖਦਾਤਾ । ਪਿਤਾ ਤੁਮਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੰਭੀਰ । ਨਿਜ ਸੇਵਕ ਕੀ ਕਾਟਤਿ ਪੀਰ ॥੩੬॥ ਤਿਨਕੇ ਨੰਦਨ ਤੁਮ ਬਡਭਾਗੇ ।
ਜੋਗ ਵਿਰਾਗ ਗਾਯਨ ਅਨੁਗਾਗੇ । ਨਮੋ ਉਚਿਤ ਯਾਂਤੇ ਹਮ ਜਾਨੇ । ਬਿਸਯ ਬਾਸ਼ਨਾ ਮਨ ਤੇ ਹਾਨੇ ॥੩੭॥ ਜੇ
ਮਾਤੁਲ ਸਨਬੰਧ ਬਿਚਾਰੈ । ਬੰਦਨ ਠਾਨਹਿ ਉਚਿਤ ਹਮਾਰੇ । ਯਾਂਤੇ ਅਨੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰੀਜਹਿ । ਪਦ ਪਰ
ਹਮਰੀ ਬੰਦਨ ਲੀਜਹਿ’ ॥੩੮॥ ਸੁਨਿ ਗੁਰ ਨੰਦਨ ਮੋਹਨ ਕਾਨਾ ॥ ਧਰੇ ਨੀਮ੍ਰਤਾ ਬਾਕ ਬਖਾਨਾ । ‘ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ
ਭਗਨੀ ਸੁਤ ਮੇਰੇ । ਪਰਮੋ ਚਰਨ ਕਮਲ ਅਬਿ ਤੇਰੇ ॥੩੯॥ ਭੂਲ ਪਰੀ ਮੁਝ ਤੇ ਬਹੁ ਪਹਿਲੇ । ਬਖਸ਼ਹੁ ਅਬਿ
ਕੀਜਹਿ ਨਿਤ ਸਹਿਲੇ’⁶⁵ । ਸਮਾਂ ਉਡੀਕਤਿ ਸੋ ਅਬਿ ਆਵਾ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹੁ ਦੁਖ ਬਨ ਤੁਮ ਦਾਵਾ’ ॥੪੦॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੋਹਨ ਜਬਹਿ ਕਹੀ ਗਿਰਾ ਮਨ ਨੀਵ । ਸਭਿਨਿ ਸੁਨਨ ਹਿਤ ਬੁਝਿਓ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਖ ਸੀਵ⁶⁶
॥੪੧॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਰਿਬਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ ‘ਮੋਹਨ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇਨਿ’ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਚਤੁਰਤ੍ਰਿੰਸਤੀ
ਅੰਸੂ ॥੩੪॥

੩੫ [ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲਈਆਂ । ਮੋਹਨ ਜੀ] ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ‘ਸ੍ਰੀ ਮਾਤੁਲ ਤੁਮ ਆਪ ਹੋ ਬਖਸ਼ਨ ਜੋਗ ਬਿਸਾਲ । ਕੇ ਔਗੁਨ ਤੁਮ ਬਿਖੈ ਰਹਿ ਪੂਰਨ ਗੁਨ
ਸਭਿ ਕਾਲ’ ॥੧॥ ਚੋਪਈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤੇ ਸੁਨਿ ਇਮ ਕਹਯੋ । ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਰਬ ਤੁਮ ਲਹਯੋ । ਤਉ
ਸੁਨਹੁ ਸਭਿ ਤੁਮੈ ਸੁਨਾਵੋ । ਪੁਨਹਿ ਢੀਠਤਾ⁶⁷ ਨਿਜ ਬਖਸ਼ਾਵੋ ॥੨॥ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਪੂਰਨ ਗੁਰ ਗਾਯਾਨੀ । ਹਮਰੇ
ਪਿਤਾ ਭਏ ਸੁਖਦਾਨੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਬਡਭਾਗੇ । ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸੇਵਾ ਲਾਗੇ ॥੩॥ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਜਨਾਵਨਿ

61. ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਘਰ ।

62. ਭੈਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਤੋਂ ।

63. ਸਨਮੁਖ ਯਾ ਕੰਡ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਨਿਰਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

64. ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ।

65. ਸੁਖੀ ।

66. ਸੁਖ ਦੀ ਹੱਦ ।

67. ਬੇ ਅਦਬੀ ।

ਕੀਨਸਿ। ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਗਰੀਬੀ ਲੀਨਸਿ। ਸਭਿ ਗੁਨ ਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ⁶⁸ ਜਾਨੇ। ਸਭਿ ਔਗੁਨ ਅਪਨੇ⁶⁹ ਮਹਿ ਮਾਨੇ॥੪॥ ਜੇ ਦਿਨ ਕੇ ਕਹਿ⁷⁰ ਆਧੀ ਰਾਤ। ਤਿਉ ਮਾਨਹਿ ਭਾਖੀ-ਸਤਿ ਬਾਤ⁷¹। ਨਿਸ ਦਿਨ ਸੇਵਾ ਮਹੁ ਅਨੁਰਾਗੇ। ਸਰਬ ਭਾਂਤਿ ਜਗ ਕਾਰਜ ਤਯਾਗੇ॥੫॥ ਅਪਨੇ ਪਿਤ ਹਮ ਜਾਨਤਿ ਰਹੇ। ਈਸੁਰ ਆਪ, ਭੇਵ ਨਹਿ ਲਹੇ। ਜੇ ਕੁਛ ਜਾਨਤਿ ਭੇ ਬਡਿਆਈ। ਤਉ ਪਿਤਾ ਲਖਿ⁷² ਹਮ ਸੁਖਦਾਈ॥੬॥ ਸੇਵ ਨ ਕੀਨਸਿ, ਕਹਯੋ ਨ ਮਾਨਯੋ।-ਹਮਰੇ ਪਿਤਾ-ਗਰਬ ਇਮ ਠਾਨਯੋ। ਸ੍ਰੀਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਪਰਯਾਂਤੇ। ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਿਦੈ ਹਰਖਾਤੇ॥੭॥ ਜਬਿ ਗੁਰਤਾ ਦੇਵਨਿ ਤਿਨ ਲਾਗੇ। ਸਭਿ ਤੇ ਅਧਿਕ ਜਾਨਿ ਅਨੁਰਾਗੇ। ਪ੍ਰਿਥਮ ਹਕਾਰਨਿ ਕੀਨਸਿ ਮੋਹੀ। ਕਹਿ-ਇਨ ਪਗ ਲਗਿ, ਸਭਿ ਸੁਖ ਹੋਹੀ॥੮॥ ਗੁਰਤਾ ਉਚਿਤ ਜਾਨਿ ਹਮ ਦੀਨਸਿ। ਅਜਰ ਜਰਨ ਇਨ ਉਰ ਲਖਿ ਲੀਨਸਿ। ਅਧਿਕ ਸਭਿਨਿ ਤੇ ਇਨ ਬਡਿਆਈ। ਪੁਰਹਿ ਕਾਮਨਾ ਲਗਹਿ ਜੁ ਪਾਈ-॥੯॥ ਮੈਂ ਗਰਬਤਿ ਨੇ ਏਕ ਨ ਮਾਨੀ।-ਹਮ ਪਿਤ ਕੇ ਸੁਤ-ਯੋਂ ਕਰਿ ਜਾਨੀ। ਗਯੋ ਸਮੀਪ ਨ ਲਾਗਯੋ ਪਾਈ।-ਹਮ ਘਰ ਗੁਰਤਾ-ਲਖਿ ਬਡਿਆਈ॥੧੦॥-ਸੋਢੀ ਰਹਤਿ ਅਲੰਬ ਹਮਾਰੇ-। ਲਘੁ ਅਪਨੇ ਤੇ ਤਾਂਹਿ ਬਿਚਾਰੇ। ਪੁਨਹਿ ਮੋਹਰੀ ਲਘੁ ਸੁਤ ਜੋਊ। ਪਿਤ ਨੇ ਕਰਯੋ ਹਕਾਰਨਿ ਸੋਊ॥੧੧॥ ਕਹਯੋਸੁ-ਰਾਮਦਾਸਕੇ ਚਰਨੀ। ਬੰਦਨ ਕਰਹੁ ਪਰਹੁ ਇਨਸ਼ਰਨੀ-। ਸੁਨਿ ਕੈ ਪਿਤ ਆਇਸੁ ਨਹਿ ਫੋਰੀ। ਧਰਯੋ ਚਰਨ ਪਰ ਸਿਰ ਤਿਸ ਬੇਰੀ॥੧੨॥ ਪਿਖਯੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਲਘੁ ਪਾਇਨ ਲਾਗਾ। ਹੁਇਪ੍ਰਸੰਨ ਕਹਿ-ਭਾ ਬਡਭਾਗਾ। ਰਿੱਧਿ ਸਿੱਧਿ ਨਵ ਨਿੱਧਿ ਅਨੰਦ। ਪੁੱਤ੍ਰ ਮੋਹਰੀ ਪਾਇ ਬਿਲੰਦ⁷³॥੧੩॥ ਰਾਖਿ ਲਈ ਭੱਲਯਨ ਕੁਲ ਕੇਰੀ। ਸੰਤਤਿ ਤੇਰੀ ਫਲਹਿ ਘਨੇਰੀ। ਸਭਿ ਸੁਖ ਪਾਵਹਿ ਜਾਵਦ ਜੀਵਹਿ। ਅੰਤ ਹਮਾਰੇ ਨਿਕਟੀ ਥੀਵਹਿ-॥੧੪॥ ਇਮ ਬਰ ਦੇ ਕਰਿ ਕਰਯੋ ਨਿਹਾਲ। ਪਾਇ ਸਕਲ ਸੁਖ ਪਿਤ ਬਚ ਨਾਲ। ਰਾਮ ਦਾਸ ਕੋ ਦੇ ਕਰਿ ਟੀਕਾ। ਕਰਯੋ ਪਯਾਨ ਆਪਨੇ ਨੀਕਾ॥੧੫॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਾਸ ਤਿਨ ਪਾਛੇ। ਬੈਠਿ ਸੁਹਾਵਤਿ ਗਾਦੀ ਆਛੇ। ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਗੁਰਤਾ ਬਿਦਤਾਈ। ਰੀਝ ਖੀਝ ਹੋਹਿ ਨ ਨਿਫਲਾਈ⁷⁴॥੧੬॥ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਤੇ ਆਵਨ ਲਗਿ ਪੂਜਾ। ਬਢਯੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨ ਸਮਸਰ ਦੂਜਾ। ਕਰੇ ਹਜ਼ਾਰਹੁ ਦਾਸ ਨਿਹਾਲੂ। ਦੁਸ਼ਟਨਿ ਦੀਨਸਿ ਕਸ਼ਟ ਕਰਾਲੂ॥੧੭॥ ਦੇਖਿ ਤਿਨਹੁ ਚਿਤ ਬਯਾਪੀ ਚਿੰਤਾ⁷⁵।-ਹਮ ਛੂਛੇ ਇਹਿ ਭੇ ਭਗਵੰਤਾ⁷⁶। ਭਯੋ ਦੀਨ ਮੈਂ ਗਮਨਯੋ ਤਹਿਵਾ। ਪਿਤ ਬੈਠਕ ਚਵਥਾਰੋ⁷⁷ ਜਹਿਵਾ॥੧੮॥ ਭਾਖੀ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਤਬ ਅਰਜੀ⁷⁸।-ਹੋ ਪਿਤ! ਮੈਂ ਨ ਚਲਯੋ ਤੁਮ ਮਰਜੀ। ਤਪਤ ਰਹੋ ਮੈ ਦਿਨ ਅਰੁਰਾਤੀ। ਜਿਮ ਮਲੀਹ⁷⁹ ਨਿਤ ਸੁਲਗਤਿ ਛਾਤੀ॥੧੯॥ ਲਖੇ ਨ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ। ਕਰਹੁ ਨਿਹਾਲਪਰਹੁ ਸਿਰਹੱਥ। ਰਾਈ ਮੇਰੁ⁸⁰ ਮੇਰੁ ਕੋ ਰਾਈ। ਤਤਛਿਨ ਤੁਮ ਕਰਿ ਦੇਹੁ ਗੁਸਾਈ॥੨੦॥..... ਇਮ ਅਸ਼ਟਕ ਜਬਿ ਮੈਕਹਯੋ

68. ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ।

69. ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ।

70. ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ।

71. ਮੰਨਦੇ ਸਨ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ) ਸਤਿ ਬਚਨ ਕਹਿਕੇ।

72. ਪਿਤਾ ਹੀ ਜਾਣਿਆਂ।

73. ਪਾਵੇਗਾ ਬੜੀ।

74. ਰੀਝ=ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਭਾਵ ਵਰ ਤੇ ਖੀਝ=ਖਿੜਣਾ ਭਾਵ ਸਰਾਪ, ਨਿਸ਼ਫਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

75. ਭਾਵ ਮੈਨੂੰ।

76. ਭਾਗ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ।

77. ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੈਠਕ ਦਾ ਚੁਬਾਰਾ।

78. ਬੇਨਤੀ।

79. ਸੁੱਕੀਆਂ ਮੋਢਣਾ, ਸੁਕੇ ਗੋਹਿਆਂ ਦਾ ਚੂਰਾ।

80. ਰਾਈ ਤੋਂ ਪਰਬਤ।

ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਿਸਾਲ । ਬੀਰ ਚੁਬਾਰੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਸਤਿ ਭਾ ਤਿਸ ਕਾਲ ॥੨੯॥ ਚੌਪਈ ॥—ਸੁਨੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮੈਭਯੋ ਪ੍ਰਸੰਨੇ । ਕਹੋ ਬਾਕ ਲੀਜੈ ਮਨਮੰਨੇ । ਸਭਿ ਸਤਿਗੁਰਨਿ ਸ਼ਬਦ ਜੇ ਰਾਸੀ । ਸੇ ਸੰਭਾਰਿ ਰਾਖਿ ਨਿਜ ਪਾਸੀ ॥੩੦॥ ਰਾਮਦਾਸ ਕੇ ਨੰਦਨ ਗਜਾਨੀ । ਚਹੈ ਬੀੜ ਕਰਿਬੇ ਇਕ ਬਾਨੀ । ਗੁਰਬਾਨੀ ਕੋ ਖੋਜਹਿ ਸੋਈ । ਤੁਝ ਬਿਨ ਅਪਰ ਥਾਨ ਨਹਿ ਹੋਈ ॥੩੧॥ ਅਪਰ ਲੇਨਿ ਆਵਹਿ ਨਹਿ ਦੀਜਹਿ । ਬਹੁਰ ਸੁ ਮਿਲਹਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਕੀਜਹਿ । ਰਾਮਦਾਸ ਕੇ ਨਮੋ ਨ ਧਾਰੀ । ਬਨਿ ਤਿਨ ਸੁਤ ਕੇ ਨੰਮ੍ਰ ਅਗਾਰੀ ॥੩੨॥ ਚਰਨ ਪਰਹੁ ਹੈ ਨਿਰਹੰਕਾਰਾ । ਸੇ ਤਬਿ ਰੱਖਯਕ ਬਨਹਿ ਤੁਮਾਰਾ । ਅਪਰਨ ਗਿਨਤੀ ਗਿਨੀਅਹਿ ਕੋਈ । ਸਤਿਗੁਰ ਰੂਪ ਜਾਨੀਅਹਿ ਸੋਈ ॥੩੩॥ ਰਹਯੋ ਪ੍ਰਤੀਖਨਿ ਕਰਤਿ ਬਿਸਾਲਾ । ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਆਨਿ ਸੇ ਕਾਲਾ । ਕਹਯੋ ਕਠੋਰ ਹੇਤੁ ਪਤੀਆਵਨਿ । ਲਖਿ ਲੀਨੇ ਤੁਮ ਸੇ ਮਨ ਭਾਵਨ^{੮੧} ॥੩੪॥ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੀ ਸ਼ਰਨ ਪਰਨ ਦਿਹੁ । ਪੋਥੀ ਸਾਂਭਤਿ ਰਹਯੋ ਇਸਹਿ ਲਿਹੁ । ਪਰੀ ਭੂਲ ਬਖਸ਼ਾਵਨਿ ਕਰਿਹੋ । ਤਪਤ ਰਿਦੈ ਚਿਰ ਕੀ ਅਬਿ ਹਰਿਹੋ ॥੩੫॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਸਭਿ ਕਾਰਨ । ਮਾਤੁਲ ਸਾਥਹਿ ਕੀਨਿ ਉਚਾਰਨ । ‘ਹਮ ਗ਼ਰਜ਼ੀ ਕਹਿਨੋਚਿਤ ਅਰਜ਼ੀ । ਅੱਗ੍ਹ ਕਰੋ ਜਿਮ ਹੈ ਤੁਮ ਮਰਜ਼ੀ ॥੩੬॥ ਹਮ ਹੈ ਅਲਪ ਸਰਬ ਹੀ ਰੀਤੀ । ਤੁਮ ਬਿਸਾਲ ਚਿਤ ਧਾਰਤਿ ਪ੍ਰੀਤੀ । ਰਾਵਰਿ ਬਾਕ ਨ ਜਾਇ ਹਟਾਯੋ । ਹਮ ਬਾਲਿਕ, ਕਰਿ ਜਿਮ ਮਨ ਭਾਯੋ’ ॥੩੭॥ ਸੁਨਿ ਮੋਹਨ ਪਰਮੁਦਤਿ ਬਿਸਾਲਾ । ਗੁਰਕੇ ਚਰਨ ਪਰਯੋ ਤਿਸ ਕਾਲਾ ॥ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਨੰਮ੍ਰ ਅਤਿਭਾਇਓ । ‘ਬਖਸ਼ਹੁ ਗੁਨਹਿ ਭੂਲ ਜੋ ਗਇਓ’ ॥੩੮॥ ਨੰਮ੍ਰ ਭਯੋ ਮਾਤੁਲ ਕੇ ਹੋਰਾ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਬਰ ਦੇ ਤਿਸ ਬੇਰਾ । ਚਤੁਰਥ ਪਦ ਕੇ ਪੂਰਨ ਕਰਿਓ । ਮੋਹਨ ਖੇਦ ਸਰਬ ਪਰਹਰਿਓ ॥੩੯॥

॥ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ॥

ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਸੁਫਲ ਫਲਿਆ ਸਣੁ ਪਰਵਾਰੇ ॥ ਮੋਹਨ ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਭਾਈ ਕੁਟੰਬ ਸਭਿਤਾਰੇ ॥ ਤਾਰਿਆ ਜਗਾਨੁ ਲਹਿਆ ਅਭਿਮਾਨੁ ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ ॥ ਜਿਨੀ ਤੁਧ ਨੇ ਧੰਨੁ ਕਹਿਆ ਤਿਨ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਇਆ ॥ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕਥੇ ਨ ਜਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮਰਾਰੇ ॥ ਬਿਨਵੰਤ ਨਾਨਕ ਟੇਕ ਰਾਖੀ ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰਿਆ ਸੰਸਾਰੇ ॥੪੦॥

ਚੌਪਈ ॥ ‘ਆਇ ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸੁ । ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢਾ ਤੁਮਰੇ ਪਾਸੁ । ਤਿਨ ਕੇ ਮਾਨ ਹਰਯੋ ਨਹਿ ਦੀਨਿ । ਸੇ ਪੋਥੀ ਸਭਿ ਹਮ ਨੇ ਲੀਨਿ ॥੪੦॥ ਜਿਸ ਲਗਿ ਜਗਤ ਸਿਮਰਿ ਸਤਿਨਾਮੁ । ਹੋਇ ਉਧਾਰ ਪਾਇ ਸੁਖਧਾਮੁ । ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਤੁਮ ਧੰਨ ਮਹਾਨਾ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਨਸਿ ਇਕ ਥਾਨਾ ॥੪੧॥ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਨਿ ਪਰ ਉਪਕਾਰੀ । ਪਠਹਿ ਸੁਨਹਿ ਉਤਰਹਿ ਭਵ ਪਾਰੀ । ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਕੇ ਜਗ ਮਹਿ ਹੋਵਨ । ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਹੇਤੁ ਦੁਖ ਖੋਵਨਿ’ ॥੪੨॥ ਸੁਨਿ ਮੋਹਨ ਹਇ ਸਰਲ ਉਚਾਰੀ । ‘ਅਬਿ ਮੈ ਆਇਸੁ ਚਹੈ ਤੁਮਾਰੀ । ਹੋਇ ਦਾਸ ਅਬਿ ਸੰਗ ਚਲੈ ਹੋ । ਅਪਰਨਿ ਸਮ ਤਹਿ ਸੇਵ ਕਮੈ ਹੋ ॥੪੩॥ ਰਹੈ ਸਮੀਪ ਚਰਨ ਅਰਬਿੰਦਾ’ । ਇਮ ਕਹਿ ਬਾਢਯੋ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਲੰਦਾ । ਸਾਗਰ ਸਮ ਉਤਰਯੋ ਉਰ ਮਾਂਗੀ । ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਪਖਿ^{੮੨} ਤਾਂਹੀ ॥੪੪॥ ਗਦਗਦ ਗਿਰਾ ਨੇਤ੍ਰ ਜਲ ਛਾਵਾ । ਦੇਹਿ ਰੋਮ ਹਰਖਣ ਹੁਇ ਆਵਾ^{੮੩} । ਲਖਯੋ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਬਿਹਬਲ ਭਾਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤਬਿ ਗਿਰਾ ਉਚਾਰੀ ॥੪੫॥ ‘ਮੋਹਨ ਮਾਤੁਲ ਜੀ ਤੁਮ ਸਜਾਨੇ । ਪੂਰਨ ਗੁਨਨਿ ਮਹਾਨ ਸੁ ਗਜਾਨੇ । ਬੀਚ ਚੁਬਾਰੇ ਧਰਹੁ ਸਮਾਧਿ । ਸਾਧਹੁ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਅਗਮ ਅਗਾਧ ॥੪੬॥ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪੀਜਹਿ । ਉਧਰਹੁ ਆਪ ਬੰਸ ਉਧਰੀਜਹਿ । ਹਮ ਦਿਸਿ ਦਯਾ ਕਰਤਿ ਨਿਤ ਰਹੀਯਹਿ । ਇਸਹੀ ਥਲ ਹਮਰੀ ਸੁਧਿ ਲਹੀਯਹਿ’ ॥੪੭॥

੮੧. ਮੈਂ ਲਖ ਲਿਆ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਉਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਪਯਾਰੇ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਹੋ (ਗੁਰੂ)।

੮੨. ਗੁਰੂ (ਅਰਜਨ ਰੂਪ) ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਦੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ।

੮੩. ਭਾਵ ਰੋਮਾਂਚ ਹੋ ਗਏ।

ਆਗਾਜਾ ਮਾਨੀ ਮੋਹਨੀ ਸੋਈ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਗੁਰ ਉਚਰੀ ਜੋਈ । ਪਰਕਰਮਾ⁸⁴ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਫਿਰਿ ਦੀਨੀ । ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਬੰਦਨ ਕੀਨੀ ॥੪੮॥ ਅਪਨ ਚੁਬਾਰੇ ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਈ । ਪ੍ਰਥਮ ਸਮਾਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਈ । ਬਾਣੀ ਮਧਮਾ⁸⁵ ਸਾਥ ਪਠੰਤਾ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕਮੰਤਾ⁸⁶ ॥੪੯॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਬਦ ਪੋਥੀਆਂ ਲੀਨਿ । ਹਰਖਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਅਮਰ ਕੋ ਨਮੋ ਧਿਆਨ ਕਰਿ ਕੀਨਿ ॥੫੦॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਨਿ' ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਪੰਚਤ੍ਰਿੰਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੩੫॥

੩੬ [ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਮਿਲੇ] ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਰਿ ਕਾਰਜ ਅਰਜਨ ਗੁਰੁ ਪਰਮ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪਾਇ । ਕਰਜੇ ਚਹਤਿ ਬਡ ਬੀੜ ਕੇ ਸਭਿ ਬਾਨੀ ਇਕ ਥਾਇ⁸⁷ ॥੧॥ ਚੌਪਈ॥ ਚਲਨਿ ਸੁਧਾਸਰ ਕੀ ਕਰਿ ਤਯਾਰੀ । ਸੁਨੀ ਮੋਹਰੀ ਨੇ ਸੁਧਿ ਸਾਰੀ । 'ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮੋਹਨ ਹੁਇ ਗਇਉ । ਪਰਜੇ ਚਰਨ ਪੁਸਤਕ ਸਭਿ ਦਇਉ' ॥੨॥—ਮਹਾਂ ਮਸਤ ਜੋ ਕਿਸਹਿ ਨ ਮਾਨਹਿ । ਸਭਿ ਸੋ ਅਨਰਸ ਬਾਕ ਬਖਾਨਹਿ । ਕਿਮ ਇਨ ਕੇ ਹੋਯਹੁ ਅਨੁਸਾਰੀ? । ਕਰੀ ਨਮੋ ਪੁਨ ਚਰਨ ਅਗਾਰੀ ॥੩॥ ਜੋਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਕੇ ਆਗੇ । ਨਿਮਜੇ ਨਹੀਂ ਪਿਤ ਬਾਕਨਿ ਤਯਾਰੇ । ਯਾਤੇ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਬਡਿਆਈ । ਆਇ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਕੁਛ ਲਖਿਪਾਈ⁸⁸ ॥੪॥ ਜੋ ਚਾਰਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੈਂ ਜੋਤਿ । ਸੋ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਬਿਖੈ ਉਦੇਤ— । ਇਮ ਬੀਚਾਰ ਮੋਹਰੀ ਆਯੋ । ਦੇਖਿ ਦੂਰ ਹੀ ਤੇ ਹਰਖਾਯੋ ॥੫॥ ਜਾਇ ਪ੍ਰਦਛਨਾ ਦੀਨਸਿ ਗੁਰ ਕੀ । ਬੰਦਤਿ ਭਯੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰਿ ਉਰ ਕੀ । 'ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਉਦਾਰੇ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹੁ ਘਰ ਚਲਹੁ ਹਮਾਰੇ ॥੬॥ ਜਥਾ ਬਿਦਰ ਕੇ ਗਏ ਨਿਕੇਤ । ਦਈ ਬਡਾਈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਮੇਤ । ਪ੍ਰੇਮ ਰਿਦੇ ਕੇ ਦੇਖਨਿ ਕਰੇ । ਯਾਤੇ ਦੀਨ⁸⁹ ਧਾਮ ਪਗ ਧਰੇ' ॥੭॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਿ ਬਹੁ ਬਡਿਆਈ । ਪਰਜੇ ਅਗਾਰੀ ਪਦ ਲਪਟਾਈ । ਭਯੋ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਬਿਹਬਲ ਭਾਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਅਸ ਦਸਾ ਨਿਹਾਰੀ ॥੮॥ ਕੀਨਿ ਉਠਾਵਨ ਬਾਕ ਬਖਾਨਾ । ਹਮਰੇ ਮਾਤੁਲ⁹⁰ ਅਹੋ ਮਹਾਨਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਕੇ ਨੰਦਨ । ਜਿਨ ਦੇਖਤਿ ਹੁਇ ਪਾਪ ਨਿਕੰਦਨ ॥੯॥ ਹਮਰੀ ਕੁਲ ਸਭਿ ਤਿਨ ਕੇ ਦਾਸ । ਜਿਨ ਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਭਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ਨਿਸ ਦਿਨ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਜਪੀਜਹਿ । ਜਗ ਗੁਰ ਮਹਿਦ ਮਹਾਨ ਲਖੀਜਹਿ ॥੧੦॥ ਯਾਤੇ ਨਮੋ ਉਚਿਤ ਤੁਮ ਅਹੋ । ਮਮ ਪਦ ਗਹਨ ਅਨੁਚਤਾ ਲਹੋ । ਸੇਵੋ ਰਜ ਪਗ ਕਮਲ ਤੁਮਾਰੀ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹੁ ਲਖਿ ਕੈ ਅਨੁਸਾਰੀ' ॥੧੧॥ ਸੁਨਤਿ ਮੋਹਰੀ ਜੁਗ ਕਰ ਜੋਰੇ । 'ਮੋਹਿ ਉਚਿਤ ਤੁਮ ਚਰਨ ਨਿਹੋਰੇ । ਪਾਛਲ ਜਨਮ ਹੁਤੇ ਅਕੂਰ⁹¹ । ਤਬਿ ਭੀ ਰਾਵਰਿਕੇਰਹਦੂਰ ॥੧੨॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਚੰਦ ਤੁਮ ਅੰਤਰਜਾਮੀ । ਰੱਛਕ ਸੇਵਕ ਕੇ ਸਦ ਸ੍ਰਾਮੀ । ਮਣਿ ਕਾਰਣ ਮੁਖ ਤੇ ਭਈ ਭੂਲ । ਕਿਤਿਕ ਕਾਲ ਬਰਤਯੋ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ* ॥੧੩॥ ਸੋ ਅਬਿ ਛਿਮਾ ਧਾਰਿ ਬਖਸ਼ੀਜੈ ।

84. ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ।

85. ਭਾਵ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਨਾ [ਬਾਣੀਆਂ 4 ਹਨ : ਪਰਾਧ, ਪਸ਼ੰਤੀ, ਮੱਧਯਮਾ, ਬੈਖਰੀ] ।

86. ਕਮਾਉਂਦਾ ਸੀ ।

87. ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਇਕ ਥਾਂ (ਕਰਕੇ) ਵੱਡੀ ਬਣਾਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

88. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੀ ਗੋਰਵਤਾ ਤੇ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਆਦਿ (ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਨੇ) ਕੁਛਕ ਜਾਣ ਪਾਈ ਹੈ ।

89. (ਮੈਂ) ਗਰੀਬ ਦੇ ।

90. ਮਾਮੇਂ ।

91. ਇੱਕ ਯਾਦਵ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਚਾਚਾ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ।

* ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਕੂਰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਵਤਾਰ ਦੱਸ ਕੇ ਕਵਿ ਜੀ ਇੱਕ ਪੋਰਾਣਕ ਕਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਉਸ ਜਨਮ ਦੀ ਭੁੱਲ ਦੀ ਖਿਮਾ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ । ਐਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਆਤਮ ਸੱਤਿਆ ਤੇ ਮਿਹਰਾਂ ਤੋਂ ਮੋਹਰੀ ਜੈਸੇ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਰੀਰਾਂ ਦਾ ਲਾਭਵੰਦ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦੇ । ਭਾਈ ਨੰਦਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਵਾਲੇ ਹਨ : ਸਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰਾਮ ਵ ਰਾਜਾ ਵ ਕਾਨ੍ਹ ਵ ਕਿਸ਼ਨ ਖਾਕ ਬੋਸੇ ਅਕਦਾਮਸ਼ । (ਗੰਜ ਨਾਮਹ)

ਚਲਹੁ ਸਦਨ ਮਮ ਇੱਛ ਪੁਰੀਜੈ । ਅਥਿ ਕੇ ਬਿਛੁਰੇ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ । ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੁਝ ਲੇਹੁ ਸਕੇਲਾ⁹² ॥੧੪॥
 ਅੰਤ ਸਮੈ ਪਰਲੋਕ ਮਝਾਰੀ । ਨਿਜ ਸਮੀਪ ਰਾਖੇ ਹਿਤ ਧਾਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਕੈ ਤਿਹ ਸਮੈ । ਕਹਯੋ ‘ਅੰਤ
 ਕੇ ਮਿਲਿ ਹੈ ਹਮੈ ॥੧੫॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰੀ । ਮਾਨਯੋ ਬਾਕ ਰਹਯੋ ਹਿਤ ਧਾਰੀ । ਤਬਿ ਹੂੰ ਬਖਸ਼ੇ
 ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਰਾ । ਸਦਾ ਸਮੀਪੀ ਰਹੈ ਹਮਾਰਾ’ ॥੧੬॥ ਇਮ ਕਹਿ ਭੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਜਗਨਾਥ । ਗਮਨੇ ਸਦਨ ਮੋਹਰੀ
 ਸਾਥ । ਮਾਤੁਲ ਕੀ ਪਤਨੀ ਸੰਗ ਮਿਲੇ । ਤੂਰਨ ਉਠੀ ਹਰਖ ਕਰਿ ਭਲੇ ॥੧੭॥ ਨਮੋ ਕਰਤਿ ਕੇ ਆਸਿਖ
 ਦੀਨਿ । ਪੁਨਹਿ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਤੇ ਕੀਨ । ਬਸਤ੍ਰ ਬਿਭੂਖਨ ਦਰਬ ਬਿਸਾਲਾ । ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਰਿ ਦੇ ਤਿਸ ਕਾਲਾ
 ॥੧੮॥ ਬੂਝੀ ਕੁਸਲ ਮਧੁਰ ਬਚ ਸੰਗਾ । ‘ਸੁਖ ਕੇ ਸਹਤ ਅਹੈ ਸੁਭ ਗੰਗਾ? ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੁਮਾਰੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ।
 ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ, ਅਹੈ ਅਨੰਦ? ॥੧੯॥ ਕੁਸਲੀ ਸਕਲ ਅਪਰ ਪਰਵਾਰਾ? । ਸਭਿ ਸੁਖ ਸਾਥ ਸ਼ਰੀਰ ਤੁਮਾਰਾ?’ ।
 ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਕੈ ਸਭਿ ਸ਼੍ਰੋਨ । ਕਹਯੋ ‘ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀਸੁਖ ਭੋਨ ॥੨੦॥ ਤੁਮ ਹੋ ਬਡੇ ਆਸਿਖਾਦੇਹੁ । ਯਾ ਤੇ
 ਸਭਿ ਸੁਖ ਹਮਰੇ ਗ੍ਰੇਹੁ’ । ਇਮ ਸੁਨਿ ਮਾਤੁਲ ਪਤਨੀ ਫੇਰ । ਕਹਿ ਕਰੁਨਾ ਜੁਤਿ ਬਾਕ ਬਡੇਰ ॥੨੧॥.....
 ਇੱਤਯਾਦਿਕ ਕਹਿ ਕੋਮਲ ਬਾਨੀ । ਸਮੁਝਾਈ ਨਿਜ ਪਤਨਿ ਮਹਾਨੀ । ‘ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮਿਲਿ ਤ੍ਰਿਣ ਬਿਛੁਰੈ ਹੈ ।
 ਤਥਾ ਬੂਲ ਤਨ ਕੀ ਗਤਿ ਐਹੈ ॥੨੨॥ ਪਰਾਰਥਧ ਕੋ ਬੋਗ ਸੁ ਪਾਇ । ਮਿਲਿ ਬਿਛੁਰਤਿ ਦੇਹੀ ਇਸ ਭਾਇ ।
 ਸੁਨਹੁ ਸੁਖਿਤੇ⁹³ ! ਇਮ ਉਰ ਜਾਨਿ । ਰੋਦਨਿ ਸ਼ੋਕ ਕਰਹੁ ਸਭਿ ਹਾਨਿ’ ॥੨੩॥ ਬਚਨ ਮੋਹਰੀ ਕੇ ਸਮ ਭਾਨੂ ।
 ਸ਼ੋਕ ਤਿਮਰ ਕੇ ਕੀਨਸਿ ਹਾਨੂ । ਧਰਿ ਧੀਰਜ ਸਭਿ ਬੈਠੇ ਪਾਸ । ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਕੇ ਕਿਯ ਬਾਕ ਬਿਲਾਸ ॥੨੪॥ ਨੰਦ
 ਮੋਹਰੀ ਕੇ ਜੁ ਅਨੰਦੁ । ਆਇ ਕਰੀ ਬੰਦਨ ਕਰ ਬੰਦਿ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਬਹੁ ਸਤਿਕਾਰਾ । ਪਾਸ ਬਿਠਾਯੋ
 ਆਨੰਦ ਧਾਰਾ ॥੨੫॥ ਅਤਿ ਹਰਖਤਿ ਚਿਤ ਸਭਿ ਪਰਵਾਰੂ । ਕਰਵਾਵਤਿ ਭੇ ਤਯਾਰ ਅਹਾਰੂ । ਸਾਦਰ ਚੌਕੀ
 ਚਾਰੁ ਡਸਾਈ । ਤਿਸ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀਨਿ ਬਿਠਾਈ ॥੨੬॥ ਨਾਨਾ ਰਸ ਕੇਭੋਜਨ ਪਾਏ । ਬਾਲ ਬਿਸਾਲ ਧਰਯੋ
 ਅਗੁਵਾਏ । ਬਾਨੀ ਮਧੁਰ ਮੋਹਰੀ ਕਹੈ । ਅਸਨ ਅਚਾਵਤਿ ਦਰਸਨ ਲਹੈ ॥੨੭॥ ਸਕਲਕੁਟੰਬ ਅਚਯੋ ਮਿਲਿ
 ਫੇਰੀ । ਰਾਤ੍ਰਿ ਬਿਖੈ ਸੁਠ ਸੇਜ ਬਡੇਰੀ । ਸੁਪਤਿ ਹੇਤੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਕੇ ਦਈ । ਇਮ ਸੁਖ ਸੋ ਪ੍ਰਾਤੀ ਪੁਨ ਭਈ ॥੨੮॥
 ਜਾਇ ਬਾਵਲੀ ਕੀਨਿ ਸ਼ਨਾਨਾ । ਪਠਿ ਜਪੁਜੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਧਯਾਨਾ । ਲੀਨਿ ਮੋਹਰੀ ਅਪਨੇ ਸਾਥ । ਗਮਨੇ ਸ੍ਰੀ
 ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨਾਥ ॥੨੯॥ ਅਪਰ ਲੋਕ ਗਨ ਸੰਗ ਸਿਧਾਏ । ਪਾਸ ਬਿਪਾਸਾ ਪਿਥਿ ਹਰਖਾਏ । ਸੁੰਦਰ ਹੈ
 ਪਰਵਾਹ ਜਿਸ ਕੇਰੇ । ਨਾਦਤਿ ਖਗ ਚਕਵਾਦਿ⁹⁴ ਘਨੇਰੇ ॥੩੦॥ ਦੁਊ ਦੇਹੁਰੇ ਦੇਖਨਿ ਕਰੇ । ਕਮਲ ਕਲੀ
 ਸਮ⁹⁵ ਸੁੰਦਰ ਖਰੇ । ਪਿਥੇ ਦੂਰ ਤੇ ਉੱਜਲ ਐਸੇ । ਭਾਦੋ ਮਾਸ ਖੁੰਬ ਜੁਗ ਜੈਸੇ ॥੩੧॥ ਜਨਨੀ ਪਿਤ ਅਰ ਪਿਤ
 ਨਿਜ ਜੋਊ । ਨੇਤ੍ਰ ਭਰਯੋ ਜਲ ਸਿਮਰੇ ਦੇਊ । ਭਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਪੁਲਕਾਵਲਿ ਹੋਈ । ਗਏ ਸਮੀਪ ਸੰਗ ਸਭਿ ਕੋਈ
 ॥੩੨॥ ਪੂਰਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਸਥਾਨੀ । ਬੰਦਨ ਕੀਨਿ ਜੋਰ ਜੁਗ ਪਾਨੀ । ਬਹੁਰ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਦੀਨਸਿ ਫਿਰਿ ਕੈ ।
 ਮਸਤਕ ਧੂਲ ਲਗਾਵਨਿ ਕਰਿ ਕੈ ॥੩੩॥ ਬੈਠੇ ਪੁਨਹਿ ਕਰਾਹੁ ਮੰਗਾਯੋ । ਕਰਿ ਅਰਦਾਸ ਤਹਾ ਵਰਤਾਯੋ ।
 ਨਿਕਟਿ ਦੇਖਿ ਸੁੰਦਰ ਕੇ ਕਹਯੋ । ‘ਹੈ ਸੁਭ ਮਤਿ ਤੁਮ ਸਭਿ ਕਿਛੁ ਲਹਯੋ ॥੩੪॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਜਿਸ
 ਭਾਂਤੀ । ਗੁਰਤਾ ਤਿਲਕ ਦੀਨਿ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ । ਗੁਰੂ ਭਏ ਜਿਮ ਪਿਤਾ ਹਮਾਰੇ । ਸੇ ਬਨਾਇ ਅਥਿ ਕਰਹੁ ਉਚਾਰੇ’
 ॥੩੫॥ ਸੁਨਿਸੁੰਦਰ ਨੇ ਸੱਦ ਬਨਾਵਾ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਸਕਲ ਸੁਨਾਵਾ । ਹੁਇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੋ ਲੀਨਿ ਲਿਖਾਈ ।
 ਕਹਯੋ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਮੈਂ ਧਰਹਿ ਬਨਾਈ ॥੩੬॥ ਅੰਤ ਸਮੈ ਇਸ ਪਾਠ ਜੁ ਕਰਿਹੀ । ਅੰਤਕ ਪੀਰ⁹⁶ ਤਿਨਹੁ ਕੀ

92. ਮਿਲਾ ਲਵੇ ।

93. ਹੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੀ ।

94. ਚਕਵੇ ਆਦਿ ਪੰਛੀ ।

95. ਕਮਲ ਦੀ ਬੰਦ ਕਲੀ ਵਰਗੇ ।

96. ਜਮ ਦੀ ਪੀੜਾ ।

ਟਰਿਹੀ'। ਇਸ ਕਹਿ ਤਹਿ ਤੇ ਗਮਨੇ ਆਗੇ। ਪਿਖਯੇ ਦੇਹੁਰਾ ਪਿਤ ਦੁਤਿ ਜਾਗੇ ॥੪੯॥ ਨਮਹਿ ਕਰਤਿ ਪਰਕਰਮਾਂ ਦੀਨਸਿ। ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਬ੍ਰਤਾਵਨ ਕੀਨਸਿ। ਪਿਤ ਕੋ ਧਰਯੋ ਧਯਾਨ ਸੁਖ ਪਾਏ। ਆਨੰਦ ਤੇ ਲੋਚਨ ਜਲ ਛਾਏ* ॥੫੦॥ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੁਭ ਕਰਕੈ ਫਿਰੇ। ਮਦਮੰਦ ਆਵਤਿ ਭੇ ਘਰੇ। ਬੈਠਿ ਕਰਯੋ ਸੁਖ ਸੰਗ ਅਹਾਰਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਪਰਮ ਉਦਾਰਾ ॥੫੧॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥੇ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਨਿ' ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਖਸਟਤ੍ਰਿੰਸਤੀ ਅੰਸੁ ॥੩੬॥

੩੭ [ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾਤੂ ਜੀ ਮਿਲੇ]।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਨਿਕਟ ਮੋਹਰੀ ਆਇ ਨਰ ਬੈਠੇ ਸਭਿ ਸੁਖ ਪਾਇ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤਿਸ ਛਿਨ ਬਿਖੈ ਬੋਲੇ ਮੁਖ ਮੁਸਕਾਇ ॥੧॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ 'ਮਾਤੁਲ ਜੀ ਆਗਯਾ ਅਥਿ ਦੀਜਹਿ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਕਰਹਿ ਪਯਾਨ। ਕਾਰਜ ਭਯੋ ਹਮਾਰੇ ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਾਰੀ ਤੇ ਹਿਤ ਠਾਨਿ^{੭੭}। ਚਤੁਰ ਗੁਰਨਿ ਕੀ ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸਭਿ ਕੋ ਕਰਿ ਹੈ ਏਕ ਸਥਾਨ। ਜਿਸ ਕੋ ਪਠਿ ਸੁਨਿ ਅਰਥ ਬਿਚਾਰਨਿ ਰਿਦੈ ਬਸਾਇ ਪਾਇ ਕੱਲਯਾਨ ॥੨॥ ਪੁਨਿ ਮਾਤੁਲ ਜੇਸ਼ਟ ਕੇ ਦਰਸਨ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਗ ਮਿਲਿਬੋ ਕਰਿ ਲੀਨਿ। ਬਹੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਮੇਲਿ ਆਪ ਕੋ ਮਹਾਂ ਲਾਭ ਹੋਵਾ ਮਨ ਚੀਨਿ। ਸਕਲ ਕੁਟੰਬ ਅਲੰਬ ਹਮਾਰੇ^{੭੮} ਹਰਖ ਪਰਸਪਰ ਦਰਸਨ ਕੀਨਿ। ਦ੍ਰੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪੂਜਿ** ਦੇਹੁਰੇ ਮੱਜਨ ਬਾਪੀ ਆਨੰਦ ਦੀਨਿ' ॥੩॥ ਸੁਨਤਿ ਮੋਹਰੀ ਜੁਗ ਕਰ ਜੋਰੇ 'ਗੁਰਤਾ ਗਾਦੀ ਪਰ ਬਿਤਿ ਆਪ। ਯਾਤੇ ਤੁਮ ਸਭਿ ਤੇ ਹੋ ਦੀਰਘ ਬੰਦਨੀਯ ਬਡ ਦਿਪਹਿ ਪ੍ਰਤਾਪ। ਇਹ ਠਾਂ ਬਾਸ ਕਰੇ ਸੁਖ ਪਾਵਹੁ ਹਮ ਦਰਸਹਿ ਗਨ ਦੇਖਨ ਖਾਪ। ਸੰਗਤਿ ਆਇ ਉਪਾਇਨ ਅਰਪੈ ਸਭ ਦੇਸ਼ਨਿ ਕੀ ਮਿਲਹਿ ਕਲਾਪ^{੭੯}' ॥੪॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕਹਿ 'ਮਾਤੁਲ ਜੀ!' ਸੁਨਿ ਹਮ ਤੁਮਰੀ ਆਇਸੁ ਅਨੁਸਾਰਿ। ਇਕ ਪਰੰਤੂ ਕਾਰਨ ਲਖਿ ਲੀਜਹਿ ਬ੍ਰਿਧ ਗੁਰੂ ਜੋ ਪਿਤਾ ਤੁਮਾਰ। ਹਮਰੇ ਪਿਤ ਕੋ ਆਗਯਾ ਦੀਨਸਿ-ਸਰ ਕੀ ਜਾਇ ਕਰਾਵਹੁ ਕਾਰ। ਅੰਦਰ ਹਰਿ ਮੰਦਰਿ ਰਚਿ ਸੁੰਦਰ ਸੇਵ ਸੰਭਾਰਹੁ ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਰ-॥੫॥ ਬ੍ਰਿਧ ਗੁਰੂ ਕੇ ਹਮ ਸਭਿ ਸੇਵਕ ਕਰਿ ਨ ਸਕਹਿ ਤਿਨ ਆਗਯਾ ਭੰਗ। ਪਿਤ ਪਾਛੇ ਹਮ ਟਹਿਲ ਸੰਭਾਰੀ ਕਰਤਿ ਸੁਧਾਸਰ ਕੀ ਹਿਤ ਸੰਗ। ਯਾਤੇ ਬਾਸ ਉਚਿਤ ਹੈ ਤਿਹ ਠਾਂ ਮਾਨਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਕ

੭੭. (ਬਾਬੇ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ) ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

੭੮. ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਕੁਟੰਬ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ।

੭੯. ਸਮੂਹ [ਸੰਸ: ਕਲਾਪ=ਸਮੂਹ]।

* ਇਸ ਅੰਸੁ ਵਿਚ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲ ਆਯਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਮੋਹ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਦੀ ਹੈ, ਆਤਮ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਉਚੇ ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਜੀ ਇਨਸਾਨੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਵਲਵਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਆਪ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਜਨ ਵਾਲੇ ਸੇ। ਮਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਰਨ ਤੇ ਵਡਿਆਂ ਲਈ ਅਤਿ ਉਚੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਲਵਲੇ ਨੇ, ਪਿਤਾਮਾਂ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧਿ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਦਾ ਜਾਗਤੀ ਜੋਤ ਬੀਤਰਾਗ ਸਰੂਪਾਂ ਲਈ ਉਹ ਉਚਾ ਸੁਚਾ ਵਲਵਲਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਲੰਘਿਆ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ। ਗਯਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਜੋ ਬੁਝਕ ਵਸਤੂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਥਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨੀ ਸਮਝਣੇ ਚਾਹੀਏ। ਜੋ ਆਪ ਅਸਲੀ ਗਯਾਨ ਦਾ ਨੂਰ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਤਿ ਉਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸੱਚੇ ਤੇ ਮਹਾਨ ਡੂੰਘੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਦਰਸਨ ਹਨ। ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਇਕੱਠੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ।

** ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੁੱਗਣ ਲਈ ਯਾ ਦੁਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਭਰੇ ਹਨੇਰੇ ਮੋਹ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਮਝੀਆਂ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਭਗਵੰਤ ਰੂਪ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਦੇਹੁਰੇ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰਕੇ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਵਲਵਲਾ ਜਾਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਮਨ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚੇ ਮਨੋਵੇਗ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਲਈ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਇਹ ਬੀ ਕੁਦਰਤੀ ਮਨੋਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਮਝੀਆਂ ਦੀ ਮੁਰਦਾਰ, ਰਸਮੀ ਤੇ ਮੁਰਾਦਾਂ ਮੰਗਣ ਵਾਲੀ ਪੂਜਾ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਉਚੇ ਭਾਵ ਤੇ ਵਲਵਲੇ ਜਾਗ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਨਿਸੰਗ। ਇਹਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਭੇਦ ਨ ਕੋਊ ਦੇਨਹੁ ਗੁਰਸਥਾਨ ਇਕ ਰੰਗ ॥੬॥ ਆਗੇ ਜਿਸ ਆਗਯਾ ਹੁਇ ਤੁਮਰੀ ਤਿਸ ਹਮ ਕਰਿ ਹੈ ਹਰਖ ਉਪਾਇ'। ਸੁਨਤਿ ਮੋਹਰੀ ਲਖੀਸੁ ਨੀਕੇ 'ਜਥਾ ਜੋਗ ਤੁਮ ਕਹੀ ਬਨਾਇ'। ਤੱਦਪਿ ਜਾਮਨਿ ਤੀਨ ਬਸੀਜਹਿ, ਦਰਸਹਿ, ਦਿਹੁ ਦਰਸਨ ਸਮੁਦਾਇ'। ਪੁਨ ਪ੍ਰਸਥਾਨਹੁ, ਮਨਸੁਖ ਮਾਨਹੁ, ਠਾਨਹੁ ਸੇਵ, ਸ਼ਨਾਨਹੁ ਜਾਇ' ॥੭॥ ਮਾਨਿ ਮੋਹਰੀ ਮਾਤੁਲ ਕੇ ਬਚ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੁਨਿ ਕੀਨਿ ਨਿਵਾਸ। ਸੇਵਾ ਕੇ ਬਸਿ ਹੈ ਕਰਿ ਬਾਸੇ ਮਿਲਿ ਸਭਿ ਬੈਠਹਿ ਧਰਹਿ ਹੁਲਾਸ। ਭਗਤਿ ਵਿਰਾਗ ਗਯਾਨ ਕੀ ਚਰਚਾ ਕਰਹਿ ਮਧੁਰ ਸੁਭ ਬਾਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਜਥਾ ਜੋਗ ਉੱਤਰ ਦੇ ਸਭਿ ਕੋ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਮੁਦਤਿ ਬਿਲਾਸ¹⁰⁰ ॥੮॥ ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਬਸਿ ਕਰਿ ਜਥਾ ਜੋਗ ਸਭਿ ਕੋ ਹਰਖਾਇ। ਜਾਚੀ ਬਿਦਾ ਨੰਮ੍ਰਤਾ ਅਤਿਕਰਿ 'ਮਾਤੁਲ ਜੀ ! ਅਬਿਦੇਹੁਰਜਾਇ। ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਪਹੁੰਚਯੋ ਚਾਹਤਿ ਕਹੇ ਆਪ ਕੇ ਰਹਿ ਇਹ ਥਾਇ'। ਕਹਤਿ ਮੋਹਰੀ 'ਜਯੋ ਨਿਜ ਇੱਛਾ, ਬਹੁਰ ਮਿਲਹੁਕਬਿ ਦੇਹੁਬਤਾਇ?' ॥੯॥ ਸ੍ਰੀਗੁਰ ਕਹਯੋ 'ਕਰੋ ਜਬਿ ਸਿਮਰਨਿ ਤਬਿ ਤੁਮਰੀ ਆਇਸੁ ਅਨੁਸਾਰ'। ਹੋਹਿ ਮੇਲ ਦਰਸਨ ਹਮ ਕਰਿ ਹੈ ਸਦਾ ਨਿਹਾਲ ਸੁ ਬੁੱਧਿ ਉਦਾਰ!'। ਮਾਤੁਲ-ਪਤਨੀ¹⁰¹ ਦੀਨਿ ਸੰਦੇਸਾ 'ਮੇ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਅਸ ਕਰਹੁ ਉਦਾਰ'। ਰਾਮਸੱਤਿ* ਗੰਗਾ ਕੇ ਕਹਿਨੀ, ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਦੀਜੈ ਪਯਾਰ ॥੧੦॥ ਸਭਿ ਕੀ ਕੁਸਲ ਬੁਝਨੀ ਨੀਕੇ ਹਮ ਕੋ ਸਿਮਰੋ ਅਪਨੇ ਜਾਨਿ। ਨਿਜ ਸੁਤ ਕੋ ਜਬਿ ਬਯਾਹੁ ਰਚਾਵਹੁ ਹਮਹਿ ਹਕਾਰਹੁ, ਚਾਹਿ ਮਹਾਨ¹⁰²। 'ਆਛੀ ਬਾਤ' ਕਹੀ¹⁰³, ਕਰਿ ਬੰਦਨ, ਬਿਦਾ ਹੋਇ ਕਿਯ ਵਹਿਰ ਪਯਾਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਦੁਬਾਰੇ ਗਾਮਨੇ ਤਪੇ ਜਹਾਂ¹⁰⁴, ਤਿਸ ਦਰਸਨ ਠਾਨਿ ॥੧੧॥ ਕਹਯੋ ਮੋਹਰੀ ਸੋ 'ਇਕ ਖਾਸਾ¹⁰⁵ ਹਿਤ ਪੋਥਿਨਿ ਕੇ ਦੇਹੁ ਮੰਗਾਇ'। ਮਾਨਿ ਬਾਕ ਤਤਕਾਲ ਅਨਾਯਹੁ ਤਿਸ ਪਰ ਪੁਸਤਕ ਧਰੇ ਬਨਾਇ। ਸਿੱਖਯਨਿ ਹਰਖ ਸਿਕੰਧ ਉਠਾਯਹੁ ਪੁਨਿ ਸੰਖਨਿ ਕੀ ਅਧਿਕ ਉਠਾਇ। ਤੁਰਹੀ ਲਘੁ ਦੁੰਦਭਿ ਬਜਵਾਏ ਜੈ ਜੈ ਸ਼ਬਦ ਭਯੋ ਚਹੁ ਘਾਇ ॥੧੨॥ ਪਦ ਅਰਬਿੰਦ ਨਗਨ ਹੀ ਗਾਮਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਖਾਸੇ ਪਿਛਵਾਇ। ਆਇ ਮੋਹਰੀ ਅਪਰ ਸਕਲ ਹੀ ਕਹੈ 'ਚਢਹੁ ਸਿਵਕਾ ਸੁਖ ਪਾਇ'। ਭਨਯੋ ਗੁਰੂ 'ਇਨ ਰੂਪ ਚਤੁਰ ਗੁਰ ਇਨ ਕੋ ਆਦਰ ਜਿਤੋ ਕਰਾਇ। ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਅਨੰਦ ਤਿਤਿਕ ਲਹਿ, ਬਿਘਨ ਬਿਨਾਸਨ ਹੁਇ ਸਮੁਦਾਇ' ॥੧੩॥ ਏਕ ਕੋਸ ਲਗਿ ਸਕਲ ਗਏ ਸੰਗਿ ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਬਿਤਿ ਤਿਸ ਥਾਨੁ। ਚਰਨ ਮੋਹਰੀ ਕੇ ਸਿਰ ਧਰਿ ਕੈ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਬਿਨੈ ਬਖਾਨਿ। ਕਹਿ ਬਹੁ ਬਾਰਿ ਹਟਾਏ ਪੁਰਿਕੋ ਪੁਨ ਸਭਿ ਕੋ ਕਰਿਕੈ ਸਨਮਾਨ। ਮੋਰਨਿ ਕਰੇ, ਆਪ ਪਗ ਗਾਮਨੇ ਸੰਖਨਿ ਅਰੁ ਜੈ ਸ਼ਬਦ ਬਖਾਨਿ ॥੧੪॥ ਮੰਦ ਮੰਦ ਚਲਿ ਉਤਸਵ ਕਰਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਖਡੂਰ ਪਹੁੰਚੇ ਜਾਇ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਜੀ ਜਹਾਂ ਦੇਹੁਰਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਤ ਤਹਿੰ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇ। ਚਾਰ ਪ੍ਰਦੱਛਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਬਹੁ ਕਰਿ ਅਰਦਾਸ ਸਭਿਨਿ ਬਰਤਾਇ। ਧਯਾਨ ਧਾਰਿ ਕਰਿ ਬਿਨੈ ਭਾਖਿ ਕਰਿ ਮਹਾਂ ਸੁਜਸਕੇ ਕਬਯੋ ਬਨਾਇ ॥੧੫॥ ਪੁਨ ਕਰੀਰਕੋ

100. ਬਿਲਾਸ ਕਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

101. ਮਾਮੀ ਜੀ ਨੇ।

102. ਬੜੀ ਚਾਹ ਹੈ (ਸਾਨੂੰ)।

103. (ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ) ਆਖੀ।

104. ਜਿੱਥੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਸੀ।

105. ਪਾਲਕੀ।

* ਇਹ ਬੀ ਕਵਿ ਜੀ ਦੇ ਅਪਣੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਡੇ ਥਾਂ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰਹਾਂ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਹਨ, ਸੋ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਅਸੀਸ' ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿਜ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮੰਨੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਤਨੀ ਤਾਂ 'ਪੈਰੀ ਪੋਣਾ' ਘੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਦੋਂ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਿਵਾਜ ਇਹੋ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਪਤਨੀ ਲਈ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ ਹੀ ਯੋਗ ਸੀ।

ਦਰਸਨ ਕੀਨਸਿ ਬੰਦਤਿ ਚਤੁਰ ਪ੍ਰਦਛਨਾ ਦੀਨਿ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਕੇ ਨੰਦਨ ਦਾਤੂ ਸੁਨਿ ਸੁਧਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਚੀਨ । ਹੋਇ ਅਨੰਦ ਬਿਲੰਦ ਰਿਦੇ ਮਹਿ ਆਇ ਮਿਲਯੋ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਨਵੀਨ । ਹਿਤ ਸਨਮਾਨ ਅੱਗੂ ਤੇ ਉਠਿ ਕਰਿ ਪਿਲੇ ਪਰਸਪਰ ਨਮਤਾ¹⁰⁶ ਕੀਨਿ ॥੧੬॥ ਜਬਿਦਾਤੂ ਨੇਧਰਯੋਚਰਨਸਿਰਨਿਜ ਕਰ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨੇ ਲੀਨਿ । ਆਪ ਨਮੋ ਕਰਿ ਪਾਸ ਬਿਠਾਏ ਕਹਯੋ ਬਾਕ 'ਕਯੋ ਅਨੁਚਿਤ ਕੀਨਿ? । ਗੁਰ ਕੇ ਗੁਰ ਗੁਰ ਨੰਦਨ ਹੋ ਤੁਮ'¹⁰⁷ ਹਮ ਹੈ ਆਪ ਦਾਸ ਮਨ ਚੀਨ । ਸੇਵਨਿ ਉਚਿਤ ਚਰਨ ਰਜ ਰਾਵਰਿ ਸਦਾ ਤੁਮਾਰੇ ਅਹੈ ਅਧੀਨ' ॥੧੭॥ ਸੁਨਿ ਦਾਤੂ ਕਰ ਜੋਰਿ ਕਹਤਿ ਭਾ 'ਆਪਿ ਸੁਨਹੁ ਮੇਰੇ ਬਿਰਤੰਤ । ਹਤਿ ਹੰਕਾਰ ਭਯੋ ਮੈਂ ਜੈਸੇ ਅਰ ਤੁਮਰੇ ਆਗਮ ਚਿਤਵੰਤ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਲੀਨਿ ਜਬਿ ਗੁਰਤਾ ਭਈ ਈਰਖਾ ਮੁਝ ਅਤਯੰਤਿ । ਤਿਨਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪਾਵਕ ਸਮਸਰ ਸੁਸ਼ਕ ਤ੍ਰਿਣਨ ਜਯੋ ਰਿਦਾ ਜਰੰਤਿ ॥੧੮॥ ਦੇਸ ਬਿਦੇਸ਼ਨਿ ਕੀ ਬਡ ਸੰਗਤਿ ਨਰ ਨਾਰੀ ਆਵਹਿ ਸਮੁਦਾਇ । ਅਨਿਕ ਉਪਾਇਨ ਪਾਇਨ ਅਰਪਹਿ ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਸਭਿ ਹੀ ਫਲ ਪਾਇ । ਮੇ ਕਹੁ ਦੁਖਤਿ ਦੇਖਿ ਕਰਿ ਗਮਨੇ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਬਸੇ ਪੁਨ ਜਾਇ । ਤਹਿ ਭੀ ਅਧਿਕ ਭੀਰ ਹੁਇ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਮਹਿਮਾ ਪੂਰਨ ਭੀ ਚਹੁੰਘਾਇ ॥੧੯॥ ਇਕ ਖੱਤ੍ਰੀ ਮਮ ਮਿੱਤ੍ਰ ਹੁਤੋ ਬਹੁ ਇਕ ਦਿਨ ਆਇ ਕਹਯੋ ਇਮ ਬੈਨ ।—ਤੁਮਤੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕਹਾਵਤਿ ਗੁਰ ਕੇ ਕੁਛ ਰਚਨਾ¹⁰⁸ ਤੁਮਰੇ ਵਿਗ ਹੈ ਨ । ਸੰਗਤਿ ਆਇ ਨ ਅਰਪਹਿ ਧਨ ਕੇ, ਨਮੋ ਨ ਕਰਤਿ ਆਇ ਕੇ ਐਨ । ਰਹੇ ਰੰਕ ਸਮ ਬੈਨਿ ਦਾਰਿਦੀ ਬਿਨ ਉੱਦਮ ਆਲਸ ਦਿਨ ਰੈਨ ॥੨੦॥ ਕਿਸੀ ਥਾਨ ਕੇ ਖੱਤ੍ਰੀ ਕੋਊ ਗੁਰੂ ਬਨਯੋ ਨਿਜ ਪਦ ਪੁਜਵਾਇ । ਹੁਤੋ ਟਹਿਲੀਆਂ ਤੁਮਰੇ ਘਰ ਕੇ ਅਬਿ ਸਮਾਜ ਅਧਿਕੈ ਬਿਰਧਾਇ¹⁰⁹ । ਭਏ ਮ੍ਰਿਤਕ ਜੀਵਤਿ ਹੀ ਜਗ ਤੁਮ ਜਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਬਿਦਤਾਇ । ਅਹੇ ਨਿਲਾਯਕ ! ਲੇਤਿ ਨ ਤਿਸ ਤੇ ਜੋ ਅਬਿ ਬੈਨਯੋ ਬਹੁ ਧਨ ਪਾਇ—॥੨੧॥ ਸਰਪ ਸਮਾਨਹੁਤੋ ਮਨ ਪੂਰਬ ਤਿਸ ਕੇ ਬਾਕਨਿ ਛੇਰਨ ਕੀਨਿ¹¹⁰ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਕੇ ਡਸਨਿ ਹੇਤੁ ਮੈਂ ਕਸ਼ਟ ਦੇਨਿ ਕੇ ਉੱਦਮ ਲੀਨਿ । ਬਾਕ ਬਾਨ ਸੇ'¹¹¹ ਗਡੇ ਰਿਦੇ ਮਮ ਦੁਖ ਕੇ ਧਾਰਤਿ ਧੀਰਜ ਛੀਨਿ । ਤ੍ਰਿਣ ਮਨ ਜਰਤਿ ਕ੍ਰੋਧ ਬਡ ਅਗਨੀ ਮਨਹੁ ਘਿੱਤੁ ਤਿਨ ਉਪਰ ਦੀਨਿ ॥੨੨॥ ਹੋਤਿ ਸੁਸ਼ੀਲ ਸੰਗ ਲਹਿ ਖੋਟੇ ਬਿਗਰ ਜਾਤਿ ਸੁਭ ਮਤਿ ਬਿਸਰਾਇ । ਰਿਸਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਹੁਚਯੋ ਸਭਾਬਿਧੈ ਦੇਖੇ ਤਬਿਜਾਇ । ਮਨੋ ਗਾਜਾਨ ਕੇ ਭਾਨੁ ਪ੍ਰਕਾਸੈ ਚਹੁੰ ਦਿਸਿ ਸਦ ਗੁਨ ਜਨ¹¹² ਸਮੁਦਾਇ । ਅਵਗੁਨ ਉਡਗਨ ਨਿਸਾ ਅਵਿੰਦਯਾ ਨਹਿ ਪੱਯਤਿ ਸਭਿ ਗਏ ਪਲਾਇ ॥੨੩॥ ਇਕ ਕਰ ਜੋਰਿ ਬੰਦਨਾ ਕਰਿਹੀਂ, ਏਕ ਉਪਾਇਨ ਅਰਪਹਿ ਆਨਿ । ਇਕ ਬਰ ਜਾਚਤਿ ਬਾਂਛਤਿ ਚਿਤ ਕੇ, ਇਕ ਬੂਝਤਿ ਅਪਨੀ ਕੱਲਜਾਨ । ਏਕ ਸ਼ਬਦ ਕੇ ਪਠੈ ਬਿਚਾਰੈ ਗਾਇੰ ਰਬਾਬੀ ਰਾਗਨਿ ਤਾਨ । ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਕਰਤਿ ਹੈ ਠਾਂਢੇ ਮੰਗਲ ਹੋਤਿ ਅਨੇਕ ਬਿਧਾਨ ॥੨੪॥ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਬਿਲੋਕਿ ਜਰਯੋ ਨਹਿ, ਜਰਯੋ ਕ੍ਰੋਧ ਕੀ ਅਗਨਿ ਮਝਾਰ । ਤੂਰਨ ਕਰਤਿ ਉਲੰਘਯੋ ਸਭਿਕੋ ਜਾਇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਤ ਪ੍ਰਹਾਰਿ । ਕਹੀ ਕਠੋਰ ਗਿਰਾ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਕੀ ਦਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰਨਿ ਗਾਰਿ । ਨਿਬਲ ਸ਼ਰੀਰ ਅਵਸਥਾ ਬ੍ਰਿਧ ਬਡ ਸਹਯੋ ਨ ਗਯੋ ਘਾਤ¹¹³ ਤਿਸ ਬਾਰ ॥੨੫॥ ਵੱਖਜਸਥਲ ਮਹਿ¹¹⁴ ਘਾਤ ਲਾਤਕੇ ਲਗਤਿ ਗਿਰੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਜਾਇ । ਹਾਹਾਕਾਰ ਸਭਾ

106. ਨਮਸਕਾਰ ।

107. ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ।

108. ਰੋਣਕ ।

109. ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

110. ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ ।

111. ਵਾਕ ਤੀਰਾਂ ਵਰਗੇ ।

112. ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਦਾਸ ।

113. ਚੋਟ, ਸੱਟ ।

114. ਵੱਖੀ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਵਿਚ ।

ਮਹਿੰ ਹੋਵਾ ਸਿੱਖਜਾਨਿ ਗਹਿ ਭੁਜ ਦਏ ਬਿਠਾਇ । ਉਠਤਿ ਭਈ ਸੁਧਿ ਮਮ ਪਗ ਪਕਰੇ ਸਨੇ ਸਨੇ ਮਲਿ ਮ੍ਰਿਦੁਲਤਾਇ¹¹⁵ । ਕਹਿਨਲਗੇ-ਮਮ ਅੰਗ ਨਿਠੁਰ ਬਡ ਕਰਤਿ ਕਾਰ ਕੇ ਬੈਸ ਬਿਤਾਇ ॥੨੬॥ ਤੁਮ ਨਿਤ ਬੈਠੇ ਮ੍ਰਿਦੁ ਪਦ ਪੰਕਜ¹¹⁶ ਪੀੜਤਿ ਹੁਏ ਲਾਗਿ ਮਮ ਅੰਗ । ਕਰੀ ਅਵੱਗਯਾ, ਤੁਮ ਕੇ ਦੇਖੇ ਉਠਜੇ ਨ ਮੈਂ ਆਦਰ ਕੇ ਸੰਗ । ਜਥਾ ਜੋਗ ਤਾੜਨ ਕਿਯ ਮੁਝ ਕੇ ਗੁਰ ਕੇ ਨੰਦਨ ਬੁੱਧਿ ਉਤੰਗ । ਆਪ ਕਰੋ ਫੁਰਮਾਵਨਿ ਕੇ ਅਬਿ, ਸੇਵਾ ਠਾਨਹੁ ਰਿਦੈ ਉਮੰਗ ॥੨੭॥ ਮੈਂ ਗੁਰ ਦਾਸ¹¹⁷ ਗੁਰੂ ਸੁਤ ਹੋ ਤੁਮ ਗੁਰ ਸਮ ਲਖੋ ਆਪ ਕੇ ਨੀਤ । ਕ੍ਰੋਧ ਨਿਵਾਰਿ ਛਿਮਹੁ ਅਪਰਾਧੁ ਉਰ ਸਾਧੂ ਸੇਵਕ ਮਮ ਚੀਤ¹¹⁸ । ਦਾਸਨਿ ਦਾਸ ਪਛਾਨਹੁ ਮੇਕੋ ਕੀਨਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਬਿਸਾਲ ਸੁ ਨੀਤ । ਅਪਨਿ ਜਾਨਿ ਕੇ ਤਾੜਤਿ ਭੇ ਮੁਝ ਦੇਖਿ ਬਿਕਾਰਨਿ¹¹⁹ ਮਤਿ ਬਿਪਰੀਤ-॥੨੮॥ ਮੈਂ ਸੁਨਿ ਕ੍ਰੋਧਤਿ ਬਾਕ ਕਹਜੇ ਤਬਿ-ਭਲੋ ਆਪਨੇ ਇਸਮਹਿ ਜਾਨਿ । ਨਰਨਿ ਅਰੰਭ ਦਿਖਾਯ ਦੰਭ ਕਿਯ ਮੇਕਹੁ ਨਹੀਂ ਸੁਹਾਇ ਮਹਾਨ । ਇਹ ਸਭਿ ਤਜਾਗ ਅਪਰ ਥਲ ਗਮਨਹੁ ਟਿਕਹੁ ਨ, ਮੇਰੇ ਭਨਜੇ ਪਛਾਨ । ਛਲ ਸੋ ਮਮ ਪਿਤ ਕੀ ਕਰਿ ਸੇਵਾ ਗੁਰਤਾ ਲੀਨਿ ਗਰੀਬੀ ਠਾਨਿ ॥੨੯॥ ਮੇਹਿ ਪਿਤਾ ਕੇ ਭੋਰ¹²⁰ ਸੁਭਾਊ, ਛਲ ਚਾਤੁਰਤਾ ਲਖੀ ਨ ਤੋਹਿ । ਅਜਮਤ ਆਦਿਕ ਠਗ ਕਰਿ ਲਜਾਯਹੁ ਰਚਜੇ ਪਖੰਡ ਅਧਿਕ ਧਨ ਹੋਹਿ । ਵਸਤੁ ਹਮਾਰੀ ਤੈ ਕਿਮ ਧਾਰੀ, ਯਾਤੇ ਮੁਝ ਆਵਤਿ ਮਨ ਰੋਹਿ¹²¹ । ਭਲੇ ਚਹੈ ਤੋ ਰਹੇ ਨਹੀਂ ਅਬਿ, ਲਹੈਕਸ਼ਟਬਚਮਨੈਂ ਨ ਮੇਹਿ¹²²-॥੩੦॥ ਸੁਨਿ ਕਠੋਰ ਬਾਨੀ ਅਸ ਮੇਰੀ ਸਰਲ ਰਿਦੈ ਬੋਲੇ ਹਿਤ ਠਾਨਿ ।-ਅਬਿਤੇ ਆਗੇ ਕਰੋਂ ਤਥਾ ਮੈਂ ਜਥਾ ਰਜਾਇ ਆਪਕੀ ਜਾਨਿ । ਦਾਸ ਤੁਮਾਰੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਿਵਾਰੇ ਮੁਝ ਪਰ ਹੋਹੁ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮਹਾਨ-’ । ਇਮ ਕਹਿ ਨਮੇ ਕਰੀ ਕਰ ਜੋਰੇ ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਤਿ ਬਖਾਨਿ ॥੩੧॥ ਦੇਹਰਾ ॥ ਨਿਸਾ ਪਰੀ ਆਸਨ ਅਪਨ ਗੁਰੂ ਬਿਰਾਜੇ ਜਾਇ । ਬਿਸਮਤਿ ਗਮਨੇ ਅਪਰ ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਧੰਨ ਸੁਹਾਇ ॥੩੨॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਰਿਬਿ ਕ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ ‘ਦਾਭੂ ਮਿਲਨਿ’ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਸਪਤ ਤ੍ਰਿੰਸਤੀ ਅੰਸ਼ੁ ॥੩੩॥

੩੯ [ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ । ਇਕਾਂਤ ਥਾਂ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ] ।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਦੋਇ ਕੋਸ ਪਰ ਟਿਕ ਗੁਰੂ ਥਕੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਸਥਾਨ¹²³ । ਕੀਨਿ ਭਲੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕੇ ਹੂੰ ਸੁਚਿ ਬਿਤ ਤਿਸ ਥਾਨ ॥੧॥ ਚੋਪਈ॥ ਦ੍ਰਿਗ ਮੁੱਦ੍ਰਿਤਿ¹²⁴ ਕਰਿ ਠਾਨਜੇ ਧਯਾਨੁ । ਬੈਠੇ ਨਿਸ਼ਚਲ ਗਯਾਨ ਨਿਧਾਨੁ । ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਪੁਰਿ ਸੁਧਿ ਹੋਈ । ਗੁਰ ਆਗਮਨਿ ਸੁਨਜੇ ਸਭਿ ਕੋਈ ॥੨॥ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਚੰਦ ਅਨੰਦੇ । ਬਦਨ ਸਦਨ ਛਬਿ ਖਿਰਜੇ ਬਿਲੰਦੇ । ਪਾਇ ਕਿਰਨ ਸੁਧਿ ਪ੍ਰਤ¹²⁵ ਮਨਿੰਦਾ । ਭਏ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਿ ਦ੍ਰਿਗ ਅਰਬਿੰਦਾ ॥੩॥ ਸੁਨਿ ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢਾ ਹਰਖਾਏ । ਸਿਖ ਗੁਰਦਾਸ ਆਦਿ ਸਮੁਦਾਏ । ‘ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਗਮਨੇ ਕਰਿ ਆਏ’ । ਸੁਨਿ ਗੰਗਾ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਏ ॥੪॥ ‘ਪੁਸਤਕ ਸਭਿ ਖਾਸੇ ਪਰ ਲਜਾਵਤਿ । ਆਪ ਗੁਰੂ ਪਨਹੀ ਬਿਨ ਆਵਤਿ’ । ਇਮ

115. ਨਰਮਾਈ ਨਾਲ ਮਲੇ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ) ।

116. ਤੁਸਾਡੇ ਸਦਾ (ਆਰਾਮ ਨਾਲ) ਬੈਠਿਆਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਨ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ।

117. ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ ।

118. (ਆਪ ਦਾ) ਰਿਦਾ ਸਾਧੂ (ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ) ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਸੇਵਕ ਜਾਣੋ ।

119. ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ।

120. ਭੋਲਾ ।

121. ਗੁੱਸਾ ।

122. ਮੇਰਾ ਬਚਨ ਨਾ ਮੰਨੇਗਾ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟ ਪਾਏਗਾ ।

123. ਰਾਹ ਚਲਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ।

124. ਨੈਣ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ।

125. ਖਬਰ ਰੂਪ ਕਿਰਨ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਸਵੇਰ ਵਾਂਗੂੰ ।

ਸੁਨਿ ਬਡ ਉਤਸਾਹ ਬਧਾਵਾ॥ ਸੁਮਨਸ ਚੰਦਨ ਧੂਪ ਧੁਖਾਵਾ॥੫॥ਲੇ ਸੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ । ਚਲੇ ਅਗਾਊ ਜੁਤ ਸਿਖ ਬਿੰਦ । ਮਧੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅਧਿਕ ਸੰਗ ਲੀਨਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਮੁਖ ਪਯਾਨੋ ਕੀਨਾ॥੬॥ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਜਾਲ ਫਸਾਏ । ਮਨਹੁ ਮੀਨ ਗਨ ਐਚਤਿ ਆਏ । ਪੁਰਿਕੇ ਨਰ ਗਨ ਸੁਨਿ ਸਮੁਦਾਏ । ਦੇਖਨਿ ਦਰਸ ਗੁਰੁ ਕਹੁ ਧਾਏ॥੭॥ ਜੇ ਨਿਤਪ੍ਰੀਤਿ ਹਿਤ ਕਰਿ ਦਰਸੈ ਹੈ¹²⁶ । ਸੇ ਬਹੁ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦਰਸਨ ਪੈ ਹੈ¹²⁷ । ਗਏ ਧਾਇ ਕਰਿ ਚੌਪ ਉਮੰਗੇ । ਰੁਚਿਰ ਉਪਾਇਨ ਲੇ ਕਰਿ ਸੰਗੇ॥੮॥ ਸਭਿ ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਥ । ਦਰਸੇ ਸਤਿਗੁਰ ਅਰਜਨ ਨਾਥ । ਪਾਇਨ ਜਾਇ ਉਤਾਇਲ ਪਰੇ । ਨਿਜ ਨਿਜ ਸਭਿਨਿ ਅਕੋਰੈ ਧਰੇ॥੯॥ ਸਭਿਨਿ ਬਿਲੋਚਨ ਕਮਲ ਸਰੀਖੇ । ਭਏ ਪ੍ਰਫੁੱਲਜਤਿ ਰਵਿ ਗੁਰ ਦੀਖੇ । ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਅੰਕ ਬਿਠਾਏ । ਪਿਖਤਿ ਅਨੰਦ ਬਿਲੰਦ ਬਧਾਏ॥੧੦॥ ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢਾ ਅਰੁ ਗੁਰਦਾਸ । ਬੂਝੀ ਕੁਸਲ ਤਿਨਹੁ ਕੇ ਪਾਸ । ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਤਬਿ ਸਕਲ ਬਖਾਨੈ । ‘ਕ੍ਰਿਪਾ ਆਪ ਕੀ ਤੇ ਸੁਖ ਠਾਨੈ॥੧੧॥ ਘਰ ਰਾਵਰ ਕੇ ਅਰੁ ਸਭਿ ਥਾਈਂ । ਕੁਸਲ ਅਨੰਦ ਰਹੈ ਸਮੁਦਾਈ’ । ਪੁਸ਼ਪ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਿੱਖ ਗਨ ਲਜਾਏ । ਕਹਿ ਪੁਸਤਕ ਪਰ ਸੇ ਚਢਿਵਾਏ॥੧੨॥ ਧੂਪ ਧੁਖਾਵਤਿ ਸੰਖ ਬਜਾਏ । ਜੈ ਜੈ ਮੰਗਲ ਸ਼ਬਦ ਉਠਾਏ । ਇਮ ਸਭਿ ਹੀ ਜਬਿ ਮਿਲੇ ਅਗਾਊ । ਹਰਖੇ ਦੁਹਿਦਿਸ਼ਿ ਹੋਰਤਿ ਭਾਉ॥੧੩॥ ਕਿਰਤਨ ਕਰਤਿ ਸਿੱਖ ਅਗੁਵਾਈ । ਸਮੁਖ ਸੁਧਾਸਰ ਗਮਨੇ ਜਾਈ । ਚੌਰ ਢੁਰਤਿ ਉਤਸਾਹ ਬਧਾਵਤਿ । ਸੰਗਤਿ ਸੰਗ ਗੁਰੁ ਛਬਿ ਪਾਵਤਿ॥੧੪॥ ਚਤੁਰ ਘਟੀ ਦਿਨ ਰਹਯੋ ਚਲੇ ਹੈ । ਸਿੱਖਯ ਆਇ ਸਮੁਦਾਇ ਮਿਲੇ ਹੈ । ਇਕ ਦਿਸ ਸੰਖ ਨਫੀਰੀ¹²⁸ ਬਾਜਤਿ । ਲਘੁ ਦੁੰਦਭਿ ਮਧੁਰੀ ਘਨ ਲਾਜਤਿ॥੧੫॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ । ਸ਼ੋਭਤਿ ਪੋਥਿਨਿ ਜੁਤ ਸਿਖ ਬਿੰਦ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨ ਅਮਰ¹²⁹ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿ । ਮਨਹੁ ਬੇਦ ਕੀ ਕਰਨਿ ਮਿਜਾਦਿ॥੧੬॥ ਇਕਠੇ ਹੁਇ ਉਤਸਾਹਤਿ ਚਾਲੇ । ਨਗਰ ਸੁਧਾਸਰ ਬੈਰੁਠ ਆਲੇ^{130*} । ਖਾਸਾ ਫੂਲ ਮਾਲ ਜੁਤਿ ਆਗੇਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰ ਜੁਤਿ ਸਿਖ ਪਾਛਹਿ ਲਾਗੇ॥੧੭॥ ਜੈ ਜੈ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤਿ ਚਲਿ ਜਾਹੀ । ਪਹੁੰਚਤਿ ਭਏ ਜਾਇ ਕਰਿ ਪਾਹੀ । ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰਬ ਪਾਸੇ । ਬੜਾ ਨਾਮ ਅਬਿ ਲਗਹੁ ਪ੍ਰਕਾਸੇ†॥੧੮॥ ਤਹਾਂ ਸਥਾਪਤਿ ਕਰਿ ਪੋਥੀਨ । ਟਿਕੇ ਨਿਕਟ ਗੁਰ ਆਨੰਦ ਭੀਨ । ਮੰਗਤਿ ਜਨ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਚਲਿ ਆਏ । ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਸਭਿਹਿਨਿ ਤਬਿ ਪਾਏ॥੧੯॥ ਅਧਿਕ ਭੀਰ ਸਤਿਗੁਰ ਢਿਗ ਹੋਈ । ਦਰਸਨ ਕਰਿ ਗਮਨਤਿ ਸਭਿ ਕੋਈ । ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਲਜਾਇ ਬਰਤਾਵਾ । ਸਭਿਹਿਨਿ ਕੇ ਮਨ ਆਨੰਦ ਛਾਵਾ॥੨੦॥ ਸੰਧਯਾ ਕਰਿ¹³¹ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਸ ਥਾਨੁ । ਬ੍ਰਿਧ ਸਾਥ ਤਬਿ ਬਾਕ ਬਖਾਨੁ । ‘ਆਪ ਰਹਹੁ ਪੁਸਤਕ ਕੇ ਪਾਸ । ਲੇਕਰਿ ਅਪਰ ਸਾਥਿਗਨ ਦਾਸ॥੨੧॥ ਜਾਗ੍ਰਨ ਕਰਹੁ ਸਿਮਰ ਸਤਿਨਾਮ । ਕਿਰਤਨ ਹੋਇ ਸੁ ਚਾਰਹੁ ਜਾਮ’ । ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕਉ ਲੇ ਸਾਥ । ਨਮੋ ਕੀਨਿ ਸ੍ਰੀ

126. ਦਰਸਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

127. (ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਜ) ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦਰਸਨ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ।

128. ਤੂਤੀਆਂ ।

129. ਦੇਵਤਾ ।

130. ਬੈਰੁਠ ਘਰ ।

131. ਸੰਝ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ।

* ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮਾਤਰ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਵਿ ਜੀ ਇਕੋ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹਨ, ਸੇ ਉਸੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਰਤਦੇ ਹਨ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਦਾ ਸਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਕਵੀ ਜਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ।

† ਬੜਾ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਬ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਦੁਖ ਭੰਜਨੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੇ ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ ਤੋਂ ਉਰੇ ਹੈ । ਇਸ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਆਦਿ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਨਵੀਨ ਅਕਾਲੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੇ ਪੋਣਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸੰਗਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਣ ਤੇ ਹੁਣ ਫੇਰ ਬੜਾ ਸਾਹਿਬ ਰਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਇਮਾਰਤ ਇਤਨੀ ਪੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਇੱਟ ਬੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਖੜ ਸਕੀ, ਬਾਜ਼ੇ ਵੇਲੇ ਉਖੇੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹੁਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬੀ ਲੈਣੀ ਪਈ ਸੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਐਸੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਸਨ ।

ਅਰਜਨ ਨਾਥ ॥੨੨॥ ਉਠਤਿ ਪ੍ਰਦਛਨਾ ਦਿਸਿ ਕਹੁ ਆਏ । ਪੌਰ ਦਰਸਨੀ ਸੀਸ ਨਿਵਾਏ । ਅੰਦਰ ਬਰ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਗਏ । ਚਤੁਰ ਪ੍ਰਦਛਨਾ ਫਿਰ ਤਹਿ ਦਏ ॥੨੩॥ ਖਰੇ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ । ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਬਿਨੈ ਉਚਾਰ । ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਿਕੈ ਬਹੁ ਭਾਉ । ਹਟੇ ਬਹੁਰ ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਭਾਉ ॥੨੪॥ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਵਿੰਦ ਸੰਗ ਸੁਹਾਏ । ਮੰਦ ਮੰਦ ਅਪਨੇ ਘਰ ਆਏ । ਦਾਸੀ ਦਾਸ ਆਨਿ ਪਗ ਲਾਰੇ । ਬੂਝੀ ਕੁਸਲ ਗੁਰੂ ਰਸ ਪਾਰੇ¹³² ॥੨੫॥ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਵਿਸੇ ਉਠਿ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ । ਆਨਿ ਲਗੀ ਪਾਇਨ ਕੇ ਸੰਗਾ । ਸੁਤ ਕੇ ਲੇ ਪ੍ਰਯੋਕ ਪਰ ਬੈਸੇ । ਰਾਮਚੰਦ ਕੇ ਦਸਰਥ ਜੈਸੇ ॥੨੬॥ ਮਾਤੁਲ ਪਤਨੀ¹³³ ਕੇ ਸੰਦੇਸ । ਅਪਰ ਬਾਰਤਾ ਬਿਤੀ ਅਸ਼ੇਸ਼ । ਸਨੇ ਸਨੇ ਗੰਗਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਨ¹³⁴ । ਕੀਨਿ ਸੁਨਾਵਨਿ ਗੁਰ ਸੁਖ ਭੋਨ ॥੨੭॥ ਤਬਿ ਗੰਗਾ ਮਨਆਨੰਦ ਪਾਏ । ਨਿਕਟਿ ਬੈਠਿ ਭੋਜਨ ਅਚਵਾਏ । ਨਿਜ ਕਰ ਤੇ ਠਾਠਤਿ ਬਹੁ ਸੇਵਾ । ਮਹਿਮਾ ਜਾਨਹਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦੇਵਾ ॥੨੮॥ ਸੁਪਤਿ ਹੇਤੁ ਪਰਯੋਕ ਅਰੂਢੇ । ਇਕ ਪਰ¹³⁵ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨ ਗੁਢੇ । ਸੁਖ ਸੋ ਸੈਨ ਕਰੀ ਨਿਸ ਮਾਂਹੀ । ਰਹੀ ਜਾਮ ਜਾਗੇ ਗੁਨ ਗ੍ਰਾਹੀ ॥੨੯॥ ਸਤਿਚੇਤਨ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪਾ । ਤਿਸ ਮਹਿ ਨਿਸ਼ਚਲ ਬ੍ਰਿਤੀ ਅਨੂਪਾ । ਪ੍ਰਥਮ ਸੋਚ ਕਰਿ ਕੈ ਮਨ ਪਾਵਨਿ । ਪੁਨਹੁ ਕੀਨਿ ਜਲ ਲੇ ਰਦ ਧਾਵਨ¹³⁶ ॥੩੦॥ ਰੂਪ ਨੀਰ ਤੇ ਮੱਜਨ ਠਾਨਿ । ਪੁਨ ਦੁਖ-ਭੰਜਨਿ ਕੀਨਿ ਸ਼ਨਾਨ । ਬੜੇ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ਸੁਖ ਭੋਨ । ਅਜਪਾ ਜਾਪ ਜਪਯੋ ਕਰਿ ਮੋਨ ॥੩੧॥ ਪੁਨ ਪ੍ਰਾਚੀ ਦਿਸਿ ਭੀ ਅਰੁਨਾਈ¹³⁷ । ਤਿਮਰ ਨਸਯੋ ਚਟਿਕਾ¹³⁸ ਚੁਹਕਾਈ । ਕਮਲ ਬਿਲੋਚਨ ਬਿਕਸੇ ਦੇਈ । ਉਠੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਭਾਤਿ ਲਖਿ ਹੋਈ ॥੩੨॥ ਬਡੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਫਿਰ ਕਰਿ ਆਏ । ਪੌਰ ਦਰਸਨੀ ਸੀਸ ਨਿਵਾਏ । ਪੁਨਹੁ ਜਾਇ ਦਰਬਾਰ ਸੁ ਬੰਦੇ । ਚਤੁਰ ਪ੍ਰਦਛਨਾ ਕੀਨਿ ਅਨੰਦੇ ॥੩੩॥ ਇਮ ਦਰਸਨ ਕਰਿ ਫਿਰ ਪੁਨ ਆਏ ਬੈਠਿ ਬੜੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸੁਹਾਏ । ਮਨਹੁ ਸ਼ੰਭੂ¹³⁹ ਥਿਤ ਗਿਰ ਕੈਲਾਸਾ । ਸੁਰ ਜਿਮ ਸਿਖ ਬੈਸੇ ਚਹੁ ਪਾਸਾ ॥੩੪॥ ਸੰਗਤਿ ਆਇ ਲਗਯੋ ਦੀਵਾਨ । ਬੀਚ ਬਿਰਾਜਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ । ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਬੋਲੇ ਬਚ ਐਸੇ । ਨਿਕਸੇ ਕਮਲ ਖਿਰੇਅਲਿ ਜੈਸੇ¹⁴⁰ ॥੩੫॥ ‘ਚਿਤ ਦੈ ਸੁਨਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ! । ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਬਡੇ ਸੁਖਰਾਸਿ । ਦੇਖਿ ਦੇਖਿ ਕਰਿ ਸਭਿ ਪੋਥੀਨ । ਕਰਹੁ ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਰਸ ਭੀਨ ॥੩੬॥ ਸੁਮਤਿ ਬਿਲੋਚਨ ਜਿਨਕੇ ਨਾਂਹਿ ਨ । ਸਮ ਦਮ ਸਬਲ ਸੁ ਬਾਹਨਿ ਜਾਹਿ ਨ¹⁴¹ ।’ ਤਪ, ਮਖ ਪਗ ਤੇ¹⁴² ਜੇ ਨਰ ਹੀਨੇ । ਤਿਨਹਿਤੁ ਸੇਤੁ ਰਚਹੁ ਹਿਤ ਦੀਨੇ¹⁴³ ॥੩੭॥ ਸਾਗਰ ਅਗਨਿ ਸੰਸਾਰ ਅਗਾਹੁ । ਜਿਸ ਪੁਲ ਆਸ਼ੈ ਇਹ¹⁴⁴ ਤਰ ਜਾਹੁ । ਸੋ ਚਿਤਲਾਇ ਬਨਾਵਨਿ ਕੀਜਹਿ । ਨਰ ਅਸੰਖ ਕੇ ਹਿਤ ਕਰਿ ਦੀਜਹਿ¹⁴⁵ ॥੩੮॥ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਕੇ ਜਗ ਤਨ ਧਾਰਨਿ । ਅਨ ਗਨ ਨਰਨ ਸ੍ਰੇਯ ਕੇ

132. ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਰਤੇ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ।

133. ਮਾਮੀ ।

134. ਕੰਨੀ ।

135. ਇਕ (ਪਲੰਘ) ਤੇ ।

136. ਦੰਦ ਧੋਣਾ, ਦਾਤਣ ਕਰਨਾ ।

137. ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਲਾਲੀ ਹੋ ਆਈ ।

138. ਚਿੜੀਆਂ ।

139. ਸ਼ਿਵ ਜੀ ।

140. ਖਿੜੇ ਕੰਵਲਾਂ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਭੋਰੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ।

141. ਸਮ ਦਮ ਰੂਪ ਬਲਵਾਨ ਭੁਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ।

142. ਤਪ ਤੇ ਯੋਗ ਰੂਪ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ।

143. ਪੁਲ ਰਚੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ।

144. ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ।

145. ਭਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ।

ਕਾਰਨ¹⁴⁶। ਯਾਂਤੇ ਅਥਿ ਕੋ ਥਾਨ ਨਿਹਾਰੇ। ਹੋਇ ਇਕਾਕੀ ਸੁੰਦਰ ਸਾਰੇ॥੩੯॥ ਜਿਹ ਹੋਰਤਿ ਹੁਇ ਹਰਖ ਬਿਸਾਲਾ। ਹਰਿਆਵਲਿ ਅਵਨੀ ਤਰੁ ਜਾਲਾ¹⁴⁷। ਜਲ ਸਮੀਪ ਹੁਇ ਸੁੰਦਰ ਛਾਯਾ। ਸਘਨ ਹਰਿਤ ਦਲ ਹੁਇ ਸਮੁਦਾਯਾ॥੪੦॥ ਸੁਨਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਲਾਵਹਿ। ‘ਜੋ ਥਲ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧੁ ਕੋ ਭਾਵਹਿ। ਸੋ ਆਛੇ ਹੁਇ ਬੈਠਨਿ ਜੋਗ। ਜਹਾਂ ਨ ਪਹੁੰਚ ਸਕਹਿ ਸਭਿ ਲੋਗ’॥੪੧॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਆਪਹਿ ਚਲੇ। ਖੋਜਨਿ ਥਾਨ ਬੈਠਿਓ ਭਲੇ। ਸੰਗ ਚਲੇ ਬੁੱਢਾ ਗੁਰਦਾਸ। ਕਿਤਿਕ ਸਿੱਖ ਜੋ ਗਜਾਨ ਨਿਵਾਸ॥੪੨॥ ਚਲੇ ਸੁਧਾਸਰ ਤੇ ਦਿਸਿ ਪ੍ਰਾਚੀ¹⁴⁸। ਮਤਿ ਉਪਕਾਰ ਥਿਐ ਜਿਨ ਰਾਚੀ। ਇਤ ਉਤ ਫਿਰ ਕਰਿ ਸਥਲ ਨਿਹਾਰੇ। ਜਹਿ ਤਰੁ ਸੰਘਨੇ ਤਹਾਂ ਪਧਾਰੇ॥੪੩॥ ਕਿਤਿਕ ਕਾਲ ਬਿਚਰਤਿ ਤਿਤ ਓਰਾ। ਨਹਿ ਪਾਈ ਬੈਠਿਬਿ ਕੀ ਠੋਰਾ। ਚਲਦਲ¹⁴⁹ ਖਰੇ ਹਰੇ ਦਿਖਿ ਦੂਰੇ। ਗਮਨਤਿ ਪਹੁੰਚੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੂਰੇ॥੪੪॥ ਕਬਿੱਤਾ। ਬਦਰੀ¹⁵⁰ ਅਨੇਕ ਖਰੀ ਹਰੀ ਹਰੀ ਸੋਭ ਖਰੀ, ਘਾਮ ਕੀ ਤਪਤ ਹਰੀ¹⁵¹, ਹੇਰੀ ਏਕ ਢਾਲ ਕੀ¹⁵², ਜੰਡ ਹੈ ਅਖੰਡ ਗਨ, ਠਾਂਢੀ ਹੈ ਕਰੀਰ ਭੀਰ¹⁵³ ਚਲਦਲ ਚਲਾਚਲ ਦਲ ਕਲ ਜਾਲ ਕੀ¹⁵⁴। ਸੁੰਦਰ ਸੁਖਦ ਛਾ ਏ ਮੁਦਤ ਕਰਤਿ ਮਨ, ਚਾਰੋ ਓਰ ਦਿਖੈ ਹਰਿਆਈ ਥੋਰੇ ਕਾਲ ਕੀ¹⁵⁵। ਧਰਾ ਜਲ ਨਾਲ ਕੀ¹⁵⁶, ਬਿਟਪ ਜੁਤ ਡਾਲ ਕੀ, ਪਸਿੰਦਮੈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੀ, ਪ੍ਰਮੁਦਤ¹⁵⁷ ਬਿਸਾਲ ਕੀ॥੪੫॥ ਸ੍ਰੈਯਾ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦੇਖਿ ਕਹਯੋ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋ, ‘ਪੰਚਬਟੀ* ਸਮ ਥਾਨ ਨਿਹਾਰਾ। ਬੀਚ ਧਰਾ ਇਕ ਸਾਰ ਜਹਾਂ, ਤਹਿ ਬੈਠਨਿ ਦਾਹਤਿ ਚਿੱਤ ਹਮਾਰਾ। ਤੰਬੂ ਕਨਾਤ ਇਹਾਂ ਲਗਵਾਵਹੁ ਭਾਖਿ ਮੰਗਾਵਹੁ ਦਾਸ ਹਕਾਰਾ। ਹੈ ਸੁਖਵੰਤ ਇਕੰਤ ਮਹਾਂ, ਚਹੂੰ ਓਰ ਖਰੇ ਤਰੁ ਚਾਰੁ ਹਜ਼ਾਰਾ’॥੪੬॥ ਯੋ ਸੁਨਿ ਕੈ ਗੁਰਦਾਸ ਭਨਯੋ ‘ਸੋਈ ਥਾਨ ਭਲੇ ਜਹਿ ਆਪ ਕੋ ਭਾਵੈ। ਮੇ ਮਨ ਭੀ ਹਰਖਾਵਤਿ ਹੈ, ਜਲ ਹੈ, ਥਲ ਨੀਵੇ ਸੁ ਭੂਮ ਸੁਹਾਵੈ। ਪੰਚ ਬਟੀ ਸਮ ਆਪ ਕਹੋ ਅਤਿ ਹੋਇ ਮਹਾਤਮ ਜੋ ਦਰ ਸਾਵੈ’। ਯੋ ਕਹਿ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤ ਮੰਗਾਇ ਲਗਾਵਤਿ ਭੇਦ ਕੋ ਆਪ ਬਤਾਵੈ॥੪੭॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਫੇਰ ਕਹਯੋ ‘ਹਮ ਜਾਤਿ, ਸੰਵਾਰਿ¹⁵⁸ ਸਥਾਨ ਸੁ ਤਜਾਰ ਕਰੇ। ਜਾਵਦ ਫੇਰਸੁ ਆਵੈ ਇਹਾਂ ਤਬਿਲੋ ਕਰਿ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤ ਖਰੇ¹⁵⁹’। ਦੇਯ ਨਿਦੇਸ਼ ਅਸ਼ੇਸ਼ ਤਿਸੇ¹⁶⁰ ਤਬਿ ਆਪ ਹਟੇ ਚਲਿ ਆਇ ਘਰੇ।

146. ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਵਾਸਤੇ (ਹੁੰਦਾ ਹੈ)।

147. ਬਹੁਤੇ ਬਿੱਖ।

148. ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ।

149. ਪਿੱਪਲ।

150. ਬੇਰੀਆਂ।

151. ਨਾਸ਼ (ਕੀਤੀ)।

152. ਦੇਖੀਆਂ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ।

153. ਸੰਘਣੀਆਂ।

154. ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਚੰਚਲ ਸੁੰਦਰ ਸਮੂਹ ਪੱਤੇ।

155. ਭਾਵ ਨਵੀਂ ਉੱਗੀ ਹੋਈ।

156. ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਲ ਹੈ।

157. ਅਨੰਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

158. ਸੰਵਾਰਕੇ।

159. ਖੜੇ ਕਰੇ।

160. ਆਗਿਆ ਦੇਕੇ ਸਾਰੀ ਤਿਸ (ਭਾਵ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ) ਨੂੰ।

* ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਐਸੀ ਏਕਾਂਤ ਥਾਂ ਜੈਸੀ ਤ੍ਰੇਤੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਨਾਸਕ ਵਿਚ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੰਚਬਟੀ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਏਕਾਂਤ ਸੀ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਸਾ ਦੇਖਕੇ ਰਾਮ ਜੀ ਟਿਕੇ ਸਨ। ਟਿਕਾਣਾ ਹੁਣ ਬੀ ਹੈ।

ਦੇਤਿ ਸਦਾ ਨਿਜ ਸਿੱਖਯਨ ਕੋ ਸੁਖ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਨਿਤ ਧਯਾਨ ਧਰੇ¹⁶¹ ॥੪੮॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ
ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਪੋਥੀਨ ਲੇਨ ਸੁਧਾਸਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼' ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਏਕਉਨ ਚੌਤ੍ਵਾਰਿਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੩੯॥

੪੦ [ਰਾਮ ਸਰ] ।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਤਬਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਦਾਸ ਬੁਲਾਏ ਪਾਸ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀ ਆਇਸੁ ਕਹੀ ਸੁਨਤਿ ਹੁਲਾਸ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ॥੧॥ ਚੌਪਈ॥ ਮਿਲਿ ਬ੍ਰਿੰਦਨ ਸਮ ਕੀਨਸਿ ਅਵਨੀ । ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਹਰਿਆਵਲ ਥਿਤਿ ਰਵਨੀ¹⁶² ।
ਡੋਰਨਿ ਤਾਨ¹⁶³ ਖਰੇ ਕਿਯ ਤੰਬੂ । ਨੰਮ੍ਰ ਸਥਾਨ ਨਿਕਟ ਕਛੁ ਅੰਬੂ¹⁶⁴ ॥੨॥ ਕਰਿ ਕਨਾਤ ਠਾਢੀ ਤਹਿ ਗਾਢੀ ।
ਚਹੁ ਕੋਦ ਸੁੰਦਰ ਦੁਤਿ ਬਾਢੀ । ਜਲ ਕੇ ਬਹੁ ਛਿਰਕਾਵ ਕਰਾਵਾ । ਪੁਨ ਗੁਲਾਬ ਬੁੰਦਨ ਬਰਸਾਵਾ ॥੩॥ ਚਹੁ
ਦਿਸਿ ਚੰਦਨ ਚਰਚਯੋ ਚਾਹੂ । ਬਹੁ ਖੁਸ਼ਬੋਇ ਉਠਤਿ ਮਹਿਕਾਰੂ¹⁶⁵ । ਆਨਿ ਬਾਗ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਬੂਟੇ । ਕਰੇ
ਲਗਾਵਨਿ ਸੁਮਨਸੁ ਜੂਟੇ¹⁶⁶ ॥੪॥ ਬਰਨ ਬਰਨ ਕੇ ਫੂਲ ਪ੍ਰਫੁੱਲਜਤਿ । ਬਾਯੁ ਬਹਤਿ ਸਾਖਾ ਜਿਨ ਝੁੱਲਜਤਿ ।
ਸਕਲ ਸਥਲ ਤੇ ਰੇਣ¹⁶⁷ ਦਬਾਈ । ਕੰਟਕ, ਸੁਸ਼ਕ ਸੁ ਤ੍ਰਿਣਨਿ ਹਟਾਈ¹⁶⁸ ॥੫॥ ਥਲ ਕਨਾਤ ਅੰਤਰ ਬਰ¹⁶⁹
ਜੇਤਾ । ਛਾਯੋ ਹੁਚਿਰ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਤੇਤਾ । ਤੰਬੂ ਕੇ ਅੰਤਰ ਚੰਦੇਵਾ । ਝਾਲਰਦਾਰ ਝਲਕਤੋ ਹੋਵਾ ॥੬॥ ਰੇਸ਼ਮ ਡੋਰ
ਬੰਧਿ ਕਰਿ ਤਾਨਾ ॥੭॥ ਜਰੀ ਚਿੱਤ੍ਰ ਚਿੱਤ੍ਰਤਿ ਜਿਹ ਨਾਨਾ¹⁷¹ । ਰੰਗਦਾਰ ਅੰਬਰ ਲੇ ਔਰ । ਤੰਬੂ ਕੇ ਅੰਤਰ
ਚਹੁੰਓਰ ॥੮॥ ਗੋਲ ਸਰਲ ਸੁੰਦਰ ਸੁਭ ਰੰਗ । ਖਰੀ ਖਰੀ¹⁷² ਦ੍ਰੈ ਚੋਬ ਉਤੰਗ । ਉਪਰ ਕਲਸ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸ਼ੋਭਾ ।
ਜਨੁ ਜੁਗ ਕਮਲ ਕਲੀ ਛਬਿ ਲੋਭਾ¹⁷³ ॥੯॥ ਐਸੇ ਥਾਨ ਕੀਨਿ ਰਮਨੀਕੋ । ਜਿਹ ਦੇਖਤਿ ਹੁਇ ਆਨੰਦ ਜੀ ਕੋ ।
ਰਾਖੇ ਕੇਤਿਕ ਦਾਸ ਬਿਠਾਏ । ਗੁਰ ਢਿਗ ਤਬਿ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿਧਾਏ ॥੧੦॥ ਉਤ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਢਿਗ ਪੋਥੀਨ ।
ਬਸਹਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਿ ਭਾਉ ਪ੍ਰਬੀਨ¹⁷⁴ । ਬੈਠਿ ਬੜੇ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਵੈ । ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਦਰਸ ਦਿਖਾਵੈ ॥੧੦॥
ਜਾਇ ਕੀਨਿ ਅਰਦਾਸ ਅਗਾਰੀ । 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਭਯੋ ਸਥਾਨ ਤਯਾਰੀ । ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਬਨਾਵਾ । ਬ੍ਰਿੰਦ
ਤਰੇਵਰੁ ਜਹਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਵਾ' ॥੧੧॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਭਿ ਪੋਥੀਨ । ਲੇ ਗਮਨੇ ਉਤਸਾਹੁ ਸੁ ਕੀਨਿ । ਖਾਸੇ ਕੋ
ਉਚਵਾਇ ਚਲੇ ਹੈ । ਦੁਹਿ ਦਿਸਿ ਸੁੰਦਰ ਚਮਰ ਵੁਲੇ ਹੈ ॥੧੨॥ ਮੁਕਤਾ ਗਨ ਪਰ ਮਨਹੁ ਮਰਾਲ । ਉਡਤਿ
ਭ੍ਰਮਤਿ ਨਿਕਟ ਨ ਡਰ ਨਾਲ । ਸਿਖਸੰਗਤਿ ਲੈ ਫੂਲਨਿ ਮਾਲਾ । ਲਰਕਾਈ ਚਹੁ ਦਿਸਨਿ ਬਿਸਾਲਾ ॥੧੩॥

161. ਦੇਤਿ ਸਦਾ.....ਸੁਖ ਦੇਵ ਗੁਰੂ=ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਸੁਖ ਦੇਵੇ ਸਨ ਸਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ) ਨਿੱਤ ਧਿਆਨ ਧਰੇ ।

(ਅ) ਸੁਖਦੇਵ ਗੁਰੂ=ਸੁਖਦਾਤੇ ਗੁਰੂ ।

162. ਸੁਹਣੀ ।

163. ਤਾਣਕੇ ।

164. ਜਲ ।

165. ਖੁਸ਼ਬੋ ਦੀ ਮਹਿਕਾਰ ।

166. ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ।

167. ਧੂੜ ।

168. ਕੰਡੇ ਤੇ ਸੁੱਕੇ ਕੱਖ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ।

169. ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਦਾ ।

170. ਤਾਣਿਆਂ (ਚੰਦੇਆ) ।

171. ਜਰੀ ਦੇ ਨਾਨਾ ਚਿੱਤ੍ਰ ਜਿਸ ਪਰ ਚਿੱਤਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

172. ਚੰਗੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ।

173. ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਕਲੀ ਭਾਵ ਬੰਦ ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਲੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਦੋਹਾਂ ਕਲਸਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਕਲੀ ਵਤ ਹੈ ।

174. ਪ੍ਰਬੀਨ ਭਾਉ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ।

ਪ੍ਰਧ ਪ੍ਰਥਾਵਤਿ ਜਾਤਿ ਅਗਾਰੀ । ਪੁਨਿ ਮਿਲਿ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਉਚਾਰੀ । ਹੋਤਿ ਭਯੋ ਸੰਖਨ ਕੋ ਸ਼ੋਰਾ । ਕਰਹਿ ਕੀਰਤਨ ਮਿਲਿ ਮਿਲਿ ਜੋਰਾ¹⁷⁵ ॥੧੪॥ ਲਘੁ ਦੁੰਦਭਿ ਮਿਲਿ ਸੰਗ ਨਵੀਰਾ । ਕਰਤਿ ਬਜਾਵਨਿ ਭੀ ਬਡ ਭੀਰਾ । ਇਮ ਉਤਸਾਹ ਕਰਤਿ ਗੁਰ ਚਾਲੇ । ਗਮਨੇ ਸਿੱਖਜ ਸੁ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਸਾਲੇ ॥੧੫॥ ਸਨੇ ਸਨੇ ਤਿਸ ਥਾਨ ਪਹੁਚੇ । ਚਲਦਲ ਸਦਲ¹⁷⁶ ਝਲਤਿ ਜਹਿ ਉਚੇ । ਸੁੰਦਰ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਬਨਜੇ ਨਿਹਾਰਾ । ਲਪਟੈ ਛੁਟਤਿ ਅਧਿਕ ਮਹਿਕਾਰਾ ॥੧੬॥ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਪਿਖਿ ਸਾਰੇ । ਅੰਤਰ ਖਾਸਾ ਦੀਨਿ ਉਤਾਰੇ । ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੀ ਉਪਰ ਗੁਰਦਾਸ । ਬੈਠੇ ਸਤਿਗੁਰ ਧਰੇ ਹੁਲਾਸ ॥੧੭॥ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਬੈਠੇ ਤਿਸ ਥਾਨਿ । ਗੁਰ ਕੇ ਚਹੁੰਦਿਸਿ ਲਗਜੇ ਦਿਵਾਨ । ਸਮੁਖ ਸਥਾਨ ਨੰਮੂ ਕੁਛ ਨੀਰਾ । ਤਿਸ ਪਿਖਿ ਬੋਲੇ ਸਤਿਗੁਰ ਧੀਰਾ ॥੧੮॥ ‘ਨਿਜ ਦਾਸਨਿ ਕੇ ਹਿਤ ਕੱਲਯਾਨ । ਅਲਪ ਰਚਹੁ ਸਰ ਸੁੰਦਰ ਥਾਨ । ਜਿਤਿਕਨਿਕਾਸਹਿ ਕਾਰਇਹਾਂ ਕੀ । ਤਿਤਿਕਮਲਿਨਤਾ¹⁷⁷ ਨਾਸਹਿਤਾਂਕੀ ॥੧੯॥ ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਤੀਰਥਨਿ ਕੇਰੀ । ਦੁਹਿ ਲੋਕਨਿ ਲਹਿ ਸ੍ਰੇਯ ਘਨੇਰੀ’ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੋ ਸੁਨਿ ਫੁਰਮਾਵਨਿ । ਸੰਗਤਿ ਉਠੀ ਕਾਰ ਨਿਕਸਾਵਨਿ ॥੨੦॥ ਏਕ ਜਾਮ ਲੋ ਕਰੀ ਨਿਕਾਸਨਿ । ਰਚਯੋ ਅਲਪ ਸਰ ਮਿਲਿ ਬਹੁ ਦਾਸਨਿ । ਪਿਖਿ ਸੰਪਯਾ ਸਭਿ ਗੁਰੂ¹⁷⁸ ਹਟਾਏ । ਸੰਗਤਿ ਬਿਤਿ ਹੁਇ ਬਾਕ ਅਲਾਏ ॥੨੧॥ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਜੀ ਤੀਰਥ ਇਸ ਕੇਰਾ । ਧਰਹੁ ਨਾਮ ਹੁਇ ਬਿਦਤ ਬਡੇਰਾ’ । ਸੁਨਿ ਬੁੱਢੇ ਕੋ ਬੂਝਨ ਠਾਨਾ । ‘ਕੌਨ ਨਾਮ ਇਸ ਕਰਹਿ ਬਖਾਨਾ? ॥੨੨॥ ਹੁਇ ਸਾਰਥ¹⁷⁹ ਫਲਦਾਯਕ ਭਾਰੀ । ਮੱਜਤਿ ਅਘ ਕੀ ਮੈਲਉਤਾਰੀ¹⁸⁰’ । ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤੁਮ ਸਰਬੋਗਜ ਬਿਸਾਲਾ । ਲਖਹੁ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਜੁ ਹੁਇ ਤ੍ਰੈ ਕਾਲਾ ॥੨੩॥ ਰਾਵਰਿ ਅਛਤਿ ਨ ਸਮਰਥ ਕਾਹੂ । ਧਰਹੁ ਨਾਮ ਜਿਮ ਹੁਇ ਮਨ ਮਾਂਹੂ’ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਭਿ ਸੁਨਤਿ ਉਚਾਰਾ । ‘ਪੰਚਬਟੀ ਬਿਤ ਰਾਮ ਉਦਾਰਾ ॥੨੪॥ ਇਹਾਂ ਰਾਮ ਕੋ ਨਾਮ ਸੁ ਬਾਸਾ¹⁸¹’ । ਰਚਹਿ ਗ੍ਰੰਥਿ ਸਾਹਿਬ ਸੁਖ ਰਾਸਾ । ਨਾਮ ਸੁ ਨਾਮੀ ਭੇਦ ਨ ਕੋਈ । ਏਕ ਰੂਪ ਜਾਨਤਿ ਸਭਿ ਲੋਈ ॥੨੫॥ ਰਾਮਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਮਹਾਂ । ਰਚਹਿ ਗ੍ਰੰਥਿ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਹਾਂ । ਯਾਂਤੇ ਨਾਮ ਰਾਮਸਰ* ਹੋਵਾ । ਪਾਤਕ ਘਾਤਕ ਮੱਜਤਿ ਜੋਵਾ¹⁸²’ ॥੨੬॥ ਸੁਨਿ ਸੰਗਤਿ ਸਗਰੀ ਹਰਖਾਈ । ਹਾਥ

175. ਜੋਰ ਨਾਲ (ਅ) ਜੋਟੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨੇ, ਅਰਥਾਤ ਗੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹੋ ਜਾਣੇ, ਇੱਕ ਨੇ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਗਾਉਣਾ ।

176. ਪਤਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਿੱਪਲ ।

177. (ਪਾਪਾਂ ਰੂਪੀ) ਮੈਲ ।

178. ਸਭ (ਦਾਸਾਂ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ।

179. ਸਹਿਤ ਅਰਥ ਦੇ ।

180. ਉਤਾਰੇ ।

181. ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਵਸਿਆ ਹੈ ।

182. ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਹੈ । [ਜੋਵਾ=ਦਰਸ਼ਨ] । (ਅ) ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਤਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ।

* ਅੱਗੇ ਚੱਲਕੇ ਅੰਕ ੨੭ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕਵਿ ਜੀ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਦੋਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਮਸਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੰਚਬਟੀ ਤੇ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਯਾ ਰੂਪਕ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਵਿ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਾਵਯ ਸ਼ਾਰਦਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਹਨ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ‘ਰਾਮ’ ਦੇ ਤਾਂ ਉਪਾਸਕ ਸਨ : ‘ਰਮਤ ਰਾਮੁ ਸਭ ਰਹਿਓ ਸਮਾਇ’ ॥..... ‘ਰਾਮ ਰਾਮ ਵੀਸਰਿ ਨਹੀ ਜਾਇ’ ॥ [ਗੋਡ ਮ: ੫] ਪਰ ਪੰਚਬਟੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਯਥਾ-‘ਹੋਰਿ ਕੋਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ’ ॥ ਅਸਲ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਨਗਰੀ ਵਸਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਤਦੋਂ ਨਾਮ ਸੀ ਰਾਮਦਾਸ ਚਕ, ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ-ਯਥਾ-‘ਵਸਦੀ ਸਘਨ ਅਪਾਰ ਅਨੂਪ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ’ ॥ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ’ ਧਰਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਮੰਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰਿਮੰਦਰ ਰਖਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਨਵੇਂ ਤਲਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ (ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ)

ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਗ੍ਰੀਵ ਨਿਵਾਈ । ਤਿਸ ਪਰਥਾਇ ਸਬਦ ਗੁਰ ਕੀਨਾ । ਨਾਮ ਮਹਾਤਮ ਕੇ ਧਰਿ ਦੀਨਾ ॥੨੭॥

॥ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ॥

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਨਾਵਨੁ ਰਾਮਸਰਿ ਕੀਜੈ ॥ ਝੋਲਿ ਮਹਾ
ਰਸੁ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਜੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ ਨਿਰਮਲ ਉਦਕੁ ਗੋਵਿੰਦ ਕਾ
ਨਾਮ ॥ ਮਜਨੁ ਕਰਤ ਪੂਰਨ ਸਭਿ ਕਾਮ ॥੧॥ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਤਹ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ॥
ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਕੇ ਕਿਲਵਿਖ ਖੋਇ ॥੨॥ ਸਿਮਰਹਿ ਸਾਧ ਕਰਹਿ ਆਨੰਦੁ ॥
ਮਨਿ ਤਨਿ ਰਵਿਆ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ॥੩॥ ਜਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹਰਿ ਚਰਨ
ਨਿਧਾਨ ॥ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤਿਸਹਿ ਕੁਰਬਾਨ ॥੪॥ ੯੫ ॥ ੧੬੪ ॥

ਚੋਪਈ ॥ ‘ਮੱਜਤਿ ਜਲ ਇਹ ਸਬਦ ਪਠੰਤਾ । ਤਿਸ ਤੀਰਥ ਕੇ ਫਲ ਸੁ ਲਹੰਤਾ’ । ਸੁਨਿਕੈ ਸੰਗਤਿ
ਬਾਕ ਬਿਲਾਸੇ । ਮਸਤਕ ਟੇਕਤਿ ਪਰਮ ਹੁਲਾਸੇ ॥੨੮॥ ਸਤਿਗੁਰ ਆਗਾਜਾ ਸਭਿ ਕੇ ਦਈ । ‘ਦਿਨਮਣਿ¹⁸³
ਅਥਯੋ ਨਿਸਾ ਅਥਿ ਭਈ । ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕੇ ਸੰਗ ਜਾਵਹੁ । ਗਮਨਹੁ ਨਗਰ ਬਿਖੈ ਸੁਖ ਪਾਵਹੁ’ ॥੨੯॥
ਬਿਦਾ ਕਰੇ ਸਭਿ ਸੋ ਇਮ ਕਹਯੋ । ਢਿਗ ਗੁਰਦਾਸੁ ਰੁ ਬੁੱਢਾ ਰਹਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦੁ ਚੰਦ ਨਿਕੇਤ¹⁸⁴ ।
ਸਦਨ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ੇ ਸਭਿਨਿ ਸਮੇਤ । ॥੩੦॥ ਕਰਿ ਬੰਦਨ ਸਭਿ ਅਪਨੇ ਧਾਮ । ਗਏ ਸਿੱਖਜ ਕੀਨਸਿ ਬਿਸਰਾਮ । ਸ੍ਰੀ
ਅਰਜਨ ਭੇਰੇ ਮਹਿ ਰਹੇ । ਜਿਨ ਦਰਸਨ ਦੁਖ ਦਾਰਿਦ ਦਹੇ ॥੩੧॥ ਸੇਵਕ ਕਿਤਿਕ ਰਹੇ ਹਿਤ ਸੇਵਾ । ਅਹੈ
ਜਮੀਪੀਜੇ ਗੁਰਦੇਵਾ । ਸੂਪਕਾਰ ਕਰਿ ਤਯਾਰ ਅਹਾਰੇ । ਕੀਨਿ ਸੁਨਾਵਨਿ ਖਰੇ ਅਗਾਰੇ ॥੩੨॥ ਆਇਸੁ ਲੇ
ਕਰਿ ਥਾਰ ਮਝਾਰਾ । ਕੀਨਿ ਪਰੋਸਨਿ ਰੁਚਿਰ ਅਹਾਰਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਤਬਿ ਜਾਇ ਅਚਾਯੋ । ਪਾਛੇ ਸਭਿ ਸਿੱਖਜਨਿ
ਮੁਖ ਪਾਯੋ ॥੩੩॥ ਬੀਤੀ ਜਾਮਨਿ ਘਟਿਕਾ ਚਾਰੀ । ਨਿਕਟਿ ਹੋਇ ਗੁਰਦਾਸ ਉਚਾਰੀ । ‘ਸੁਨਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਘਨ
ਬਨ ਮਹਾਂ । ਸਸਿਕਰ¹⁸⁵ ਭੀ ਨਹਿ ਪ੍ਰਵਿਸਹਿ ਇਹਾਂ ॥੩੪॥ ਰਾਮਚੰਦ ਜਿਮ ਕਾਨਨੁ ਸੇਵਾ¹⁸⁶ । ਭਈ ਜਾਮਨੀ
ਤੁਮ ਗਤਿ ਏਵਾ । ਬਾਛਤਿ ਜਥਾ ਇਕਾਂਕੀ ਹੋਵਨਿ । ਤਥਾ ਸਥਲ ਇਹ ਕੀਨਸਿ ਜੇਵਨਿ ॥੩੫॥ ਕਮਲਾਸਨ
ਤੁਮਰੇ ਹਿਤ ਜਾਨਿ । ਪ੍ਰਥਮ ਰਚਯੋ ਇਹ ਰੁਚਿਰ ਸਥਾਨ’ । ਕਹਤਿ ਗੁਰੂ ‘ਸੁਨ ਹੇ ਗੁਰਦਾਸ ! ਮਹਿਮਾਂ ਇਸ ਥਲ

(ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ‘ਰਾਮਸਰ’ ਰੱਖਿਆ ਸੀ । ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ’ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ‘ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰ’ ਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ,
ਪਰ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਅਰਥਾਤ ਸੰਕੇਤਕ ਸੰਗਯਾ ਪਦ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ
ਯੋਗਕ ਪਦ ਸੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਰੋਵਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ । ਯਥਾ: ‘ਸੰਤਹੁ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰ ਨੀਕਾ’ ਆਦਿ । ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਮ ਤੀਸਰੀ
ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਸਰੋਵਰ ਰਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ,
ਨਿਸ਼ਾਨ, ਪਤੇ ਤੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸੇ ਸਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਰੋਵਰ
ਰਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਸਰੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ, ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਮ ਆਦਿ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ । ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰੋ ਉੱਠਕੇ ਸੈਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਫੇਰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੋ ਬਹੁਤ ਵੇਰ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਇਕਾਂਤ
ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ (ਵੇਖੋ ਰਾਸ ੨ ਵਿਖੇ ਅੰਸੂ ੧੧, ਅੰਕ ੪੩ ਤੇ ਅੰਸੂ ੩੦ ਅੰਕ ੭ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਟੁਕਾਂ) ।

183. ਸੂਰਜ ।

184. ਚੰਦ ਨਿਕੇਤ=ਸੀਤਲਤਾ ਦਾ ਘਰ, (ਅ) ਚੰਦਨ ਕੇਤੁ=ਚੰਦਨ ਦੀ ਧੂਜਾ ।

185. ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਕਿਰਨ ।

186. ਬਨ ਨੂੰ ਸੇਵਿਆ ਭਾਵ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸੇ ।

ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼¹⁸⁷ ॥੩੬॥ ਰਚਨਾ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਹੋਵੈ । ਪ੍ਰਗਟੈ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰਿਪੁ ਖੋਵੈ¹⁸⁸ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਹਿ ਬਚ ਅਕਲੰਕ । ਭਏ ਅਰੁਢਨਿ ਰੁਚਿਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ॥੩੭॥ ਆਸਤਰਨ¹⁸⁹ ਬਰ ਬਿਸਦ ਬਿਸਾਲੇ । ਸੇਜਬੰਦ ਸੁੰਦਰ ਦਤਿਵਾਲੇ । ਚਮਕਤਿ ਜਥਾ ਚਾਂਦਨੀ ਅੰਬਰ¹⁹⁰ । ਤਥਾ ਲੀਨਿ ਉਪਰ ਸੁਭ ਅੰਬਰ ॥੩੮॥ ਪੌਢਿ ਜਥਾ ਸੁਖ ਸੁਪਤਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ । ਜਾਮ ਜਾਮਨੀ ਰਹਿ ਜਿਸ ਕਾਲਾ । ਸੌਚ ਸ਼ਨਾਨ ਕੀਨਿ ਪੁਨ ਧਯਾਨਾ । ਸ਼੍ਰੀਨਾਨਕ ਕੋਸ਼ਮਰਨਿ ਠਾਨਾ ॥੩੯॥ ਅਰਨੋਦਯ¹⁹¹ ਹੋਯਹੁ ਲਖਿ ਤਾਸੂ । ਢਿਗ ਹਕਾਰਿ ਬੁੱਢਾ ਗੁਰਦਾਸੂ । ਕਹਯੋ ਮਨੋਰਥ ਆਪਨਿ ਜੀ ਕਾ । ਜਿਸ ਤੇ ਹੋਇ ਸਭਿਨਿ ਕੇ ਨੀਕਾ ॥੪੦॥ 'ਹੋਨ ਇਕਾਕੀ ਹਮ ਅਭਿ ਚਾਹਤਿ । ਹਿਤ ਦਰਸਨ ਸਭਿ ਸਿੱਖਯ ਉਮਾਹਤਿ । ਯਾਂਤੇ ਸਾਹਿਬ ਬੁੱਢਾ ਜਾਵਉ । ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਤਹਾਂ ਟਿਕਾਵਉ ॥੪੧॥ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਬਰ ਹਰਿ ਮੰਦਿਰ । ਪਠਹੁ ਸੁਨਹੁ ਸੁੰਦਰ ਤਿਸ ਅੰਦਰ । ਹਮਰੇ ਦਰਸਨ ਸਮਸਰ ਜਾਨਹੁ । ਨਹਿ ਸੰਸੈ ਇਸ ਮੈਂ ਕੁਛ ਠਾਨਹੁ ॥੪੨॥ ਆਪ ਰਹਹੁ ਤੁਮ ਤਿਹ ਠਾਂ ਜਾਇ । ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਰਾਖਹੁ ਅਟਕਾਇ । ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਸਿੱਖਨਿ ਕੇ ਦੀਜਹਿ । ਹਮਰੇ ਸਮਸਰ ਸਕਲ¹⁹² ਕਰੀਜਹਿ ॥੪੩॥ ਕਾਰ ਸਮਸਤ¹⁹³ ਤੋਰਬੇ ਕਰਨੀ । ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਧੀਰਜ ਧਰਨੀ' । ਆਇਸੁ ਮਾਨਿ ਜੋਰ ਕਰਿ ਹਾਥ । ਸੀਸ ਚਰਨ ਧਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕਿ ਸਾਥ ॥੪੪॥ ਬੁੱਢਾ ਤਬਿ ਚਲਿ ਕਰਿ ਪੁਰਿ ਆਯੋ । ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੁਨਾਯੋ । ਜਿਮ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਆਗਯਾ ਦਈ । ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਨਿਸ ਦਿਨ ਕ੍ਰਿਤ ਕਈ ॥੪੫॥ ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਵੈ । ਦਰਸਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜਾਵੈ । ਮੇਲਿ¹⁹⁴ ਕੀਰਤਨ ਹੋਤਿ ਬਿਸਾਲਾ । ਬੈਠਹਿ ਬੁੱਢਾ ਬਿਚ ਸਭਿ ਕਾਲਾ ॥੪੬॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਕ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਰਾਮਸਰ ਹੋਨ' ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਚੌਥ੍ਰਿੰਸਤੀ ਅੰਸੁ ॥੪੭॥

੪੧ [ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਾਈ] ।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਨਿਕਟ ਰਹਯੋ ਗੁਰਦਾਸ ਇਕ ਲਿਖਨਿ ਸੁਨਨਿ ਕੇ ਹੇਤੁ । ਕੇਤਿਕ ਸੇਵਕ ਅਪਰ ਜੇ ਬੈਠਹਿ ਹੋਹਿ ਸੁਚੇਤ ॥੧॥ ਚੌਪਈ ॥ ਨਿਕਟ ਨ ਪਹੁੰਚਹਿ ਬਿਨਾ ਬੁਲਾਏ । ਚਹੁੰਦਿਸਿ ਬੈਠੇ ਕਰਿ ਚੁਕਸਾਏ । ਜੋ ਮਾਨਵ ਆਵਹਿ ਅਨਜਾਨੇ । ਬਰਜਹਿ ਤਿਨਹਿ ਨ ਢਿਗ ਦੋ ਜਾਨੇ ॥੨॥ ਇਮ ਬੇਕਾਰੀ ਹੈ ਗੁਰ ਪੂਰੇ । ਤਬਿ ਗੁਰਦਾਸ ਹਕਾਰਿ ਹਦੂਰੇ । ਨਿਕਟ ਬਿਠਾਇ ਮਨੋਰਥ ਭਾਖਾ 'ਸੁਨਿਭਾਈ ਹਮਰੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ॥੩॥ ਰਚਹੁ ਗ੍ਰੰਥਕੀ ਬੀੜ ਉਦਾਰੀ । ਲਿਖਿ ਅੱਖਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਝਾਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪੱਟੀ ਜੁ ਬਨਾਈ । ਪੈਤੀ ਅੱਖਰ ਕਰੇ ਸੁਹਾਈ ॥੪॥ ਤਿਨ ਮਹਿ ਲਿਖਹੁ ਸਰਬ ਗੁਰਬਾਨੀ । ਪਠਿਓ ਬਿਖੈ ਸੁਖੈਨ ਮਹਾਨੀ । ਜਿਨਕੀ ਬੁੱਧਿਮਹਿਦ ਅਧਿਕਾਈ । ਬਹੁ ਅੰਭਯਾਸਹਿ ਬਿੰਦਯਾ ਪਾਈ ॥੫॥ ਬਹੁਤ ਬਰਖਲਾਗਿ ਪਠਹਿ ਬਿਚਾਰਹਿ । ਸੇ ਤਬ ਜਾਨਹਿ ਸਾਰ ਅਸਾਰਹਿ । ਤਿਸ ਤਤ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਝਾਰੀ । ਲਿਖਹਿ ਸੁਗਮ ਸ਼ਰਧਾ¹⁹⁵ ਉਰਧਾਰੀ ॥੬॥ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰ ਤੁਰਕਨਿ ਭਾਸ਼ਾ । ਇਸ ਮਹਿ ਲਿਖਿ ਲੈ ਹੈ ਬੁਧਿਰਾਸਾ । ਸਭਿ ਉਪਰ ਪਸਰਹਿ ਇਹ ਧਾਈ¹⁹⁶ । ਜਿਮ ਜਲ ਪਰ ਸੁ

187. ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ ।

188. ਗੁਰੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਗਟੇਗਾ ਤੇ ਸ਼ੱਤ੍ਰੂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਭਵਿੱਖਜਤ ਵਾਕ ਓਦੋਂ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਏਥੇ ਰਾਮਰੋਣੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸਾਜੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਬਣਾਯਾ, ਤਦੋਂ ਕਈ ਵੇਰ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਲ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਇਥੋਂ ਗਏ ।

189. ਵਿਛੋੜਾ [ਸੰਸ., ਆਸੂਰਣ] ।

190. ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਚਾਂਦਨੀ ।

191. ਪਹੁ ਫੁਟਾਲਾ ।

192. ਸਾਡੇ ਵਾਂਗੂੰ ਸਾਰੀ (ਰੀਤੀ) ।

193. ਸਾਰਾ ਕੰਮ ।

194. ਮਿਲਕੇ । ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਮੇਲ=ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਕੱਠ ।

195. ਇੱਛਾ । [ਸੰਸ., ਸ਼ੌਂਦਾ=ਇੱਛਾ, ਭਾਵਨਾ, ਭਰੋਸਾ] ।

196. ਦੌੜਕੇ ਫੈਲੇਗੀ ।

ਚਿਕਨਤਾ ਪਾਈ¹⁹⁷ ॥੭॥ ਕਿਰਤ ਕਰਤਿ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਮਤਿ ਥੇਰੀ । ਸੁਗਮ ਪਠਹਿ ਬਿਦਯਾ ਜਿਨ ਲੋਰੀ¹⁹⁸ । ਪ੍ਰਗਟਹਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹੁ ਬਿਸਾਲਾ । ਚਲਹਿ ਜੁ, ਨਹਿ ਭੂਲਹਿ ਕਿਸ ਕਾਲਾ ॥੮॥ ਲਿਖਹੁ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਯਾਤੇ । ਸਗਲ ਜਗਤ ਮਹਿ ਹੁਇ ਬੱਖਯਾਤੇ । ਸ਼ਰਧਾਵੰਤੇ ਪਠਹਿ ਸੁਖੈਨ । ਜਾਨਹਿ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਗਤਿ ਦੈਨ¹⁹⁹ ॥੯॥ ਇਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਮਹਾਂਭਿਰਾਮੂ । ਬਿਦਤਹਿ ਜਗ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸੁ ਨਾਮੂ । ਦੇਖਹਿ ਪਠਹਿ ਲਿਖਹਿ ਸਨਮਾਨਹਿ । ਨਿਜ ਪਾਤਕ ਘਾਤਕ ਹਿਤ ਠਾਨਹਿ²⁰⁰ ॥੧੦॥ ਚਤੁਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਮੁਕੰਦੇ । ਪਿਥਿ ਪੋਥੀ ਤੁਮ ਲਿਖਹੁ ਅਨੰਦੇ । ਸਭਿ ਬੇਦਨਿ ਕੋ ਸਾਰ ਨਿਕਾਰਾ* । ਮਥ ਸਾਗਰ ਜਿਮ ਰਤਨ ਉਦਾਰਾ²⁰¹ ॥੧੧॥ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਨਾਮੂ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਅਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮੂ²⁰² । ਪ੍ਰਿਥਕ-ਪ੍ਰਿਥਕ ਲਿਖਿ ਇਨ ਕੀ ਬਾਨੀ । ਪਠਿ ਕਰਿ ਆਪ ਲੇਹੁ ਪਹਿਚਾਨੀ ॥੧੨॥ ਸੁਨਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਉਚਾਰੀ । ‘ਕਹਾਂ ਬੁੱਧਿ ਪ੍ਰਭੁ ਇਤੀ ਹਮਾਰੀ । ਮੈਂ ਅਲਪੱਗਜ ਜੀਵ ਕਿਮ ਜਾਨੈਂ । ਗੁਰ ਕੀ ਗਿਰਾ ਅਗਮ ਗਤਿ ਮਾਨੈਂ ॥੧੩॥ ਰਿਦਾ ਅਗਾਧ ਅਥਾਧ ਗੰਭੀਰਾ । ਗਿਰਾ ਰੂਪ ਸੋਈ ਗੁਰ ਧੀਰਾ । ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਲਖਿ ਸਕੈ ਨ ਕੋਊ । ਮੈਂ ਮਹਿ ਕਹਾਂ ਇਤੀ ਮਤਿ ਹੋਊ ॥੧੪॥ ਜੇਕਰਿ ਹੋਵਹੁ ਆਪ ਸਹਾਈ । ਲਖਹੁ ਤਿਤਿਕ ਜੋ ਦੇਹੁ ਲਖਾਈ’ । ਸੁਨਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁਇ ਬਰ ਕੋ ਦੀਨਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਪ੍ਰਬੀਨਾ ॥੧੫॥ ‘ਜਥਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਵੈ ਘਰ ਬਾਹਰ²⁰³ । ਅੰਤਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਅਜਾਹਰਿ²⁰⁴ । ਅਪਰ ਕੁਟੰਬ ਜੁ ਬੋਲਹਿ ਬਾਤੀ । ਜਾਨ ਲੇਹਿ ਬਾਲਕ ਬੱਖਯਾਤੀ ॥੧੬॥ ਕੋ ਨਰ ਬੁਝਹਿ ਅੰਤਰ ਭੋਨ²⁰⁵ ।—ਕੋਨ-ਕੋਨ ਬੋਲਹਿ? ਕਹਿ ਤੋਨ—। ਤਥਿ ਬਾਲਕ ਸੁਨਿ ਜੋਨ ਅਲਾਵੈ । ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਿਥਕ ਕਰਿ ਤਾਂਹਿ ਬਤਾਵੈ ॥੧੭॥—ਇਹ ਮਮ ਪਿਤਾ ਬਾਕ, ਇਹ ਮਾਤਾ । ਇਹ ਭਗਨੀ ਬਚ, ਇਹ ਕਹਿਭ੍ਰਾਤਾ—। ਇਮ ਸਮਝਹਿ ਗੋਹੁਇ ਸਵਧਾਨਾ । ਲਿਖਿ ਗੁਰਬਾਨੀ ਸਫਲ ਮਹਾਨਾ’ ॥੧੮॥ ਇਮ ਸੁਨਿ ਕੈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸੂ । ਧਰਜੇ ਸੀਸ ਪਗ ਪੰਕਜ ਪਾਸੂ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਗੁਰ ਕੀ ਤਥਿ ਪਾਈ । ਤੀਨ ਕਾਲ ਗਯਾਤਾ ਹੁਇ ਆਈ ॥੧੯॥ ਕਾਰਦ ਕੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਿ

197. ਜੀਬੁਣ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬਿੱਧਯਾਈ ਪਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਖਿੱਲਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

198. ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਦਯਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ ।

199. ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਹੈ ।

200. ਪਾਪ ਨਾਸ਼ ਕਰਤਾ (ਜਾਣਕੇ) ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਗੇ ।

201. ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਸ਼ਟ ਰਤਨ (ਕੱਚੇ ਸਨ) ।

202. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ।

203. ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇ ਪੁਤਰ ।

204. ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ।

205. ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ।

* ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗੂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਤਨ ਵਾਂਗੂ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਸਮੁੰਦਰ ਖਾਰਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਲ ਕੀਮਤੀ ਬੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਰਤਨ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਸੈ ਹੈ, ਸੁਹਣੀ ਹੈ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹੈ । ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਟੀਕਾ ਮਾਤ੍ਰ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਲਹਾਮ, ਅਰਥਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਆਈ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਯਥਾ—‘ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨ ਜਾਣਦਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ’ ॥ ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ’ ਤਥਾ—‘ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰ ਸਿਖਹੁ ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ’ । ਅੰਕ ੧੪ ਵਿਚ ਕਵਿ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਦਿਕ ਲਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਜਿਥੋਂ ਬਾਣੀ ਨਿਕਲੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਫਿਰ ਬਾਣੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਕੀਫੂ ਹੋਈ । ਅੰਕ ੨੫, ੨੬ ਵਿਚ ਕਵਿ ਜੀ ਵੇਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਨਾਮ ਵੇਦ ਹੈ, ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ । ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੂਰਬਾਰਧ, ਅਧਯਾਯ ੫੨ ਅੰਕ ੭੭, ਫਿਰ ਅਧਯਾਯ ੩੭ ਅੰਕ ੫੧ ਤੇ ਇਸੇ ਅੰਸੂ ਦੇ ਅੰਕ ੫੦ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਟੁਕ ।

ਪਤਰੇ । ਰੁਚਰ²⁰⁶ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕੀਨਿ ਤਬਿ ਕਤਰੇ²⁰⁷ । ਪਾਇ ਨੀਰ ਸਜਾਹੀ ਕਰਿ ਤਜਾਰੀ । ਗੁਰੂ ਸਿਮਰ ਲੇਖਣ²⁰⁸ ਕਰ ਧਾਰੀ ॥੨੦॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੋਥੀ ਤਬਿ ਖੋਲੀ । ਹੇਤ ਲਿਖਾਵਨਿ ਗਿਰਾ ਅਮੋਲੀ । ਪ੍ਰਥਮ ਸਿਮਰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਨਾਮੂ । ਨਮੋ ਕੀਨਿ ਧਰਿ ਧਯਾਨ ਭਿਰਾਮੂ ॥੨੧॥ ਪੂਰਬ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਲਿਖਵਾਈ । ਰੁਚਿਰ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਸੁਹਾਈ । ਪੌੜੀ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਉਚਾਰੀ । ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਬਰਨਨ ਸੁਖਕਾਰੀ ॥੨੨॥ ਡੇਢ ਬਿਥੈ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾਕਰੀ । ਕੀਨਿ ਮੰਗਲਾ ਚਰਨੈ ਸਹੀ । 'ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ' ਲਿਖੀ ਸੁ ਫੇਰੇ । ਇਸ ਮਹਿੰ ਭਨਯੋ ਵਿਰਾਗ ਬਡੇਰੇ ॥੨੩॥ ਸ੍ਰਵਨ ਮਹਾਤਮ ਚਾਰ ਮਝਾਰੀ²⁰⁹ । ਪੁਨਹਿ ਮਨਨ ਭਾਖਯੋ ਬਿਚ ਚਾਰੀ । ਨਿੱਧਯਾਸਨ 'ਪੰਚੇ ਪਰਵਾਨ' । ਇਸ ਮਹਿੰ ਨੀਕੇ ਕੀਨਿ ਬਖਾਨ ॥੨੪॥ 'ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ' । ਸਾਖਯਾਤ ਪਰ ਇਹ ਤੁਕ ਚਾਰ²¹⁰ । ਇਹ ਕ੍ਰਮ ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ । ਜਪ ਅਰੁ ਬੇਦ ਅਰਥ ਇਕ ਧਰਯੋ ॥੨੫॥ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਨਿਬੇ ਕੇ ਇਹ ਨਾਮੂ* । ਦੋਨਹੁ ਪਦ ਸਮਸਰ ਅਭਿਰਾਮੂ । ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਨਾਮ 'ਜਪੁ' ਰਾਖਯੋ । ਸਭਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੇ ਇਹ ਭਾਖਯੋ²¹¹ ॥੨੬॥ ਕਹਿੰ ਲਗ ਕਹੋ ਮਹਾਤਮ ਬਾਨੀ । ਜੇ ਸਭਿ ਕੀ ਸਿਰਮੌਰ ਬਖਾਨੀ । ਅਪਰ ਨ ਉੱਤਮ ਜਿਸ ਤੇ ਕੋਈ । ਅਰੁ ਸੁਖੇਨ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ॥੨੭॥ ਪ੍ਰਥਮ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਲਿਖਾਵਾ । ਘਰ ਅਨੇਕ ਮਹਿ ਜਾਇ ਜੁ ਗਾਵਾ । ਕਿਤਿਕ ਲਿਖੇ ਜਥਿ, ਬੁਝਤਿ ਭਏ²¹² । 'ਕਹੁ ਗੁਰਦਾਸ ਜਾਨਿ ਭੀ ਲਏ?' ॥੨੮॥ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਕੈ ਬਾਕ ਬਖਾਨਯੋ । 'ਰਾਵਰ ਕੀ ਕਰੁਨਾ ਤੇ ਜਾਨਯੋ । ਪਤਿ ਕੋ ਬਚ ਬਹੁ ਨਰਨ ਮਝਾਰੀ । ਲੇਤਿ ਪਛਾਨ ਦੁਰੀ²¹³ ਜਿਮ ਨਾਰੀ ॥੨੯॥ ਤਿਮ ਪੋਥੀ ਪਰ ਤੇ ਗੁਰ ਬੈਨ । ਲਿਖੇ ਪਛਾਨ ਚਤੁਰ ਗੁਰ ਜੈਨ²¹⁴ । ਅਪਰਨ ਕੇ ਜੇ ਸਬਦ ਬਨਾਏ । ਪਰਖਿ ਪਰਖਿ ਕਰਿ ਸਰਬ ਹਟਾਏ' ॥੩੦॥ ਕਹਿ ਇਮ ਗਾਏ, ਇਕਾਕੀ²¹⁵ ਭਏ । ਭਗਤ ਜੁ, ਆਨਿ ਦਿਖਾਈ ਦਏ । ਜਿਨ ਦੇਖਨਿ ਤੇ ਹੋਤਿ ਉਧਾਰਾ । ਸਤਿਗੁਰ ਦੀਨਨ ਕਰਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਾ ॥੩੧॥ ਪਦ ਅਰਬਿੰਦ

206. ਸੁੰਦਰ ।

207. ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਤਰਕੇ ।

208. ਕਲਮ ।

209. ਚਾਰ (ਪੌੜੀਆਂ) ਵਿਚ ।

210. 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਨ' ਅਤੇ 'ਅਸੀਖ' ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰਤਾ ਪਰ ਹੈ ।

211. ਸਾਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ (ਭਾਵ ਜਿਤਨੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ) ਦਾ ਨਾਮ ਇਹ 'ਜਪ' ਕਥਨ ਕੀਤਾ ।

212. (ਗੁਰੂ ਜੀ) ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

213. ਛੁਪੀ ਹੋਈ ।

214. ਜੇ ਸਨ ।

215. ਇਕੱਲੇ ।

* ਕਵਿ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਦ ਜਪੁ ਅਤੇ ਵੇਦ ਦਾ ਇਕੋ ਅਰਥ ਹੈ, ਅਰ ਉਹ ਅਰਥ ਹੈ=ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ । ਵੇਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਦ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਧਾਤੂ ਹੈ ਵਿਦ=ਜਾਣਨਾ । ਵੇਦ=ਗਿਆਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ । ਕਵੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਪਦ-ਜਪ-ਦੇ ਅਰਥ ਐਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: ਜਪ=ਜਾਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਕੇ, (ਸਫਾ ੧੬) । ਪੁਨਾ, ਜਪ=ਜਾਣ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੇ (ਸਫਾ ੧੭) । ਇਸ ਜਪ ਪਦ ਨੂੰ ਕਵਿ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪਦ-ਖਪ-ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਪਦ 'ਗਯਪ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ=ਜਾਣਨਾ । 'ਗਯਪ' ਦਾ ਧਾਤੂ ਹੈ: ਗਯਾ=ਜਾਣਨਾ । 'ਜਪ' ਤੇ 'ਗਯਪ' ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਖ ਅੱਖਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਗਯ' ਕਰਕੇ ਲਿਖੀਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ 'ਗਗੋ' ਨਾਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ 'ਜ' ਤੇ 'ਵ' ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਖ ਅੱਖਰ ਬਣਿਆਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ 'ਜ' ਤੇ 'ਵ' ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਨੌਕ ਵਿਚ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੱਜੇ ਵਾਂਙੂ ਹੈ, ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜਪ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਖਪ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਦੀ ਉਚਾਰਣ ਦੀ ਸਾਂਝ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, (ਜਪ, ਜਪ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਪ' ਤੇ 'ਵੇਦ' ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ=ਜਾਣਨਾ ।

ਬੰਦਨਾ ਕੀਨਸਿ । ਦਰਸ ਬਿਲੋਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਚਿਤ ਭੀਨਸਿ । ਸਭਿ ਠਾਂਢੇ ਹੁਇ ਸਤੁਤਿ ਉਚਾਰੀ । ‘ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੁਮ ਨਰ ਤਨ ਧਾਰੀ ॥੩੨॥ ਘੋਰ ਜਾਨਿ ਕਲਿਜੁਗ ਕੋ ਕਾਲਾ । ਆਪ ਅਵਤਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ । ਭਗਤ ਵਡਲ ਬਸਿ ਪ੍ਰੇਮ ਗੁਸਾਈ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੰਚਮ ਤਨ ਪਾਈ ॥੩੩॥ ਭੁਜੰਗ ਛੰਦ । ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਜਾਨਿ ਰਾਜਾ²¹⁶ ਬਿਰਾਜੇ । ਸਭੈਲੋਕ ਜਾਚੈ ਸੁ ਦਾਤਾ ਸਮਾਜੇ²¹⁷ । ਕਲੀ ਕਾਲ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕੇ ਦਾਨ ਦੇ ਹੋ । ਅਨੇਕਾਨਿ ਦਾਸਾਨਿ ਕੇ ਤਾਰ ਲੈਹੋ ॥੩੪॥ ਮਹਾਂਸਿੰਧੁ ਬੰਨ੍ਹੀ²¹⁸ ਦਝੈ ਮੂੜੁ ਮਾਨੀ । ਤੁਹੀ ਏਕਰਾਖਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਾਹਿ ਠਾਨੀ । ਸੁਪੰਥ ਸੁਖੇਨ ਦਿਖਾਵੇ ਸੰਦੋਹਾ²¹⁹ । ਬਿਕਾਰੀ ਬਿਦਾਰੇ ਜਪੇ ਨਾਸ ਮੋਹਾ²²⁰ ॥੩੫॥ ਤੁਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰਾਜਾਨੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਤੇਰੇ । ਤੁਹੀ ਏਕ ਈਸ਼ ਸਭੈ ਲੋਕ ਚੇਰੇ । ਤੁਹੀ ਏਕ ਰੂਪ, ਤੁਹੀ ਰੂਪ ਨਾਨਾ । ਤੁਹੀ ਜੀਵਕਾ ਦੇ, ਕਰੈ ਜੀਵ ਖਾਨਾ²²¹ ॥੩੬॥ ਕਰੀਸੇਵ ਹੋਰੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾਨੀ । ਗੁਨਗੰਜ²²² ਸਰਬਜੰ, ਕ੍ਰਿਤਗੰਜ ਪ੍ਰਮਾਨੀ²²³ । ਅਮਾਨੰ ਸਮਾਨੰ ਸਮਾਨੰ ਬ੍ਰਿਤੀਹੈ²²⁴ । ਉਦਾਰ ਅਪਾਰ ਨ ਕੈਸੇ ਮਿਤੀ ਹੈ ॥੩੭॥ ਤੁਹੀ ਦੀਨ ਬੰਧੂ, ਦਯਾਵਾਨ, ਦਾਤਾ । ਭਏ ਬੰਸ ਬੇਦੀਨਿ ਬੀਚੈ ਬਖਜਾਤਾ । ਪੁਨੰ ‘ਅੰਗਦ’ ਰੂਪ ਹੋਏ ਗੁਸਾਈ । ਪਿਤਾ ਮੋਹਰੀਕੇ²²⁵ ਤ੍ਰਿਤੀ ਦੇਹ ਗਾਈ ॥੩੮॥ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸੇ ਬਹੋਰੀ । ਭਏ ਪੰਚਮੇ ਆਪ ਰੂਪ ਬਹੋਰੀ । ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤਿ ਚਿੱਤ, ਛਿਮਾਵੰਤਿ, ਧੀਰ । ਰਸੰ ਏਕ ਬ੍ਰਿਤੀ, ਅਬੈਰੰ, ਅਭੀਰੰ²²⁶ ॥੩੯॥ ਜਨਸੰਤਿਨਾਮੰ ਕ੍ਰਿਪਾਠਾਨਿ ਦੀਨੰ । ਦੁਰ੍ਹਿਲੋਕ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸ ਕੀਨੰ ਸੁ ਹੀਨੰ । ਲਖੈ ਨਾਹਿ ਤੋਕੇ ਕ੍ਰਮੰਧਾਰਿ ਮੂਢਾ । ਮਹਾਂ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਗੁਢਾਨ ਗੁਢਾ²²⁷ ॥੪੦॥ ਸਦਾ ਜੈ, ਸਦਾ ਜੈ, ਸਦਾ ਜੈ, ਅਨੰਦੇ । ਨਮਸਤੰ, ਨਮਸਤੰ, ਨਮਸਤੰ, ਬਿਲੰਦੇ ! । ਸੁਧਾ ਬਾਕ ਬਕਤ੍ਰੰ²²⁸ ਸੁ ਚੰਦੈ ਮਨਿੰਦੇ । ਰਿਦੰ ਨਾਮ ਬਾਸੈ ਬਰੰ ਦੈ²²⁹ ਗੁਬੰਦੇ !’ ॥੪੧॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਇਮ ਅਸ਼ਟਕ ਭਗਤਨਿ ਭਨਯੋ ਪਵਹਿ ਜੁ ਨਿਤ ਕਰਿ ਪ੍ਰੇਮ । ਸੁਤ ਬਿਤਾਦਿ ਮਨ ਬਾਂਛਤੇ ਪਾਵਹਿ ਜਨ ਜੁਤਿ ਖੇਮ²³⁰ ॥੪੨॥ ਚੌਪਈ ॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਠਾਂਢੇ ਹੈ ਕੇ । ਮਧੁਰ ਬਾਕ ਤੇ ਆਦਰ ਕੈ ਕੈ । ਸਕਲ ਬਿਠਾਏ ਨਿਕਟ ਅਨੰਦੇ । ਬੂਝਨਿ ਕਰੇ ‘ਭਗਤ ਤੁਮ ਬਿੰਦੇ ॥੪੩॥ ਸਗਰੇ ਅਪਨੇ ਨਾਮ ਸੁਨਾਵੇ । ਪੁਨਿ ਆਗਮ ਕੇ ਹੇਤੁ ਬਤਾਵੇ । ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੁਮ ਕਰੁਨਾ ਕਰੀ । ਮਹਾਂ ਸੁਫਲ ਮਿਲਿਬੇ ਤੁਮ ਘਰੀ²³¹’ ॥੪੪॥ ਕਹਯੋ ਕਬੀਰ ਜੋਰਿ ਜੁਗ ਹਾਥ । ‘ਸੁਨਹੁ ਸਕਲ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਨਾਥ । ਬੇਣੀ, ਨਾਮੁ ਦੇਵ, ਰਵਿਦਾਸ । ਪੀਪਾ, ਸਧਨਾ, ਸੈਣ ਪ੍ਰਕਾਸ ॥੪੫॥ ਭੀਖਨ, ਧੀਨਾ ਅਰੁ ਜੈਦੇਵ । ਬਿੱਪ੍ਰ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਸ੍ਰੀਗੁਰਦੇਵ ! । ਪਰਮਾਨੰਦ, ਰਾਮਾਨੰਦ ਜਾਨੇ । ਮੈਂ ਜੁ ਕਬੀਰ, ਫਰੀਦ ਪ੍ਰਮਾਨੇ ॥੪੬॥ ਸੂਰਦਾਸ, ਜੁਤ ਪੰਦ੍ਰਹਿ

216. ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ।

217. ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਾਤਾ ।

218. ਅਗਨੀ

219. ਸਭ ਨੂੰ ।

220. ਮੋਹ ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

221. ਜੀਵ ਖਾਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

222. ਗੁਨਗੰਗਾਤਾ ।

223. ਕੀਤੇ ਦੇ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ।

224. ਅਮਾਨ=ਨਿਰਾਦਰ, ਸਮਾਨ=ਆਦਰ ਵਿਚ, ਸਮਾਨ=ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ (ਆਪ ਦੀ)

225. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ।

226. ਨਿਰਭਉ (ਜੋ ਭੀਰੂ ਨਾ ਹੋਵੇ) ।

227. ਗੁੱਝਿਆਂ ਤੋਂ ਗੁੱਝੇ ।

228. ਮੂੰਹ [ਸੋਸ, ਵਕ੍ਰ] ।

229. ਵਰ ਦਾਤੇ ।

230. ਮੋਖ ।

231. ਸੁਫਲ ਘੜੀ ।

ਕਹੀਐ । ਚਾਰ ਅਪਰ ਇਨ ਨਾਮ ਸੁ ਲਹੀਐ । ਮੂਸਨ, ਮਸਕਨ, ਸੰਮਨ ਏਹੇ । ਚੌਥੇ ਦਾਸ ਜਮਾਲ ਲਖੈ ਹੋ* ॥੪੭॥ ਅਥਿ ਆਗਮਨ ਕਾਜ²³² ਸੁਨਿ ਲੀਜਹਿ । ਉਰਬਿਚਾਰ ਪੁਨ ਪੂਰਨ ਕੀਜਹਿ । ਬੇਦ ਕਹੈ ਨਾਰਾਇਨ ਸ੍ਵਾਸ²³³ । ਕਮਲਾਸਨ ਸੁਭ ਕੀਨਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ॥੪੮॥ ਬਹੁਰ ਬਯਾਸ ਬਿਸਤਾਰ ਬਨਾਵਾ । ਨਰਨ ਉਧਾਰਨ ਹੇਤੁ ਉਪਾਵਾ²³⁴ । ਤਿਨ ਮਹਿ ਬਾਮ ਦੇਵਾ ਤੇ ਆਇ । ਸਾਖੀ ਲਿਖੀ ਮੁਨੀਨ ਬਿਬਾਦ ॥੪੯॥ ਤਿਨ ਬੇਦਨਿ ਕੋ ਦੂਸਰ ਰੂਪ । ਰਚਨ ਲਗੇ ਮਤੁ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੂਪ** । ਲਿਖਹੁ ਇਹਾ ਸਾਖੀ ਭਗਤਨਿ ਕੀ । ਭਈ ਬਾਰਤਾ ਜਿਮ ਪ੍ਰਭੁ ਜਨ ਕੀ²³⁵ ॥੫੦॥ ਕਲਿਜੁਗ ਘੋਰ ਮੰਦ ਮਤਿ ਜਾਨੇ । ਤਿਨ ਹਿਤ ਰਚਹੁ ਸੁਖੇਨ ਮਹਾਨੇ । ਇਸ ਮਹਿ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਇ ਹਮਾਰੇ । ਉਪਦੇਸ਼ਨ ਹਿਤ ਦਿਹੁ ਬਿਸਤਾਰੇ ॥੫੧॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਭਗਤਨਿ ਬਿਨਤੀ । ਹੇਤੁ ਲਿਖਾਵਨਿ ਕੀਨਸਿ ਗਿਨਤੀ । ‘ਸਭਿਹਿਨਿ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਰਮਾਯੇ । ‘ਪ੍ਰਥਮ ਜੁ ਤੁਮਨੇ ਕਛੁਬਨਾਯੇ ॥੫੨॥ ਸੋ ਨ ਚਢਾਵਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮਝਾਰੀ । ਰਚਹੁ ਅਬਹਿ ਇਸਕੇ ਅਨੁਸਾਰੀ । ਜਥਾ ਕ੍ਰੋਮ ਬਾਨੀ ਸੁ ਬਨਾਓ । ਪ੍ਰਥਕ ਪ੍ਰਥਕ ਬਿਚ ਰਾਗ ਲਿਖਾਓ ॥੫੩॥ ਸੁਨਿ ਹਰਖੇ ਸਭਿਭਗਤ ਬਿਸਾਲਾ । ‘ਧੰਨ ਧੰਨ’ ਉਚਰਹਿ ਤਿਸ ਕਾਲਾ । ਲਗੇ ਬਨਾਵਨਿ ਗਿਰਾ ਨਵੀਨ । ਬੈਠਿ ਸਮੀਪੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਬੀਨ ॥੫੪॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਜੇ ‘ਭਗਤਨ ਆਗਵਨ’ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਏਕ ਚੌਤ੍ਵਾਰਿਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੪੯॥

੪੨ [ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਈ]

ਦੋਹਰਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਅਰਜਨ²³⁶ ਸੁਨਹਿ, ਅਰਜਨ²³⁷ ਜਸੁ ਉਪਜਾਇ । ਸਮੈ ਦੁਪਹਿਰੀ ਲਗਿ ਗੁਰੂ ਬੈਠਿ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਵਾਇ ॥੧॥ ਚੌਪਈ ॥ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਪੁਨ ਚਲਿ ਆਵਹਿ । ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਦੱਛਨ ਸੀਸ ਨਿਵਾਵਹਿ । ਬੈਠਹਿ ਜਬਹਿ ਸੰਗਤਾਂ ਬ੍ਰਿੰਦ । ਦਰਸਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਚੰਦ ਮਨਿੰਦ ॥੨॥ ਹਰਿਮੰਦਰ ਮਹਿ ਹੁਇ ਦਰਬਾਰੇ । ਬਿਤਿ ਮਸੰਦ ਅਰਦਾਸ ਉਚਾਰੇ । ਆਇ ਉਪਾਇਨ ਪਾਇਨ ਅਰਪਹਿ । ਸੁਰ ਸਮੁਦਾਇ²³⁸ ਜਾਇ ਜਿਮ ਹਰਿ ਪਹਿ²³⁹ ॥੩॥ ਦਯਾ ਧਾਰਿ ਦਰਸਨ ਕੋ ਦੇਤਿ । ਸਿਖ ਦੇਖਤਿ ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਲੇਤਿ । ਏਕ ਜਾਮ ਤਹਿਬੈਠਿ ਬਿਤਾਵਹਿ । ਪੁਨ ਤੰਬੂ ਦਿਸਿਕੋਚਲਿ ਆਵਹਿ ॥੪॥ ਰਾਤਿ ਦਿਵਸ ਬੀਤਹਿ ਬਿਚ ਡੇਰੇ । ਸ਼ਬਦ ਬਨਾਇ ਲਿਖਾਇ ਘਨੇਰੇ । ਭਗਤਿ ਵਿਰਾਗ ਗਿਆਨ ਗੁਨ ਸਾਨੀ²⁴⁰ । ਨਾਨਾ ਬਿਧਿਨਿ ਬਨਾਵਹਿ ਬਾਨੀ ॥੫॥ ਇਸ

232. ਆਵਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ।

233. ਵੇਦ ਨੂੰ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਸ੍ਵਾਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

234. ਉਤਪਤ ਕੀਤਾ ।

235. ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਾਸਾਂ ਦੀ ।

236. ਬੇਨਤੀਆਂ ।

237. ਉੱਜਲ ।

238. ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ।

239. ਪਾਸ ।

240. ਮਿਲੀ ਹੋਈ

* ਗਿਆਨੀ ਜਨ ਚਉਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਚਾਰ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਮੂਸਨ, ਮਸਕਨ, ਜਮਾਲ, ਪਤੰਗ, ਏਥੇ ਮਸਕਨ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਪਤੰਗ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਦ ਮਸਕਨ ਤੇ ਮਸਕ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ=ਖੱਛਰ, ਪਤੰਗਾ । ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਪਾਠਾਤ੍ਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੀ ਹੈ ‘ਪਤੰਗ ਸੁ ਮੂਸਨ ਸੰਮਨ ਏਹੇ’ ।

† ਤਿੰਨਾਂ (ਵੇਦਾਂ) ਵਿਚ ਵਾਮ ਦੇਵ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਏਥੇ ਯਜੁਰ ਵੇਦ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸੂਤਰ ਉਪਨਿਖਦ ਆਦਿਕ ।

** ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਆਸ਼ਯ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ : ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਨ ਕੋਟਾਨਿ ਬਖਾਨ ਬਹੁ ਭਾਗਵਤ ਬੇਦ ਬਿਆਕਰਣ ਗੀਤਾ । ਸ਼ੇਸ਼, ਮਰਜੇਸ਼, ਅਖਲੇਸ਼, ਸੁਰ, ਮਹੇਸ਼, ਮੁਨਿ, ਜਗਤੁ ਅਰ ਭਗਤ ਸੁਰ ਨਰ ਅਤੀਤਾ । ਗਿਆਨੁ ਅਰੁ ਧਿਆਨੁ ਉਨਮਾਨ ਉਨਮਨ ਉਕਤਿ ਰਾਗ ਨਾਦਿ ਦਿਜ ਸੁਰਮਤਿ ਨੀਤਾ । ਅਰਧ ਲਗ ਮਾਤ੍ਰ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਅੱਖਰ ਮੇਕ ਅਗਮ ਅਤਿ ਅਗਮ ਅਗਾਧ ਮੀਤਾ ॥੪੪੦॥

(ਕਬਿੱਤ ਸਵੱਯੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਵਹਾਰੇ । ਕਿਤਿਕ ਦਿਵਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਜਾਰੇ । ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤ ਨਿਕੇ ਜਥੈ । ਕਹਿ ਗੁਰਦਾਸ ਬਿਸਮ ਉਰ²⁴¹ ਤਬੈ ॥੬॥ ‘ਪੰਚੋਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿ ਕੀ ਗਿਰਾ । ਅੰਤ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਧਰਾ । ਅਥਹਿ ਆਪ ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਨਾਮੁ । ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਕੇ ਧਰਹੁਭਿਰਾਮੁ ॥੭॥ ਦੀਖਤਿ ਇਹਾਂ ਭਗਤ ਨਹਿ ਕੋਈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਜੀ ਸੰਸੈ ਦਿਹੁ ਖੋਈ’ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤਬਿ ਬਾਕ ਬਖਾਨੇ । ‘ਜੇ ਚਿਤ ਚਾਹਤਿ ਇਸ ਕਹੁ ਜਾਨੇ²⁴² ॥੮॥ ਜੇ ਤਵ ਸਮੈ ਆਗਮਨ ਕੇਰੇ²⁴³ । ਪ੍ਰਾਤ ਦੁ ਘਟਿਕਾ ਆਉਅਗੇਰੇ । ਤਬਿਸੰਸੈ ਤੁਵ ਹੋਹਿ ਬਿਨਾਸੀ’ । ਸੁਨਿ ਗੁਰਦਾਸ ਲਹਯੇ ਸੁਖਰਾਸੀ ॥੯॥ ਵਹਿਰ ਕਨਾਤ ਕਿਤਿਕ ਬਲ ਤਯਾਗਾ । ਤਹਿ ਭਾਈ ਕੇ ਤੰਬੂ ਲਾਗਾ । ਲਿਖਨਿ ਸਮੈ ਹਜੂਰ ਚਲਿ ਆਵਹਿ । ਨਾਤੁਰ ਤਿਸ ਮਹਿ ਦਿਵਸ ਬਿਤਾਵਹਿ ॥੧੦॥ ਸੁਨਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਬਾਕ ਅਛੇਰੇ । ਤਬਿ ਭਾਈ ਗਮਨਜੇ ਨਿਜ ਡੇਰੇ । ਸੁਪਤਿ ਜਥਾ ਸੁਖ ਨਿਸਾ ਬਿਤਾਈ । ਰਹੀ ਜਾਮ ਕਿਯ ਸੋਚ ਬਨਾਈ ॥੧੧॥ ਗੁਰ ਫਿਗ ਪਹੁੰਚਨਿ ਸਮੈ ਲਖਾਯੇ²⁴⁴ । ਦ੍ਰੈ ਘਟਿਕਾਅਗੈ²⁴⁵ ਚਲਿ ਆਯੇ । ਤਿਸ ਛਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਚਹੁ ਦਿਸ ਮੈਂ । ਚਰਚਾ ਕਰਤਿ ਭਗਤ ਪ੍ਰਭੂ ਰਸ ਮੈਂ ॥੧੨॥ ਸਹਿਮ ਰਹਯੇ ਠਾਂਢੇ ਤਿਸ ਥਾਈਂ । ਜਹਿ ਦਰ ਹੁਤੇ ਆਇਥੇ ਜਾਈ²⁴⁶ । ਉਠੇ ਭਗਤ ਨਿਜ ਸਦਨ ਸਿਪੈਥੇ । ਤਬਿ ਗੁਰਦਾਸ ਸਰਬ ਦਰਸੈਥੇ²⁴⁷ ॥੧੩॥ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਆਦਿ ਜੇ ਸਗਰੇ । ਦੇਖਤਿ ਜਾਨੇ-ਅਬਿ ਇਹ ਡਗਰੇ²⁴⁸ - । ਧਾਇ ਪਰਯੋ ਚਰਨਨਿ ਸਭਿਹੀ ਕੇ । ਜੋਰਿ ਹਾਥ ਬੰਦਨ ਕਰਿ ਨੀਕੇ ॥੧੪॥ ਤਬਿ ਸਭਿ ਭਗਤਨਿ ਇਸ ਕੇ ਬੰਦਯੋ । ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਅਧਿਕ ਅਨੰਦਯੋ । ਨਿਜ ਨਿਜ ਨਾਮ ਸੁਨਾਵਨਿ ਕਰਯੋ । ਮਿਲੇ ਸਕਲ ਉਰ ਸੰਸੈ ਹਰਯੋ ॥੧੫॥ ਬਹੁਰ ਆਪਨੇ ਧਾਮ ਸਿਧਾਰੇ । ਡਰ ਧਰਿ ਕਰਿ ਗੁਰਦਾਸ ਬਿਚਾਰੇ । -ਹਮ ਫਿਗ ਪਹੁੰਚਹੁ, ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਯੋ । ਮੈਂ ਨਹਿ ਗਯੋ ਨ ਦਰਸਨ ਪਾਯੋ-॥੧੬॥ ਤਬਿ ਤੂਰਨ ਹੀ ਨਿਕਟ ਪਯਾਨਾ । ਬੰਦਨ ਕੀਨਿ ਬੰਦਿ ਜੁਗ ਪਾਨਾ । ਮਹਿਮਾ ਲਖੀ ਮਹਿਦ ਮਹੀਯਾਨਾ²⁴⁹ । ਖਰੇ ਹੋਇ ਗੁਰ ਸੁਜਸੁ ਬਖਾਨਾ ॥੧੭॥ ‘ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੇ ਤੁਮ ਆਕਾਰਾ । ਸਰਗੁਨ ਰੂਪ ਬਿਸ਼ਨੁ²⁵⁰ ਤਨ ਧਾਰਾ* । ਸਤਿਜੁਗ ਮਹਿ ਬਾਵਨ ਬਪੁ ਪਾਵਨਿ²⁵¹ । ਮਾਪੇ ਤੀਨ ਲੋਕ ਤ੍ਰੈ ਪਾਵਨਿ²⁵² ॥੧੮॥ ਤ੍ਰੈ ਰਘੁਵਰ ਰੂਪ ਸੁਹਾਵਨ । ਘਾਇ

241. ਅਸਚਰਜ ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ।

242. ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆਂ ।

243. ਤੇਰੇ ਆਵਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ ।

244. ਜਾਣਿਆਂ ।

245. ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਪਹਿਲੋਂ ।

246. ਆਵਣ ਜਾਣ ਦਾ ।

247. ਸਭ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ।

248. ਰਾਹ ਪੈ ਚਲੇ ਹਨ [ਡਗਰੇ=ਰਾਹ ਪੈਣਾਂ] ।

249. ਵਡਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ।

250. ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ।

251. ਸਰੀਰ ਧਾਰਿਆ ।

252. ਤਿੰਨ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ।

* ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਅਪਣੇ ਨੁਕਤਾ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :- ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਰੂਪ ਹੋਇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਯਾ । (ਵਾ: ੬, ਪੰ: ੨) । ਪੁਨ : ਧੰਨ ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਕਾਰ ਬਨਾਇਆ, (ਵਾ: ੬, ਪੰ: ੧੬) । ਪੁਨ : ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਉ (ਵਾ: ੧੩, ਪੰ: ੨੫) । ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ-ਬਿਸ਼ਨੈ ਦਸ ਅਵਤਾਰ ਨਾਵ ਗਣਾਇਆ ॥ ਕਰ ਕਰ ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰ ਵਾਦ ਵਧਾਇਆ (ਵਾ: ੧੪, ਪੰ: ੪) । ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਇਸੇ ਰਾਸ ਦੇ ਅੰਸੂ ੫੪ ਅੰਕ ੧੮ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸਨ ਕਿ ਜਨਕ ਦਾ, ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ-‘ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅਚਰਜ ਜਿਸ ਚਰਿਤਾ । ਸਭਿ ਜਗ ਕਰਤਾ ਭਰਤਾ ਹਰਤਾ ॥੧੭॥ ਧਰਯੋ ਆਨਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਰੂਪਾ’

ਅਗਿਨ²⁵³ ਰਾਖਸ਼ ਯੁਤ ਰਾਵਨ । ਦ੍ਰਾਪੁਰ ਹੋਏ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਰਾਰੀ । ਸ਼ੱਤ੍ਰੁਨ ਸੈਨ ਅਸੰਖ ਸੰਘਾਰੀ ॥੧੯॥ ਅਥਿ ਕਲਿਜੁਗ ਕੇ ਕਾਲ ਨਿਹਾਰਾ । ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਆਪਨਿ ਕੋਧਾਰਾ । ਹਮ ਨਰ ਮੰਦਮਤੀ ਨਹਿਜਾਨੈ । ਤੁਮਰੀ ਮਹਿਮਾ ਮਹਿਦ ਮਹਾਨੈ ॥੨੦॥ ਬਖਸ਼ਹੁ ਭੂਲ ਦਯਾ ਸਿੰਧੁ ਮੇਰੀ । ਦਾਸ ਜਾਨਿ ਰਖਿ ਲਾਜ ਬਡੇਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਕੈ ਤਿਸ ਕਾਲਾ । ਬੋਲੇ ਹੋਇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਿਸਾਲਾ ॥੨੧॥ ‘ਤੁਝ ਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਸੁਨਹੁ ਬਡਭਾਰੇ ! । ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਲੀਜਹਿ ਅਥਿ ਮਾਂਗੇ । ਤੁਝ ਤੇ ਨਹੀਂ ਅਦੇਯ ਹਮਾਰੇ । ਸੇਵਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਮਹੁ ਪਿਆਰੇ’ ॥੨੨॥ ਤਬਿ ਕਰ ਜੋਰਿ ਕਹਯੋ ਗੁਰਦਾਸ । ‘ਭਗਤ ਜੁ ਆਵਤਿ ਹੈ ਤੁਮ ਪਾਸ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਆਪ ਜਥਾ ਤਿਨ ਦਰਸਹੁ । ਚਰਚਾ ਕਰਹੁ ਸਰੀਰ ਸਪਰਸ਼ਹੁ ॥੨੩॥ ਤਥਾ ਦਰਸ ਸੈ ਤਿਨ ਕੇ ਪਾਉਂ । ਗਾਜਾਨ ਵਾਕ ਕੇ ਕਹੋਂ ਕਹਾਉਂ’ । ਸੁਨਤਿ ‘ਤਥਾਸਤੁ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਹਯੋ । ਸੁਨਿ ਗੁਰ ਵਾਕ ਅਨੰਦ ਉਰ ਲਹਯੋ ॥੨੪॥ ਬਹੁਰ ਲਿਖਾਵਨਿ ਲਗੇ ਮੁਕੰਦ । ਭਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਸ਼ਬਦ ਸੁ ਖਿੰਦ । ਜਬਹਿ ਰਾਗ ਕੇ ਭੋਗ ਸੁ ਆਵੈ । ਤਬਹਿ ਭਗਤ ਨਿਜ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਵੈ ॥੨੫॥ ਦਾਸ ਸਿੱਖ ਕੇ ਅਪਰ ਨ ਜਾਇ । ਗੁਰ, ਗੁਰ ਦਾਸ, ਭਗਤ ਸਮੁਦਾਇ । ਜਿਸ ਭਵਜਲ ਮਹਿ ਜੀਵ ਦੁਹੇਲੇ । ਕਰਹਿ ਤਿਨਹੁ ਹਿਤ ਤਰਨ ਸੁਹੇਲੇ* ॥੨੬॥ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਜਿਮ ਉਚਰ ਸੁਨਾਵਹਿ । ਭਾਈ ਲਿਖਿਤ ਬਾਯੁ ਸਮ

253. ਅਣਗਿਨਤ ।

* ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ, ਅਨਹੋਣੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ । ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ‘ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਜਗਤ’ ਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਇਸ ਅਮਨੇ ਪਰ ਹੈ ਕਿ ਮਰਣ ਦੇ ਬਾਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਜੀਵਕਲਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੁ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਬਾਦ ਰੂਹ ਜਾਂ ਭੋਰ ਜਾਂ ਜੀਉ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ । ਆਤਮਕ ਅਰੂੜ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਉੱਚਤਾਈ ਵਿਚ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਜਗਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ, ਮੇਲ ਜੋਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੀ ਸੂਦੇਸ਼ੀ ਆਤਮ ਵਿੱਦਯਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਬੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਹੋਛੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਬੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਧੀਨ ਕੌਮਾਂ ਬੇਵਸੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਤੱਤ੍ਵ ਬਿਚਾਰ ਦੇ ਭਜਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ, ਬਲਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਾਇੰਸਵੇਤਾ ਮੰਨ ਰਹੇ ਹਨ ਅਰ ਦਾਇਰੇ ਬੰਨ੍ਹ-ਬੰਨ੍ਹ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਬੈਠ-ਬੈਠ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਸੰਦੇਸ਼ੇ ਆਦਿ ਕਰਤਬ ਕਰਕੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤੀ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਕੁੱਝ ਅਚਰਜ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜਾਕੇ ਪਹਿਲਾ ਸੰਚਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜਿਸ ਭੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹ ਲਿਆਂਦਾ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਜੋ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ । ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦ, ਭਜਨ, ਆਭੰਗ ਪੁਰਾਤਣ ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਲਿਪੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਬੀ ਹੈਸਨ । ਪਰੰਤੂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚ ਨੁਸਖਿਆਂ ਦੇ ਪਾਠ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਨਿਰਣੇ ਕਰਨਾ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਠੀਕ ਹੈ? ਕਠਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਕਈ ਤ੍ਰੀਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅੱਪੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਾਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ, ਉੱਜਲ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜ਼ਰੂਰ । ਪਰੰਤੂ ਏਥੇ ਕੰਮ ਹੈਸੀ ਆਤਮਕ, ਤੇ ਧੁਵਾ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ‘ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ’ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਮੂਲੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤਕੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸਦਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਮਝਿਆ । ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਸੁਧਵਾ ਲੈਣੀ ਯਾ ਸਹੀ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਚਰਵਾ ਲੈਣੀ, ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨ ਦਾ ਇਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ । ਦੂਸਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਆਪੂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਮਦਦ ਦੇਣੀ ਬੀ ਅਸਚਰਜ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਕੰਮ ਭਗਤ ਜੀ ਛੋਟੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਕਰ ਗਏ ਸੇ ਉਸੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਗੁਰ ਜਯੋਤੀ ਆਪ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਆਤਮ ਵਿੱਦਯਾ ਦੇ ਅਭਯਾਸੀ ਪਾਰਲੌਕਿਕ ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ)

ਜਾਵਹਿ । ਤੂਰਨ ਲਿਖਹਿ ਅਟਕ ਨਹਿ ਪਰੈ । ਬੇਰੇ ਕਾਲ ਕਾਜ ਬਹੁ ਕਰੈ ॥੨੭॥ ਆਸੈ ਸਬਦਨਿ ਕੇ ਜਥਿ ਜਾਨਹਿ । ਨਾਹਿ ਤ ਗੁਰ ਕੇ ਬੂਝਨ ਨਾਨਹਿ । ਤਬਹਿ ਲਿਖਹਿ ਤਤਕਾਲ ਲਿਖਾਰੀ²⁵⁴ । ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਸੁਭ ਜਥਾ ਉਚਾਰੀ ॥੨੮॥ ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਨੁ ਆਇ ਮੱਧਯਾਨਾ²⁵⁵ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਗਏ ਸੁਧਾਸਰ ਥਾਨਾ । ਦੇ ਦਰਸਨ ਬਹੁਰੇ ਮੁਰਿ ਆਏ । ਜਾਮ ਦਿਵਸ ਬੈਠੇ ਹਰਖਾਏ ॥੨੯॥ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਰੀ ਬਨਾਵਨਿ । ਉਚਰਤਿ ਮੁਖਤੇ ਹੇਤ ਲਿਖਾਵਨਿ । ਆਦਿ ਅੰਤ ਧਰਿ ਏਕ ਸਲੋਕ । ਮਹਿਮਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੁਖ ਓਕ ॥੩੦॥ ਲਿਖਿ ਪਠਿਕੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਾ ਭਾਈ । ਕਹਿਨਿ ਲਗਯੋ 'ਬਹੁ ਰੁਚਿਰ ਬਨਾਈ । ਸੁੰਦਰ ਪਾਠ ਅਰਥ ਜਹਿ ਰਾਖਾ' । ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੁਨ

(ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦਾ ਬਾਕੀ)

ਨਿਸਚੇ ਸੰਭਵ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨਾਂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਤਜਰਬੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਾਰਲੋਕਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਕੇ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕੀ ਬਾਣੀਆਂ ਆਪ ਰਚ ਰਚ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂਵ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅਸਲ ਨੂੰ ਗਲਤ ਮਲਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਚਯ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਜੇ ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਚਖੰਡ ਪਿਆਨਾ ਕੀਤਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਨਰਥ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ । ਮਾਨੁੱਖੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪੜਤਾਲ ਤੇ ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਤੇ ਪੜਤਾਲ ਆਸਾਨ ਸੀ, ਤੇ ਆਤਮਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਹ ਆਪ ਆਤਮ ਤੱਤਵੇਤਾ ਤੇ ਪਰਮ ਪਰਾਵਰ ਨਾਥ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਰਿਆਂ ਹੀ ਨਿਰਣਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਸੀ । ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਖੇਪ ਬੇਹੱਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਛਾਟ ਕਰਕੇ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਆਤਮ ਬਲ ਨਾਲ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਸਹੀ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੱਧ, ਨਿਰਸੰਸੇ ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਚਾੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਬੀ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਓਹ ਆਖੇਪ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਬੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਨਵੀਨ ਬਾਣੀ ਬੀ ਕੋਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਚਕੇ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ੇ, ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਵ, ਤੇ ਅੰਤ ਉੱਚ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਰ ਸਾਈਂ ਦਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭਾਵ ਆ ਗਏ ਹਨ । ਭਾਈ ਸੰਕਰ ਦਿਆਲ ਜੀ ਫੈਜ਼ਾਬਾਦੀ ਆਪਣੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਦੀਬਾਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ' ਇਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਿਖਯਾ ਦਾਤਾ ਰੱਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਤੇ ਇਲਹਾਮੀ ਸਿਖਯਾ ਦਾਤੇ (ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਨਬੀ ਆਦਿ) ਆਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਵੱਲੋਂ ਬਾਣੀ ਉੱਤਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਜਿਤਨੇ ਐਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਏਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਦੀਆਂ ਕਾਇਮ ਮੁਕਾਮ ਵਜਕਤੀਆਂ ਸਨ । ਅਖੀਰ ਕਲਯੁਗ ਵਿਚ ਉਹ 'ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ' ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਕਹਾਈ । ਇਸ ਜਯੋਤੀ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਧਾਰਕੇ ਬੀ ਸਰੀਰ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ—'ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਮੇਸਰ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ'॥ ਪੁਨ—'ਬੀਜਉ ਸੂਝੈ ਕੇ ਨਹੀ ਬਹੈ ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ' ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸੰਕਰ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਮਹਾਨਤਾ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਜੋ ਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਰਚੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਉਹ ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਜੀ ਦੇ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਣੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—'ਭਗਤਿ ਜਨਾ ਕੀ ਉਤਮ ਬਾਣੀ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਰਹੀ ਸਮਾਈ'॥

254. ਭਾਵ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ।

255. ਦੁਪਹਿਰੇ ।

ਬਚ ਭਾਖਾ ॥੩੧॥ ‘ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀਰਤਿ ਠਾਨੀ । ਹੁਚਿਰ ਬਿਭੂਖਨ ਤਿਸੁ ਗੁਰਬਾਨੀ । ਜੇ ਇਹੁ ਬਾਵਨ ਬਰਨੀ ਬਨੀ²⁵⁶ । ਸੁਭਾਤਿਜਰਾਉ ਹੀਰਨਿਮਨੀ²⁵⁷ ॥੩੨॥ ਜੇਬ ਜਵਾਹਰ²⁵⁸ ਜਰਜੇ ਜਰਾਉ । ਤਿਹ ਜੇਵਰ ਕੇ ਸਮ ਛਬਿ ਪਾਉ । ਪਾਠਕ²⁵⁹ ਭੁਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਦਾਤਾ । ਹਲਤਿ ਪਲਤਿ ਸੁਖ ਜਿਨ ਰਸ ਜਾਤਾ’ ॥੩੩॥ ਕਹਤਿ ਸੁਨਤਿ ਬਚ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰੇ । ਭਈ ਜਾਮਨੀ ਤਮ ਘਨ ਸਾਰੇ²⁶⁰ । ਭਾਈ ਗਯੋ ਆਪਨੇ ਡੇਰੇ । ਗੁਰੂ ਬਿਚਾਰਨਿ ਕੀਨਿ ਬਡੇਰੇ ॥੩੪॥—ਜਿਸਕੋ ਪਠਹਿ ਸਿੱਖ ਕਰਿ ਨੇਮ । ਕੰਠ ਕਰੈ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਜੁਤਿ ਪ੍ਰੇਮ । ਜਿਮ ਗੀਤਾ ਸਭਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਸਾਰ । ਬੇਦ ਸਾਰ ਤਿਮ ਲੇਹਿ ਨਿਕਾਰ* ॥੩੫॥ ਨਰਨ ਉਧਾਰਨ ਹਿਤ ਅਸ ਬਾਨੀ । ਚਹਿਯਹਿ ਰਚੀ ਮਹਿਦ ਸੁਖ ਦਾਨੀ— । ਜਾਮ ਜਾਮਨੀ ਜਾਗਹਿ ਜਾਵਤ । ਇਹੀ ਬਚਾਰ ਕਰਤਿ ਰਹਿ ਤਾਵਤ ॥੩੬॥ ਬਹੁਰ ਜਥਾ ਸੁਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਏ । ਜਿਨ ਬਹੁ ਦਾਸਨਿ ਕੇ ਦੁਖ ਖੋਏ । ਜਾਮ ਨਿਸਾ ਤੇ ਜਾਗਤਿ ਸ੍ਰਾਮੀ । ਕਰੀ ਸੋਚ ਸਭਿ ਅੰਤਰ ਜਾਮੀ ॥੩੭॥ ਦੰਤ ਧਾਵਨੀ²⁶¹ ਕੀਨਿ ਬਨਾਇ । ਪੁਨ ਗਮਨੇ ਗੁਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ । ਤੰਬੂ ਭਾਈ ਕੇ ਤਬਿ ਆਏ । ਚਲੇ ਤਾਂਹਿ ਕੋ ਸਾਥ ਰਲਾਏ ॥੩੮॥ ਰਾਮ ਸਰੋਵਰ ਤੀਰਥ ਤੀਰ । ਕੀਨਿ ਸ਼ਨਾਨ ਗੁਰੂ ਗੰਭੀਰ । ਪੁਨ ਤਿਹ ਠਾਂ ਗੁਰਦਾਸ ਸ਼ਨਾਨ । ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰ ਕਰਿ ਥਿਤਿ ਤਿਸ ਥਾਨਾ ॥੩੯॥ ਰਾਮ ਤਾਲ ਕੀ ਕੋਨ ਇਸਾਨ²⁶² । ਇਕ ਬਦਰੀ²⁶³ ਸੁਭ ਖਰੀ ਸਥਾਨ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧੁ ਅਵਿਲੋਕਨਿ ਕੀਨੇ । ਤਿਸ ਤਰੁ ਕੇ ਤਰ ਤਬਿ ਆਸੀਨੇ²⁶⁴ ॥੪੦॥ ਸਨਮੁਖ ਬੈਠਿ ਗਯੋ ਗੁਰਦਾਸ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀਨਸਿ ਬਾਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ‘ਸਮਾਂ ਘੋਰ ਕਲਿਜੁਗ ਕੋ ਆਯੋ । ਕਟਕ ਬਿਕਾਰਨਿ ਕੋ ਜਗ੍ਹਾ²⁶⁵ ਛਾਯੋ ॥੪੧॥ ਤਿਨ ਕੋ ਪਾਇ ਪਾਪ ਨਰ ਕਰਿਈ । ਅੰਤ ਕਾਲ ਬਿਚ ਨਰਕ ਸੁਪਰਿਈ । ਭੋਗ ਮਹਾਂ ਦੁਖ ਸੰਮਤ ਘਨੇ । ਤਹਾਂ ਸਹਾਇਕ ਕੋਇ ਨ ਬਨੇ ॥੪੨॥ ਜਿਨ ਹਿਤ ਪਾਪਨਿ ਕਰਤਿ ਅਨੇਕ । ਤਿਨ ਮਹਿ ਤਹਾਂ ਨ ਪਹੁੰਚੇ ਏਕ²⁶⁶ । ਬਹੁ ਦੂਤਨਿ** ਤੇ ਲਹੈ ਸਜਾਈ । ਭੋਗ ਪਾਪ ਫਲ ਪੁਨ ਨਿਕਸਾਈ ॥੪੩॥ ਸ਼ਸ਼ਿਕਰ²⁶⁷ ਸੋ ਮਿਲਿਤ੍ਰੁਨਿ ਮਝਾਰੀ । ਆਇਪਰਤਿ ਦੁਖ ਪਾਵਤਿ ਭਾਰੀ । ਅੰਨ ਤ੍ਰਿਨਿ ਮਹਿ ਮਿਲਿ ਸੋ ਜਾਇ । ਪੁਨ ਦੇਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਮੁਖ ਖਾਇ ॥੪੪॥ ਦੰਤਨ ਤਰੇ ਕਸ਼ਟ ਕੋ ਪਾਵਹਿ । ਪੁਨਹ ਉਦਰ

256. ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਬਣੀ ਹੈ ।

257. ਮਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ।

258. ਸ਼ੋਭਾ ਵਾਲਾ ਰਤਨ ।

259. ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ।

260. ਸਾਰੇ ਸੰਘਣਾ ਅੰਨ੍ਹੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

261. ਦਾਤਣ ।

262. ਪੂਰਬ ਤੇ ਉੱਤਰ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ।

263. ਬੇਰੀ ।

264. ਇਸਥਿਤ ਹੋਏ ਬੈਠੇ ।

265. ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਜੋਗ ਵਿਚ ।

266. ਭਾਵ ਇਕ ਸੰਬੰਧੀ ਬੀ ।

267. ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਕਿਰਨ ।

* ਕੇਵਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮਾਤ੍ਰ-ਵਡਿਆਈ-ਅਰਥ ਸਮਝਣੇ ਚਾਹੀਏ । ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ, ਚੰਦ, ਸੂਰ, ਅਗਨੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਹਨ, ਹਾਂ, ਉਪਨਿਖਦਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ । ਬੇਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਵਿ ਜੀ ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹਨ । (ਦੇਖੋ ਇਸੇ ਰਾਸ ਦਾ ਅੰਸੂ ੪੧ ਅੰਕ ੨੬ ਤੇ ਉਸਦੀ ਟ੍ਰਕ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਸੇ ਸਿੱਧੇ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸੇ ।

** ਪਾ:ਦੂਖਨਿ ।

ਮਹਿ ਜਾਇ ਸਮਾਵਹਿ । ਤਹਿ ਜਨਰਾਗਨਿ ਤੇ ਤਪਤਾਇ । ਪ੍ਰਥਕ ਹੋਇ ਰਸ ਤਹਿ ਮਿਲਿ ਜਾਇ ॥੪੫॥ ਜਾਇ ਨਸਾ²⁶⁸ ਮਹਿ ਰੁਧਿਰ ਬਨੈ ਹੈ । ਏਮਹੀ ਸਪਤ ਧਾਤ ਮਹਿ ਜੈ ਹੈ । ਪੁਨਹ ਰੇਤ²⁶⁹ ਸੋ ਮਿਲਿ ਨਿਕਸਾਵਹਿ । ਛਿੰਦੁ ਜੋਨਿ ਕੇ²⁷⁰ ਤਬਿ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਾਵਹਿ ॥੪੬॥ ਗਰਭ ਬਿਖੈ ਦੁਖ ਗਿਨੇ ਨ ਜਾਂਹੀ । ਬਿਸ਼ਟਾ ਮੂਤ੍ਰ ਮਿਲਜੋ ਬਸ²⁷¹ ਤਾਂਹੀ । ਜਬਿ ਨਿਕਸਤਿ ਪੁਨਿ ਜੋਨੀ ਦ੍ਰਾਰਾ । ਛਿੰਦੁ ਛੋਟਿ ਦੁਖ ਲਹਤਿ ਅਪਾਰਾ ॥੪੭॥ ਇਮ ਜਨਮੋਂ ਤਨ ਪਾਇ ਬਹੋਰੀ । ਮਰਹਿ ਫੇਰਿ ਕਰਿ ਕਰਿ ਅਘ ਘੋਰੀ । ਤਨਕ ਮਾਤ੍ਰ ਸੰਕਟ ਇਹ ਕਹੇ । ਗਿਨੇ ਨ ਜਾਇ ਜਿਤਕ ਇਹ ਲਹੇ ॥੪੮॥ ਯਾਂਤੇ ਰਚਹਿ ਏਕ ਅਸ ਬਾਨੀ । ਨਿਤ ਜਿਸ ਪਠਤਿ ਹੋਹਿ ਅਘ ਹਾਨੀ । ਰਿਦੇ ਬਸਾਇ ਕਮਾਵੈ ਜੋਈ । ਬਹੁਰ ਨ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤਿਸ ਹੋਈ ॥੪੯॥ ਇਤਯਾਦਿਕ ਬਹੁ ਬਾਕ ਬਿਲਾਸੇ । ਉਪਕਾਰੀ ਗੁਰ ਕੀਨਿ ਪ੍ਰਕਾਸੇ । ਇਤਨੇ ਮਹਿ ਪ੍ਰਭਾਤਿ ਹੁਇ ਆਈ । ਭਯੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਚਿਰੀ ਚੁਹਕਾਈ²⁷² ॥੫੦॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਭਗਤਨ ਕੋ ਆਗਮਨ' ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਦ੍ਰੈ ਚੱਤੁਰੰਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੪੨॥

੪੩ [ਸੁਖਮਨੀ । ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ] ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਾਮਤਾਲ ਈਸਾਨ ਦਿਸ²⁷³ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲ । ਰਚਨਿ ਲਗੇ ਤਬ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਸੁਖ ਕਰਤਿ ਨਿਹਾਲ ॥੧॥ ਚੌਪਈ॥ ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼ਲੋਕ²⁷⁴ ਗੁਰੂ ਪਗ ਬੰਦੇ । ਕੀਨਿ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਬਿਲੰਦੇ । ਪ੍ਰਭੁ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਫੇਰ । ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਮਹਿ ਰਚੀ ਬਡੇਰਾ ॥੨॥ ਨਾਮ ਮਹਾਤਮ ਮਹਿਦ ਮਹਾਨਾ । ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਖਾਨਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨੀ ਉਰ ਭਗਤ ਵਿਰਾਗੀ । ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਜਿਨ ਕੀ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ॥੩॥ ਕਹਯੋ ਮਹਾਤਮ ਅਤਿ ਤਿਨਕੇਰਾ । ਸੰਤਨਿ ਰਿਪੁ ਕੋ²⁷⁵ ਕਸ਼ਟ ਬਡੇਰਾ । 'ਨਿਰਗੁਨ ਆਪ ਸਰਗੁਨ ਭੀ ਓਹੀ । ਕਲਾਧਾਰ ਜਿਨ ਸਗਲੀ ਮੋਹੀ' ॥੪॥ ਤੱਤ੍ਰ ਮਸੀ²⁷⁶ ਬਾਕ ਇਹ ਭਾਖਾ । ਇਮ ਸੂਤਿ ਸਾਰ ਆਨਿ ਸਭਿ ਰਾਖਾ* । ਕਰਿ ਸੁਖਮਨੀ ਅੰਤ ਮਹਿ ਆਪੂ । ਕਹਯੋ ਮਹਾਤਮ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਤਾਪੂ ॥੫॥ ਸਭਿ ਤੇ ਉਚ ਪਾਇ ਅਸਥਾਨ । ਨਿਤਪਾਠਕ ਮਿਟਿ ਆਵਨਿ ਜਾਨਿ । ਮੈਂ ਮਹਿਮਾ ਕਯਾ ਕਰਵ ਬਖਾਨੀ । ਗੁਰ ਸਰਬੱਗ ਕਹੀ ਸੁ ਮਹਾਨੀ²⁷⁷ ॥੬॥ ਪ੍ਰਤ ਸਮੇਂ ਇਕ

268. ਨਾੜੀ ।

269. ਬੀਰਜ [ਸੰਸ: ਰੇਤਸੁ] ।

270. ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗ ਦੇ ਛੇਕ ਵਿਚ ।

271. ਵਸਦਾ ਹੈ ।

272. ਪੰਛੀ ਬੋਲੇ ।

273. ਪੂਰਬ ਉੱਤਰ ਦੀ ਵਿਚਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ।

274. ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ।

275. ਸੰਤ ਦੇ ਦੇਖੀ ਨੂੰ ।

276. ਭਾਵ ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ।

277. ਬੜੀ (ਮਹਿਮਾ) ।

† ਇਹ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਕਵਿ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗਾ ਭੈਦਾਇਕ ਨਕਸ਼ਾ ਬੱਧਾ ਹੈ ।

* ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਸੁਖਮਨੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੂਤੀ ਦਾ ਸਾਰ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਰਮਾਯਾ ਹੈ: 'ਉਤਮ ਸ਼ਲੋਕ ਸਾਧ ਕੇ ਬਚਨ ॥ ਅਮਲੀਕ ਲਾਲ ਏਹਿ ਰਤਨ' ॥ ਜਿਸਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ (ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਆਏ) ਏਹ ਅਮੋਲਕ ਰਤਨ ਹਨ, ਜੋ ਉਤਮ ਸ਼ਲੋਕ ਹੋ ਕੇ ਸਾਧੂ ਬਚਨ (ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟੇ ਹਨ) ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤੱਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਅਸਾਂ ਨੇ ਆਪ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਹਾਂ ਤੱਤ੍ਰ ਗਜਾਨ ਨਾਲ ਜੋ ਉਪਨਿਖਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਜਿੰਦਾਵਸਤ੍ਰ, ਸਾਮ, ਕੁਰਾਨ, ਅੰਜੀਲ ਦੇ ਓਹ ਵਾਕ ਜੋ ਸੱਤ ਹਨ ਮਿਲਨਗੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਰ ਕੱਢਕੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ । ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਈ ਵੇਖੋ ਇਸੇ ਰਾਸ ਦੇ ਅੰਸੂ ੪੧ ਅੰਕ ੫੦ ਤੇ ਅੰਸੂ ੪੨ ਅੰਕ ੨੬ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਟੁਕ ।

ਮਨ ਕਰਿ ਪਾਠ । ਮਿਟਹਿ ਪਾਪ ਕ੍ਰਿਤ ਜਾਮ ਜੁ ਆਨ²⁷⁸ । ਜਨਮ ਮਰਨ ਤਿਨਕੇ ਕਟਿ ਜਾਇ । ਪਨਿ ਪ੍ਰਭੁ ਚਰਨਨਿ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥੭॥ ਜਹਾਂ ਬੈਠਿ ਸੁਖਮਨੀ ਉਚਾਰੀ । ਤਿਸ ਕੇ ਦਰਸਨ ਹੁਇ ਫਲ ਭਾਰੀ† । ਸਭਿ ਲਿਖਵਾਇ ਉਠੇ ਗੁਰ ਪੂਰੇ । ਪਰਉਪਕਾਰ ਚਰਿਤ ਜਿਨ ਰੂਰੇ ॥੮॥ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਬਾਨੀ । ਲਿਖਵਾਇ ਰਚਿ ਰਚਿ ਗੁਨਖਾਨੀ । ਬਹੁਰ ਕਥਾ ਐਕੈ ਇਕ ਹੋਈ । ਬਰਨੀ ਬਨੈ²⁷⁹ ਇਹਾਂ ਅਥਿ ਸੋਈ ॥੯॥ ਰਾਮਕਲੀ ਸੁਭ ਰਾਗ ਮਝਾਰ । ਡੋਮ²⁸⁰ ਬਨਾਈ ਲਿਖੀ ਸੁ ਵਾਰ । ਲੱਧਾ ਸਿੱਖ ਤਿਨਹੁ ਲੇ ਆਵਾ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰਿਵਾਵਾ ॥੧੦॥ ਸੁਨਿ ਸਿੱਖਨਿ ਬੂਝੀ ਸਭਿ ਗਾਥਾ । ‘ਸਰਬ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਕਹਹੁ ਹਮ ਸਾਥਾ’ । ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੋਤਨਿ ਤੇ ਸਕਲ ਪ੍ਰਸੰਗ । ਕੀਨਿ ਉਚਾਰਨ ਹਿਤਕੇ ਸੰਗ ॥੧੧॥ ਹੁਤੇ ਡੂਮ²⁸¹ ਬਲਵੰਡ ਮਹਾਨਾ । ਸੱਤਾ ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੁਜ²⁸² ਸੁਜਾਨਾ । ਦਾਰਿਦ ਤੇ ਦੁਹੀਅਨਿ ਦੁਖ ਪਾਯੋ । ਕਰੇਯਤਨ ਧਨ ਹਾਥ ਨ ਆਯੋ ॥੧੨॥ ਤਬਿ ਬਲਵੰਡ ਦੇਸ ਕਿਤ ਗਯੋ । ਫਿਰਯੋ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਦਰਬ ਨ ਪਯੋ । ਸੱਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸ ਰਹਯੋ ਹੈ । ਕਰਹਿ ਕੀਰਤਨ ਅਨੰਦ ਲਹਯੋ ਹੈ ॥੧੩॥ ਸੁਖ ਸੋ ਕੀਨਸਿ ਨਿਜ ਗੁਜਰਾਨ । ਪਾਇ ਦਰਬ ਕਰਿ ਪਹਿਰਨ ਖਾਨ । ਕਿਤਕ ਸਿੱਖਯ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਵਹਿ । ਸਤਿਗੁਰ ਘਰਤੇ ਸਭਿਕੁਛ ਪਾਵਹਿ ॥੧੪॥ ਫਿਰਿ ਬਲਵੰਡ ਬਿਦੇਸ ਮਝਾਰੇ । ਨਿਰਧਨ ਹੀ ਆਯੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ । ਦੁਖੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਬਹੁ ਅਕੁਲਾਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜਸ ਕਵਿਤ ਬਨਾਯੋ ॥੧੫॥ ਕਥਿਤਾ। ‘ਆਯੋਨਿਜਦੁਆਰੇ, ਦਯਾ ਕਲਪਤਰ ਬਾਰੇ²⁸³ ਭਾਰੇ ਬਿਰਦ ਬਿਲੰਦ, ਦੀਨ ਦਰਦ ਬਿਦਾਰੇ ਹੋ । ਦੋਪਤੀ ਉਧਾਰੀ, ਗਜ ਗ੍ਰਾਹ²⁸⁴ ਤੇ ਛੁਟਾਰੀ, ਭੀਰ ਰਾਖਸ਼ਨਿ ਮਾਰੀ ਵੈਰੀ ਦੇਵਨਿ ਨਿਹਾਰੇ ਹੋ²⁸⁵ । ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਮੋਚਨ, ਬਿਲੋਚਨ ਸੁ ਪੁੰਡਰੀਕ²⁸⁶, ਪੋਚ ਬਲਮੀਕ ਜਸ ਸੋਚ ਕੀਯੋ ਚਾਰੇ ਹੋ²⁸⁷ । ਗਨਕਾ ਗਿਨੀ ਹੈ ਕੌਨ ਤੀਰਥ ਪਰਸ ਆਈ, ਜੈਸੇ ਏ ਉਧਾਰੇ ਤੈਸੇ ਮੋਹਿ ਕੋ ਉਧਾਰੇ ਹੋ’ ॥੧੬॥ ਚੌਪਈ ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧੁ ਕੇ ਨਿਕਟ ਉਚਾਰਾ । ‘ਅਥਿ ਅਲੰਬ ਮੈਂ ਲੀਨਿ ਤੁਮਾਰਾ’ । ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦੀਨਸਿ । ‘ਪੂਰਨ ਹੁਇ ਜੁ ਮਨੋਰਥ ਕੀਨਸਿ ॥੧੭॥ ਰਹੁ ਹਮ ਨਿਕਟ ਕੀਰਤਨ ਕਰੇ । ਅਨੁਜ ਸਹਤ ਰਾਗਨਿ ਸੁਰ ਭਰੇ । ਚਲਹਿ ਇਹਾਂ ਗੁਜਰਾਨ ਤੁਮਾਰੀ । ਲਹਹੁ ਪਦਾਰਥ ਹੁਇ ਅਨੁਸਾਰੀ’ ॥੧੮॥ ਇਮ ਕਹਿ ਗੁਰ ਧਨ ਦੀਨਿ ਬਿਸਾਲਾ । ਲੇ ਆਇਸੁ ਘਰ ਗਾ ਤਿਸ ਕਾਲਾ । ਪੁਨਹ ਸਮੀਪ ਗੁਰੂ ਕੇ ਆਵਾ । ਮਿਲਯੋ ਅਨੁਜ ਯੁਤ ਕਿਰਤਨ ਗਾਵਾ ॥੧੯॥ ਸੁਨਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਉਦਾਰਾ । ਨਾਮ ‘ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ’ ਉਚਾਰਾ । ਹਰਖਤਿ ਹੁਇ ਹੁਇ ਰੁਚਿ ਸੋ ਗਾਵੈ । ਦੋਨਹੁ

278. ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਦੇ ।

279. ਕਥਨ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ।

280. ਭਾਵ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ।

281. ਇਕ ਗਾਉਣ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜਾਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਨੀਚ ਜਾਤ ਗਿਣਦੇ ਹਨ । ਮਿਰਾਸੀ ।

282. ਛੋਟਾ ਭਾਈ ।

283. ਕਲਪ ਖਿੱਛ ਆਪਦੇ ।

284. ਤੰਦੂਆ ।

285. ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਦੇਖਕੇ (ਸਮਝਕੇ) ।

286. ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਛੁਡਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਨੇਤ੍ਰ ਕੰਵਲ ਵਤ ।

287. ਨੀਚ ਬਾਲਮੀਕ ਦਾ ਜੱਸ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਚਾਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ । (ਅ) ਸੋਚ=ਪਵਿੱਤ੍ਰ ।

† ਪਾਤਿਸ ਬਲ ।

‡ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੂਰਬੋਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲੋਂ ਬੋਰੀ ਹੋਠ ਇਹ ਟਿਕਾਣਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਰਚਣ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਹੈ ।

ਭ੍ਰਾਤ ਸੁਰਸ²⁸⁸ ਅਧਿਕਾਵੇ ॥੨੦॥ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਕਰਿ ਅਨੁਰਾਗੇ । ਗਾਵਹਿ ਸੁੰਦਰ ਸਭਿ ਸੁਭ ਲਾਗੇ²⁸⁹ ।
 ਸਿੱਖ ਸਰਾਹਨ ਕਰਹਿ ਸੁਨੰਤੇ । ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਸੋ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰੰਤੇ ॥੨੧॥ ਇਸ ਬਿਧਿ ਕੇਤਿਕ ਕਾਲ ਬਿਤਾਯੋ ।
 ਦਿਨਪ੍ਰਤਿ ਉਰ ਹੰਕਾਰ ਬਧਾਯੋ । ਕਿਪਾ ਸਿੰਧੁ ਨੇ ਤਿਨ ਗਤਿ ਜਾਨੀ ।-ਹੋਛੇ ਭੂਮ ਜਾਤਿ, ਭਏਮਾਨੀ ॥੨੨॥
 ਆਦਿ ਅੰਤ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਬਿਸਾਰੀ । ਹਮ ਬਿੰਦਯਾ ਬਡ, ਭੇ ਹੰਕਾਰੀ²⁹⁰ । ਗੁਰੁ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਨ ਜਾਨਾ । ਗਾਇ
 ਨੀਕ ਹਮ ਭਏ ਮਹਾਨਾ-॥੨੩॥ ਹੰਕਾਰਤਿ ਕੁਛ ਸਮੈ ਬਿਤਾਵਾ । ਭਗਨੀ ਕੋ ਸੁ ਬਯਾਹ ਤਬਿ ਆਵਾ । ਯੁਗ
 ਭ੍ਰਾਤਾ ਸਤਿਗੁਰ ਢਿਗ ਗਏ । ਮੁਖ ਤੇ ਕਰਤਿ ਸੁਜਸੁ ਕੋ ਭਏ ॥੨੪॥ ‘ਦਾਸ ਜਾਨਿ ਹਮ ਕਾਰਜ ਕੀਜਹਿ ।
 ਦਰਬ ਬਿਸਾਲ ਆਪ ਅਬਿ ਦੀਜਹਿ । ਜਿਸਤੇ ਕਰਹਿ ਬਯਾਹੁ ਹਮ ਭਾਰਾ । ਪਿਪਹਿ ਸੁਨਹਿ ਹੁਇ ਸੁਜਸੁ
 ਤੁਮਾਰਾ’ ॥੨੫॥ ਗੁਰੁ ਕਹਯੋ ‘ਚਿੰਤਾ ਦਿਹੁ ਟਾਰਾ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੋ ਅਤੁਟ ਭੰਡਾਰਾ । ਪ੍ਰਤਕਾਲ ਜੇਤਿਕ ਧਨ
 ਆਵਹਿ । ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਹਮ²⁹¹ ਆਨਿ ਚਢਾਵਹਿ ॥੨੬॥ ਸੋ ਸਭਿ ਹੀ ਤੁਮ ਲੇਹੁ ਸੰਭਾਰੀ । ਸਤਿਗੁਰ* ਕਾਰਜ
 ਸਰਬ ਸੁਧਾਰੀ²⁹² । ਦੁਹੂੰ ਸੁਨਤਿ ਮਨ ਆਨੰਦ ਪਾਏ । ਗੁਰ ਜਸ ਉਚਰਤਿ ਸਦਨ ਸਿਧਾਏ ॥੨੭॥ ਜਾਮਨਿ
 ਬਿਤੀ ਪ੍ਰਤਿ ਜਬ ਹੋਈ । ਦਰਸਨ ਕਰਨਿ ਆਇ ਸਭਿ ਕੋਈ । ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਦੇ ਮਿਲਹਿ ਅਕੋਰ । ਬੰਦੋ ਚਰਨ
 ਕਮਲ ਕਰ ਜੋਰਿ ॥੨੮॥ ਸਭਿ ਦਿਨ ਕੀ ਪੂਜਾ ਗਿਨਿ ਜਬੈ । ਭਯੋ ਰਜਤਪਨ ਇਕ ਸੋ ਤਬੈ । ਦੁਹੂੰ ਭ੍ਰਾਤ ਕੋ
 ਸਰਗੇ ਦੀਨਿ । ਗਰਬੇ ਮੂਢ ਨਹੀਂ ਤਬਿ ਲੀਨਿ ॥੨੯॥ ਦਿਏ ਬਗਾਇ²⁹³ ਗੁਰੁ ਕੋ ਆਗੇ । ‘ਹਮ ਸੋ ਕਰਨਿ
 ਮਸ਼ਕਰੀ ਲਾਗੇ । ਕਯਾ ਹਮ ਲੈਕੇ ਬਯਾਹ ਰਚਾਵਹਿ । ਧਨ ਬਹੁ ਘਰ ਤੇ ਕਯੋ ਨ ਦਿਵਾਵਹਿ ॥੩੦॥ ਸੁਨਤਿ
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਧੀਰਜ ਦੀਨਿ । ‘ਪੂਰਹਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਇਛ ਕੀਨਿ । ਲਿਹੁ ਧਨ ਇਤੇ, ਨਿਬਾਹੁ ਕਾਰ । ਕਰਤਿ
 ਕੀਰਤਨ ਲਹਹੁ ਉਦਾਰ²⁹⁴ ॥੩੧॥ ਸਤਿਗੁਰ ਘਰ ਤੇ ਨਿਤ ਤੁਮ ਲੇਨਾ । ਏਕ ਬਾਰ ਨਹਿ ਕੀਨਸਿ ਦੇਨਾ ।
 ਸਦਾ ਤੁਮਾਰੀ ਸਾਂਝ ਹਮਾਰੇ । ਨਹਿ ਵੇਰਹੁ ਲੀਜਹੁ ਇਹੁ ਪਯਾਰੇ’ ॥੩੨॥ ਬਹੁਤ ਨੰਮ੍ਰਤਾ²⁹⁵ ਕਰਿ ਗੁਰ ਕਹਯੋ ।
 ਤਬਿ ਸਭਿ ਦਰਬ ਹਾਥ ਨਿਜ ਗਹਯੋ । ਲੇ ਗਮਨੇ ਮਤਿਮੰਦ ਨਿਕੇਤ । ਬੋਲਤਿ ਭੇ ਗੁਰ ਨਿੰਦ ਸਮੇਤ ॥੩੩॥
 ‘ਨਹੀਂ ਆਜ ਤੇ ਨਿਕਟ ਪਧਾਰਹਿ । ਨਹੀਂ ਕੀਰਤਨ ਕਬਹੂੰ ਉਚਾਰਹਿ । ਹਮਰੋ ਕਾਰਜ ਸਰਯੋ ਨ ਕੋਈ । ਗੁਰ
 ਸਮੀਪ ਰਹਿ ਕਯਾ ਪੁਨਿ ਹੋਈ’ ॥੩੪॥ ਇਮ ਕਹਿ ਕਰਿ ਦ੍ਰੈ ਰਹੇ ਅਵਾਸ । ਨਹਿ ਗਮਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸ ।
 ਦਿਵਸ ਆਗਲੇ ਜਥਿਹੀ ਜਾਨੇ । ਸਿੱਖਜਨਿ ਸੋ ਤਬਿ ਬਾਕ ਬਖਾਨੇ ॥੩੫॥ ‘ਨਹੀਂ ਰਬਾਬੀ ਚਲਿ ਕਰਿ ਆਏ ।
 ਜਾਹੁ ਸਦਨ ਤੇ ਲਜਾਉ ਬੁਲਾਏ’ । ਗੁਰ ਆਗਾਜਾ ਸੁਨਿ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਰੇ । ਜਾਇ ਘਰੇ ਤਿਨ ਸਾਥ ਉਚਾਰੇ
 ॥੩੬॥ ‘ਉਨਹੁ ਚਲਹੁ ਬਡਭਾਗ ਤੁਮਾਰਾ । ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਮਰਤਿ ਤੁਮਹੁ ਹਕਾਰਾ । ਪਰਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਿਰਾਜਤਿ
 ਜਹਿਵਾ ॥ ਤੂਰਨ ਲਿਹੁ** ਦਰਸਨ ਅਬਿ ਤਹਿਵਾ’ ॥੩੭॥ ਸੁਨਿ ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡਹਿ ਕਹਯੋ । ‘ਗੁਰ ਢਿਗ

288. ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ।

289. ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ।

290. ਅਸਾਂ ਪਾਸ ਬਡੀ ਵਿੰਦਯਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਕੇ) ਹੰਕਾਰੀ ਹੋਏ ਹਨ ।

291. ਸਾਨੂੰ ।

292. ਸੁਧਾਰਨਗੇ ।

293. ਵਗਾਹ ਮਾਰੇ ।

294. ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਬਹੁਤ (ਧਨ) ਲਵੇਗੇ (ਹੋਰ) ।

295. ਨਰਮੀ ।

* ਐਸੇ ਥਾਈਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਪਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੁਰਾਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । (ਦੇਖੋ ਅੰਕ ੩੧) ।

** ਪਾ:ਜਲਹੁ ।

ਜਾਇ ਕਹਾਂ ਹਮ ਲਹਜੇ²⁹⁶ । ਜਬਿ ਹਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਹਿ ਬਨਾਇ । ਆਇ ਦੀਵਾਨ ਸਰਬ ਲਗ ਜਾਇ ॥੩੮॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਵਿਚ ਬੈਠਹਿ ਆਈ । ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਕਹਿ ਸਭਿ ਲਗਿ ਪਾਈ । ਅਨਿਕ ਉਪਾਇਨ ਆਨਿ ਚਢਾਵਹਿ । ਹੋਰਿ ਹੋਰਿ ਕਰਿ ਸੁਜਸੁ ਅਲਾਵਹਿ ॥੩੯॥ ਗੁਰਤਾ ਗਾਈ ਕੇ ਹਮ ਮੂਲ । ਨਹਿ ਜਬਿ ਜਾਇ ਹੋਇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ²⁹⁷ । ਤਿਨਕੇ ਗੁਰੂ ਨ ਕਹਿ ਹੈ ਕੋਇ । ਧਨ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਿਤ ਤੇ ਹੋਇ ॥੪੦॥ ਹਮ ਬਿਨ ਬੈਠਜੇ ਰਹੈ ਇਕਾਂਕੀ । ਮਹਿਮਾ ਸਕਲ ਜਾਇ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ²⁹⁸ । ਸੁਨਤਿ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੁਨ ਸਮਝਾਏ । ‘ਸੁਮਤਿ ਬਿਸਾਰਿ ਕਹਾਂ ਗਰਬਾਏ ॥੪੧॥ ਕਜਾ ਅਨਬਨ ਬੋਲਹੁ ਮੁਖ ਬਾਨੀ । ਕਹਿ ਬਾਵਰ, ਕੈ ਜਿਮ ਮਦਪਾਨੀ²⁹⁹ । ਤੁਮ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸ਼ੋਭਹੁ ਭਲੇ । ਕਰਹੁ ਕੀਰਤਨ ਤਿਨ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥੪੨॥ ਜਗਤ ਬਿਖੈ ਤੁਮਰੀ ਬਡਿਆਈ । ਬਹੁਰੇ ਦਰਬ ਲੇਹੁ ਸਮੁਦਾਈ । ਉਨਹੁ ਚਲਹੁ ਮਾਨਹੁ ਬਚ ਮੇਰਾ । ਤੁਮ ਪਰ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਘਨੇਰਾ’ ॥੪੩॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਿਖ ਕਹਿ ਬਹੁ ਹਾਰਜੇ । ਨਹੀਂ ਚਲਨਿ ਕੇ ਮੂਢ ਉਚਾਰਜੇ । ਜਾਇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਨਿਕਟ ਉਚਾਰੇ । ‘ਨਹਿ ਆਵਤਿ ਬਿਨਮਤਿ³⁰⁰ ਹੰਕਾਰੇ’ ॥੪੪॥ ਸੁਨਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਔਰ ਪਠਾਵਾ । ਲੇਨਿ ਹੇਤ ਤਿਨ ਸਦਨ ਸਿਧਾਵਾ । ‘ਚਲਹੁ ਰਬਾਬੀ ਗੁਰੂ ਹਕਾਰਤਿ । ਢਿਗ ਚਲਿ ਨਿਜ ਦੁਖ ਕਜੇ ਨ ਉਚਾਰਤਿ ॥੪੫॥ ਨੌ ਨਿਧ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਰਮਾ³⁰¹ ਬਡੇਰੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਰੁਖ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਹੋਰੀ³⁰² । ਜਿਸ ਦਿਸਿ ਸਾਰਤਿ ਆਪ ਉਸਾਰਤਿ³⁰³ ਤਿਸ ਢਿਗ ਜਾਤਿ³⁰⁴ ਬਿਲਮ ਨਹਿਧਾਰਤਿ ॥੪੬॥ ਅਸ ਪ੍ਰਭੁ ਕੇ ਤੁਮ ਤਜਾਰਤਿ ਕੈਸੇ । ਸਮਝ ਸੁ ਮਿਲਹੁ, ਪ੍ਰਤੀਖਤਿ ਬੈਸੇ³⁰⁵’ । ਦੋਨਹੁ ਭ੍ਰਾਤ ਗਰਬ ਧਰਿ ਕਹਜੇ । ‘ਤਿਨ ਢਿਗ ਹਮਹੁ ਕਛੂ ਨਹਿ ਲਹਜੇ ॥੪੭॥ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਅਬਿ ਕੈਸੇ ਪਾਸ । ਤਿਨ ਕੇ ਤਜਿ ਹਮ ਰਹੈ ਅਵਾਸ । ਕੇਤੇ ਜਤਨ ਬਨਾਵਹੁ ਕੋਈ । ਗੁਰ ਸੰਗ ਹਮਰੇ ਮੇਲ ਨ ਹੋਈ’ ॥੪੮॥ ਸੁਨਿ ਕਠੋਰ ਬਾਨੀ ਤਿਨ ਕੋਰੀ । ਕਹਜੇ ਜਾਇ ਗੁਰ ਕੇ ਤਿਸ ਬੇਰੀ । ‘ਪ੍ਰਭੁਜੀ ਨਹਿ ਮਾਨੈ ਕਿਮ ਮੂਢੇ । ਰਹਜੇ ਗਰਬ ਮਦ ਰਿਦੇ ਅਰੁਢੇ’ ॥੪੯॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਛਿਮਾ ਨਿਧਾਨਾ । ਝੂਠੇ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਨਿ ਮਹਾਨਾ* । ਆਪ ਚਲਨਿ ਕੇ ਬਜੋਤ ਬਿਚਾਰਾ ।—ਤਿਨਕੇ ਬਿੰਦ੍ਯਾ ਕੇ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥੫੦॥ ਸਾਦਰ ਆਨ ਹੋ ਤਿਨ ਕੇ ਜਾਇ । ਬਹੁਰੇ ਦਰਬ ਦੇਹਿ ਸਮੁਦਾਇ । ਕਰਹਿ ਕੀਰਤਨ ਗੁਰ ਜਸ ਗਾਵਹਿ । ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਰਿਦੈ ਬਸਾਵਹਿ ॥੫੧॥ ਚਹੀਅਹਿ ਗੁਰਿ ਰਬਾਬੀ ਹਮੈ । ਕਰਹਿ ਕੀਰਤਨ ਦੋਨਹੁ ਸਮੈ— । ਇਮ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ ਭੇ ਗੁਰ ਤਜਾਰੀ । ਜਿਨ ਸੁਭਾਵ ਪਰ ਕਵਿ ਬਲਿਹਾਰੀ ॥੫੨॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਰਿਬਿ ਕ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ ‘ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ’ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਤੀਨ ਚੱਤੁਰਿੰਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੪੩॥

296. ਅਸਾਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ।

297. ਜਦ ਅਸੀਂ ਨਾ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਅਥਵਾ (ਗੱਦੀ) ਉਲਟ ਜਾਏਗੀ ।

298. ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ।

299. ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਜਿਵੇਂ (ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਸੁਦਾਈ ਅਥਵਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ।

300. ਮੁਰਖ ।

301. ਲੱਛਮੀ ।

302. ਦੇਖਦੀ ਹੈ ।

303. ਇਸ਼ਾਰਾ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

304. ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ (ਰਿਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ) ।

305. (ਇਹ ਗੱਲ) ਸਮਝਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਬੈਠੇ ਹਨ ।

* ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣਾ ਗੁਰੂ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਜੋ ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਦਬ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੈਸੀ, ਉਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਇਤਨੀ ਮਿਹਰ ਦਾ । ਇਹ ਗੱਲ ਅਗਲੇ ਅੰਸੂ ਦੇ ਛੰਦ ੨ ਤੇ ੩ ਵਿਚ ਕਵਿ ਜੀ ਆਪ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਫੇਰ ਅਰਥ ਬਣੁੰ : (ਲੋਕ) ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਝੂਠਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

੪੪ [ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ । ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ] ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਰਮਸਾਲ ਸਾਲੇ ਜਹਾਂ ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਕਟ ਨਿਕੇਤ ।—ਆਪ ਜਾਇ ਆਨਹਿ ਤਿਨਹਿ—ਗਮਨੇ
ਗੁਰ ਇਸ ਹੇਤੁ ॥੧॥ ਨਿਸਾਨੀਛੰਦ ॥ ਗਮਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤਬਹਿ ਤਿਨ ਸਦਨ ਮਝਾਰੇ । ਕਰਨਿ ਹੇਤੁ ਆਦਰ
ਸ਼ਬਦ, ਸੇ ਗਾਵਨ ਹਾਰੇ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਤੇ ਆਦਿ ਗੁਰ ਸਭਿਹਿਨਿ ਇਹ³⁰⁶ ਰਾਖੇ । ਗਾਇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੇ ਸਿਖ
ਸੁਨਹਿ ਭਿਲਾਖੇ³⁰⁷ ॥੨॥ ਬਹੁਤਨਿ ਕੇ ਕੱਲਜਾਨ ਹੈ ਸੁਨਿਬੇ ਅਰੁ ਗਾਏ । ਬਹੁਰੇ ਆਦਰ ਸ਼ਬਦ ਕੇ ਬੀਚਾਰਤਿ
ਜਾਏ । ਪੌਰ ਪ੍ਰਵੇਸੇ ਸਦਨ ਮਹਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਠਾਂਢੇ । ਦੇਖਿ ਨ ਆਦਰ ਉਠਿ ਕਰਜੇ ਉਰ ਗਰਬ ਜੁ ਬਾਢੇ ॥੩॥
ਬੈਠਿ ਰਹੇ ਦੋਨਹੁ ਮੁਗਧਮੁਖ ਧਰਿਕਰਿ ਮੋਨਾ । ਮਹਿਮਾ ਲਖਹਿ ਨ ਗੁਰੂ ਕੀ ਚਲਿ ਆਏ ਭੋਨਾ³⁰⁸ । ਸੱਤੇ ਅਰੁ
ਬਲਵੰਡ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਭਾਖੀ । ‘ਕੇ ਕਾਰਨ ਐਸੇ ਭਯੋ ਜਿਸ ਤੇ ਰਿਸ ਰਾਖੀ? ॥੪॥ ਆਵਨ ਜਾਨੇ ਦਰਬ ਹੈ
ਨਹਿ ਬਿਰਤਾ ਪੈ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਰਿਸ ਤੁਮ ਕਯੋ ਕਰੀ ਪੁਨ ਬਹੁਤੇ ਦੈ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੇ ਕੋਸ਼³⁰⁹ ਹੈ ਕਮਤੀ ਕੁਛ
ਨਾਂਹੀ । ਸ਼ਰਧਾ ਧਰਿ ਕਿਰਤਨ ਕਰਹੁ ਆਵਹਿ ਤੁਮ ਪਾਹੀ³¹⁰ ॥੫॥ ਸੁਨਿ ਬੋਲਯੋ ਬਲਵੰਡ ਤਬਿ ‘ਹਮ ਪਿਖਯੋ
ਨ ਕੋਈ । ਕਹਾਂ ਖਜਾਨੇ ਹੈ ਧਰਯੋ ਤੁਮ ਭਾਖਤਿ ਜੋਈ । ਇਕ ਸਹੰਸ ਮੇ ਬਯਾਹੁ ਹੁਇ, ਸੇ ਹਮ ਨੇ ਪਾਏ । ਨਹਿ
ਗਮਨਹਿ ਤੁਮ ਨਿਕਟ ਅਥਿਕਯਾ ਲੇਹਿ ਕਮਾਏ ॥੬॥ ਅਪਰਥਾਨ ਰਹਿ ਕਰਿ ਕਹੂੰ ਨਿਜ ਰਾਗ ਸੁਨਾਵੈ । ਲੇਹਿ
ਦਰਬ ਉਰ ਭਾਵਤੇ, ਕਹਿ ਤਾਨ ਰਿਝਾਵੈ । ਜਿਤੇ ਬਰਖ ਤੁਮ ਢਿਗ ਰਹੇ ਬਿੰਦਯਾ ਨਿਜ ਖੋਈ । ਸੁਨਿ ਰੀਝਤਿ
ਜਾਨਤਿ ਗੁਨਨਿ ਪੈ ਮੋਜ ਨ ਕੋਈ³¹¹ ॥੭॥ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪੂਰਬ ਭਏ ਜਗ ਕਿਨਹੁ ਨ ਜਾਨਯੋ । ਮਰਦਾਨਾ ਜਥਿ
ਰਾਖਿਓ ਸਭਿ ਮਹਿ ਪ੍ਰਗਟਾਨਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਗੁਰੁ ਅਮਰ ਜੀ ਤੁਮਰੇ ਪਿਤ ਜੋਈ । ਪ੍ਰਗਟ ਰਬਾਬੀ ਕਰਤਿ ਭੇ
ਇਮ ਲਖੈ ਨ ਕੋਈ ॥੮॥ ਤੁਮ ਢਿਗ ਹਮ ਕਿਰਤਨ ਕਰੈ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਗਾਵੈ । ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਸਿਖ ਬਹੁ ਦੇਸ ਕੇ
ਬਸਤੂ ਗਨ ਲਯਾਵੈ । ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਉਚਰਹਿ ਤੁਮੈ ਪੂਜਹਿ ਧਨ ਆਨੈ । ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਹਮਰੇ ਰਾਗ ਕੇ ਸੰਗਤਿ ਸਭ
ਮਾਨੈ ॥੯॥ ਇਤਨੇ ਗੁਨ ਹਮਰੇ ਮਹਾਂ ਕੁਛ ਜਾਨਯੋ ਨਾਂਹੀ । ਨਾਂਹਿ ਤ ਆਧੀ ਭੇਟ ਕੇ ਦਿਹੁ ਹਮ ਘਰ ਮਾਂਹੀ ।
ਅਥਿ ਜਾਨੀ ਪਰਿ ਹੈ ਭਲੇ ਕਿਮ ਗੁਰੂ ਕਹਾਵੈ । ਵਸਤੁ ਹਜ਼ਾਰਹੁ ਦਰਬਬਹੁ ਕੈਸੇ ਤੁਮ ਪਾਵੈ ॥੧੦॥ ਹਮ ਅਥਿ
ਰਹਿ ਕੇ ਅਪਰ ਢਿਗ ਲੋ ਗੁਰੂ ਬਨਾਈ । ਪੂਜਾ ਹੋਵਹਿ ਤਿਸੀਕੀ ਮਾਨਹਿ ਸਮੁਦਾਈ । ਹਮ ਅਧੀਨ ਕਰਿਬੋ
ਗੁਰੂਨਹਿ ਤੁਮਨੇ ਜਾਨਾ । ਅਥਿ ਪੀਛੇ ਪਛੁਤਾਇ ਹੋ ਮਨਤਾ ਹੁਇ ਹਾਨਾ ॥੧੧॥ ਜਹਾਂ ਰਾਗ ਹਮ ਕਰਹਿਗੇ ਗੁਰੂ
ਤਿਸੈ ਬਨਾਵਹਿ । ਤੁਮਰੇ ਨਿਕਟ ਨ ਜਾਹਿਗੇ ਏਕਲ ਰਹਿ ਜਾਵਹਿ³¹² । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਚਿਤ ਸਾਂਤਿ ਅਤਿ ਬਹੁ
ਛਿਮਾ ਨਿਧਾਨਾ । ਨਿਜ ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਛੁਭਤਿ ਨਹਿ ਸੁਨਿ ਕਛੁ ਨ ਬਖਾਨਾ ॥੧੨॥ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਤੇ ਆਦਿ ਕੀ ਜਥਿ
ਨਿੰਦ ਸੁਨਾਈ । ਕਰਿ ਧਿਕਾਰ ਨਿਕਸੇ ਸਦਨ ਰਿਸ ਉਸ ਮੈ ਛਾਈ । ‘ਬੇਦੀ ਕੁਲ ਕੇ ਤਿਲਕ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਤੁਮ ਕੀਨੀ ।
ਫਿਟ ਜਾਵਹਿਗੀ ਦੇਹਿ ਤੁਮ ਰੁਜ ਤੇ ਹੁਇ ਹੀਨੀ³¹³ ॥੧੩॥ ਇਮ ਕਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਆਇ ਕਰਿ ਬਲ ਬਝੈ³¹⁴

306. ਇਹ ਰਬਾਬੀ ।

307. ਚਾਹ ਨਾਲ ।

308. ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੁਰ ਕੇ ਆਏ ਹਨ ।

309. ਖਜਾਨਾ ।

310. ਭਾਵ ਧਨ ਤੁਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆ ਜਾਏਗਾ ।

311. (ਸਾਡੇ) ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਤੇ ਸੁਣਕੇ ਰੀਝਦੇ ਬੀ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰੰਤੂ (ਅਸਾਂ) ਕੋਈ ਮੋਜ ਨਹੀਂ ਮਾਣੀ । (ਅ) ਤੁਹਾਡੀ ਮੋਜ (=ਦਰਯਾ ਦਿਲੀ-ਸਖਾਵਤ-ਅਸਾਂ ਪਰ) ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

312. ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਓਗੇ ।

313. ਨਿਕਾਰੀ ।

314. ਬੜਾ ਸਾਹਿਬ (ਦੁਖ ਭੰਜਨੀ ਕੋਲ ਵਾਲਾ) ।

ਸੁਹਾਏ । ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਇਕਠੀ ਭਈ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਏ । ਸਿੱਖਨਿ ਕੇ ਆਇਸੁ ਦਈ ‘ਤੁਮ ਰਾਗ ਸੁਨਾਵਹੁ । ਗਾਵਹੁ ਸਬਦ ਸੁ ਤਾਨ ਜੁਤਿ ਵਿੱਦਯਾ ਇਹ ਪਾਵਹੁ’ ॥੧੪॥ ਗਹਯੋ ਦੁਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਕਿਹ, ਕਿਨ ਗਰੀ ਰਬਾਬੀ । ਹੁਇਨਿਸ਼ਕ ਗਾਵਨਿ ਲਗੇ ਸਭ ਭਏ ਅਜਾਬੀ³¹⁵ । ਬਚਨ ਮਾਨਿਬੇ³¹⁶ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਿੱਦਯਾ ਸਭਿ ਪਾਈ । ਜਾਨਤਿ ਹੁਤੇ ਨ ਰਾਗ ਕੇ ਗਾਵਤਿ ਬਿਸਮਾਈ ॥੧੫॥ ਸੁਨਿ ਸਿੱਖਨਿ ਕੇ ਰਾਗ ਕੇ ਗੁਰ ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨਾ । ਬਰ ਦੀਨੋ ‘ਤੁਮ ਪ੍ਰੇਮ ਜੁਤਿ ਹਮਰੇ ਬਰ ਮੰਨਾ । ਅਬਿ ਤੇ ਬਿੱਦਯਾ ਰਾਗ ਕੀ ਸਿੱਖਨਿ ਮਹਿ ਆਈ* । ਗਾਵਹਿ ਸੁਨਹਿ ਸੁ ਪ੍ਰੀਤ ਧਰਿ ਲੋ ਸੁਭ ਗਤਿ ਪਾਈ ॥੧੬॥ ਡੋਮ ਜਾਤਿ ਪਛੁਤਾਇ ਹੈ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਡਹਿਕਾਏ । ਲੀਏ ਸਬਦ ਘਰ ਘਰ ਫਿਰਹਿ ਨਹਿ ਹੁਇ ਤ੍ਰਿਪਤਾਏ । ਪਾਇ ਅਨਾਦਰ ਜਿਤ ਕਿਤੀ ਬਿਨ ਕਹੇ ਸੁ ਜਾਵੈ । ਤਉ ਨ ਸਿਖ ਮੁਖ ਲਾਇ ਹੈ ਦੁਖ ਲਹਿ ਅਰੁਲਾਵੈ’ ॥੧੭॥ ਗੁਰ ਸਿੱਖਨਿ ਕੇ ਬਰ ਦਿਯੋ ਬਿੱਦਯਾ ਸੁਭ ਪਾਈ । ਸ੍ਰਾਪ ਡੂਮ ਮੂਢਨਿ ਲਹਯੋ ਭਾਵੀ ਕਰਿਵਾਈ । ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਕਿਰਤਨ ਸਿਖ ਕਰਹਿ ਤਯੋ ਤਯੋ ਸੁਭ ਗਾਵੈ । ਸੰਗਤਿ ਕੇ ਬਡ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁਇ ਮਨ ਸਬਦ ਟਿਕਾਵੈ ॥੧੮॥ ਪਟਨੇ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਮਹਾਂ ਦਰਸਨ ਹਿਤ ਆਈ । ਕਰਿ ਬੰਦਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਬਹੁ ਭੇਟ ਚੜਾਈ । ਸੱਤੇ ਅਰੁ ਬਲਵੰਡ ਕੇ ਤਿਨ ਬੂਝਨਿ ਠਾਨਾ । ‘ਕਹਾਂ ਗਏ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਅਥੈ ਨਹਿ ਕਰਤੇ ਗਾਨਾ?’ ॥੧੯॥ ਗੁਰਬੋਲੇ ‘ਸੋ ਫਿਟਿ ਗਏ ਨਹਿ ਪਚਯੋ ਹੰਕਾਰਾ । ਗਰਬਤਿ ਮੂਰਖ ਨਿੰਦ ਕਹਿ, ਲਹਿ ਕਸ਼ਟ ਉਦਾਰਾ । ਤਿਨ ਕੇ ਮਸਤਕ ਜੋ ਲਗਹਿ ਸੋ ਸਿਖ ਦੁਖ ਪਾਵਹਿ । ਨਿਕਟ ਹਮਾਰੇ ਤਿਨਹੁ ਕੀ ਨਹਿ ਅਰਜ਼ ਕਰਾਵੈ ॥੨੦॥ ਕਰਹਿ ਸਿਪਾਰਸ਼ ਜਬਹਿ ਕੇ ਹਮ ਦੇਹਿ ਸਜਾਈ । ਤਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਕਾਲਾ ਕਰਹਿ ਸਿਰ ਕੇ ਮੁੰਡਵਾਈ । ਬਹੁਰ ਚੜਾਵਹਿ ਗਏ ਪਰ ਪੁਰਿ ਫੇਰਹਿ ਸਾਰੇ । ਢੋਲ ਬਜਹਿ ਤਿਹ ਸੰਗ ਤਬਿ ਨਰ ਨਾਰਿ ਨਿਹਾਰੇ**’ ॥੨੧॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਬਚਨ ਸੰਗਤਿ ਬਿਸਮਾਈ । ਸੀਸ ਧੁਨਹਿ ਹੋਈ ਬੁਰੀ ਪੁਨ ਪੁਨ ਪਛੁਤਾਈ । ਗੁਰ ਆਇਸੁ ਇਸ ਭਾਂਤ ਕੀ ਸਭਿ ਮਹਿ ਬਿਦਤਾਨੀ । ਤਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਕੇ ਲਗਹਿ ਨਹਿ ਬੋਲਹਿ ਨਹਿ ਬਾਨੀ ॥੨੨॥ ਉਪਜਯੋ ਰੋਗ ਸ਼ਰੀਰ ਮਹਿ ਬੋਰਨ ਦਿਨ ਮਾਂਹੀ । ਦੁਖ ਦਾਰਿਦ ਤੇ ਗ੍ਰਸਤਿ ਭੇ ਸੁਖ ਕਿਤਹੂੰ ਨਾਂਹੀ । ਜਹਿ ਕਹਿ ਜਾਚਨਿ ਜਾਤਿ ਜਬਿ, ਇਨ ਦਿਸਿ ਨਹਿ ਦੇਖੋ । ਕ੍ਰੋਧ ਹੋਇ ਗਾਰੀ ਕਢਹਿ ਦੈਬੇ ਕਿਸ ਲੇਖੈ³¹⁷ ॥੨੩॥ ਕਰਹਿ ਅਨਾਦਰ ਸ੍ਰਾਨਸਮ ਘਰ ਤੇਨਿਕਸਾਵੈ³¹⁸ । ਵਹਿਰਜਾਇ, ਤਹਿ ਭੀ ਤਥਾ, ਨਹਿ ਆਦਰ ਪਾਵੈ । ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਨ ਤੇ ਹੰਕਾਰੇ । ਦੁਹਿ ਲੋਕਨ ਦੁਖਪਾਇ ਸੋ, ਕੇ ਨਹੀ ਉਬਾਰੇ ॥੨੪॥ ਇਨ ਹੂੰ ਕੀ ਸ਼ਰਨੀ ਪਰੇ ਬਿਨਤੀ ਭਨਿ ਦੀਨਾ³¹⁹ । ਮਨ ਭਾਵਹਿ ਬਖਸ਼ਹਿ ਤਿਸਹਿ ਨਤੁ ਦੁਖ ਮਹਿ ਲੀਨਾ । ਸਗਰੇ ਜਗ ਤਯਾਗੇ ਜਬਹਿ ਨਹਿ ਬੈਠਨਿ ਪਾਵੈ । ਭੀਖ ਸਰੀਖੀ ਨਹਿ ਪਰਹਿ³²⁰ ਤ੍ਰਿਸਕ੍ਰਿਤ³²¹ ਜਿਤ ਜਾਵੈ ॥੨੫॥ ਪਛੁਤਾਏ ਦੁਖ ਪਾਇਕੈ, ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਜਾਨੀ । ਸਿੱਖਜਨਿ ਪਹਿ ਬਿਨਤੀ ਭਨਤਿ ਕਿਨਹੂੰ ਨਹਿ ਮਾਨੀ । ‘ਕਾਰੇ ਮੁਖ ਕਰਿਵਾਇ ਜੋ ਸੋ ਕਰਹਿ ਬਖਾਨੇ ।

315. ਅਚਰਜ ।

316. ਮੰਨਕੇ ।

317. ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲੇਖੇ ਰਹਿਆ ।

318. ਕੱਢ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

319. ਕਹੇ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ।

320. ਭਿੱਖਯਾ ਜਿਹੀ (ਨਿੱਧਿ ਚੀਜ਼) ਬੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ।

321. ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

* ਭਾਵ ਰਾਗੀ ਸੰਪਰਦਾ ਟੋਰੀ ।

** ਤਦੋਂ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ‘ਨਸ਼ਰ ਕਰਨਾ’, ਗੁਰੂ ਵਾਕ ਇੰਨਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਥੋੜੇ ਅੱਖਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ । ਅੱਜਕਲ੍ਹ ‘ਨਸ਼ਰ ਕਰਨ’ ਦੇ ਅਰਥ ‘ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ’ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਤੁਮ ਸ੍ਰਾਪੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੰਕਾਰ ਜਿ ਠਾਨੇ' ॥੨੬॥ ਬੈਠ ਬਿ ਸੂਰਤਿ ਘਰ ਬਿਖੈ-ਹਮਨੇ ਕਯਾ ਕੀਨਾ । ਅਏ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਹਿ ਆਦਰ ਦੀਨਾ । ਕਹਿ ਕਠੋਰ ਨਿੰਦਾ ਕਰੀ ਕਯਾਬੇਹਮ ਕੀਰੇ³²² । ਝੂਠੇ ਧਾਰਿ ਗੁਮਾਨ ਕੇ ਨਹਿ ਲਖਯੋ ਗਹੀਰੇ ॥੨੭॥ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿ ਪੰਚੇ ਗੁਰੂ ਸਮ ਭਾਨੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ । ਜਗ ਮਹਿ ਅਰਯੋ ਨ ਔਗ੍ਰ ਕੋ ਰਿਪੁ ਸ੍ਰਾਪ ਬਿਨਾਸੇ । ਮੂਰਤਿ ਇਹੀ ਖੁਦਾਇ ਕੀ ਜਿਸ ਕੇ ਅਪਮਾਨਾ ॥ ਹਮ ਕੋ ਸੁਖ ਕਿਮ ਹੋਇ ਹੈ ਗੁਰ ਸ੍ਰਾਪ ਬਖਾਨਾ ॥੨੮॥ ਭਾਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਿ ਕਰਯੋ ਉਰ ਭਯੋ ਹੰਕਾਰਾ । ਹਮ ਹੈ ਸਭਿ ਹੀ ਤੇ ਬਡੇ, ਇਮ ਭਾ ਮਦਭਾਰਾ । ਗੁਰੂ ਸਭਾ ਸਨਮਾਨ ਹੈ³²³ ਹਮ ਜਰਯੋ ਨ ਸੋਈ । ਘੋਰ ਆਪਦਾ ਮੈਂ ਪਰੇ ਨਹਿ ਰੱਖਯਕ ਕੋਈ-॥੨੯॥ ਇਕ ਦਿਨ ਬੈਠ ਝੂਰਤੇ ਮਨ ਮਹਿ ਇਮ ਆਈ ।-ਲੱਧਾ ਸਿੱਖ ਲਹੋਰ ਮੈਂ ਤਿਹ ਬਡ ਬਡਿਆਈ । ਕਈ ਬਾਰ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਸੁਭ ਸਤੁਤਿ ਉਚਾਰੀ । ਤਿਸਕੇ ਸਮ ਦੂਸਰ ਨਹੀਂ ਅਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ॥੩੦॥ ਸੋ ਬਖਸ਼ਾਵਹਿਗੋ ਹਮੈਂ-ਨਿਸ਼ਚੈ ਅਸ ਠਾਨੀ । ਲਵਪੁਰਿ ਕੋ ਗਮਨੇ ਜੁਗਲ ਸਭਿ ਕਰਿ ਮਦਹਾਨੀ³²⁴ । ਏਕ ਨਿਸ਼ਾ ਬਸਿ ਪੰਥ ਮਹਿ ਪਹੁੰਚੇ ਤਿਸ ਥਾਈ । ਫਿਰਤਿ ਮਿਲਹਿ ਸਿਖ ਗਰੀ ਮਹਿ ਇਤ ਉਤ ਟਰਿ ਜਾਈ ॥੩੧॥ ਕੋ ਸਿਖ ਬਦਨ ਦੁਰਾਇ ਨਿਜ ਅੰਚਰ ਕੋ ਡਾਰੈ । ਨਹਿ ਦਿਖਾਇ ਮੁਖ ਆਪਨੇ, ਨਹਿ ਤਿਨਹੁ ਨਿਹਾਰੈ । ਮਹਾਂ ਅਘੀ ਸਮ ਜਾਨਿਕੈ ਬੋਲੈ ਨਹਿ ਕੋਈ ।-ਇਹ ਗੁਰ ਤੇ ਸ੍ਰਾਪਤਿ ਮਹਾਂ ਕਿਤ ਮਿਲੈ ਨ ਢੋਈ-॥੩੨॥ ਪਹੁੰਚੇ ਲੱਧੇ ਕੇ ਸਦਨ ਕਿਨ ਜਾਇ ਸੁਨਾਵਾ । 'ਸੱਤੇ ਜੁਤ ਬਲਵੰਡ ਜੋ ਤੇਰੇ ਗ੍ਰਿਹ ਆਵਾ' । ਦੌਰਿ ਪੌਰ ਪਟ ਭੇਰਿਕੈ³²⁵ ਅੰਤਰ ਹੁਇ ਬੈਸਾ । ਫਿਟਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਗੁਰੂ ਦੁਖ ਬਾਝਯੋ ਤੈਸਾ ॥੩੩॥ ਪੌਰ ਖਰੇ ਹੁਇ ਕੌਰ ਲਗਿ³²⁶ ਬਹੁ ਬਿਨੈ ਬਖਾਨੀ । 'ਤ੍ਰਾਹਿ ਤ੍ਰਾਹਿ ਸ਼ਰਨੀ ਪਰੇ ਸੁਨਿ³²⁷ ਸਿਫਤ ਮਹਾਨੀ । ਗੁਰ ਸਿੱਖਜਨਿ ਮਹਿ ਨਾਮ ਤੁਵਕਹਿ-ਪਰਉਪਕਾਰੀ- । ਕਰਿ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀਨ ਲਖਿ ਕਟਿ ਬ੍ਰਿਥਾ ਹਮਾਰੀ ॥੩੪॥ ਲਾਜ ਨਾਮ ਕੀ ਰਾਖੀਏ ਅਰਦਾਸ ਸੁਨੀਜੈ । ਏਕ ਬੇਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਿਕਟਿ ਹਮਰੀ ਸੁਧਿ ਦੀਜੈ । ਆਨ ਬਾਨ ਤੁਝ ਬਿਨਾ ਨਹਿ ਜਿਸ ਕੇ ਵਿਗ ਜਾਵੈ । ਦਰ ਤੇਰੇ ਹਮ ਪਰ ਰਹੇ ਕਰਿ ਜਯੋ ਉਰ ਭਾਵੈ ॥੩੫॥ ਮਾਰਹੁ ਕਿਧੋ ਜਿਵਾਇ ਦਿਹੁ ਹਮ ਤੋਹਿ ਅਧੀਨਾ । ਘਰ ਨਿਕਸੇ ਤਕ ਸ਼ਰਨ ਤੁਵ ਕੀਜਹਿ ਦੁਖ ਹੀਨਾ' । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਹੁ ਬੇਨਤੀ ਕਰਿ ਕੇਤਿਕ ਕਾਲਾ । ਬੈਠਿ ਰਹੇ ਦਰ ਪਰ ਤਬਹਿ, ਹੁਇ ਲਜਤਿ ਬਿਸਾਲਾ ॥੩੬॥ ਲੱਧਾ ਚਿਤਵਤਿ ਚਿਤ ਬਿਖੈ-ਮੈਂ ਕਿਯ ਉਪਕਾਰਾ । ਸਭਿ ਤਜਿ ਮੇਰੇ ਦਰ ਪਰੇ ਇਨ ਕਾਰਜ ਭਾਰਾ³²⁸ । ਕਹਨਿ ਬਨਹਿ ਨਹਿ ਨਿਕਟ ਗੁਰ ਮੁਖ ਕਰਿ ਹੈਂ ਕਾਰੇ । ਕਿਮ ਕਾਰਜ ਇਨ ਕੋ ਬਨਹਿ ਨਹਿ ਕੋ ਉਪਚਾਰੇ-॥੩੭॥ ਬਹੁਰ ਬਿਚਾਰਯੋ-ਆਪਹੀ ਕਰਿਹੋਂ ਮੁਖ ਕਾਰਾ । ਚਵਿ ਗਰਧਬਪਰ³²⁹ ਜਾਇ ਹੋਂ ਗੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰਾ । ਤੋਂ ਕਹਿਬੋ ਨੀਕੇ ਅਹੈ ਬਨਿ ਹੈ ਇਨ ਕਾਜੂ । ਦੇਖਹਿ ਪ੍ਰਥਮ ਸਜਾਇ ਕੋ ਗੁਰ ਦੇਹਿ ਨਿਵਾਜੂ-॥੩੮॥ ਕਰਿ ਨਿਸ਼ਚੈ ਦਰ ਖੋਲਿ ਕੈ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਵਿਸਾਏ । ਧੀਰ ਦੀਨਿ 'ਕਰਿਹੋਂ ਜਤਨ ਗੁਰ ਇੱਛ ਪੁਰਾਏ' । ਤਿਸ ਦਿਨ ਰਾਖੇ ਪਾਸ ਨਿਜ ਪੁਨ ਉਨਯੋ ਸਕਾਰਾ । ਪੁਰਬ ਮੂੰਡ ਮੁੰਡਾਇਕੈ ਮੁਖ ਕੀਨਸਿ ਕਾਰਾ ॥੩੯॥ ਗਰਧਬ ਕਰਿ ਭਾਰਾ ਲਿਯੋ³³⁰ ਹੁਇ ਤਿਸ ਅਸਵਾਰੇ । ਸੰਗ ਢੋਲ ਬਜਵਾਇਓ ਨਰ ਪਿਖਹਿ ਹਜ਼ਾਰੇ । ਮਗ ਨਿਸ ਬਸਿ ਗੁਰ ਕੀ ਪੁਰੀ ਆਗਲ ਦਿਨ

322. ਕੰਗਲੇ, ਤੁੱਛ ।

323. ਸਭਾ ਵਿਚ ਆਦਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ।

324. ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ।

325. ਬੰਦ ਕਰਕੇ

326. ਕੋਲੇ ਨਾਲ ਲੱਗਕੇ ।

327. ਸੁਣੀ ਹੈ ।

328. ਜੇ ਮੈਂ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹੀ ਸਭ (ਥਾ) ਛੱਡਕੇ ਮੇਰੇ ਦਰ ਆਪ ਆਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੱਡ (ਔਖਾ) ਹੈ ।

329. ਖੇਤੇ ਤੇ ।

330. ਭਾੜੇ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਆਯੋ । ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਨਗਰ ਕੀ ਕਰਿ ਕੈ ਪ੍ਰਵਿਸਾਯੋ ॥੪੦॥ ਕੋਤਕ ਹੇਤੁ ਬਿਲੋਕਿਬੇ ਨਰ ਭੇ ਸਮੁਦਾਯਾ । ਗਰੀ ਗਰੀ ਫਿਰ ਨਗਰ ਮਹਿ ਨਿਜ ਬੇਖ ਦਿਖਾਯਾ । ਨਰ ਨਾਰੀ ਬਾਲਕ ਤਰੁਨ ਬ੍ਰਿਧ ਸਕਲ ਨਿਹਾਰਾ । ਜਸੁ ਪਰਸਯੋ ਸਭਿ 'ਧੰਨ' ਕਹਿ 'ਕਿਯ ਬਭ ਉਪਕਾਰਾ ॥੪੧॥ ਕੋਨ ਸਕੈ ਕਰਿ ਇਸ ਬਿਧੀ ਪਰ ਹੇਤੁ ਬਿਸਾਲਾ । ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ । ਹਾਨ ਲਾਭ ਪਤਿ ਆਪਨੀ ਨਹਿ ਨੈਕ ਬਿਚਾਰਾ । ਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬਾਕ ਕੋ ਇਮ ਬੇਖ ਸੁਧਾਰਾ' ॥੪੨॥ ਢੋਲ ਬਜੈ ਸੁਨਿ ਸਬਦ ਕੋ ਹੋਰਹਿ ਨਰ ਨਾਰੀ । ਗਰੀ ਗਰੀ ਫਿਰਿ ਸਭਿ ਪੁਰੀ ਸਿਖ ਪਰਉਪਕਾਰੀ । ਬੜੇ ਸੁਹਾਵਤਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਮ ਸੁਨਿ ਕੈ ਕਾਨਾ । ਤਿਤ ਕੋ ਗਰਧਬ ਪ੍ਰੇਰਿ ਕੈ ਆਯੋ ਸਮੁਹਾਨਾ ॥੪੩॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥੇ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਲੱਧੇ ਆਵਨ' ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਚਤਰ ਚੱਤੁਰਿੰਸਤੀ ਅੰਸੁ ॥੪੪॥

੪੫ [ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ ਬਖਸ਼ੇ] ।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਲੱਧਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹਿਤ ਸੰਕ ਨਹੀਂ ਮਨ ਕੀਨਿ ।—ਇਨਕੋ ਬਖਸ਼ਹਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਮੇਰੇ ਹੁਇ ਹੀਨ ॥੧॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ ਸੀਸ ਮੁੰਡਾਇ ਬਾਲ ਪੁਨ ਬਿਰਧਹਿ, ਮੁਖ ਕਾਰੇ ਲਿਉਂ ਨੀਰ ਪਖਾਰ । ਪਰ ਕਾਰਜ ਕਾਯਾਂ ਜੇ ਆਵਹਿ^{੩੩੧} ਸਫਲ ਜਨਮ ਹੋਵਹਿ ਤਿਸ ਬਾਰ— । ਰਿਦੈ ਬਿਖੈ ਚਿਤਵਹਿ ਉਪਕਾਰਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਚਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਧਾਰਿ । ਅਧਿਕ ਭੀਰ ਸੰਗ ਢੋਲ ਬਜਤਿ ਬਭ ਸ਼ੇਰ ਹੋਤਿ ਬੋਲਤਿ ਨਰ ਨਾਰਿ ॥੨॥ ਆਯੋ ਨਿਕਟ ਸੁਨੀ ਧੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬੂਝਨਿ ਲਗੇ ਲੋਕ ਜੇ ਤੀਰ । 'ਕੋ ਆਵਤਿ ਬਭ ਸ਼ੇਰ ਮਚਾਵਤਿ ਢੋਲ ਬਜਾਵਤਿ ਲਖਿਯਤਿ ਭੀਰ? । ਕੋਨ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਹੈ ਇਹ' ਸਭਿ ਲਖਿ ਪੂਛਤਿ ਗੁਨੀ ਗਹੀਰ^{੩੩੨} । ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਿਖ ਕਹੀ ਬਾਰਤਾ 'ਸਿੱਖੀ ਧੰਨ ਸਿਦਕ ਪ੍ਰਭੂ ਧੀਰ ! ॥੩॥ ਲੱਧਾ ਗੁਰਮੁਖ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬਾਕ ਗੁਰੂ ਤੇ ਬੇਖ ਬਨਾਇ । ਗਧੇ ਅਰੂਢਯੋ, ਕਰਿ ਮੁਖ ਕਾਰੇ, ਸੀਸ ਮੁੰਡਾਇ ਢੋਲ ਬਜਾਵਾਇ । ਫਿਰਜੇ ਨਗਰ ਤਿਸ ਕੇ ਹਿਤ ਹੋਰਨਿ ਆਵਤਿ ਲੋਕ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬਿਸਮਾਇ' । ਇਤਨੇ ਮਹਿ ਸਨਮੁਖ ਭਾ ਗੁਰ ਕੇ, ਦਰਸਨ ਦੇਖਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਬਧਾਇ ॥੪॥ ਹਾਥ ਬੰਦਿ ਕਰਿ ਬੰਦਨ ਕੀਨਸਿ ਪਦ ਅਰਬਿੰਦਹਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਲਗਾਇ । ਗਰਧਬ ਚਢਯੋ ਸਤੁਤਿ ਕੇ ਉਚਰਤਿ 'ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ ਨਾਮ ਤੁਮ ਗਾਇ । ਪਤਿਤਨਿ ਪਾਵਨ, ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ, ਗੁਰੂ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਅਲਾਇ । ਦਾਸ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਬਿਲੰਦੇ ਚੰਦ ਮਨਿੰਦ ਅਨੰਦ ਉਪਾਇ ॥੫॥ ਰਿਸ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ^{੩੩੩} ਸਫਲ ਤੁਮਾਰੀ, ਛਿਮਹੁ ਭੂਲ ਨਿਜ ਦਾਸ ਪਛਾਨਿ । ਆਗਾਯਾ ਮਾਨਿ ਪ੍ਰਥਮ ਕੀ ਇਮ ਕਿਯ, ਅਪਰ ਸਜਾਇ ਉਚਿਤ ਕੁਛ ਜਾਨਿ । ਸੇ ਦੀਜਹਿ ਨਹਿ ਦੇਰਿ ਕਰੀਜਹਿ, ਪੁਨ ਮੈ ਅਰਜ ਗੁਜ਼ਾਰਨਿ ਠਾਨਿ^{੩੩੪} । ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਪ੍ਰਭੂ ਦਯਾਸਿੰਧੁ ਗੁਰ ਬੁਧਿਅੰਧੇ ਕਹੁ^{੩੩੫} ਦੇ ਦ੍ਰਿਗ ਗਾਯਾਨ' ॥੬॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਅਵਲੋਕਨਿ ਕੀਨਸਿ ਲੋਚਨ ਜਲ ਪੂਰਨ ਹੁਇ ਆਇ । 'ਗੁਰ ਮਾਰੇ ਕਉ ਸਿੱਖਯ ਬਚਾਵਹਿ ਸਿਖ ਮਾਰਹਿ ਤਿਸ ਨਹਿ ਕਿਤ ਬਾਇ' । ਤਪਤ ਹਤਹਿ ਤਰੁ^{੩੩੬} ਜਲ ਮਿਲਿ ਜੀਵੈ, ਜਲ ਤੇ ਹਤਿ^{੩੩੭} ਹੋਇ ਤਬਿ ਸੁਸਕਾਇ । ਘਾਵ ਸੁਗਮ ਲਾਗੇ ਹੁਇ ਜੀਵਨ^{੩੩੮}, ਛਲ ਤੇ^{੩੩੯} ਬਚਹਿ ਨ ਪ੍ਰਾਨ ਨਸਾਇ' ॥੭॥ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਕੋ

331. ਪਰਾਏ ਕਾਰਜ ਲਈ ਜੇ ਸਰੀਰ (ਕੰਮ) ਆਵੇ ।

332. ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ।

333. ਗੁੱਸਾ ਤੇ ਮਿਹਰ ।

334. ਅਰਜ ਕਰਾਂ ।

335. ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ।

336. ਬ੍ਰਿੰਦ ।

337. ਜਲ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ।

338. ਸਹਿ ਸੁਭਾ ਜ਼ਖਮ ਲੱਗਿਆਂ ਤਾਂ ਜੀਵਣਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

339. ਵਿਸਾਹ ਕੇ ਜੇ ਕੁਈ ਵਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ । (ਅ) 'ਮਹੁਰਾ' ਤੇ 'ਮੁਰਦਾਰ ਜ਼ਖਮ' ਬੀ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਸੁਨਾਇ ਕਰਿ ਭਏ ਪ੍ਰੇਮ ਬਸਿ ਕਹਯੋ ਨ ਜਾਇ । ਪਠੇ ਦਾਸ ਖਰ ਤੇ ਉਤਰਾਯਹੁ ਪੁਨ ਸਨਾਨ ਨੀਕੇ
ਕਰਿਵਾਇ । ਪਟ ਪਹਿਰਾਇ ਨਿਕਟ ਤਬਿ ਆਯੋ ਗੁਰ ਪਗਿ ਪੰਕਜ ਰਹਿ ਲਪਟਾਇ । ਬੂਝਯੋ ‘ਕਹੁ ਲੱਧਾ
ਕਿਸਕਾਰਨ ਇਹ ਅਨਬਨ ਤਨ ਬੇਖ ਬਨਾਇ?’ ॥੮॥ ‘ਤੁਮ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਸਭਿ ਜਾਨੋ ਛਪੀ ਬਾਰਤਾ ਜਗ ਨਹਿ
ਕੋਇ । ਆਗਾਜਾ ਮਾਨਿ ਤਉ ਮੈਂ ਭਾਯੋ ਹੁਤੇ ਆਪਕੇ ਬਚ ਕਿਯ ਸੋਇ³⁴⁰ ।—ਕਰਹਿ ਅਰਜ ਤਿਸ ਗਧੇ ਚਵਾਵਹਿ,
ਮੁਖ ਕਾਰੋ ਠਾਨਹਿ, ਪਿਖਿ³⁴¹ ਲੋਇ । ਮੂੰਡ ਮੂੰਡਾਇ ਸਜਾਇ ਦੇਹਿ, ਅਸ, ਯਾਤੇ ਇਨ ਸੰਗੀ ਨਹਿ ਹੋਇ—॥੯॥
ਮੈਂ ਰਾਵਰ ਕੇ ਬਚਨ ਕਮਾਏ ਪੂਰਬ ਕਰਿ ਕੁਬੇਖ³⁴² ਫਿਰਿ ਆਇ । ਅਰਜ ਕਰੋ ਪਸ਼ਚਾਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਿ ਸੁਨਹੁ ਗੁਰੁ
ਬਖਸ਼ਿਦ ਸੁਭਾਇ । ਸੱਤਾ ਅਰੁ ਬਲਵੰਡ ਦੁਖਿਤ ਅਤਿ ਚਿਤ ਕੇ ਗਰਬ ਗਯੋ ਬਿਨਸਾਇ । ਭਏ ਰੰਕ ਰੋਗੀ ਬਹੁ
ਆਤੁਰ ਹੋਤਿ ਦੀਨ ਜਿਸ ਕਿਸ ਪਹਿ ਜਾਇ ॥੧੦॥ ਭੂਲ ਛਿਮਾਪਨ ਕਰਹੁ ਗੁਰੁ ਜੀ ! ਨਿਜ ਪਗ ਪੰਕਜ ਲੇਹੁ
ਮਿਲਾਇ’ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਭਿ ਸਭਾ ਸਹਤ ਤਬਿ ਉਪਕਾਰੀ ਬਡ ਲਖਯੋ ਸੁਭਾਇ । ‘ਇਤੋ ਖੇਦ ਕਯੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ
ਹੋਵਾ, ਜੇ ਹਮ ਕੇ ਤੂੰ ਕਹਤਿ ਬਨਾਇ । ਬਖਸ਼ ਦੇਤਿ ਤੁਵ ਬਾਕਨਿ ਤੇ ਹਮ ਬਿਨ ਹੰਕਾਰ ਭਏ ਲਖਿ ਪਾਇ ॥੧੧॥
ਬਿੰਦ੍ਰਾ ਮਦ ਤੇ ਮੂਰਖ ਅਧੋ ਉਚਿਤ ਸਜਾਇ ਦੁਹਨਿ ਕੇ ਚੀਨ । ਕਰੇ ਨਿਕਾਸਨਿ ਗਰਬ ਹਰਨਿ ਕੇ ਅਬਿ ਤੈ ਤਿਨ
ਕੀ ਰੱਛ੍ਯਾ ਕੀਨਿ । ਲੇਹੁ ਬੁਲਾਇ ਉਬਾਰੋ ਦੁਖ ਤੇ ਜੇ ਹੰਕਾਰ ਭਯੋ ਉਰ ਹੀਨ । ਲੇਹੁ ਪਾਇ ਕਰਿ ਤਪਤ ਅਗਨਿ
ਕੀ ਮ੍ਰਿਦੁਤਾ ਗਹਹਿ³⁴³, ਸੁ ਲਖਹੁ ਪ੍ਰਬੀਨ’ ॥੧੨॥ ਤਬਿ ਲੱਧੋ ਹਰਖਤਿ ਨਰ ਭੇਜਯੋ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਢਿਗ ਲਏ
ਬੁਲਾਇ । ਗੁਰ ਅੰਚਰ ਕਰ ਜੋਰਿ ਦੀਨ ਕਹਿ ‘ਸ਼ਰਨ ਸ਼ਰਨ ਰਾਖਹੁ ਸੁਖਦਾਇ !’ । ਪਰੇ ਅਗਾਰੀ ਗਹਿ ਪਗ
ਪੰਕਜ ਦ੍ਰਿਗ ਤੇ ਨਿਕਰਤਿ ਜਲ ਘਿਘਿਆਇ । ‘ਛਿਮਹੁ ਛਿਮਹੁ ਪ੍ਰਭੁ ਹਮਹੁ ਆਪ ਅਬਿ ਕਰੀ ਉਚਿਤ ਇਹ
ਦਈ ਸਜਾਇ’ ॥੧੩॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤਬਿ ਕਹਯੋ ਤਿਨਹੁ ਕਹੁ ‘ਸਿਖ ਲੱਧੋਕੇ ਭਾ ਉਪਕਾਰ । ਇਸਕੇ ਕਹੇ
ਬਖਸ਼ ਤੁਮ ਦੀਨੋ, ਬਹੁਰ ਬਿਕਾਰ ਨ ਕਰਹੁ ਹੰਕਾਰ । ਅਧਿਕ ਹੁਤੇ ਅਪਰਾਧੀ ਦੋਨੋ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਨਿੰਦ
ਉਚਾਰਿ । ਤਉ ਛਿਮਾ ਇਸ ਨੇ ਕਰਿਵਾਈ ਨਤੁ ਦੁਹਲੋਕਨਿ ਕਸਟ ਹਜਾਰ*’ ॥੧੪॥ ਪੁਨ ਲੱਧੋ ਬਹੁ ਬਿਨਤੀ
ਕੀਨਸਿ ‘ਤਨ ਅਰੋਗ ਇਨ ਕੇ ਕਰਿ ਦੇਹੁ । ਗਾਵਨਿ ਉਚਿਤ ਸਭਾ ਮਹਿ ਤਬਿ ਹੁਇ ਪੂਰਬ ਸਮਸਰ ਜਬਹਿ
ਬਨੇਹੁ’ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਭਾਖਯੋ ‘ਇਨ ਦੇਇਨ ਗੁਰ ਨਿੰਦਾ ਕਿਯ ਭਾ ਦੁਖ ਦੇਹੁ । ਸੋ ਅਪਰਾਧ ਨਿਵਾਰਨਿ
ਹੁਦਿਜਬਿ, ਮਿਟਹਿ ਰੋਗ ਤਬਿ ਨਿਰਸੰਦੇਹੁ ॥੧੫॥ ਜਿਸ ਮੁਖ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਇਨ ਭਾਖੀ ਤਿਸ ਤੇ ਗੁਰ ਜਸੁ ਕਰਹਿ
ਬਖਾਨ । ਇਹ ਉਪਚਾਰ ਰੋਗ ਤਨ ਬਿਨਸੈ, ਹੋਹਿ ਸ਼ਰੀਰ ਸੁ ਪ੍ਰਬਮ ਸਮਾਨ’ । ਤਬ ਲੱਧੋ ਦੇਨਹੁ ਸੰਗ ਭਾਖਯੋ
‘ਅਬਿ ਦੁਖ ਭੰਜਨਿ³⁴⁴ ਕਰਹੁ ਸਨਾਨ । ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਬਰਨਹੁ ਗੁਰ ਬਨਿ ਤਾਰਯੋ ਜਿਨਹੁ ਜਹਾਨ
॥੧੬॥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪੁਨ ਪੰਚਹੁ ਗੁਰ ਕੀ ਨਿਜ ਬਾਨੀ ਤੇ ਕੀਰਤਿ ਗਾਉ । ਹੁਇ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਗਰਬ ਕੋ ਪਰਹਰਿ
ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਮਹਿ ਬਹੁਰ ਸਮਾਉ’ । ਸੁਨਿ ਹਰਖੇ ਜਨੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਰਖੇ, ਦੁਖ ਦਾਰਿਦ੍ਰਿਹ ਸਰਬ ਬਿਲਾਉ । ਸ੍ਰੀ
ਦੁਖਭੰਜਨ ਮੱਜਨ ਕੀਨਹੁ ਸਿਮਰਿ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਰਿ ਭਾਉ ॥੧੭॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੈ ਪੁਨ ਹੁਇ ਸਨਮੁਖ
ਠਾਂਢੇ ਭਏ ਸੁ ਦਰਪ ਨਿਕੰਦ³⁴⁵ । ਰੁਚਿਰ ਰਾਗਨੀ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਕਰੀ ਵਾਰ ਉਰ ਧਾਰਿ ਅਨੰਦ । ਪੋੜੀ ਚਾਰ

340. ਜੋ ਆਪਦੇ ਬਚਨ ਸੀ ਸੋਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

341. ਦੇਖਣਗੇ ।

342. ਖੋਟਾ ਰੂਪ ।

343. ਲੋਹਾ ਅੱਗ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਨੂੰ ਪਾਕੇ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

344. ਦੁਖ ਭੰਜਨੀ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ) ਵਿਚ ।

345. ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ।

* ਪਾਮਝਾਰ ।

ਮਝਾਰ ਕਹਯੋ ਸੁਭ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੋ ਸੁਜਸ ਬਿਲੰਦ । ਹੁਤੀ ਜਥਾ ਮਤਿ ਤਥਾ ਕਥਯੋ ਤਬਿ ਹੋਨਿ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਸ੍ਰਾਰਥਵੰਦ³⁴⁶ ॥੧੮॥ ਇਕ ਇਕ ਪੋੜੀ ਚਤੁਰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸੁੰਦਰ ਕੀਰਤਿ ਕਹੀ ਬਨਾਇ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪਰਤੱਖ ਅੰਗੁ ਬਿਤ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਸਭਿ ਦਈ ਸੁਨਾਇ । ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵਾਰ ਕੋ ਸੁਨਿ ਕੈ ਤਬਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਬਿਖੇ ਲਿਖਵਾਇ । ਰੋਗ ਛੀਨ ਭਾ ਤਨ ਨਵੀਨ ਸੁਭ, ਲੋਕ ਬਿਲੋਕਿ ਰਹੇ ਬਿਸਮਾਇ ॥੧੯॥ ਪਠਹਿ ਸੁਨਹਿ ਜੋ ਵਾਰ ਪ੍ਰੇਮਕਰਿ ਤਨ ਕੇ ਰੁਜ ਤਿਸਕੇ ਹੁਇ ਹਾਨ । ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਨੇਮ ਕਰਹਿ ਮੁਖ ਉਚਰਹਿ ਗੁਰ ਕੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਧਹਿ ਮਹਾਨ । ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਕੋ ਦੇਤਿ ਗੁਰੂ ਜਸੁ ਧਰਹਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਿ ਰੂਪ ਜੁ ਧਯਾਨ । ਅਸ ਕੋ ਵਸਤੁ ਜੋ ਹਾਥ ਨ ਆਵੈ ਪਾਠ ਕਰੈ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਮਹਾਨ ॥੨੦॥ ਸਭਾ ਲਗੀ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਤਬਿ ਲੱਧੇ ਕੀ ਉਪਮਾ ਬਡ ਕੀਨਿ । ‘ਪੰਨ ਸਿੱਖਯ ਪੁਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪਰ ਹਿਤ ਜਿਨਹੁ ਲਾਜ ਤਜਿ ਦੀਨ । ਕਰ ਨ ਸਕਹਿ ਕੋ ਕਰਯੋ ਸੁ ਐਸੇ, ਜਾਨੇ ਭਏ ਰਬਾਬੀ ਦੀਨ । ਦ੍ਰੈ ਪੁਰਿ ਬਿਖੈ ਕੁਬੇਖ ਦਿਖਾਯੋ ਅਰਜ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕੀਏ ਦੁਖ ਹੀਨ ॥੨੧॥ ਸਾਰ ਮਹਾ³⁴⁷ ਸਿਮਰਨਿ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਾਰ ਮਹਾਂ ਕਰਿਬੇ ਉਪਕਾਰ । ਇਨ ਦੋਨਹੁ ਬਿਨ ਮਾਨੁਖ ਤਨ ਧਿਕ ਸਮੇ ਬਿਤਾਵਹਿ ਲਖਹਿ ਨ ਸਾਰ । ਪੂਛ ਸੀਗ ਬਿਨ ਪਸੂ ਜਨਮ ਤਿਨ, ਆਏ ਬਾਦ ਬੀਚ ਸੰਸਾਰ । ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਜਮਦੂਤ ਚਹੈ ਦਿਵ, ਝੂਰਤਿ ਗਮਨਹਿ ਦ੍ਰੈ ਕਰ ਝਾਰਿ ॥੨੨॥ ਪੁੰਨ, ਦਾਨ, ਤਪ, ਮਖ³⁴⁸ ਕੋ ਕਰਿਬੇ, ਹੋਤਿ ਨ ਪਰਉਪਕਾਰ ਸਮਾਨ । ਕਲਮਲ ਕਰਨਿ ਅਨੇਕਨਿ ਰੀਤੀ ਕ੍ਰਿਤਘਣ ਕੋ ਸਮ ਕੋਇ ਨ ਜਾਨਿ । ਰਹਨਿ ਅਹਿੰਸ, ਧਰਮ ਸਭਿ ਕੀਨੇ, ਹਿੰਸਾ ਕਰੇ ਪਾਪ ਪਹਿਚਾਨ । ਯਾਤੇ ਨਿਤ ਚਿਤਵਹਿ ਉਪਕਾਰੁ ਧਨ ਤੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਠਾਨਿ’ ॥੨੩॥ ਨਰ ਸੁਭ ਸਭਾ ਸਭੈ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੋਨਿ³⁴⁹ ਗੁਰ ਬਾਕਿਨਿ ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਨਿ । ਸੱਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਠਾਨੈ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨਿ ਹਿਤ ਚੀਨ । ਪੁਨ ਲੱਧਾ ਦਿਨ ਕੋਤਿਕ ਰਹਿ ਕਰਿ ਜਾਚੀ ਬਿਦਾ ਹੋਇ ਕਰਿ ਦੀਨ । ‘ਦਾਸਨਿ ਦਾਸ ਦਯਾਨਿਧਿ ਜਾਨਹੁ ਔਗੁਨ ਕੋ ਸਮੇਤ ਗੁਨ ਹੀਨ³⁵⁰ ॥੨੪॥ ਸਿੱਖਯ ਤੁਮਾਰੇ ਕਹੈ ਜਗਤ ਮੁਝ ਲਾਜ ਬਿਰਦ ਕੀ ਰਾਖਨਹਾਰ’ । ਸੁਨਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਹੋਏ ਕੀਨਸਿ ਬਿਦਾ ਸੁ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਉਚਾਰ । ਪਦ ਅਰਬਿੰਦ ਬੰਦਨਾ ਠਾਨੀ ਕੀਨਿ ਪ੍ਰਦੋਛਨ ਫਿਰਿ ਚਹੁ ਬਾਰ³⁵¹ । ਪੁਨ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਅੰਦਰ ਗਮਨਯੋ ਤਹਿ ਬੰਦਨ ਕੀਨਸਿ ਹਿਤ ਧਾਰਿ ॥੨੫॥ ਲਵਪੁਰਿ ਕੋ ਗਮਨਯੋ ਉਰ ਹਰਖਤਿ ਗੁਰਜਸੁ ਦੀਰਘ ਕਰਤਿ ਬਖਾਨ । ਸਗਰੇ ਨਗਰ ਉਚਾਰਤਿ ਜਿਤ ਕਿਤ ਨਿਜ ਸਿੱਖਨਿ ਪਰ ਕਰੁਨਾ ਠਾਨਿ । ਇਤ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਰਚਤਿ ਗ੍ਰਿਥ ਨਿਤ ਲਿਖਤਿ ਜਾਤਿ ਗੁਰਦਾਸ ਸੁਜਾਨ । ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਬਨਾਇ ਸ਼ਬਦ ਸਭਿ ਲਗੇ ਵਾਰ ਕਰਿਬੇ ਸੁਖਦਾਨ ॥੨੬॥ ਪੋੜੀਤੀਨ ਉਚਾਰਨਿ ਕੀਨੀ ਸੂਪਕਾਰ ਤਬਿਹੂੰ ਚਲਿਆਇ । ‘ਪ੍ਰਭੁ ਜੀ ਭੋਜਨ ਅਭਿ ਤਯਾਰ ਹੈ ਰਾਵਰ ਕੀ ਜਿਮ ਹੋਇ ਰਜਾਇ’ । ਹਿਤ ਅਹਾਰ ਕੋ ਆਦਰ ਕਰਿਬੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਹਟੇ, ਨ ਬਹੁਰ ਬਨਾਇ³⁵² । ਅਚਯੋ ਅਨਾਇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਤਬਿ ਹੈ ਕਰਿ ਨਿਜ ਸੰਗਤਿ ਮਹਿ ਇਹੁ ਬਿਦਤਾਇ ॥੨੭॥ ਤਿਤਨੀ ਰਹੀ ਨ ਬਹੁਰ ਬਨਾਈ ਅਪਰ ਖਜਾਲ ਮਹਿ ਰੋ ਬਿਰਮਾਇ³⁵³ । ਸੱਤੇ ਅਰ ਬਲਵੰਡ ਕਥਾ ਕੋ ਕੋਤਿਕ ਸਿੱਖ ਕਹੋ ਇਸ ਭਾਇ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਹਦੂਰ ਭਏ ਹੈ ਤਿਨਹੁ ਨਿਕਾਸੇ ਪੁਨਹੁ

346. ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋਣ ਦੇ ਸ੍ਰਾਰਥਵਾਨਾਂ ਨੇ ।

347. (ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ) ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ।

348. ਯੋਗ ।

349. ਸੁਭ ਸੁਭਾ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਕੀਨੀ ਸੁਣਕੇ ।

350. ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਾਂ ।

351. ਚਾਰ ਵੇਰੀ ।

352. ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ।

353. ਪਰਚ ਗਏ ।

ਮਿਲਾਇ । ਸੇ ਸਿੱਖਯਾ ਇਮ ਲਖੀ ਜਾਤਿ ਹੈ ਨੀਕੇ ਨਿਰਨੈ ਕੀਨਿ ਬਨਾਇ* ॥੨੮॥ ਰਚੀ ਵਾਰ ਗੁਰ ਕੀਰਤਿ ਕੀ ਤਿਨ ਲਿਖੇ ਬੀਚ ਪੰਚੇ ਪਤਿਸ਼ਾਹੁ । ਪ੍ਰਥਮ ਹੁਤੇ³⁵⁴ ਜੇ ਕਹਤਿ ਕੁਤੇ ਇਮ³⁵⁵, ਯਾਂਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਪਾਹਿ । ਨਹੀਂ ਸੰਦੇਹ ਕੀਜੀਏ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਬਿਚਾਰਹੁ ਨਿਜ ਮਨ ਮਾਂਹਿ । ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਸਿਮਰਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਥਾ ਸੁਨੋ ਚਿਤ ਉਚਟਹੁ ਨਾਂਹਿ³⁵⁶ ॥੨੯॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਗੁਰੂ ਬਾਨੀ ਰਚਹਿ ਨਵੀਨ । ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਸੁਜਸੁ ਬਹੁ ਕੈ ਸੁਭਾ** ਸੰਤ ਪ੍ਰਬੀਨ ॥੩੦॥ ‘ਸਿਮਰਨ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮਕੋ ਨਰ ਤਨ ਬਾਦ ਨ ਖੋਇ । ਕਰੇ ਸਫਲ ਲਗਿ ਕੈ ਅਚਲ ਤੁਮ ਕੇ ਸਭਿ ਸੁਖ ਹੋਇ’ ॥੩੧॥ ਬਹੁਤ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਸੁਜਸ ਜੁਤਿ ਲਿਖਵਾਵਹਿ ਉਪਦੇਸ਼ । ਅਪਨੇ ਮਨ ਪਰ ਕਿਤਿਕ ਕਹਿ ਸਿੱਖਜਨਿ ਹਰਨਿ ਕਲੇਸ਼ ॥੩੨॥ ਲਾਖਹੁ ਨਰ ਪਨਿ ਸੁਨਨਿ ਕਰਿ ਗੁਰਮਤਿ ਕੇ ਉਰਧਾਰਿ । ਛੇਡਿ ਸਕਲ ਜੰਜਾਲ ਕੇ ਹੋਏ ਭਵਜਲ ਪਾਰ ॥੩੩॥ ਚੋਪਈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਮ ਪਰਉਪਕਾਰੀ । ਹੁਯੋ ਨ ਹੈ, ਹੋਹਿ ਨ ਹਿਤਧਾਰੀ । ਦੋਨੋ ਬਡੇ ਜਹਾਜ਼³⁵⁷ ਬਨਾਏ । ਭਰਿਭਰਿ ਪੂਰ ਸੁ ਪਾਰ ਲੰਘਾਏ ॥੩੪॥ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਤਸਰ ਬਿਚ ਹਰਿਮੰਦਿਰ । ਰਚਨਾ ਬਹੁ ਬਨਾਇ ਕਰਿ ਸੁੰਦਰ । ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਚਿ ਦੂਜਾ । ਨਿਜ ਬਲ ਥਿਤ ਕਰਿ ਠਾਨੀ ਪੂਜਾ ॥੩੫॥ ਇਨ ਦੋਨਹੁ ਕੇ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਹੈ ਕੈ । ਕਰਤਿ ਜੀਵਕਾ³⁵⁸ ਬਹੁ ਸੁਖ ਪੈ ਕੈ । ਇਮ ਇਸ ਲੋਕ ਭਲਾ ਬਹੁ ਕੇਰਾ । ਕਰਜੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਹਿਤ ਹੇਰਾ ॥੩੬॥ ਸਰਧਾ ਧਰਹਿ ਸੁਧਾਸਰ ਮੱਜਹਿ । ਪਾਪ ਕਮਾਤੇ ਸਭਿ ਹੀ ਭਜਹਿ । ਹਰਿ ਮੰਦਿਰ ਮਹਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਗਾਏ । ਕੈਧੋ ਬੈਠਿ ਸੁਨਹਿ ਮਨ ਲਾਏ ॥੩੭॥ ਅਘ ਕੇ ਤਜਿ ਕਰਿ ਸੁਭ ਗਤਿ ਲੀਨਾ । ਇਮ ਪਰਲੋਕ ਭਲਾ ਗੁਰ ਕੀਨਾ । ਯਾਂਤੇ ਇਨ ਸਮਸਰ ਉਪਕਾਰੀ । ਅਪਰ ਨ ਸੁਨਯੋ ਨ ਕਬਹੂੰ ਨਿਹਾਰੀ ॥੩੮॥ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਗੁਨ ਖਾਨੀ । ਪਰਉਪਕਾਰ ਰੈਨ ਦਿਨ ਠਾਨੀ । ਬਾਰ ਬਾਰ ਤਿਨ ਕੇ ਪਗ ਨਮੇ । ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ ਅੰਤ ਕੇ ਸਮੇ ॥੩੯॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਤ੍ਰਿਤੀਆ ਰਾਸੇ ‘ਸੰਤੋ ਬਲਵੰਡ’ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਪੰਚ ਚੱਤੁਰੰਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੪੫॥

੪੬ [ਕਾਨ੍ਹਾ, ਪੀਲੇ, ਆਦਿ ਭਗਤ ਆਏ] ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਦਾ ਹੋਇ ਲੱਧਾ ਗਯੋ ਪੁਰਿ ਲਹੌਰ ਕੀ ਓਰ । ਸਦਨ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਯੋ ਜਾਇ ਕਰਿ ਮਿਲੇ ਸਿੱਖ ਕਰ ਜੋਰਿ ॥੧॥ ਸ੍ਰੈਯਾਛੰਦ ॥ ਕਰਹਿ ਪਰਸਪਰ ਨਮੇ ਭਾਉ ਧਰਿ ਬੁਝਹਿ ਕੁਸ਼ਲ ਬਹੁਰ ਗੁਰ ਗਾਥ । ‘ਕਿਮ ਪਰਚਤਿ ਸਿੱਖਜਨਿ ਦੇ ਦਰਸਨ, ਕਿਸ ਬਲ ਬੈਠਤਿ ਹੈਂ ਜਗ ਨਾਥ? । ਤੁਮ ਚਲਿ ਗਏ ਪ੍ਰਸੰਗ ਭਯੋ ਕਿਮ, ਕਹਯੋ ਕਹਾ’³⁵⁹ ਤਬਿ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸਾਥ! ਕੌਨ ਬੇਸ³⁶⁰ ਤੇ ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਥਮ ਗੁਰ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਜਬਿ ਟੇਕਯੋ ਮਾਥ’ ॥੨॥ ਲੱਧੇ ਕਹਯੋ ‘ਕਹਾਂ ਲਗਿ ਕਹਿ ਹੋ’ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਗੁਨ ਬਿਸਥਾਰਿ । ਏਕ ਜੀਹ ਕਯਾ ਬਪੁਰੀ ਸਮਰਥ ਉਚਰੇ ਜਾਇ ਨ, ਧਰੋ

354. ਜੇ ਪਹਿਲੇ (ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ) ਹੁੰਦੇ ।

355. ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਐਉਂ ਭਾਵ ਪੰਜਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ।

356. ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

357. ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

358. (ਸਿੱਖ) ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ (ਆਤਮਕ ਅਥਵਾ ਸਰੀਰਕ) ।

359. ਕੀਹ? ।

360. ਭੇਖ । ਰੂਪ ।

* ਮਹਿਮਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਕਥਾ ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਦੀ ਬੀ ਸੂਹ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਵਾਰ ਦੀ ੨੫ਵੀਂ ਪੌੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ‘ਸੰਤੋ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਈ ਪੜ੍ਹੋ ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ‘ਟ੍ਰੈਕਟ ਨੰ. ੩੯੧-ਟਿੱਕੇ ਦੀ ਵਾਰ’ ਅਤੇ ‘ਅਸ਼ਟ ਗੁਰ ਚਮਤਕਾਰ’ ਭਾਗ ੧ ।

** ਪਾ:ਸਭਿ ।

ਹਜ਼ਾਰ³⁶¹। ਨੀਰਧ ਸੇ³⁶² ਰੰਭੀਰ ਧੀਰ ਧਰਿ ਸਦਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਛਬੀਲੇ ਚਾਰੂ। ਕਰਤਿ ਉਧਾਰਨਿ ਨਰਨਿ ਹਜ਼ਾਰਨਿ
ਇਹ ਤੇ ਸਦਾਬਰਤ ਬਿਵਹਾਰ³⁶³॥੩॥ ਗੁਨ ਅਨਗਿਨ, ਕਜਾਗਿਨਤੀ ਭਨਿ ਹੈ, ਇਕ ਗੁਨ ਪਿਖਿ ਮੈਂ ਹੁਇ
ਬਲਿਹਾਰ। ਧਨ ਤੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰੁਨਾ ਕਲਿਤ³⁶⁴ ਕਰਤਿ ਉਪਕਾਰ। ਪ੍ਰਥਮ ਸੁਧਾਸਰ ਸਿਰਜਯੋ
ਸੁੰਦਰ ਸ਼ੋਭਤਿ ਚਹੁੰ ਦਿਸਿ ਤੇ ਇਕਸਾਰ। ਕਲਮਲ ਟਾਰਹਿ ਮੱਜਨ ਧਾਰਹਿ ਨਾਮ ਉਚਾਰਹਿ ਸੰਝ ਸਕਾਰ॥੪॥
ਅਥਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਆਦਿ ਜਿ ਬਾਨੀ ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਤੇ ਕਰਿ ਇਕ ਥਾਇ। ਤਿਸਹਿ ਮਿਲਾਇ ਸ਼ਬਦ ਸਮੁਦਾਇ
ਜਿ ਰਚਤਿ ਰੁਚਿਰ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਸੁਖਦਾਇ। ਨਟਯੋ ਚਹਤਿ ਹੈ ਬੀੜ ਬਡੇਰੀ ਬਨਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਛਬਿ³⁶⁵ ਪਾਇ।
ਆਪ ਅਛਤ³⁶⁶ ਅਰੁ ਪਾਛੇ ਕਲਿ ਮਹਿ ਜਿਸਕੋ ਪਨਿ ਸੁਨਿ ਮੋਹ ਨਸਾਇ॥੫॥ ਗਾਡੀਮਗ³⁶⁷ ਸਿੱਖੀ ਬਿਸਤਾਰੀ
ਮਨੋਨਿਸ਼ਾਨ ਤੁੰਗ³⁶⁸ ਛਬਿ ਧਾਰ। ਪਠਤਿ ਸੁਨਤਿ ਮਨ ਦ੍ਰਵਤਿ ਸੁਚਿਤ ਹੁਇ³⁶⁹ ਸੁਭ ਕੱਲਜਾਨ ਬਤਾਇ
ਸੁਖਾਰਿ। ਸਿੱਖ ਸਿਮਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਸੁਖਾਰੇ ਸਕਲ ਸੁਖਨਿ ਲਹਿ ਸ੍ਰੇਯ³⁷⁰ ਉਦਾਰ³⁷¹। ਕਰਾਮਾਤ ਜਾਹਰ ਜਿਸ
ਮਹਿ ਨਿਤ ਕਰਤਿ ਗੁਰੂ ਅਥਿ ਇਹ ਉਪਕਾਰ॥੬॥ ਭਗਤ ਬਿੰਦ ਆਵਤਿ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਵਿਗ, ਸੇ ਬਾਨੀ ਨਿਜ
ਨਈ ਬਨਾਇ। ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼ਬਦ ਬਿਚ ਰਾਗ ਗੁਰਨਿ ਕੇ ਪੀਛੇ ਭਗਤ ਅਪਨਿ ਲਿਖਵਾਇ। ਲਿਖਯੋ ਗਯੋ ਬਹੁ,
ਤਨਕ³⁷² ਰਹਯੋ ਅਥਿ ਇਸੀ ਖਜਾਲ ਮਹਿ ਗੁਰਬਿਰਮਾਇ³⁷³। ਪੁਰਿਮਹਿ ਲੋਧੋ ਸਕਲ ਸੁਨਾਈ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿਜਹਿ
ਕਹਿੰ ਭੀ ਬਿਦਤਾਇ॥੭॥ ਲਵਪੁਰਿ ਤਿਸੀ ਸਮੇਂ ਮਹਿ ਹੋਤੋ ਚਤੁਰਭਗਤ ਸੁਭ ਪੰਥ ਮਝਾਰ। ਇਕ ਕਾਨ੍ਹਾ, ਛੱਜੂ
ਕਹਿੰ ਦੂਜੇ, ਸਾਹਿ ਹੁਸੈਨ, ਸੁ ਪੀਲੇ ਚਾਰ। ਬਿਥਰਯੋ ਗੁਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਗਰ ਮਹਿ, ਇਨਹਿ ਸੁਨਯੋ ਤਬਿ ਸਰਬ
ਪ੍ਰਕਾਰ। ‘ਭਗਤਨਿ ਬਾਨੀ ਲਿਖੀ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਿ’ ਇਮ ਸੁਨਿ ਇਨ ਕੈ ਛੋਭ ਉਦਾਰ³⁷⁴॥੮॥ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਗਾਦੀ
ਪਰ ਬੈਠੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪਰਤਾਪ ਮਹਾਨ। ਸੁਮਤਿਵੰਤ, ਸਰਬੱਗਜ, ਸਧੀਰਜ, ਸਦ ਗੁਨ³⁷⁵ ਕਹਿੰ ਲਗਿ ਕਰੈ
ਬਖਾਨ। ਅਪਰ ਭਗਤ ਜੇ ਸਰਬ ਹਕਾਰੇ, ਹਮਹਿ ਹਕਾਰਨਿ ਕਯੋ ਨਹਿ ਠਾਨਿ। ਇਹ ਕਜਾ ਕੀਨਿ-ਬਿਚਾਰਤਿ
ਚਿਤ ਮੈਂ ਭਏ ਸੰਦੇਹ ਕੁਛਕ ਰਿਸਵਾਨ॥੯॥ ਇਕ ਦਿਨ ਚਾਰੋਂ ਮਿਲੇ ਪਰਸਪਰ ਇਸ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਹਿਤ ਕਰਤਿ
ਉਚਾਰ। ‘ਬਨਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਰਥ ਗਿਨੇ ਗਏ ਜੇ ਭਗਤ ਉਦਾਰ। ਸਗਲ ਜਗਤ ਮਹਿ ਇਹੁ
ਬਿਸਤੀਰਹਿ ਜਿਮ ਸਿੱਖੀ ਜਹਿੰਕਹਿੰ ਬਿਸਤਾਰ। ਹਮਰੇ ਨਾਮ ਲਿਖਯੋ ਨਹਿ ਜੇ ਤਹਿੰ ਬਿਦਤਹਿ ਨਹਿ³⁷⁶ ਪਾਛੇ

361. ਹਜ਼ਾਰ (ਜੀਭ) ਧਾਰਿਆਂ ਵੀ।

362. ਸਮੁਦ੍ਰਵਤ।

363. ਸਦਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਵਿਹਾਰ। (ਅ) ਇਸ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਤਾਂ ਸਦਾ ਵਰਤ ਹੀ ਲਗ ਰਹਿਆ ਹੈ।

364. ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਹਤ।

365. ਸ਼ੋਭਾ।

366. ਆਪਣੇ ਹੁੰਦਿਆਂ।

367. ਭਾਵ ਸੁਖੱਲਾ ਰਾਹ।

368. ਉੱਚਾ।

369. ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ।

370. ਮੁਕਤੀ।

371. ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ।

372. ਥੋੜਾ।

373. ਪਰਚ ਰਹੇ ਹਨ।

374. ਬਹੁਤ ਘਬਰਾ ਹੋਇਆ।

375. ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਣ।

376. ਪ੍ਰਗਟੇਗਾ ਨਹੀਂ (ਸਾਡਾ ਨਾਮ)।

ਸੰਸਾਰ ॥੧੦॥ ਇਸ ਕੇ ਜਤਨ ਕਰਹੁ ਜਿਮ ਹੋਵਹਿ, ਅਪਨੇ ਸਬਦ ਲਿਖਾਵੇ ਤਾਂਹਿ । ਕਾਨ੍ਹੇ ਭਨਯੋ 'ਕੌਨ ਸੁਖਿ ਲਯਾਯੋ ਪ੍ਰਥਮੈ ਨਿਰਨੈ ਕਰਿ ਲਿਹੁ ਤਾਂਹਿ' ਕਹਿ ਪੀਲੋ 'ਲੱਧਾ ਸਿਖ ਇਕ ਹੈ, ਗਾ ਉਪਕਾਰ ਹੋਤੁ ਗੁਰ ਪਾਹਿ । ਤਿਸਨੇ ਦੇਖਤਿ ਸੁਨਯੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਹ ਨਿਸਚੈ ਕੀਨਸਿ, ਮਿਥਯਾ ਨਾਂਹਿ' ॥੧੧॥ ਸ਼ਾਹੁ ਹੁਸੈਨ ਭਨਯੋ 'ਤਿਹ ਸਿੱਖ ਕੋ ਬੁਝਹੁ ਅਪਨਿ ਹਦੁਰ ਬੁਲਾਇ । ਬਹੁਰ ਉਪਾਵ ਕਰਹਿ ਜਿਮ ਹੋਵਹਿ ਸਰਬ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁ ਦੇਖ ਸੁਨਾਇ' । ਤਖਿ ਛੱਜੂ ਨੇ ਦਾਸ ਪਠਾਯੋ ਲੱਧਾ ਕਰਯੋ ਅਵਾਹਨਿ³⁷⁷ ਜਾਇ । ਗਮਨਯੋ ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਢਿਗ ਹਰਖਤਿ, ਮਿਲਯੋਚਰਨ ਪਰ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇ ॥੧੨॥ 'ਕਹੁਲੱਧਾ ! ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਾਰਤਾ ਕਿਸ ਪਰਚੇ ਮਹਿੰ ਦਿਵਸ ਬਿਹਾਇ । ਕਯਾ ਦੇਖਯੋ ਤੈਂ ਤਹਾਂ ਜਾਇ ਕਰਿ ਸੇ ਹਮ ਕੋ ਸਭਿ ਦੇਹੁ ਸੁਨਾਇ' । ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਕਹੀ ਸਰਬ ਤਿਨ 'ਅਬਿ ਬਾਨੀ ਕੋ ਰਹੇ ਬਨਾਇ । ਰੈਨ ਦਿਵਸ ਹੁਇ ਇਸ ਕੇ ਤਤਪਰ ਨਾਨਾ ਭਾਂਤਿਨਿ ਸਬਦ ਲਿਖਾਇ ॥੧੩॥ ਪੰਥ ਗੁਰਨਿ ਕੀ ਪ੍ਰਥਮ ਲਿਖਤਿ ਹੈ ਤਿਨ ਪੀਛੇ ਸਭਿ ਭਗਤ ਲਿਖਾਇ । ਆਦਿ ਕਬੀਰ ਪ੍ਰਤੱਛ ਹੋਇ ਕਰਿ ਨਵੇਂ ਸਬਦ ਨਿਜ ਦੇਤਿ ਬਨਾਇ । ਗਨ ਰਾਗਨਿ ਮਹਿੰ ਲਿਖਤਿ ਜਾਤਿ ਬਹੁ ਹੈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜਿ ਨਾਇ । ਬਨਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਡ ਜਨੁ ਜਹਾਜ ਹੈ ਭਉਜਲ ਤੇ ਪਾਰ ਜੁ ਉਤਰਾਇ ॥੧੪॥ ਬਹੁਤ ਬਨਯੋ, ਕੁਛ ਰਹਯੋ ਤਨਕ ਅਬਿ, ਕੇਤਿਕ ਦਿਵਸ ਬਿਧੈ ਹੁਇ ਤਯਾਰ' । ਸੁਨਿ ਕਾਨ੍ਹਾ ਪੂਛਨਿ ਪੁਨ ਲਾਗਯੋ 'ਭਗਤ ਆਗਵਨ ਕਿਸੁਪ੍ਰਕਾਰ? । ਗੁਰੁ ਅਵਾਹਨ ਤੇ ਸੇ ਆਏ, ਕਿਥੋਂ ਅਵਾਹਨ ਬਿਨ ਤਿਸਬਾਰ³⁷⁸? । ਕੋ ਦਰਸਤਿ ਹੈ ਤਿਨ ਸਰੂਪਕੋ, ਕਿਤ ਬੈਠੈ ਇਹ ਸਕਲ ਉਚਾਰ' ॥੧੫॥ ਲੱਧੇ ਭਨਯੋ 'ਇਕਾਂਤ ਭਏ ਗੁਰ ਬਨ ਮਹਿੰ ਵਹਿਰ ਸੁ ਡੇਰਾ ਲਾਇ । ਪ੍ਰਥਮ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਬਖਾਨਯੋ* ਤਬਹਿ ਭਗਤ ਆਏ ਸਮੁਦਾਇ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੋ ਕਰਿ ਸੰਬਾਦਸੁਭ ਪੁਨ ਗੁਰਦਾਸ ਸਰੂਪ ਦਿਖਾਇ । ਤਿਸ ਢਿਗ ਕਹਤਿ ਲਿਖਤਿ ਸੇ ਜਾਵਹਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਬਿ ਲੋ ਲਿਖਵਾਇ' ॥੧੬॥ ਇਮ ਕਹਿ ਲੱਧਾ ਗਯੋ ਸਦਨ ਕੋ ਪੁਨਹਿ ਪਰਸਪਰ ਕਰਤਿਬਿਚਾਰ । 'ਬਿਨਾ ਹਕਾਰਨਿ ਤੇ ਸੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਤੁਮ ਭੀ ਚਲਹੁ ਸੁ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ । ਨਿਜਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਚਢਾਵੇ ਰਹੈ ਨਾਮ ਬਿਰ ਜਗਤ ਮਝਾਰ । ਮਨ ਆਸੈ ਕੋ ਸਭਿ ਹੀ ਜਾਨਹਿ ਲਿਖਵਾਵਹੁ ਕਹਿ ਸਬਦ ਮਝਾਰ' ॥੧੭॥ ਇਮ ਸਲਾਹ ਕਰਿ ਨਿਸਾ ਬਿਤਾਈ ਭਈ ਪ੍ਰਤ ਕਾਨ੍ਹਾ ਅਸਵਾਰ । ਤੀਨਹੁ ਅਪਰ ਗਮਨ ਕੋ ਠਾਨਯੋ, ਜਿਨ ਕੇ ਉਰ ਕੁਛ ਕੁਛ ਹੰਕਾਰ । ਪੰਥ ਜਾਮਨੀ ਏਕ ਬਿਤਾਈ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰਪੁਰੀ ਮਝਾਰ । ਆਇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ੇ, ਮਾਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੇ³⁷⁹, ਪਹੁੰਚੇ ਸ੍ਰੀਗੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ॥੧੮॥ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸ਼ੋਭਤਿ ਬਹੁ ਤਿਸਕਾਲ । ਲਖੇ ਮਾਨ ਜੁਤ ਭਗਤ ਆਗਵਨ ਆਰੈ ਠਾਂਢੇ³⁸⁰ ਭਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ । ਬੰਦਨ ਠਾਨਿ ਪਰਸਪਰ ਹਰਖਤਿ, ਕਹਿ ਬੈਠਾਰੇ ਸਭਿ ਹਿਤ ਨਾਲ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਾਦਰ ਕਹਿ ਮਾਧੁਰ 'ਸਭਿਹਿਨਿ ਕਰੁਨਾ ਕੀਨਿ ਬਿਸਾਲ ॥੧੯॥ ਦਰਸਨ ਦੀਨਿ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਨਸਿ, ਪਰਮਾਰਥ ਮਨ ਭੀਨਸਿ ਨੀਤਿ । ਬਿਚਰਹੁ ਨਰਨਿ ਉਧਾਰਨਿ ਕਾਰਨ, ਕਰੇ ਨਿਹਾਰਨਿ ਹੁਇ ਸੁਖ ਚੀਤ । ਮਿਲਹੁ ਸਧਾਰਨ ਮੋਹੁ ਬਿਦਾਰਨ³⁸¹, ਦਾਰੁਨ ਦੁਖ ਟਾਰਨਿ ਕੀ ਰੀਤਿ । ਤਾਰਨ ਤਰਨਿ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਨ, ਜੀਤ ਬਿਕਾਰਨਿ ਤੇ ਬਿੱਪ੍ਰੀਤ³⁸² ॥੨੦॥ ਕਾਰਨ ਕਵਲ ਆਪ ਆਗਵਨੁ ਗੁਰ ਭਵਨੁ³⁸³ ਮਿਲਿ ਕਰਿ ਸਮੁਦਾਇ?' । ਸਭਿ ਮਹਿੰ ਅਧਿਕ ਹੰਕਾਰੀ ਕਾਨ੍ਹਾ ਕਾਨਿ ਸੁਨਤਿ ਜਸੁ

377. ਸੌਂਦਿਆ ।

378. ਤਿਸ ਵੇਰੀ ।

379. ਬਹੁਤ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ।

380. ਖੜੇ ।

381. ਸਾਧਾਰਣ ਮਿਲ ਕੇ ਮੋਹ ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ ।

382. ਉਲਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਆਪਦੀ ਜਿੱਤ ਹੈ ।

383. ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ।

* ਪਾ: ਬਨਾਯੋ ।

ਮਨ ਉਮਗਾਇ । ‘ਆਵਨਿ ਹੇਤੁ ਨਿਕੇਤ ਬਿਖੈ ਤੁਮ ਹਮਰੇ ਭਯੋ ਲਖਹੁ ਇਸ ਭਾਇ । ਸੁਨਯੋ ਤਹਾਂ ਬਡ ਰਚਯੋ ਗ੍ਰਿਥ ਜੀ ਬਾਨੀ ਪੰਚ ਗੁਰੂਨਿ ਬਨਾਇ ॥੨੧॥ ਗਨ ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਸਬਦ ਲਿਖਾਏ ਸਭਿ ਰਾਗਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬਨਾਇ³⁸⁴ । ਤਿਨ ਸਭਿ ਕੇ ਨਹਿ ਦੇਹ ਗ੍ਰੇਹ ਅਬਿ, ਜਗ ਮਹਿ ਬਿਦਤ ਨਹੀਂ ਬਹੁ ਥਾਇ । ਬਾਦ ਰਹੈ ਠਾਨਤਿ ਬਹੁ ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਨ ਚੀਨਿ ਸਕਹਿ ਸਮੁਦਾਇ । ਕਹਾਂ ਭਏ ਨਰ ਲਖਹਿਨ ਤਿਨਕੇ ਹੁਤੇ ਕੋਨ, ਕਿਮ ਭਏ ਸੁਭਾਇ? ॥੨੨॥ ਹਮ ਜੀਵਤਿ ਆਨੰਦ ਰਸ ਪੀਵਤਿ ਬਿਦਤ ਸੁ ਥੀਵਤਿ³⁸⁵ ਜਗਤ ਮਝਾਰ । ਜਾਨਹਿ ਰਾਉ ਰੰਕ ਮਹਿ ਸਗਰੇ ਮਾਨਹਿ ਬਚਨ ਚਰਨ ਸਿਰ ਧਾਰਿ । ਆਗਯਾ ਲਖੈ ਬੇਦ ਸਮ ਹਮਰੀ, ਕਰਿ ਨਹਿ ਸਕਹੈ ਕੇ ਹਟਕਾਰ³⁸⁶ । ਇਮ ਬਿਸਤਰਤਿ ਸੁਜਸੁ ਸਭਿ ਦਿਸਿ ਮਹਿ, ਤੁਮ ਕਯਾ ਨਹਿ ਜਾਨਤਿ ਇਹ ਸਾਰ ॥੨੩॥ ਬਾਨੀ ਲਿਖੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਜੇ ਹੁਇਗੇ, ਹਮ ਜੀਵਤਿ ਕੀ ਸੁਧਿ ਨਹਿ ਲੀਨਿ । ਜੇ ਹਮਰੇ ਤੁਮ ਸਬਦ ਲਿਖਹੁ ਨਹਿ, ਕਿਮ ਪ੍ਰਮਾਨ³⁸⁷ ਹੁਇ ਗ੍ਰਿਥ ਨਵੀਨ । ਸੁਨਹਿ ਨ, ਪਢਹਿ ਨ, ਕਹਯੋ ਨ ਮਾਨਹਿ, ਲਿਖਹਿ ਨ ਜੇ ਨਰ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਬੀਨ । ਯਾਂਤੇ ਨੀਕੀ ਬਾਤਿ ਨ ਕੀਨਸਿ ਤੁਮਹੋ ਜਗ ਗੁਰ, ਲੀਜਹੁ ਚੀਨਿ’ ॥੨੪॥ ਬੋਲੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ‘ਹਮ ਬਾਨੀ ਜਿਤ ਕਿਤ ਹੁਤੀ ਕਰੀ ਇਕ ਥਾਇ’ । ਬ੍ਰਿੰਦ ਭਗਤ ਸੇ ਲਖਿ ਕਰਿ ਆਏ ਤਿਨ ਸੇ ਕਹਯੋ ਸੁ ਹਮ ਸਮੁਝਾਇ । ਗੁਰਬਾਨੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਨਾਈ ਦੇਖਿ ਮਿਲਤਿ ਕੇ ਦਈ ਲਿਖਾਇ । ਤੁਮ ਅਬਿ ਆਏ ਕਰਹੁ ਸਬਦ ਨਿਜ ਸੁਨੈ ਉਚਿਤ ਤਬਿਲੇਹਿ ਚਵਾਇ’ ॥੨੫॥ ਬ੍ਰਹਮਗਯਾਨ ਕੇ ਮਨ ਅਭਿਮਾਨਾ ਸੁਨਿ ਕਾਨ੍ਹਾ ਉਰ ਹਰਖਤਿ ਹੋਇ* । ਜਾਨਯੋ-ਗੁਰੁ ਅਨੁਸਾਰਿ ਹਮਾਰੇ, ਮੈਂ ਕਯਾ ਲਘੁ ਹੋ ਲਖਹਿ ਨ ਜੋਇ³⁸⁸ । ਬਾਨੀ ਕਰੋ ਬਨਾਵਨ ਅਪਨੀ ਬ੍ਰਹਮਗਯਾਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਪਰੋਇ । ਬਿਦਤਹਿ ਜਿਤ ਕਿਤ-ਚਿਤ ਇਮ ਚਿਤਵਤਿ ਬੋਲਯੋ ਸਬਦ ਅਹੰਬ੍ਰਹਮ³⁸⁹ ਸੋਇ ॥੨੬॥

ਕਾਨ੍ਹਉ ਵਾਚ† ॥

ਓਹੀ ਰੇ ਮੈਂ ਓਹੀ ਰੇ । ਜਾਂਕਉ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭਿ ਗਾਵੈ ਖੋਜਤਿ ਖੋਜ ਨ
ਕੋਈ ਰੇ । ਜਾਕੇ ਨਾਰਦ ਸਾਰਦ ਸੇਵੈ, ਸੇਵੈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਰੇ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ
ਮਹੇਸ਼ ਅਰਾਧਹਿ ਸਭਿ ਕਰਦੇ ਜਾਕੀ ਸੇਵਾ ਰੇ । ਕਹੇ ਕਾਨ੍ਹਾ ਅਸ ਮਮ
ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਪਰੰਪਰ ਅਲਖ ਅਭੇਦਾ ਰੇ ॥੧॥

ਸ੍ਰੇਯਾ ਛੰਦ ॥ ਇਮ ਆਸ਼ੈ ਜਬਿ ਅਪਨ ਜਨਾਯਹੁ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਦੀਨਿ ਹਟਾਇ । ‘ਹਮਰੇ ਇਹੁ ਪਰਮਾਣ ਨ ਹੁਇ ਹੈ, ਪਨੈ ਸਿੱਖ ਹੰਕਾਰ ਬਵਾਇ । ਹੈ ਤੋ ਸਹੀ, ਤਉ ਨਰ ਕਲਿਕੇ ਬਿਗਰਹਿ ਲਗਹਿ ਬਿਕਾਰਨ ਧਾਇ³⁹⁰ । ਗਤਿ ਕਿਤ ਰੰਗੀ³⁹¹ ਨਰਕ ਹੁਇਪ੍ਰਾਪਤ, ਯਾਂਤੇਹਮਨਹਿਇਸੈਚਵਾਇ ॥੨੭॥ ਇਸ ਪਰ ਸੁਨਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹਮਾਰੇ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਅਰੁ ਘ੍ਰਿਤ ਸਮਾਨ³⁹² । ਕਵੀ ਹੰਕਾਰੀ³⁹³ ਖਾਇ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਿ ਛਾਤੀ ਬੋਝ

384. ਭਾਵ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ।

385. ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ ।

386. ਹਟਾਵਣਾ ।

387. ਮੰਨਣ ਯੋਗ ।

388. ਮੈਂ ਕਿਆ (ਕੋਈ) ਛੋਟਾ (ਭਗਤ) ਹਾਂ (ਮੈਨੂੰ) ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ । (ਅ) ਕਿਤੇ ਇਹ ਨਾ ਲਖ ਲੈਣ ਕਿ ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਹਾਂ, ਤਾਂਤੇ ।

389. ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ ।

390. ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਧਾਕੇ ਲੱਗਣਗੇ

391. ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ ।

392. ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ।

393. ਬਲਗਮ ਵਾਲਾ, ਹੰਕਾਰੀ ।

* ਪਾ: ਜੋਇ ।

† ਪਾ: ਕਾਨ੍ਹੋ ਵਾਚ ।

ਬਧਿ, ਬਡ ਮਾਨ । ਪਿੱਤੀ ਸਹਤ ਬਿਕਾਰੀ³⁹⁴ ਜੇ ਨਰ ਲਿਖੈ ਲਗੈ ਅਤੀਸਾਰ³⁹⁵ ਮਹਾਨ । ਪੁਸ਼ਟ ਹੋਨ ਗਤਿ³⁹⁶ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਨ ਰੋਗੀਕਸ਼ਟ ਨਰਕ ਪਹਿਚਾਨ ॥੨੮॥ ਸੁਖਤੋਰਹਯੇ ਮਹਾਂਦੁਖ ਪਾਵਹਿ ਯਾਂਤੇ ਹਮਰੇ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਨ । ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨ ਘਿੱਤ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਮਿਸਰੀ ਭਗਤਿ³⁹⁷ ਮਿਲਾਵਨ ਠਾਨਿ । ਸੁਖਦਾਯਕ ਸਭਿ ਨਰ ਕੋ ਜਾਨਹੁ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਿ ਲੇ ਕੱਲਜਾਨ । ਅਹੰਬ੍ਰਹਮ ਤਉ ਉਰ ਮਹਿ ਬਾਸੇ ਮੁਖ ਤੇ ਕਹੈ ਦਾਸ ਦਾਸਾਨਿ³⁹⁸ ॥੨੯॥ ਇਹ ਮਤ ਹਮਰੇ ਮਿਲੈ ਨ ਤੁਮ ਸੋ, ਗਿ੍ਰਥ ਬਿਖੈ ਕਿਮ ਦੇਹਿ ਲਿਖਾਇ । ਸ਼ਬਦ ਬਿਰੋਧੀ ਮਿਲਹਿ ਨ ਇਕ ਥਲ, ਰਾਖਹੁ ਆਪ ਲਿਖਹੁ ਕਿਤ ਬਾਇ । ਗੁਰ ਘਰੁ ਨੰਮੁ ਥਾਨ ਮਹਿ ਜਾਨਹੁ ਨੰਮੁ ਹੋਹਿ ਸੋ ਮਿਲਿ ਕਰਿ ਜਾਇ³⁹⁹ । ਉਚੈ ਸਦਾ ਤ੍ਰਾਸ ਕੋ ਪਾਵਹਿ, ਬਾਯੁ ਆਦਿ ਤੇ ਸੰਕਟ ਪਾਇ ॥੩੦॥ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਸੁਨੇ ਜਬਿ ਗੁਰਕੇ ਉੱਤਰ ਫੁਰਯੋ ਨ, ਰਹਯੋ ਬਿਚਾਰ । ਸਭਾ ਬਿਖੈ ਖਿਝ ਕਰਿ ਰਿਸਧਾਰੀ ਲਾਲ ਬਿਲੋਚਨ ਕਰਿ ਤਿਸ ਬਾਰ । ‘ਸਭਿ ਮਹਿ ਕਰਯੋ ਨਿਰਾਦਰ ਮੇਰੇ, ਆਯੋ ਲਖਿ ਨ ਕਰਯੋ* ਸਤਿਕਾਰ । ਜੁਕਤਿ ਉਕਤਿ ਕਰਿ⁴⁰⁰ ਸਬਦ⁴⁰¹ ਹਟਾਯਹੁ ਸਭਿ ਬੇਦਨਿ ਕੋ ਜਿਸਮਹਿੰਸਾਰ⁴⁰² ॥੩੧॥ ਕਹਤਿਭਯੋ ‘ਅਬਿ ਸਹਹੁ ਸ੍ਵਾਪ ਮਮ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਨਿ ਕੋ ਲਿਹੁ ਫਲ ਪਾਇ । ਤੁਮਰੇ ਹੋਇ ਨਿਰਾਦਰ ਅਤਿਸੈ ਤੁਰਕਨਿ ਘਰ ਤੇ ਮਿਲਹਿ ਸਜਾਇ । ਜਿਹ ਸਜਾਇ ਤੇ ਪ੍ਰਾਨ ਬਿਨਾਸਹਿ ਪਰਹੁ ਰਿਪੁਨ ਬਸਿ ਜੇ ਦੁਖਦਾਇ । ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ ਸੋ ਮਿਲਨਿ ਨ ਹੋਵਹਿ ਅੰਤ ਸਮੇ ਐਸੇ ਬਨਿ ਜਾਇ’ ॥੩੨॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰੀ-ਇਸਨੇ ਦੀਨਹੁ ਸ੍ਵਾਪ ਉਦਾਰ । ਪ੍ਰਥਮ ਮਾਨ ਧਰਿ ਆਵਨਿ ਕੀਨੋ ਭਗਤ ਆਪ ਤੇ ਅਲਪ ਬਿਚਾਰਿ⁴⁰³ । ਸ਼ਬਦ ਭਨਯੋ ਅਹੰਕਾਰ ਮਹਾਂ ਜੁਤਿ ਪਵਹਿ ਸੁਨਹਿ ਸੁ ਕਰਹਿ ਹੰਕਾਰ । ਅਮਿਲ ਜਾਨ ਕਰਿ ਦਯੋ ਹਟਾਇ ਸੁ ਇਸ ਨੇ ਕਰਯੋ ਕ੍ਰੋਧ ਦੁਖਕਾਰ ॥੩੩॥ ਹਮ ਜੇ ਸ੍ਵਾਪ ਦੇਹਿ ਨਹਿ ਇਸਕੋ ਅਫਰ ਜਾਇਗੋ ਦੀਰਘ ਮਾਨ⁴⁰⁴ । ਗਨ ਭਗਤਨਿ ਕੋ ਅਲਪ ਜਾਨਿਬੇ ਜੇ ਨ ਮਿਲੈ ਫਲ ਇਸੇ ਮਹਾਨ- । ਇਮ ਬਿਚਾਰਿ ਉਰ, ਬੋਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ, ‘ਹਮ ਲਹੋਰ ਤੁਝ ਦੇਹਿ ਨ ਜਾਨਿ । ਰਾਖਹਿ ਵਹਿਰ ਮਿੱਤੁ ਕੋ ਪਾਵਹਿ ਅਵਗਤਿ ਮਰਹਿ ਹੋਇ ਹੈਰਾਨ**’ ॥੩੪॥ ਸੁਨਿਕੈ ਪੁਨ ਕਾਨ੍ਹਾ ਭਨਿ ਬੈਨਨਿ ‘ਬਰਖ ਪੰਚ ਸੈ ਉਮਰ ਬਿਸਾਲ । ਬਿਘਨ

394. ਗਰਮੀ ਵਾਲਾ, ਵਿਕਾਰੀ ।

395. ‘ਵਿਸ਼ਯ ਲੱਗ ਜਾਣ’ ਰੂਪੀ ਦਸਤਾਂ ਦਾ ਰੋਗ ।

396. ਤਕੜਾ ਹੋਣ ਰੂਪੀ ਮੁਕਤੀ ।

397. ਭਗਤੀ ਰੂਪ ਮਿਸਰੀ

398. ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ‘ਅਹੰਬ੍ਰਹਮ’ ਵੱਸੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਖੇ ਮੈਂ ਦਾਸਾਂ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ (ਇਹ ਸਾਡਾ ਮਤ ਹੈ) ।

399. ਸੋ (ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ) ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

400. ਉਕਤੀ ਜੁਕਤੀ ਭਾਵ ਟਾਲਮਟੋਲੇ ਕਰਕੇ ।

401. (ਮੇਰਾ) ਸ਼ਬਦ ।

402. ਸਿਧਾਂਤ ।

403. (ਕਬੀਰ ਆਦਿ) ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸਮਝਕੇ ।

404. ਬਹੁਤਾ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਫਰ ਜਾਏਗਾ ।

* ਪ੍ਰਾ: ਕਿਯੋ ।

** ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਨ੍ਹੇ ਦਾ ਸ੍ਵਾਪ ਦੇਣਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸ੍ਵਾਪ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ । ਕਾਨ੍ਹੇ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ: ‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੌ ਕਰ ਫਰਜਾਦ । ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗ ਕਰੋਗਾ ਵਾਦ’ । ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਰੱਬ ਉਤੋਂ ਵੈਰਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਪਰ: ‘ਕਾਨ੍ਹਾ ਜਾਤ ਲਾਹੋਰ ਕੋ ਰਹਾ, ਤਹਾਂ ਦੇਖ ਬਨ ਇਕੰਤ ਮਗ ਮਾਂਹ । ਕਰ ਸਮਾਧ ਬੈਠਾ ਵੈ ਤਾਂਹਿ । ਭੂਲ ਚੁਕਤ ਤਬ ਫਟਿਓ ਕਪਾਲ । ਗੁਰ ਵਿਰੋਧ ਜੋਗ ਭਿਆ ਕਾਲ ਨਿਰਵੈਰ ਨਾਲ ਜੋ ਵੈਰ ਕਮਾਵੈ । ਤਾਂਕੀ ਘਾਲ ਬ੍ਰਿਥਾ ਸਭ ਜਾਵੈ’ । ਇਧਰ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਲਾਂਗਰੀ ਨੇ ਕੜਛਾ ਤੌਲੇ ਤੇ ਝਾੜਿਆ, ਖੜਾਕ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁਬੁਕ ਕੇ ਬੋਲੇ: ‘ਇਹ ਕੜਛਾ ਕਾਨ੍ਹੇ ਸਿਰ ਲਾਗਾ । ਫੁਟਿਓ ਸੀਸ ਪ੍ਰਾਨ ਤਿਸ ਭਾਗਾ’ । ਗੋਇਆ ਉਧਰ ਵਾਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਧਰ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੀ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਯਾ । ਸ੍ਵਾਪ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ।

ਅਨੇਕ ਸਮੀਪ ਨ ਆਵਹਿ ਜੋਗ ਅਭਯਾਸ ਕਰੋ ਸਭਿਕਾਲ । ਕਾਲ ਜਾਲ ਜਹਿ ਪੋਹਿ ਨ ਸਾਕਹਿ ਅਸ ਮਨ ਮਹਿ
ਬਾਸੋ ਨਿਸਚਾਲਿ⁴⁰⁵ । ਮੈਂ ਨ ਮਰੋ, ਤੁਮ ਸ੍ਰਾਪ ਬਿਫਲ ਹੈ, ਦਸਮਦਾਰ ਕੀ ਕਰੋ ਸੰਭਾਲ' ॥੩੫॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ
ਕਹਿ 'ਜੋਨ ਮਨੀਲੀ'⁴⁰⁶ ਬਸ ਕਰਿ ਧਾਰਤਿ ਬਡ ਅਭਿਮਾਨ । ਸੋ ਫੂਟਹਿਗੀ, ਬਸਹਿ ਕਹਾਂ ਫੁਨ, ਕਰਹੁ ਅਬਹਿ
ਪਰਲੋਕ ਪਯਾਨ । ਜਿਯ ਬੇਆਸ ਨ ਧਰਿ, ਨਿਰਾਸ ਬਨਿ, ਹਾਡ ਪਿੰਜਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਠਾਨਿ । ਜੀਵਤਿ ਰਹਯੋ ਸਮੇਂ
ਬਹੁਤੇਰੇ ਜਿਸ ਤੇ ਉਰ ਹੰਕਾਰ ਮਹਾਨ' ॥੩੬॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਿਤਿਕ ਕਾਲ ਤੂਸਨਿ ਭਏ† ਸਭਾ ਬਖੈ ਸਭਿ ਕੋਇ ।
ਬਿਸਮੇ ਸੁਨਿ ਕੈ ਸ੍ਰਾਪ ਬਡਿ ਹੋਨੀ ਹੋਇਸੁ ਹੋਇ ॥੩੭॥ ਰਿਦਾ ਗਿਰਾ ਹਿਤ ਮੇਲਿਬੇ ਮਿਲੇ ਹੁਤੋਇਕ ਥਾਨ⁴⁰⁷ ।
ਭਾਵੀ ਨੇ ਐਸੀਕਰੀ ਬਧਯੋਬਿਯੋਗ ਮਹਾਨ ॥੩੮॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਕ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਕਾਨ੍ਹਾ
ਆਦਿਕ ਭਗਤਨਿ ਆਵਨ' ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਖਸਟ ਚੌਝਾਰਿਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੪੬॥

੪੭ [ਕਾਨ੍ਹਾ ਮਰ ਗਿਆ, ਕਾਂਸੀ ਤੋਂ ਪੰਡਤ, ਸਲੋਕ ਸਹੰਸਕ੍ਰਿਤੀ] ।

ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਿਤਿਕ ਕਾਲ ਤੂਸਨ ਰਹੇ ਸਭਾ ਨ ਬੋਲਯੋ ਕੋਇ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੀਲੇ ਦਿਸਾ ਕੀਨਿ ਬਿਲੋਚਨ
ਜੋਇ⁴⁰⁸ ॥੧॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ 'ਪੀਲੋ‡ ਭਗਤ ਆਪਨੋ ਮਤ ਕਹੁ ਹਮਹਿ ਸੁਨਾਵੇ ਸ਼ਬਦ ਬਨਾਇ । ਜਿਸਤੇ
ਗੁਰਮਤਿਹੁਇ ਉਪਦੇਸ਼ਨਿ ਸਿਮਰਹਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਲਿਵਲਾਇ । ਹੋਇ ਸ੍ਰੈਯ ਮਗ ਲਹਹਿ ਸੁਗਮ ਹੀ ਭਾਉ ਭਗਤਿ
ਕੇ ਸੰਗ ਮਿਲਾਇ' । ਸੁਨਤਿ ਸਭਾ ਮਹਿ ਸ਼ਬਦ ਬਖਾਨਯੋ ਪੀਲੇ ਅਪਨੋ ਮਤੋ ਸੁਨਾਇ ॥੨॥

ਪੀਲੋ ਵਾਚੁ ॥ ਪੀਲੋ ਅਸਾਂ ਨਾਲੋ ਸੇ ਭਲੇ ਜੰਮਦਿਆਂ ਜੁ ਮੁਏ ।

ਓਨਾਂ ਚਿੱਕੜ ਪਾਵ ਨ ਬੋਝਿਆ ਨਾ ਆਲੂਦ ਭਏ⁴⁰⁹॥

ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ 'ਇਹ ਭੀ ਨਹਿ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹਮ ਕਰਿ ਹੈ ਜਿਸ ਮਹਿ ਨਹੀਂ ਭਗਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ । ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ
ਕੇਰ ਇਹ ਭਾਣਾ ਜੰਮਣ ਮਰਣਾ ਸੀਸ ਅਸੇਸ⁴¹⁰ । ਪਾਇ ਜਨਮ ਨਰ ਲਾਭ ਲੇਯ ਸੁਭ, ਭਜਹਿ ਸਦਾ ਸਤਿਨਾਮੁ
ਵਿਸੇਸ਼ । ਮਾਨਹਿ ਹੁਕਮ ਖਸਮ ਕੇ ਨੀਕੋ ਤਯਾਗਹਿ ਹਉਮੈਂ ਸਹਤ ਕਲੇਸ਼⁴¹¹ ॥੩॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਛੱਜੂ ਕਹੁ ਮਤ
ਆਪਨੋ ਜਸ ਨਿਸਚਾ ਮਨ ਕੀਨਿ' । ਗੁਰ ਆਇਸੁ ਕੇ ਮਾਨਿ ਕਰਿ ਬੋਲਯੋ ਸ਼ਬਦ ਨਵੀਨ ॥੪॥

ਛੱਜੂ ਵਾਚ ॥ ਕਾਗਦ ਸੰਦੀ ਪੂਤਲੀ ਤਉ ਨ ਤ੍ਰਿਯਾ ਨਿਹਾਰ ।

ਯੋ ਹੀ ਮਾਰ ਲਿਜਾਵਹੀ ਜਥਾ ਬਲੋਚਨਿ ਧਾਰ⁴¹² ॥੧॥

ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ 'ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਸੁਨੋ ਮਤਿ ਹਮਰੇ ਪੰਥ ਰਚਯੋ ਕਰਿਬੇ ਸਤਿਸੰਗ । ਸਿਮਰਹਿ ਮਿਲਿ ਕਰਿ ਸ੍ਰੀ
ਪਰਮੇਸੁਰ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਬਿਖੈ ਲਿਵਲਾਇ ਅਭੰਗ⁴¹³ । ਕਾਰ ਧਰਮ ਕੀ ਕਰਿ ਗੁਜਰਾਨਹਿ, ਸੇਵਹਿ ਸੰਤਨਿ ਸਹਤ

405. ਅਚੱਲ ।

406. ਜਿਸ ਦੇਹ ਰੂਪੀ ਮਨੀਲੀ ਵਿਚ ।

407. ਰਿਦੇ (ਦਾ ਭਾਵ) ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੇਲਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਮਿਲੇ ਸਨ ।

408. ਨੇੜ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ।

409. ਓਨ੍ਹਾਂ (ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ) ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਡੋਬਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੇਲੇ ਹੋਏ (ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨਾਲ) ।

410. ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ ।

411. ਕਲੇਸ਼ ਸਹਿਤ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ।

412. ਬਲੋਚਾਂ ਦੀ ਧਾੜ ।

413. ਇਕ ਰਸ ।

† ਪਾ : ਰਹੇ ।

‡ ਇਹ ਪੀਲੋ ਭਗਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਯਾ ਹੈ । ਇਕ ਪੀਲੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਓਹ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਉਮੰਗ। ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਜਗਤ ਸੁ ਤਰਿ ਹੈ, ਸੱਤਿਨਾਮ ਕੇ ਚਢਿਬੇ ਰੰਗ ॥੫॥ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਬਿਨਾਂ ਨਹਿ ਅਪਰ ਜਤਨ ਅਬਿ ਬਨ ਮੈ ਛੁਧਿਤ ਰਹੇ ਨਹਿ ਜਾਇ। ਨਗਰ ਨਿਕਟ ਜਬਿ ਰਹਿਨਿ ਲਗੈ ਇਹੁ ਨਰ ਨਾਰੀ ਮਿਲਿ ਹੈ ਸਮੁਦਾਇ। ਮਿਲੇ ਬੀਚ ਮਨ ਨਹਿ ਬਿਕਾਰ ਹੁਇ ਅਸ ਬਿਰਲੇ ਜਗ ਮਹਿ ਕੇ ਆਇ⁴¹⁴। ਕਿਮ ਨਹਿ ਤ੍ਰਿਯ ਕੇ ਪਿਖਹਿ ਤਯਾਗ ਕਰਿ⁴¹⁵, ਯਾਂਤੇਗ੍ਰਿਹਸਤ ਬਿਖੈਪ੍ਰਭੁਪਾਇ ॥੬॥ ਨਿਜ ਤਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰਮ ਕਰੈ ਖਾਟ ਧਨ⁴¹⁶ ਬਹੁਰ ਬਾਟ ਕਰਿ ਭੋਜਨ ਖਾਇ। ਬਿਨ ਹੰਕਾਰ ਕਰਹਿ ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਪੰਗਤਿ ਬੈਠਿ ਭਗਤਿ ਕਰਿਭਾਇ। ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਕੀ ਇਕ ਸ਼ਰਨਿ ਬਿਨਾਂ ਅਬਿ ਅਪਰ ਜਤਨ ਕੇ ਸਮੇ ਨ ਕਾਇ। ਯਾਂਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਬਿਖੈ ਉਪਦੇਸ਼ਨ ਕਰਤਿ ਕਿਰਤ ਹਰਿ ਨਹਿ ਬਿਸਰਾਇ ॥੭॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਇਸੁ ਗੁਰ ਕੀ ਪਾਇ ਕਰਿ ਬੋਲਯੋ ਸਾਹੁ ਹੁਸੈਨ। ਸਭਾ ਬਿਖੈ ਸਭਿ ਹੀ ਸੁਨਹਿ ਤਿਸ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਕਰਿ ਨੈਨ ॥੮॥

ਸਾਹੁ ਹੁਸੈਨੋ ਬਾਚ ॥

ਚੁੱਪ ਵੇ ਅੜਿਆ ਚੁੱਪ ਵੇ ਅੜਿਆ। ਬੋਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਵੇ ਅੜਿਆ। ਸੱਜਣਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜਾਇ ਨਾਹੀਂ। ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਹਿੱਕਾ ਸਾਈਂ। ਕਿਸਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਈ। ਇਕੋ ਦਿਲਬਰ ਸਭਿ ਘਟ ਰਵਿਆ ਦੂਜੀ ਨਹੀਂ ਕਦਾਈਂ। ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਨਿਮਾਣਾ ਸਤਿਗੁਰ ਬੋ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਂਹੀ ॥੯॥

ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਮੁਸਕਾਵਤ ਬੋਲੇ ਕਰੁਨਾ ਭਰੇ ਰਸੀਲੇ ਨੈਨ। ‘ਭਲਾ ਕਹਯੋ ਚੁਪ ਕਰਹੁ ਰਿਦੈ ਰਖਿ, ਰਹਹੁ ਅਖੋਲੇ ਸਾਹੁ ਹੁਸੈਨ’। ਇਹ ਤੀਨਹੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਪ੍ਰਤਿ ਉੱਤਰ ਕੇ ਕਹਯੋ ਨ ਬੈਨ। ਭਏ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਸ੍ਰਾਪ ਘੋਰ ਬਹੁ ਯਾਂਤੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਕੀਨਿ ਮਨ ਚੈਨ ॥੧੦॥ ਅਨਰਸ⁴¹⁷ ਭਯੋ ਸੰਗ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਉਨਿ ਕਰਿ ਗਮਨੇ ਲਵਪੁਰਿ ਓਰ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਹੀਂ ਬਾਸ ਕਿਯ, ਬਸ ਨ ਚਲਯੋ ਕੁਛ ਲਖਿ ਗੁਰ ਜੋਰ⁴¹⁸। ਨਿਜ ਆਵਨਿ ਕੇ ਕਹਿ ਪਛੁਤਾਵਨਿ—ਲਹਯੋ ਅਨਾਦਰ ਸ੍ਰਾਪ ਜੁ ਘੋਰ। ਰਹਤਿ ਸਦਨ ਅਪਨੇ ਚਿਤ ਹਰਖਤਿ ਕਿਮ ਆਵਤਿ ਇਮ ਹੁਇ ਇਸ ਠੌਰ⁴¹⁹—॥੧੦॥ ਤਬਿ ਸਜੰਦਨ ਮਹਿ ਕਾਨ੍ਹਾਚਢਿ ਕਰਿ ਬੈਠਯੋ ਪਦਮਾਸਨ ਕਉ ਮਾਰਿ। ਮਹਾਂ ਯੋਗ ਅੰਭਯਾਸੀ ਬਲ ਤੇ ਪੌਨ ਚਢਾਈ ਦਸਮੇਂ ਦ੍ਵਾਰ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਸ੍ਰਾਪ ਕਹੇ ਤੇ ਚਿਤਵਤਿ ਚਿਤ ਮਹਿ ਬਹੁ ਡਰ ਧਾਰਿ। ਨਹਿ ਸਰੀਰ ਸੁਧਿ ਟਿਕੇ ਸ੍ਰਾਸ ਜਬਿ ਗਮਨੇ ਮਾਰਗ ਭਗਤ ਸੁ ਚਾਰ ॥੧੧॥ ਚਲਤਿ ਕੁਸੋਨ⁴²⁰ ਮਾਨਿ ਕਰਿ ਤੀਨਹੁ ਜਾਨੀ ਮਨ—ਹੁਇ ਬਿਘਨ ਮਹਾਨ। ਸਗਰੇ ਬਾਸੁਰ ਗਮਨੇ ਮਾਰਗ ਕੋਤਿਕ ਘਟੀ ਰਹਯੋ ਦਿਨ* ਆਨ। ਲਵਪੁਰਿ ਲਗੇ ਬਿਲੋਕਨਿ ਤਬਿਹੂੰ ਤ੍ਰਾਸ ਛੋਰ ਕਰਿ ਭੀ ਸੁਖ ਮਾਨ। ਸੂਤ ਜਾਤਿ⁴²¹ ਸਜੰਦਨ ਕੇ ਪ੍ਰੇਰਤਿ ਅਤਿ ਤੂਰਨਤਾ ਚਲਿਬੇ ਠਾਨਿ ॥੧੨॥ ਤਿਸ ਛਿਨ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੰਜਨ ਗਮਨੀ⁴²², ਭੰਜਨ ਬਿੱਛ

414. ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਮਨ ਵਿਕਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ (ਕਿਸੇ ਤਯਾਗੀ ਦਾ ਜੋ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ) ਐਸਾ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੈ।

415. ਤਿਆਗ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖੇਗਾ।

416. ਭਾਵ, ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਧਨ ਖੱਟੇ।

417. ਅਜੋੜ।

418. ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ (ਆਤਮਕ) ਬਲ ਜਾਣਕੇ।

419. (ਜੋ ਜਾਣਦੇ) ਇਉਂ ਇਥੇ ਹੋਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਆਵਦੇ।

420. ਖੋਟੇ ਸ਼ਗਨ।

421. ਰਥਵਾਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

422. ਹਨੇਰੀ ਵਰਗੀ।

* ਪਾ : ਤਬ।

ਅਨੇਕਨਿ ਕੋਰ⁴²³। ਕੰਕਰ ਸਹਤ ਧੂਲ ਬਹੁ ਉਡਕਰਿ ਪਸਰੀ ਜਿਤ ਕਿਤ ਗਗਨ⁴²⁴ ਬਡੇਰ। ਲੋਕਨਿ ਪਸੁਨਿ ਬਿਲੋਚਨ⁴²⁵ ਮੂੰਦੇ, ਆਗੇ ਪਾਛੇ ਜਾਇ ਨ ਹੋਰ। ਬਜਾਕੁਲਕਰੇ ਜੀਵ ਬਹੁ ਜਿਸਨੇ ਬਡੀਅੰਧੇਰੀ ਕੀਨਿਅੰਧੇਰ⁴²⁶॥੧੩॥ ਤ੍ਰਾਸ ਕਰੇ ਵਾਹਨ ਤਿਹ ਬਿਦਕੇ⁴²⁷ ਇਤ ਉਤ ਫਿਰੇ ਭ੍ਰਮਤ ਤਜਿ ਰਾਹੁ। ਜੋਰ ਜਤਨ ਕਰਿ ਹਾਥ ਡੋਰ ਧਰਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰਥੀ ਰੋਕਹਿ ਤਾਂਹੁ। ਬਿਖਮ ਬਾਨ ਤਬਿ ਉਲਟਜੇ ਰਥ, ਗਿਰ ਕਾਨ੍ਹਾ, ਪਰਜੇ ਭ੍ਰਮ ਕੇ ਮਾਂਹੁ। ਨਹਿ ਸੁਧਿ ਲਈ ਗਈ ਕਿਸਹੂੰ ਤੇ ਕਰਹਿ ਉਚਾਵਨਿ ਜੇ ਤਿਸ ਪਾਹੁ॥੧੪॥ ਵਾਹਨ ਦੋਰਤਿ ਰਥ ਕੇ ਐਰਤਿ ਕਾਨ੍ਹੇ ਕੇ ਸਿਰਪਰ ਸੇ ਜਾਇ। ਫੂਟਜੇ ਨਿਕਸੀ ਸਿੱਤ ਸੀਸ ਤੇ ਤਤਛਿਨ ਗਏ ਪ੍ਰਾਨ ਬਿਨਸਾਇ। ਆਪ ਨਹੀਂ ਤਨ ਕੀ ਸੁਧਿ ਮਾਂਹੁ ਜਿਸਤੇ ਉਠਿ ਇਤ ਉਤਹਿ ਬਚਾਇ। ਸੂਨੇ ਸਜੰਦਨ ਹੋਰਿ ਸਾਰਥੀ ਟਿਕ ਸੇ ਰਹਜੇ ਨਹੀਂ ਸੁਧਿ ਪਾਇ॥੧੫॥ ਬਾਯੁ ਬਿਸਾਲ ਬਹੁਰ ਤਤਕਾਲਹਿ ਹਟੀ ਧੂਲ ਜੁਤਿ, ਬਿਮਲ ਅਕਾਸ਼। ਖੋਲਿ ਬਿਲੋਚਨ ਲਗੇ ਬਿਲੋਕਨ ਮਾਰਤੰਡ ਕੇ ਭਯੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਦੇਖਜੇ ਪਰਜੇ ਸੀਸ ਜਿਸ ਫੂਟਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬਚ ਤੇ ਪ੍ਰਾਨ ਬਿਨਾਸ਼। ਹਾਹਾਕਾਰ ਸੁ ਕਰਤਿ ਉਠਾਯੋ ਲੇ ਪੁਰਿ ਗਮਨੇ ਤਨ ਬਿਨ ਸ੍ਰਾਸ॥੧੬॥ ਸਸਕਾਰਜੇ ਮਿਲਿ ਨਰਨਿ ਉਚਾਰਜੇ ‘ਕਹਾਂ ਭਯੋਇਸਬੈਸ ਮਹਾਨ?’। ਸਕਲ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਨਾਯਹੁ ਲਵਪੁਰਿ ਤੀਨਹੁ ਭਗਤ⁴²⁸ ਸੁ ਬਾਕ ਬਖਾਨਿ। ਸੁਨਿ ਸਭਿ ਸਤਿਗੁਰ ਲਖਜੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਕਹਿਬੇ ਰਾਮਚੰਦ ਕੇ ਬਾਨ⁴²⁹। ਨਿਸ਼ਵਲ ਹੋਹਿ ਨ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾਇਕ, ਅਚਰਜ ਭਯੋ ਬਡੇ ਸਭਿ ਜਾਨਿ⁴³⁰॥੧੭॥ ਕੌਨ ਅਰੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਆਗੈ, ਅਮਰ ਮਰੈ ਅਚਲ ਜੁ ਚਲਿ ਜਾਇ⁴³¹। ਬਡ ਅਥਾਹਿ ਕੇ ਥਾਹਿ ਦੇਤਿ ਕਰਿ, ਮਹਾਂਬਲੀ ਤਤਛਿਨ ਨਿਬਲਾਇ⁴³²। ਮੇਰੁ ਬਡਾਈ ਰਾਈ ਠਾਨਤਿ, ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੇ ਰੰਕ ਬਨਾਇ। ਮਹਾਂ ਸੂਰਮਾ ਕਾਇਰ ਹੋਵਹਿ ਗੁਰ ਰਿਸ ਤਨਕ ਜਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਚਲਾਇ⁴³³॥੧੮॥ ਇਮ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਭਾ ਚਾਰੁਨ ਭਗਤਨਿ ਇਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਚਿੰਥ ਲਿਖਾਇ। ਰਾਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਲਗਿ ਜੁ ਸਬਦਸੁਭ ਗਾਵਨਿ ਰੀਤੀ ਦੇਏ ਬਨਾਇ। ਬਹੁਰ ਸਲੋਕੁ ਜੁ ਸਹੀਸਕ੍ਰਿਤ ਕੇ ਸੇ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖੇ ਹਰਖਾਇ। ਜਿਮ ਇਹੁ ਬਨੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁ ਉਚਰੇ ਸ੍ਰੋਤਨਿ ਕੇ ਸੰਦੇਹ ਮਿਟਾਇ॥੧੯॥ ਕਾਂਸੀ ਤੇ ਇਕਦਿਨ ਦ੍ਰੈ ਪੰਡਿਤ ਚਲਿ ਆਏ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪਾਸ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਹਰਿਲਾਲ ਨਾਮ ਤਿਨਿ ਭਗਤ ਗੁਰੂ* ਕੇ ਗੁਨਨਿ ਨਿਵਾਸ। ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਬਹੁ ਭਾਉ ਧਰਤਿ ਉਰ ਦਰਸਨ ਕਰਿਬੇ ਕੀ ਜਿਨ ਪਯਾਸ। ਚਿਤ ਚਾਹਤਿ ਪਰਲੋਕ ਸੁਖਨਿ ਕੇ ਜਗ ਕੇ ਤਯਾਗੇ ਬਿਖੇ ਬਿਲਾਸ⁴³⁴॥੨੦॥ ਆਨਿ ਮਿਲੇ ਪਗ ਬੰਦਨ ਕਰਿਕੈ ਬੈਠਿ ਨਿਕਟ ਦਰਸਨ ਦਰਸੰਤਿ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਬਹੁ ਸਨਮਾਨੇ ਬੁਝਨਿ ਕੀਨਸਿ ਤਿਨਹੁ ਤੁਰੰਤ। ‘ਦਿਸਬਰ! ਕਹਾਂ ਸਦਨ ਹੈ ਤੁਮਰੇ? ਕਿਹ ਸਥਾਨ ਗਮਨੇ ਹਿਤਵੰਤ?। ਕੌਨ ਕਾਜ ਅਰ ਨਾਮ

423. ਅਨੇਕਾਂ ਬੁੱਢਾਂ ਦੇ ਭੰਨਣ ਵਾਲੀ।

424. ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ।

425. ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਨੇੜ।

426. ਵਡੀ ਅੰਧੇਰੀ ਨੇ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

427. ਤ੍ਰਹਿਕੇ [ਹਿੰਦੀ, ਬਿਦਕਨਾ=ਫਟਨਾ, ਚੀਰਨਾ]।

428. ਤਿੰਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੇ।

429. (ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ) ਕਹਿਣਾ (ਭਾਵ ਵਾਕ) ਅਮੋਘ ਹਨ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਦੇ ਬਾਣਾਂ ਵਤ।

430. (ਕਾਨ੍ਹੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਣ ਦਾ) ਵੱਡਾ ਅਚਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਭ ਨੇ ਜਾਣਿਆਂ।

431. ਜੇ ਅਮਰ ਹਨ ਸੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਚਲ ਜੇ ਹਨ ਸੇ ਚਲਾਇਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, (ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਗੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਅਨਹੋਣੀ ਨਹੀਂ)।

432. ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

433. ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਜਿਹੀ ਨਿਗਾਹ ਕਰਨ।

434. ਵਿਸ਼ਯ ਵਿਲਾਸ।

* ਪਾ : ਪ੍ਰਭੂ।

ਕੌਨ ਹੈ, ਬੇਸ ਬੇਸ ਦੀਖਤਿ ਮਤਿਵੰਤ⁴³⁵?’ ॥੨੧॥ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਦੁਇ ਸਹੋਦਰ ਬੋਲੇ ਬਾਕ ਸੁ ਬਿਨਤੀ ਸੰਗ। ‘ਆਪ ਅਹੋ ਤੁਮ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਬਿਨਾ ਭਨੇ ਸਭਿ ਲਖਹੁ ਪ੍ਰਸੰਗ। ਤਦਪਿ ਕਹੈ ਤੁਮ ਬੂਝਨਿ ਕੀਨਸਿ, ਕਾਂਸੀ ਬਸਹਿ ਤੀਰ ਪੁਰਿ ਗੰਗ। ਸੁਜਸੁ ਸੁਨਯੋ ਰਾਵਰ ਕੋ ਦੀਰਘ ਦਰਸਨ ਹਿਤ ਆਏ ਦੁਖ ਭੰਗ⁴³⁶ ॥੨੨॥ ਏਕ ਸਮੈ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪਹੁਚੇ ਕਾਂਸੀ ਬਿਖੈ ਬਿਰਾਜੇ ਜਾਇ। ਬਹੁ ਦਿਜਬਰ ਤਬਿ ਚਰਚਾ ਕੀਨੀ ਸੁਨਿ ਕੈ ਸਕਲ ਰਹੇ ਹਰਖਾਇ। ਹੁਤੇ ਪਿਤਾਮਾ ਹਮਰੇ ਤਿਸ ਛਿਨ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਬਹੁ ਕੀਨਿ ਬਨਾਇ। ਤਬਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਨਸਿ ਸੱਤਿਨਾਮ ਲਿਵ ਦਈ ਲਗਾਇ ॥੨੩॥ ਅਪਨੇ ਕਰੇ ਸ਼ਲੋਕ ਚਾਰ ਤਬਿ ਕਰਿ ਕਾਗਦਿ ਪਰ ਦਿਏ ਲਿਖਾਇ। ਲਿਖੇ ਪਿਤਾਮੇ ਕੇ ਸੋ ਘਰ ਮਹਿ ਹੋਰ ਹਮੇ ਸੇ ਕੰਠ ਕਰਾਇ। ਜਿਨ ਮਹਿਦੰਭ ਨਿਕੰਦਨ ਕੀਨਸਿ, ਉਰ ਕੇ ਸਾਚ ਸੁ ਲੇਖੇ ਪਾਇ⁴³⁷’। ‘ਪੜ ਪੁਸਤਕ ਅਰ ਸੰਧਯਾ ਬਾਦ’ ਇੱਤਯਾਦਿਕ ਪਠਿ ਦਏ ਸੁਨਾਇ ॥੨੪॥ ‘ਤੁਮਨੇ ਕਰੇ ਸੁਹਮੈ ਲਿਖਾਵਹੁ ਨਾਹਿ ਤ ਦੀਜੈ ਅਬਹਿ ਬਨਾਇ। ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੋ ਹਮ ਧਰਿ ਕੈ ਸੱਤਿਨਾਮ ਭਜਿ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਨ ਗਾਇ। ਸਾਰ ਕਰਹੁ ਉਪਦੇਸ਼ਨਿ⁴³⁸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਉਰ ਉੱਜਲ ਜਿਸ ਤੇ ਹੁਇ ਜਾਇ। ਨਿਜ ਮੁਖ ਸੰਗ ਸ਼ਲੋਕ ਰਚਹੁ ਬਰ ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕੀ ਰੀਤੀਪਾਇ’ ॥੨੫॥ ਸੁਨਿ ਦਿਜਬਰ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੋਰਿ ਕਰਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਤਬਹਿ ਬਨਾਇ। ਸਭਿ ਸ਼ਲੋਕ ਕਿਯ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਿ ਬਹੁਰੇ ਗਾਥਾ* ਰੁਚਿਰ ਸੁਹਾਇ। ਸੁਨਿ ਦ੍ਰੈ ਭ੍ਰਾਤ ਅਨੰਦਤਿ ਹੈ ਕਰਿ ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਰਹੇ ਲਪਟਾਇ। ਪ੍ਰਭੁ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਰਸ ਜਿਨ ਆਯਹੁ ਸੱਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਮਨ ਭਾਇ ॥੨੬॥ ਜਬਹਿ ਬੰਦਨਾ ਕੀਨਸਿ ਗੁਰ ਪਗ ਮਨ ਮਹਿ ਬਧਯੋ ਅਨੰਦ ਬਿਲੰਦ। ਉਸਤਤਿ ਕਰਤਿ ਭਏ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ‘ਰਾਮਚੰਦ ਤੁਮ ਰੂਪ ਮੁਕੰਦ। ਕੰਸ ਬਿਨਾਸਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਪ ਹੋ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੀ ਜੋਤਿ ਸੁਛੰਦ। ਤੁਹੀ ਤ੍ਰਿਅੰਬਕ⁴³⁹ ਕਾਂਸੀ ਪੁਰਿ ਮਹਿ, ਤਾਰਕ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਤਿ ਸੁਖਕੰਦ ॥੨੭॥ ਦੁਰੇ ਰਹਹੁ ਨਹਿ ਜਾਨਿ ਸਕਹਿ ਸਭਿ ਜਿਸ ਪਰ ਆਪ ਹੋਤਿ ਅਨੁਕੂਲ। ਸੇ ਰਾਵਰਿ ਕੋ ਰੂਪ ਪਛਾਨਹਿ ਏਕ ਤੁਹੀ ਸਭਿ ਜਗ ਕੋ ਮੂਲ। ਅਜ⁴⁴⁰, ਅਬਿਨਾਸੀ, ਲਛਮੀ ਦਾਸੀ, ਕਰਹੁ ਬਿਨਾਸੀ ਜੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ⁴⁴¹। ਬਿਧ ਹੁਇ ਰਚੇ, ਬਿਸ਼ਨ ਹੁਇ ਪੋਖਹੁ⁴⁴², ਰੁੱਦ੍ਰ ਹੋਇ ਜਗ ਹਰਹੁ⁴⁴³ ਅਭੂਲ’ ॥੨੮॥ ਸੁਨਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਉਰ ਸਤਿਗੁਰ ਹੈ ਕਰਿ ਕਹਯੋ ‘ਜਾਚੀ ਯੇ ਨਿਜ ਅਭਿਲਾਖ। ਆਸਾ ਧਰੇ ਦੂਰ ਤੇ ਆਏ ਪੂਰਨ ਕਰੇ ਨ ਗੁਪਤੀ ਰਾਖ’। ਦੌਨ ਸਹੋਦਰ ਤਬਿ ਕਰ ਜੋਰੇ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਬਿਨਤੀ ਭਾਖਿ। ‘ਦਰਸਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਭੇ ਪੂਰਨ, ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਯੋ ਹੂੰ ਉਰ ਕਾਖ⁴⁴⁴ ॥੨੯॥ ਅਪਨੇ ਸਿਦਕ ਸਦਾ ਉਰ ਦੇਵਹੁ

435. ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਵਾਲੇ ਤੇ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹੋ [ਫਾ., ਬੇਸ=ਬਹੁਤ। ਹਿੰ., ਬੇਸ=ਭੇਖ]।

436. ਦੁਖ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ।

437. ਜੋ ਰਿਦੇ ਦਾ ਸੱਚਾ ਹੈ ਸੋਈ ਲੇਖੇ ਪੈਦਾ ਹੈ।

438. ਸ਼੍ਰੋਤ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰੋ।

439. ਸ਼ਿਵ ਰੂਪ।

440. ਅਜਨਮਾ।

441. ਜੋ ਉਲਟੇ ਹਨ।

442. ਪਾਲਦੇ ਹੋ।

443. ਨਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ।

444. ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਚਿਤ ਵਿਚ।

† ਪਾ : ਸਤਿਗੁਰ।

* ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸ਼ਲੋਕ ਤੇ ਗਾਥਾ ਦੋ ਬਾਣੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਧੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ‘ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤ’ ਤੇ ‘ਗਾਥਾ’ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਰਵਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ (ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ) ਵਿਚ ਪਦ-‘ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ’ ‘ਗਾਥਾ’ ਤੇ ‘ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ’।

ਜਗਤ ਕੁਬੰਧਨਿ ਸਰਬ ਮਿਟਾਇ । ਚਰਨ ਆਪਕੇ ਮਨ ਮਹਿੰ ਬਾਸਹਿ, ਨਿਸ ਦਿਨ ਸਿਮਰਹਿੰ ਹਰਿ ਗੁਨ ਰਾਇ’ । ਸੁਨਤਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹਯੋ ‘ਤਥਾਸਤੁ’ ਬਰ ਕੇ ਪਾਇ ਰਹੇ ਹਰਿਖਾਇ । ਕੇਤਿਕ ਦਿਨ ਬਸਿਕਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੁਇਪੁਨ ਬਿਦਾ ਗਏ ਨਿਜਥਾਇੰ ॥੩੦॥ ਸੇ ਸਲੋਕ ਲਿਖਵਾਵਨਿ ਕੀਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਰਾਗਨਿ ਕੇ ਅੰਤ । ਬਹੁਰ ਪਿਖਯੋ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਬੋਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬਦਨ ਸੁਭੰਤਿ । ‘ਨਿਜ ਬਾਨੀ ਤੈਂ ਕੀਨਿ ਬਨਾਵਨਿ ਆਨ ਦਿਖਾਵੇ ਗੁਰ ਜਸੁਵੰਤ’⁴⁴⁵ । ਤਿਸ ਛਿਨ ਭਗਤ ਸਮੀਪ ਹੁਤੇ ਸਭਿ ਚਰਚਾ ਕਰਤਿਅ ਲੇਖ ਬਿਅੰਤ⁴⁴⁶ ॥੩੧॥ ਮਾਨਿ ਬਚਨ ਗੁਰਦਾਸ ਗਯੋ ਤਬਿ ਨਿਜ ਡੇਰੇ ਤੇ ਲਯਾਵਨ ਕੀਨਿ । ਬੈਨਿ ਪਾਨ ਕਰਿ ਤਬਹਿ ਸੁਨਾਈ ਜਿਸ ਮਹਿੰ ਮਹਿਮਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਬੀਨ । ਭਗਤ ਬ੍ਰਿੰਦ ਜੁਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਨਿਕੈ ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਲਾਹਤਿ ਚੀਨਿ । ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਤਬਿਹੂੰ ਫੁਰਮਾਯਹੁ ‘ਲਿਖਹੁ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਿੰ ਰਚੀ ਜੁ ਬੀਨ’⁴⁴⁷ ॥੩੨॥ ਸੁਨਿ ਗੁਰਦਾਸ ਹਾਥ ਕੇ ਜੋਰਤਿ ‘ਮੈਂ ਰਾਵਰਿ ਦਾਸਨ ਕੇ ਦਾਸ । ਸੇਵਕ ਅਵਨੀ ਤਲ ਮਹਿੰ ਬੈਸਹਿ, ਸਾਹਿਬ ਉਚਿਤੈ ਤਖਤ ਬਿਲਾਸ । ਤਿਮ ਅੰਤਰ’⁴⁴⁸ ਬਾਨੀ ਮਹਿੰ ਹੋਵਤ, ਕਿਤ ਪਟ ਬੀਜਨ’⁴⁴⁹ ਕਿਤ ਸਪਤਾਸੁ’⁴⁵⁰ । ਕਿਮ ਸਮਤਾ ਹੁਇ ਤੁਛ ਕੀਟ ਮੈਂ, ਆਪ ਮਹਿਦ ਤੇ ਮਹਿਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ॥੩੩॥ ਤੀਨ ਬੇਰ ਫੁਰਮਾਯਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਨੈ ਸਹਤ ਭਾਈ ਕਰ ਬੰਦਿ । ਅਲਪ ਆਪ ਕੇ ਲਖਿ ਕਰਿ ਉਰ ਮਹਿੰ ਨਹਿੰ ਸਮਤਾ ਚਾਹਤਿ ਜਗ ਬੰਦ’⁴⁵¹ । ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁਇ ਬਰ ਗੁਰ ਦੀਨਹੁ ‘ਤਵ ਬਾਨੀ ਫਲ ਹੋਇ ਬਿਲੰਦ । ਪਢਤਿ ਸੁਨਤਿ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸਰਧਾ ਸਤਿਗੁਰ ਬਧਹਿ ਮੁਕੰਦ’ ॥੩੪॥ ਦੇਹਰਾ ॥ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਚਰਨੀ ਪਰਯੋ ਤਬਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ । ਬਰਬਾਨੀ ਕੇ ਗੁਰਦਯੋ’⁴⁵² ਅਨਦਬਿਲੰਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ॥੩੫॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ ‘ਕਾਨ੍ਹਾ ਆਦਿ ਭਗਤ ਗਵਨ’ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ ਨਾਮੁ ਸਪਤ ਚੌਤ੍ਵਾਰਿਸਤੀ ਅੰਸੁ ॥੪੭॥

੪੮ [ਵੇਦ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਰ ਆਏ] ।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਭਗਤ ਬਿਰਾਜਤਿ ਨਿਕਟ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਤੇ ਸੁਖ ਪਾਇ । ਮਨਹੁ ਸ਼ਾਂਤਿ ਚਿਤ ਸ਼ਿਵ ਬਿਰਯੋ* ਬੀਚ ਮੁਨਿਨਿ ਸਮੁਦਾਇ ॥੧॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ ਮਨਹੁ ਗਯਾਨ ਨਿਜ ਤਨ ਧਰਿ ਬੈਠਯੋ ਸਦ ਗੁਨ ਨਿਕਟ ਭਗਤ ਇਸ ਭਾਇ’⁴⁵³ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਦਰਸਨ ਜਨੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੁਟਨਿ ਬਿਲੋਚਨ ਪੀਵਤਿ ਜਾਇ । ਨਹਿੰ ਤ੍ਰਿਪਤਹਿੰ ਹਿਤ ਕਰਿ ਢਿਗ ਬੈਠਹਿੰ ਸੁਨਹਿੰ ਬਚਨ ਤਯੋਂ ਤਯੋਂ ਹਰਖਾਇੰ । ਮਹਾਂ ਸੁਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰੇਮਿ ਪਰਿ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਭੁ ਸਿਮਰਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਤਾਇ ॥੨॥ ਲਖਯੋ ਸਮਾਂ ਤਬਿ ਬਿਦਾ ਭਗਤ ਹੁਇ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਥਾਨ ਪਯਾਨ । ਪੁਨ ਆਏ ਸਭਿ ਬੇਦ ਦੇਹਧਰਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਬੰਦਨ ਠਾਨਿ । ਚਾਹਤਿ ਭੇ ਗੁਰ ਕਰਯੋ ਸੁਚਿਤ ਮੈਂ’⁴⁵⁴ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਠਾਨਿ । ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਵਤਰੇ ਜਗਤ ਮਹਿੰ ਤਿਸ ਕੀ ਉਰ ਅਭਿਲਾਖ ਮਹਾਂਨ ॥੩॥ ਦੇਹਰਾ ॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੋਤਨਿ

445. ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਜਸ ਵਾਲੀ ।

446. ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ।

447. ਚੁਣਕੇ ।

448. ਭੇਦ ।

449. ਟਿਟਾਣਾ, ਜੁਗਨੁ ।

450. ਸੂਰਜ ।

451. ਜਗਤ ਦੇ ਬੰਦਨ ਯੋਗ ਜੀ ਦੀ ।

452. (ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ) ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ।

453. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ (ਬੈਠੇ ਹਨ) ।

454. ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ।

* ਪਾ : ਵਿਸਥਰਯੋ ।

ਸੁਖ ਪਾਇ ਕਰਿ ਬੁਝੀ ਕਥਾ ਬਿਚਾਰ । ‘ਬੇਦ ਧਰਯੋ ਨਰ ਦੇਹ ਕੇ* ਇਹ ਕਹੀਯਹਿ ਬਿਸਤਾਰ’ ॥੪॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ॥ ਸੁਨਹੁ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਜਿਸ ਤੇ ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਫਲ ਪਾਇ । ਸਭਿ ਬੇਦਨਿ ਅਵਤਾਰ ਧਰਯੋ ਜਿਸ ਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਭਿ ਦੇਉਂ ਸੁਨਾਇ । ਕਾਂਸੀ ਬਾਸ ਸੂਤਿ ਸਭਿ ਠਾਨਤਿ ਸਭਿ ਬਿੰਦਯਾ ਕੇ ਜਹਿ ਸਮੁਦਾਇ⁴⁵⁵ । ਨਿਰਨੋ ਹੋਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਪਵਹਿ ਬਿਚਾਰਹਿ ਬੁਧਿ ਬਿਰਧਾਇ⁴⁵⁶ ॥੫॥ ਬਾਸ ਕਰਤਿ ਇਕ ਸਮੈ ਬੇਦ ਤਹਿ ਅਤਿਸੈ ਰਿਦੇ ਕੀਨਿ ਹੰਕਾਰ ।—ਨਿਰਨੋ ਹਮ ਤੇ ਹੋਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਕਰਹਿ ਬਿਚਾਰਨ ਸਾਰ ਅਸਾਰ । ਨਾਤੁਰ ਅੰਧਕਾਰ ਬਿਸਤਰਿ ਹੈ, ਹਮ ਤੇ ਜਗਤ ਪ੍ਰਕਾਸ ਉਦਾਰ⁴⁵⁷ । ਅੰਗਯਾਨੀ ਮਨ ਲਹਹਿ ਗਯਾਨ ਕੋ, ਪਾਇ ਮੁਕਤਿ ਕੋ, ਬੰਧਨ ਟਾਰਿ—॥੬॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਲਖਿ ਬੇਦਨਿ ਗਤਿ ਜਿਨ ਕੇ ਭਯੋ ਹੰਕਾਰ ਬਿਕਾਰ ।—ਇਹੀ⁴⁵⁸ ਜਨਮ ਦੇ ਜਗ ਮਹਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਸਕਲ ਵਿਕਾਰਨਿ ਮੂਲ ਉਦਾਰ । ਇਨ ਉਰ ਤੇ ਅਬਿ ਕਹੋ ਉਖਾਰਨਿ⁴⁵⁹—ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧੁ ਇਸ ਬਿਧਿ ਉਰਧਾਰਿ । ਭਈ ਗਗਨ ਬਾਨੀ ਤਬਿ ਇਨ ਕੋ ‘ਨਰ ਸਰੀਰ ਕੇ ਲਿਹੁ ਅਵਤਾਰ ॥੭॥ ਤੁਮਰੇ ਉਰ ਹੰਕਾਰ ਬਿਕਾਰ ਜੁ, ਨਿਸ਼ਫਲ ਕਰਹੁ⁴⁶⁰, ਜਾਨਿ ਇਮ ਲੇਹੁ । ਗੁਰ ਬਿਨ ਰਿਦੈ ਪ੍ਰਕਾਸ ਨ ਹੋਵਤਿ ਯਾਤੇ ਮੂਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇਹੁ⁴⁶¹ । ਤੁਮਰੇ ਬੇਦ ਬਿਨਸ ਕਰਿ ਜਾਵਹਿ ਕਰਹੁ⁴⁶² ਗੁਰੂ ਜਿਤ ਕਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇਹੁ⁴⁶³ । ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਨਾ ਨ ਸਾਂਤੀ ਪੱਯਤਿ ਯਾਤੇ ਬਨਹ ਸਿੱਖ ਹਿਤ ਦੇਹੁ⁴⁶⁴ ॥੮॥ ਇਕ ਇਕ ਬੇਦ ਚਤੁਰ ਬਪੁ ਧਾਰਹੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੁਮ ਸੰਗ ਨਰ ਤਨ ਪਾਇ । ਰੱਛਕ ਸਦਾ ਹੋਤਿ ਜਿਤ ਕਿਤ ਇਹ ਤੁਮਰੇ ਬਿਘਨ ਸਕਲ ਬਿਨਸਾਇ’ । ਗਗਨ ਗਿਰਾ ਇਮ ਕਹਯੋ, ਮੋਨ ਪੁਨਿ, ਸੁਨਿਸਭਿ ਬੇਦਰਹੋਬਿ ਸਮਾਇ । ਕਮਲਜ⁴⁶⁵ ਸਹਤ ਬਿਚਾਰਨਿ ਕਰਿਕੈ ਛਿਤ ਅਵਤਰੇ ਸਰੂਪ ਬਨਾਇ ॥੯॥ ਇਕ ਇਕ ਬੇਦ ਚਤੁਰ ਬਪੁ ਧਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾਮ ਤਿਨ ਕਹੋ ਅਸੰਸ⁴⁶⁶ । ਪੂਰਨ ਸ਼ਯਾਮ ਬੇਦ ਕੇਇਹ ਭੇ: ਮਥਰਾ, ਜਾਲਪ, ਬੱਲ, ਹਰਬੰਸ । ਪੁਨ ਰਿਗਬੇਦ: ਕੱਲਜ, ਜੱਲ, ਨੱਲ ਤ੍ਵੈ, ਕਲਸਹਾਰ ਚੌਥੇ ਗਿਨਿ

455. ਕਾਂਸੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵੇਦ ਵਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਦਯਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੈ ।

456. ਵਧਦੀ ਹੈ ।

457. ਜਗਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

458. ਭਾਵ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ।

459. (ਹੰਕਾਰ) ਉਖਾੜਦਿਆਂ ।

460. ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਕਾਰ ਹੈ (ਇਹ ਤੁਸੀਂ) ਨਿਸ਼ਫਲ (ਹੰਕਾਰ) ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ।

461. (ਪ੍ਰਕਾਸ) ਦਾ ਮੁੱਢ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਹੈ ।

462. ਧਾਰਨ ਕਰੋ ।

463. ਦੇਖਕੇ ।

464. ਹਿਤ ਦੇਕੇ ਸਿਖ ਬਣੋ ।

465. ਬ੍ਰਹਮਾ ।

466. ਸੰਸੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ।

* ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਵਤਾਰਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਣਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਤੁਲਸੀ ਕ੍ਰਿਤ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਉੱਤਰ ਕਾਂਡ ਅੰਕ ੨੭ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਬਨਬਾਸ ਤੋਂ ਮੁੜਕੇ ਅਜੁਧਯਾ ਜੀ ਪੁੱਜੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠੇ ਤਦ : ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਉਸਤਤਿ ਕਰੀ ਗੇ ਸੁਰ ਨਿਜ ਨਿਜ ਧਾਮ । ਵੰਦੀ ਵੇਸ਼ ਧਰਿ ਵੇਦ ਤਬ ਆਏ ਜਹਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ॥੨੭॥ ਪ੍ਰਭੂ ਸ੍ਰਬੱਗਯ ਕੀਨਹਿ ਅਤੀ ਆਦਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨ । ਲਖਯੋ ਨ ਕਾਹੂ ਮਰਮ ਕਛੁ ਲਗੇ ਕਰਨ ਗੁਣ ਗਾਨ ॥੨੮॥ ਅਰਥ—‘ਜਦੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਕੇ ਦੇਵਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਾਮਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਵੇਦ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਆਏ, ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਸਰਬੱਗਯ (ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੇ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੇਦ ਨਾ ਜਾਣਿਆਂ । ਉਹ (ਭੱਟ) ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ’ । ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਨ ਦੇ ਦਸਮ ਸਕੰਧ ਸਤਾਈਸਵੇਂ ਅਧਯਾਯ ਵਿਚ ਭੀ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਉਸਤਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ, ਉਥੇ ਭੀ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ‘ਵੰਦੀ ਜਨ’ ਕਿਹਾ ।

ਅੰਸ । ਭਏ ਜੁਜਰ ਕੇ: ਟੱਲਜ, ਸੱਲਜ, ਪੁਨ ਜੱਲਜ, ਭੱਲਜ ਉਪਜੇਦਿਜਬੰਸ ॥੧੦॥ ਬਹੁਰ ਅਥਰਬਣ: ਦਾਸ
 ਰੁ ਕੀਰਤਿ, ਗਿਨਿ⁴⁶⁷ ਗਇੰਦ, ਸਦਰੰਗ ਸੁ ਚਾਰ । ਕਮਲਾਸਨ ਕੇ ਭੱਖਾ ਨਾਮ ਸੁ ਇਨ ਸਭਿ ਤੇ ਭਾ ਅਧਿਕ
 ਉਦਾਰ । ਬਿੱਪੁ ਸਰੀਰ ਭਾਟ ਭਈ ਸੰਗਯਾ, ਬਡੇ ਬੈਸ ਮਹਿੰ ਭੇ ਇਕਸਾਰ । ਹੋਇ ਇਕੱਤ੍ਰ ਲਗੇ ਗੁਰ ਖੋਜਨਿ ਦੇਸ਼
 ਬਿਦੇਸ਼ਨਿ ਮਹਿੰ ਹਿਤ ਧਾਰਿ ॥੧੧॥ ਪੰਥ ਜਿਤੇ ਜਗ ਬਿਥੈ ਪ੍ਰਬਿਰਤੇ ਸਭਿ ਕੇ ਨਿਕਟ ਕਰਤਿ ਪ੍ਰਸਥਾਨ । ਗਿਰੀ
 ਪੁਰੀ⁴⁶⁸ ਆਦਿਕ ਸੰਨਯਾਸੀ ਤਿਨ ਤੇ ਸੁਨਹਿੰ ਬੈਨ ਹਿਤ ਠਾਨਿ । ਜੋਗ ਅੱਭਯਾਸੀ ਅਰੁ ਕੰਨਪਾਟੇ* ਦੋਨੋ ਢਿਗ
 ਕਿਯ ਸੰਗ ਮਹਾਨ⁴⁶⁹ । ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਤਪਸੀ, ਬੈਰਾਗੀ ਅਪਰ ਕਿਤਿਕ ਕੇ ਕਹੈ ਬਖਾਨਿ ॥੧੨॥ ਸੰਮਤ ਦੇਕ
 ਫਿਰੇ ਜਗ ਖੋਜਤਿ ਜੇ ਸਾਧਿਕ ਪਰਲੋਕ ਉਦਾਰ⁴⁷⁰ । ਕਹਿ ਨਿਜ ਬਚਨ, ਸ਼ਾਂਤਿ ਦੇ ਚਿਤ ਕੇ ਐਸੇ ਕਤਹੂੰ ਨਹੀਂ
 ਨਿਹਾਰ । ਦੇਸ਼ ਬਿਦੇਸ਼ਨਿ ਸਗਰੇ ਫਿਰ ਕਰਿ ਭਏ ਉਦਾਸ ਗਏ ਜਬਿ ਹਾਰ । ਉਤਰਯੋ ਗਰਬ, ਅਹੈਂ ਹਮ ਜਗ
 ਮਹਿੰ ਤਉ ਨ ਦੇਖਯੋ ਬਿਨਾ ਬਿਕਾਰ ॥੧੩॥ ਯਾਂਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਭਿ ਤੇ ਦੀਰਘ ਜਿਨ ਕੇ ਮਿਲਤਿ ਸ਼ਾਂਤਿ ਚਿਤ
 ਪਾਇ । ਬਿਨਾਂ ਗਰਬ ਤੇ ਸਰਬ ਭਏ ਜਬਿ ਸੁਧਾ ਸਰੋਵਰ ਕੀ ਦਿਸਿ ਆਇ । ਮਹਿਮਾ ਸੁਨਤਿ ਅਨੇਕ ਲੋਕ ਤੇ ਸ੍ਰੀ
 ਅਰਜਨ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਖਦਾਇ । ਭਿੱਖੇ ਸਹਤ ਸਕਲ ਹੀ ਮਿਲਿ ਕੈ ਦਰਸਨ ਹਿਤ ਚਿਤ ਚੌਪ ਬਢਾਇ ॥੧੪॥
 ਗੁਨ ਕੇ ਸੁਨਤਿ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੁਇ ਆਈ, ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੇ ਸਿਮਰਤਿ ਨਾਮ । ਸਭਿ ਪਹੁੰਚੇ ਹਰਿ ਮੰਦਿਰ ਮੈਂ ਜਬਿ
 ਦਰਸਨ ਪਿਖਯੋ ਅਜਬ ਅਭਿਰਾਮ । ਸ਼ਯਾਮ ਸਰੂਪ ਅਨੂਪ ਚਤੁਰਭੁਜ ਸੁੰਦਰ ਬਦਨ ਸੁ ਛਬਿ ਕੇ ਧਾਮ । ਮਹਾਂ
 ਜੋਤਿ ਜਾਗਤਿ ਚਹੁੰ ਦਿਸਿ ਮਹਿੰ ਕਰਤਿ ਅਨੇਕ ਸੁ ਨੰਮ੍ਰਿ ਪ੍ਰਣਾਮ⁴⁷¹ ॥੧੫॥ ਕਮਲਾ ਕਰ-ਕਮਲਨਿ ਪਦ ਕਮਲ
 ਜਿ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਪਲੋਸਤਿ ਪ੍ਰੀਤ ਬਿਸਾਲ⁴⁷² । ਸੁਭਤਿ ਸੇਖ ਸਾਈ⁴⁷³ ਬਡ ਸੋਭਾ, ਦ੍ਰਿਗ ਬਿਸਤਰਤਿ ਕੋਰ ਜੁਗ
 ਲਾਲ⁴⁷⁴ । ਪੀਤੰਬਰ ਸਭਿ ਅੰਗ ਬਿਭੂਖਨ ਬਡੇ ਬਿਭੂਖਤਿ ਗਰ ਬਨਮਾਲ⁴⁷⁵ । ਸੀਸ ਕਿਰੀਟ⁴⁷⁶, ਕੇਸ ਮ੍ਰਿਦੁ
 ਮੇਚਕ ਘੁੰਘਰਿਆਰੇ ਸੋਭਤਿ ਭਾਲ ॥੧੬॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬੰਦ ਸਰੂਪ ਜਿ ਬਿੱਪੁ ਬਰ ਹਰਿ ਸਰੂਪ ਤਿਨ ਦੀਖਿ⁴⁷⁷ ।
 ਅਪਰ ਨਹੀਂ ਕਾਹੂੰ ਲਖਯੋ ਦੇਨਿ ਹੁਤੀ ਤਿਨ ਸੀਖ⁴⁷⁸ ॥੧੭॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ ॥ ਅਸ ਸਰੂਪ ਦੇਖਤਿ ਬਿਸਮਾਏ ਹਰਿ
 ਮੰਦਿਰ ਮਹਿੰ ਸੁੰਦਰ ਸੋਭ । ਮਹਾਂ ਬਿਸਨੁ ਕੋ ਰੂਪ ਮਨੋਹਰ ਜਿਸਹਿ ਧਯਾਨ ਧਰਿ ਜੋਗੀ ਲੋਭ⁴⁷⁹ । ਉਸਤਤਿ
 ਕਰਨਿ ਲਗੇ ਹਇ ਠਾਂਢੇ ਜਿਨਿ ਕੈ ਭਯੋ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਛੋਭ । ਨਮਸਕਾਰ ਪੁਨਿ ਪੁਨਿ ਪਗ ਪੰਕਜ ਰਿਦਾ ਪਰਮ ਗੰਭੀਰ
 ਅਛੋਭ ॥੧੮॥ ਭੁਜੰਗਛੰਦ ॥ ‘ਦਯਾਸਿੰਧੁ ਦੀਨਾਨਿ ਬੰਧੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ ! । ਨਮੋ ਪਾਦ ਕੰਜੰ ਅਭੰਜੰ⁴⁸⁰ ਉਜਾਲਾ⁴⁸¹ ।

467. ਗਿਣੇ ।

468. ਗਿਰੀ ਤੇ ਪੁਰੀ ਸੰਨਯਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ।

469. ਦੋਹਾਂ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਬੜਾ ਸਤਿਸੰਗ ਕੀਤਾ ।

470. ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਲੋਕ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।

471. ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਨ ।

472. ਲੱਛਮੀ ਹੱਥ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਚਰਨ ਕਮਲ ਜੋ ਕੋਮਲ ਹਨ ਬੜੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਝਸਦੀ ਹੈ ।

473. ਮਹਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ [ਸੰਸ: ਸ਼ੇਖ ਸਾਯਿਨ=ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਤੇ ਸੈਣ ਵਾਲਾ] ।

474. ਨੇਤ੍ਰ ਚੌੜੇ, ਕੋਨੇ ਦੇਵੇਂ ਲਾਲ ਹਨ ।

475. ਗਲੇ ਵਿਚ ਬੈਜੰਤੀ ਮਾਲਾ ।

476. ਸਿਰ ਤੇ ਮੁਕਟ ।

477. ਭਾਵ ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਰੂਪ ਦੇਖਿਆ ।

478. ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣੀ ਸੀ (ਤਦ ਕਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਦਿਖਲਾਯਾ) ।

479. ਲੁਭਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

480. ਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਤ ।

481. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ।

* ਪਾ : ਕੰਨਿਫਾੜੇ ।

ਅਜੈ⁴⁸² ਹੋ, ਅਨਾਸੀ, ਅਨਾਦੀ, ਅਨੂਪ। ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਜਾਨ ਕੇ ਰਾਜ ਰੂਪ॥੧੯॥ ਸਭੇ ਬੀਚ ਬਾਸੇ, ਅਲੇਪੰ ਸਦਾ ਹੋ। ਅਜੋਨੀ ਅਛੈ ਏਕ ਰੂਪ ਅਜਾ ਹੋ⁴⁸³। ਕਥੇ ਮੇ ਨ ਆਵੈ, ਕਥੈ ਕੋਨ ਤੇਹੀ। ਨਿਰਾਲ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਿਰਾਲਬ ਹੋਹੀ॥੨੦॥ ਸਭੀ ਤੋਹਿ ਮੇ, ਤੂ ਸਭੇ ਮੈ ਬਿਰਾਜੈ। ਅਕਾਸ਼ ਜਥਾ ਏਕ ਸਾਰੇ ਸੁ ਛਾਜੈ⁴⁸⁴। ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਖੰਡ ਤੁਹੀ ਦੇਹਿਧਾਰੀ। ਦੁਊ ਨੈਨ ਭਾਨੂ ਸਸੀ ਜੋਤਿ ਭਾਰੀ⁴⁸⁵॥੨੧॥ ਦਿਸਾ ਸ਼੍ਰੋਨ ਤੇਰੇ ਨਭ ਸੀਸ ਗਾਵੈ। ਮਹਾਂ ਪੁੰਨ ਅੱਗੁ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਾਪ ਥਾਵੈ⁴⁸⁶। ਮਹਾਂ ਸਿੰਧੁ ਕੁੱਖੀ, ਤਰੂ ਰੋਮ ਬਿੰਦੋ। ਅਹੈ ਪਾਇ ਪਾਤਾਲ, ਤੇਹੀ ਮੁਕੰਦੋ॥੨੨॥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬੰਸ ਬੇਦੀਨਿ ਮਾਂਹੀ। ਨਰੰ ਦੇਹਿ ਧਾਰੀ ਜਪੈ ਜਾਪ ਜਾਂਹੀ। ਕਲੀ ਮੈ ਦਯਾ ਧਾਰਿ ਨਾਮ ਜਪਾਯੋ। ਕਰਜੇ ਪੰਥ ਸਿੱਖੀ ਤਰੇ ਜਾਂਹਿ ਪਾਯੋ॥੨੩॥ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੰ ਰੂਪ ਹੋਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ। ਕਰਮਾਤ ਕਾਹੂੰ ਨ ਦੀਨੀ ਬਿਸਾਲਾ। ਜਰਜੇ ਜੋਰ ਦੀਰੰ⁴⁸⁷ ਰਿਦੇ ਮੈ ਗਹੀਰੰ⁴⁸⁸। ਉਧਾਰੇ ਮਹਾਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਨਾਮ ਧੀਰੰ॥੨੪॥ ਪਿਤਾ ਮੋਹਰੀ ਕੇ ਧਰੀ ਦੇਹਿ ਫੇਰੀ। ਮਹਾਂ ਪੰਥ ਸਿੱਖੀ ਬਿਥਾਰੀ ਘਨੇਰੀ। ਚਹੂੰ ਚੱਕ ਮੈ ਕੀਰਤੀ ਚਾਰੁ ਹੋਈ। ਦਈ ਬਿੰਦ ਮੰਜੀ ਗੁਰੂ ਕੀਨਿ ਸੋਈ॥੨੫॥ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸੇ ਬਿਸਾਲਾ। ਕਲੀ ਘੋਰ ਅੰਧੋਰ ਕੀਨੇ ਉਜਾਲਾ। ਤਿਨੋ ਕੇ ਭਏ ਨੰਦ ਰੂਪ ਤੁਮਾਰਾ। ਨਮਸਤੰ ਨਮਸਤੰ ਨਮਸਤੰ ਉਦਾਰਾ॥੨੬॥ ਦੇਹਰਾ॥ ਇਮ ਅਸ਼ਟਕ ਉਸਤਤਿ ਕਰੀ ਪਨਿ ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਪਾਇ। ਦੀਨ ਹੋਇ ਪੁਨ ਸਕਲ ਹੀ ਰਹੇ ਚਰਨ ਲਪਟਾਇ॥੨੭॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ਛੰਦ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤਖਿ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਕੇ ਸਭਿ ਹੀ ਦਿਜਨਿ ਦਿਖਾਵਨਿ ਕੀਨਿ। ਬੁਝਤਿ ਭਏ, 'ਕੋਨ ਤੁਮ ਕਾਰਜ ਉਰ ਬਾਂਛਤਿ ਲਿਹੁ ਜਾਚਿ ਪ੍ਰਬੀਨ। ਕਹਾਂ ਬਸਤਿ, ਗਮਨੇ ਅਬਿ ਕਿਤ ਕੋ, ਹਮ ਢਿਗ ਆਏ ਕਯਾ ਚਿਤ ਚੀਨਿ'। ਮੁੱਖਜ ਹੁਤੋ ਸਭਿਹਿਨਿ ਮਹਿ ਭਿੱਖਾ ਬੋਲਯੋਬਾਕ ਹੋਇ ਕਰਿ ਦੀਨ॥੨੮॥

ਭਿੱਖੇ ਵਾਚ*॥

†ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੋਲਿ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਡਿਠੇ॥ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ॥ ਬਰਸੁ ਏਕੁ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੈ ਨਹ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ॥ ਕਹਤਿਅਹੁ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ⁴⁸⁹ ਰਹਤ ਕੋ ਖੁਸੀ ਨ ਆਯਉ॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨ ਕੇ ਗੁਣ⁴⁹⁰ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ॥ ਗੁਰ ਦਯਿ ਮਿਲਾਯਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੂ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ॥੨੯॥੨੦॥

ਸਵੈਯਾ ਛੰਦ॥

‘ਆਪ ਗੁਰੂ ਬਨਿ ਦੀਖਯਾ ਦੀਜਹਿ ਸਿੱਖਜ ਕਰਹੁ ਉਚਰਹੁ ਉਪਦੇਸ਼। ਖੋਜਤਿ ਫਿਰੇ ਜਗਤ ਮਹਿ ਜਿਤ

482. ਜੋ ਜਿੱਤਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ।

483. ਜਨਮ ਰਹਤ।

484. ਫਬ ਰਹਿਆ ਹੈ।

485. ਭਾਰੀ ਜੋਤ ਵਾਲੇ।

486. ਮਹਾਂ ਪੁੰਨਜ ਆਪ ਦਾ ਅਗਲਾ ਭਾਗ ਹੈ ਤੇ ਪਾਪ ਪਿੱਠ ਦਾ ਥਾਂ ਹੈ।

487. ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਬਲ।

488. ਡੂੰਘੇ।

489. ਕਹਿਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕਹਵਤ ਸੁਣੀ।

490. ਭਾਵ ਅੰਗਨ, ਵਯੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਹੈ।

* ਕਈ ਨੁਸਖਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਹੈ।

† ਇਹ ਸਵੈਯਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਸਵੈਯਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਿਖਾ ਭੱਟ ਤੀਜੇ ਗੁਰਾਂ ਕੋਲ ਆਯਾ, ਦੇਖੇ ਰਾਸ ੩ ਅੰਸੂ ੫੭ ਅੰਕ ੧੮।

ਕਿਤ ਲੇਨਿ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹਿਤ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ੇਸ਼⁴⁹¹। ਸ਼੍ਰੋਮਤ ਭਏ ਨਹਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵਾ, ਬਾਸੀ⁴⁹² ਹਮ ਕਾਸੀ ਪੁਰਿ ਦੇਸ਼। ਅਪਰ ਬਾਸਨਾ ਚਿਤ ਮਹਿ ਕੋਇ ਨ ਕਯਾ ਜਾਚਹਿ ਸਿਥਿਆ ਜੁ ਅਸੇਸ਼⁴⁹³॥੨੯॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਭਨਯੋ ‘ਬੇਦ ਤੁਮ! ਨਰ ਤਨ ਧਾਰਿ ਆਇ ਹਮ ਪਾਸ। ਤੁਮ ਸਭਿ ਕਰਹੁ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸੁਜਸੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਅਥਿ ਸਰੀਰ ਮਾਨਵ ਕੋ ਪਾਯਹੁ ਕੁਛ ਹੰਕਾਰ ਭਯੋ ਫਲ ਤਾਸ⁴⁹⁴। ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕਲ ਮਹਿ ਨਰ ਸਰੂਪ ਹੁਇ ਤਾਰੇ ਦਾਸ॥੩੦॥ ਨਰ ਤਨ ਤੁਮਰੋ, ਨਰ ਤਨ ਸੋਈ⁴⁹⁵, ਨਰ ਭਾਖਾ⁴⁹⁶ ਕੋ ਰਚਹੁ ਸੁਧਾਰਿ। ਜਿਸ ਮਹਿ ਜਸੁ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੇਰਾ ਕਰਹੁ ਅਥੈ ਨਿਜ ਬਦਨ ਉਚਾਰਿ। ਬਹੁਰ ਸਿੱਖਯ ਹਮ ਤੁਮ ਕੋ ਕਰਿ ਹੈ ਪਾਵਹੁ ਚਿਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੁਖ ਸਾਰ⁴⁹⁷। ਰਹਹਿ ਸਥਿਰ ਜਗ ਬਿਖੈ ਨਾਮ ਤੁਮ ਲਿਖਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਿ ਬਨਯੋ ਉਦਾਰ’॥੩੧॥ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਉਰ ਹਰਖਤਿ ਸਭਿ ਹੈ ਕਰਿ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਕੈ ਬੂਝਨਿ ਕੀਨਿ। ‘ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧੁ ਕਿਸੁ ਚਾਲ ਰਚਹਿ ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਬਤਾਵਹੁ ਹਮ ਲੋ ਚੀਨਿ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸਭਿ ਕਰੈ ਬਨਾਵਨਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀਰਤਿ ਗੁਚਿਰ ਨਵੀਨ। ਮਹਾਂ ਲਾਭ ਹਮ ਕੋ ਇਹ ਹੁਇ ਹੈ ਰਾਵਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰਿ ਕੈ ਦੀਨ⁴⁹⁸’॥੩੨॥ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਨਿ ਆਪ ਬਨਾਏ ਪ੍ਰਥਮ ਸਵੱਯੋ ਸੋ ਲਿਖਵਾਇ। ਬਹੁਰ ਸਮਸਤ ਭਾਟ ਗੁਰ ਸਿਮਰੇ ਕਰਤਿ ਭਏ⁴⁹⁹ ਮਨ ਕੋ ਉਮਗਾਇ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੋ ਸੁਜਸੁ ਆਇ ਮਹਿ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤਿਨ ਬਿਖੈ ਬਨਾਇ। ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨਨ ਕੀਨੇ ਸਿਵ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਜਿਸ ਕੋ ਗਾਇ॥੩੩॥ ਬਹੁਤ ਚਾਲ ਕੋ ਕਰੇ ਸਵੱਯੋ ਦੇਸਨਿ ਕੀ ਭਾਖਾ ਬਿਚ ਸੋਇ। ਮਹਾਂ ਮਹਾਤਮ ਕੀਨਿ ਉਚਾਰਨ ਪਠੇ ਸੁਨੇ ਫਲ ਦੀਰਘ ਹੋਇ। ਜਿਸ ਕੋ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਨਿਤ ਸੂਤਿ⁵⁰⁰ ਕਹਿ ਤਿਸਕੋ ਬਰਨ ਸਕਹਿ ਕਹੁਕੋਇ। ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਾਰਦਾ⁵⁰¹ ਅੰਤ ਨ ਪਾਵਹਿ ਸਦਾ ਸੁ ਖੋਜਹਿ ਜੋਗੀ ਜੋਇ॥੩੪॥ ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਕੋ ਜਸੁ ਬਰਨਯੋ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਗੁਨ ਬਿਦਤਾਇ। ਕੀਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਕੀ ਨਿਜ ਬਾਨੀ ਮਹਿ ਗੁਚਿਰਬਨਾਇ। ਕੁਸਮ ਬਸੰਤ ਤਰੰਗ ਰੰਗਿ ਕੇ ਗੁਣ ਬਿਅੰਤ ਇੰਤਜਾਇ ਜਨਾਇ। ਜਿਨ ਕੇ ਸਮਸਰ ਅਪਰ ਨਹੀਂ ਕੋ ਤਿਨ ਕੀ ਉਪਮਾ ਤਿਨ ਬਨਿ ਆਇ। ੩੫॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਨ ਰਾਸੀ ਤਿਨ ਕੀ ਕੀਰਤਿ ਰਚੀ ਬਿਸਾਲ। ਧੰਨ ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰ ਜਗ ਸੁਆਮੀ ਜਿਨ ਦੇਖਯੋ ਅਘ ਓਘ ਸੁ ਟਾਲਿ। ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੁਜਸੁ⁵⁰² ਬਨਾਯੋ ਏਕੋ ਜੋਤਿ ਪੰਚ ਗੁਰ ਨਾਲ। ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਧਰਨੀ ਸਮ ਧੀਰਜ⁵⁰³ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲ॥੩੬॥ ਇਕ ਸੋ ਬਾਈ ਰਚੇ ਸਵੱਯੋ ਪੰਚਗੁਰ ਕੋ ਸੁਜਸ ਬਨਾਇ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕੋ ਕੀਨਿ ਸੁਨਾਵਨਿ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਮਨ ਮਹਿ ਉਪਜਾਇ। ਪਦ ਅਰਬਿੰਦ ਕਰੀ ਪੁਨ ਬੰਦਨ ਦੀਨ ਭਏ ਭਾਟ ਜੁ ਸਮੁਦਾਇ। ਚਿਤ ਮਹਿ ਚਾਹਤਿ ਸਿਖ ਬਨਿਬੇ ਕਉ ਜਾਚਤਿ ਸ਼ਾਂਤਿ ਸੁ ਚਿਤ ਮਹਿ ਆਇ॥੩੭॥ ਭਏ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਹੁਤ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਤਿਨ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤ⁵⁰⁴ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਵਾਇ। ਮਨ ਬਾਂਛਤਿ ਬਰ ਦੀਨਿ

491. ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚ।

492. ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ।

493. ਮਨੁਖ ਸਰੀਰ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਫਲ ਹੈ।

494. ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ।

495. ਨਰਬਾਣੀ ਭਾਵ ਜੋ ਬਾਣੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ।

496. ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸੁਖ।

497. ਆਪ ਦੀਨ (ਜਾਣ) ਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰੇ, (ਅ) (ਗੁਰ ਕੀਰਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਦਾਤ) ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

498. ਸਿਮਰ ਕਰਕੇ ਰਚਣ ਲਗੇ (ਸਵਈਏ)।

499. ਵੇਦ।

500. ਸ਼ੇਸਨਾਗ ਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ।

501. ਦਾ ਜਸ।

502. ਧਰਮ ਦੀ ਧੁਜਾ ਧਰਤੀ ਵਤ ਧੀਰਜ।

503. ਰਚੀ ਹੋਈ (ਬਾਣੀ)।

ਸਭਿਨਿ ਕੇ ਸਿੱਖਯ ਕਰੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਉਪਜਾਇ । ਭ੍ਰਮ ਪਰਹਰਯੋ, ਭਏ ਸਭਿ ਨਿਰਮਲ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਜਸੁ ਤੇ ਇਹੁ ਫਲ ਪਾਇ । ਕੇਤਿਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਨਿਜ ਤਨ ਤਜਿਕੈ ਬੇਦ ਰੂਪ ਹੋਏ ਤਿਸ ਭਾਇ* ॥੩੮॥ ਲਿਖੇ ਸਮਸਤ ਸਵੈਯੇ ਸੋਊ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਮਾਂਹਿ । ਅੰਤ ਸਰਬ ਕੇ ਲਿਖਿ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮੁੰਦ੍ਰਤਿ⁵⁰⁴ ਮੁਹਰ ਲਗੀ ਜਨੁ ਵਾਹਿ⁵⁰⁵ । ਭੋਗ ਸਕਲ ਬਾਣੀ ਕੇ ਪਾਯਹੁ ਮਹਿਮਾ ਜਿਸ ਕੀ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ । ਭਵਜਲ ਭੈਰਵ ਕੇ ਜਹਾਜ ਬਡ ਪ੍ਰਭੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਪਾਰ ਪਰਾਇ ॥੩੯॥ ਰਾਗਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹਿ ਹੈ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਗਿ ਗੁਰ ਬੈਨ । ਇਸ ਮਹਿ ਨਹਿ ਸੰਸੈ ਕੁਛ ਕਰੀਅਹਿ ਜੇ ਸੰਸੈ ਅਵਿਲੋਕਹੁ ਨੈਨ । ਮਾਧਵ ਨਲ ਆਲਮ ਕਵਿ ਕੀਨਸਿ ਤਿਸ ਮਹਿ ਨ੍ਰਿਤਕਾਰੀ ਕਹਿ ਤੈਨ⁵⁰⁶ । ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਨਾਮ ਗਿਨੇ ਤਹਿ ਯਾਂਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਨ ॥੪੦॥ ਇਹ ਸੁਧਿ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਇਹ

504. ਬੰਦ ਕੀਤੀ । ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਪਦ ਦੇ ਅਰਥ ਖੋਜ ਲਈ ਦੇਖੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ (ਖਾ: ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁ: ਸਫਾ ੧੬੬੮) ।

505. ਜਣੇ ਉਹ (ਬਾਣੀ ਨੂੰ) ।

506. ਤਿਸ ਨੇ ।

* ਕਵਿ ਜੀ ਨੇ ਭੱਟਾਂ ਨੂੰ ਏਥੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਮੁਰਾਦ ਇਹ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਭੱਟ ਵੇਦ ਪਾਠੀ ਪੰਡਿਤ ਸੇ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵੇਤਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ‘ਭੱਟ’ ਸੰਗਯਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਕਈ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵੇਤਾ ਵਿਦਵਾਨ ‘ਭੱਟਾਚਾਰਯ’ ਕਰਕੇ ਸੱਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਪੂਰਵ ਮਿਮਾਂਸਾ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਾਰਤਿਕਕਾਰ ਭੱਟਾਚਾਰਯ ਹੈ, ਅਸਲ ਨਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਮਾਰਿਲ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਦ੍ਵਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ‘ਕੁਮਾਰਿਲ ਭੱਟਾਚਾਰਯ’ ਜਾਂ ‘ਭੱਟ’ ਕਹਿਲਾਏ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਅੱਜਕੱਲ ਪ੍ਰਾਗ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਆਦਿ ਆਖੀਦੇ ਹਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਏ ਭੱਟਾਚਾਰਯਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਸਦਗਤੀ ਕੇਵਲ ਵਿਦਵਾ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤੱਕ ਕੇ ਇਹ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਟੁਰੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਆਕੇ ਸੁਖੀ ਹੋਏ । ਇਹ ਗੱਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਵਈਆਂ ਤੋਂ ਵਿੱਦਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਖੋਜ ਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਏਹ ਸਾਰੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ ਸੇ? ਜੈਸਾ ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਭਿੱਖਾ ਜੀ’ ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ ਸਨ, ਦੇਖੋ ਰਾਸ ੩ ਅੰਸੂ ੫੭ ਦਾ ੧੮ ਛੰਦ ਅਤੇ ਭਾ: ਗੁ: ਵਾ: ੧੧ ਪੰ: ੨੧ ਭਗਤ ਰਤਨਾਵਲੀ । ਸਵੱਯਾਂ ਵਿਚ ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਬੜੀ ਰਸੀਲੀ ਤੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਹਨ । ਸਵਈਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਉਗਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀਆਂ (ਜਗਯਾਸੂਆਂ ਨੇ) ਸਾਰੇ ਫਿਰ ਕੇ ਅੰਤ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਗਾਹੀ ਭਰੀ । ਇਹ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨੁਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਹੀਨ-ਹਯਾਤ ‘ਸਤ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ’ ਤੋਂ ਰੱਬੀਅਤ ਵਾਲੇ ਤੇ ‘ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ’ ਮੰਨੇ ਗਏ । ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਸਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨੇ ਇਹ ਕੁਛ ਕੀਤਾ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਅਵਤਾਰਾਂ ਬਾਬਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸਗੋਂ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਖੋਜੀਆਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ‘ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ’ ਸਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ।

ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸਵਈਏ ਰਚੇ ਹਨ ‘ਗੁਰੂ ਪਦ’ ਲਈ ਰਚੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਖ ਭਰੀ ਤੇ ਸਤੁਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਕਲਤ ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੈਵੀ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਮਹਲਾ ੫ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਰੱਬੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਪਦ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ੫ ਬੀ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਵਈਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਪਦ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ । ਰਾਜਾ ‘ਰਾਜਾ ਪਦ’ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖਸੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨੋਂ ਰੁਕੇ ਤਾਂ ਹਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਪਦ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ ਜਯੋਤੀ ਪਦ’ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ ।

ਗੁਰ ਨੇ ਕਿਧੋਂ ਸਿੱਖ ਕਾਹੂ ਲਿਖਿ ਦੀਨਿ* । ਰਾਗ ਨਾਮ ਸਭਿ ਜਾਨਹਿ ਰਾਗੀ ਇਹ ਕਾਰਨ ਲਿਖ ਦਈ ਪ੍ਰਬੀਨ ।

† ਕਵਿ ਜੀ ਨੇ ਆਲਮ ਕਵਿ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕੁਛ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਭੁੱਲ ਸ਼ੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਸੀ । ਭੁੱਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੰਮਤ ਸੀ ਜੋ ਆਲਮ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿਚ ੯੯੧ ਹਿਜਰੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਆਲਮ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦਾ (ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਤਰਜਮਾ ਹੈ) ਸੰਮਤ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸੰਮਤ ਅਸਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਵੀ ਜੋਧ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਚਿਆ ਸੀ । ਆਲਮ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਰਚਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਆਪਣੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ੧੭੭੪ ਖਿ: ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਮਧਾਣ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੇ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਚਿਰਕਾਲ ਤਕ ਸ਼ੋਭਾ ਯੋਗ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਸਲੋਕ ਜੋਧ ਕਵਿ ਦੇ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿਚੋਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਆਲਮ ਕਵਿ ਦੇ ਤਰਜਮੇ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਸੰਸ਼ੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ੯੯੧ ਹਿ: ਸੰਨ ਜੋਧ ਕਵੀ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਹੈ । ਯਥਾ :

ਮਾਧਵਾਨਲ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਚਰਿਤ੍ਰ* ।

**ਪ੍ਰਣਮਜ ਤਤ੍ਪਰੰ ਬ੍ਰਹਮਚਤੁਰਾਨਨ ਤ: ਪਰਮ੍ ।

ਅਰਥ- (ਪਹਿਲੇ ਮੈਂ) ਤਤਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ ਭੀ ਪਰੇ ਹੈ ।

ਸਰ੍ਵਸਯੁਤ ਜਗਨ੍ਨਾਥੰ ਭੂਤਾਦਿਨਾਂ ਪ੍ਰਵਰ੍ਤਕਮਮ੍ ॥੧॥

ਅਰਥ- ਜੋ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮਾਪੀ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਸ੍ਵਾਮੀ ਹੈ (ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਆਦਿਕ) ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

*** ਆਦ੍ਯੰਤਾ ਭ੍ਯਾਂ ਵਿਹੀਨਨ ਧਾਰਯਦ੍ ਚਰਾਚਰਮ੍ ।

ਅਰਥ- ਆਦਿ ਅੰਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਚੱਲ ਤੇ ਅਚਲ ਦਾ ਧਾਰਨ ਕਰਤਾ (ਹੈ) ।

****ਅਗ੍ਰਯਮਤਿ ਮਤਾਂ ਰਾਜੇਯਮ ਰਾਜੇਯ ਮਲਿਨਾਤਮਨਾਮ੍ ॥੨॥

ਅਰਥ - ਜੋ ਸਭ ਦਾ ਆਗੂ, ਸੂਖਮ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜਾਨਣੇ ਯੋਗ, ਅਰ ਮਲੀਨ ਆਤਮਾ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾ ਜਾਨਣੇ ਯੋਗ ਹੈ ।

ਸਰ੍ਵਦਾ ਸਰ੍ਵ ਸੇਵਯੰ ਹਿ ਸਰ੍ਵ ਸਾਕਿਜ਼ ਤਨੁਮਯਮ੍ ॥

ਅਰਥ - ਸਰਬਦਾ ਕਾਲ ਸਰਬ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸੇਵਨੇ ਯੋਗ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬਦਾ ਸਾਖੀ ਜਗਤ ਰੂਪ ਹੈ ।

ਰਸਬੰਧਾ ਜਗਦ ਰੀਤਿ ਕਥਯਾਮਿ ਯਥਾ ਮਤਿ ॥੩॥

ਅਰਥ- ਜਿਸ ਰਸ ਕਰ ਜਗਤ ਬੰਧਾਇਮਾਨ ਹੈ ਸੋ ਜਗਤ ਰੀਤੀ ਮੈਂ ਕਥਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜੈਸੀ ਮੇਰੀ ਮਤੀ ਹੈ ।

ਸਮਾਸ੍ਰਿਤ੍ਯ***** ਜਗਤਪਤਿੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮਹਾਬਲਮ੍ ॥

ਅਰਥ- ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਗਤ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਸਰੇ ਕਰਕੇ ਜੋ (ਹੁਣ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੇ ਬਲ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਭਾਵ ਐਸੇ ਬਲ ਵਾਲਾ ਜੋ ਅਕਬਰ ਹੈ) ।

ਮਹਾ ਤੇਜੋ ਯੁਤੰ ਨਾਥਮੇਕ ਛਤ੍ਰ ਧਰੰ ਪਰਮ੍ ॥੪॥

ਅਰਥ- ਬੜੇ ਤੇਜ ਦੇ ਯੁਕਤ, ਪ੍ਰਜਾ ਦਾ ਸ੍ਵਾਮੀ, ਅਦੁਤੀ ਛੱਤ੍ਰਧਾਰੀ ਤੇ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ (ਅਕਬਰ) ।

(ਥਾਕੀ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਚਲਦਾ)

* ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮਾਧਵਾਨਲ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਹੁਣ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਉਸ ਨਾਲ ਸੋਧਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ।

** ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਬਾਚੇ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਆਲਮ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪਰਨੇ । ਪੁਨ ਕਿਛ ਜਗਤ ਰੀਤਿ ਰਸ ਬਰਨੇ ।

*** ਜਾਕੀ ਆਦਿ ਅੰਤ ਨਹ ਜਾਨੀ ।

**** ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਪਤਿ ਸ੍ਵਾਮੀ । ਘਟ ਘਟ ਰਹਿਓ ਸੁ ਅੰਤਰਯਾਮੀ । ਘਟ ਘਟ ਰਹੈ ਲਖੈ ਨਹਿ ਕੋਈ ।.....ਜਾਕੀ ਆਦਿ ਅੰਤ ਨਹਿ ਜਾਨੀ । ਪੰਡਤ ਕਥਾ ਗਿਆਨ ਸੁਨਮਾਨੀ । ਗਿਆਨੀ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰਮੁਖ ਧਿਆਵੈ । ਖੋਜੀ ਹੋਇ ਸੁ ਖੋਜਤ ਪਾਵੈ ।

*****ਪਾਠਾਂਤ੍ਰ, ਸਮਾਸ੍ਰਿਤ੍ਯ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਗਿਰਾ ਨਾਮ ਹਰਿ ਕੇ ਬਿਨ ਸੰਤਨ ਮਹਿਮਾ ਬਿਨ ਨਹਿ ਕੀਨਿ* । ਭਰਯੋ ਮਹਦ ਫਲ ਪਠਿਬੇ ਸੁਨਿਬੇ

* ਬੀੜ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਦੋ ਤਤਕਰੇ, ਬੀੜ ਦੇ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ, ਧੁਨਾਂ, ਘਰ ਆਦਿ ਪਤੇ; ਸੁਧ, ਜੋੜ ਆਦਿ ਨਿਸ਼ਾਨ; ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤਿਵੇਂ ਗੁਰਮਤ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਆ ਗਈ ।

(ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਸਤ੍ਰੁ ਜਾਤ ਜਿਤੰ ਦਕਸ ਪ੍ਰਜਾ ਧਰਮ ਸੁਰਕਸ਼ਕਮ ॥

ਅਰਥ- ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਬ ਸ਼ਤ੍ਰੁ ਜੀਤ ਲੀਤੇ ਹਨ, ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ।

*ਇੰਦ੍ਰਪ੍ਰਸਥ ਪਤਿੰ ਭੂਪ ਰਾਜੰ ਮਹਾ ਵਰਮ ॥੫॥

ਅਰਥ- ਇੰਦ੍ਰ ਦਾ ਪਤੀ ਤੇ ਭੂਪਾਲ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ।

ਕੋਟਿ ਯੁਗ ਸਹਸ੍ਰਾਣਿ ਜੀਵਯਤੁ ਮਹੀਤਲੇ ।

ਅਰਥ- ਕਈ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਯੁਗਾਂ ਤੱਕ ਭੂਮੀ ਪਰ ਜੀਵਦਾ ਰਹੇ ।

**ਟੋਡਰਾਮਲਜ ਸੰ ਸੇਵਯੰ ਯਕਸ ਕਿਨਰ ਸੇਵਕਮ ॥੬॥

ਅਰਥ- ਟੋਡਰ ਮਲ ਵਜ਼ੀਰ ਜਿਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਟੋਡਰ ਮਲ ਆਪਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਹੈ, ਤੇ ਜੱਫ ਕਿੰਨਰ ਆਪਦੇ ਸੇਵਕ ਹਨ ।

ਇੰਦ੍ਰਾਦਿ ਰੁਚਿ ਮਨ੍ਹ੍ਰਮਕਬਰੰ ਵਰੰ ਨ੍ਰਿਪਮ ॥

ਅਰਥ- ਇੰਦ੍ਰ ਆਦਿਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਵਾਲਾ ਅਕਬਰ ਨਾਮੇ ਸੁਭ ਨਰਪਾਲਕ ।

੯ ੯ ੧

ਦ੍ਰਿ ਨਵ ਚਨ੍ਦ੍ਰ ਮਿਤੇਬੇ ਯਾਵਨੇ ਭਾਖਯਤੇ ਕਥਾ ॥੭॥

ਅਰਥ-***ਦੇ ਨਾਏਂ ਤੇ ਏਕਾ (੯੯੧) ਅਰਥਾਤ ਸੰਮਤ ੯੯੧ ਯਾਵਨੀ (ਹਿਜਰੀ) ਵਿਚ ਮੈਂ (ਮਾਧਵਾਨਲ ਤੇ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਦੀ) ਕਥਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ।

ਕਾਚਿਤ ਪੁਸ਼ਪਾਵਤੀ ਸੂਤਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੁਭਾ ਖਲੁ ॥

ਅਰਥ- ਕੋਈਕ ਪੁਸ਼ਪਾਵਤੀ ਨਗਰੀ ਸੁਣੀ ਹੈ ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਸੁਭ ਰਾਜਧਾਨੀ ।

ਗੋਵਿੰਦ ਚੰਦ ਸੰ ਰਕਸ਼ਯਾ ਯਥੋ ਦੇਣਾਮਰਾਵਤੀ ॥੮॥

ਅਰਥ- ਗੋਵਿੰਦ ਚੰਦ ਰਾਜਾ ਜਿਸ ਨਗਰੀ ਦੀ ਰੱਖਯਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਦੇਵਪੁਰੀ ਦੀ ਇੰਦਰ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ੯੯੧ ਹਿਜਰੀ ਸੰਮਤ ਜੋਧ ਕਵੀ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰਚਨਾਂ ਦਾ ਹੈ । ੯੯੧ ਹਿਜਰੀ ਦਾ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ੧੬੪੦ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਆਲਮ ਦੇ ਉਲਥੇ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਸਮਝ ਲਿਆ ਤਾਂ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ੨੧ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਲਮ ਦੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ੧੬੬੧ ਸੰਮਤ ਬਿ: ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੈ । ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਆਲਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਹਿਲੋਂ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਟਪਲਾ ਖਾਧਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਇੱਕੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੋਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਤੇ ਸੰਸੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖਿਆਲ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆ ਗਈ । ਫਿਰ ਸੁਆਦ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਚਲਦਾ)

* ਚੋ: । ਜਗਪਤਿ ਰਾਜ ਕੋਟਿ ਜੁਗ ਕੀਜੈ । ਸਾਹ ਜਲਾਲ ਛਤ੍ਰ ਪਤਿ ਜੀਜੈ । ਦਿਲੀਪੋਤਿ ਅਕਬਰ ਸੁਲਤਾਨ । ਸਪਤ ਦੀਪ ਮੈਂ ਜਾਕੀ ਆਨ ।

** ਆਗੈ ਨੈਬ ਮਹਾ ਮਨ ਮੰਤ੍ਰੀ । ਨ੍ਰਿਪ ਰਾਜਾ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਛੱਤ੍ਰੀ ॥੫॥

ਦੋ: ॥ ਗਣ ਗੰਧਿਬ ਕਿੰਨਰ ਸਬੈ ਜੱਛ ਰਹੇ ਹੈ ਚੋਰ । ਦੰਡ ਭਰੇ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਬਾਸਕ ਇੰਦ੍ਰ ਕੁਬੇਰ । ਚੋ: ॥ ਇਕ ਛਤ ਰਾਜ ਬਿਧਾਤੇ ਕੀਨਾ । ਕਤਹੂੰ ਦੁਰਜਨ ਰਹੇ ਨ ਚੀਨਾ ॥੪॥

*** ਸੰਨ ਨੋਂ ਸੈ ਏਕਾਨਵਿ ਆਹੀ । ਕਰੋ ਕਥਾ ਅਬ ਬੋਲੋ ਤਾਹੀ ।

ਪੁਰਪਾ ਵਤੀ ਨਗਰ ਇਕ ਸੁਨਾ । ਗੋਬਿੰਦ ਚੰਦ ਰਾਇ ਬਹੁ ਗੁਨਾ ।

ਲਿਖਿਏ ਗੁਨਿਏ, ਚਹੈ ਸੁ ਲੀਨ ॥੪੧॥ ਧੰਨ ਜਨਮ ਜਿਨ ਲਿਖਯੋ ਭਾਉ ਧਰਿ ਸਵਲ ਹਾਥ ਅਪਨੇ ਕਰਿ ਤਾਂਹਿ । ਪਠਹਿ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਹਰਖਹਿ ਉਰ ਮਹਿ ਪੁਲਕਹਿ ਝਲਕਹਿ ਜਲ ਦ੍ਰਿਗ ਮਾਂਹਿ । ਹਰਖਹਿ ਜਨੁ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਬਰਖਹਿ, ਤਰਕਹਿ⁵⁰⁷ ਬਿਸਯ, ਗੁਨਨਿ ਅਵਿਗਾਹਿ⁵⁰⁸ । ਸੇ ਨਰ ਪਰੇ ਪਾਰ, ਨਹਿ ਜਨਮਹਿ ਸੁਨਹਿ ਏਕ ਮਨ ਬਿਰਤਾ ਪਾਹਿ ॥੪੨॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਰਿਖਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰ ਸੇ 'ਭ ਟਨਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ' ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਅਠਤਾਲੀਸਮੇ* ਅੰਸੂ ॥੪੮॥

507. ਤਿਆਗਦੇ ਹਨ ।

508. ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਨ ।

* ਇਥੇ ਪਾਠ 'ਸੈਤਾਲੀਸਮੇ' ਸੀ, ਪਰ ਸੈਤਾਲੀਸਵਾਂ ਅੰਸੂ ਪਿਛੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਅੰਸੂਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ ਅਠਤਾਲੀਸਮੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਗਲੇ ਅੰਸੂਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਭੀ ਅਸਾਂ ਠੀਕ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਹੋਰ ਕਈ ਲਿਖਤੀ ਨੁਸਖਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਇਸ ਰਾਸ ਵਿਚ ਬੀ ਅੰਸੂਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਗਲਤ ਹੈ ।

(ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਕਿ ਜੇਧ ਕਵੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ (ਜੋ ੯੯੧ ਹਿ:ਦਾ ਰਚਿਤ ਹੈ) ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਜੋ ਖੋਜ ਹੁਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਲਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੭੧੨ ਬਿ: ਸੰ: ਤੋਂ ੧੭੭੪ ਬਿ: ਤਕ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਸਬੂਤਾਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਹੈ । ਸੇ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਸੈ ਰਚੀ ਗਈ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਸਦੀ ਪਹਿਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਦਰਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਸੀ, ਚਾਹੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਸੀ । ੧੭੭੪ ਤਕ ਹਜ਼ ਰਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖੇ ਗਏ, ਸੰਮਤਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਸਭ ਪਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ ।

ਆਲਮ ਬਾਬਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ । ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਹ ਸਰੋਜ ਨਾਮੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਆਲਮ ਕਵਿ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੧੨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਨਾਗਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰਨੀ ਸਭਾ ਬਨਾਰਸ ਨੇ 'ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ' ਅਰਥਾਤ 'ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਵਿਹਤ ਕੋਸ਼' ਨਾਮ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ੪੮ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਸ਼ ਲੱਖ ਕੁ ਰੁਪਏ ਦੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ੨੦ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਦੀ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਨੇ ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਪੰਨੇ ੧੭੨ ਤੇ ਆਲਮ ਕਵਿ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਕਾਲ ੧੭੪੦ ਬਿ: ਤੋਂ ੧੭੬੦ ਬਿ: ਤਕ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਆਲਮ ਕਵਿ ਦੇ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ ੧੭੪੦ ਤੋਂ ੧੭੬੦ ਤੱਕ ਦੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ ।

ਹੁਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਧਵਾਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਨੂੰ ਆਲਮ ਨੇ ਕਿਸ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕੀਤਾ? ਆਲਮ ਜੀ ਦੀ ਮਾਧਵਾਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਨਾਗਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਤ ਦੀ ਮਿਲੀ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਪੋਥੀ ਵਿਚ) ਉਸ ਦਾ ਸੰਮਤ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

੪ ੭ ੭ ੧

ਦੇਹਰਾ-ਬੇਦ ਟ੍ਰੀਪ ਮੁਨਿ ਇੰਦ ਧਰਿ ਸਵਿਤਾ ਜੁਵੰਤਿ ਗਤਾਨ ।

ਹੰਸ ਵਾਰ ਬਿਤ ਅਸਟਮੀ ਸ਼ਾਕਾ ਬਿੱਕ੍ਰਮ ਜਾਨ ॥

ਅਰਥਾਤ- ਸੰਮਤ ੧੭੭੪ ਬਿ: ਮਹੀਨਾ ਭਾਦ੍ਰੇ, ਦਿਨ ਐਤ, ਸ਼ੁਦੀ ਪੱਖ ਦੀ ਅਸਟਮੀ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਏਥੇ ਅੱਪੜੇ ਕਿ ੧੭੧੨ ਸੰਮਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੭੪ ਤਕ ਕਵਿ ਆਲਮ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੇ, ਅਰਥਾਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ੧੧੩ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਧਵਾਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਕਿੱਸਾ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । 'ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਹ ਸਰੋਜ' 'ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ' ਤੇ ਆਲਮ ਕਵਿ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ 'ਮਾਧਵਾਨਲ ਕਾਮਕੰਦਲਾ' ਦੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸੰਮਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਬੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਆਲਮ ਕਵਿ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸੋ ਸਾਖੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ (ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਚਲਦਾ)

੪੯ [ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ] ।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਭਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰੁਚਿਰ ਭੋਗ ਪਾਇਓ ਹੇਤ । ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਉਤਸਾਹ ਕੀ ਤਜਾਰੀ ਕਰੀ
ਸੁਚੇਤ ॥੧॥ ਤੋਟਕ ਛੰਦ । ਬਹੁ ਕੀਨਿ ਤਿਹਾਵਲ ਮੇਲਿ ਭਯੋ । ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਸ਼੍ਰੋਨ ਸੁਨਾਇ ਦਯੋ । ਅਬਿ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਪੂਰਨ ਹੋਇ ਗਯੋ । ਦਰਸੈ ਸਭਿ ਆਨਿ ਉਛਾਹ ਕਯੋ ॥੨॥ ਨਰ ਨਾਰਿ ਅਨੰਦ ਬਿਲੰਦ ਕਰੇ । ਸਰ ਰਾਮ ਜਹਾਂ
ਤਹਿ ਆਨ ਥਿਰੇ । ਲਘੁ ਦੁੰਦਭਿ ਬਾਜਿ⁵⁰⁹ ਨਫੀਰਨ ਸੋ । ਬਡ ਹੋਤਿ ਕੁਲਾਹਲ ਭੀਰਨਿ ਸੋ ॥੩॥ ਉਤਸਾਹਤਿ
ਸੰਗਤਿ ਆਵਤਿ ਹੈ । ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਸਾਦਨਿ ਲਜਾਵਤਿ ਹੈ । ਫਲ ਫੂਲਨਿ ਕੇ ਨਿਜ ਹਾਥ ਧਰੇ । ਸੁਭਿ ਚੀਰ
ਸ਼ਰੀਰ ਸਭੇ ਪਹਿਰੇ ॥੪॥ ਲਖਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਏਕਲ ਬੈਠਿ ਰਹੇ । ਤਬਿ ਆਇ ਕਲੀ⁵¹⁰ ਇਮ ਬਾਕ ਕਹੇ । ਕਰਿ
ਕੀਰਤਿ ਕੇ ਕਰ ਜੋਰਿ ਰਹਯੋ । ‘ਗੁਰ ਜੀ ਅਵਤਾਰ ਉਦਾਰ ਲਹਯੋ ॥੫॥ ਅਬਿ ਮੋਹਿਸਮੋ ਜਗਮੋ ਬਰਤਯੋ ।
ਗਨ ਔਗੁਨ ਮਾਨਵ ਕੇ ਕਰਤਯੋ⁵¹¹ । ਸਨ ਕੂਰ ਕਲੂਖਨ ਪ੍ਰੀਤ ਮਹਾ⁵¹² । ਸੁਭ ਮਾਰਗ ਤਜਾਰਾਜਹਾਂ ਰੁ ਕਹਾਂ

509. ਵੱਜੀ ।

510. ਕਲਜੁਗ ਨੇ ।

511. ਮਨੁਖਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ।

512. ਮੂਰਖਾਂ ਤੇ ਨਿਰਦਈਆਂ ਦੀ ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤੀ ਬਹੁਤ ਹੈ ।

(ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਵੀ ਇਉਂ ਹੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਆਲਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਖਾਂਦਾ ਇਧਰੋਂ ਬੀ ਸਿੱਧ ਹੋ
ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਲਮ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਆਇਆ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਪਰ
ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਹੈ । ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਇਥੇ ਸਫਾ ਔਪੜ ਗਈ ਕਿ ਜੋ ਪੋਥੀ ਮਾਧਵਾਨਲ ਦੀ ੧੧੩ ਸਾਲ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਚੀ ਗਈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਦਿਤੀ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ੧੧੩ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬੀ ਪਹਿਲਾਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ । ੧੬੧੧ ਹਿ: ਵਾਲੀ ਜੋਧ ਕਵੀ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਕਾਮਕੰਦਲਾ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ । ੧੬੧੧ ਹਿਜਰੀ ਅਰਥਾਤ ੧੬੪੦ ਬਿ: ਤੋਂ ਹੀ ਟਪਲਾ ਮੈਕਾਲਫ ਨੇ ਖਾਧਾ
ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਬੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਕਾਲਫ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਆਪ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ
‘ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਈ’ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਇਹ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ੧੬੧੧
(੧੬੪੦ ਬਿ:) ਸੰਮਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਹੈ, ਆਲਮ ਤਾਂ ੧੭੧੨ ਤੋਂ ੧੭੭੪ ਬਿ: ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ
ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਨੇ, ਨਾ ਲਿਖਦੇ ।

ਫਿਰ ਆਲਮ ਆਪਣੇ ਦੀਬਾਚੇ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਮੈਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਪਰਾਈ ਰਚਨਾਂ
ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੈ ਕੁਛ ਆਪ ਜੋੜੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬੀ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਉਸ ਨੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਤ ਲਈ ਹੈ । ਯਥਾ -’

“ਕਿਛ ਆਪਨ ਕਿਛ ਪਰ ਕ੍ਰਿਤ ਚੋਰੇ । ਯਥਾਸਕਤ ਕੇ ਅੱਖਰ ਜੋਰੇ ।”

ਆਲਮ ਦਸਮੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਾਲੀ ਉਸ ਨੇ
ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਕਈ ਵੇਰ ਸੁਣੀ ਹੋਊ ਸੇ ਸੱਚ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਗੁਰੂ
ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ । (ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਗਿਆਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਮਧਾਣ ਨਿਵਾਸੀ
ਜੀ ਦੀ ਨਵੀਨ ਖੋਜ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ ਪ੍ਰਬੋਧ’ ਅਤੇ ਖਾ: ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼’ ਅੰਤਕਾ ੨) ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਪਦ ਜੋੜ (ਹਿਜੇ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ । ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ
ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਇਕੋ ਹੱਥ ਦੀ ਹੈ ।

ਦੂਜਾ ਟਪਲਾ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦਾ ਅਰਥ ਮੁਹਰ ਛਾਪ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਲਫਜ਼ ਹੁਣ ਤਕ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ
ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਵੇਲੇ ਥਾਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਬੁੱਝੇ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦੀ ।
ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੁਹਰ ਛਾਪ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੋਰਠ ਤੇ ਹੀ ਭੋਗ ਪੈ ਜਾਂਦਾ । ਓਥੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਹੈ,
ਏਥੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਖੁਹਲੀ ਹੈ । ਮੁੰਦਾਵਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਥਾਲ ਤੇ ਥਾਲ ਵਿਚ ਪਰੋਸੇ ਭੋਜਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਵੁਟ
ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਜੀਵ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੇਲੇ ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ । (ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ ਖਾ: ਟ੍ਰੈ: ਸੁਸੈਟੀ ਦਾ ਗੁਰੂ
ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਪਦ-ਮੁੰਦਾਵਣੀ) । ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ, ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰ ਅੰਸ, ‘ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ’ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ।

॥੬॥ ਤੁਮ ਗ੍ਰਿੰਥ ਰਚਯੋ ਗੁਨ ਪੂਰਨ ਹੈ । ਉਰ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬਿਕਾਰਨਿ ਚੂਰਨ ਹੈ । ਜਗਮੈ ਮਗ ਸ਼੍ਰੇਯ ਦਿਖਾਵਨਿ ਕੋ । ਸਤਿਨਾਮ ਮੁਕੰਦ ਜਪਾਵਨਿ ਕੋ ॥੭॥ ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਮਹਾਂ । ਪਸਰੈ ਗੁਰ ਸਿੱਖਜ ਜਹਾਂ ਰੁ ਕਹਾਂ । ਅਬਿ ਮੋਹਿ ਸਥਾਨ ਬਤਾਇ ਦਿਜੈ । ਜਹਿ ਬਾਸ ਕਰੋ, ਤੁਮ ਮੇਲਿ ਲਿਜੈ ॥੮॥ ਬਿਨ ਆਇਸੁ ਰਾਵਰ ਕੀ ਕਰਿਬੇ । ਬਲ ਨਾ ਮੁਝ ਪਾਇ ਕਹੂੰ ਧਰਿਬੇ⁵¹³ । ਇਸ ਕਾਰਨ ਤੇ ਤੁਮ ਪਾਸ ਅਯੋ । ਹਿਤ ਬਾਸਿਬ⁵¹⁴ ਕੇ ਬਿਨਤੀ ਸੁ ਕਿਯੋ ॥੯॥ ਜਹਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸੁ ਪਾਠ ਕਰੈ ਧੁਨਿ ਕੋ । ਬਲਹੀਨ ਬਨੋ ਤਬਿ ਹੀ ਸੁਨਿ ਕੋ । ਤੁਮ ਸੰਗਤਿ ਬੀਚ ਬਸੋ ਜਬਿਹੂੰ । ਅਸਕਾਲ ਬਤਾਇ ਦਿਜੈ ਅਬਿ ਹੂੰ ॥੧੦॥ ਸ਼ਰਨੀ ਤੁਮ ਆਨਿ ਪਰਜੋ ਲਖਿਯੋ । ਮਮ ਦੀਨੋ ਅਨਾਥ ਦਿਸਾ ਪਿਖਿਯੋ⁵¹⁵ । ਇਮ ਬਾਕ ਕਲੀ ਜਬਿ ਦੀਨ ਲਹੇ । ਤਬਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਹੋਇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਹੇ ॥੧੧॥ ‘ਸਤਿਨਾਮ ਉਚਾਰਨਿ ਹੋਤਿ ਜਹਾਂ । ਕਬਿ ਪਾਇ⁵¹⁶ ਨ ਧਾਰੋ ਜਾਇ ਤਹਾਂ । ਜਬਿ ਆਇ ਕਰਾਹੁ ਸਭਾ ਧਰਿਯੋ । ਅਰਦਾਸ ਖਰੇ ਹੁਇ ਕੈ ਕਰਿਯੋ ॥੧੨॥ ਬਰਤਾਵਨਿ ਲਾਗਿ ਸੁ ਅਪਸ ਮੈਂ । ਜੁਤਿ ਰੋਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਹੁ ਤਾਂਹਿ ਸਮੈ । ਬਰਤਾਵਤਿ ਜਾਵਤ ਸੰਗਤਿ ਮੈਂ । ਰਹੁ ਤਾਵਤ ਬਾਸਹੁ ਪੰਗਤਿ ਮੈਂ’ ॥੧੩॥ ਇਮ ਆਇਸੁ ਪਾਇ ਕਲੀ ਹਰਖਯੋ । ਅਬਿ ਲੋ ਤਿਹ ਕਾਲ ਬਿਖੈ⁵¹⁷ ਪਰਖਯੋ । ਜਬਿ ਹੋਇ ਤਿਹਾਵਲ ਆਵਤਿ ਹੈ । ਬਡ ਰੋਰ ਕਰੇ ਬਰਤਾਵਤਿ ਹੈ ॥੧੪॥ ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬੈਠਿ ਦਿਵਾਨ ਲਗਯੋ । ਗਨ ਸਿੱਖਯ ਪਿਖੈ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪਗਯੋ । ਸਭਿ ਬੀਚ ਸੁਹਾਵਤਿ ਗ੍ਰੰਥ ਧਰਯੋ । ਕਰਿ ਸੇਵਕ ਸੁੰਦਰ ਚੋਰ ਫਿਰਯੋ ॥੧੫॥ ਲਗਿ ਢੇਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਗਯੋ ਸੁ ਤਹਾਂ । ਬਹੁ ਲਜਾਵਤਿ ਸਿੱਖ ਅਨੰਦ ਮਹਾਂ । ਸੁਭ ਫੂਲਨਿ ਮਾਲ ਬਿਸਾਲ ਕਰੇ । ਬਹੁ ਰੰਗਨਿ ਕੇ ਬਿਚ ਗੁੰਫ ਧਰੇ ॥੧੬॥ ਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇ ਸਿਖ ਪਾਵਤਿ ਹੈ । ਬਹੁ ਭਾਂਤਿਨ ਫੂਲ ਚਢਾਵਤਿ ਹੈ । ਸੁਭ ਮਾਲ ਸੁ ਫੂਲ ਬਿਸਾਲ ਲਏ । ਗੁਰ ਗ੍ਰਿੰਥ ਸਮੀਪ ਚਢਾਇ ਦਏ ॥੧੭॥ ਬਹੁ ਧੂਪ ਸੁ ਆਗਿ ਧੁਖਾਵਤਿ ਹੈ । ਘਸਿ ਚੰਦਨ ਕੇਸਰ ਪਾਵਤਿ ਹੈ । ਚਰਚੈ ਅਰਚੈ⁵¹⁸ ਸਿਖ ਪ੍ਰੀਤ ਧਰੈ । ਗਨ ਸੰਖ ਬਜਾਵਤਿ ਫੂਕ ਭਰੈ ॥੧੮॥ ਅਰਦਾਸ ਪ੍ਰਸਾਦਨਿ ਬ੍ਰਿੰਦ ਕਰੈ । ਜਯਕਾਰ ਸਭੇ ਇਕ ਬਾਰ ਰਹੈ । ਕਰ ਧਾਰਿ ਰਬਾਬ ਸਤਾਰ ਬਜੈ । ਸਬਦਾਨਿ ਸੁ ਗਾਇ ਸੁ ਗਾਗ ਸਜੈ⁵¹⁹ ॥੧੯॥ ਬਹੁ ਭੀਰ ਭਈ ਦਿਸਿ ਚਾਰਹੁ ਮੈਂ । ਹੁਇ ਮੰਗਲਤਾ ਉਤਸਾਹੁ ਸਮੈ । ਬਰਤਯੋ ਸੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਲੀ ਪ੍ਰਵਿਸਯੋ । ਬਡ ਰੋਰ ਪਰਯੋ ਸਭਿ ਬੀਚ ਧਸਯੋ ॥੨੦॥ ਤਬਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਜਾਨਿ ਗਏ ਕਲਿ ਕੋ । ਨਿਜ ਹੋਰਿ ਸਮਾਂ ਕਿਯ ਹੈ ਬਲ ਕੋ । ਬਡ ਹੋਤਿ ਕੁਲਾਹਲ ਮੰਗਲ ਕੋ । ਤਿਹ ਕਾਲ ਕਿਯੋ ਕਲਿ ਦੰਗਲ ਕੋ^{520*} ॥੨੧॥ ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਨੇ ਦਰਸੰਨ ਕਰਯੋ । ਪਗ ਪੰਕਜ ਪੈ ਨਿਜ ਸੀਸ ਧਰਯੋ । ਪੁਨ ਜਾਤਿ ਭਏ ਨਿਜ ਧਾਮਨਿ ਕੋ । ਹਰਖੰਤਿ ਲਗੇ ਨਿਜ ਕਾਮਨਿ ਕੋ ॥੨੨॥ ਗਨ ਮੰਗਤ ਕੋ ਗੁਰ

513. ਕਿਧਰੇ ਪੈਰ ਧਰਨ ਦੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ।

514. ਵੱਸਣ ਲਈ ।

515. ਮੈਂ ਦੀਨ ਤੇ ਅਨਾਥ ਵੱਲ ਡੱਕੇ ।

516. ਪੈਰ ।

517. ਤਿਸ ਸਮੇਂ, ਭਾਵ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਤਾਉਣ ਸਮੇਂ ।

518. ਛਿੜਕਨਾ, ਪੂਜਣਾ ।

519. ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਜਾਕੇ ।

520. ਕਲਜੁਗ ਨੇ ਦੰਗਾ ਫਸਾਦ ।

* ਬਹੁਤੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਵਿਚ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਤਣ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਲਾਵਲ ਦਾ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰਕ ਵਰਣਨ ਹੈ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸੀ ਹੈ ਤਦੋਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਮਝਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲੈਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਵਿ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ ਤਦੋਂ ‘ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੱਫਾ ਮਿਲੇ ਤੇ ਛੋਟੀ ਮਿਲੇ’ ਭਾਵ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਵਰਣਨ ਗ਼ਾਲਬਨ ਕਵਿ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਣਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਸਮੇਂ ਲੋਭੀ ਯਾਚਕਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ ਦੇਖਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਾਯਦ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਰੌਲੇ ਨੂੰ ਕਲਜੁਗ ਆਯੋਂ ਸਮਝਕੇ ਲੋਭੀ ਲੋਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਾਦ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰਨ ।

ਦੇਖਿ ਤਬੈ । ਧਨ ਦੇਤਿ ਭਏ ਕਰ⁵²¹ ਲੀਨਿ ਸਭੈ । ਨਹਿ ਛੂਛ ਗਯੋ ਗੁਰ ਕੇ ਦਰ ਤੇ । ਪਟ⁵²² ਦੀਨਿ ਕਿਸੂ ਇਛ ਜੋ ਧਰਤੇ⁵²³ ॥੨੩॥ ਨਰ ਬਿੰਦੁ ਜੁ ਬਾਦਿ⁵²⁴ ਬਜਾਵਤਿ ਹੈ । ਗਨ ਰਾਗਨਿ ਕੇ ਮੁਖ ਗਾਵਤਿ ਹੈ । ਸਭਿ ਕੋ ਧਨ ਦੀਨਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰੇ । ‘ਸੁਤ ਜੀਵਹੁ’ ਆਸਿਖਤਾ⁵²⁵ ਉਚਰੇ ॥੨੪॥ ਇਮ ਰਿੰਥ ਸਮਾਪਤਿ ਆਪ ਕਰਜੇ । ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਮਹਾਤਮ ਕੇ ਉਚਰਜੇ । ‘ਸਰ ਰਾਮ ਸਨਾਨਹਿ ਆਨਿ ਨਰੰ । ਦਰਸੈ ਇਸ ਥਾਨ ਜੁ ਭਾਉ ਧਰੰ ॥੨੫॥ ਗਨ ਪਾਪਨਿ ਖਾਪਤਿ⁵²⁶ ਸੇ ਛਿਨ ਮੈਂ । ਗੁਰ ਕੀ ਸ਼ਰਧਾ ਬਰਪੈ⁵²⁷ ਮਨ ਮੈਂ । ਉਨਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਆਵਤਿ ਭੇ ਪੁਰਿ⁵²⁸ ਕੇ । ਗੁਰਦਾਸ ਸਮੇਤ ਸੁਧੀ ਉਰ ਕੇ⁵²⁹ ॥੨੬॥ ਲਿਯ ਸੰਗ ਸੁ ਰਿੰਥਹਿ ਆਪਨਿ ਕੈ⁵³⁰ । ਹਰਿ ਮੰਦਰਿ ਮੈਂ ਬਰ⁵³¹ ਥਾਪਨਿ ਕੈ⁵³² । ਹੁਇ ਪੂਜ ਸਦਾ ਇਸ ਥਾਨ ਬਿਧੈ । ਬਹੁਰੇ ਸਮੁਦਾਇ ਪਨੈਂ ਸੁ ਲਿਖੈ ॥੨੭॥ ਇਸ ਭਾਂਤਿ ਕਰਜੇ ਘਰ ਫੇਰ ਗਏ । ਪਦ ਬੰਦਤਿ ਗੰਗ ਅਨੰਦੁ ਕਿਏ । ਨਿਸ ਬਾਸੁ ਕਰੈ ਘਰ ਫੇਰ ਸਦਾ । ਹਰਿ ਮੰਦਰਿ ਆਵਹਿ ਪ੍ਰਾਤ ਜਦਾ⁵³³ ॥੨੮॥ ਤਹਿ ਬੈਠਹਿ ਦਯੋਸ ਬਿਤਾਵਤਿ ਹੈ । ਗੁਰਦਾਸ ਤਿ⁵³⁴ ਪਾਠ ਕਰਾਵਤਿ ਹੈ । ਤਬਿ ਆਪ ਸੁਨੈਂ ਸਿਖ ਹੋਇ ਘਨੇ । ਧਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਮਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ ਭਨੇ ॥੨੯॥ ਨਿਤ ਰੀਤਿ ਇਸੀ ਸੁ ਬਿਤੀਤ ਕਰੈ । ਦਰਸੈ ਗਨ ਸੰਗਤਿ ਮੋਦ ਭਰੈ⁵³⁵ । ਬਹੁ ਦੇਸ਼ ਬਿਦੇਸ਼ਨਿ ਤੇ ਚਲਿ ਕੈ । ਅਰਪੈ ਧਨ ਆਨਿ ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਕੈ ॥੩੦॥ ਪਰਸੀ ਇਹੁ ਬਾਤ ਜਹਾਂ ਰੁ ਕਹਾਂ । ਗੁਰ ਰਿੰਥ ਰਚਜੇ ਫਲ ਜਾਂ ਹ ਮਹਾਂ । ਕਰਿ ਚਾਉ ਧਰੈ ਉਰ ਭਾਉ ਨਰੈ⁵³⁶ । ਸਭਿ ਆਇ ਬਿਲੋਕਨਿ ਪਾਸ ਗੁਰੰ ॥੩੧॥ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੁਨੈਂ ਸਤਿਨਾਮ ਜਪੈ । ਤਿਨ ਪਾਪ ਕਲਾਪਨਿ⁵³⁷ ਤਾਪ ਖਪੈ⁵³⁸ । ਨਿਜ ਧਾਮਨਿ ਜਾਇਸੁਨਾਇ ਤਬੈ । ਦਰਸੈ ਹਮ ਭੀ⁵³⁹ ਉਮਗੰਤਿ ਸਭੈ ॥੩੨॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਾਂਗਟ ਵਾਸੀ ਸਿੱਖਜ ਜੇ* ਬੰਨੇ ਜਿਸ ਕੇ ਨਾਮ । ਬਹੁ ਸੰਗਤਿ ਲੇ ਸੰਗ ਨਿਜ ਦਰਸੈ⁵⁴⁰ ਗੁਰ ਅਭਿਰਾਮ ॥੩੩॥ ਚੋਪਈ॥

521. ਹੱਥ ਵਿਚ ।

522. ਬਸਤ੍ਰ ।

523. ਰਖਦੇ ਸੀ ।

524. ਵਾਜੇ ।

525. ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ।

526. ਨਾਸ ਕਰਾ ਲੈਣਗੇ ।

527. ਵਧੇਗੀ ।

528. ਸ਼ਹਿਰ ।

529. ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਮੇਤ ।

530. ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਏ ।

531. ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ।

532. ਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ।

533. ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ।

534. ਤੋਂ ।

535. ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਪੂਰਤ ।

536. ਪੁਰਸ਼ ।

537. ਸਮੂਹ ।

538. ਨਾਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

539. ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ ਅਸੀਂ ਬੀ ।

540. ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਯਾ ।

* ਪਾ : ਕੀ

ਸੁਨਿ ਬੰਨੇ ਸਗਰੀ ਗੁਰ ਕਥਾ । ਕਰਜੇ ਗ੍ਰਿਥ ਸਭਿ ਬੇਦਨਿ ਮਥਾ । ਗਨ ਸੰਗਤ ਲੇ ਕਰਿ ਤਬਿ ਆਯੋ । ਧਰੀ ਉਪਾਇਨ ਪਗ ਲਪਟਾਯੋ ॥੩੪॥ ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਨੇ ਦਰਸਨ ਕੀਨਸਿ । ਸੁਨਹਿ ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਹਿਤ ਦੀਨਸਿ⁵⁴¹ । ਕੇਤਿਕ ਦਿਨ ਬਾਸੇ ਗੁਰ ਤੀਰ⁵⁴² । ਲਿਯ ਸੰਗ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਭੀਰ ॥੩੫॥ ਭਯੋ ਤਜਾਰ ਗਰ ਅੰਚਰ ਡਾਰੀ । ਬਿਨਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅੱਗੁ ਉਚਾਰੀ । ‘ਨਾਮ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਤੁਮਾਰਾ’ । ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਠਾਨਤਿ ਉਪਕਾਰਾ ॥੩੬॥ ਕਲਿ ਕੇ ਨਰਨਿ ਉਧਾਰਨਿ ਕਾਰਨ । ਸਮ ਜਹਾਜ ਕਿਯ ਗ੍ਰਿਥ ਸੁਧਾਰਨਿ । ਸਭਿ ਦਾਸਨਿ ਕਹੁ ਰਾਖਤਿ ਮਾਨੂ⁵⁴³ । ਮਨ ਬਾਛਤਿ ਦਿਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਾਨੂ ॥੩੭॥ ਦੀਜਹਿ ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਹਮ ਮਾਂਗਾ⁵⁴⁴ । ਸਭਿ ਸਿੱਖਨਿ ਕੋ ਮਨ ਅਨੁਰਾਗਾ । ਦੇਸ ਬਿਖੈ ਸੰਗਤਿ ਸਮੁਦਾਈ । ਦਰਸਨ ਕਰਜੇ ਚਹਤਿ ਹਿਤ ਲਾਈ ॥੩੮॥ ਅਥਿਲੋ ਲਿਖਯੋ ਗਯੋ ਨਹਿ ਦੂਜਾ । ਜਿਸ ਲੇ ਜਾਹਿ ਕਰਹਿ ਤਿਹ ਪੂਜਾ । ਸਭਿ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਹੈ ਇਹ ਬਿਨਤੀ । ਘਰ ਤੇ ਚਲਤਿ ਕੀਨਿ ਇਮ ਗਿਨਤੀ’ ॥੩੯॥ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਰਿਦੇ ਬਿਚਾਰੀ ।-ਇਹ ਜਾਚਨ ਇਨ ਕੀਨਸਿ ਭਾਰੀ । ਕਿਮ ਹਮ ਦੇਯ ਸਕਹਿ ਇਕ ਹੋਵਾ । ਨਹਿ ਦੋ ਸਿੱਖਜ ਮਾਨ ਕੋ ਖੇਵਾ⁵⁴⁵ ॥੪੦॥ ਦੂਜੇ ਲਿਖਯੋ ਜਾਇ ਇਸ ਜੈਸੇ । ਤੋ ਸੁਖੈਨ ਦੈਬੇ ਇਹ ਲੈਸੇ⁵⁴⁶ । ਅਥਿ ਤੋ ਤਜਾਰ ਏਕ ਹੀ ਅਹੈ । ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਸਿਖ ਸੋ ਕਹੈ ॥੪੧॥ ਇਕ ਤੋ ਸੰਗਤਿ ਕੋ ਮੁਹਰੇਲੀ । ਆਇ ਸੰਗ ਬਹੁ ਹੋਇ ਸਕੇਲੀ । ਦੂਜੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਹੈ ਮਹਾਨਾ । ਨਹੀਂ ਦੇਹਿ ਤੋ ਹਤਿ ਹੁਇ ਮਾਨਾ ॥੪੨॥ ਕਿਤਿਕ ਕਾਲ ਤੂਸਨਿ ਭਗਵੰਤੇ ।-ਦੇਹਿ ਕਿ ਨਹੀਂ-ਰਿਦੇ ਚਿਤਵੰਤੇ । ਪੁਨ ਬੋਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੁਸਾਈ । ‘ਬਿਖਮ ਬਾਤ ਇਹ ਬੰਨੇ ਭਾਈ ॥੪੩॥ ਬਿਨਤੀ ਕਰਤਿ ਰਹਯੋ ਹੁਇ ਠਾਂਢੇ । ਲੈਬੇ ਗ੍ਰਿਥ ਪ੍ਰੇਮ ਉਰ ਬਾਢੇ । ਅਹੈ ਏਕ ਕਿਮ ਦਿਯੋ ਨ ਜਾਈ । ਤਬਿ ਤੇਰੇ ਮਾਨੁ ਸੁ ਘਟ ਜਾਈ ॥੪੪॥ ਅਨਬਨ ਬਨੀ ਕਹੈ ਕਜਾ ਤੋਹੀ । ਅਥਿ ਸੁਨਿ ਲੇਹੁ ਨੀਕ⁵⁴⁷ ਜਿਮ ਹੋਹੀ । ਅਪਨੀ ਪੁਰੀ ਰਾਖਿ ਇਕ ਰਾਤੀ । ਲੇ ਕਰਿ ਹਟਹੁ ਹੋਇ ਜਬਿ ਪ੍ਰਾਤੀ ॥੪੫॥ ਦੁਤਿਯ ਰਾਤਿ ਰਾਖਹੁ ਨਹਿ ਕੈਸੇ । ਅਥਿ ਲੇ ਜਾਹੁ ਲਜਾਇ ਪੁਨ ਤੈਸੇ । ਅਦਬ ਸਾਥ ਰਾਖਹੁ ਚੁਕਸਾਈ । ਸੰਗਤਿ ਅਲਿਬਾਲਹਿ⁵⁴⁸ ਸਮੁਦਾਈ’ ॥੪੬॥ ਇਮ ਕਹਿ ਦਯੋ ਗ੍ਰਿਥ ਲੇ ਚਾਲਾ । ਸੰਗਤਿ ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਬਿਸਾਲਾ । ਨਿਕਸਿ ਗੁਰੂ ਪੁਰਿ⁵⁴⁹ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਾ ।-ਕਿਮ ਇਹ ਲਿਖਯੋ ਜਾਇ ਅਥਿ ਸਾਰਾ ॥੪੭॥ ਏਕ ਨਿਸਾ ਗੁਰ ਆਇਸੁ ਭਨੀ । ਲਿਖਯੋ ਜਾਇ ਕਿਮ ਹੈ ਅਨਬਨੀ । ਤਬਿ ਬਿਚਾਰ ਉਰ ਮਹਿ ਹੁਇ ਆਵਾ ।-ਡੇਰਾ ਕਰਹਿ ਕੋਸ ਇਕ ਠਾਵਾ ॥੪੮॥ ਤਬਹਿ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀਏ ਲਗਾਇ । ਲਿਖਹੁ ਸ਼ਿਤਾਬੀ ਅਰੁ ਸਮੁਦਾਇ । ਅਪਨ ਪੁਰੀ ਲਗਿ ਇਕ ਇਕ ਕੋਸ । ਡੇਰਾ ਕਰਤਿ ਲਿਖਯੋ ਆਧੋਸੁ⁵⁵⁰ ॥੪੯॥ ਇਕ ਨਿਸ ਬਸਿ ਕਰਿ ਨਿਜ ਘਰ ਮਾਂਹੂੰ । ਹਟੇ ਕੋਸ ਇਕ ਡੇਰਾ ਰਾਹੂੰ⁵⁵¹ । ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁਧਾਸਰ ਆਏ । ਆਵਤਿ ਜਾਤੇ ਸਰਬ ਲਿਖਾਏ ॥੫੦॥ ਕੇਤਿਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਅਧਿਕਾਈ । ਆਏ ਪੁਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਗਵਾਈ । ਜੁਗਲ ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਧਰਿ ਦੀਨੇ । ਅਧਿਕ

541. ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ।

542. ਪਾਸ ।

543. ਮਾਨ ।

544. ਮਾਂਗਵਾਂ ।

545. ਸਿੱਖ ਦਾ ਮਾਨ ਖੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

546. ਤਦ ਦੇਣਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੈਣਾ ਸੁਖੈਨ ਸੀ ।

547. ਭਲੀ (ਬਾਤ) ।

548. ਵੇਸਟਤ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ।

549. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ।

550. ਅੱਧਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ।

551. ਰਾਹ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ।

ਜੁ ਹੁਤੇ ਸੁਨਾਵਨਿ ਕੀਨੇ ॥੫੧॥ ਪਿਖਿ ਅਰੁ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਿ ਫੁਰਮਾਯੇ । ‘ਲਿਖਿ ਕਰਿ ਅਧਿਕ ਜਿਤੇ ਤੁਮ ਪਾਯੇ ।
ਤਿਸੀ ਬੀੜ ਮਹਿ ਰਖਹੁ ਲਿਖਾਵੇ । ਨਹਿੰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਬਿਖੈ ਸੇ ਪਾਵੇ* ॥੫੨॥ ਯਾਤੇ ਭਈ ਬੀੜ ਦ੍ਰੈ ਗ੍ਰੰਥ ।
ਲਿਖਤਿ ਪਵਤਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਪੰਥ । ਸੁਨਤਿ ਪਠਤਿ ਜਿਨ ਰਿਦੈ ਬਸਾਈ । ਤਿਨ ਪਰ ਕਵਿ ਪੁਨ ਪੁਨ ਬਲਿ ਜਾਈ
॥੫੩॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬੀੜ ਪ੍ਰਸੰਗ’ ਬਰਨਨ ਨਾਮ ਏਕ
ਉਨਪੰਚਾਸਤੀ ਅੰਸੂ ॥੪੯॥

* ਇਹ ਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਗੱਲ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ‘ਖਾਰੀ ਬੀੜ’
ਕਿਹਾ । ਇਹ ਬੀੜ ਮਾਂਗਟ ਜਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਹੈਸੀ, ਓਥੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ ਤੇ ਓਥੇ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੀ ਵਾਲੀ
ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਬੀੜ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਪਾਸ ਬੜੋਤ (ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਨਗਰ) ਵਿਚ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ
ਬੀ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਬਹੁਤੇ ਉਤਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਏਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਉਤਾਰੇ
ਲਈ ਸੋਢੀ ਲੱਭਦੀ ਸੀ, ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਤਾਰਿਆਂ ਦਾ
ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸੀ । ਫਿਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਧੀਰਮਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਇਸ ਡਰ ਕਰਕੇ ਕਿ ਹੋਰ ਇਸ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਨਾ ਵਧਣ ਉਤਾਰੇ ਲੱਗਦੇ ਚਾਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤੇ । ਦਸਮੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ
ਜੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇਂ ਜੋ ਬੀੜ ਉਚਾਰੀ ਉਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਯਾ ਪੰਜ ਉਤਾਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਧਿਆ । ਦਮਦਮੇਂ ਸਾਹਿਬ
ਇਕ ਬੀੜ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੋਧੀ ਸੀ । ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ
ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਤੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਅਖੀਰਲੀ ਤਰਤੀਬ ਕੁਛ ਬਦਲੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਕਾਰੇ ਯਾ ਭੁੱਲਾਂ ਹਨ ਯਾ
ਓਹ ਮਨਮਤਾਂ ਦੇ ਹਨ । ਅੰਮ੍ਰਤਸਰ ਠਾਕਰਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਇਕ ਸਾਧ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੀੜ ਲਿਖੀ
ਸੀ, ਪੰਥ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰਾਪ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ, ਫੇਰ ਤਖਤ
ਸਾਹਿਬ ਆਕੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤਾਂ ਵੱਲ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਆਪ ਬਿਰਧਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਜ
ਪਤਾ ਇਸ ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਸੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਸੀਕਾਰ ਕਿਸੇ ਇਕ
ਯਾ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਭਸੋੜ ਦੇ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਬਿਨਾਂ ਬੀੜ ਛਾਪਣ
ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿਉਂਤੀ ਤੇ ਕੋਰਸਾਂ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ, ਰਾਗਮਾਲਾ ਨਾ
ਛਾਪੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬੀ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਕੀਤੇ । ਇਸ ਉਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਤਿ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਫੈਲੀ । ਗੁਣੀਆਂ, ਗਜਾਨੀਆਂ,
ਸੰਤਾਂ, ਮਹੰਤਾਂ, ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ, ਡੇਰੇਦਾਰਾਂ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਸਾਰੇ ਦੀਵਾਨਾਂ, ਪੰਥਕ ਆਸ਼੍ਰਮਾਂ, ਤਖਤ
ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ, ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਗੁਰਮਤੇ ਆਏ । ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ
ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਮੂਹ ਪੰਥ ਦਾ ਇਕੱਠ ੧੦ ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੮ ਈ. ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ
ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ
ਇਹ ਹੈ :

੧ ਓਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ਸਹਾਇ

ਹੁਕਮਨਾਮਾ

ਵੱਲੋਂ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ (ਪੰਚ ਖੰਡ) ਭਸੋੜ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕੋਰਸ ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਤੇ ਵਾਧਾ ਘਾਟਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ
ਅਰਦਾਸੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਸ ਲਈ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਨਿਰੰਜਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ
ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ ।

(ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਤੇ ਚਲਦਾ)

੫੦ [ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ] ।

ਦੇਹਰਾ ॥ ਕਿਤਿਕ ਕਹਤਿ ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਜਿਲਤ ਬੰਧਾਵਨਿ ਕਾਜ⁵⁵² । ਭੇਜਯੋ ਲਵਪੁਰਿ ਨਗਰ ਕੇ ਗੁਰੂ
ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ॥੧॥ ਤਹਿ ਆਵਤਿ ਜਾਤੇ ਲਿਖਯੋ ਬੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੁਤੀਯ ॥ ਮਹਿਮਾ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਸਭਿ ਬਿਧਿ
ਉੱਤਮ ਥੀਯ ॥੨॥ ਸ੍ਰੈਯਾ ॥ ਸੰਮਤ ਸੋਲਹਿ ਸੈ ਇਕ ਸਾਠਹਿ ਭਾਦਵ ਕੀ ਸੁਦਿ ਏਕਮ ਜਾਨੋ । ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਤਿ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀਨਿ ਮਹਾਂ ਉਤਸਾਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਠਾਨੋ । ਸੰਗਤਿ ਦੇਸ ਬਿਦੇਸ਼ਨਿ ਕੀ ਸੁਨਿ ਕੈ ਮਨ ਆਨੰਦ ਦੀਰਘ
ਮਾਨੋ । ਦੇਖਨਿ ਆਵਤਿ ਭਾਉ ਬਧਾਵਤਿ ਕੇ ਲਿਖਵਾਵਨਿ ਕੇ ਹਿਤਵਾਨੋ⁵⁵³ ॥੩॥ ਬੰਨੇ ਆਦਿਕ ਹੈ* ਸਿਖ
ਸੰਗਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬੈਠਿ ਦਿਵਾਨ ਲਗਾਯੋ । ਸ੍ਰੀਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਪਾਸ ਬਿਰਾਜਤਿ ਚੰਦ ਮਨੋ ਪਰਵਾਰਿ ਸੁਹਾਯੋ ।
ਸੀਖ⁵⁵⁴ ਲਗੇ ਸਭਿ ਕੇ ਤਬਿ ਦੇਵਨਿ ਸ੍ਰੇਯ ਭਰਯੋ ਬਚ ਯੋ ਫੁਰਮਾਯੋ । ‘ਗ੍ਰੰਥ ਜਹਾਜ ਸੁ ਭੋਜਲ ਕੇ ਤਰ ਜਾਤਿ
ਸੁਖੇਨ ਜਿਨੀ ਚਿਤ ਲਾਯੋ ॥੪॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇਰ ਸਰੀਰ ਜੁਊ ਸਭਿ ਥਾਨ ਸਮੈ ਸਭਿ ਨਾ ਦਰਸੈ ਹੈ । ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਦਾ
ਗੁਰ ਕੇ ਇਹ ਜਾਨਹੁ ਉੱਤਮ ਹੈ ਸਭਿ ਕਾਲ ਰਹੈ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਯਾਤੇ ਹੈ ਦੀਰਘ ਸਾਹਿਬ ਜਾਨਿ ਅਦਾਇਬ
ਕੈ ਹੈ । ਪੂਜਹੁ ਚੰਦਨ ਕੇਸਰ ਕੇ ਘਸਿ ਧੂਪ ਧੁਖਾਇ ਕੈ ਫੂਲ ਚੜੈ ਹੈ ॥੫॥ ਜੇ ਲਿਖਿ ਲੇਹਿ ਭਲੇ ਤਬਿ ਸੋਧਹਿ
ਅਖਰ ਸੋ ਲਗਾ ਕੀ ਚੁਕਸਾਈ । ਪਾਠ ਸਮਸਤ ਕਰੈ ਬੁਧਿ ਸੋ ਪਿਥਿ ਪੂਰਬਕੇ ਸਮ ਲੇਹਿਬਨਾਈ । ਆਪ ਤੇ ਘਾਟ
ਨ ਬਾਧ ਕਰੈ, ਜਿ ਕਰੈ, ਹੁਇ ਮੂਰਖ ਸੋ ਪਛੁਤਾਈ । ਔਰ ਬਨਾਇ ਨਵੇ ਨ ਲਿਖੈ ਬਿਚ ਕਾਬਜ⁵⁵⁵, ਰਚੈ, ਸੁ ਰਚੈ
ਪ੍ਰਿਥਕਾਈ⁵⁵⁶ ॥੬॥ ਚੌਦਹਿ ਲੋਕ ਤੇ ਹੋਇ ਬਲੀ, ਬਲ ਕੇ ਜਰ⁵⁵⁷ ਜਾਇ ਰਿਦੇ ਮਹਿ ਜੋਈ । ਸੇ ਉਪਕਾਰ ਕੇ
ਕਾਰਨ ਕੇ ਸਿਰ ਦੇ ਹੁਇ ਸੰਮੁਖ ਧੀਰ ਧਰੋਈ । ਆਪਨੀ ਬਾਨੀ ਚਢਾਵਹਿ ਸੇ ਇਕ, ਹੋਇ ਇਸੇ⁵⁵⁸ ਨਹਿ ਦੂਸਰ
ਕੋਈ । ਪੂਜਹਿ ਜੇ ਇਛਾ ਧਾਰਿ ਸੁ ਪੂਜਹਿ⁵⁵⁹ ਸ੍ਰੇਯ ਲਹੈ ਜਮ ਪੀਰ ਨ ਹੋਈ ॥੭॥ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਮਹਾਨ ਮਹਾਤਮ
ਜਾਹਿ ਬਖਾਨ ਕਰੈ ਸਮੁਦਾਏ । ਅੰਤ ਨ ਪਾਵਤਿ ਸ਼ੇਸ਼ ਨ ਸ਼ਾਰਦ ਨੇਤਿ ਹੀ ਨੇਤਿ ਅਸ਼ੇਸ਼ ਬਤਾਏ । ਜੇ ਸਰਬੋਤਮ
ਜੇ ਸਰਬਾਸ੍ਰੂਯ ਤਾਹੀ ਕੇ ਨਾਮ ਇਸੀ ਮਹਿ ਗਾਏ । ਨਾਮ ਸੁ ਨਾਮੀ ਕੇ ਭੇਦ ਨਹੀ ਇਹ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ

552. ਲਈ ।

553. ਪ੍ਰੇਮੀ ।

554. ਸਿੱਖਿਆ ।

555. ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਬਣਾਕੇ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਖੇ ।

556. ਜੇ ਕੋਈ ਫੁਫ ਰਚੇ ਤਾਂ ਵੱਖਰਾ ਰਖੇ, ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹੇ ।

557. ਸਹਾਰ ।

558. ਐਸਾ ।

559. ਜੇ ਇੱਛਾ ਧਾਰਕੇ ਪੂਜੇਗਾ ਸੋ (ਉਸ ਦੀ) ਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗੀ ।

* ਪਾ : ਬੰਨੇ ਤੇ ਆਦਿਕ ।

(ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਕੋਈ ਸਿਖ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਲੋਂ ਛਪੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕੋਰਸਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਖਰੀਦੇ, ਨਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੇ, ਇਹ
ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੰਚ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਜਾ ਹੋਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਘੱਲ ਦੇਣ ।

੨੬ ਸਾਵਣ ਸੰ: ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੪੫੯

੨੬ ਸਾਵਣ ਸੰ: ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੯੮੫

੯ ਅਗਸਤ ਸੰ: ਈਸਵੀ ੧੯੨੮

ਮੋਹਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਸੰਖੰਧੀ ਖੋਜ ਲਈ ਦੇਖੋ ਮੂਲ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੧੨੮ ਦੀਜ਼ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀ ਟੂਕ ਤੇ ਖਾ: ਟ੍ਰੈ: ਸੁ: ਦੇ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ ਦੀ ਅੰਤਕਾ ੨ ।

ਸੁਹਾਏ ॥੮॥ ਜੇਤਿਕ ਰਿਊਥ ਅਦਾਇਬ ਰਾਖਹਿ ਤੇਤਿਕ ਹੀ ਫਲ ਪਾਵਹਿਗੇ । ਧੂਪ ਧੁਖਾਇ ਘਸਾਇਕੈ ਚੰਦਨ
ਕੇਸਰ ਕੇ* ਅਰਚਾਵਹਿਗੇ । ਭਾਵਨੀ ਧਾਰਿ ਕੈ ਚਾਹਿ ਉਮਾਹਤਿ⁵⁶⁰ ਦਯੋਸ ਪ੍ਰਤੀ ਦਰਸਾਵਹਿਗੇ । ਪਾਠ ਕਰੈ ਕਿ
ਸੁਨੈ ਮਨ ਏਕ ਹੈ ਹੀ⁵⁶¹ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਸਾਵਹਿਗੇ ॥੯॥ ਦੇਖਤਿ ਹੀ ਕਰ ਜੋਰਿ ਦੁਊ ਮਨ ਨੀਮ੍ਹੈ ਸੀਸ ਨਿਵਾਵਹਿਗੇ ।
ਔਰਨਿ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੈ ਲਿਖਿ ਆਪ ਇਸੇ ਕੋ ਲਿਖਾਵਹਿਗੇ । ਪ੍ਰੇਮ ਕਰੈ ਘਰ ਸੈਂ ਅਸਥਾਪਹਿ ਪਾਠ ਸੁਨੇ
ਹਰਖਾਵਹਿਗੇ । ਸੋ ਜਗ ਬੰਧਨ ਛੇਦਨ ਕੈ ਨਰ ਅੰਤ ਗਤੀ ਸੁਭ ਪਾਵਹਿਗੇ ॥੧੦॥ ਕਾਰਜ ਹੋਇ ਸੰਪੂਰਨ
ਬਾਂਛਤਿ ਪਾਠਕਰੈ ਕਿ ਕਰਵਾਹਿਗੇ । ਭੋਗ ਪਰੇ ਕਰਿਵਾਇ ਤਿਹਾਵਲ ਆਪ ਖਰੇ ਹੁਇ ਜਾਵਹਿਗੇ । ਹਾਥ ਕੇ ਜੋਰਿ
ਕਰੈ ਅਰਦਾਸ ਮਨੋਰਥ ਕੇ ਮਨ ਲਯਾਵਹਿਗੇ । ਕਜੋਂ ਨ ਕਹੋ ਤਿਹ ਪੂਰਨ ਹੈ ਚਿਤ ਚਾਹਤਿ ਸੇ ਨਰ ਪਾਵਹਿਗੇ
॥੧੧॥ ਸਿੱਖ ਸਰੀਰ ਤਜੈ ਤਿਸ ਪੀਛਹਿ ਰਿਊਥ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਾਵਹਿਗੇ । ਪੋਸ਼⁵⁶² ਕੇ ਅਰਪੈ ਤਬਿ ਪਾਠਕ ਭੋਜਨ
ਚਾਰੁ ਖੁਲਾਵਹਿਗੇ । ਔਰ ਜਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਤਿਹ ਸੇਵਹਿ ਲਯਾਇ ਕਰਾਹੁ ਬ੍ਰਤਾਵੈਗੇ । ਸੋ ਸਿਖ ਹੋਇ ਸੁਖੇਨ ਮਹਾਂ,
ਪਰਲੋਕ ਬਿਧੈ ਹਰਖਾਵਹਿਗੇ ॥੧੨॥ ਔਰ ਕਹਾਂ ਲਗਿ ਜੇ ਜਗ ਕਾਰਜ ਪਾਠ ਕਰੇ ਸਿਧ ਹੋਵਹਿਗੇ । ਸੰਤ ਮਹੰਤ
ਚਹੈ ਨਹਿ ਯੋਧਾ ਪਠਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭ ਜੋਵਹਿਗੇ⁵⁶³ । ਦਯੋਸ ਨਿਸਾ ਸਿਮਰੈ ਸਤਿਨਾਮ ਕਿ ਰਿਊਥ ਪਠੈ ਅਘ
ਖੇਵਹਿਗੇ । ਅੰਤ ਸਮੈ ਜਮ ਕੋ ਨ ਪਿਥੈ ਮਿਲਿ ਆਇ ਹਮੈ ਸੁ ਅਲੋਵਹਿਗੇ ॥੧੩॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬੈਠੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ
ਰਾਮ ਸਰ ਬੰਨੇ ਆਨਯੋ ਰਿਊਥ । ਤਹਾਂ ਮਹਾਤਮ ਇਹ ਕਹਯੋ ਦੇਨਿ ਸੀਖ ਨਿਜ ਪੰਥ ॥੧੪॥ ਚੌਪਈ ॥ ਤਯਾਰ
ਭਯੋ ਜਬਿ ਜਿਲਤ ਬੰਧਾਈ । ਬੁੱਢੇ ਸੋ ਗੁਰ ਗਿਰਾ ਅਲਾਈ । ‘ਕਹੋ ਰਿਊਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸ ਥਾਨਾ । ਨਿਤ ਸ਼ੋਭਹਿ
ਜਹਿ ਮਹਿਦ ਮਹਾਨਾ’ ॥੧੫॥ ਹਾਥ ਜੋਰਿ ਤਿਨ ਤਬਹਿ ਬਖਾਨੇ । ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਤੁਮ ਤੇ ਕੌਨ ਸਿਆਨੇ । ਤਉ
ਸੁਨਹੁ ਸਰ ਸੁਧਾ⁵⁶⁴ ਮਝਾਰਾ । ਹਰਿ ਮੰਦਰਿ ਸੁੰਦਰ ਦਰਬਾਰਾ ॥੧੬॥ ਸਦਾ ਸਥਾਪਨਿ ਰਿਊਥ ਸੁ ਲਾਇਕ ।
ਸ਼ੋਭਹਿਗੇ ਇਮ ਤਹਾਂ ਸੁਭਾਇਕ । ਸਿਹਜਾ ਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮਝਾਰੇ । ਜਥਾ ਸ਼ੇਖ ਸਾਂਈ⁵⁶⁵ ਛਬਿ ਧਾਰੇ ॥੧੭॥ ਮਨਹੁ
ਬੀਚ ਬੈਰੁੰਠ ਸੁ ਮੰਦਰ । ਬਿਸ਼ਨੁ ਬਿਰਾਜਹਿ ਛਬਿ ਸੋ ਅੰਦਰ’ । ਸੁਨਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਗੁਰੂ ਬਹੁ ਭਏ ।—ਜਥਾ ਜੋਗ
ਇਨ ਬਰਨਨ ਕਏ ॥੧੮॥ ਬਨਯੋ ਸੁਧਾਸਰ ਬਿਚ ਹਰਿ ਮੰਦਰ । ਇਹ ਸਮ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਅੰਦਰਿ । ਤਥਾ
ਰਿਊਥ ਸਾਹਿਬ ਸੁਭ ਰਚਯੋ । ਸਰਬੋਤਮ ਹਰਿ ਨਾਮਨਿ ਖਚਯੋ⁵⁶⁶ ॥੧੯॥ ਉਚਿਤ ਮੇਲ ਦੇਨਹੁ ਕੋ⁵⁶⁷ ਬਨੈ । ਨਿਸ
ਬਾਸੁਰ ਹਰਿ ਕਿਰਤਨ ਭਨੈ— । ‘ਸੁਨਿ ਗੁਰਦਾਸ ! ਸੁ ਬਾਕ ਹਮਾਰੇ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਰਬਾਰੇ ॥੨੦॥
ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਬਧਹਿ ਸਮਾਜ ਬਡੇਰੇ । ਦੁਖ ਦਾਰਿਦ ਕੋ ਆਇ ਨ ਨੇਰੇ । ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਹਰਿ ਰੂਪ ਬਿਲੰਦਾ । ਸੇਵਹਿ
ਸੇਵਕ ਬ੍ਰਿੰਦ ਮੁਕੰਦਾ ॥੨੧॥ ਲਛਮੀ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਇਸ ਸੇਵਹਿ । ਸ਼ਰਧਾ ਧਰਹਿ ਦਾਸ ਫਲ ਲੇਵਹਿ । ਆਜ
ਬਾਸ ਇਸ ਥਲ ਹੀ ਕੀਜਹਿ । ਹੋਤਿ ਪ੍ਰਾਤ ਕੇ ਤਹਿ ਗਮਨੀਜਹਿ’ ॥੨੨॥ ਸਭਿਨਿ ਅਹਾਰ ਕਰਯੋ ਸੁਭ ਥਾਨਾ ।

560. ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਾਹਕੇ ।

561. ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ।

562. ਪੋਸ਼ਾਕ ।

563. ਸੰਤ ਤੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਖ ਜੋ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ, (ਜਿਵੇਂ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ) ਓਹ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਕੇ
(ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ) ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ ।

564. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।

565. ਮਹਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ।

566. ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ।

567. ਭਾਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ।

* ਪਾ : ਸੋ ।

† ਪਾ : ਚਹੈ ਰਿਦ ਯੋ=ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਚਾਹ ਕਰਕੇ, ਐਉਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਨਗੇ ।

ਭੂਮ ਸੈਨ ਕੀਨਸਿ ਤਿਸ ਥਾਨਾ । ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਰ ਕੇ ਹੇਤੁ । ਭੂਤਲ ਸੈਨੇ⁵⁶⁸ ਗੁਰੂ ਸਮੇਤ ॥੨੩॥ ਰਿਦੈ
ਬਿਚਾਰਨਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਰੈ ।-ਟਹਿਲ ਗ੍ਰਿਥ ਕੀ ਕੌਨ ਸੁ ਧਰੈ । ਬੇਦੀ ਤੇਹਣ ਭੱਲੇ ਬੰਸ । ਸੋਢੀ ਜੇ ਕੁਲ ਕੇ
ਅਵਤੰਜ⁵⁶⁹ ॥੨੪॥ ਨਿਜ ਕੁਲਕੇ ਇਨ ਕੇ ਹੰਕਾਰਾ । ਕਰਿ ਨ ਸਕਹਿਗੇ ਸੇਵ ਉਦਾਰਾ । ਇਹ ਸੇਵਕ ਕੀ ਵਸਤੁ
ਸਦੀਵਾ । ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਜਿਨਹੁ ਮਨ ਨੀਵਾ ॥੨੫॥ ਸੇਵਾ ਬਿਖੈ ਨਿਪੁਨ ਜੋ ਹੋਇ । ਕਰੀਅਹਿ ਇਹਾਂ ਸਥਾਪਨਿ
ਸੋਇ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੀਨਿ । ਅਸ ਬੁੱਢਾ ਬਿਚ ਸੇਵ ਪ੍ਰਬੀਨ- ॥੨੬॥ ਇਮ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ ਨਿੰਦਾ
ਪਾਈ । ਜਾਗੇ ਜਾਮਨਿ ਜਾਮ ਰਹਾਈ । ਬੁੱਢਾ ਪੁਨ ਗੁਰਦਾਸ ਸੁ ਜਾਗੇ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਚਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਮਹਿ
ਪਾਰੇ ॥੨੭॥ ਸੋਚ⁵⁷⁰ ਰਾਮਸਰ ਕੀਨਿ ਸ਼ਨਾਨਾ । ਬੋਲੀ ਤਰ⁵⁷¹ ਬੈਠੇ ਕਰਿ ਧਯਾਨਾ । ਦ੍ਰੈ ਘਟਿਕਾ ਲਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਕਾਲਾ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਬਚ ਕਹਯੋ ਰਸਾਲਾ ॥੨੮॥ 'ਬੁੱਢਾ ਨਿਜ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰਿ ਗ੍ਰਿਥ । ਆਗੇ ਚਲਹੁ ਸੁਧਾਸਰ
ਪੰਥ' । ਮਾਨਿ ਬਾਕ ਲੇ ਭਯੋ ਅਗਾਰੇ । ਚਮਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਰ ਧਾਰੇ ॥੨੯॥ ਸੰਖ ਅਨਿਕ ਲਘੁ ਦੁੰਦਤਿ⁵⁷²
ਬਾਜੇ । ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਉਚ ਸੁਰ ਗਾਜੇ । ਸੁੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਵਿੰਦ ਚੰਦ । ਸੰਗ ਚਲਤਿ ਹੁਇ ਸ਼ੋਭ ਬਿਲੰਦ ॥੩੦॥
ਹਰਿ ਮੰਦਿਰ ਮਹਿ ਜਾਇ ਪਹੁੰਚੇ । ਰਾਗੀ ਰਾਗ ਕਰਤਿ ਸੁਰ ਉਚੇ । ਮੰਜੀ ਸਹਤ ਗ੍ਰਿਥ ਤਹਿ ਥਾਪਿ । ਬੈਠੇ ਨਿਕਟ
ਗੁਰੂ ਤਬਿ ਆਪਿ ॥੩੧॥ ਵਾਰ ਭੋਗ ਕੋ ਸੁਨਿਮਨ ਲਾਈ । ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਪੁਨ ਗਿਰਾ ਅਲਾਈ । 'ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ
ਖੋਲਹੁ ਗ੍ਰਿਥ । ਲੇਹੁ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਨਹਿ ਸਭਿ ਪੰਥ' ॥੩੨॥ ਸੁਨਿ ਗੁਰ ਬਚਨ ਰੁਚਿਰ ਮਨਲਾਯਕ । ਸੱਤ ਬਾਕ
ਮੁਖ ਜਲਜ ਅਲਾਇਕ⁵⁷³ । ਅਦਬ ਸੰਗ ਤਬਿ ਗ੍ਰਿਥ ਸੁ ਖੋਲਾ । ਲੇ ਅਵਾਜ਼ ਬੁੱਢਾ ਮੁਖ ਬੋਲਾ* ॥੩੩॥

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ ॥

ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਤਾਲੁ ਸੁਹਾਵਾ ਵਿਚਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ⁵⁷⁴ ਰਾਮ ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਪੂਰਨ ਸਾਜੁ ਕਰਾਇਆ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ॥

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਭਇਆ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਲਾਥੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ⁵⁷⁵ ॥ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ

ਅਚਤ⁵⁷⁶ ਅਬਿਨਾਸੀ⁵⁷⁷ ਜਸੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੀ ਗਾਇਆ ॥ ਅਪਨਾ ਬਿਰਦੁ⁵⁷⁸

ਰਖਿਆ ਪਰਮੇਸਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ॥੧॥

ਚੋਪਈ ॥ ਸੁਨਿ ਸਭਿਹੂੰ ਤਬਿ ਸੀਸ ਨਿਵਾਯੋ । ਦੀਨ ਬੰਧੁ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਲਖਿ ਪਾਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਰ ਤੇ

568. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਸੁੱਤੇ ।

569. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ।

570. ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ ।

571. ਬੇਰੀ ਹੇਠ ।

572. ਧੌਸੇ ।

573. ਮੁਖ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਕਹਿਆ ।

574. ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

575. ਝੋਰੇ ।

576. ਅਗਿਤ ।

577. ਨਾਸ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ।

578. ਧਰਮ ।

* ਦੋ ਲਿਖਤੀ ਨੁਸਖਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਕ ੩੩ ਦੀ ਚੋਪਈ ਦੀਆਂ ੬ ਤੁਕਾਂ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਾਧੂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਇਉਂ ਹੈ : ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਛੰਤ ਸੋ ਆਯੋ । ਭਾਈ ਬੁੱਢੇ ਪਾਠ ਨਾਯੋ ।

† ਪਾ : ਨਿਤ ।

ਚਮਰ ਫਿਰੰਤਾ । ਬੁੱਢਾ ਜਪੁਜੀ ਪਾਠ ਕਰੰਤਾ ॥੩੪॥ ਸੰਗਤਿ ‘ਧੰਨ ਧੰਨ’ ਸੁਨਿ ਕਹੈ । ਅਧਿਕ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਲਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਭੋਗ ਪਾਇ ਜੈਕਾਰਾ । ਸੀਸ ਨਿਵਾਵਤਿ ਸਭਿਨਿ ਉਚਾਰਾ ॥੩੫॥ ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਨਾਥ । ਭਏ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਮਾਨਿ⁵⁷⁹ ਸਨਾਥ । ਅਧਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋਏ । ਗੁਨ ਗਨ ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਜੋਏ ॥੩੬॥ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਤੇ ਨਿਕਸਿ ਅਗਾਰੀ । ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਉਚਾਰੀ । ਸਿਹਜਾ ਸ਼ੇਸ਼ ਬਿਕੁੰਠ ਮਹਾਨਾ । ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਸ਼ਿਵਲੋਕ ਸਥਾਨਾ ॥੩੭॥ ਸ੍ਰੇਤ ਦੀਪ⁵⁸⁰ ਤਜਿ ਲੋਕਾਲੋਕ⁵⁸¹ । ਪੁਰੀ ਅਜੁੱਧਯਾ ਆਦਿ ਅਸ਼ੋਕ । ਪੁਨ ਦੁਆਰਿਕਾ ਆਦਿਕ ਥਾਨ । ਸਭਿ ਕੇ ਤਜਿ ਕਰਿ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ॥੩੮॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਰਬਾਰਾ । ਆਨਿ ਬਸੇ ਇਸ ਥਾਨ ਉਦਾਰਾ । ਕਲੀ ਕਾਲ ਮਹਿ ਇਸੀ ਸਮਾਨ । ਨਾਂਹਿ ਨ ਆਨ⁵⁸² ਸਥਾਨ ਮਹਾਨ* ॥੩੯॥ ਤੀਨ ਲੋਕ ਪਤਿ ਜਹਾਂ ਬਿਰਾਜੇ । ਭੋਗਵਤੀ⁵⁸³ ਸੁਰ ਪੁਰਿ ਪਿਥਿ ਲਾਜੇ । ਸਭਿ ਸਥਾਨ ਕੀ ਸ੍ਰੀ⁵⁸⁴ ਚਲਿ ਆਈ । ਆਨਿ ਵਸੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਰਨਾਈ ॥੪੦॥ ‘ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰਾ । ਪਈਯਤਿ ਜਹਾਂ ਪਦਾਰਥਚਾਰਾ’ । ਇਮ ਉਤਸਾਹਤਿ ਦਿਵਸ ਬਿਤਾਯੋ । ਸੰਧਯਾ ਭਈ ਤਰਨਿ ਅਸਤਾਯੋ⁵⁸⁵ ॥੪੧॥ ਬੁੱਢੇ ਬੂਝਨਿ ਕੀਨਸਿ ਤਥੈ । ‘ਗ੍ਰੰਥ ਰਹੈ ਕਿਤ⁵⁸⁶ ਨਿਸ ਮਹਿ ਅਥੈ? ਜਹਾਂ ਆਪ ਕੀ ਆਇਸੁ ਹੋਇ । ਕਰਹਿ ਸਿੱਖ ਮਿਰਜਾਦਾ ਸੋਇ’ ॥੪੨॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕਹਯੋ ‘ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਬਾਰਾ । ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਅਵਤਾਰਾ । ਡੇਢ ਜਾਮ ਜਾਮਨਿ ਜਥਿ ਜਾਇ । ਪਠਹਿ ਸੋਹਿਲਾ ਕਿਰਤਨ ਗਾਇ ॥੪੩॥ ਬਹੁਰੋ ਲੇ ਜਾਵਹੁ ਅਸਵਾਰਾ । ਜਿਸੀ ਕੋਠਰੀ ਰਹਨਿ ਹਮਾਰਾ । ਤਹਾਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰਹੁ ਜੁਤ ਮਾਨ⁵⁸⁷ । ਜਾਮ ਡੇਢ ਜਾਮਨਿ ਰਹਿ ਆਨ ॥੪੪॥ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਿਰ ਤਬਹਿ ਸ਼ਨਾਨਹੁ । ਫਰਸ਼ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ ਕੇ ਠਾਨਹੁ । ਦੀਪਕ ਸਦਾ ਘ੍ਰਿਤ ਕੇ ਬਾਰੇ । ਜਾਮ ਨਿਸਾ ਜਥਿ ਰਹੀ ਨਿਹਾਰੇ ॥੪੫॥ ਰਾਗੀ ਆਸਾ ਵਾਰ ਸੁ ਗਾਵਹਿ । ਅਨਿਕ ਰਾਗ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਾਵਹਿ । ਦ੍ਰੈ ਘਟਿਕਾ ਜਾਮਨਿ ਰਹਿ ਜਥੈ । ਆਨਹੁ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਥੈ ॥੪੬॥ ਵਾਰ ਭੋਗ ਤੇ ਖੋਲਿ ਪਛੀਜੈ । ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਰ ਨਿਤ ਕੀਜਹਿ’ । ਇਮ ਕਹਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬੈਠਿ ਰਹਾਏ । ਚੌਕੀ ਸੁਨੀ ਕਾਨੜਾ ਗਾਏ ॥੪੭॥ ਬਹੁਰ ਸੋਹਿਲਾ ਪਠਿ ਕਰਿ ਪਾਸਿ । ਉਠਿ ਤਥਿ ਸਭਿ ਕੀਨਸਿ ਅਰਦਾਸ । ਬੁੱਢੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲੀਨ ਸਿਰ ਧਾਰੀ । ਚਵਰ ਕਰਹਿ ਗੁਰ ਵਾਰੰਵਾਰੀ ॥੪੮॥ ਸੰਖਨਿ ਕੀ ਧੁਨਿ ਕੀਨਿ ਬਿਸਾਲਾ । ਬਾਦਿਤ ਅਪਰ ਬਜੇ ਤਿਸਕਾਲਾ । ਰਹੈ ਕੋਠਰੀ ਮਹਿ ਗੁਰ ਸਦਾ । ਗਮਨਹਿ ਸਦਨ ਆਪਨੇ ਕਦਾ ॥੪੯॥ ਤਿਹ ਸਥਾਨ ਲੇ ਕਰਿ ਜਥਿ ਗਾਏ । ਸੁਠ ਪ੍ਰਯੋਕ ਤਬਿਡਾਸਤਿ ਭਏ । ਸੇਜ ਬੰਦ ਗੁੰਢੇ ਬਡ ਜਰੀ । ਸੁੰਦਰ ਫੂਲਨਿ ਮਾਲਾ ਧਰੀ ॥੫੦॥ ਤਹਾਂ ਨਿਵਾਸ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਕੀਨੋ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ

579. ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਮੰਨਕੇ ।

580. ਇਕ ਦੀਪ ਦਾ ਨਾਮ ।

581. ਇਕ ਪਰਬਤ ਦਾ ਨਾਮ ।

582. ਹੋਰ ।

583. ਨਾਗਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜੋ ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ । (ਅ) ਪਤਾਲ ਗੰਗਾ, (ੲ) ਇਕ ਤੀਰਥ ਦਾ ਨਾਮ ।

584. ਲੱਛਮੀ ।

585. ਸੂਰਜ ਛਿਪ ਗਿਆ ।

586. ਕਿਥੇ ।

587. ਆਦ ।

* ਕਵਿ ਜੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਤੀਰਥ ਇਸ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਹਨ ।

† ਜੇ ਨਾਗ ਤੋਂ ਨਾਗ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਟੈਕਸਿਲਾ ਸੀ, ਜੋ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੀ ਘੁੱਗ ਵਸਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਖੰਡਰ ਹੁਣ ਲੱਭੇ ਹਨ ਸਰਾਇਕਾਲਾ ਦੇ ਪਾਸ ।

ਭੂਤਲ⁵⁸⁸ ਨਿਕਟ ਅਸੀਨੋ⁵⁸⁹ । ਕਬਿ ਕਬਿ ਸਦਨ ਆਪਨੇ ਜਾਹਿ । ਨਾਹਿ ਤ ਰਹੈ ਗ੍ਰਿਥ ਕੇ ਪਾਹਿ ॥੫੧॥ ਸ੍ਰੀ
ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਕਥਾ । ਭਈ ਜਥਾ ਉਚਰੀ ਮੈਂ ਤਥਾ । ਸੁਨਤਿ ਪਠਤਿ ਚਿਤ ਬਾਛਤਿ ਦਾਤਾ । ਗੁਰ ਪਗ ਰਤਿ
ਤੇ ਆਤਮ ਗਜਾਤਾ ॥੫੨॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਿਥੇ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਰਾਸੇ 'ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਹਾਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ
ਸਾਹਿਬ' ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਪਦਾਸਮੇ ਅੰਸੂ ॥੫੦॥

---

588. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ।

589. ਇਸਥਿਤ ਹੋਏ ।

ਗਯਾਨੀ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ (1889 ਈ.)*

ਫੇਰ ਰਾਮਸਰ ਆਇ ਤੀਰਥਕੇਤੀਰ ਜਾਇ ਬਿਸਦਕਨਾਤ ਲਾਇ ਗੁਰੂਨੈ ਵਿਚਾਰਹੈ ਭੀਤਰਕਨਾਤਕੇ ਥਿਰੇਹੈ
ਗੁਰੂ ਪੰਚਮਜੂ ਔਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਕੇ ਬਾਹਰ ਉਤਾਰ ਹੈ । ਇਕ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲੇਖਕ ਬਨ ਇਓਖਾਸ ਬਾਹਰ
ਕਨਾਤ ਪਾਸ ਆਪਨੈ ਸੁਧਾਰ ਹੈ ॥੪੪॥ ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਨਾਨਕਕੀ ਆਦਿਮੈ ਲਿਖਾਇਬਾਨੀ ਦੂਸਰ ਔਤੀਸਰਨ ਚਤਰਥਕੇ
ਰਹੈ ਸਪਨਾਸੁਖਦਾਨੀ ਬਹੁਆਪਨੀ ਉਚਾਰਬਾਨੀ ਔਰ ਭਗਤਾਂਹਿਕੀ ਲਿ ਖਾਹਿ ਬਾਨਿ ਫੇਰ ਹੈ । ਪਾਂਚ ਗੁਰੂਆਨਕੀ
ਜੇ ਬਾਨਿ ਤਾਂਕੇ ਅਵਸਾਨਿ ਆਇਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੇ ਨਾਮਬੇਰਬੇਰ ਹੈ । ਐਸੀ ਭਾਂਤਿਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਅਰੰਭਕੀਨੋ ਕ੍ਰਮ
ਤੈ ਲਿਖਾਈ ਸਭਬਾਨੀ ਨਿਜਟੇਰ ਹੈ ॥੪੫॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ੧੬੬੧ ਰਾਗ ਸੋਲਾਂਸਏ ਇਕਾਹਠੇ ਰਚਯੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਾ ।
ਭਵਸਾਗਰ ਤੈਲ ਖਨਹਿਤ ਔਰ ਨੇ ਐਸੇਪੰਥਾ ॥੪੬॥ ਉਲਥਾ ਬੇਦਨਕਾ ਕਰਯੋ ਵੀਚ ਜੁਬਾਨ ਪੰਜਾਬਾ । ਜਿਸਕੇ
ਪੜ੍ਹਸੁਨ ਸਿੱਖਨਕੇ ਨਾਸਤ ਸਭੀ ਅਜਾਬਾ ॥੪੭॥ ਕਾਬਕੋਸ ਇਤੀਹਾਸਪੁਨ ਜੰਡਨਮੰਤਨਕਾਰਾ । ਸਾਸਤ੍ਰਨ ਔਰ
ਪੁਰਾਨਕੇ ਮਤਜੇਤਕ ਹੈ ਭਾਰਾ ॥੪੮॥ ਜਾਨਵਖੇਰਾ ਯਹਸਭੀ ਲਿਖਯੋ ਨਗ੍ਰੰਥਮਝਾਰਾ ਹਰਿਗੁਰੂ ਪੁਨਸਤਸੰਗਕੀ
ਮਹਿਮਾਂ ਲਿਖੀ ਅਪਾਰਾ ॥੪੯॥ ਬਿਨਾਭਜਨ ਹਰਿਗਯਾਨਤੈ ਨਹੀ ਹੋਤ ਛੁਟਕਾਰਾ । ਯਾਹੀ ਤੈਗੁ ਰੁਸੁਗਮ
ਕਿਯਮਗ ਕੱਲਯਾਨ ਵਿਚਾਰਾ ॥੫੦॥ ਤੁਛ ਬੁਧਿ ਲਖ ਜਨ ਨਕੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹਿ ਕੀਨਾ । ਉਧਰਨਹਿਤ ਚਹੁ
ਵਰਨਕੇ ਬਾਨੀ ਰਚੀ ਮਹੀਨਾ ॥੫੧॥ ਜਿਸਜੁਬਾਨਮੈ ਸਿੱਖਨਕੇ ਹੋਵੈਨੀਕੇ ਬੋਧਾ । ਬਾਨੀ ਤਿਸੀ ਜੁਬਾਨ ਮੈ ਉਚਰੀ
ਗੁਰੂਵਰਸੇਧਾ ॥੫੨॥ ਨਾਮ ਅਚਾਰਯਤਿ ਸੀਕਾ ਕੋਵਿਦ ਕਰਤ ਵਖਾਨਾ । ਨਿਗਮਾਰਾਮਕਾ ਮਤ ਯਹੀ ਜੋਗੁਰੂ
ਕੀਨ ਪ੍ਰਮਾਨਾ ॥੫੩॥ ਪੁਨਭਾਖਾ ਸਾਖਾ ਲਿਖੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਸਮਮੂਲਾ । ਸਾਖਾਤੈ ਸਭਕੇ ਮਿਲੈ ਬਾਂਛਤ ਦਲ ਫਲਫੂਲਾ
॥੫੪॥ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜੇ ਪਰਤਹੈ ਭਾਖਾ ਕਰ ਸਮਝਾਤਾ ਯਾਹਿਤ ਭਾਸਾ ਪਹਿਲਹੀ ਰਚੀ ਗੁਰੂ ਬਖਯਾਤਾ ॥੫੫॥
ਪੁਨਗੁਰੂ ਹਿਤ ਮ੍ਰਯਾਦਕੇ ਕੀਨੇ ਔਰਵਿਚਾਰ । ਸਭਜੀਵਨਕੇ ਬੇਦਕਾ ਸੁਨਨੇ ਨਹਿ ਅਧਿਕਾਰ ॥੫੬॥ ਬੈਸਸੂਦ
ਚੰਡਾਲ ਲੋ ਜੇਤਕ ਜਨ ਜਗਮਾਹਿ । ਹਮਸਭਕੇ ਉਪਦੇਸ ਸੁਭ ਕਰ ਨੇ ਅਬ ਭਲਚਾਂਹਿ ॥੫੭॥ ਬਿਨਾਬੇਦਕੀਬਾਨਿ
ਤੈ ਨਹਿ ਹੈਹੈਕਿਤ ਗਯਾਨਾ । ਤਾਂਤੇਬਾਨੀਬੇਦਕੀ ਭਾਸਾਕਰੈ ਮਹਾਨਾ ॥੫੮॥ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਪੁਰਸੋਤਮੈ ਯੋਗੁਰੂ
ਚਿੱਤਵਿਚਾਰਾ । ਭਾਸਾਕਰਕੈ ਵੇਦਕੀ ਰਚਯੋਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੁਚਾਰੁ ॥੫੯॥ ਜੋਪੜ ਸੁਨਕਰ ਜੀਵ ਸਬ ਹੋਵਤ
ਅਬਕੱਲਯਾਨ । ਮਨਹਿਕਲਿਯੁਗ ਸੈਯਾਂਹਿਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਔਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ॥੬੦॥ ਪਾਪ ਨਸੈ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ਪਰਸੇ
ਪਾਵਨ ਹੋਇ । ਤੀਨਤਾਪਕੇ ਖਾਪਹੈ ਸੁਨੈ ਪੜੈਨਰ ਜੋਇ ॥੬੧॥ ਦਰਸਨਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਜੋਜਨ ਨਿਤਕਰਾਂਹਿ ।
ਦਰਸਨ ਤਿਨਕੇ ਫਿਰਕਬੀ ਜਮਕਾਹੋਵਤਨਾਂਹੀ ॥੬੨॥ ਇਤਯਾਦਿਕ ਉਪਕਾਰਬਹੁਪੰਚਮਗੁਰੂ ਮਹਾਨਾ ।
ਗੁਰੂਸਿੱਖਨ ਕੇਹਿਤਕਰੇ ਅਬਲੋਬਿਦਤ ਜਹਾਨਾ ॥੬੩॥..... ਆਨੰਦਪੁਰਮੈ ਏਕਬਿਰ ਗੁਰੂਕਰਯੋ ਥਾ ਖਯਾਲਾ ।
ਪੰਚਮਗੁਰੂਕੇ ਹਾਥਕਾ ਗ੍ਰੰਥਜੁ ਆਹਿ ਬਿਸਾਲਾ ॥੬੪॥ ਦਰਸਨਕਰੀਏ ਤਾਂਹਿਕਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਮੰਗਵਾਇ ।
ਪੁਨਤਿਸਪਰਤੈਰੀ ਥਾਇਕ ਰਾਖੈ ਔਰ ਲਿਖਾਇ ॥੬੫॥ ਯਹਿਵਿਚਾਰਕਰ ਗੁਰੂਨੇਸਿਖ ਪਠੇ ਨਿਜਖਾਸ । ਜਬਵਹਿ
ਪੁਰਕਰਤਾਰ ਮੈ ਗਏਧੀਰ ਮਲਪਾਸ ॥੬੬॥ ਅਰਜਕਰੀ ਬਹੁ ਲਰਜਕਰ ਗਰਜਮਰਜ ਨਿਜਭਾਇ । ਧੀਰਮੱਲ
ਅਲਗਰਜਹੈ ਬੋਲਯੋ ਤਰਜਦਬਾਇ ॥੬੭॥ ਚੋਪਈ ॥ ਗੁਰੂ ਸਦੈਹੈ ਪੰਥਚਲੈਹੈ । ਗ੍ਰੰਥ ਆਪਨੋ ਕਯੋਨਰਚੈਹੈ ॥

* ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਪੰਥਰ ਛਾਪ, ਦੂਜੀ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸੰਮਤ ਜੇਠ, 1946 ਬਿ. ਮੁਤਾਬਕ ਮਈ, 1889 ਈ.,
ਪੰਨੇ 88,89 ਅਤੇ 231-233.

ਜਿਨ ਗੁਰੂਅਨਕਾ ਹੈ ਯਹ ਗ੍ਰੰਥ । ਵਹਿਤੋਛੇਰ ਦਯੋਇਨਪੰਥ ॥ ਨਯੋਪੰਥ ਜਯੋ ਲਯੋ ਚਲਾਏ । ਨਯੋਗ੍ਰੰਥਤਯੋ ਲੈਹ ਬਨਾਏ ॥ ਪਰਹਮ ਤਿਸ ਕੋਤਬਗੁਰੁਜਾਨੈ ॥ ਪੰਚਮ ਗੁਰੁ ਸਮ ਬਾਨਿ ਬਖਾਨੈ ॥ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇਸਮ ਹੈਬਾਨੀ । ਨਾਹਿ ਬਿਲੱਖਨ ਕਥੈਕਹਾਨੀ ॥ ਧੀਰ ਮੱਲ ਇਤਯਾਦਿਕਬਾਤੈ ॥ ਮਤਸਰ ਧਰ ਜੋ ਕਹੀ ਬਖਯਾਤੈ ॥ ਗ੍ਰੰਥਨਦਯੋ ਸਿੱਖ ਹਟ ਆਏ । ਗੁਰੁਵਿਗ ਸਭਭਿਤੰਤ ਸੁਨਾਏ ॥ ਸੁਨਕਰ ਗੁਰੁ ਵਹਿਉ ਰਧਰ ਰਾਖੀ । ਧੀਰਮੱਲ ਜੋਬਾਨੀ ਭਾਖੀ ॥ ਨਹਿ ਅਵਕਾਸ ਰਚਾਨੇ ਕੇਰਾ । ਮਿਲਿਓ ਬਾਬਹੁ ਬਢਯੋ ਬਖੇਰਾ ॥ ਅਬਅਵਕਾਲਪਾਇ ਗੁਰੁ ਗਯਾਨੀ । ਗ੍ਰੰਥਰਚਨਕੀਤਯਾਰੀ ਠਾਨੀ ॥ ਜੋ ਜੰਗਲ ਮੰਗਲ ਪਰਦਾਈ । ਅਬਦਰਵਾਰ ਉਦਾਰਜਹਾਈ ॥ ਤੰਬੂਤਹਾਂ ਕਨਾਤ ਲਗਾਈ । ਭੀਤਰਬੈਠੇ ਆਪਗੁਸਾਂਈ ॥ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਲਿਖਨ ਬਠਾਯੋ । ਨਿਤਦੁਇ ਪਹਿਰ ਸੰਕੇਤ ਠਰਾਯੋ ॥ ਸਤਗੁਰੁ ਗਏ ਉਚਾਰਤ ਜੈ ਸੇ । ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਸਿੱਖ ਤਿਹ ਤੈਸੇ ॥ ਪੂਰਨ ਤੂਰਨ ਕਈ ਮਾਸਮੈ । ਆਦ ਗ੍ਰੰਥਕਿਯ ਤਯਾਰ ਤਾਸਮੈ ॥੨੧॥ ਦੇਹਰਾ ॥ ਬੀੜ ਆਦਿ ਗੁਰੁਗ੍ਰੰਥਕੀ ਨਈ ਕਰੀ ਯੋਤਜਾਰਾ ॥ ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਕਹਿਲਾਤਵਹਿ ਬੀੜ ਦਮਦਮੇਵਾਰਾ ॥੨੨॥ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਬੀੜ ਯਹਿ ਦਸਮਗੁਰੂ ਜੋਕੀਨਾ । ਪੰਚਮ ਗੁਰੁ ਕੇ ਕਥਨ ਤੈਫਰਕ ਜਰਾ ਰਖਲੀਨਾ ॥੨੩॥ ਪਾਠ ਵਹੀਹੈ ਅਰਥਵਹਿ ਪਰਤਨ ਭੇਦਪਛਾਨਾ । ਕਿਤਕਬਰਣਕਾ ਫਰਕਹੈ ਜਾਨਤ ਸਿੱਖ ਮਹਾਂਨਾ ॥੨੪॥ ਇਸੀ ਗ੍ਰੰਥ ਪਰਤੈ ਪੁਨਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਬਹੁਗ੍ਰੰਥ । ਪਰਦੋਨੋਕੋ ਏਕਸਮ ਮਾਨਤਪੂਜਤ ਪੰਥ ॥੨੫॥ ਹੁਤੋਬਿੱਧ ਦਲਮੈ ਵਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਸਮਗੁਰੁ ਕੇਰਾ । ਸਾਹਿਦੁਰਾਨੀ ਸੰਗ ਜਬ ਮਾਚਯੋ ਜੰਗ ਬਧੇਰਾ ॥੨੬॥ ਮੋਜੇਰੁਤਬੋਬਾਮਣੀ ਨਿਕਟਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੁਨਸੋਇ । ਭਯੋਲੇਪ ਨਹਿ ਕਿਨ ਲਖਯੋ ਕਹਾ ਲੈਗਯੋ ਕੋਇ ॥ ਬਹੁਬਿਧਨ ਤੈਯੋ ਸੁਨਯੋ ਲੂਟਲੈਗਯੋਸਾਹਿ । ਕਾਬਲਕੀ ਧ੍ਰਮ ਸਾਲਮੈ ਅਹੇਗ੍ਰੰਥ ਅਬਵਾਹਿ ॥੨੭॥ ਕੇਚਤਕਹਿਹੈ ਗ੍ਰੰਥਵਹਿ ਪਟਨੇ ਸਾਹਿਬ ਆਹਿ । ਉਭੈਠੋਰਹੀ ਪੂਜੀਅਤ ਮਾਨਤਸਿੱਖ ਮਹਾਂਹਿ ॥੨੮॥ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜਬਥਿਰਯੋ ਦਮਦਮੇਜਾਇ । ਆਦ ਗ੍ਰੰਥਤਿਨ ਔਰ ਇਕ ਬੰਨੋ ਬੀੜ ਲਹਾਇ ॥੨੯॥ ਪੁਰ ਕਰਤਾਰ ਲਜਾਇਕੈ ਸੋਧਯੋਭਲੇ ਬਨਾਇ । ਅਪਨੀ ਤਰਫੋ ਫਰਕ ਉਨ ਰਹਿਨੇ ਦਯੋ ਨ ਕਾਇ ॥੩੦॥ ਤਿਸਪਰਤੈਫਿਰ ਚਾਰ ਉਨਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਾਏ ਔਰਾ । ਇਕ ਹਜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਠਯੋਦੁਤੀਆ ਪਟਨੇਗੋਰਾ ॥੩੧॥ ਤੀਸਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰ ਬਪਯੋ ਹਰਿਮੰਦਰ ਮੈਚਾਹਿ । ਪਹਿਲੇ ਪੋਥੀ ਖੁਲਤ ਥੀ ਪੰਜਰੀ ਬਿ ਤਹਾਂਹਿ ॥੩੨॥ ਚਤੁਰ ਰਾਖਯੋ ਦਮਦਮੇ ਅਬਲੋ ਜੋਤਹਿ ਠੋਰ । ਇਨਗ੍ਰੰਥਨ ਪਰਤੈ ਲਿਖੇ ਗਏ ਗ੍ਰੰਥ ਬਹੁ ਔਰ ॥੩੩॥ ਆਦਿਗ੍ਰੰਥਨ ਕੀ ਕਥਾ ਕਥੀ ਸੁਨੀ ਹਮਜੈਸਾ । ਜਥਾਦਸਮ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥਤਾ ਤਥਾ ਸੁਨੋ ਅਬਤੈਸਾ ॥੩੪॥ ਚੋਪਈ ॥

ਗਯਾਨੀ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ* (1891 ਈ.)

“ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਤਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਪੰਥ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਨ ਸਬਨਾ ਦੇ ਅਚਾਰਯਾਂ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਧਰਮ ਦੀ ਕਾਯਮੀ ਤੇ ਉਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਪੋਥੀ ਰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾ ਓਸ ਦੇ ਬਚਨਾ ਉੱਤੇ ਰਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਓਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਬਤਾਯਾ ਹੈ ਕਯੋਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਆਗਾਯਾ ਸਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣੀ ਪੈਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੋਥੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਜੜ ਹੈ, ਪੁਸ਼ੁਕ ਬਿਨਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਾਯਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ । ਜੈਸੇ ਮੂਸਾ ਨੇ ਤੌਰੇਤ, ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਨੇ ਅੰਜੀਲ ਜਰੂਸਮ ਨੇ ਦਸਾਤੀਰ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਰਾਨ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵੇਦ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੈਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੀ ਬਚਨ ਹੈ (ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੋ । ਪੁਨਹ-ਜਯੋ ਬੋਲਾਵੈ ਤਿਉ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਬੋਲੈ) ਇਤਿਯਾਦਿਕ ਬਚਨਾ ਤੋਂ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਐਸੀ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਮਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਪੁਸ਼ੁਕ ਕਾਯਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ ਜਿਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ, ਸੁਣਨੇ, ਮੰਨਣੇ, ਪੂਜਣੇ ਕਰ ਅਨੰਤ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕੱਲਯਾਣ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ । ਏਹ ਨਿਸ਼ੇ ਥਾਪ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਚੌਥਾ ਗੁਰੂਆਂ

*ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਪੱਥਰ ਛਾਪ), ਸਯਾਲਕੋਟ, 1891, ਪੰਨੇ 204-206.

ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰ ਰਾਮਸਰ ਤੀਰਥ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੰਬੂ ਕਨਾਤ ਲਗਾ ਕਰ ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲਦੇ ਰਹਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਨਾਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਹਿਰ ਤਕ ਲਿਖਦੇ ਲੇਖਾਂਉਂਦੇ, ਫੇਰ ਲੰਗਰ ਬਰਤਾਇ ਕਰ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਸਭਾ ਲਾ ਕਰ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ।

ਪਹਿਲੇ ਹਰ ਇਕ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਫੇਰ ਦੂਸਰੇ ਤੀਸਰੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾਇ ਕਰ ਪੀਛੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ। ਸਬਨਾ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਮਹਲਾ ੧, ਮਹਲਾ ੨, ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੪, ਮਹਲਾ ੫ ਐਸੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਕਬੀਰ¹, ਫਰੀਦ², ਨਾਮਦੇਵ³, ਧੰਨਾ⁴, ਸਧਨਾ⁵, ਸੈਣ⁶, ਪੀਪਾ⁷, ਰਵਿਦਾਸ⁸, ਪਰਮਾਨੰਦ⁹, ਮੀਰਾਂਬਾਈ¹⁰, ਸੂਰਦਾਸ¹¹, ਬੇਣੀ¹², ਤਿਲੋਚਨ¹³, ਜੈਦੇਵ¹⁴, ਰਾਮਾ ਨੰਦ¹⁵, ਆਦਿਕ ਭਗਤ ਤੇ ੧੭ ਭੱਟ³², ਸੱਤਾ³³, ਬਲਵੰਤ³⁴, ਸੁੰਦਰ³⁵, ਜਮਾਲ³⁶, ਪਤੰਗ³⁷, ਸੰਮਨ³⁸, ਮੂਸਨ³⁹, ਈਸਰ⁴⁰, ਗੋਰਖ⁴¹, ਭਰਥਰੀ⁴², ਗੋਪੀਚੰਦ⁴³, ੬ ਗੁਰੂ⁴⁹, ਪੁਨਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਆਲਮ⁵⁷ ਦੀ ਏਨਾ ਇਕਵੰਜਾ ਸਤਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਮੁਹਿਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨੌਮੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਜਗਾ ਕੋਰੇ ਪੱਤੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸੀ ਜੋ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਚਢਾਏ ਹਨ।— ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਆਲਮ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਮਾਧਵਾ ਨਲ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੫੭੧ ਬਿ. (1514 ਈ.) ਦੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ੬੧ ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੇ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਸੰਦ ਕਰ ਕੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਖਾਈ ਹੈ ਤੈਸੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਪਸੰਦ ਹੋਣੇ ਕਰ ਕੇ ਰਾਗ-ਮਾਲਾ ਭੀ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਜਗਹ ਪੂਰਬੀ ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿਚ ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ। ਕੋਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕੇ ਭਗਤ ਆਪ ਆ ਕੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਸੇ ਬੈਠ੍ਹਨ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਬੇਸ਼ਕ ਲਿਖਾਈ ਹੋਵੇ ਅਸਥੂਲ ਦੇਹ ਓਸ ਵਕੂ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੇ ਏਸ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਨਾਲੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਉੱਤੋਂ ਲਿਖ ਲਈ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਅੱਛੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰ: 1659 ਬਿ: (1603 ਈ.) ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰ ਕੇ 1661 ਬਿ. (1604 ਈ.) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਿਲਦ ਬੰਧੀ ਗਈ। ਜਿਲਦ ਬੰਧਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨਾਮ ਭਾਟੀਏ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਓਸ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਓਸ ਵਿਚ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਅਧਿਕ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਓਸ ਨੂੰ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਓਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਮਾਂਗਟ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਯਾ ਆਦ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੇਵੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਪਾਸ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਏਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜਦ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਜਿਲਦ ਬੰਧਵਾ ਕੇ ਲਯਾਯਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਗਾਜੇ ਬਾਜੇ ਬਜਾ ਕੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਲਯਾਂਦਾ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਬੇ ਬੈਠਾਯਾ, ਸਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੂਜਨ ਕੀਤਾ, ਬੇਅੰਤ ਦੌਲਤ ਚੜ੍ਹੀ। ਤਦ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੇ ਦੂਸਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਯਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਯਾ। ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਏਸੇ ਨੂੰ ਪੂਜਣਾ ਹੁਣ ਤੋਂ ਰੀਸ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਘਰ-ਘਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੇ ਏਹ ਬਚਨ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇਖੀਦਾ ਹੈ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਕਾਬੁਲ, ਕੰਧਾਰ, ਸਿੰਧ, ਪੋਠੋਹਾਰ, ਪਸ਼ਾਵਰ, ਕਾਸ਼ਮੀਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਮਾਲਵੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ।”

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ*

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਵਾਮੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮਹਾਮਾਨਯ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਏਕਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੦ ਵਿਚ, ਇਹ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਾਉਣਾ ਆਰੰਭਿਆ, ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਭਗਤ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ^੧ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਇਸੇ ਸਾਲ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ੧ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬੀੜਾਂ (ਜਿਲਦਾਂ) ਦੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ : ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ (੨) ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ। (੩) ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ :

(੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਜਿਲਦ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਈ, ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਉਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੀਕ ੩੦ ਰਾਗ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਪੌੜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਤੀਕ ੫੭੫੧ ਹੈ, ਇਹ ਬੀੜ ਹੁਣ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜਿਲਦ ਕਿਤਾਬੀ ਅਰ ਸਾਰੇ ਪੜ੍ਹੇ ੬੭੫ ਹਨ,** ਹਾਸ਼ੀਆ ਹਰੇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦਾ ਨਵਾਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਜਪੁ ਦੇ ਆਦਿ ਦਾ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਨੇ ੫੪੧ ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਹਨ।

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ—“ਰਹੁ ਰਹੁਰੀ ਬਹੁਰੀਆ”—ਅਤੇ—“ਕਰਵਤੁ ਭਲਾ ਨ ਕਰਵਟ ਤੇਰੀ”—ਦੇ ਮੱਧ—“ਦੇਖਹੁ ਲੋਗਾ”—ਨੰਬਰ ੩੫ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਹਰਤਾਲ ਨਾਲ ਕਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਰ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਫੇਰ ਉੱਪਰ ਕਲਮ ਫੇਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਈ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੜ੍ਹੇ ਅਜੇਹੀ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਹਨ ਜਿਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜੈਸੇ ਪੰਨਾ ੬੦ ਦਾ ਇੱਕ ਪਾਸਾ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਰਾਗ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਪਏ ਹਨ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ੭ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਹਨ, ਆਦਿ ਅਰ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ।

(੨) ਮਾਂਗਟ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੰਗ ਕੇ ਅਥਵਾ ਲਹੌਰ ਜਿਲਦ ਬੰਧਵਾਉਣ ਸਮੇਂ ਜੋ ਨਕਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਬੀੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਭੀ ਤੀਸ ਹੀ ਰਾਗ ਹਨ ਅਰ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੭੫੭ ਹੈ। ਇਹ ਬੀੜ ਹੁਣ ਮਾਂਗਟ (ਜਿਲਾ ਗੁਜਰਾਤ) ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ

* ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ (1930 ਈ.), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1960, ਪੰਨੇ 327-28.

** ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਅੰਗ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜੇ ਸਫੇ ਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਹੈ ਜਿਲਦ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੈ, ਪੜ੍ਹੇ ੪੬੭ ਹਨ ਦੇਖੋ, ਮਾਂਗਟ ।

ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਹ ਹੈ -

- (ੳ) ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ-“ਅਉਧੂ ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰੁ ਮੇਰਾ । ਇਸ ਪਦ ਕਾ ਜੋ ਕਰੈ ਨਿਬੇਰਾ ।” ਸ਼ਬਦ ਹੈ*
- (ਅ) ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਮ:ਪ-“ਰੁਣੁਝੰਨੜਾ”-ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਥਾਂ, ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਪਦ ਹਨ ।
- (ੲ) ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਮੀਰਾਂਬਾਈ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ।
- (ਸ) ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ-“ਛਾਡਿ ਮਨ, ਹਰਿਬਿਮੁਖਨ ਕੋ ਸੰਗ”-ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ।
- (ਹ) ਅੰਤ ਵਿਚ-“ਜਿਤੁ ਦਰਿ ਲਖ ਮਹੀਮਦਾ”-“ਏਸੁ ਕਲੀਓ ਪੰਜ ਭੀਤੀਓ”-ਅਤੇ-“ਦਿਸਟਿ ਨ ਰਹੀਆ ਨਾਨਕਾ”-ਸਲੋਕ ਮ: ੧ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਹਨ ।
- (ਕ) “ਬਾਇ ਆਤਸ ਆਬ”-ਮਹਲਾ ੧ ਦਾ ਸੋਲਾਂ ਪਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ।
- (ਖ) “ਆਸਨ ਸਾਧ ਨਿਰਾਲਮ ਰਹੈ”-ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਕੇ-“ਨਾਨਕ ਕਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਸੋਈ”-੨੫ ਪਦਾਂ ਦੀ ਰਤਨਮਾਲਾ ਨਾਮਕ ਬਾਣੀ ਹੈ ।
- (ਗ) ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਸਿਵਨਾਭਿ ਰਾਜੇ ਕੀ ਵਾਰਤਿਕ ਪਾਠ ਹੈ ।
- (ਘ) ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਬਿਧਿ-ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਰਾਮਕਲੀ ਅਤੇ ਸਾਰੰਗ ਦਾ ਨੰਬਰ ਛੱਡਦੇਈਏ, ਤਦ ਕੇਵਲ ਸੱਤ ਨੰਬਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੈ ।

ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਾਭੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਅਸਵਾਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ੭੪੧ ਹਨ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਹਲਾ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹਰ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੂਜਰੀ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਹੋਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ -

ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਰਸੀ ਕਾਇ ਰੇ
ਚਿੰਤਾ ਅਚਿੰਤ ਕਲਪਤਰੇ ॥
ਕੇਣ ਪਾਸਿ ਹਉ ਮਾਗਤ ਆਛਉ
ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਲਾਜੈ ਲਾਛ ਬਰੇ ॥੧॥
ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦੇ ॥
ਗੋਬਿੰਦ ਬਿਨੁ ਮੈ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਚਉ
ਨਾਮ ਵਖਾਣਉ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ॥ਰਹਾਉ॥
ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾਸੀ
ਸਨਿਆਸੀ ਸਿਵ ਰਾਚੀਲੇ ॥
ਤਾਚੀ ਦਾਸੀ ਮਹਾ ਅਸਟ ਸਿਧਿ
ਨਾਹੀ ਕਾਜੁ ਹਮਾ ਤਿਸੁ ਸੇਤੀ ॥੨॥
ਧਾਤੁਰਬਾਜੀ ਰਸਾ ਉਪਜੀਲੇ
ਤਜਿਲੇ ਏਹ ਕੁਬੁਧੀ ॥
ਮਨਿ ਭੀਤਰਿ ਬੀਚਾਰਿ ਨ ਦੇਖਹਿ

* ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਾਪੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਗੋਬਿੰਦਭਗਤਿ ਭਲੀ ਰਸੁ ਸੁਧੀ ॥੩॥

ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਬਾਤ ਸੁਣੀਜੈ

ਕਹੁ ਕਿਨਿ ਦੇਖਿਆ ਨੈਣੀ ॥

ਗੋਬਿੰਦਨਾਮ ਚਰਿਤ ਸਦਾ ਹਰਿ

ਗੋਬਿੰਦੁ ਸਦਾ ਸੰਤ ਕੀ ਬੈਣੀ ॥੪॥

ਗੋਬਿੰਦ ਕੇਰੀ ਭਾਉ ਭਾਗਵਤੁ

ਮਾਨ ਮਛਰ ਮਦ ਰਹਤਾ ॥

ਬਦਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸੁਨਿ ਰੇ ਪ੍ਰਾਨੀ

ਮਾਗਉ ਜੋ ਸੰਸਾਰਿ ਬਿਰਕਤਾ ॥੫॥

ਐਸੇ ਹੀ ਗਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸੰਮਤ ੧੮੪੨ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਜ਼ਿਲਦ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਛੀ ਨੰਬਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਹੈ—“ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਜਾਂਕੀ ਹੈ ਕਿਰਣੀ ਧਰਤੀ ਜਾਕਾ ਬੋਟੇ।”

(੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਦਮਦਮੇ ਦੇ ਮਕਾਮ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨-੬੩ ਵਿਚ ਜੋ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੰਨ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਵਾਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਉਂ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਸਮੇਤ ੩੧ ਰਾਗ ਹਨ, ਅਰ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਪੌੜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਜਪੁ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੀਕ ਗਿਣਤੀ ੫੮੬੭ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ—“ਸੋਪੁਰਖੁ”—ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਰ ੧੧੫ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ, ਅਤੇ ਇਕ ਸਲੋਕ “ਬਲ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ”—ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤੁਕ ਪਹਿਲਾਂ “ਖਾਲਸੇ” ਪਾਠ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ “ਖਾਲਸੇ” ਸ਼ਬਦ ਬਦਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਾਠ “ਖਾਲਸੇ” ਹੈ।^੨ ਇਹ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿਲਦ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਵਿਚ ਕੁੱਪਰਹੀੜੇ ਦੇ ਜੰਗ “ਵਡੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ” ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ-ਦਲ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਕਾਪੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ।*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਦ, ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ, ਛੰਤ, ਪੌੜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਹੈ:

ਅਮਰਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ	੮੬੮
ਅਰਜਨ ਸਤਿਗੁਰੂ	੨੩੧੨
ਅੰਗਦ ਸਤਿਗੁਰੂ (ਕੇਵਲ ਸਲੋਕ)	੬੩
ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ, ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ੩, ਪਦ	੮
ਸਧਨਾ	੧
ਸੁੰਦਰ, ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪਦ	੬
ਸੂਰਦਾਸ†	੨

* ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਕਾਬੁਲ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਪੂਰਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਲੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਬੁਲ ਇਹ ਜ਼ਿਲਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

† ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਤੁਕ ਹੈ—“ਛਾਡਿ ਮਨ, ਹਰਿਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗ।”

ਸੈਣ	੧
ਕਬੀਰ ਜੀ	੫੩੪
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸਲੋਕ	੧
ਜੈਦੇਵ	੨
ਤੇਗਬਹਾਦਰ ਸਤਿਗੁਰੂ	੧੧੫
ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ	੫
ਪੰਨਾ	੪
ਨਾਨਕਦੇਵ ਸਤਿਗੁਰੂ	੯੪੭
ਨਾਮਦੇਵ	੬੨
ਪਰਮਾਨੰਦ	੧
ਪੀਪਾ	੧
ਫਰੀਦ ਜੀ	੧੨੩
ਬੇਣੀ	੩
ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੈਯੇ*	੧੨੩
ਭੀਖਨ	੨
ਮਰਦਾਨਾ, ਵਾਰ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਿਚ ਸਲੋਕ	੩
ਰਵਿਦਾਸ	੪੦
ਰਾਮਦਾਸ ਸਤਿਗੁਰੂ	੬੩੮
ਰਾਮਾਨੰਦ	੨

ਕਈ ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸਾਂਪ੍ਰਦਾਈ ਗਯਾਨੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਪੁਰ ਨੌਂ ਧੁਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹਨ,^੩ ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਧੁਨੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਹੀ ਰਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ “ਗੁਰੂ” ਸ਼ਬਦ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਤੋਂ ਲਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਬਿਚਲਨਗਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੁਤਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ।

ਬਹੁਤ ਸਿੱਖ, ਦਸਮਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਭੀ “ਗੁਰੂ” ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਦੇਖੋ, ਦਸਮਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਬਦ।

ਕਵਿਕੁਲ ਦੇ ਰਤਨ ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਆਨੰਦ ਕੇ ਘਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਸਰ ਹੈ ਕਿ
ਦੇਵਨ ਕੇ ਤਰ** ਹੈ ਕਿ ਗਯਾਨ ਕੇ ਸਮਾਜ ਹੈ,
ਕਾਲ ਹੂੰ ਕੇ ਕਾਲ ਹੈ ਕਿ ਰੀਤਿ ਹੀ ਕੀ ਪਾਲ ਹੈ ਕਿ
ਭਾਰਤੀ ਕੇ ਮਾਲ ਹੈ ਕਿ ਭਵ ਕੇ ਜਹਾਜ ਹੈ,

* ਦੇਖੋ, ਭੱਟ ਨੰ. 3।

* ਗੁਰ ਕਲਪਵਿਕ।

- ਵੇਦ ਕੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਜੇ ਰੂਪ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੈ ਕਿ
 ਮੋਖ ਹੂੰ ਕੇ ਕਾਂਤਿ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਵਿਰਾਜ ਹੈ,
 ਰਾਗਨ ਕੇ ਬਾਗ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਕੇ ਭਾਗ ਹੈ ਕਿ
 ਧਰਾ ਕੇ ਸੁਹਾਗ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਹੈ,
- (ਅ) ਏਕ ਹੀ ਚਵਾਏ ਫਲ ਚਾਰੋਂ ਫਲ ਦੇਤ ਜੋਈ
 ਯਾਮੈ ਕੋਟਿ ਜੀਵਨ ਕੇ ਚੀਤਿ ਆਛੇ ਧਸਰੇ,
 ਪਾਤਕੀ ਮਲੀਨ ਅਕੁਲੀਨ ਛੀਨ ਦੀਨਨ ਕੇ
 ਜਾਂਕੇ ਨੈਕ ਦੇਖਤੇ ਕਰੋਰੋ ਪਾਪ ਨਸਰੇ,
 ਆਲਸੀ ਅਭਾਗੀ ਭੀਰੁ ਭੋਗਨ ਕੇ ਰਾਗੀ ਮੂਢ
 ਬਾਨੀ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੇ ਸੁ ਪ੍ਰੇਮਸੁਧਾ ਰਸਰੇ,
 ਫਸਰੇ ਫਬੀਲੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਜੋ ਨਿਹਾਰੇ ਨੈਨ
 ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਹਮਾਰੇ ਮਨ ਬਸਰੇ,
- (ੲ) ਤੋਲੇ ਹੀਯੇ ਧੀਰਜ ਪੁਮਾਨ ਕੇ ਬਸੇਰੇ ਕੀਨ
 ਜੋਲੋ ਮ੍ਰਿਗਨੈਨੀ ਨ ਕਟਾਛਥਾਨ ਮਾਰਜੇ ਹੈ,
 ਤੋਲੋ ਤਮ ਤੋਮ ਹੈ ਜਹਾਨ ਮੈ ਘਨੇਰੇ ਨੀਚ
 ਜੋਲੋ ਮਾਰਤੰਡ ਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੇ ਬਿਥਾਰਜੇ ਹੈ,
 ਤੋਲੋ ਦੂਖ ਦਾਰਦ ਸੋ ਦੀਨਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤ
 ਜੋਲੋ ਦੇਵਤਰੁ ਕੇ ਸਮੀਪ ਨ ਪਧਾਰਜੇ ਹੈ,
 ਤੋਲੋ ਪੀਨ ਪਾਪਨ ਕੇ ਝੁੰਡਨ ਕੇ ਝੁੰਡ ਗਾਜੈ
 ਜੋਲੋ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਨ ਨਿਹਾਰਜੇ ਹੈ,
- (ਸ) ਧੰਨਜ ਕੁਲ ਗੋਤ੍ਰ ਤਾਂਕੇ ਜਨਨੀ ਜਨਕ ਧੰਨਜ
 ਪੂਜਨੀਯ ਸੋਈ ਚੰਦ੍ਰ ਸੂਰਜ ਵਰਨ ਕੇ,
 ਕੇਸਰੀਨਿਹਾਲ ਸੇ ਨਿਹਾਲ ਹੈ ਪੁਨਾਮ ਤਾਂਕੇ
 ਹੋਤਭਾ ਪ੍ਰਮੋਦ ਵਾਂਕੇ ਲਾਖੋ ਹੀ ਵਰਨ ਕੇ,
 ਨੈਕ ਜੋ ਨਿਹਾਰੈ ਕੋਟਿ ਪਾਤਕ ਪਲੈਹੈ ਬੇਗ
 ਚਾਰੋਂ ਫਲ ਦੇਤ ਚੋਖੇ ਚਾਰੋਂ ਹੀ ਵਰਨ ਕੇ,
 ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੋ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸੋ ਅਭੀਤਹੈ ਉਚਾਰਜੇ ਜਾਸ
 ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੇ ਏਕ ਹੀ ਵਰਨ ਕੇ,
- (ਹ) ਸ਼੍ਰੋਨ ਕੰਠ ਕੀਏ ਖੁਸ਼ੀ ਮੋਜ ਬੇਸੁਮਾਰ ਬੇਸ
 ਗੰਠ ਜੋ ਅਨਾਦਿ ਕੀ ਝਟਾਕ ਹੀਏ ਖੋਲਹੈ ।,
 ਕੇਸਰੀਨਿਹਾਲ ਭਾਗ ਭਾਲ ਕੇ ਭਲਾਈ ਭੂਰਿ
 ਪ੍ਰੰਸਕੈ ਅਘੋਘ ਭਾਰੀ ਮੋਦ ਮੈ ਝਕੋਲਹੈ,
 ਭੂਲਤੇ ਪ੍ਰਪੰਚ ਭੂਪ ਭੀਤਿ ਕੇ ਜੁ ਭੋਨ ਭੀਮ
 ਪ੍ਰੇਮਸੁਧਾ ਸਿੰਧੂ ਮੈ ਧਕੋਲ ਜੀਵ ਘੋਲਹੈ,

- ਹੈਰਹਯੋ ਅਲੋਲ ਚੀਤ ਛੋਰਕੈ ਕਲੋਲ ਬੋਲ
 ਏਕ ਏਕ ਬੋਲ ਗ੍ਰੰਥਨਾਥ ਕੋ ਅਮੋਲਹੈ,
 (ਕ) ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੇ ਹੋ ਜਮੀਨ ਕੇ ਜਮਾਨੇ ਬੀਚ
 ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੇ ਜੋਰ ਚਾਕਰੀ ਜਹਾਜ ਪੈ,
 ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੇ ਭਾਰੀ ਸ਼ਾਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੀਤ
 ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੇ ਹੈ ਕੁਟੰਬੀ ਕਰੈ ਕਾਜ ਪੈ,
 ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੇ ਦੇਵਵਾਨੀ ਅਰੁ ਪਾਰਸੀ ਕੋ
 ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੇ ਸੰਤਗੀਰੀ ਕੀ ਮਿਜਾਜ ਪੈ,
 ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭਰੋਸੇ ਚਾਰੁ ਚਾਤੁਰੀ ਚਲਾਕੀ ਚੋਖ
 ਮੋਕੇ ਤੋ ਭਰੋਸੇ ਏਕ ਗ੍ਰੰਥਮਹਾਰਾਜ ਪੈ,
 (ਖ) ਦਰਸ ਪਰਸ ਕੀਨੇ ਗ੍ਰੰਥਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੇ
 ਪਾਪ ਜਨਮਾਂਤਰ ਕੇ ਪੁੰਨਰੂਪ ਧਾਰਤੇ,
 ਦਾਰਦ ਘਨੇਰੇ ਸੇ ਅਨੇਕਧਾ ਵਿਭੂਤਿ ਹੋਤ
 ਹੋਤ ਹੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਛੇ ਭਾਰੀ ਅੰਧਕਾਰ ਤੇ,
 ਮੰਦਧੀ ਸੁਬੁੱਧ ਹੈ ਛਨੇਕ ਮੈ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ
 ਰੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਦ ਭਲੀ ਰੀਤਿ ਦੁਰਾਚਾਰ ਤੇ,
 ਜੇਤੇ ਰਿਪੁ ਝੁੰਡਨ ਕੇ ਝੁੰਡ ਅਪਕਾਰੀ ਨੀਚ
 ਤੇਤੇ ਮੀਤ ਹੈ ਨੀਤ ਕਾਜ ਕੋ ਸਵਾਰਤੇ,
 (ਗ) ਹੋਤੇ ਜਬੈ ਭੋਰ ਤਬੈ ਹੋਤ ਹੈ ਘਨੇਰੇ ਦੂਖ
 ਚੋਰਨ ਕੇ ਝੁੰਡ ਕੇ ਚਕੋਰਨ ਕੀ ਪਾਲ ਕੋ,
 ਹੋਤੇ ਜਬੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਕਾਸ ਮੈ ਪ੍ਰਕਾਸ ਤਬੈ
 ਹੋਤ ਹੈ ਸਕੋਚ ਕੰਜ ਪੰਥ ਸਯਾਮਾਬਾਲ ਕੋ,
 ਹੋਤ ਹੈ ਚਢਾਈ ਜਬੈ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘਨ ਕੀ
 ਤਬੈ ਭੂਮੀ ਹੀਯੋ ਹਾਲੈ ਦੁੱਜਨ ਕਰਾਲ ਕੋ,
 ਹੋਤ ਹੈ ਸੁ ਪਾਠ ਜਬੈ ਗ੍ਰੰਥਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੋ
 ਤਬੈ ਕਾਲੇ ਹੋਤੇ ਮੁਖ ਕਾਲ ਕਲਿਕਾਲ ਕੋ,
 (ਘ) ਜੇਤੇ ਦੇਵ ਰਾਛਸ ਅਧੀਨ ਹੈ ਅਧੇਨ ਹੂੰ ਤੇ
 ਜਾਂਹਿ ਕੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਬੀਚ ਜਾਗਤੀ ਸੁ ਜੋਤ ਹੈ,
 ਕੇਸਰੀਨਿਹਾਲ ਜਾਂਕੇ ਨੈਸਕ ਹੂੰ ਧਯਾਨ ਧਾਰੇ
 ਪਾਪ ਜੋ ਬਿਦਾਰੇਜਾਤ ਪੁੰਨ ਤੋ ਉਦੇਤ ਹੈ,
 ਭਾਨੁ ਸੋ ਪਧਾਰੇ ਜਹਾਂ ਟਾਰੇ ਅੰਧਕਾਰ ਕਲੂ
 ਭੂਲੇ ਹੂੰ ਨਿਹਾਰੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੁਖੀ ਰੋਤ ਹੈ,
 ਝਾਕੀ ਗੁਰੁਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਬਿਲੋਕੀ ਜਬੈ
 ਬਾਕੀ ਈਸ ਦੂਸਰੇ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਨ ਹੋਤ ਹੈ,

(੬) ਸ੍ਰੀਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਰੀਤਿ—
 ਅੰਨ ਕੋ ਬੰਧੋਜ ਬਾਂਧ ਅਸਨ ਕੋ ਸਾਧ ਬੇਸ਼
 ਗਾਤ ਕੋ ਅਲੋਲ* ਸੂਧਿ ਏਕ ਚਾਲ ਲੀਜਿਯੇ,
 ਚੀਤ ਕੋ ਨਿਰੋਧਕੈ ਪ੍ਰਬੋਧਕੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰੇਮ
 ਗਾਦੀ ਨ ਵਿਛਾਯ ਨ ਪ੍ਰਯੋਕ ਹਾਥ ਦੀਜਿਯੇ,
 ਖਾਂਸੀ ਕ੍ਰੋਧ ਵਾਰਤਾ ਜੰਭਾਈ ਔ ਡਕਾਰ ਛੀਕ
 ਹਾਸੀ ਸੀਝ ਮੰਦਪੋਨ** ਬੁਕ ਨਾ ਕਰੀਜਿਯੇ,
 ਸਾਤ੍ਰਕੀ ਸੁਭਾਇ ਸੋ ਅਕਾਲ ਸੋ ਲਗਾਇ ਧ੍ਯਾਨ
 ਗ੍ਰੰਥਜੂ ਕੋ ਪਾਠ ਪ੍ਰਯਾਤੇ, ਐਸੀ ਭਾਂਤ ਕੀਜਿਯੇ.

(ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ)

* ਚੰਚਲਤਾ ਬਿਨਾਂ, ਅਚਲ ।

** ਅਪਾਨਵਾਯੂ ।

ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ*

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਜਾਣ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੋ ਹਨ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅੰਜੀਲ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਨੁਕਤੇ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹਨ:

1. ਕਰਤਿਕਤਵ : ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਛੱਡੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

(ੳ) ਸੱਤ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ। ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਤ ਛੇਵੇਂ, ਸੱਤਵੇਂ ਅਤੇ ਅੱਠਵੇਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਮੂਲ ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਸ਼ੰਕਾ ਹੈ।¹

(ਅ) ਚੌਦਾਂ ਭਗਤ ਜਾਂ ਸੰਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ, ਫਰੀਦ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਬੀਰ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੰਨ ਲਈਏ। ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਜੈ ਦੇਵ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਸੂਰਦਾਸ ਅਤੇ ਰਾਮਾਨੰਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ, ਇਕ ਪੀਪਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਭੀਖਨ ਤੇ ਬੇਣੀ ਦੇ ਦੀ ਜਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪੰਨਾ ਜੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਸੂਦਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੁਲਾਹਾ ਸੀ, ਸੈਨ ਨਾਈ ਸੀ, ਸਦਨਾ ਕਸਾਈ ਅਤੇ ਰਵੀਦਾਸ ਮੋਚੀ ਸੀ।

(ੲ) ਪੰਦਰਾਂ ਭੱਟ² ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ³ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਰਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ (ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 75 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਰਚਨਹਾਰ ਧਰਮ ਅਤੇ ਜਨਮ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ)।

* ਸਿੱਖ ਸੱਤ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1990, ਪੰਨੇ 31 ਅਤੇ 281-85.

1. ਡਾ: ਟ੍ਰੰਪ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਤਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਸ ਪੱਤਰ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਲਿਖਿਆ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਵੀ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਤਾਰੀਖ-ਏ-ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ-69.
2. ਉਹ ਹਨ ਭਲਾਉ, ਭੀਕਾ, ਦਾਸ, ਗੰਗਾ, ਹਰੀਬੰਸ, ਜੱਲਨ, ਜਲਪ, ਕਲ, ਕਲਸ, ਕਲਸਾਰ, ਕੀਰਤ, ਮਥਰਾ, ਨਲ, ਰਦ ਤੇ ਸੱਲ।
3. 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ।

II. ਸੰਪਾਦਨ : ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਮੋਹਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵੀ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਨਾਂ ਨਾਨਕਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਲਾ 2 ਜਾਂ ਦੂਜਾ ਆਦਿ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਉਸ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਵੀ ਉਚਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।⁴ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਦੇ ਸੋਢੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਵਾ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 1831 ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਂਹੌਰ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 50,000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਰੀਰ ਲਗਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

III. ਭਾਸ਼ਾ : ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਲੋਕ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ, ਗੀਤਾ ਗੋਵਿੰਦ ਦੇ ਲੇਖਕ ਜੈ ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੇਖੋ। ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪੈਰੇ ਸ਼ੁੱਧ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਭਾਵੇਂ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹਨ ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਦਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਨਾਮ ਦੇਵ ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਦੱਖਣੀ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ, ਉਤੇ ਮਰਾਠੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਮੁੱਖ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਮਾਨੰਦ ਤੇ ਕਬੀਰ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨੇੜੇ ਦੀ ਪੂਰਵ ਗਾਮਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।⁶

4. ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅੰਦਰ ਇਕੋ ਜੇਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਸਨ, ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਸਨ। ਦਫ਼ਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਰਤਾ ਮੋਹਸਿਨ ਫਾਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਆਪਣੇ ਦਸਖਤਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਾਨਕ ਲਿਖਦੇ ਸਨ।
5. ਟ੍ਰੰਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਖੋ ਜਾਣ ਤੇ ਦੁਖ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਿਤ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਲਾਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਚੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪ ਰਚੀ ਸੀ।
6. ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਤਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ, ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ। ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦਵੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਟ੍ਰੰਪ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਥਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੇ ਮੱਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਮੱਲੀ ਹੈ, ਉਹੀ ਥਾਂ ਇਸ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਬਾਰੇ ਟ੍ਰੰਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਸਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਧੁਨੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਹੈ :

1. ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਲੋਕੋਕਤੀਆਂ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵੇਦਾਂਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਅਧਿਕ ਆਧੁਨਿਕ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ।
2. ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਰ ਥਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ । ਸਾਮੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਿਵਾਇ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਜਿਥੇ ਕਿ ਸੰਬੋਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਵੇ ।
3. ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਉਂ ਲਗਭਗ ਉਹੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਔਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ।
4. ਛੰਦ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਛੋਟ ਤੋਂ, ਉਹੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵਰਤੇ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਛੰਦ ਵੀ ਉਸ ਛੰਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਫਾਰਸੀ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ।

IV. ਵਸਤੂ : ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅੰਤਿਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਸੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ । ਉਹ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਹਨ :

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਇਕ ਭਗਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਠ ਸਵੇਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
2. 'ਸੋਦਰ' ਵਿਚ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਬਾਣੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਠ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
3. 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
4. 'ਸੋਹਿਲਾ' ਦਾ ਪਾਠ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
5. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।
6. ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਭੋਗ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਬੀਰ, ਫਰੀਦ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਹਨ ।
7. ਰਾਗਮਾਲਾ : ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਤੇ ਰਾਗੀਨੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ ।⁷

V. ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦਾ ਅਸਲਾ : ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਮੁੱਖਭਾਗ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ⁸ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਬੰਦ ਜਾਂ ਸਿੱਧੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਸ਼ਣ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਨਹੀਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਕਰਮਾਤਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਸਾਖੀਆਂ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲਈ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ

7. ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰੀ ਮਤ-ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਗ ਹੈ । ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਮਤ-ਭੇਦ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।
8. ਡਾ. ਟ੍ਰੰਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ" (ਪੰਨਾ cx) । ਇਹ ਕਥਨ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦਰਜ ਹਨ । ਇਹ ਮੈਕਸ ਮੂਲਰ ਦੁਆਰਾ ਟ੍ਰੰਪ ਬਾਰੇ ਦੱਸੀ ਬੇ-ਭਰੋਸਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । *Auld Lang Syne*, ਪੰਨਾ 69.

ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਕਿਸੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਰਗੀਕਰਣ, ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ, ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਟ੍ਰੰਪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸੇ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਣ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਾਰੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਖਿੱਡੇ ਪਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਧਿਆਨ ਪੂਰਵਕ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਰਿਗਵੇਦ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਬੰਦ ਵਿਚ ਇਕੋ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕੋ ਬੰਦ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੋਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਅਰਥ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕੰਮ ਪਾਠਕ ਤੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਧਰਮ-ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਕਰਤਾ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਦਵੈਤਵਾਦ ਅਤੇ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ : ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਇਕੋ ਇਕ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਜਨਮ-ਸਾਖੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਲੇ ਤੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਉੱਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਲ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।⁹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ, ਕੁਝ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਲਾਘਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸੰਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਵੇਦਾਂ, ਅੰਜੀਲ ਜਾਂ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।¹⁰

9. ਇਹ ਗੱਲ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਾਲ-ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ, ਤੋਂ ਸਿਵਾ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਤਾਂ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

10. ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਿਕਾ 1 ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ।

ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ*

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ

ਜਿਹੜਾ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਆਰੰਭਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ਿਰਮਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਸੀ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਤ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਕਰਤੱਵਾਂ ਅਤੇ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਨਿਸਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ। ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਇਕਸਾਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸੂਲਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕੇਗਾ। ਐਪਰ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਬਾਣੀ ਸਥਾਈ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸੈਚੀ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।”¹ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਅਯੋਗ ਦਖਲ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਵਿਚ ਹੋਰ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੰਪਾਦਨ ਅਤਿ ਆਵੇਸ਼ਕ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਖ ਵਿਚ, ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੱਖ ਧਾਰਮਕ ਕਰਮ, ਉਸ ਏਕੰਕਾਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਭਜਨ ਕਰਨਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਨਿਚਧਾਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

“ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੋ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਬਾਣੀਆਂ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਦਾ ਗਾਵਹੁ ਏਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥”

ਅਤੇ ਹੋਰ:

“ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥”²

(ਰਾਮਕਲੀ, ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕਾਰਜ

* ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1999, ਪੰਨੇ 131-133 ਅਤੇ 182-83.

1. ਮੈਕਾਲਿਫ, ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾ, ਸੈਚੀ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ 55.

2. ਮੈਕਾਲਿਫ, ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾ, ਸੈਚੀ ਦੂਜੀ, (ਆਨੰਦ xxiii, xxiv), ਪੰਨਾ 124.

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਅਧੂਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਜਿਸ ਸੰਪਾਦਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਇਕ ਆਵੱਸ਼ਕ ਵਸਤੂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰੜੇ ਸੰਗਠਨ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ।

ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਆਸ਼ਾ ਪਹਿਲੋਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੰਪਾਦਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਦੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਤੇ ਫਿਰ ਭਾਈ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਮੋਹਨ ਕੋਲ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਤੇ ਹਰੱਸ ਦੀ ਪਾਣ ਚਾੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦੋਹਾਂ ਦੂਤਾਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਚਤੁਰਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਇੱਛਿਤ ਵਸਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਆਨੰਦ-ਉਨਮਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ :

“ਹਮ ਧਨਵੰਤ ਭਾਗਨ ਸਚ ਨਾਇ ॥

ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥

ਪੀਉ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ ॥

ਤਾ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ ॥

ਰਤਨ ਲਾਲ ਜਾ ਕਾ ਕਛੂ ਨ ਮੋਲੁ ॥

ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ਅਖੂਟ ਅਤੋਲ ॥

ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ ॥”³³

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੫)

ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸੰਪਾਦਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ

3. ਸੈਕਾਲਿਫ, ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾ, ਸੈਚੀ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ 58. ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਅਜੇ ਵੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਹੈ ਅਤੇ ਰੂਪ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜੀ “ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਟੜਾ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੀ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਕੋਲ ਵੇਖੀ ਸੀ।” ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ “ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ, ਨਿਮੰਤ੍ਰਣ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ ਇਕ ਭਾਈ ਭਕਤਾ ਨੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜਾਤ ਦਾ ਅਰੋੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਗਣਾ ਜਲਾਲਪੁਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸੈਚੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਕਟੜੇ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁਲੀ ਜੱਦੀ ਵਸਤੂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸਮਕਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਸ਼ਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਸ਼ਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਏ ਗਏ, ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਸ਼ਰ ਦਿੱਤੇ।” ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਹਸਤਾਖਸ਼ਰ ਵੀ ਇਸ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਦੋਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਸਾਰੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ।

(Kabir and the Bhagti Movement, Vol. 1, pp. 49, 79)

ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਸੀ। ਹੋਰ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਆਪਣੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਮਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਚੁੱਕੇ ਕਈ ਭੱਟ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਬਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੜੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਹਾਨ ਸਾਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਬੋਲ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿਰਤੋੜ ਮਿਹਨਤ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਰਜ ਅਖੀਰ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਨੂੰ ਭਾਈ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੇਠ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਈਬਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਮਤ ਸਬੰਧੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਮਾਣ-ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਧਾਰਮਕ ਹੈ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਉੱਲੇਖ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਅਲਪਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਅਨਮੋਲ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ, ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਅਤਿ ਰੋਚਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਸਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਬੰਧੀ ਹੀ ਇਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਂਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦਿਤ ਹੈ, ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤੀ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗੌਰਵਮਈ ਸਥਾਨ ‘ਜਪੁਜੀ’ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸੋਦਰ, ਸੋਪੁਰਖ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਮਹਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂਆਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ‘ਰਾਗ ਮਾਲਾ’ ਦੀ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਚੀ ਅਤੇ ‘ਆਈਨ-ਏ-ਅਕਬਰੀ’ (ਗਲਾਡਵਿਨ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ, ਪੰਨਾ 728-30) ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਦੂਜੀ ਸੂਚੀ ਰਲ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਉਪਯੋਗੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੂਲ ਸੰਕਲਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਹ ਹਨ: ਜੈਦੇਵ, ਨਾਮਦੇਵ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਪੰਨਾ, ਸਧਨਾ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਬੇਣੀ, ਪੀਪਾ, ਸੈਣ, ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ, ਫਰੀਦ ਅਤੇ ਭੀਖਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਖੀਰਲੇ ਦੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਨਾਰੰਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੀਖਣ ਦੀ ਜਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਮੈਕਾਲਿਫ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ। (ਦੇਖੋ ਨਾਰੰਗ, ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾ, ਪਰਿਸ਼ਿਸਟ 1, ਪੰਨਾ 1; ਮੈਕਾਲਿਫ, ਉਪਰੋਕਤ ਰਚਨਾ, ਸੈਚੀ ਛੇਵੀਂ, ਪੰਨਾ 1)। ਨਾਰੰਗ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ (ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 11)। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ, ਜਿਥੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ

4. ਇਸ ਨੂੰ ‘ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ’ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ‘ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਿਥੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਤਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਾਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਨ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੀ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਅਧਿਕ ਯੋਗ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਨੁਕ੍ਰਮਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਮਹਾਨ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਰਿਚਯ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ (Living Teacher) ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਨ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਸੰਕਲਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1705 ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ), ਪੰਦਰਾਂ ਭਾਰਤੀ ਭਗਤਾਂ (ਸਿੱਖ ਫਰੀਦ, ਜੈਦੇਵ, ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਨਾਮ ਦੇਵ, ਸਧਨਾ, ਬੇਣੀ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ, ਪੀਪਾ, ਸੈਣ, ਧੰਨਾ, ਭੀਖਨ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਸੂਰਦਾਸ), ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀਆਂ (ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ, ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ, ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਤਾ) ਅਤੇ ਗਿਆਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਪੂਰਵਕ ਸੰਬੰਧਿਤ ਅਰਜੀ ਭੱਟਾਂ (ਕੱਲਸਹਾਰ, ਜਾਲਪ, ਕੀਰਤ, ਭਿਖਾ, ਸੱਲੂ, ਭਲੂ, ਨਲੂ, ਗਾਯੰਦ, ਮਥੁਰਾ, ਬਲੂ, ਹਰਿਬੰਸ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ:

1. ਇਹ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਆਕਾਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹੀ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਵਿਚਿੱਤ੍ਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜਾਂ ਸੰਚਾਲਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ, ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਮਾਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉੱਨਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚੇ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਨਮ ਤਿੱਥਾਂ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਸਲ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਣਾ।
2. ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨ ਉੱਚੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਚਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਰਾਹ ਦੇ ਪਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।
3. ਇਹ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਹੱਸਵਾਦੀ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੱਧ

* *Guru Granth Ratnavali* (English, Punjabi and Hindi), Punjabi University, Patiala, 2001, pp. 10-18.

ਤਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਗਈ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ, ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਪਜੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ, ਅਧਿਆਤਮਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸਿਧਾਂਤ, ਆਦਰਸ਼ ਇਕੋ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਚਿਤ੍ਰ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਦਰਪਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬੰਗਾਲ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਤ, ਗੁਰੂ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਰਹੇ ਹਨ।

4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨੀਆਂ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਰਗਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ, ਕੇਂਦਰੀ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਸਾਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅਸਲੀ ਤੱਤ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿ ਕਈ ਭੇਖਾਂ, ਪਖੰਡਾਂ, ਦੰਭਾਂ, ਭਰਮਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ ਥਲੇ ਦੱਬਿਆ ਗਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਦਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ, ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਧਾਰਮਿਕ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਭਾਰਤੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।
5. ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੈਮਿਟਿਕ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਤਜਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਹਨ, ਸਤਿਕਾਰੇ ਹੋਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ੇਖ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੰਤ ਹਨ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਦੇਸ਼ ਸਾਂਝੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਥਾਂ ਮਿਟਾਣ ਵਾਲਾ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।
6. ਜਿਥੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਤਮਕ ਕੀਮਤ ਹੈ ਉਥੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕੀਮਤ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਮੱਧ-ਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਤ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹਰ ਸੰਤ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰੰਗਣ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
7. ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਲੰਕਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਣ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਸਲਾਮੀ ਸੂਫੀ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਦੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਦਾ ਇਕ ਕੋਸ਼ ਹੈ।

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਤੇ ਕੁਝ ਦੇਸੀ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਸ਼ ਹੈ ਜਾਂ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਲਗਪਗ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਤੇ ਦੇਸੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਦੇ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਸ਼ਲੋਕ, ਥਿਤਾਂ, ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ, ਗੋਸ਼ਟਾਂ, ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ, ਛੰਦ ਆਦਿ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਬੜਾ ਵਚਿੱਤ੍ਰ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

8. ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮੁੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਣੀ ਦੇ ਉੱਜਲ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨ ਹੋਣ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਤੇ ਇਕ ਸੁਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਭੇਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉਲਥੇ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿਰਤਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

੨. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਧ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸਲ ਬਚਨ ਸਾਂਭੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਦੋਂ, ਭਾਵ ਪੰਦਰਵੀਂ, ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਕਲਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ 1601 ਈ. ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਇਕ ਨੁੱਕਰੇ, ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਰਮਣੀਕ ਕੰਢੇ, ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਸੰਕਲਨ ਦਾ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਬੂਤ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਅੰਤਰੀਵ ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੂਰਨ ਸ਼ੁਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੱਧੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਧ ਹੀ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਸ਼ੁਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਕੁਝ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਵੀ ਉਠਾਇਆ। ਸ਼ਹੀਦ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਣ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਹੋਰ ਵੀ ਜਿਸ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ

‘ਸੰਗਲਾਦੀਪ’ ਵਿਚ ਪਈ ‘ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ’ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਉਸ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਘੋਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵ ਵਰਤੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਨ ਕੀਤੀ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਮਹਾਨ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਟਨ ਕੀਤਾ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹਿੱਸਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਆਪ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਜਦ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਭੇਜਣ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਹੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜੋ ਬਚਨ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਚਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਧ ਬਚਨ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ (1666-1708 ਈ.) ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਅਨੇਕ ਨਕਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸੰਨ 1705 ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਅਤੇ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਕਲਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਹੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਅੰਤਮ ਸਰੂਪ ਸੀ। ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਪੂਰਨ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਤਰਤੀਬ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਤੇਤੀ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਪ੍ਰਥਮ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਜਪੁ ਜੀ’ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਲਏ ਹੋਏ ਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਦੋ ਸੰਪਾਦਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਭਾਗ ਭਾਵ ਤੇਤ੍ਰੀਵਾਂ ਭਾਗ ਫੁਟਕਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਇਕੱਤੀ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ: ਰਾਗੁ ਸਿਰੀ, ਮਾਝੁ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸੁ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੇਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਨ, ਮਾਲੀ ਗਉੜੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਅਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਜਾਂ ਦੇਸੀ ਰਾਗ ਹਨ।

ਪ੍ਰਵੇਸ਼

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮ ਛਾਪੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੀੜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚੌਦਾਂ ਸੌ ਤੀਹ ਪੰਨੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਦੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਪੰਨੇ ਹਨ, ਅੰਤਿਮ ਫੁਟਕਲ ਭਾਗ ਦੇ ਪੰਨੇ 1353 ਤੋਂ 1430 ਤਕ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਪੰਨਾ 14 ਤੋਂ 1353 ਤਕ 31 ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਇਕੋ ਜਿੰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਵਧ ਘਟ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ

ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰੀਕਾ ਇਕੋ ਹੈ। ਹਰ ਰਾਗ ਵਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਣੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਦੇ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇ-ਪਦੇ, ਚਉਪਦੇ, ਛੇ ਪਦੇ ਆਦਿ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਣਤੀ ਚਉਪਦਿਆਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਪਦੀਆਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਣਤੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦਸ ਪਦੀਆਂ ਤੇ ਚੌਵੀ ਪਦੀਆਂ ਤੀਕ ਵੀ ਹਨ। ਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਬਾਰਹ ਮਾਂਹ, ਬਿਤੀ, ਪਟੀ ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਛੰਤ ਹਨ। ਛੰਤਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵਾਰ ਜਾਂ ਵਾਰਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਹਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਗੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸੰਪਾਦਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਹਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਗ, ਘਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ), ਮਹਲੇ ਚੌਥੇ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ), ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ) ਤੇ ਮਹਲੇ ਨੌਵੇਂ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ) ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸੰਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਤੀਬ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਸਿਰਲੇਖ ਥਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਪਾਦਕੀ ਟੂਕ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਥਾਲ ਵਿਚਿ ਤਿੰਨਿ ਵਸਤੂ ਪਈਓ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਵੀਚਾਰੋ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਪਇਓ ਜਿਸ ਦਾ ਸਭਸੁ ਅਧਾਰੋ।
ਜੇ ਕੇ ਖਾਵੈ ਜੇ ਕੇ ਭੁੰਚੈ ਤਿਸ ਕਾ ਹੋਇ ਉਧਾਰੋ।
ਏਹ ਵਸਤੁ ਤਜੀ ਨਹ ਜਾਈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਰਖੁ ਉਰਿਧਾਰੋ।
ਤਮ ਸੰਸਾਰੁ ਚਰਨ ਲਗਿ ਤਰੀਐ ਸਭ ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੋ।੧।

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫

ਤੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੋ ਨਾਹੀ ਮੈਨੇ ਜੋਗੁ ਕੀਤੇਈ।
ਮੈ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੇ ਗੁਣੁ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸੁ ਪਇਓਈ।
ਤਰਸੁ ਪਇਆ ਮਿਹਰਾਮਤਿ ਹੋਈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਜਣੁ ਮਿਲਿਆ।
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ ਤਨੁ ਮਨੁ ਥੀਵੈ ਹਰਿਆ।੧।

ਇਸ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੋਟ ਵਿਚ ਥਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਆਤਮਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਖੁਰਾਕ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਥਾਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਸਤ, ਸੰਤੋਖ ਵੀਚਾਰ ਅਤੇ ਨਾਮ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਸ਼, ਜਾਤੀ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਇ ਲਈ।

੪. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਰਚਨਾਵਾਂ (ਬਾਣੀਆਂ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਨਾਮ	ਕੁਲ ਸ਼ਬਦ	ਨਾਮ	ਕੁਲ ਸ਼ਬਦ
1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ	974	19. ਰਾਮਾਨੰਦ	1
2. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ	62	20. ਪਰਮਾਨੰਦ	1
3. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ	907	21. ਸੂਰਦਾਸ	1
4. ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ	679	22. ਸੁੰਦਰ	6
5. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ	2218	23. ਮਰਦਾਨਾ	3
6. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ	115	24. ਸੱਤਾ	3
7. ਕਬੀਰ	541	25. ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ	5
8. ਫਰੀਦ	116	26. ਕਲਸਹਾਰ	54
9. ਨਾਮਦੇਵ	61	27. ਜਾਲਪ	5
10. ਰਵਿਦਾਸ	40	28. ਕੀਰਤ	8
11. ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ	4	29. ਸੱਲੂ	3
12. ਬੇਣੀ	3	30. ਭੱਲੂ	1
13. ਧੰਨਾ	3	31. ਨਲੂ	16
14. ਜੈ ਦੇਵ	2	32. ਭਿਖਾ	2
15. ਭੀਖਨ	2	33. ਰਾਯੰਦ	13
16. ਸੈਣ	1	34. ਬੱਲੂ	5
17. ਪੀਪਾ	1	35. ਹਰਿਬੰਸ	2
18. ਸਧਨਾ	1	36. ਮਥਰਾ	12
		ਕੁਲ ਜੋੜ	5871

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ 1307) ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ 5867 ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਵੇਰਵੇ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ਫਰਕ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 947, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ 63, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ 869, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ 638, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ 2312, ਫਰੀਦ 123, ਨਾਮਦੇਵ 62, ਕਬੀਰ 534, ਤੇ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਦੇ 5 ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਸ ਫਰਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗਿਣਤੀ ਢੰਗ ਦਾ ਵਿਖੇਵਾਂ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ :

1. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ

(ੳ) ਜਪੁ

(ਅ) ਪੱਟੀ (ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ)

(ੲ) ਓਅੰਕਾਰ (ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ)

(ਸ) ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ (ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ)

(ਹ) ਬਾਰਹ ਮਾਂਹ (ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿਚ)

(ਕ) ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ (ਰਾਗ ਮਾਝ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ)

2. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ

(ੳ) ਅਨੰਦ (ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ)

(ਅ) ਚਾਰ ਵਾਰਾਂ (ਗੁਜਰੀ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ)

3. ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ

(ੳ) ਅੱਠ ਵਾਰਾਂ (ਸਿਰੀ, ਗਉੜੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਬਿਲਾਵਲ, ਸਾਰੰਗ, ਕਾਨੜਾ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ)

(ਅ) ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਛੱਕੇ ਛੱਤ

4. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ

(ੳ) ਬਾਰਹ ਮਾਂਹ (ਰਾਗੁ ਮਾਝੂ ਵਿਚ)

(ਅ) ਸੁਖਮਨੀ (ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਵਿਚ)

(ੲ) ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ (ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਵਿਚ)

(ਸ) ਛੇ ਵਾਰਾਂ (ਗਉੜੀ, ਗੁਜਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਬਸੰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ)

5. ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ।

੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਬਲ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਣੀ ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤਰ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਵ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਤਿ, ਚਿਤ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ, ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵਿਚ ਸਤਿ ਤੇ ਚਿਤ ਹੈ ਪਰ ਹਉਮੈ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਗਵਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ, ਹਉਮੈ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਭੁਆਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਮਾਦਾ ਜਾਂ ਜਗਤ ਸਤਿ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਤਿ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਿਰੋਲ ਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਪਸਾਰਾ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਪਸਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਪਰਲੈਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਪਾਰ-ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਪਰੰਤੂ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਪਾਰ-ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਨਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਥਾਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਵੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਰਹਿਣੀ ਉਪਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਕਿ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਹਉਮੈ ਕਰਕੇ ਵਿਛੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਛੋੜੇ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ ਅੰਦਰ ਦੁਖ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਖ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਾਤੀ ਜੀਵਨ, ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਾਤੀ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਧੋਗਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਫਿਰ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਚਿੰਤਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਨੁਕਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ

ਹੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੁਖ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਦੁਖ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹਉਮੈ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੈ।

1. ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ।
2. ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ।
3. ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ।
4. ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ।
5. ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ।
6. ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ।
7. ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ।
8. ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ।
9. ਖਤਰੀਆ ਤਾ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ।
10. ਕਾਲੁ ਨਾਹੀ ਜੋਗੁ ਨਾਹੀ ਨਾਹੀ ਸਤ ਕਾ ਵਬੁ।
11. ਨਾ ਓਇ ਜੋਗੀ ਨ ਓਇ ਜੰਗਮ ਨਾ ਓਇ ਕਾਜੀ ਮੁਲਾ।
12. ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆਂ ਸਭਨਾ ਜੀਆ, ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ।
13. ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੇ ਜਪਮਾਲੀ ਧਾਨੁ ਮਲੇਛਾ ਖਾਈ।
14. ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਨੁ।
15. ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ।
16. ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਪਾਰ। ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ।
17. ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ।
18. ਕਾਜੀਆ ਬਾਹਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਬਕੀ ਅਗਦ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨ ਵੇ ਲਾਲੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੰਚਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ, ਪਰਜਾ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਖਤਰੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਜੈਨੀਆਂ, ਸਭ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਦਸੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਹਉਮੈ ਰਹਿਤ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਧਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਉਸ ਰਹਿਣੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਤੇ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਣੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਜਾਂ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਕਰਕੇ ਬਿਆਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਅਸਲੋਂ ਭਾਰਤ ਲਈ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਕਰਮ ਯੋਗ, ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਦੀ ਇਕ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰਹਿਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਪਿਛੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ:

‘ਜੈਸਾ ਸੇਵੈ ਤੈਸੇ ਹੋਇ।’

ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਸਤਿ ਜਾਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿਣੀ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਨ, ਤਪ-ਸਾਧਨਾ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ

ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਤ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਆਤਮਾ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਸੋਮੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜਪੁ, ਸਿਮਰਨ, ਧਿਆਨ, ਸੇਵਾ, ਟਹਿਲ ਵਿਚ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਰ-ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨਾਮ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਪੁ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਨਿਤ ਨੇਮ ਦੀਆਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਜਪੁ ਜੀ : ਜਪੁ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਿਅ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹਨ :

- (ੳ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਤ੍ਰੈਕਾਲ 'ਸਤਿ' ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਨ ਸਚਾਈ ਹੈ "ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚ।"
- (ਅ) ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਣੀਂਦਾ ਹੈ :
'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ'
- (ੲ) 'ਸਚਿਆਰ' ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਹ ਹੈ :
ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ । ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦ ਹਥੀਆਰੁ ।
ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ । ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ।
- (ਸ) ਇਸ ਪੱਧਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸਾਧਨ ਹਨ :
  - (1) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ।
  - (2) ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ । ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ ।
  - (3) ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ।
  - (4) ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ।
  - (5) ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮ ਪਤੁ ਝੋਲੀ । ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ ।
  - (6) ਕਰਮੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰਿ ।

ਰਹਿਰਾਸ : ਰਹਿਰਾਸਿ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਚੋਣ ਕਰਕੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਨਿਤ ਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਏ ਗਏ ਹਨ :

- (ੳ) ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸੁਆਰ ਕੇ ਉੱਨਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ :
"ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰਾ।"
- (ਅ) ਨੀਚ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਨਾਮ ਤੋਂ ਉਖੜੇ ਹੋਏ ਹਨ :
"ਨਾਨਕ ਨਾਵੇ ਬਾਬੁ ਸਨਾਤਿ।"
- (ੲ) ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਚਾ ਕਰਦੀ ਹੈ :
"ਮੇਰੇ ਮਾਧਉ ਜੀ ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਮਿਲੇ ਸੁ ਤਰਿਆ।"
- (ਸ) ਸਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋਤਿ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਤੂੰ ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਜੀ ।”

(ਹ) ਪ੍ਰਭੂ ਭੁਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਆਚਰਨ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਹਰਿ ਬਿਸਰਤ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਗਲਿਆ ।”

(ਕ) ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ, ਉੱਨਤੀ ਕਰਕੇ ਪੂਰਣਤਾ ਤੀਕ ਪੁਜਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ :

“ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ ।”

ਸੋਹਿਲਾ : ਸੋਹਿਲਾ ਵੀ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ) ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਏ ਹੋਏ ਹਨ :

(ੳ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰਭਉ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਭਉ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਤੁਮ ਗਾਵਹੁ ਮੇਰੇ ਨਿਰਭਉ ਕਾ ਸੋਹਿਲਾ ।”

(ਅ) ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਕਈ ਹਨ :

“ਗੁਰ ਗੁਰ ਏਕੇ ਵੇਸ ਅਨੇਕ ।”

(ੲ) ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜੋਤਿ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

“ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ।”

(ਸ) ਹਉਮੈ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਇਆਧਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

“ਸਾਕਤ ਹਰਿ ਰਸ ਸਾਦੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਤਿਨ ਅੰਤਰਿ ਹਉਮੈ ਕੰਡਾ ਹੇ ।”

(ਹ) ਜੋ ਕੁਝ ਕੋਈ ਬੀਜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

“ਈਹਾ ਖਾਟਿ ਚਲਹੁ ਹਰਿ ਲਾਹਾ, ਆਰੈ ਬਸਨੁ ਸੁਹੇਲਾ ।”

(ਕ) ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝੋ, ਉਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੋ :

“ਜਾ ਕਉ ਆਏ ਸੋਈ ਬਿਹਾਝਹੁ ।”

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਮ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਹਿਣੀ ਦਾ ਰਹੱਸਵਾਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਕੇ ਸਹਜ-ਸੁਖ ਤੇ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਆਨੰਦਮਈ ਹੋਣੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ ।

ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ*

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

1

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਦੀ ਤਿਆਰੀ

ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਖੋਜ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਪਏਗਾ :

੧. “ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ” ਕਿਤ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ।
੨. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ।
੩. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਕਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ।

ਇਹ ਤ੍ਰੈਵੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਭੀ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀ ਲਿਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂਭ ਰੱਖੀ ਸੀ । ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕੋ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਲਿਖਾ ਦੇਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਇਸ ਬਾਰੇ ‘ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਇਕ ਦਿਨ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਬਹੁ ਸਭਾ ਲਗਾਏ ।
ਉਪਦੇਸ਼ਤ ਸਤਿ ਨਾਮ ਕੇ, ਚਖ ਕਰੁਨਾ ਛਾਏ ।੬।
ਇਕ ਸਿੱਖ ਬੋਲਯੋ ਜੋਰਿ ਕਰ, “ਗੁਰ ਜੀ, ਸੁਨਿ ਲੀਜੈ ।
ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਆਦਿਕ ਅਪਰ ਬਹੁ, ਤਿਨ ਕਰਮ ਲਖੀਜੈ ।
ਆਪ ਬਨਾਵਤ ਸ਼ਬਦ ਕੇ, ਨਿਜ ਬੁਧਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ।
ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੇ ਨਾਮ ਸੁਭ, ਧਰਿ ਦੇਤ ਮਝਾਰੀ ।੭।
ਕੋਈ ਸਕਹਿ ਪਛਾਨਿ ਕਰਿ, ਕੇ ਸਕਹਿ ਨ ਜਾਨੀ ।
ਅਲਪ-ਮਤੀ, ਆਸ਼ੈ ਗੁਰੂ, ਕਿਮ ਸਕਹਿ ਬਖਾਨੀ ।
ਰਲਿ ਜੈ ਹੈ ਇਮ ਸਕਲ ਹੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਬਿਗਰੈ ਹੈ ।
ਕੇ ਕਿਸ ਬਿਧਿ, ਕੇ ਕਿਸੂ ਬਿਧਿ, ਬਾਣੀ ਉਚਰੈ ਹੈ ।੮।
ਕਰਹੁ ਜਤਨ ਅਸ ਮਿਲੈ ਨਹਿ, ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਬਾਨੀ ।”
ਸੁਣਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬੋਲਯੋ ਬਹੁਰ, “ਦਿਹੁ ਸੰਸੈ ਹਾਨੀ ।

* ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1970, ਪੰਨੇ 9-25, 34-81 ਅਤੇ 147-152.

ਬਾਣੀ ਕੱਚੀ ਗੁਰ ਬਿਨਾ—ਗੁਰ ਅਮਰ ਬਖਾਨੀ ।
 ਕਿਮ ਸਮਝਹਿ ਸਿੱਖ ਤਿਸੀ ਕੋ, ਸੁਨਿ ਪਠਹਿ ਸੁਜਾਨੀ” ।੯।
 ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ
 ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ—

.....ਲਗੇ ਬਿਚਾਰਨੇ, “ਜੱਗ ਕੀ ਕੱਲਯਾਨਾ ।
 ਪਿਖੀ ਭਵਿੱਖਤ ਬਾਰਤਾ, — ਹਮ ਹੁਇ ਦਸ ਬਾਨਾ ।
 ਪਾਛੇ ਸਿੱਖੀ ਕਿਮ ਰਹੈ, ਕਿਹ ਟੇਕਹਿ ਮਾਥਾ ।
 ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਾਲੇ ਕਿਮ ਰਹੈ, ਮਿਲਹਿ ਨ ਕਿਹ ਸਾਥਾ” ।੧੫।
 ਇਮ ਬਿਚਾਰ ਬੋਲੇ ਗੁਰੂ, “ਤਟ ਨਦੀ ਬਿਪਾਸਾ ।
 ਨਗਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਸਾ ।
 ਤਿਸ ਮਹਿ ਮੋਹਨ ਅਬ ਬਸਹਿ, ਬਡ ਮਸਤ ਸੁਭਾਊ ।
 ਬਾਣੀ ਚਹੁ ਪਤਿਸ਼ਾਹ ਕੀ, ਕੀਨਸਿ ਇਕ ਥਾਊ ।੧੬।
 ਬਡੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਗੁਰ ਅਮਰ ਕੋ, ਕਿਸ ਕਾਣ ਨ ਠਾਨੈ ।
 ਸਕਲ ਸ਼ਬਦ ਤਿਸ ਪਾਸ ਤੇ, ਕੋ ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਆਨੈ ।
 ਕੋ ਉਪਾਇ ਕਰਿ ਪਾਇ ਹਮ, ਸਗਰੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ।
 ਬੀੜ ਕਰਹਿ ਪੁਨ ਏਕ ਥਲ, ਹਿਤ ਜਗ ਕਲਯਾਣੀ” ।੧੭।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸੰਗੀਤਾਂ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗਏ,
 ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗਏ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਆਪਣੇ ਚੁਬਾਰੇ
 ਵਿਚ ਪਦਮਾਸਨ ਲਾ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤਾਂ ਚੁਬਾਰੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਚੂਖੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਭੀ
 ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਸਨ —

ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਬੈਠੇ ਜਹਾਂ, ਪਦਮਾਸਨ ਧਾਰੀ ।
 ਲਗੀ ਸਮਾਧਿ ਅਖੰਡ ਰਸ, ਨਹਿ ਦੇਹ ਸੰਭਾਰੀ ।
 ਕਾਸ਼ਟ ਕੇਰ ਸਮਾਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ, ਰਿਜੁ ਹੈਕਰਿ ਬੈਸਾ ।
 ਅਚਲ ਅੰਗ ਸਗਲੇ ਕਰੇ, ਬਿਤਿ ਕਾਸ਼ਟ ਜੈਸਾ ।੩੫।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਚੂਖੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਚੁਬਾਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੂੰ
 ਜਾ ਦਿੱਤੀ । ਉਹ ਦੌੜਦੇ ਆਏ, ਤੇ ਆ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਆਖਿਓ ਨੇ—

ਕਿਉਂ ਛੇਰਤ ਹੋ ਇਨਹੁ ਕੋ, ਨਿਤ ਮਸਤ ਸੁਭਾਊ ।
 ਬਡ ਲਘ ਨਹੀਂ ਬਿਚਾਰਤੋ, ਨਹਿ ਦੇਖਹਿ ਕਾਊ ।੩੬।
 ਸ੍ਰਾਪ ਆਦਿ ਨਿਸ਼ਠੁਰ ਭਨਹਿ, ਹੇਰਤ ਰਿਸ ਧਾਰੈ ।
 ਕਰ ਨ ਸਮਰਸਹੁ ਅੰਗ ਇਨ, ਨਹਿ ਨਯਨ ਉਘਾਰੈ ।
 ਨਿਜ ਸੁਭਾਊ ਮਹਿ ਮਸਤ ਰਹਿ, ਕਿਹ ਸੰਗ ਨ ਬੋਲੈ ।
 ਬੈਠਯੋ ਅੰਤਰਿ ਇਮ ਰਹੈ, ਕਬ ਕਬ ਦਰ ਬੋਲੈ ।੩੭।੩੮।
 ਜੁਗ ਹਾਥਨ ਭੋਜਨ ਕਰੈ, ਜਬ ਤਜਹਿ ਸਮਾਧਾ ।
 ਨਹਿ ਤ ਬੈਠੇ ਇਸੀ ਬਿਧਿ, ਅਨਗਾਧ ਅਗਾਧਾ ।

ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਖਾਲੀ-ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਆਏ,
ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਚੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁੱਝ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਆਪ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ।
ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸਨੇ ਸਨੇ ਚਲਿ ਆਏ, ਸੁ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਕੇ।

ਜਹਾਂ ਬਿਪਾਸਾ ਨਦੀ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਬਿਸਾਲ ਕੇ।

ਬਾਪੀ ਮੱਜਨ ਕੀਨ, ਧਯਾਨ ਸਤਿਗੁਰ ਧਰੇ।

ਹੋ ਤਿਸ ਛਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਅਮਰ ਆਨਿ ਆਗੈ ਖਰੇ। ੧੧। ੩੪।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ
ਨੂੰ ਦਰਸਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦੀ ਤੁਸਾਂ ਸਿਫਤ ਕਰਨੀ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਕਠੌਰ ਬੋਲ
ਬੋਲਣ, ਤੁਸਾਂ ਅਣ-ਸੁਣੇ ਕਰ ਦੇਣੇ। ਉਹ ਆਪ ਪਛਤਾ ਕੇ ਢਲ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ

ਸਿਰ ਪਰ ਧਰਿ ਕਰਿ ਹਾਥ, ਹਰਖ ਉਰ ਧਾਰਿ ਕੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸੋਂ ਭਨਯੋ, ਕਾਲ ਲਿਹੁ ਸਾਰਿ ਕੈ।

ਕੀਰਤਿ ਮੋਹਨ ਕਰਹੁ, ਪੋਥੀਆਂ ਲੀਜੀਏ।

ਹੋ ਸ੍ਰੇਸਟ ਉੱਦਮ ਅਹੈ, ਬੀੜ ਸਭ ਕੀਜੀਏ। ੧੩। ੩੪।

ਰਹੋ ਨਮ੍ਰਤਾ ਸੰਗ, ਜਿ ਮੋਹਨ ਕੁਛ ਕਹੈ।

ਸਹਿ ਕਰਿ ਬਾਕ ਕਠੌਰ, ਲੇਹੁ ਜੋ ਚਿਤ ਚਹੈ।

ਕਹਿ ਨਿਸ਼ਠੁਰ ਪਛਤਾਇ, ਨਮ੍ਰ ਹੁਇ ਜਾਇ ਹੈ।

ਹੋ ਮਾਨੈ ਤੁਮਰੋ ਕਹਯੋ, ਨ ਬਹੁਰ ਹਟਾਇ ਹੈ। ੧੪। ੩੪।

ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਗਲੀ
ਵਿਚ ਆਏ ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗਲੀ ਵਿਚ ਭੁੰਝੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬੈਠੇ ਗਏ
ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੰਬੂਰਾ ਲੈ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਨੇ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਗੁਰ-ਸੁਤ ਮੋਹਨ ਜਹਾਂ ਚੁਬਾਰੈ ਮੈ ਰਹੈ।

ਤਿਸ ਨੀਚੇ ਜੋ ਗਰੀ, ਜਾਇ ਤਿਹ ਠਾਂ ਲਹੈ।

ਭੂ-ਤਲ ਬੈਠੇ ਆਪ, ਸਿੱਖ ਤਬ ਦੇਖਿ ਕੈ।

ਹੋ ਦੌਰੇ ਆਸਨ ਲੇਨ, ਬਿਸਮ ਬਿਸੇਖ ਕੈ। ੧੬।

ਸਫੈ ਗਲੀਚੇ ਆਦਿ, ਜੋ ਲਜਾਇ ਬਿਛਾਵਨੇ।

ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਬਾਕ ਕਹਿ ਸਭਿਨ, ਕਰੇ ਸੁ ਹਟਾਵਨੇ।

ਤੰਬੂਰ ਸੁਰ ਠਾਨਿ, ਲਗੇ ਪੁਨਿ ਗਾਵਨੇ।

ਹੋ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਅਲਾਪਿ, ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਭਾਵਨੇ। ੧੭। ੩੪।

ਕਵੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਲੇ-ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਂਦੇ ਗਏ, ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ
ਗਾਂਦੇ ਗਏ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਇਉਂ ਹੈ :

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਊਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰਾ ।

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਸੋਹਨਿ ਦੁਆਰਿ ਜੀਉ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲਾ ।

ਧਰਮਸਾਲ ਅਪਾਰ ਦੁਆਰ ਠਾਕੁਰ ਸਦਾ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਵਹੇ ।

ਜਹ ਸਾਧ ਸੰਤ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਵਹਿ, ਤਹਾ ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਵਹੇ ।

ਕਰਿ ਦਇਆ ਮਇਆ ਦਇਆਲ ਸੁਆਮੀ, ਹੋਹੁ ਦੀਨ ਕ੍ਰਿਪਾਰਾ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਰਸ ਪਿਆਸੇ, ਮਿਲਿ ਦਰਸਨ ਸੁਖ ਸਾਰਾ ।੧।

ਕਵੀ ਜੀ ਅਗਾਂਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਛੰਤ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਅਗੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਬੋਲ ਬੋਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ । ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛੰਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਇਉਂ ਗਾਵਿਆ :

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਬਚਨ ਅਨੂਪ, ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ।

ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਮਾਨਹਿ ਏਕੁ ਜੀ, ਅਵਰ ਸਭ ਰਾਲੀ ।

ਮਾਨਹਿ ਤ ਏਕੁ ਅਲੇਖੁ ਠਾਕੁਰ, ਜਿਨਹਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ ।

ਤੁਧੁ ਬਚਨਿ ਗੁਰ ਕੈ ਵਸਿ ਕੀਆ, ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਬਨਵਾਰੀਆ ।

ਤੂੰ ਆਪਿ ਚਲਿਆ ਆਪਿ ਰਹਿਆ, ਆਪਿ ਸਭ ਕਲ ਧਾਰੀਆ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਪੈਜ ਰਾਖਹੁ, ਸਭ ਸੇਵਕ ਸਰਨਿ ਤੁਮਾਰੀਆ ।੨।

ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਚਬਾਰੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਏ । ਤਾਂ ਫਿਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛੰਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਇਉਂ ਗਾਵੀ :

ਮੋਹਨ ਤੁਧੁ ਸਤਸੰਗਤਿ ਧਿਆਵੈ, ਦਰਸ ਧਿਆਨਾ ।

ਮੋਹਨ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ, ਤੁਧੁ ਜਪਹਿ ਨਿਦਾਨਾ ।

ਜਮਕਾਲੁ ਤਿਨ ਕਉ ਲਗੈ ਨਾਹੀ, ਜੇ ਇਕ ਮਨਿ ਧਿਆਵਹੇ ।

ਮਨਿ ਬਚਨਿ ਕਰਮਿ ਜਿ ਤੁਧੁ ਆਰਾਧਹਿ, ਸੇ ਸਭੇ ਫਲ ਪਾਵਹੇ ।

ਮਲ ਮੂਤ ਮੂੜ ਜਿ ਮੁਗਧ ਹੋਤੇ, ਸਿ ਦੇਖਿ ਦਰਸੁ ਸੁਗਿਆਨਾ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਰਾਜੁ ਨਿਹਚਲੁ, ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਭਗਵਾਨਾ ।੩।

ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਤੇ ਭੁੱਲ ਦੀ ਖਿਮਾ ਮੰਗੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਛੰਤ ਦਾ, ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਬੰਦ ਇਉਂ ਗਾਵਿਆ :

ਮੋਹਨ ਤੂੰ ਸੁਫਲੁ ਫਲਿਆ, ਸਣੁ ਪਰਵਾਰੇ ।

ਮੋਹਨ ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਭਾਈ, ਕੁਟੰਬ ਸਭਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ।

ਤਾਰਿਆ ਜਹਾਨੁ ਲਹਿਆ ਅਭਿਮਾਨੁ, ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪਾਇਆ ।

ਜਿਨੀ ਤੁਧੁ ਨੇ ਧੰਨੁ ਕਹਿਆ, ਤਿਨ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਇਆ ।

ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕਥੇ ਨ ਜਾਹੀ, ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਮੁਰਾਰੇ ।

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਟੇਕ ਰਾਖੀ, ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰਿਆ ਸੰਸਾਰੇ । ੪ । ੨ ।

ਗੁਰ-ਬਿਲਾਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ

ਇਸ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਬਿਲਾਸ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਕੁ ਹੀ ਫਰਕ

ਹੈ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਲੱਗਦੇ ਟਪਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਤਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਵਟ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਲਈ ਇਕ ਵਖਰੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 'ਗੁਰ-ਬਿਲਾਸ' ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਟਪਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ 'ਬੀੜ' ਬਨਾਣ ਬਾਰੇ ਖਿਆਲ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਨੇ:

ਤੀਰ ਬਿਪਾਸਾ ਕੇ ਨਗਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸੁ ਨਾਮ।
ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇਹਿ, ਮੋਹਨ ਮੋਹਰੀ ਨਾਮ।
ਮੋਹਨ ਮੋਹਰੀ ਨਾਮ, ਸੁ ਮੋਹਨ ਬਸੈ ਚੁਬਾਰੇ।
ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਜੋ ਆਦਿ, ਪੋਥੀਆਂ ਤਿਹ ਨਿਕਟਾਰੇ।
ਕੋਊ ਜਤਨ ਕਰਿ ਸੋਇ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਆਇ ਹੈ।

'ਗੁਰਬਿਲਾਸ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ
ਕਹਿਓ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਹਮੇਂ, ਪ੍ਰਭ! ਜਾਇ ਹੈਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਖਾਲੀ-ਹੱਥ ਮੁੜ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਗਏ। ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀਓ ਨੇ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ:

ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਐਸੇ ਕਹਾ, ਮੋਹਨ ਉਪਮ ਉਚਾਰ।
ਸੋਊ ਆਇ ਚਰਨੀ ਲਗੈ, ਪੂਰੈ ਇੱਛੁ ਤੁਮਾਰ।

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਅਮਰ ਗੁਰੂ ਅਸ ਭਾਖਿ ਕੈ, ਭਏ ਸੁ ਅੰਤਰ-ਧਯਾਨ।
ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਮਨ ਸੁਖ ਲਯੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬੰਦਨ ਠਾਨ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਬੰਦਨ ਠਾਨ ਮੋਹਨ ਕੈ ਚਲੇ ਚੁਬਾਰੇ।
ਜਾਇ ਤਹਾਂ ਨਿਕਟਾਰ, ਗਲੀ ਮਧ ਭੂਮ ਬੈਠਾਰੇ।
ਕੋਤਕ ਤਹਾਂ ਨਿਹਾਰਿ, ਸਿੱਖ ਬਹੁ ਬਸਤ੍ਰ ਲਿਆਏ।
ਕਲੀਚੇ ਦਰੀ ਅਪਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸਭੇ ਹਟਾਏ।੧੮।

ਤੰਬੂਰਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਛੰਤ ਗਾਵਿਆ, ਜੋ ਉਪਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਭੁੱਲ ਦੱਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਹ ਬੜੇ ਪਛਤਾਏ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਗੇ ਹਾੜੇ ਤਰਲੇ ਕੱਢਿਓ ਨੇ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚਹੁਆਂ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਬਾਣੀ ਸਾਂਭ ਰੱਖੋ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਆਉਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਦੇਣੀਆਂ,

ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਭੁੱਲ ਇਉਂ ਬਖਸ਼ੀ ਜਾਏਗੀ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਤੇ :

ਬੀਚ ਚੁਬਾਰੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ, ਨਿਕਸਤ ਭਾ ਤਿਸ ਕਾਲ। ੨੯। ੩੫।
 -ਸੁਨਹੁ ਪੁਤ੍ਰ! ਮੈਂ ਭਯੋ ਪ੍ਰਸੰਨੇ। ਕਹੋਂ ਬਾਕ ਲੀਜੈ ਮਨ ਮੰਨੇ।
 ਸਭਿ ਸਤਿਗੁਰਨ ਸਬਦ ਜੇ ਰਾਸੀ। ਸੋ ਸੰਭਾਰ ਰਾਖ ਨਿਜ ਪਾਸੀ। ੩੦।
 ਰਾਮਦਾਸ ਕੋ ਨੰਦਨ ਗਜਾਨੀ। ਚਹੈ ਬੀੜ ਕਰਬੋ ਇਕ ਬਾਨੀ।
 ਗੁਰਬਾਨੀ ਕੋ ਖੋਜਹਿ ਸੋਈ। ਤੁਝ ਬਿਨ ਅਪਰ ਬਾਨ ਨਹਿ ਹੋਈ। ੩੧।
 ਅਪਰ ਲੇਨਿ ਆਵਹਿ ਨਹਿ ਦੀਜਹਿ। ਬਹੁਰ ਸੁ ਮਿਲਿਹ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਕੀਜਹਿ।
 ਰਾਮਦਾਸ ਕੋ ਨਮੋ ਨ ਧਾਰੀ। ਬਨਿ ਤਿਨ ਸੁਤ ਕੋ ਨੰਮ੍ਰ ਅਗਾਰੀ। ੩੨।
 ਚਰਨ ਪਰਹੁ ਹੈ ਨਿਰ-ਚੰਕਾਰਾ। ਸੋ ਤਬ ਰਖਯਕ ਬਨਹਿ ਤੁਮਾਰਾ।
 ਅਪਰ ਨ ਗਿਨਤੀ ਗਿਨੀਅਹਿ ਕੋਈ। ਸਤਿਗੁਰ ਰੂਪ ਜਾਨੀਅਹਿ ਸੋਈ। ੩੩।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਤਾਂ, ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਉਂ ਹੋਰ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ :

ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਤੁਮ ਧੰਨ ਮਹਾਨਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਨਸਿ ਇਕ ਬਾਨਾ। ੪੧। ੩੫।
 ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਨ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ। ਪਠਹਿ ਸੁਨਹਿ ਉਤਰਹਿ ਭਵ ਪਾਰੀ।
 ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੋ ਜਗ ਮਹਿ ਹੋਵਨਿ। ਪਰ ਉਪਕਾਰ ਹੇਤ ਦੁਖ ਖੋਵਨਿ। ੪੨।

ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਸਿਰਫ ਇਸੇ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੋਂ ਪੋਥੀਆਂ ਲੈਣ ਦਾ ਹੀ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਕੇ ਸਭ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ। ਕਈ ਸਾਲ ਇਹ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਭੀ ਲਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ.....ਮਜ਼ਹਬ ਕੌਮ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਸਰੇ ਫੈਲਦਾ ਹੈ.....ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸਦਾ ਇਸਥਿਤੀ ਵਾਸਤੇ.....ਈਸ਼੍ਵਰੀ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਮ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖੇ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਲੈ ਆਵੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਕੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਠਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕੰਠ ਕਰ ਰਖੇ ਸੇ ਯਾ ਲਿਖ ਰੱਖੇ ਸੇ ਉਹ ਸਭ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਲਿਖਾ ਦਿੱਤੇ। ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਬੋਝੀ ਜਹੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਲੈ ਆਏ.....ਜਦ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਬਰਸ ਵਿਚ ਚੋਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ.....”।

ਤਿੰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਨੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ, ਤੇ ਇਸ ਮਿਹਨਤ ਉੱਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ। ਤੇ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਵਾਲੇ ਜਿਸ

ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਵੀ ਇਤਨਾ ਰੰਗੀਲਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਬਨਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਸੀ।

ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਭੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਦੋਹਾਂ ਕਵੀ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਰਾਹੇ ਪਏ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਘੱਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ—

“ਭਾਈ ਬਖਤਾ ਅਰੋੜਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਜਲਾਲਪੁਰੀ ਪਰਗਨੇ ਹਸਨ-ਅਬਦਾਲ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪੁਸਤਕ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਥੀ ਲੈ ਕੇ ਚੌਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਹੁਣ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਹੋਈ ਉਹ ਲਿਖ ਲਈ ਤੇ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਸਾਰੀ ਪਾਸ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਹੈ।”

ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਈ ਬਖਤਾ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ “ਬਾਣੀ ਐਤਨੀ ਹੈ ਜਾਣੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ।” ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਇਕ ਆਦਮੀ ਮਸਾਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ।” ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਖਤਾ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਸਤਾਖਰ ਭੀ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ।

2

ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਦੀ ਪਰਖ

ਇਸ ਉਪਰ-ਲਿਖੀ ਸਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਅਸਾਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਵਰਤਣੀ ਹੈ:

੧. ਦਲੀਲ।
੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਸਾਖੀਆਂ।
੩. ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪੇ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ।

ਪਹਿਲੀ ਕਸਵੱਟੀ : ਦਲੀਲ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਲੀਲ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਵਰਤ ਵੇਖੀਏ।

(੧) ਦੋਹਾਂ ਕਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਤੀਜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਫਿਰ, ਸਿਰਫ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਇਕ ਅਸੰਭਵ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੋਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ।

(੨) ਪਰ ਦਲੀਲ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਮਨੌਤ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਭੀ ਸੁਧਾਰਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੇਲਾ-ਟਪਾਊ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਵੇਲਾ-ਟਪਾਊ ਸੁਧਾਰ ਉਸ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ ਆਉਣ

ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿੰਗਰ ਸੁਧਾਰ ਤੋਂ ਤਦੋਂ ਹੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਿਖਤੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਧਾਰਨ-ਮਨੁੱਖ ਭੀ ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਏ ਆ ਰਹੇ ਵਿਗਾੜ ਪੰਜ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤਕ ਗੁਰਿਆਈ ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ ਸੀ। ਫਿਰ, ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਪਰਥਾਇ ਸਾਖੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਬੋਲਦੇ

ਸਾਝੀ ਸਗਲ ਜਹਾਨੈ ॥

ਭਾਵ, ਕਿਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਉਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਲਈ ਸੰਭਵ ਤਦੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਭੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸੋ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ਼ਖਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਹਿਤ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ “ਸਗਲ ਜਹਾਨ” ਦੀ “ਸਾਝੀ” ਵਾਸਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਾਗਜ਼ ਕਲਮ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਕੋਈ ਬੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਜਾਣਾ ਹੀ ਇਕੋ-ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੋਈ “ਸਾਖੀ” “ਸਾਝੀ ਸਗਲ ਜਹਾਨੈ” ਹੋ ਸਕੇ।

- (੩) ਕਿਸੇ ਸੁਧਾਰਕ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਆਪ-ਸੂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਤਨੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੋਲੇ ਹੋਏ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਉਤੇ ਪਰਚਾਰਨ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਤਕ ਅਪੜਾਣ ਲਈ ਆਪ ਲਿਖਤੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਚੱਜ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਿਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ।
- (੪) ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਤੇ ਲੋਕ ਸਿਆਣੇ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਐਸੀਆਂ ਭੀ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਤਾਲੀਆਂ ਵਜਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਦੋ-ਦੋ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਥਾਈਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਗਏ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਮਨੋ-ਰੰਜਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੁਗਾਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਂਭ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕੋਈ ਅਨੋਖੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਕ, ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।
- (੫) ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਰਾਮਬਾਗ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਾਧੂ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਸੱਤ ਦਿਨ ਚੰਗੀ ਰੋਣਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮਾਈਆਂ ਖੀਰ-ਕੜਾਹ-ਪੂਰੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੁਆਦਲੇ ਪਕਵਾਨ ਇਹਨਾਂ ਸੰਤਾਂ-ਸਾਧੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਬੜੇ ਚਾਉ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮੂੰਹੋਂ

‘ਪੰਨ ਸੰਤ ਜੀ, ਪੰਨ ਸੰਤ ਜੀ’ ਆਖਦੀਆਂ ਰੱਜਦੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਥੇ ਮੇਲਾ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੁੱਖ ਭੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਏ ਸਾਧੂਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਪੰਧ ਦੇ ਮਨੋਹਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਤਸੰਗ ਉਥੇ ਕਈ ਦਿਹਾੜੇ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਉਥੇ ਜਾਂਦੇ ਭੀ ਹਨ, ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਸੁਣਦੇ ਭੀ ਹਨ। ਪਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜੋ ਘਰੋਂ ਕਾਗਜ਼ ਪਿਨਸਲ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਅਮੋਲਕ ਬਚਨ ਲਿਖ ਲਿਆਉਣੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਆਖਰ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਹੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੱਸਦੇ ਸਨ।

- (੬) ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿਰੇ ਸੁਭਾਵ ਦੀ ਗੱਲ ਭੀ ਰਹਿਣ ਦਿਉ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਭਾਈਚਾਰਕ, ਆਰਥਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਾਹਿਆ, ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤਕ ਅੱਪੜੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਰਬ, ਫ਼ਾਰਸ, ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਗਏ। ਕਿਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਨਗਰ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅੱਪੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਵਾਕ ਲਿਖ ਰੱਖਣ ਲਈ ਘਰੋਂ ਕਾਗਜ਼ ਕਲਮ ਦਵਾਤ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ।
- (੭) ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਖ਼ਿਆਲੀ ਘੋੜੇ ਨਾ ਭਜਾਈਏ। ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨਾ ਜਾਂ ਗਾਉਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ; ਪਰ ਉਸ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂ ਗਾਏ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਠੀਕ ਲਿਖ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਰੱਖਣੀ ਭੀ ਬੜੀ ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹਰੇਕ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਲਿਖਣਾ ਆਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਰਮ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਯਾਦ-ਦਾਸਤ ਦੀ ਮਾਤਰ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖ ਲੈਣ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਲਗ-ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖ ਲੈਣ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੀਂ-ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਿੱਖ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਭੀ ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ?
- (੮) ਇਹ ਮਿਥ ਲੈਣਾ ਕਿ ਜਿਥੇ-ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਗਏ ਸਨ ਉਥੇ-ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਥੇ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਇਉਂ ਸਾਂਭਿਆ ਕਿ ਦੋ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ, ਇਕ ਹਾਸੇ-ਹੀਣੀ ਮਿਥ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਜਿਤਨੀ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਇਕੋ ਵਰਕੇ ਉਤੇ ਪੰਜ ਦੱਸ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੋਤਰਿਆਂ-ਪੜੋਤਰਿਆਂ ਤਕ ਸਾਂਭਿਆ ਰਹਿਣਾ ਇਕ ਅਲੋਕਾਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਭਲਾ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਵੇਖੋ ਖਾਂ, ਕਿਤੇ ਭੀ ਇਕ-ਇਕ ਵਰਕਾ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਲਗਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸੇਗੀ।
- (੯) ਰਤਾ ਹੋਰ ਡੂੰਘੀ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀਏ। ਜੇ ਸਚਮੁੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਰੱਖੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਿਖੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਗੇ। ਸ਼ਬਦ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ, ਵਾਰਾਂ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਓਅੰਕਾਰ, ਅਨੰਦ ਵਰਗੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ-ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ—ਕੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਲਿਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸ਼ੌਂਕ ਨਾਲ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ? ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਆਖਰ ਅਖੀਰ ਤੇ ਸੁਧਾਈ ਤਾਂ ਕਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਣਗੇ? ਕੈਸੀ ਅਸਚਰਜ ਮਿਥ ਹੈ! ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ, ਨਗਰ-ਨਗਰ, ਸ਼ਹਿਰ-ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸੋਧ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਾਈ ਜਾਣੇ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਾ ਰੱਖਣਾ—ਹਾਸ-ਰਸ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਕ ਮਿਥਾਂ ਹੀ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਮਿਥ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਇਕ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਮੰਨ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਂ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ, ਉਥੇ ਤੁਰਤ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਵਾਕ ਲਿਖ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਖਾਧੀ।

- (੧੦) ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਅਰੋੜੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਖ਼ਤੇ ਦਾ ਉੱਦਮ ਤਾਂ ਇਕ ਹੈਰਾਨ-ਕੁਨ ਗੁੰਝਲ ਹੈ। ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਉੱਤੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਉਂ? ਇਸੇ ਪਕਿਆਈ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹਸਤਾਖਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਮੌਜੂਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਈ? ਉਸ ਵਿਚ ਹੈ ਸੀ ਭੀ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ। ਨਾ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵਈਏ, ਨਾ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ। ਫਿਰ ਭੀ ਉਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਿਵੇਂ? ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ? ਜੇ ਰੱਦੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਰੱਦੀ ਗਈ? ਜੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਨੇ ਕਿਥੋਂ ਲਿਖ ਲਈ ਸੀ? ਤੇ ਉਸ ਨਕਲੀ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਰ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੇ?

ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਲ ਭੀ ਧਿਆਨ ਮਾਰ ਵੇਖੋ। ਬਖ਼ਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਕਦੋਂ ਕੁ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ? “ਉਦਾਸੀਆਂ” ਸੰਨ ੧੫੨੧ (ਸੰਮਤ ੧੫੭੮) ਵਿਚ ਮੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਮਿਥ ਲਵੋ ਕਿ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਆਖਰ ਤਦੋਂ ਭੀ ਸਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਪੈ ਚੁਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ੨੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਮਿਥ ਲਵੋ। ਪਰ ਇਥੇ ਪਹਾੜ ਜੇਡੀ ਇਕ ਔਕੜ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੫੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇਤਨੀ ਉਮਰ ਤਕ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਬਖ਼ਤੇ ਨੇ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਲਿਖੀ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ? ਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸੀ? ਸੁਖ! ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਬਖ਼ਤੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸੰਨ ੧੬੦੪ (ਸੰਮਤ ੧੬੬੧) ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਬਖ਼ਤਾ ਆਪਣੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕਰੀਬਨ ੧੦੮ ਸਾਲ ਬਣੀ। ੮੩ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਹ

ਭਾਗਵਾਨ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਤੇ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਖ਼ਾਤਰ ਇਹ ਸਭ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਉਹਲੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਗਿਆ? ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ।

ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਗਵਾਹੀ ਦਲੀਲ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉਤੇ ਵਰਤਿਆਂ ਪਤਲੀ ਪੈਦੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਅਭੁੱਲਤਾ ਕਾਫ਼ੀ ਡੋਲ ਗਈ ਹੈ। ਚਾਰ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੇ ਜੋ ਉੱਦਮ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ।

3

ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਟਾਕਰਾ

ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਸਾਖੀਆਂ ਬਦੇ-ਬਦੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਲਿਆ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਂਭੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਇਥੇ ਮਨ ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿੱਥੇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁਸਤਕ ‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ’ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸ: ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ੧੧-੧੨ ਉਤੇ “ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼” ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਜਦੋਂ ਹਾਲੀ ਪੰਝੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਾਇਰ’ ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬਾਣੀ ਰਚਣੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲਗ-ਪਗ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਰਚਦੇ ਰਹੇ। ਏਸ ਚਾਲੀ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਕਿਤੇ ਲਿਖੀ ਨਾ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਪੁਰ, ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸੋਧ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕੋਰੀ ਪੋਥੀ ਜਾਂ ‘ਬਿਆਜ਼’ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਸਹਿਤ ਪਾਠ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਏਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁਚਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਿਤਾਬੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਬੋਲੀ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਡਾਢੀ ਮੰਝੀ ਹੋਈ, ਕਵਿਤਾ ਵਜੋਂ ਸੁੱਧ, ਅਤੇ ਖਿਆਲਾਤ ਕਰ ਕੇ ਬੜਵੀਂ ਹੈ; ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੰਸ੍ਰਧੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਉਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਸੈਰੀਆਂ ਕਿਥੇ ਗਈਆਂ? ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰੇ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਚੀਜ਼, ਆਪ ਦੀ ਅਸਲੀ ਯਾਦਗਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਬੜੇ ਤਾਅਜ਼ਬ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪੋਥੀ ਦੀ ਨਕਲ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਛਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਟੁੱਕੜ-ਗਦਾਈ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਏਸ ਕਿਤਾਬ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਚੰਗਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ਰੀਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਸਮਝੀਏ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਜੋੜੇ ਜੋੜ ਸਮਾਣ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈਆਂ, ਅਤੇ ਕੋਈ ੮੫ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਪ ਕੇ ਕਲਹ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਖਡੂਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਸੈਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਜੇ ਮਿਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਪਰ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।”

ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ “ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼” ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਸਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਜਾ ਫਸੇ। ਜੀ.ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

- (੧) ਕਲਹ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰੋਂ ਖਡੂਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।
- (੨) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ। ਜੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਅੱਪੜਦੀਆਂ। ਪਰ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
- (੩) ਉਹ ਸੈਂਚੀਆਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੈਂਚੀਆਂ ਭੀ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਥਾਂ ਉਕਾਈ ਖਾਧੀ ਹੈ।

ਕਲਹ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਾਸੇ-ਹੀਣੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੁਰਕ ਹਾਕਮਾਂ, ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਰੋਕਿਆ, ਤੇ ਵੰਗਾਰ-ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਆਖਿਆ:

ਮਾਣਸਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ। ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ।

ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ। ਓਨ੍ਹਾ ਭਿ ਆਵਹਿ ਓਹੀ ਸਾਦ।

.....

ਸਰਮ ਪਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ। ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ।

ਸੁੱਤੇ ਤੇ ਲੜਾਕੇ ਹੋਏ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਕਲਹ ਮਿਟਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਕਲਹ ਵਧਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾ-ਨਸ਼ੀਨਾਂ ਨੇ ਅਗਾਂਹ ਇਸੇ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਤੇ ਕੀਤਾ। ਸੋ, ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਣ ਲਈ ਹੀ ਪਰਚਾਰ-ਕੇਂਦਰ ਵਧਾਏ ਸਨ, ਕਲਹ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੈਂਚੀਆਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ? ਭਲਾ, ਜੇ ਉਹ ਸੈਂਚੀਆਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਮਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹਿਦਾਇਤ ਕਿਉਂ ਕਰਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨਾ ਦੁਰਲੱਭ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਦਰਿਆ-ਬੁਰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਏ? ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਬਿਰਧ ਉਮਰੇ ਅੱਖੇ ਹੋ-ਹੋ ਕੇ ਬਾਰਨ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਾਰਨ ਉਚੇਚੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਸ ਕੀਮਤੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਬੀੜ' ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਆਪ ਚੱਲ ਕੇ ਗਏ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਲੁਕੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ?

ਸੋ, ਨਾ ਉਹ ਸੈਂਚੀਆਂ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਦਰਿਆ-ਬੁਰਦ ਹੋਈਆਂ।

ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ" ਹੈ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭੀ ਕਈ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਾਖੀ ਨੰ. ੫੬ ਅਤੇ ੫੭ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

੫੬. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ

ਤਬ ਬਾਬਾ ਜੀ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਇਆ । ਤਦਹੁ ਪੈਸੇ ਪੰਜਿ ਬਾਬੇ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਕੈ ਆਰੈ ਰਖਿ
ਕੈ ਪੈਰੀ ਪਇਆ । ਤਦਹੁ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚਿ ਖਬਰਿ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਸਰਬਤ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚਿ ਖਬਰਿ ਹੋਈ । ਤਬ ਜੇ ਗੁਰੂ
ਬਾਬਾ ਚਲਾਣੈ ਦੇ ਘਰਿ ਹੈ । ਤਦਹੁ ਸੰਗਤੀ ਦਰਸਨਿ ਆਈਆਂ । ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਭਿ ਆਏ ।.....

੫੭. ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣਾ

ਤਦਹੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਸਰੀਹ ਤਲੈ ਜਾਇ ਬੈਠਾ । ਸਰੀਹੁ ਸੁਕਾ ਖੜਾ ਥਾ, ਸੋ ਹਰਿਆ ਹੋਆ । ਪਾਤ ਫੁੱਲ
ਪਏ । ਤਬ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਪੈਰੀ ਪਇਆ । ਤਬ ਮਾਤਾ ਜੀ ਬੈਰਾਗੁ ਲਗੀ ਕਰਣਿ ।.....ਤਬ ਸੰਗਤਿ ਲਗੀ
ਸਬਦਿ ਗਾਵਣਿ ਅਲਾਹਣੀਆ । ਤਬ ਬਾਬਾ ਬਿਸਮਾਦ ਦੇ ਘਰਿ ਆਇਆ । ਤਿਤੁ ਮਹਲਿ ਹੁਕਮੁ ਹੋਇਆ,
ਰਾਗੁ ਤੁਖਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ ਬਾਰਹਮਾਹਾ, ਰਾਤਿ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੋਆ, ਚਲਾਣੈ ਕੈ ਵਖਤਿ :

ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਬਾਰਹਮਾਹਾ

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ।

ਤੂ ਸੁਣਿ ਕਿਰਤ ਕਰੀਮਾ ਪੁਰਬਿ ਕਮਾਇਆ ।

ਨਾਨਕ ਅਹਿਨਿਸਿ ਰਾਵੈ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਹਰਿ ਵਰੁ ਥਿਰੁ ਸੋਹਾਗੇ । ੧੭ । ੧ ।

ਤਿਤੁ ਮਹਲਿ ਜੋ ਸਬਦੁ ਹੋਆ, ਸੋ ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੋਗ ਮਿਲੀ ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ “ਪੋਥੀ” ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ
(ਚੂੰਕਿ ਇਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ) ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ
ਸਾਖੀ’ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਤਦਹੁ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਆਖਿਆ “ਅਸਾਡਾ ਕਿਆ ਹਵਾਲ ਹੋਵੈਗਾ ?” ਤਬ ਗੁਰੂ ਬੋਲਿਆ ਬਚਨੁ, ਆਖਿਆ ਜੋ
“ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਕਿਆ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕਮੀ ਨਾਹੀ, ਰੋਟੀਆਂ ਕਪੜੇ ਬਹੁਤੁ ਹੋਵਨਿਗੇ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਗੁਰੂ
ਜਪਹੁਗੇ ਤਾਂ ਜਨਮੁ ਸਵਰੇਗਾ ।”

ਇਹਨਾਂ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਅਸਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ :

(੧) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ
ਸਨ ।

(੨) ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ
ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਪਰਖ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਸੌਟੀ ਵਰਤਣੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸਾਰੇ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪੋ
ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ । ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ
ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਿੱਸੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਨਤੀਜਾ ਇਹੀ ਨਿਕਲਣਾ
ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਤਕ ਅੱਪੜਦੀ
ਰਹੀ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ੬੩ ਸਲੋਕ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਂਝ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਥੋੜੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਸਾਡੇ ਇਹ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਭੀ ਵਿਚਾਰਨ-ਜੋਗ ਹਨ।

(ੳ) ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਬਦ’ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ‘ਸੁਰਤਿ’² ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੀ ਜੀਵਨ-ਪੰਥ ਵਿਚ ‘ਸਬਦ’ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ :

(੧) ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੀ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ :

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘੁ ਰੋਗੁ ਹੈ, ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ।

ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ, ਤਾ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਮਾਹਿ। ੨। ੭।

—ਮ: ੨, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੨) ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦੱਸਣ ਲੱਗੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਹਿਦਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਜਾਏ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਕਰੇ-ਸੁਣੇ, ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰੱਖੇ ਜੋ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ :

ਚਉਥੈ ਪਹਰ ਸਬਾਹ ਕੈ, ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ।

ਤਿਨਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੇਸਤੀ, ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਸਚਾ ਨਾਉ।.....

ਸਤੀ ਪਹਰੀ ਸਤੁ ਭਲਾ, ਬਹੀਐ ਪੜਿਆ ਪਾਸਿ।

ਓਥੈ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੀਐ, ਕੂੜੈ ਘਟੈ ਰਾਸਿ। ੧। ੧੮।

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

(੩) ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਲਗਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰ-ਸਬਦ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਮਨ ਹਠਿ ਤਰਫ ਨ ਜਿਪਈ, ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਘਾਲੇ।

ਤਰਫ ਜਿਣੈ ਸਤਿ ਭਾਉ ਦੇ, ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੇ। ੪। ੭।

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ

(੪) ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ‘ਰਤਨਾ ਦੀ ਗੁਥਲੀ’ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਰਤਨਾ ਕੇਰੀ ਗੁਥਲੀ, ਰਤਨੀ ਖੋਲੀ ਆਇ।

ਵਖਰ ਤੈ ਵਣਜਾਰਿਆ, ਦੁਹਾ ਰਹੀ ਸਮਾਇ। ੨। ੧੫।

—ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮ: ੩

(੫) ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਮੂਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ :

2. “ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ, ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ” — ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ਬੇਦੀ ਆਣੀ, ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ।.....
 ਉਤਮ ਮਧਿਮ ਜਾਂਤੀ ਜਿਨਸੀ, ਭਰਮਿ ਭਵੈ ਸੰਸਾਰੁ ।
 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਤਤੁ ਵਖਾਣੀ, ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵਿਚਿ ਆਈ ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤੀ, ਸੁਰੰਤੀ ਕਰਮਿ ਧਿਆਈ । ੧ । ੧੬ ।

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ

ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ ਹੀ ਨਾ । ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਨ ਲਈ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸਦਵਾਇਆ, ਤੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਇਆ । ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਦਰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜੀਵਨ-ਸਾਖੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਈ ਪੈੜੇ ਆਦਿਕ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਤਨੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਕਰਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੋਹਣੇ ਮੁਖੜੇ ਤੋਂ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ।

(ਅ) ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪਿੰਡ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰੇ ੧੮ ਸਾਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਧਰਮਸਾਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੇਵੇ ਵੇਲੇ ਸਤਸੰਗ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਇਹ ਗੀਤ ਇਸ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਚਲਾਈ, ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਭੀ ਦੇਵੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ ਸੀ । ਬਾਬਾ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਭੀ ੭ ਸਾਲ ਉਸ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਦੇ ਰਹੇ । ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਸਤਸੰਗ ੧੮ ਸਾਲ ਜ਼ਬਾਨੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ? ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਇਤਨਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਸੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸੱਤਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਹੀ ਕਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ।

(ੳ) ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੫੬੬ (ਸੰਨ ੧੫੩੬) ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੬੦੬ (ਸੰਨ ੧੫੭੬) ਤਕ ੧੩ ਸਾਲ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਬਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਸਿਰਫ ੬੩ ਸਲੋਕ ਹਨ । ਕੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ੧੩ ਸਾਲ ਇਹਨਾਂ ੬੩ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਦੇਵੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਤਸੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ? ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਇਤਨੀ ਥੋੜੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਦੂਜੇ, ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ—ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ, ਜਨੇਊ, ਸੂਤਕ, ਮ੍ਰਿਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਆਦਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡ, ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਹ, ਜੋਗ-ਮਤ ਦੇ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਕਈ ਗੁੰਝਲਾਂ—ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਜੇ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਕੋਮਲ ਬੂਟਾ ਸੀ । ਇਸ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਔਕੜਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਸਿੱਧੀ ਸਾਫ਼ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਔਕੜਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ।

ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ-ਜੋਗ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਭੀ ਹੈ ਸੁਆਦਲੀ ।

ਹਰੇਕ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਬੰਦਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਰਹੀਏ ਤਾਂ, ਇਕ ਤਾਂ, ਉਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲ ਨਿੱਤ ਦੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ, ਉਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਤੁਕਾਂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ। ਗਿਣਤੀ ਥੋੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲ ਸਕਣਗੇ। ਪਰ ਇਤਨੇ ਨਾਲ ਭੀ ਇਹ ਸੱਚਾਈ ਦਿੱਸ ਪਏਗੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ :

(੧) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ :

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ, ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ। ੧।

- ਜਪੁ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ :

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ, ਗਲੀ ਭੁਖ ਨ ਜਾਇ।

ਨਾਨਕ ਭੁਖਾ ਤਾ ਰਜੈ, ਜੇ ਗੁਣ ਕਹਿ ਗੁਣੀ ਸਮਾਇ। ੨। ੧੯।

-ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

(੨) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ :

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ, ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ।

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ, ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ।

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ, ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ। ੪।

-ਜਪੁ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ :

ਦੁਹਾ ਸਿਰਿਆ ਆਪੇ ਖਸਮੁ, ਵੇਖੈ ਕਰਿ ਵਿਉਪਾਇ।

ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ, ਸਭ ਕਿਛੁ ਤਿਸੈ ਰਜਾਇ। ੧। ੨੨।

-ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

(੩) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ :

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ, ਜੇ ਚਲੈ ਖਸਮੈ ਭਾਇ।

ਹੁਮਤਿ ਤਿਸ ਨੋ ਅਗਲੀ ਓਹੁ ਵਜਹੁ ਭਿ ਦੂਣਾ ਖਾਇ। ੨੨।

-ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ :

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ, ਨਾਲੇ ਗਾਰਬੁ ਵਾਦੁ।

ਗਲਾ ਕਰੇ ਘਣੇਰੀਆ, ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦੁ। ੩। ੨੨।

-ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਨੋਟ : ਇਹ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਤਸੱਲੀ-ਜੋਗ ਨਾ ਹੋਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਪੁ ਜੀ ਅਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸਾਂਝ ਲੱਭੀਏ :

(੪) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ :

ਸਬਾਹੀ ਸਾਲਾਹ, ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ਇਕ ਮਨਿ।

ਸੇਈ ਪੂਰੇ ਸਾਹ, ਵਖਤੈ ਉਪਰਿ ਲੜਿ ਮੁਏ।.....

ਸਭੇ ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਸਭਿ, ਜੇ ਅਠੀ ਭਉ ਹੋਇ। ੧। ੧੭।

-ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ :

ਸੇਈ ਪੂਰੇ ਸਾਹ, ਜਿਨੀ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ।

ਅਠੀ ਵੇਪਰਵਾਹ, ਰਹਨਿ ਇਕਤੈ ਰੰਗਿ । ੨ । ੧੭ ।

ਚਉਥੈ ਪਹਰਿ ਸਬਾਹ ਕੈ, ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ । ੧ । ੧੮ ।

-ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

(੫) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ :

ਪਹਿਲ ਬਸਤੈ ਆਗਮਨਿ, ਪਹਿਲਾ ਮਉਲਿਓ ਸੋਇ ।

ਜਿਤੁ ਮਉਲਿਐ ਸਭ ਮਉਲੀਐ, ਤਿਸਹਿ ਨ ਮਉਲਿਹੁ ਕੋਇ । ੧ । ੧੯ ।

-ਸੂਹੀ ਵਾਰ ਮ: ੩

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ :

ਪਹਿਲ ਬਸਤੈ ਆਗਮਨਿ, ਤਿਸ ਕਾ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ।

ਨਾਨਕ ਸੋ ਸਾਲਾਹੀਐ, ਜਿ ਸਭਸੈ ਦੇ ਆਧਾਰੁ । ੨ । ੧੯ ।

-ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩

ਨੋਟ : ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਲੋਕ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੧੯ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਲਿਖੇ ਪਏ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ 'ਵਾਰ' ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਵਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ । ਸੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਸਲੋਕ ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਤਦੋਂ ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਤੇ ਉਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

(੬) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ :

ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਤਿਨਿ ਦੇਖਿਆ, ਕਿਆ ਕਹੀਐ ਰੇ ਭਾਈ ।

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਕਰੇ ਆਪਿ, ਜਿਨਿ ਵਾੜੀ ਹੈ ਲਾਈ । ੧ । ੧ ।

-ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ :

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਕਰੇ ਆਪਿ, ਆਪੇ ਆਣੈ ਰਾਸਿ । ੧ । ੨੦ ।

-ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩

4

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ

ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਨਿੱਗਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਿਰਨੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕੇ ।

ਰਾਗ ਸਾਂਝੇ ਵਰਤੇ ਗਏ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ੧੯ ਰਾਗ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਹਨ :

ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ।

ਇਹਨਾਂ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿਲੰਗ ਤੇ ਤੁਖਾਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੋਈ ਇਕ ਭੀ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ । ਇਹ ਅਨੋਖੀ ਸਾਂਝ ਤਦੋਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ੧੭ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ । ਐਵੇਂ ਸਬੱਬ ਨਾਲ

ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਰਤੇ ਰਾਗ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾ ਗਏ ।

ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਵਿਖਾਵਾਂਗੇ ।

(੧) ਸਿਰੀ ਰਾਗ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੩੩ ਸ਼ਬਦ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ 'ਰਹਾਉ' ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੇਖੋ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ੧੦ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ :

(੧) ਮਨ ਰੇ.....	੫ ਸ਼ਬਦ
(੨) ਭਾਈ ਰੇ.....	੩ ਸ਼ਬਦ
(੩) ਮੇਰੇ ਮਨ.....	੧ ਸ਼ਬਦ
(੪) ਮੁੰਧੋ.....	੧ ਸ਼ਬਦ

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੇਖੋ । ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ੩੧ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੮ ਸ਼ਬਦ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਰਹਾਉ' ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤੇ ਲਫਜ਼ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

(੧) ਮਨ ਰੇ.....	੫ ਸ਼ਬਦ
(੨) ਮੇਰੇ ਮਨ.....ਜਾਂ, ਮਨ ਮੇਰੇ.....	੧੨ ਸ਼ਬਦ
(੩) ਭਾਈ ਰੇ.....	੯ ਸ਼ਬਦ
(੪) ਮੁੰਧੋ.....	੨ ਸ਼ਬਦ

ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ । ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ :

ਮ: ੧ :

- (੧) ਕੋਟਿ ਕੋਟੀ ਮੇਰੀ ਆਰਜਾ, ਪਵਣੁ ਪੀਅਣੁ ਅਪਿਆਉ ।
- (੨) ਮੋਤੀ ਤ ਮੰਦਰ ਉਸਰਹਿ, ਰਤਨੀ ਤ ਹੋਹਿ ਜੜਾਉ ।
- (੩) ਆਪੇ ਰਸੀਆ ਆਪਿ ਰਸੁ ਆਪੇ ਰਾਵਣਹਾਰੁ ।
- (੪) ਅਮਲੁ ਗਲੇਲਾ ਕੂੜ ਕਾ, ਦਿਤਾ ਦੇਵਣਹਾਰਿ ।

ਮ: ੩ :

- (੧) ਹਉ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੀ ਆਪਣਾ, ਇਕ ਮਨਿ ਇਕ ਚਿਤਿ ਭਾਇ ।
- (੨) ਜਿਸ ਹੀ ਕੀ ਸਿਰ ਕਾਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਹੀ ਕਾ ਸਭੁ ਕੋਇ ।
- (੩) ਜਿਨੀ ਸੁਣਿ ਕੈ ਮੰਨਿਆ, ਤਿਨਾ ਨਿਜ ਘਰੁ ਵਾਸੁ ।
- (੪) ਸੁਖ ਸਾਗਰੁ ਹਰਿਨਾਮੁ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ।

ਨੋਟ : ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸਾਂਝ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ੬ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ 'ਰਹਾਉ' ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਲਫਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਭੀ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ, ਜੈਸੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਉਪਰ-ਲਿਖੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ੧੭ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹਨ। ੧੭ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ੧੬ ਦੇ ਤਿ-ਤੁਕੇ ਬੰਦ ਹਨ, ਅਤੇ ੧ ਦੇ ਦੁ-ਤੁਕੇ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੮ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਕਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ। ੬ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੇ ਤਿ-ਤੁਕੇ ਬੰਦ ਹਨ, ਅਤੇ ੨ ਦੇ ਦੁ-ਤੁਕੇ।

ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀ 'ਰਹਾਉ' ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਅਤੇ 'ਮਨ ਰੇ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਲਫਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਵਾਲੀ ਸਾਂਝ ਸਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੨੬ ਸ਼ਬਦ-ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੀ ੨੫ ਸ਼ਬਦ-ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ।

੧੭ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ੬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੮ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ। ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਰਲਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਉਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :

ਮਹਲਾ ੧

੬ ਵਾਰੀ

ਮਹਲਾ ੩

੧੧ ਵਾਰੀ

ਸਿਰਫ ਇਤਨੀ ਸਾਂਝ ਹੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

(ੲ) ਪਹਰੇ : ਇਸ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੈ। ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਮਜ਼ਮੂਨ ਰਲਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਸਿਰ-ਲੇਖ ਭੀ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਭੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵੇਖ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ। ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਹਰਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਕ ਬੰਦ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਪਹਰੈ ਮਹਲਾ ੧

ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ, ਹੁਕਮਿ ਪਇਆ ਗਰਭਾਸਿ।

ਉਰਧ ਤਪੁ ਅੰਤਰਿ ਕਰੇ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ, ਖਸਮ ਸੇਤੀ ਅਰਦਾਸਿ।

ਖਸਮ ਸੇਤੀ ਅਰਦਾਸਿ ਵਖਾਣੈ, ਉਰਧ ਧਿਆਨਿ ਲਿਵ ਲਾਗਾ।

ਨਾਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ ਕਲਿ ਭੀਤਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ ਜਾਸੀ ਨਾਗਾ।

ਜੈਸੀ ਕਲਮ ਵੁੜੀ ਹੈ ਮਸਤਕਿ, ਤੈਸੀ ਜੀਅੜੇ ਪਾਸਿ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ, ਹੁਕਮਿ ਪਇਆ ਗਰਭਾਸਿ। ੧।

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੪

ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ, ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਉਦਰ ਮੰਝਾਰਿ।

ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ ਹਰਿ ਉਚਰੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ, ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਰਿ।

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪੇ ਆਰਾਧੇ, ਵਿਚ ਅਗਨੀ ਹਰਿ ਜਪਿ ਜੀਵਿਆ।

ਬਾਹਰਿ ਜਨਮੁ ਭਇਆ ਮੁਖਿ ਲਾਗਾ, ਸਰਸੇ ਪਿਤਾ ਮਾਤ ਬੀਵਿਆ।

3. 'ਰਹਾਉ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤੁਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਭਾਈ ਰੇ' ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਜਿਸ ਕੀ ਵਸਤੁ ਤਿਸੁ ਚੇਤਹੁ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਕਰਿ ਹਿਰਦੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੀਚਾਰਿ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ, ਹਰਿ ਜਪੀਐ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ । ੧ ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋਗੇ, ਬੜੀ ਦਿਲ-ਚਸਪ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਮਿਲੇਗੀ । ਤੇ, ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣ ਗਈ ।

(੨) ਰਾਗ ਮਾਝ

ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਮਾਝ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਰਤਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ । ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸਭ ਦੀਆਂ ਦੋਹਰੇ ਵਾਂਗ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹਨ । ਪਰ ਮਾਝ ਵਿਚ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਹੈ । ਹਰੇਕ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਚੌਪਈ ਵਰਗੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਲੰਮੀ ਹੈ । ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਲਫਜ਼ ਵੀ ਰਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ । ਆਵਣਿਆ, ਬਖਸਾਵਣਿਆ ਆਦਿਕ ਲਫਜ਼ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਹਨ । ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਹੈ :

ਮ: ੧	-	੧
ਮ: ੩	-	੩੨
ਮ: ੪	-	੧
ਮ: ੫	-	੪

ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਾਂਝ ਭੀ ਸਾਡੇ ਇਸੇ ਯਕੀਨ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਗਈ । ਵੰਨਗੀ ਵਾਸਤੇ ਹਰੇਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਬੰਦ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

- ਮ: ੧ — ਸਬਦਿ ਰੰਗਾਏ ਹੁਕਮਿ ਸਬਾਏ ।
ਸਚੀ ਦਰਗਹ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਏ ।
ਸਚੇ ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਸਚੇ ਮਨੁ ਪਤਿਆਵਣਿਆ । ੧ ।
- ਮ: ੩ — ਕਰਮੁ ਹੋਵੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਏ ।
ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਚਿਤੁ ਲਾਏ ।
ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਮਾਇਆ ਮੇਹੁ ਚੁਕਾਵਣਿਆ । ੧ ।
- ਮ: ੪ — ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਅਪਰੰਪਰੁ ਆਪੇ ।
ਆਪੇ ਥਾਪੇ ਥਾਪਿ ਉਥਾਪੇ ।
ਸਭ ਮਹਿ ਵਰਤੈ ਏਕੋ ਸੋਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੋਭਾ ਪਾਵਣਿਆ । ੧ ।
- ਮ: ੫ — ਅੰਤਰਿ ਅਲਖੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ।
ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਲੈ ਗੁਝਾ ਰਖਿਆ ।
ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਸਭ ਤੇ ਊਚਾ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਲਖਾਵਣਿਆ । ੧ ।

(੩) ਰਾਗ ਗਉੜੀ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗਉੜੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ—ਗੁਆਰੇਰੀ, ਦਖਣੀ, ਚੇਤੀ, ਬੈਰਾਗਣਿ, ਪੂਰਬੀ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਅਤੇ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ ।

ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖੋ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹਨ, ਚੌਪਈ ਵਰਗੀਆਂ।
ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੧—

ਭਉ ਮੁਚੁ ਭਾਰਾ ਵਡਾ ਤੋਲੁ ।
ਡਰਿ ਘਰੁ ਘਰਿ ਡਰੁ ਡਰਿ ਡਰ ਜਾਇ ।
ਮਾਤਾ ਮਤਿ ਪਿਤਾ ਸੰਤੋਖੁ ।
ਪਉਣੈ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਕਾ ਮੇਲੁ ।

ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੩—

ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਹਰਿ ਮੇਲਾ ਹੋਈ ।
ਗੁਰ ਤੇ ਗਿਆਨੁ ਪਾਏ ਜਨੁ ਕੋਇ ।
ਸੁ ਥਾਉ ਸਚੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਇ ।
ਗਾਵਤ ਰਹੈ ਜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵੈ ।
ਮਨੁ ਮਾਰੇ ਧਾਤੁ ਮਰਿ ਜਾਇ ।
ਸਚਾ ਅਮਰੁ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ।

ਗੁਆਰੇਰੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ੧੪ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ।

ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਤੁਕਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਦੋਹਰੇ ਵਰਗੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

- (੧) ਰੈਣਿ ਗਵਾਈ ਸੋਇ ਕੈ, ਦਿਵਸੁ ਗਵਾਇਆ ਖਾਇ ।
- (੨) ਹਰਲੀ ਹੋਵਾ ਬਨਿ ਬਸਾ, ਕੰਦ ਮੂਲ ਚੁਣਿ ਖਾਉ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੈਰਾਗਣਿ ਵਿਚ ੪ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਚਹੁਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਕਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

- (੧) ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਤਤ ਸਿਉ ਮਿਲਿਆ ਪੁਨਰਪਿ ਜਨ ਨ ਆਹੀ ।
- (੨) ਪੋਈਅੜੈ ਦਿਨ ਚਾਰਿ ਹੈ, ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਿਖਿਆ ਪਾਇ ।
- (੩) ਸਭੁ ਜਗੁ ਕਾਲੈ ਵਸਿ ਹੈ, ਬਾਧਾ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ।
- (੪) ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਗਿਆਨੁ ਪਾਇਆ, ਹਰਿ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰਾ ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਆਰੇਰੀ ਅਤੇ ਬੈਰਾਗਣਿ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੁਆਰੇਰੀ ਵਿਚ ੧੬ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਕਾਂ ਸਭ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੮ ਹਨ, ਤੁਕਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀ ਛੋਟੀਆਂ। ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਆਦਲੀ ਸਾਂਝ ਭੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ੧੬ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਚੌ-ਤੁਕੇ ਬੰਦ ੨, ਤਿ-ਤੁਕੇ ੯, ਦੁ-ਤੁਕੇ ੫ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਚੌ-ਤੁਕੇ ੧ ਤਿ-ਤੁਕੇ ੬, ਦੁ-ਤੁਕੇ ੧ ਲਿਖੇ ਹਨ।

ਬੈਰਾਗਣਿ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ੨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਭ ਦੇ ਬੰਦ ਦੁ-ਤੁਕੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਦੁ-ਤੁਕੇ ਬੰਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੇ ਹਨ।

(ੳ) ਛੰਤ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗਉੜੀ ਦੀ 'ਪੂਰਬੀ' ਕਿਸਮ ਵਿਚ ਛੰਤ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ 'ਪੂਰਬੀ' ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਵੇਖੋ। ਸਾਫ਼ ਪਿਆ ਦਿੱਸੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਛੰਤ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ :

- (੧) ਮੁੰਧ ਰੈਣਿ ਦੁਹੇਲੜੀਆ ਜੀਉ, ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ।
- (੨) ਮੁੰਧ ਨਿਮਾਨੜੀਆ ਜੀਉ ਬਿਨੁ ਧਨੀ ਪਿਆਰੇ।
- (੩) ਸੁਣਿ ਨਾਹ ਪ੍ਰਭੁ ਜੀਉ, ਏਕਲੜੀ ਬਨ ਮਾਹੇ।

ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ :

- (੧) ਧਨ ਰੈਣਿ ਸੁਹੇਲੜੀਏ ਜੀਉ, ਹਰਿ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਏ।
- (੨) ਮਿਲੁ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮਾ ਜੀਉ, ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਖਰੀ ਨਿਮਾਣੀ।
- (੩) ਧਨ ਏਕਲੜੀ ਜੀਉ, ਬਿਨੁ ਨਾਹ ਪਿਆਰੇ।

ਅਸਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵੰਨਗੀ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਛੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ। ਵੇਖੋ, ਕਿਤਨੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਤੇ ਬਿਰਹੇ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਦੀ! ਕੀ ਅਜੇ ਭੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ?

(ੳ) ਆਸਾ

(ੳ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਘਰੁ ੨, ੩ ਅਤੇ ੮ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਘਰੁ ੩' ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਖਾਸ ਉਚੇਚੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜੋ ਬਾਬਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸੈਦਪੁਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸਧਾਰਨ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਘਰੁ ੨ ਅਤੇ ੮ ਵਿਚ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਭੀ ਘਰੁ ੨ ਅਤੇ ੮ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ਪਰ 'ਘਰੁ ੮' ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਅਨੋਖੀ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਜੋ ਬਦੇ-ਬਦੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਅਪਣਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਇਹ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਂਝ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਘਰੁ ੮' ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਆਸਾ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਆਸਾ ਤੇ ਕਾਫੀ ਦੇ ਰਾਗ ਇਕੱਠੇ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਉਹੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ। 'ਘਰ' ਤੇ 'ਰਾਗ' ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਾਂਝੇ ਹਨ।

(ਅ) ਪਟੀ : ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਉਚੇਚੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ 'ਪਟੀ'। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸੇ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਇਸੇ ਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਪਟੀਆਂ' ਦੇ 'ਰਹਾਉ' ਦੇ ਬੰਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਿਆ ਦਿੱਸੇਗਾ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਪੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਜੋ ਤਾਹੀਏਂ ਬਣ ਸਕੀ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ 'ਪੱਟੀ' ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ :

ਮਹਲਾ ੧ — ਮਨ ਕਾਹੇ ਭੂਲੇ ਮੂੜ ਮਨਾ।

ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਰਾ ਤਉ ਪੜਿਆ। ਰਹਾਉ।

ਮਹਲਾ ੩ — ਮਨ ਐਸਾ ਲੇਖਾ ਤੂੰ ਕੀ ਪੜਿਆ।

ਲੇਖਾ ਦੇਣਾ ਤੇਰੇ ਸਿਰਿ ਰਹਿਆ। ਰਹਾਉ।

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ 'ਮਨ' ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਲਫਜ਼ 'ਪੜਿਆ'

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ 'ਲੇਖਾ' ਭੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਜਤਲਾਇਆ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ।

(ੲ) ਛੰਤ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਛੰਤ 'ਘਰੂ ੧, ੨ ਅਤੇ ੩' ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਘਰੂ ੧ ਅਤੇ ੩ ਵਿਚ। ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ 'ਘਰੂ ੧' ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਰਲਾ ਕੇ ਵੇਖੋ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਾਂਝ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਘਰੂ ੧' ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਭੁਕਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ, 'ਘਰੂ ੨' ਦੇ ਛੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮ: ੧ — (੧) ਮੁੰਧ ਜੋਬਨ ਬਾਲੜੀਏ, ਮੇਰਾ ਪਿਰੁ ਰਲੀਆਲਾ ਰਾਮ।

(੨) ਮੁੰਧ ਸਹਜਿ ਸਲੋਨੜੀਏ, ਇਕ ਪ੍ਰੇਮ ਬਿਨੰਤੀ ਰਾਮ।

(੩) ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਹੋ, ਮੇਰਾ ਪਿਰੁ ਵਣਜਾਰਾ ਰਾਮ।

ਮ: ੩ — (੧) ਪਿਰੁ ਸੰਗਿ ਕਾਮਣਿ ਜਾਣਿਆ, ਗੁਰਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਈ ਰਾਮ।

(੨) ਸਾਧਨ ਮਨਿ ਅਨਦੁ ਭਇਆ, ਹਰਿ ਜੀਉ ਮੇਲਿ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ।

ਹੁਣ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵੇਖੋ:

ਮਹਲਾ ੧ :

ਹਮ ਘਰਿ ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲੜਾ, ਪ੍ਰਭ ਆਇਅੜੇ ਮੀਤਾ ਰਾਮ।

ਧਨ ਪਿਰਹਿ ਮੇਲਾ ਹੋਇ ਸੁਆਮੀ, ਆਪ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ।

ਸੇਜਾ ਸੁਹਾਵੀ ਸੰਗਿ ਪਿਰ ਕੈ, ਸਾਤਸਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੇ।

ਮਹਲਾ ੩ :

ਹਮ ਘਰੇ ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲਾ, ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਇਆ ਰਾਮ।

ਧਨ ਪਿਰ ਮੇਲੁ ਭਇਆ, ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਿ ਮਿਲਾਇਆ ਰਾਮ।

ਸੇਜ ਸੁਹਾਵੀ ਜਾ ਪਿਰਿ ਰਾਵੀ, ਮਿਲਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਅਵਗਣ ਨਸੇ।

ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਾਂਝੇ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਖਿਆਲ ਆਪ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨੋਟ: ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਲੰਘਦਿਆਂ-ਲੰਘਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਵਲ ਭੀ ਧਿਆਨ ਮਾਰ ਲਵੋ।

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧ :

ਅਨਹਦੇ ਅਨਹਦੁ ਵਾਜੈ, ਰੁਣਝੁਣਕਾਰੇ ਰਾਮ।

ਮੇਰਾ ਮਨੋ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ, ਲਾਲ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਅਨਹਦੇ ਅਨਹਦੁ, ਮੇਰਾ ਮਨੋ, ਮੇਰਾ ਮਨੁ।

ਆਸਾ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੧ :

ਜੀਵਨੋ ਮੈ ਜੀਵਨੁ ਪਾਇਆ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਏ ਰਾਮ।

ਹਰਿ ਨਾਮੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੇਵੈ, ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਾਨਿ ਵਸਾਏ ਰਾਮ।

ਇਹ ਭੀ ਇਕੋ ਲਫਜ਼ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ; ਜੀਵਨੋ, ਜੀਵਨੁ; ਹਰਿ ਨਾਮੇ, ਹਰਿ ਨਾਮੁ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ:

ਮ: ੧ — ਮੇਰੇ ਜੀਅੜਿਆ ਪਰਦੇਸੀਆਂ, ਕਿਤੁ ਪਵਹਿ ਜੰਜਾਲੇ ਰਾਮ।

ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫ — ਮੇਰੇ ਮਨ ਪਰਦੇਸੀ ਵੇ ਪਿਆਰੇ, ਆਉ ਘਰੇ ।

ਅਸਾਂ ਵੰਨਗੀ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪ ਭੀ ਬਥੇਰੀ ਸਾਂਝ ਲੱਭ ਲਵੇਗੇ ।

ਦੋਹਰੇ ਲਫਜ਼ ਵਰਤਣ ਦੀ ਸਾਂਝ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਫਾ ੪੫੨.

(੫) ਗੁਜਰੀ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ੨ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ‘ਘਰੁ ੧’ ਵਰਤਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਸਲੋਕ ਤੇ ਦੋਹਰੇ ਵਾਂਗ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ‘ਘਰੁ ੧’ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ‘ਚਉਪਦੇ’ (ਚਾਰ ਬੰਦਾਂ ਵਾਲੇ) ਹਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ੭ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ੫ ‘ਚਉਪਦੇ’ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੇ ੨ ਪੰਚਪਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਠਾਕੁਰ-ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ —

ਪੂਜਾ ਕੀਚੈ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪੂਜ ਨ ਹੋਇ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਸੇਵਾ-ਪੂਜਾ ਵਲੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਹਰਿ ਕੀ ਤੁਮ ਸੇਵਾ ਕਰਹੁ

ਦੂਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਹੁ ਨ ਕੋਇ ਜੀ ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ‘ਘਰੁ ੧’ ਵਿਚ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਕੋ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ‘ਘਰੁ ੧’ ਵਿਚ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਭੀ ਹੈ ਜੋ ‘ਘਰੁ ੪’ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਚੇਚੀ ਹੈ ਤੇ ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚੱਲ ਕੇ ਦਿਆਂਗੇ ।

(੬) ਵਡਹੰਸ

(ੳ) ਅਲਾਹਣੀਆਂ : ਸ਼ਬਦ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਤੇ ਛੰਤਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ “ਅਲਾਹਣੀਆ” ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ੪ ਸ਼ਬਦ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੋ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅਸਾਰਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਲੰਮਾਈ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ, ਤੁਕਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ :

ਮਹਲਾ ੧ :

ਸਚੁ ਸਿਰੰਦਾ ਸਚਾ ਜਾਣੀਐ, ਸਚੜਾ ਪਰਵਰਦਗਾਰੋ ।

ਸਚੜਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੁ ਤੂ ਸਚੜਾ ਦੇਹਿ ਪਿਆਰੋ ।

ਜਾਨੀ ਵਿਛੁਨੜੇ ਮੇਰਾ ਮਰਣੁ ਭਇਆ, ਪ੍ਰਿਥਾ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰੋ ।

ਜੰਮਣੁ ਮਰਣੁ ਵਡਾ ਵੇਛੋੜਾ, ਬਿਨਸੇ ਜਗੁ ਸਬਾਏ ।

ਮਹਲਾ ੩ :

ਸਚੜਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣੀਐ, ਆਪੇ ਲਏ ਮਿਲਾਏ ।

[illegible]

: ୧୫୭୫

1. 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651 2652 2653 2654 2655 2656 2657 2658 2659 2660 2661 2662 2663 2664 2665 2666 2667 2668 2669 2670 2671 2672 2673 2674 2675 2676 2677 2678 2679 2680 2681 2682 2683 2684 2685 2686 2687 2688 2689 2690 2691 2692 2693 2694 2695 2696 2697 2698 2699 2700 2701 2702 2703 2704 2705 2706 2707 2708 2709 2710 2711 2712 2713 2714 2715 2716 2717 2718 2719 2720 2721 2722 2723 2724 2725 2726 2727 2728 2729 2730 2731 2732 2733 2734 2735 2736 2737 2738 2739 2740 2741 2742 2743 2744 2745 2746 2747 2748 2749 2750 2751 2752 2753 2754 2755 2756 2757 2758 2759 2760 2761 2762 2763 2764 2765 2766 2767 2768 2769 2770 2771 2772 2773 2774 2775 2776 2777 2778 2779 2780 2781 2782 2783 2784 2785 2786 2787 2788 2789 2790 2791 2792 2793 2794 2795 2796 2797 2798 2799 2800 2801 2802 2803 2804 2805 2806 280

: ኔ.ጊደዝ

• ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਖੁਸ਼ੀ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਖ ਦੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ

h	உஃ-ஹ
b	பஃ-பு
z	உஃ-ஜ

[illegible]

၁	၉၆-၆
၆	၁၀၆-၅၁
၇	၉၆-၄

ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ ਭੈਰਵੀ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਆਦਿ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ।

.....। ਪ੍ਰਤਿਪੱਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਪੁਰਸ਼, ਪ੍ਰਤਿਪੱਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਪੁਰਸ਼ ਪੁਰਸ਼

ਦੇਸ਼: ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਾਂਤ: ਪੰਜਾਬ

ਭਾਗ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਤਰੀ । ਧਰਮ ਭਾਗ, ੬ ਵੀਂ, ਭਾਗ । ਧਰਮ ਭਾਗ ੮੬ ਹਰਿਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਧਵਮਾ ਹੀਰੀ

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ । ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਸੀਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਫਿ ਮਾਓਤੀ ਮਾਓਤੀ ਦੁਖ ਦੁਖ । ਫਿ ਮਾਓਤੀ, ਫਿ ਮਾਓਤੀ, ਫਿ ਮਾਓਤੀ ਦੁਖ ਦੁਖ ।

..... | ԹԻՐԹՐՎՆ ԳԻՐԹՎՆ Է՝ «ԼՅՈՒՆ ԻՐԱՆ ԲԵՐՆԻ ԼՐԱՆ ՊԻՐ

..... | ᑭᑭᑭ ᑭᑭᑭ ᑭᑭᑭ 'ᑭᑭᑭ ᑭᑭᑭ ᑭᑭᑭ ᑭᑭᑭ

.....। ଏହା ପୂର୍ବେ ଡାକ୍ତର ମିତ୍ରଙ୍କ ‘ଡାକ୍ତର ଡାକ୍ତର’ ଲେଖା ପୂର୍ବ

.....। ପ୍ରାଣେ ଥିଲୁ ‘ଧୃତ୍ୟୁ ଉପେ ପୁଣ

: ସ୍ୱାମୀ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବାନ

[illegible]

ਫ਼. ਅਭਿ. ਮੁਲਾਖਮ। ਪਰ ਅਰਥ ੬੬ ਦੇ ਮੁ. ਭੇਦੇ ਮਤਾਫ਼ ਭੀੜੇ ਅਭਿ. ੬ ਭੀ. : ਅਰਥ (੬)

ஒப்பு (C)

। ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

। ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

। ସ୍ନାତ୍ତ ମାତ୍ର ପୂର୍ବେ ପିତୃଦେବ, ଅଗ୍ନିଃ ମାତ୍ର ଦେବ ଓ ମାତ୍ର

ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਸੁਭਾਇ ਸਹਜਿ ਗੁਣ ਗਾਈਐ ਜੀਉ ।.....

ਅੰਦਰਿ ਸਾਚਾ ਨੇਹੁ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੈ ਜੀਉ ।.....

ਹਉ ਤਿਸੁ ਸੇਵੀ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਮੈ ਕਦੇ ਨ ਵੀਸਰੈ ਜੀਉ ।.....

ਦੋਹਾ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਜੀਉ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

(੯) ਤਿਲੰਗ

ਨੋਟ : ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜੀ ਕੁ ਸਾਂਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

(ੳ) ਸ਼ਬਦ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਥੇ ੫ ਸ਼ਬਦ ਹਨ । ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਉਸ ਕਤਲਾਮ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਜੋ ਬਾਬਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਸੈਦਪੁਰ (ਐਮਨਾਬਾਦ) ਦੀ ਗ਼ਰੀਬ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਮ: ੧-

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ।.....

ਕਾਇਆ ਕਪੜੁ ਟੁਕੁ ਟੁਕੁ ਹੋਸੀ, ਹਿਦੁਸਤਾਨੁ ਸਮਾਲਸੀ ਬੋਲਾ ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਦਰਦਨਾਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਇਆਂ ਦਿਲ ਕੰਥ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਡੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਸ਼ਰਫ਼ਾ ਤੇ ਕਾਂਬੇ ਵਲੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਢਾਰਸ ਦੇਣ ਲਈ ਅਗਲਾ ਨਾਲ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਮਹਲਾ ੪ :

ਸਭਿ ਆਏ ਹੁਕਮਿ ਖਸਮਾਹੁ, ਹੁਕਮਿ ਸਭ ਵਰਤਨੀ ।

ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਖੇਲੁ, ਸਭੁ ਹਰਿ ਧਨੀ ।

ਸਾਫ਼ ਪਿਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੈਦਪੁਰ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ।

(ਅ) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੁੱਕਣ ਤੇ ਦੂਜੇ 'ਘਰ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੭੨੪ ਤੇ ੭੨੫ ।

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਰਹਾਉ' ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ ।

ਮ: ੧ - ਰਾਇਸਾ ਪਿਆਰੇ ਕਾ ਰਾਇਸਾ, ਜਿਤੁ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਈ । ਰਹਾਉ ।

ਮ: ੪ - ਆਇ ਮਿਲੁ ਗੁਰਸਿਖ ਆਇ ਮਿਲੁ, ਤੂ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰੇ । ਰਹਾਉ ।

ਵੇਖਿਆ ਜੇ? ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਤੁਕ ਹੈ । ਹੁਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਚਾਲ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ :

ਮ: ੧ - ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਤਿਨਿ ਦੇਖਿਆ, ਕਿਆ ਕਹੀਐ ਰੇ ਭਾਈ ।

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਕਰੇ ਆਪਿ, ਜਿਨਿ ਵਾੜੀ ਹੈ ਲਾਈ ।

ਮ: ੪ - ਹਰਿ ਕੀਆ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆ, ਗੁਰਿ ਮੀਤਿ ਸੁਣਾਈਆ ।

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ, ਗੁਰ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਈਆ ।

ਨਿਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਆਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ

ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਕਿਥੋਂ ਮਿਲੀ? ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਮਿਲੀ।

(੧੦) ਸੂਰੀ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ

ਨੋਟ: ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਵਿਖਾ ਕੇ ਇਹ ਵਿਖਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਘਰੂ ੧, ੨, ੬ ਅਤੇ ੭ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਘਰੂ ੧, ੨, ੬ ਅਤੇ ੭ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਬੰਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ।

ਹੁਣ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਉ।

ਘਰੂ ੧, ੬ ਅਤੇ ੭ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਦੋਹਰੇ ਵਰਗੇ ਲੰਮੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੧:

ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪੁ ਦੇਵਹੁ, ਤਉ ਦੂਧੈ ਕਉ ਜਾਵਹੁ।

ਘਰੂ ੬:

ਉਜਲੁ ਕੈਹਾ ਚਿਲਕਣਾ, ਘੋਟਿਮ ਕਾਲੜੀ ਮਸੁ।.....

ਜਪ ਤਪ ਕਾ ਬੰਧੁ ਬੇੜੁਲਾ, ਜਿਤੁ ਲੰਘਹਿ ਵਹੇਲਾ।.....

(ਇਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਰਤਾ ਕੁ ਛੁਟੇਰੀਆਂ ਹਨ)

ਘਰੂ ੭:

ਜੋਗੁ ਨ ਖਿੰਥਾ ਜੋਗੁ ਨ ਡੰਡੈ, ਜੋਗੁ ਨ ਭਸਮ ਚੜਾਈਐ।.....

ਕਉਣ ਤਰਾਜੀ ਕਵਣੁ ਤੁਲਾ, ਤੇਰਾ ਕਵਣੁ ਸਰਾਫੁ ਬੁਲਾਵਾ।.....

ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੧:

ਮਨਿ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਆਰਾਧਿਆ, ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਕੇ।.....

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਭਜਿਓ ਪੁਰਖੋਤਮੁ ਸਭਿ ਬਿਨਸੇ ਦਾਲਦ ਦਲਘਾ।.....

ਘਰੂ ੬:

ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਹਰਿ ਜਪਤਿਆ, ਉਤਮ ਪਦਵੀ ਪਾਇ।.....

ਤਿਨੀ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਆਰਾਧਿਆ, ਜਿਨ ਕਉ ਪੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਲਿਖਤੁ ਲਿਲਾਰਾ।

ਘਰੂ ੭:

ਤੇਰੇ ਕਵਨ ਕਵਨ ਗੁਣ ਕਹਿ ਕਹਿ ਗਾਵਾ, ਤੂ ਸਾਹਿਬੁ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨਾ।

ਜਿਨ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ਵਸਿਆ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਹਰਿ, ਤਿਨ ਕੇ ਸਭਿ ਰੋਗ ਗਵਾਏ।

ਪਰ 'ਘਰੂ ੨' ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਚੌਪਈ ਵਰਗੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੰਦ ਦੂ-ਤੁਕੇ ਹਨ।

ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨:

ਅੰਤਰਿ ਵਸੈ ਨ ਬਾਹਰਿ ਜਾਇ।

ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੨ :

ਗੁਰਮਤਿ ਨਗਰੀ ਬੇਜਿ ਖੋਜਾਈ ।.....

ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਮਨਿ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਲਾਏ ।.....

ਜਿਹਵਾ ਹਰਿ ਰਸਿ ਰਹੀ ਅਘਾਇ ।.....

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੌਣ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ?

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਘਰੂ ੧, ੯ ਅਤੇ ੧੦ ਵਿਚ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਘਰੂ ੧ ਅਤੇ ੧੦ ਵਿਚ ।

(ਬ) ਛੰਤ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਘਰੂ ੨' ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਛੰਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਲੰਮੀਆਂ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਛੰਤ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ । 'ਘਰੂ ੨' ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਛੰਤ ਹੈ ।

ਮਹਲਾ ੧ :

ਹਮ ਘਰਿ ਸਾਜਨ ਆਏ ।

ਸਾਚੈ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ।

ਸਹਜਿ ਮਿਲਾਏ ਹਰਿ ਮਨਿ ਭਾਏ, ਪੰਚ ਮਿਲੇ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ।

ਮਹਲਾ ੩ :

ਸੁਖ ਸੋਹਿਲੜਾ ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਫਲੁ ਪਾਵਹੁ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਫਲੁ ਪਾਵਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹੁ, ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰੇ ।

'ਘਰੂ ੩' ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਛੰਤ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ' ਹੈ ।

ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੩ :

ਆਵਹੁ ਸਜਣਾ ਹਉ ਦੇਖਾ ਦਰਸਨੁ ਤੇਰਾ ਰਾਮ ।

ਘਰਿ ਆਪਨੜੈ ਖੜੀ ਤਕਾ, ਮੈ ਮਨਿ ਚਾਉ ਘਨੇਰਾ ਰਾਮ ।

ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੩ :

ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੀ ਹਰਿ ਜੀਉ ਰਾਖੈ, ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ।

ਸੇ ਭਗਤੁ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ, ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਇਆ ਰਾਮ ।

ਇਹਨਾਂ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭੀ ਕਾਫੀ ਸਾਂਝ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :

ਮਹਲਾ ੧ - ਵਰੁ ਪਾਇਅੜਾ ਬਾਲੜੀਏ, ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਪੂਰੀ ਰਾਮ ।

ਮਹਲਾ ੩ - ਪਿਰੁ ਪਾਇਅੜਾ ਬਾਲੜੀਏ, ਅਨਦਿਨੁ ਸਹਜੇ ਮਾਤੀ ਰਾਮ ।

ਨੋਟ : ਇਹ ਉਪਰ-ਲਿਖੀ ਸਾਂਝ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੰਤਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ । ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ, ਤੀਜੀ ਲੰਮੀ-

ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੂ ੨ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ ।

ਹਿਰਦੈ ਰਸਨ ਰਸਾਏ ।

ਹਰਿ ਰਸਨ ਰਸਾਏ, ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਏ, ਮਿਲਿਆ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਏ ।

ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ :

ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਣ ਗਾਵਣ ਲਾਗੇ ।

ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਅਨਦਿਨੁ ਜਾਗੇ ।

ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਜਾਗੇ ਪਾਪ ਭਾਗੇ, ਮਿਲੇ ਸੰਤ ਪਿਆਰਿਆ ।

ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ'—

ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੩ :

ਆਵਹੋ ਸੰਤ ਜਨਹੁ, ਗੁਣ ਗਾਵਹੁ ਗੋਵਿੰਦ ਕੇਰੇ ਰਾਮ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲਿ ਰਹੀਐ, ਘਰਿ ਵਾਜਹਿ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ ਰਾਮ ।

ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩ :

ਤੂ ਠਾਕੁਰੇ ਬੈਰਾਗਰੇ, ਮੈ ਜੇਹੀ ਘਣ ਚੇਰੀ ਰਾਮ ।

ਤੂ ਸਾਗਰੇ ਰਤਨਾਗਰੇ, ਹਉ ਸਾਹ ਨ ਜਾਣਾ ਤੇਰੀ ਰਾਮ ।

ਜਿਵੇਂ 'ਘਰੁ ੨' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਛੰਤ ਹੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਭੀ ਇਕ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ।

(੧੧) ਬਿਲਾਵਲ

(ੳ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ੨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ੧ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਨੇ 'ਘਰੁ ੧੦' ਵਿਚ ਗਾਵੀਂ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਤੁਕਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਚੌਪਈ ਵਰਗੀਆਂ ।

ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੧੦ :

ਨਿਕਟਿ ਵਸੈ ਦੇਖੈ ਸਭੁ ਸੋਈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਈ ।

ਮਨ ਕਾ ਕਹਿਆ ਮਨਸਾ ਕਰੈ ।

ਇਹੁ ਮਨੁ ਪੁੰਨੁ ਪਾਪੁ ਉਚਰੈ ।

ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੧੦ :

ਜਗੁ ਕਉਆ ਮੁਖਿ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨੁ ।

ਅੰਤਰਿ ਲੋਭੁ ਬੁਠੁ ਅਭਿਮਾਨੁ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪਾਸੁ ਲਹਗੁ ਨਿਦਾਨਿ ।

ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਜਿਥੋਂ ਇਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਅੱਪੜੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਮਹਲਾ ੧ - ਦੂਜੀ ਦੁਰਮਤਿ ਦਰਦੁ ਨ ਜਾਇ ।

ਛੂਟੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਾਹੁ ਗੁਣ ਗਾਇ ।

ਮਹਲਾ ੩ - ਸਤਿਗੁਰਿ ਸੇਵਿਐ ਦੂਜੀ ਦੁਰਮਤਿ ਜਾਈ ।

(ਅ) ਉਚੇਚੀ ਬਾਣੀ : ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਬਾਣੀ "ਥਿਤੀ" ਹੈ । ਗੁਰੂ

ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਕ ਉਚੇਚੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ “ਵਾਰ ਸਤ”। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ‘ਘਰੂ ੧੦’ ਵਿਚ ਹੈ। ਤੁਕਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਪਈ ਵਰਗੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ।

ਮਹਲਾ ੧ – ਏਕਮ ਏਕੰਕਾਰਿ ਨਿਰਾਲਾ।

ਅਮਰੁ ਅਜੋਨੀ ਜਾਤਿ ਨ ਜਾਲਾ।

ਮਹਲਾ ੩ – ਆਦਿਤਵਾਰਿ ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ਸੋਈ।

ਆਪੇ ਵਰਤੈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ।

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਵੇਖੋ। ਲਫਜ਼ ਤੇ ਖਿਆਲ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਪੁ ਜਪਉ, ਜਪਨੀ ਜਪਉ:

ਮਹਲਾ ੧ – ਕਿਆ ਜਪੁ ਜਪਉ ਬਿਨੁ ਜਗਦੀਸੈ।

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਮਹਲੁ ਘਰੁ ਦੀਸੈ। ਰਹਾਉ।

ਮਹਲਾ ੩ – ਹਿਰਦੈ ਜਪਨੀ ਜਪਉ ਗੁਣਤਾਸਾ।

ਹਰਿ ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਅਪਰੰਪਰੁ ਸੁਆਮੀ

ਜਨ ਪਰਿਗ ਲਗਿ ਧਿਆਵਉ ਹੋਇ ਦਾਸਨਿ ਦਾਸਾ। ਰਹਾਉ।

ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਅਚਰਜ ਸਾਂਝ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ‘ਵਾਰ ਸਤ’ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਥਿੱਤਾਂ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਥਿੱਤਾਂ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੀ ‘ਥਿਤੀ’ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪੰਦ੍ਰਹ ਥਿਤੀ ਤੈ ਸਤ ਵਾਰ।

ਮਾਹਾ ਰੁਤੀ ਆਵਹਿ ਵਾਰ ਵਾਰ। ੧੦। ੧।

ਅਤੇ

ਥਿਤੀ ਵਾਰ ਸਭਿ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਏ।

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਤਾ ਫਲੁ ਪਾਏ। ੭। ੨।

(੧੨) ਰਾਮਕਲੀ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੧੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ੧। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ‘ਘਰੂ ੧’ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਸਿਰਫ ‘ਘਰੂ ੧’ ਹੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ੮ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੫। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹੀ “ਘਰੂ” ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ।

ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਾਂਝ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਇਥੇ ਭੀ ਪੱਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮ: ੧ – ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੇਤੀ ਸਬਦਿ ਉਧਾਰੀ ਸੰਤਹੁ। ਰਹਾਉ।

ਮ: ੩ – ਸੰਤਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੂਰਾ ਪਾਈ।

ਨਾਮੋ ਪੂਜ ਕਰਾਈ। ਰਹਾਉ।

ਮਹਲਾ ੧:

ਰਵਿ ਸਸਿ ਲਉਕੇ ਇਹੁ ਤਨੁ ਕਿੰਗਰੀ, ਵਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨਿਰਾਰੀ। ੭। ੯।

ਮਹਲਾ ੩ :

ਭਉ ਭਾਉ ਦੁਇ ਪਤ ਲਾਇ ਜੋਗੀ, ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕਰਿ ਝੰਡੀ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵਹਿ ਤਾ ਤੰਤੀ ਵਾਜੈ, ਇਨ ਬਿਧਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਖੰਡੀ । ੫ । ੧ ।

ਮ: ੧ - ਸਿਵ ਨਗਰੀ ਮਹਿ ਆਸਣੁ ਅਉਧੁ, ਅਲਖੁ ਅਗੰਮੁ ਅਪਾਰੀ । ੮ । ੯ ।

ਮ: ੩ - ਸਿਵ ਨਗਰੀ ਮਹਿ ਆਸਣੁ ਬੈਸੇ, ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਜੋਗੁ ਪਾਈ । ੧੧ । ੨ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਨੰ: ੮ ਅਤੇ ੯ ਪੜ੍ਹੋ, ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨੰ: ੨, ੩, ੪ ਅਤੇ ੫ । ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਇਕ-ਤੁਕੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਦੀ 'ਰਹਾਉ' ਦੀ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹੋ, ਅਤੇ ਰਲਾਓ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਨੰ: ੯ ਦੇ ਨਾਲ ।

ਮਹਲਾ ੩ :

ਸੰਤਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈ । ਰਹਾਉ ।

ਸੰਤਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੂਰਾ ਪਾਈ । ਰਹਾਉ ।

ਸੰਤਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਨਿਸਤਾਰੀ । ਰਹਾਉ ।

ਸੰਤਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਗਤਿ ਪਾਈ । ਰਹਾਉ ।

ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੧ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਤੀ ਸਬਦਿ ਉਧਾਰੀ ਸੰਤਹੁ । ਰਹਾਉ ।

(ੲ) ਉਚੇਚੀ ਬਾਣੀ : ਸ਼ਬਦ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਦੋ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ— ਓਅੰਕਾਰੁ ਅਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ—ਅਨੰਦੁ ।

(੧੩) ਮਾਰੂ

(ੳ) ਸੋਲਹੇ : 'ਸੋਲਹਾ' ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਖੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ੧੬ ਬੰਦ ਹੋਣ । ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਭੀ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ । ਸਿਰਫ਼ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਸੋਲਹੇ' ਲਿਖੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਹੀ 'ਸੋਲਹੇ' ਲਿਖੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਾਂਝਾ ਸਬੰਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ।

ਫਿਰ ਵੇਖੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ । ਹਰੇਕ ਸੋਲਹੇ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਤੀਜੀ ਲੰਮੀ ਹੈ ।

ਮ: ੧ - ਸਾਰਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ।

ਜਿਨਿ ਸਿਰਜੀ ਤਿਨ ਹੀ ਫੁਨਿ ਗੋਈ ।

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਰਾਖਹੁ ਰਹਣਾ, ਤੁਮ ਸਿਉ ਕਿਆ ਮੁਕਰਾਈ ਹੇ । ੧ ।

ਮ: ੩ - ਹੁਕਮੀ ਸਹਜੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ।

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੇ ਅਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ।

ਆਪੇ ਕਰੇ ਕਰਾਏ ਆਪੇ, ਹੁਕਮੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ਹੇ । ੧ ।

ਮ: ੪ - ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਵਾਰਣਹਾਰਾ ।

ਅਵਰ ਨ ਸੁਝਸਿ ਬੀਜੀ ਕਾਰਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਵਸੈ ਘਟ ਅੰਤਰਿ, ਸਹਜੇ ਸਚਿ ਸਮਾਈ ਹੇ । ੧ ।

ਮ: ੫ - ਕਲਾ ਉਪਾਇ ਧਰੀ ਜਿਨਿ ਧਰਣਾ ।

ਗਗਨੁ ਰਹਾਇਆ ਹੁਕਮੇ ਚਰਣਾ ।

ਅਗਨਿ ਉਪਾਇ ਈਧਨ ਮਹਿ ਬਾਧੀ, ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਰਾਖੈ, ਭਾਈ ਹੇ । ੧ ।

ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦਾ 'ਤੁਕਾਂਤ' ਵੇਖੋ ।

ਮਹਲਾ ੧ :

ਇਸ 'ਤੁਕਾਂਤ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੨੨ ਸ਼ਬਦ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ :

੧ ਤੋਂ ੬ : ਵਡਾਈ ਹੇ

ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਭੀਖਿਆ ਦਰਿ ਜਾਚੈ, ਮੈ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ ਵਡਾਈ ਹੇ । ੬ ।

੭ ਤੋਂ ੧੨ : ਤਾਰਣਹਾਰਾ ਹੇ, ਪਾਤਿਸਾਹਾ ਹੇ

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਤਰੁ ਤਾਰੀ, ਸਚੁ ਤਾਰੇ ਤਾਰਣਹਾਰਾ ਹੇ । ੭ ।

ਅਤੇ

ਨਾਨਕ ਸਾਚੁ ਮਿਲੈ ਪਤਿ ਰਾਖਹੁ, ਤੂ ਸਿਰਿ ਸਾਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹਾ ਹੇ । ੧੨ ।

੧੩ ਤੋਂ ੧੭ : ਸਮਾਇਦਾ

ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲੁ ਨਾਦੁ ਸਬਦ ਧੁਨਿ, ਸਚੁ ਰਾਮੈ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇਦਾ । ੧੭ ।

੧੮ ਤੋਂ ੨੨ : ਲਖਾਇਆ

ਨਾਨਕ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਸਥਾਇਆ, ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ । ੨੨ ।

ਇਸੇ 'ਤੁਕਾਂਤ' ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ੨੪ ਸ਼ਬਦ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹਨ । ਵੇਖਣਾ, 'ਤੁਕਾਂਤ' ਉਪਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਤੇ ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਬੰਧ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ ।

ਮਹਲਾ ੩ :

੧ ਤੋਂ ੯ : ਪਾਈ ਹੇ

ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਕਹੈ ਬੇਨੰਤੀ, ਭੀਖਿਆ ਨਾਮੁ ਦਰਿ ਪਾਈ ਹੇ । ੧ ।

੧੦ ਤੋਂ ੧੪ : ਸਮਾਹਾ ਹੇ

ਨਾਨਕੁ ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਬੇਨੰਤੀ, ਸਚੁ ਦੇਵਹੁ ਸਚਿ ਸਮਾਹਾ ਹੇ । ੧੦ ।

੧੫ ਤੋਂ ੨੨ : ਸਮਾਇਦਾ

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਵੀਚਾਰੀ, ਨਾਮੇ ਨਾਮੁ ਸਮਾਇਦਾ । ੧੫ ।

੨੩, ੨੪ : ਸਮਾਇਆ

ਨਾਨਕੁ ਏਕ ਕਹੈ ਬੇਨੰਤੀ, ਨਾਮੇ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇਆ । ੨੩ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੋਲ੍ਹੇ ।

(੧੪) ਤੁਖਾਰੀ

ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਪਰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ 'ਛੰਤ' ਹਨ, ਹੋਰ ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਅਸ਼ਟਪਦੀ । ਤੇ ਗੁੰਝਲ ਵਾਲੀ

ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ‘ਛੰਤ’ ਲਿਖੇ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਭੀ ਸਿਰਫ਼ ‘ਛੰਤ’ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ।

(੧੫) ਭੈਰਉ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ: (੧) ‘ਘਰੂ ੧’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ‘ਚਉਪਦਾ’ ਹੈ, ਤੁਕਾਂ ਚੌਪਈ ਵਾਂਗ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੁ-ਤੁਕਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ‘ਘਰੂ ੧’ ਵਿਚ ੧੦ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਸਭ ‘ਚਉਪਦੇ’ ਹਨ, ਤੁਕਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਚੌਪਈ ਵਾਂਗ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੁ-ਤੁਕਾ ਹੈ।

ਮਹਲਾ ੧:

ਤੁਝ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨ ਹੋਇ।

ਮਹਲਾ ੩:

ਜਾਤਿ ਕਾ ਗਰਬੁ ਨ ਕਰੀਅਹੁ ਕੋਈ।

ਜਾ ਕਉ ਰਖੈ ਆਪਣੀ ਸਰਣਾਈ।

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰਾ।

(੨) ‘ਘਰੂ ੨’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੭ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ੬ ਚਉਪਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਪੰਚਪਦਾ। ਸਲੋਕ ਦੋਹਰੇ ਵਾਂਗ, ਤੁਕਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ‘ਘਰੂ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ੧੧ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ੮ ਚਉਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ੩ ਪੰਚਪਦੇ। ਇਕ ਪੰਚਪਦੇ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਾਕੀ ਸਭ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੋਹਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ।

ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ‘ਦੂਜੇ ਘਰ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਰਤਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੋ। ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਸਾਂਝ ਭੀ ਦਿੱਸ ਪਏਗੀ:

ਮਹਲਾ ੧ - ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਜਗੁ ਰੋਗਿ ਬਿਆਪਿਆ, ਦੁਬਿਧਾ ਡੁਬਿ ਡੁਬਿ ਮਰੀਐ।

ਮ: ੩ - ਦੁਬਿਧਾ ਮਨਮੁਖ ਰੋਗਿ ਵਿਆਪੇ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਜਲਹਿ ਅਧਿਕਾਈ।

ਮਹਲਾ ੧ - ਭਵਜਲੁ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਕਿਉ ਤਰੀਐ।

ਮ: ੩ - ਹਉਮੈ ਰੋਗੀ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ, ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਰੋਗੁ ਨ ਜਾਈ।

ਮਹਲਾ ੧ - ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਤਰੇ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ, ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿ ਤਰੇ।

ਮ: ੩ - ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੜਹਿ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ, ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈ।

ਨੋਟ: ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ‘ਘਰੂ ੧’ ਅਤੇ ‘ਘਰੂ ੨’ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕੋ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਹੈ ਤੇ ‘ਘਰੂ ੨’ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੨ ਹਨ, ਇਹ ਭੀ ‘ਘਰੂ ੨’ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ।

ਨੋਟ: ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਭੀ ‘ਘਰੂ ੨’ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ।

(੧੬) ਬਸੰਤ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ: (੧) ‘ਘਰੂ ੧’ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੮ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ੨ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ, ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੪ ਅਤੇ ਨੰ: ੮।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਘਰੂ ੧’ ਵਿਚ ੧੭ ਹਨ, ਵੱਖਰੇ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਜੁੱਟ। ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਅਜਬ ਸੁਆਦਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ੨ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਭੇਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੩ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਰਤਾ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨੰ: ੭ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ।

ਇਹ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਪਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

(੨) 'ਘਰੂ ੨' ਵਿਚ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਲੇ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬਸੰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਡੋਲ ਭੀ ਮਿਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਲਾ ੧ ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ, ਘਰੂ ੨।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ 'ਘਰੂ ੨' ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੨।

ਨੋਟ: ਇਹੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ: ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ 'ਘਰੂ ੨' ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ 'ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ' ਵਿਚ ਹਨ।

(੧੭) ਸਾਰੰਗ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ: ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਾਕੀ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ 'ਰਹਾਉ' ਦਾ ਬੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਬੰਦ ਨੰ: ੧ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ:

ਬਸੰਤੁ ਮਹਲਾ ੧

ਸਾਲਗਰਾਮ ਬਿਪ ਪੂਜਿ ਮਨਾਵਹੁ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ।

ਰਾਮ ਨਾਮ ਜਪੁ ਬੇੜਾ ਬੰਧਹੁ ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਦਇਆਲਾ। ੧।

ਕਾਹੇ ਕਲਰਾ ਸਿੰਚਹੁ ਜਨਮੁ ਗਵਾਵਹੁ।

ਕਾਚੀ ਢਹਗਿ ਦਿਵਾਲ ਕਾਹੇ ਗਚੁ ਲਾਵਹੁ। ਰਹਾਉ।

ਪਰ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ 'ਰਹਾਉ' ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ:

ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੧

ਅਪਨੇ ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਹਉ ਚੇਰੀ।

ਚਰਨ ਗਹੇ ਜਗਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭ ਕੇ, ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਨਿਬੇਰੀ। ਰਹਾਉ।

ਪੂਰਨ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਪਰਮੇਸਰ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਾਨ ਹਮਾਰੇ।

ਮੋਹਨ ਮੋਹਿ ਲੀਆ ਮਨੁ ਮੇਰਾ, ਸਮਝਸਿ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੇ। ੧।

ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ੨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ 'ਘਰੂ ੧' ਵਿਚ। 'ਰਹਾਉ' ਦਾ ਬੰਦ ਇਥੇ ਭੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਿੰਨੇ 'ਘਰੂ ੧' ਵਿਚ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ 'ਰਹਾਉ' ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਰਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਭੀ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ :

ਮਹਲਾ ੧ - ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਜੀਵਾ ਮੇਰੀ ਮਾਈ ।

ਮ: ੩ - ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ।

ਮਹਲਾ ੧ - ਕੋਟਿ ਕਲਪ ਕੇ ਦੂਖ ਬਿਨਾਸਨ ।

ਮ: ੩ - ਕੋਟਿ ਕੋਟੰਤਰ ਕੇ ਪਾਪ ਬਿਨਾਸਨ ।

(੧੮) ਮਲਾਰ

(ੳ) ਸ਼ਬਦ : 'ਘਰੁ ੧' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ੫ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ੪ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ਇਕ ਪੰਚਪਦਾ । ਤੁਕਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਲੋਕ ਦੋਹਰੇ ਵਾਂਗ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ 'ਘਰੁ ੧' ਵਿਚ ੯ ਹਨ; ੮ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ੧ ਪੰਚਪਦਾ । ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਾਕੀ ਸਭ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਸਲੋਕ ਵਾਂਗ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ ।

'ਘਰੁ ੨' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੪ ਸ਼ਬਦ ਹਨ; ਸਾਰੇ ਚਉਪਦੇ । ਤੁਕਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਪਈ ਵਾਂਗ ਨਿੱਕੀਆਂ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭੀ ਇਸ 'ਘਰੁ' ਵਿਚ ੪ ਸ਼ਬਦ ਹਨ; ੨ ਚਉਪਦੇ ਤੇ ੨ ਪੰਚਪਦੇ । ਤੁਕਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਚੌਪਈ ਵਾਂਗ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ । ਦੋਹਾਂ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਰਤਾ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੈ; ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਿਸੇ 'ਪੰਡਿਤ' ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

(ਅ) ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ : 'ਘਰੁ ੧' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ੩ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ; ਤੁਕਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਲੰਮੀਆਂ ਹਨ ਸਲੋਕ, ਦੋਹਰੇ ਵਾਂਗ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ੨ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ; ਤੁਕਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀ ਲੰਮੀਆਂ ।

'ਘਰੁ ੨' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਹਨ; ਪਹਿਲੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਰਲੀਆਂ-ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਛੋਟੀਆਂ ਭੀ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਭੀ । ਦੂਜੀ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ੧ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਹੈ, ਤੁਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ ।

(੧੯) ਪ੍ਰਭਾਤੀ

ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਅਤੇ ਭਗਤ ਬੇਣੀ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ । ਇਕੱਲੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਗ ਨਾਲ ਮਿਲਵੇਂ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਭਾਸ ਨੂੰ ਭੀ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੀ ਬਿਭਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ ਹਨ । ਜੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਤੇ ਬੇਣੀ ਵਾਂਗ ਇਕੱਲਾ ਪਰਭਾਤੀ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ; ਪਰ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਤੇ ਬਿਭਾਸ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਇਥੋਂ ਇਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੀ । ਤਾਹੀਏਂ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨਾਲ ਬਿਭਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਭੀ ਲਿਆ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਨੂੰ ਬਿਭਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਹੀ ਗਾਵਿਆ ਜਾਏ ।

ਸਲੋਕ

ਹੁਣ ਤਕ ਅਸਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤੇ ਸਾਰੇ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ

ਸਿੱਟਾ ਕੱਢ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਅਸਾਂ ਇਹ ਭੀ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਭੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ 'ਸਲੋਕਾਂ' ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਵਾਂਗੇ, ਜਿਥੋਂ ਇਹ ਦਿੱਸ ਸਕੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਭੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'ਪੱਟੀ' ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ 'ਪੱਟੀ' ਲਿਖਣੀ, 'ਅਲਾਹਣੀਆਂ' ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ 'ਅਲਾਹਣੀਆਂ', 'ਸੋਲਹੇ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਸੋਲਹੇ' ਤਦੋਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਸੀ, ਜੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਸਲੋਕਾਂ' ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ 'ਸਲੋਕ' ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ।

ਪਰ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਭੀ ਵੇਖਦੇ ਚਲੀਏ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਫਜ਼ੀ ਸਾਂਝ ਮਿਲੇਗੀ।

(੧) ਮ: ੧ - ਮੂਲੁ ਰਹੈ ਗੁਰ ਸੇਵਿਐ, ਗੁਰ ਪਉੜੀ ਬੋਹਿਬੁ।

ਨਾਨਕ ਲਗੀ ਤਤੁ ਲੈ, ਤੂੰ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸਚੁ। ੧। ੧।

ਮ: ੩ - ਹੇਕੋ ਪਾਧਰੁ ਹੇਕੁ ਦਰੁ ਗੁਰ ਪਉੜੀ ਨਿਜ ਥਾਨੁ।

ਰੂੜਉ ਠਾਕੁਰੁ ਨਾਨਕਾ, ਸਭਿ ਸੁਖ ਸਾਚਉ ਨਾਮ। ੨। ੧।

-ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ

ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਜਪੁ ਜੀ ਵਿਚਲੇ 'ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆਂ' ਵਾਲਾ ਖਿਆਲ ਹੈ।

(੨) ਮ: ੧ - ਸਚੁ ਵਰਤੁ, ਸੰਤੋਖੁ ਤੀਰਥੁ, ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਇਸਨਾਨੁ।

ਦਇਆ ਦੇਵਤਾ ਖਿਮਾ ਜਪਮਾਲੀ, ਤੇ ਮਾਣਸ ਪਰਧਾਨ।

ਜੁਗਤਿ ਧੋਤੀ, ਸੁਰਤਿ ਚਉਕਾ, ਤਿਲਕੁ ਕਰਣੀ ਹੋਇ।

ਭਾਉ ਭੋਜਨੁ ਨਾਨਕਾ, ਵਿਰਲਾ ਤ ਕੋਈ ਕੋਇ। ੧।

ਮ: ੩ - ਨਉਮੀ ਨੇਮ ਸਚੁ ਜੇ ਕਰੈ। ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਚਰੈ।

ਦਸਮੀ ਦਸੇ ਦੁਆਰ ਜੇ ਠਾਕੈ, ਏਕਾਦਸੀ ਏਕੁ ਕਰਿ ਜਾਣੈ।

ਦੁਆਦਸੀ ਪੰਚ ਵਸਗਤਿ ਕਰਿ ਰਾਖੈ, ਤਉ ਨਾਨਕ ਮਨੁ ਮਾਣੈ।

ਐਸਾ ਵਰਤੁ ਰਹੀਜੈ ਪਾਂਡੇ, ਹੋਰ ਬਹੁਤੁ ਸਿਖ ਕਿਆ ਦੀਜੈ। ੨। ੨੧।

-ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ

(੩) ਮ: ੧- ਸੂਹਾ ਰੰਗੁ ਸੁਪਨੈ ਨਿਸੀ, ਬਿਨੁ ਤਾਗੇ ਗਲਿ ਹਾਰੁ।

ਸਚਾ ਰੰਗੁ ਮਜੀਠ ਕਾ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ।

ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੇਮ ਮਹਾ ਰਸੀ, ਸਭਿ ਬੁਰਿਆਈਆ ਛਾਰੁ। ੨।

ਮ: ੩ - ਸੂਹੈ ਵੇਸਿ ਕਾਮਣਿ ਕੁਲਖਣੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਛੋਡਿ ਪਰ ਪੁਰਖ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ।.....

ਜਿਸੁ ਪੁਰਖਿ ਹੋਵੈ ਲਿਖਿਆ, ਤਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਭਤਾਰੁ।.....

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸੋਹਾਗਣੀ, ਜਿਸੁ ਅਵਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖੁ ਭਤਾਰੁ। ੧। ੪।

-ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ

(੪) ਮ: ੧- ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ, ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ।

ਰੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ।

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ। ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ।

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ । ੧ ।

ਮ: ੩ - ਕਲਿ ਕੀਰਤਿ ਪਰਗਟੁ ਚਾਨਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਈ ਉਤਰੈ ਪਾਰਿ ।

ਜਿਸ ਨੇ ਨਦਰਿ ਕਰੈ ਤਿਸੁ ਦੇਵੈ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਤਨੁ ਸੋ ਲੇਵੈ । ੨ । ੧੬ ।

- ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ

(੫)

ਨੋਟ: 'ਵਾਰਾਂ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਜਿਹੜੇ ਸਲੋਕ ਫਿਰ ਭੀ ਵਧ ਰਹੇ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧, ਫਿਰ ਮਹਲਾ ੩, ਮਹਲਾ ੪ ਅਤੇ ਮਹਲਾ ੫ । ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ੩੩ ਸਲੋਕ ਹਨ । ਮਹਲਾ ੩ ਦੇ ੬੭ । ਪਰ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨੰ: ੨੭ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਸਲੋਕ ਨੰ: ੨੮ ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ? ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਾਲ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ।

ਮ: ੧ - ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੁ ਜਹਰੁ ਕਹਰੁ ਸਵਾ ਪਹਰੁ । ੨੭ ।

ਮ: ੩ - ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੁ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰੁ । ੨੮ ।

ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ।

ਵਾਰਾਂ

ਜਿਵੇਂ ਆਸਾ ਰਾਗ ਦੀ 'ਪੱਟੀ' ਨੇ, ਵਡਹੰਸ ਦੀਆਂ 'ਅਲਾਹਣੀਆਂ' ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ 'ਪੱਟੀ' ਤੇ 'ਅਲਾਹਣੀਆਂ' ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ 'ਵਾਰਾਂ' ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ 'ਵਾਰਾਂ' ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆਂ । ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ, ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਹੀ ਹੁਲਾਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਕਵੀ ਬਣ ਜਾਉਗੇ । ਆਪਣੇ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੇ ਕਵੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਵਾਰਾਂ' ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲਈ—ਇਹ ਗੱਲ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆਂ ਭੀ ਸਿਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ੩ 'ਵਾਰਾਂ' ਹਨ: ਮਲਾਰ, ਮਾਝ ਅਤੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ । ਮਲਾਰ ਤੇ ਮਾਝ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਤਾਂ ਸੈਦਪੁਰ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੀ ਕਤਲਾਮ ਚੇਤੇ ਕਰਾ ਕੇ ਇਹ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਹੀ ਇਕ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਹੈ । ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਵਾਰਾਂ' ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਹਨ । ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀਆਂ ੪ 'ਵਾਰਾਂ' ਹਨ: ਗੁਜਰੀ, ਸੂਹੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਤੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ । ਚੌਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੰਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਵੇਖ ਲਉ ।

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧:

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ, ਆਪੀਨੈ ਰੱਚਿਓ ਨਾਉ ।

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ, ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੇ ਚਾਉ । ੧ ।

(੧) ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩ :

ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਉਪਾਇਓਨੁ, ਤਦਹੁ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ । ੧ ।

(੨) ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩ :

ਆਪੇ ਤਖਤੁ ਰਚਾਇਓਨੁ, ਆਕਾਸ ਪਤਾਲਾ । ੧ ।

(੩) ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩ :

ਸਚੈ ਤਖਤੁ ਰਚਾਇਆ, ਬੈਸਣ ਕਉ ਜਾਈ । ੧ ।

(੪) ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩ :

ਸਭੁ ਸਚੇ ਸਚੁ ਵਰਤਦਾ, ਸਚੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ । ੧ ।

ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਪਉੜੀ -

ਆਪੇ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖਦਾ, ਆਪੇ ਸਭੁ ਸਚਾ । ੨੨ ।

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ੫ ਤੁਕਾਂ ਹਨ, ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਛੋਟੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਚਹੁਆਂ 'ਵਾਰਾਂ' ਵਿਚ ਭੀ ਹਰੇਕ ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ੫ ਤੁਕਾਂ ਹੀ ਹਨ।

ਸਿੱਟਾ

ਇਸ ਲੰਮੀ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਨਿਰ-ਸੰਦੇਹ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ। ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਭੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਪਹਿਲੇ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਇਹ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਅੱਪੜ ਗਈ।

5

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਰਤੀਬ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ੴ' ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਤਕ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ' ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ੩੮ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਸਲੋਕ ਹਨ; ਇਕ ਸਲੋਕ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤੇ ਇਕ ਅਖੀਰ ਵਿਚ। ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—'ਸੋਦਰੁ' ਅਤੇ 'ਸੋ ਪੁਰਖੁ'। 'ਸੋਦਰੁ' ਵਿਚ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਤੇ 'ਸੋ ਪੁਰਖ' ਵਿਚ ਚਾਰ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਰਹਿਰਾਸਿ' ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ 'ਸੋਹਿਲਾ' ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿਦਾਇਤ ਹੈ।

ਅਗਾਂਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ੩੧ ਰਾਗ ਹਨ :

ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ, ਜੈਜਾਵੰਤੀ।

ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਕਣ ਤੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ :

੧. ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੧	੪
੨. ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ ੫	੬੭
੩. ਗਾਥਾ ਮਹਲਾ ੫	੨੪
੪. ਫੁਨਹੇ ਮਹਲਾ ੫	੨੩
੫. ਚਉਬੇਲੇ ਮਹਲਾ ੫	੧੧
੬. ਸਲੋਕ ਭਗਤ ਕਬੀਰ	੨੪੩
੭. ਸਲੋਕ ਸੇਖ ਫਰੀਦ ਕੇ	੧੩੦
੮. ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕਯ	੯
੯. ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕਯ	੧੧
੧੦. ਸਵਯੇ ੧੧ ਭੱਟਾਂ ਦੇ	੧੨੩

ਇਹਨਾਂ ਸਵਈਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ :

ਸਵਯੇ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ	੧੦
ਸਵਯੇ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ	੧੦
ਸਵਯੇ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ	੨੨
ਸਵਯੇ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ	੬੦
ਸਵਯੇ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ	੨੧
੧੧. ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ :	
ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧	੩੩
ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩	੬੭
ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੪	੩੦
ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫	੨੨
੧੨. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯	੫੭
੧੩. ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮਹਲਾ ੫	੧
੧੪. ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫	੧
੧੫. ਰਾਗ ਮਾਲਾ	

ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ

ਹਰੇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਉਂ ਹੈ :

ਸ਼ਬਦ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ, ਵਾਰ, ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ, ਛੰਤ ਆਦਿਕ ਭੀ ਖਾਸ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਜ ਹਨ—ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ । ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਿਰਫ ‘ਸਲੋਕ’ ਹਨ ਜੋ ਕਈ ‘ਵਾਰਾਂ’ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਨਾਲ ਦਰਜ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜਿਸ-ਜਿਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਨ ਉਥੇ ਉਹ ਕ੍ਰਮ-ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਰਜ ਹਨ । ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ’ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ

ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਈ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਛੰਤ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

	ਸ਼ਬਦ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ		ਛੰਤ	ਜੋੜ
ਮਹਲਾ ੧	੨੦੯	੧੨੩	੨੫	੩੫੭
ਮਹਲਾ ੩	੧੭੨	੭੯	੧੯	੨੭੦
ਮਹਲਾ ੪	੨੬੪	੫੮	੩੮	੩੬੦
ਮਹਲਾ ੫	੧੩੨੨	੪੫	੬੩	੧੪੩੦
ਮਹਲਾ ੯	੫੯	—	—	੫੯
	੨੦੨੬	੩੦੫	੧੪੫	੨੪੭੬

ਵਾਰਾਂ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੨੨ 'ਵਾਰਾਂ' ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੧ 'ਵਾਰਾਂ' ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ੧ 'ਵਾਰ' ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ :

੧. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ—ਰਾਗ ਮਾਝ, ਆਸਾ ਤੇ ਮਲਾਰ ਵਿਚ	—੩ ਵਾਰਾਂ
੨. ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ—ਗੁਜਰੀ, ਸੂਹੀ ਰਾਮਕਲੀ ਤੇ ਮਾਰੂ ਵਿਚ	—੪ ਵਾਰਾਂ
੩. ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ—ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਗਉੜੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਬਿਲਾਵਲ, ਸਾਰੰਗ ਅਤੇ ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ	—੮ ਵਾਰਾਂ
੪. ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ—ਗਉੜੀ, ਗੁਜਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਵਿਚ	—੬ ਵਾਰਾਂ
੫. ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ—ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ	—੧ ਵਾਰ
	ਕੁੱਲ ਜੋੜ
	੨੨ ਵਾਰਾਂ

ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ੨੨ 'ਵਾਰਾਂ' ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ :

ਗਉੜੀ ੨, ਗੁਜਰੀ ੨, ਰਾਮਕਲੀ ੩, ਮਾਰੂ ੨—ਜੋੜ ੯।

ਬਾਕੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ੧੩ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ 'ਵਾਰ' ਹੈ :

ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠਿ, ਜੈਤਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੜਾ।

ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਅਤੇ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਦੀ 'ਵਾਰ' ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਾਕੀ ਹਰੇਕ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਲੋਕ ਭੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਹੈ :

ਵੇਰਵਾ :

ਮਹਲਾ ੧	੭੮ ਪਉੜੀਆਂ
ਮਹਲਾ ੩	੮੫ ਪਉੜੀਆਂ
ਮਹਲਾ ੪	੧੮੩ ਪਉੜੀਆਂ
ਮਹਲਾ ੫	੧੧੭ ਪਉੜੀਆਂ

੨੧ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ	ਜੋੜ ੪੬੩ ਪਉੜੀਆਂ
ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਵਾਰ	੮ ਪਉੜੀਆਂ
ਕੁਲ ਜੋੜ	੪੭੧ ਪਉੜੀਆਂ
੨੧ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ :	
ਮਹਲਾ ੧	੨੨੭ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ੨	੬੩ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ੩	੩੪੩ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ੪	੧੦੫ ਸਲੋਕ
ਮਹਲਾ ੫	੨੫੨ ਸਲੋਕ
ਕਬੀਰ ਜੀ	੪ ਸਲੋਕ
ਜੋੜ	੯੯੪ ਸਲੋਕ

ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ੩੪੯ ਹਨ, ਅਤੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ੩ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਜੋੜ ੩੫੨ ਹੈ।

ਵੇਰਵਾ :

ਕਬੀਰ ਜੀ	੨੨੪	ਭੀਖਨ ਜੀ	੨
ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ	੬੧	ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ	੧
ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ	੪੦	ਸੈਣ ਜੀ	੧
ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ	੪	ਪੀਪਾ ਜੀ	੧
ਫਰੀਦ ਜੀ	੪	ਸਧਨਾ ਜੀ	੧
ਬੇਣੀ ਜੀ	੩	ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ	੧
ਧੰਨਾ ਜੀ	੩	ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ	੧ (ਤੁਕ)
ਜੈਦੇਵ ਜੀ	੨	ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	੩
		ਜੋੜ	੩੫੨

ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ੩ ਹੋਰ ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ—
ਬਾਵਨ ਔਖਰੀ, ਪੰਦ੍ਰਹ ਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਤ ਵਾਰ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ*

ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਇਹ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਬਤ ਪਏ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੁਲੇਖੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਦੀ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਪਏ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ੨੩ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੮ ਦੇ 'ਪੰਥ ਸੇਵਕ' ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ। ਉਸ ਦੀ ਨਕਲ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

“ਆਪ ਦੇ ੧੨ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ, ‘ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੁਪਤ ਚਿੱਠੀ’ ਨਾਮਕ ਸਿਰਨਵੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਚਿੰਨੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਮੈਥੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ‘ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ’ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਿਉਂ ਬਦਲੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦੇ ਸਕਾਂ, ਪਰ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ‘ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ’ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਰਾਗਮਾਲਾ’ ਕਢ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਾਂ ਚਿਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਕਢੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਿਨਾ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।.....ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਇਤਨੀ ਦੁਖਦਾਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਬੁਰੇ ਲੇਖ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਤਿ ਆਦਿ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਖੋਜ ਭਾਲ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸੁਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੁਰ ਯਕੀਨ ਕਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਯ ‘ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ’¹ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਪੋਥੀ ਮਸੰਦਾਂ ਤੇ ਬੁਰਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਉਪਦ੍ਰਵ ਤੇ ਭਯ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੋੜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਾਨੀ ਦੇ ਭਯ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਚ ਦੇ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਡਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ’ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਪੁਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੈ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਪਿਛੇ ਪੈ ਜਾਣਗੇ, ਅਰ ਵਿਤੰਡਾ ਵਾਦ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਊ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸਤਯ ਦੇ ਗ੍ਰਹਕ ਵਿਰਲੇ ਹਨ।

* ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1968, ਪੰਨੇ ੳ-ਕ.

1. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ ‘ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ’ (ਪਹਿਲੀ ਛਾਪ) ਦੇ ਪੰਨੇ ੧੨੫੪ ਪੁਰ ਇਹ ਦਰਜ ਹੈ, “ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ ‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੂਪ ਘਸਵੱਟੀ’ ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਮੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਥਵਾ ਧਰਮ ਸਬੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਘਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਸੌਟੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਹੀ ਹਰ ਇਕ ਲੇਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪਰਖਣ ਤੋਂ ਯੋਗਯ ਅਥਵਾ ਅਯੋਗਯ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਰਾਗ ਮਾਲਾ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਹੁਸੀਅਤ 'ਖੋਜੀ' ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਖੰਡਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਜਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਜਣੋ! ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ, ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਖਰੀਂ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂਕਿ ਦਸਤਖਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਲਿਖਾਰੀ ਸਤਰਾਂ ਨਾ ਵਧਾ ਸਕੇ। ਐਸੇ ਹੀ ਨੇੜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਹਿਦ ਤਕ ਇਹ ਰੀਤੀ ਰਹੀ ਕਿ ਜੋ ਕਾਪੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਤਰਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ -

“ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਮਿਤੀ ਭਾਦੋਂ ਵਦੀ ੧ ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਾਰੇ ਪਤਰੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ੯੭੪।”

‘ਪੋਥੀ ਲਿਖਿ ਪਹੁੰਚੇ’ ਏਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ‘ਗੁਰਗਿਰਾ ਕਸੌਟੀ’ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਏਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੯੭੩ਵੇਂ ਪਤਰੇ ਪਰ ‘ਮੁੰਦਾਵਣੀ’ ਹੈ, ਅਰ ੯੭੪ਵਾਂ ਪਤਰਾ (ਜਿਸ ਪਰ ਅੰਗ ੯੭੪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ) ਕੋਰਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਤਰੇ ੯੭੪ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ।

ਆਦਿ ਅੰਤ ਦੇ ਵਾਧੂ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੇਵਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿੰਤੂ ਰਤਨਮਾਲਾ ਹੈ, ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ ਕੀ ਸਾਖੀ ਹੈ, ਅਰ ਐਸੇ ਲੇਖ ਭੀ ਹਨ:

‘ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਜਹਾਂਗੀਰ’ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੂੰ ਰਕਬਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਿੱਤਾ ਧਰਮਸਾਲ ਨੂੰ ੮੯੬੪ ਘੁੰਮਾ ਕਨਾਲ ੭ ਮਰਲੇ ੧੫।’

ਅਤੇ ਚਲਿਤ੍ਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਇਉਂ ਹੈ:

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਅਸੂ ਵਦੀ ੧੦ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੦੬ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੪, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ ਭਾਦਉਂ ਸੁਦੀ ੩, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਭਾਦਉਂ ਸੁਦੀ ੩, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੪, ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਣੇ।

ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿਪੁਰ।

(ਭਾਵ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ। ਜੀ.ਬੀ.ਐਸ.)

ਸੰਮਤ ੧੭੦੧ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੫, ਐਤਵਾਰ ਨਉ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰੱਥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨਿਰਵੈਰ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਕੀਰਤਿ ਪੁਰ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਧੂ ਪਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ, ਜੋ ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਦੇ ਪੜੋਤੇ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ.....

“ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ, ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ, ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਕਾ ਸਰੀਕ ਕੋਈ ਨਾਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਵਰ।”

ਏਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਨੇਕਾਂ ਤਾਰੀਖੀ ਥਾਤਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ :

“੧੮੧੪-ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਮੇਂ ਅੱਗ ਲਗੀ ।”

“੧੮੮੮-ਫਾਗਨ ਮੇਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਇਆ ।”

ਇਤਿਆਦਿ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਥੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੇ ਦਰਦੀਆਂ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਮਾਨਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਪੜ੍ਹੋਸੀ ਭਾਈ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੀਹ ਕੀਹ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੀ ‘ਰਾਗ ਮਾਲਾ’ ਦੀ ਆਰੋਹੀ ਤਾਨ ਕੰਨ ਪਈ ਸੁਣਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ । ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ, ਤਰਸ ਕਰੋ, ਸ਼ਾਂਤਿ ਕਰੋ, ਧੀਰਜ ਕਰੋ, ਖੋਜੀ ਬਣ ਕੇ ਵਿਚਾਰੋ, ਵਾਦੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾ ਲਉ ।

ਕਬਿਤ-ਕਰਤ ਸਮਾਜ ਕਾ ਉਧਾਰ ਹੈ.....

ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਉਨਤੀ ਕੇ ਬੀਚ, ਗੁਰਸਿਖਨ ਕੇ,

ਯਮ ਫਾਸਿ ਧ੍ਰੁਵੇ ਗਲ ਪਰੀ ਰਾਗਮਾਲ ਹੈ ।

ਪਾਠਕੋ ! ਮੇਰੀ ਏਸ ਚਿਠੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਜਣ ਪੱਤਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੋਚ ਨਾ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ।

ਪੰਥ ਦਾ ਸੇਵਕ

ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ।

ਰਾਗਮਾਲਾ ਬਾਬਤ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿਆ । ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿਤੀ ੨੭ ਮਈ ੧੯੪੫ ਦੇ ਇਕ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਰ ਸਜਣਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰਪੋਟ ਦੇਵੇ । ਉਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਪੋਟ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਖੋਜੀ ਨੇ ਇਹ ਚਿਠੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ । ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸਭ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਵਾਂਗ ਪੰਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ, ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਕ ੯੭੪ ਜੋ ਖਾਲੀ ਪੰਨੇ ਪੁਰ ਹੈ, ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਪੁਰ ਰਾਗਮਾਲਾ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ । ਰਪੋਟ ਤੋਂ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬੀੜ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ ਉਦੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ । ਲਿਖਾਰੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਵੀ ਉਹੋ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਥੋਂ ਬੀੜ ਲਿਖਾਈ ਗਈ ।

“ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ੨੭ ਮਈ ੧੯੪੫ ਦੇ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਚੌਹਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸਬ-ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪੁਜੇ, ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਬਜੇ ਦੋਪਹਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੌਣੇ ਛੇ ਬਜੇ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਮੈਨੇਜਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਰਟ ਆਫ ਵਾਰਡ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਐਸਟੇਟ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਉਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣੇ ਜੋ ਅਸਲੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਬੀੜ ਇਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਹੋ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਇਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਗੀਰਾਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲੋਕੀ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਆ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਜਿਸ ਬੀੜ ਦੇ ਅਸੀਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕਈ ਨੋਟ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਏ ਜੋ ਅਸੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੇ ਉਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤੋਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਸਫੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਤੇ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ੯੭੩ ਸਫੇ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਸਫਾ ਖਾਲੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਫੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਸਫਾ ਭੀ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉਤੇ ਅੰਕ ੯੭੪ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਫਾ ਭੀ ਸਾਰਾ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸਫੇ ਉਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਥਾ ਸਿੰਘਲ ਦੀਪ ਕੀ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ ਬਿਧਿ’। ਬੀੜ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਥਾਂ ਕਈ-ਕਈ ਪਤਰੇ ਖਾਲੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅੰਕ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ:

੧. ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਕੁਲ ਪਤਰੇ ੯੭੪। ੨. ਸਿਆਹੀ ਕੀ ਬਿਧਿ। ੩. ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ। ੪. ਰਤਨ ਮਾਲਾ। ੫. ਸਲੋਕ ਬਾਇ ਆਤਿਸ਼ ਆਬ। ੬. ਜਿਤ ਦਰ ਲਖ ਮੁਹੰਮਦਾ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਤਰੇ ਪਰਤ ਕੇ ਦੇਖੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਤਰੇ ਦੇ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹ ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਤਰੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਲਏ ਗਏ ਸਗੋਂ ਅੰਕ ਵਾਲਾ ਸਫਾ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੂਸਰੇ ਪਤਰੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ ਰਲਕੇ ਇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜਤਾਲਿਆਂ ਤਤਕਰੇ ਅਤੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਅਣਮੇਲ ਲਭੇ ਹਨ।

“ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ” (ਜਿਸਦਾ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ੪੧ ਹੈ, ਪਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ੨੫ ਹੈ) “ਨੀਸਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਮ: ਪ” (ਜਿਸਦਾ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ੪੫ ਹੈ, ਪਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ੨੯ ਹੈ), ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ੪੬ ਹੈ ਪਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ੪੫ ਹੈ।

ਉਪਰ ਦਸੇ ਢੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਪਤ੍ਰਾ-ਅੰਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ੯੭੪ ਹੈ, ਤੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਅੰਕ ੯੭੪ ਹੈ। ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਅੰਕ ੯੭੪ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਹੈ:

੯੭੪ ਰਾਗਮਾਲਾ ਤਥਾ ਸਿੰਘਲ ਦੀਪ ਕੀ ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਕੀ ਬਿਧਿ।

ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ	ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	ਜੋਧ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿਖ	ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,	ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ
ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜ	ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ,	ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ	ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ
11/10/45	11/10/45	11/10/45

ਜਨਵਰੀ ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਸ. ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਛਪਵਾਈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ “ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ” ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਘੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਨ ਉੱਤਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਗੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ” ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ, ਦੇ ਚੁਕਿਆ ਹਾਂ। ਉਸ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਦੋ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਇਕ ੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਸਾਢੇ ੬ ਘੰਟੇ ਲਈ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡਰਾਇੰਗ ਮਾਸਟਰ ਕਾਲਜੀਏਟ ਸਕੂਲ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੰਗਾਵਾਲੀਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਅਗਸਤ ੧੯੪੬ ਵਿਚ ਪੰਜ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਸਨ ਤੇ ਪਤਰੇ ਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਜੋ ਹੁਣ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ

ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਈਹੇ ਹੀ ਅਸਲ ਬੀੜ ਹੈ ਜੋ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ।

ਸ: ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅਸਲ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਮਿਥੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਇਹ ਕਿ ਅਸਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ‘ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ’ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਇਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ‘ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆਂ ਦਸਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲੁ’। ਜੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਉਸ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ‘ਜਪੁ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਕਿਆਂ ਦਸਖਤਾਂ ਕਾ ਨਕਲ ਕਾ ਨਕਲੁ’ ਫਿਰ ਜੇ ਬੀੜ ਇਸ ਤੋਂ ਨਕਲ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ‘ਕਾ ਨਕਲ’ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੋਰ ਵਧਾਏ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸ: ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਿਥੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲਿਖੀ ਕਿ ‘ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣੇ ਕਾ ਚਲਿਤ੍ਰ’ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੇਠਾਂ ਜੋ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੀਕ ਤਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖੇ। ਪਰੰਤੂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਅਤੇ ਤਿਥਿ ਅਠਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਹਥੀ ਚੜ੍ਹੇ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਜੋ ਨਕਲ ਹੋਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਟਿਪਣੀ (Colophone) ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ‘ਮਹਲਾ ੮ ਅਠਵੇਂ ਜੀ ਕਾ ਨਕਲ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਲਮ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖੁ’। ਇਹ ਟਿਪਣੀ ਅਸਲ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਦੇ ਸੰਮਤਾਂ ਬਾਬਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪਰ ਟਿਪਣੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ! ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਅਜੇਹੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਪਰ ਭਿੰਨ ਪਏ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲਿਖੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਾਪੀ ਪੁਰ ‘ਸੁਧੁ’ ਜਾਂ ‘ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ’ ਆਪਣੀ ਹਥੀ ਲਿਖ ਦੇਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ। ਜੇਕਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਅਸਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਸਤਖਤੀ, ਅਤੇ ਗਲਤੀਆਂ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੇ। ਸਭ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾਪੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਾਠਕ ਜਨ ਜਦੋਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਤਰੇ ਉਲਟਣਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ‘ਸੁਧੁ’ ਅਤੇ ‘ਸੁਧੁ ਕੀਚੈ’ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਪਦ ਜਿਥੇ ਵਾਰ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਸਫੇ ਦੀਆਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੇਠਲੇ ਉਤਲੇ ਦਾ (ਜੇਹਾ ਕਿ ਸੁਧੁ) ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਖਬਰੇ ਕਿਉਂ ਇਹ ਪਾਠ ਵਿਚ ਰਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਨਿਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਕਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਇਕੁਰ ਹੀ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਆਪ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬੀੜ ਅਸਲੀ ਸਿੱਧ ਹੋਈ।

ਚੂੰਕਿ ਬਾਬਾ ਧੀਰ ਮਲ ਕੇ, ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜਾਂ ਅਠਵੇਂ, ਨਾਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ ਇਸ ਲਈ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੀ, ਨਾਂ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ, ਨਾਂ ਇਕੱਠੀ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਮਗਰੋਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅੱਠਾਂ-ਅੱਠਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਖਿਚ ਲਈਆਂ। ਇਹ ਸੰਚੀਆਂ ਕੁਲ ੧੨੩ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਪਤਰੇ ਕੋਰੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚਾਰ ਅੰਤ ਵਿਚ। ਕੁਝ ਅੰਕ ਦੇ ਵੇਰ ਲਗ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਲਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ

੧. ੪੨੭/੧ ਤੋਂ ੪੨੮/੧ ਦੇ ਪਤਰੇ ਪਰ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵਾਧੂ ਪਤਰਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪੰਨੇ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਅਗੇ ਅੰਕ ੪੨੮ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।
੨. ਅੰਕ ੬੮੪ ਕਿਸੇ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
੩. ੭੦੦/੨; ੭੦੧/੧ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪਤਰਾ ਵਾਧੂ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਕ ਅਗੇ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਪੰਨੇ ਖਾਲੀ ਹਨ।
੪. ੭੪੨/੧,੨ ਇਹ ਅੰਕ ਦੋ ਵੇਰੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੁਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪੰਨੇ ਖਾਲੀ ਹਨ।
੫. ੭੪੮/੨ ਅਤੇ ੭੪੯/੧ ਦਾ ਇਕ ਵਾਧੂ ਪਤਰਾ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਰ ਫੋਲੀਓ ਵੀ ਨਹੀਂ।
੬. ੮੪੨/੨, ੮੪੩/੧ ਇਹ ਅੰਕ ਦੋ ਵੇਰ ਆਏ ਹਨ। ਵਾਧੂ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਹਾਸ਼ੀਏ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਹੈ।
੭. ੯੫੮/੧,੨; ੯੫੯/੧,੨; ਇਹ ਚਾਰ ਸਫੇ ਨਹੀਂ। ਭਾਵ ੯੫੮ ਤੇ ੯੫੯ ਅੰਕ ਕਿਸੇ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਨਹੀਂ।
੮. ੯੬੫/੧,੨ ਇਹ ਪੰਨੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪਤਰੇ ਪੁਰ ਨਹੀਂ। ਭਾਵ ੯੬੫ ਦੀ ਥਾਂ ਪਤਰਾ ਅੰਕ ੯੬੬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਾਰ ਅੰਕ ਦੋ ਵੇਰੀ ਆਏ ਹਨ ੪੨੮, ੭੦੧, ੭੪੨, ੮੪੩ ਦੋ ਵਾਰ ਆਏ ਹਨ। ਚਾਰ ਅੰਕ ੬੮੪, ੯੫੮, ੯੫੯ ਅਤੇ ੯੫੨ ਆਏ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਭੁੱਲਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ੭੪੮ ਪਤਰਾ ਅੰਕ-ਹੀਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤਿੰਨ ਪੜ੍ਹੇ ਪਹਲੇ ਅੰਕੋਂ ਖਾਲੀ ਤੇ ਚਾਰ ਮਗਰੋਂ ਅੰਕੋਂ ਖਾਲੀ ਰਲਾ ਕੇ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ੯੮੨ ਹੋਈ। ਜੇ ਇਕ-ਇਕ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹਾ ਜਿਲਦ ਨਾਲ ਅੰਦਰਵਾਰ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ ਹੋਵੇ ਜੇਹਾ ਕਿ ਦਸਤੂਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ੯੮੪ ਹੋ ਗਈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਨੇ ੧੨੩ ਸੰਚੀਆਂ ਅੱਠਾਂ-ਅੱਠਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਅਠ ਸੰਚੀਆਂ ਤਤਕਰੇ ਲਈ ਰਖ ਲਈਆਂ। ਜੇ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੰਨੇ ਪੁਰ ਉਸ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੰਨਾ ਉਸੇ ਸੰਚੀ ਦਾ ਭਾਗ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਅਗਲੀ ਦਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੱਥੀ ਲਿਖੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਉਹ ਤਤਕਰੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਤਕਰੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਭਾਵ ਪਾਰਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਨੁਸ਼ਖਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਏ ਬਾਬਤ ਵਸੀਅਤ। ਤਤਕਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ। ਇਕ 'ਤਤਕਰਾ ਤਤਕਰੇ' ਖਾਸ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਧੂ ਤਤਕਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਤਤਕਰਾ ੨੦ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਪਿਤ ਹੋ ਗਇਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਸੰਚੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਹ ਜੋ ਸੰਚੀ ਠਪ ਕੇ ਰਖ ਦੇਵੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸੰਚੀ ਕਿਹੜੇ ਅੰਕ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅੰਕ ਠਪੀ ਹੋਈ ਸੰਚੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਪੁਰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਲਈ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਇਆ। ਹੁਣ ਪਹਿਲੀਆਂ ਅਠਾਂ ਸੰਚੀਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਖਾਲੀ ਪਤਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ੪੫ ਅੰਕ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਾਵੀਂ ਸੰਚੀ ੪੬ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਠਪੀ ਹੋਈ ਸੰਚੀ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਪੰਨਾ ਖਾਲੀ ਸੀ, ਜੋ ਅੰਕ ੪੫ ਵਾਲੇ ਪਤਰੇ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਉਸ

ਪੁਰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਲਈ ਅੰਕ ੪੬ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਤਤਕਰਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ 'ਜਪੁ' ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ੪੬ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ੪੫ ਅੰਕ ਦਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ ਉਸੇ ਪਤਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਭੁੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਈ।

ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਹਰ ਇਕ ਪੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚੋਪੀਆਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕੰਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਦੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਜਿਲਦ ਖੋਲੀ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ 'ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ' ਵਾਲਾ ਪੰਨਾ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ੪੧ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਨਾ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਤੇ ਚੋਪੀਆਂ ਲਗਣ ਕਾਰਨ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ੨੫ ਹੋ ਗਇਆ। 'ਨੀਸ਼ਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਤ ਮ: ਪ' ਜਿਸ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ੪੫ ਸੀ, ਉਹ ੨੬ ਹੋ ਗਇਆ। 'ਨੀਸ਼ਾਣ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੇ ਦਸਖਤ ਮ: ੬' ਉਲਟਾ ਕੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਕ ਅੰਕ ਦਾ ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਕ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਗਇਆ। ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਤਤਕਰੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਛੇੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਚੋਪੀਆਂ ਕਾਰਨ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ਹੇਠ ਆ ਗਏ, ਉਹ ਫਿਰ ਲਾਣ ਵਿਚ ਭੁਲਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪੈ ਗਏ।

ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਕਿਉਂ ਰਹਿ ਗਏ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਬਾਣੀ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪੰਦਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਸੀ^੨। ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਗੋਡ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਨ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਕੇਦਾਰਾ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ, ਜੈਜਾਵੰਤੀ, ਬਾਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਬਾਕੀ ਚੜ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਰਜ, ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸੰਚੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਪਹਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਘਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਉਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਸ ਆਸ ਵਿਚ ਕਿ ਮਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਆ ਜਾਵੇ, ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਉਹ ਰਹਿ ਗਏ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਸਣੇ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਹੋਣ। ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਤਦੋਂ ਅਰੰਭ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਸਮਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਕਲ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਛੱਡਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਪਾਠਕ ਜਨ ਵੇਖਣਗੇ ਕਿ ਕਈ ਥਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਲੇਖ ਜੇਹਾ ਕਿ 'ਟੋਡੀ ਮਹਲਾ ੫' ਇਸ ਆਸ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੋ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਗੋਂ ਆਵੇਗਾ ਇਥੇ ਲਿਖ ਦਿਆਂਗੇ। ਪਰ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਕੋਈ ਨਾ ਤੇ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਰਹਿ ਗਇਆ। ਇਹ ਗਲ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਜਾਂਦੀ।

'ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ' ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਟਿਪਣੀ ਇਸ ਭਾਵ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਤੋਰਕੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ **ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ** ਪੜ੍ਹਾ ਅੰਕ ੬੬੩ ਪੁਰ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਕਿਉਂਜੁ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਮੁਜਬ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਖ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਅਗੋਂ ਪੜ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਉਰਦੂ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖੋਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ

2. ਦੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ।

‘ਰਤਨ ਮਾਲਾ’ ਲਿਖੀ ਵੀ ਹੈ; ਉਥੇ ਵੀ ਸਿਰਲੇਖ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸਬੂਤ ਇਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ।

ਅਸਾਂ ਹਰ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਜੋ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਲਈ ਬੀੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ ਛਪੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਹਾਂ ਉਸ ਸਫੇ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਪਾਲ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਹੜਤਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਫਿਰ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਾਸੀਏ ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਤਸਵੀਰ ਉਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਉਕਾਈ ਰਹਿ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਜੇਹਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮੰਗਲ ਦੇਣਾ ਰਹਿ ਗਇਆ ਹੋਵੇ। ਪਾਠਕ ਸਜਣ ਅਤੇ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਆਸ ਹੈ ਭੁਲ ਚੁਕ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਵੇਰ ਇਹ ਜਤਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਇਆ ਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉੱਘੀਆਂ-ਉੱਘੀਆਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਖੇ ਜਾਣ ਪਰ ਹਾਲਾਂ ਤੀਕ ਇਸ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ੪੫੩ ਪੰਨੇ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਲੀ ਹਨ। ਕਈ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਉਪਰ ਜਾਂ ਹੇਠ ਕੁਝ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਛਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਜੋੜ ਲਾ ਕੇ ਜੇ ੨੪ ਪਾਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੰਨਾ ਮਿਥ ਲਈਏ ਤਾਂ ਕੁਲ ੧੩੩ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਖਾਲੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ੯੭੪ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ੫੮੬/੨=੨੯੩ ਪੜ੍ਹੇ ਖਾਲੀ ਹਨ।

ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਪਦ ਛੇਦ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ। ਅਸਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਪਦ ਛੇਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ

ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ*

I

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਹਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਚ ਤੋਂ ਉਚ ਅਤੇ ਨੀਚ ਤੋਂ ਨੀਚ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਨਿਰਭਰ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵਰਗਾਂ ਵਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਣਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਬੇਈਮਾਨੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਪਖੰਡ, ਸਮਾਜਿਕ ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਾ-ਬਰਾਬਰਤਾ ਸੀ। ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਾ-ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਹਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਇਸ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਦੇ ਹੋਇਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਥਾਪਤ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਵੀ ਲੈਣੀ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਏ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਸਿਰਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਸਿਰਜੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੀ ਸੇਧ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਰਚੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਜ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪਿਛੋਕੜ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਤੰਤਰ ਫਲਸਫੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਜੀਏ ਸਕੇ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਲਈ ਹਮ-ਖਿਆਲ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਮਾਜ ਲਈ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪੋਥੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਵਧੀ ਇਕ,

* ਮੁੱਖੀ, ਪੰਜਾਬ ਇਤਿਹਾਸ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਸੰਮਤ 1661 ਬਿ. ਅਨੁਸਾਰ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ, 1604 ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਅਚਨਚੇਤ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਿਲਾਵਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਏ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਬਾਅਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੰਮ ਸੀ। ਮਹਿਮਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਵਿਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਯਹ ਮਨ ਉਪਜੀ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਜਗ ਪੰਥ।

ਤਹ ਕਾਰਨ ਕੀਜੈ ਅਬ ਗ੍ਰੰਥ।

ਭਾਵ ਕਿ ਜਿਸ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗਯਾਨੀ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਤਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਪੰਥ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਨ ਸਥਨਾਂ ਦੇ ਅਚਾਰਯਾਂ ਨੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਧਰਮ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਤੇ ਉਨਤੀ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਇਕ ਪੋਥੀ ਰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਉਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਉਤੇ ਰਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਓਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਬਤਾਯਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਆਗਾਯਾ ਸਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੋਥੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਪੁਸਤਕ ਬਿਨਾਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।'¹

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਰਲਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਿਖਤ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਲਈ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਲਈ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸੰਕਲਤ ਕਰਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਆਕਾਰ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਖਸ਼ੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸ਼ੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਘਟਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚਤਾ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਖਰ, ਪਹਿਲਾਂ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਤਮ ਤੌਰ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ (1699 ਈ.) ਵੇਲੇ ਸ਼ਖਸ਼ੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 1708 ਈ. ਵਿਚ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਅ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਪੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਪੱਖ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ, ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂ ਕਿਸ ਲਈ

1. ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ (ਪੱਥਰ ਛਾਪ), ਸਯਾਲਕੋਟ, 1891 ਈ., ਪੰਨਾ 204.

ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ? ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ, ਕਿੰਨੀ-ਕਿੰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ? ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੀ ਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਦੁਆਲੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਜੁੜ ਗਈਆਂ ਆਦਿ-ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜੇਕਰ ਤੱਥਾਂ ਸਮੇਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰੇ-ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਯੋਗ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਲਬੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਦਾ। ਭਾਵ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਬਾਣੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ, ਕੀ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹੈ? ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੜੀ ਅਹਿਮ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ 1469 ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1606 ਈ. ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ 1664 ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1675 ਈ. ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ। ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਭਗਤ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਚੌਥਾਈ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਮਕਾਲੀ ਗਵਾਹੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਪੂਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਕ ਪਾਰਖੂ ਸਰੋਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੇਗੀ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਬਿਪਰੀਤ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇਗੀ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਹਿਕਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਦੱਸਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਜੈਸੀ ਮੈਂ ਆਵੇ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥ 722-23

ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨਾ ਜਾਣਦਾ ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ ॥ 763

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰਸਿਖਹੁ

ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹਹੁ ਕਢਾਏ ॥ 308

ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਜੋ ਜੋ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਕਥਨ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ

ਮੁਹਵਾਰੇ ਵਿਚ ਕਹਾਂਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੱਚੇ-ਸੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਮੌਲਿਕ ਸਰੋਤ ਹੈ।

II

ਸੰਪਾਦਨ ਕਿਰਿਆ

ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੋਥੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਰਚੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੇਤ ਜਦੋਂ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਕ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਪੋਥੀ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਰੂਪ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਵੱਡਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ, ਸਮੇਤ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ, ਇਕ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਛੋਟੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਬੜੀ ਹੀ ਸਹਿਜ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਪੂਰਾ ਯੋਜਨਾ-ਬੱਧ ਪਰਾਜੈਕਟ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਪੂਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਇਕ ਐਸੀ ਥਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੂਰਾ ਰਮਣੀਕ ਅਤੇ ਠੰਡਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਬੜੀ ਹੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਲੱਭੀ ਗਈ ਜਿਥੇ ਬੇਰੀਆਂ, ਪਿੱਪਲ, ਜੰਡ, ਕਰੀਰ ਅਤੇ ਵਣਾਂ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਝੁੰਡ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਨਿਰਮਲ ਨੀਰ ਵਾਲੀ ਢਾਬ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪੰਚਬਟੀ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲ-ਲੁਭਾਉ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਪੰਚਬਟੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਥੇ ਥਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤੰਬੂ ਅਤੇ ਕਨਾਤਾਂ ਵਗ਼ੈਰਾ ਲਗਵਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਲਿਖਣ ਸਾਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਰਖਵਾ ਲਿਆ।

ਏਕ ਠੌਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮਨ ਭਾਈ। ਗਾੜੇ ਬਨ ਸੁੰਦਰ ਸੁਖਦਾਈ।

ਪੀਪਰ ਬੇਰੀ ਤਹਿੰ ਘਨੀ ਜੰਡ ਕਰੀਰ ਅਪਾਰ।

ਨਿਵੜ ਛਾਵ ਸੁੰਦਰ ਘਨੀ ਠੌਰ ਇਕੰਤ ਨਿਹਾਰ।

ਮੈਦਾਨ ਮਧ ਬਨ ਤਾਸ ਕੇ ਛਪੜੀ ਨਿਕਟ ਨਵੀਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮਨ ਹਰਖਤ ਪਏ ਪੰਜਬਟੀ ਸਮ ਚੀਨ।

...

ਪੰਚਬਟੀ ਸਮ ਠੌਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਮੁਖਹੁੰ ਅਲਾਈ।

ਤੰਬੂ ਇਹੁ ਮੈਦਾਨ ਲਾਇ ਸੁੰਦਰ ਸੁਖਦਾਈ।²

2. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ-6, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 1997, ਪੰਨਾ 123.

ਇਸ ਜਗਾਹ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰਾਮ ਸਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਢਾਬ ਨੂੰ ਰਾਮ ਸਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੰਮ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਾਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ 1660 ਵਿਚ, ਇਹ ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲਿਖਾਉਣਾ ਆਰੰਭਿਆ। ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਭਗਤ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ 1661 ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ।'³

ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਮਿਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵਾ ਹੈ।⁴ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰਦਾਸ ਬੀੜ ਪਰ ਦਸਖਤ ਕਰੇ। ਸੰਮਤ ਲਿਖਯੋ ਅਧਕ ਸੁਖ ਭਰੇ।

ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਸੁਖਕਾਰੀ। ਇਕ ਸਠ ਤਾ ਕੇ ਉਪਰ ਧਾਰੀ।

ਭਾਵੇਂ ਸੁਦਿ ਏਕਮ ਸੁਖਦਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਭਯੋ ਪੂਰ ਸੁਹਾਈ।

ਤਤਕਰੇ ਸੈ ਸੰਮਤ ਲਿਖ ਧਾਰਾ। ਦਯਾ ਸਿੰਧ ਕੀਆ ਪਰਉਪਕਾਰ।⁵

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਸੰਮਤ ਸੋਲਹਿ ਸੈ ਇਕ ਸਾਠਹਿ, ਭਾਦਵ ਕੀ ਸੁਦੀ ਏਕਮ ਜਾਨੇ।

ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀਨ ਮਹਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਠਾਨੇ।⁶

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਕਤ ਟੁਕਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੌ ਇਕਾਹਠ ਬਿਕਰਮੀ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਵਦੀ ਇਕ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤਤਕਰਾ ਆਦਿ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸੇ ਸਾਲ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਸੁਦੀ ਇਕ ਨੂੰ ਸਿਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।⁷ ਇਹੀ ਦਿਹਾੜਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਦਾ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਮਿਤੀ-ਬੱਧ ਬਿਊਰਾ ਸਾਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਉਂ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਚੇ ਗਏ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੋਦ ਅਵੇਸਤਾ ਬਾਰੇ, ਰਿਗਵੇਦ ਬਾਰੇ, ਗੀਤਾ ਬਾਰੇ, ਕੁਰਾਨ ਬਾਰੇ, ਜਾਂ ਬਾਈਬਲ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜੋ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਕਾਲਪਨਿਕ ਜਾਂ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹੈ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।

3. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1960, ਪੰਨਾ 327.

4. ਦੇਖੋ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1970, ਪੰਨਾ 121.

5. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ-6, ਪੰਨਾ 151.

6. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1936.

7. ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ, ਪੰਨਾ 122.

ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਬਖਸ਼ਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਵੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੌਂਪਣ ਦੀ ਰਸਮ ਸਮੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਲਿਪੀਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਲਿਪੀਅੰਤਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਗਲਤ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਪਾਸ ਗਏ ਸਨ।⁸

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ : ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਦਰਾਂ ਭਾਰਤੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ : ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ, ਜੈ ਦੇਵ, ਤਿਰਲੋਚਨ, ਨਾਮ ਦੇਵ, ਸਧਨਾ, ਬੇਣੀ, ਰਾਮਾਨੰਦ, ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ, ਪੀਪਾ, ਸੈਣ, ਪੰਨਾ, ਭੀਖਣ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਸੂਰਦਾਸ। ਇਹ ਭਗਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ, ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਰੂਵੀਂ-ਤੇਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਨ। ਭਗਤ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਚੌਦਵੀਂ-ਪੰਦਰੂਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਜੁਲਾਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ (ਯੂ.ਪੀ.) ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਜਾਤ ਦੇ ਚਮਿਆਰ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਭਗਤ ਪੰਨਾ ਜੀ ਜੱਟ ਕਿਸਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਭਗਤ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਨੀਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਭਗਤ ਵੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਵੱਖਰੀ-ਵੱਖਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਨ।⁹

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਕ ਮੱਤ ਇਹ ਵੀ ਪਰਚੱਲਤ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਪਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ।¹⁰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਸੰਭਵ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

8. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨੇ 46-81; ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਦ ਹੋਲੀ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2001, ਪੰਨੇ vii-xii (ਇੰਟਰੋਡਕਸ਼ਨ); ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਅਰਲੀ ਸਿੱਖ ਸਕਰਿਪਚਰਲ ਟਰੈਡੀਸ਼ਨ-ਮਿੱਥ ਐਂਡ ਰੀਐਲਟੀ, ਸਿੰਘ ਬੁਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1999, ਪੰਨੇ 39-43.

9. ਭਗਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਦੇਖੋ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਰਤਨਾਵਲੀ (ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2001.

10. *The Holy Granth : Sri Rag to Majh*, Punjabi University, Patiala, 2001 (introduction).

ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ (ਅੰਗਦ ਦੇਵ) ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਪੀਅੰਤਰ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪਰਚੱਲਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ।

ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿਆਰਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ: ਕਲਸਹਾਰ, ਜਾਲਪ, ਕੀਰਤ, ਭਿੱਖਾ, ਸੱਲੂ, ਭੱਲੂ, ਗਯੰਦ, ਮਥੁਰਾ, ਬਲੂ, ਹਰਿਬੰਸ। ਚਾਰ ਕੁ ਕਵੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਨ ਤੇ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਦਰ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਸਦੂ ਹੈ ਜੋ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜੀ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰੀਬੀ ਸਾਥੀ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਜਾਤ ਦਾ ਮਰਾਸੀ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਦਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਸੀ। ਰਾਇ ਬਲਵੰਤ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਦੀ ਵੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਬੜੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 1705 ਈ. ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਦੂਜੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤਖਤ ਸ਼੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਤਮ ਤੌਰ ਤੇ ਛੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਣਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਅੰਤਮ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਬਾਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।¹¹

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਭਾਵੇਂ ਇਕੋ ਹੈ ਪਰ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਸ਼ਬਦ 974 ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰਫ 63 ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ 907, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ 679, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ

11. ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਸ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਿ ਹੈ ਤੇਰੀ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਹਬਾਲੁ।

ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਗੁਰੂ ਲੜ ਪਕੜੇ ਅਕਾਲ। 679।

ਗੁਰੂ ਹੈ ਖਾਲਸਾ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਗੁਰੂ।

ਗੋਦੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪਾਏ ਭਜਨ ਕੀਤਾ ਸੁਰੂ।

ਆਗਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ, ਕਰਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਖੋਜਨਾ। 680।

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, 'ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ', ਪਰਖ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1972, ਪੰਨੇ 163-164.

ਜੀ ਦੇ 2218 ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ 115 ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਭਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ਇਹ 541 ਹਨ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰਫ ਇਕ-ਇਕ ਹੀ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਨਾਨਕ' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਹੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਵੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਉਹ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਹਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸਿਰਫ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ, ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ, ਚੌਥਾ, ਪੰਜਵਾਂ ਅਤੇ ਨੌਵਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਬਦ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੱਕੀ ਪਛਾਣ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇਕੋ-ਸਾਂਝੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪਰਤੀਕ ਵੀ ਸੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਜੋਂ ਮਹਲਾ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਤੇ ਟਾਵੀਂ-ਟਾਵੀਂ ਭਿੰਨਤਾ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਮੁੱਖ ਆਸ਼ਾ ਸਭ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਆਸ਼ਾ ਸੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਨ ਪਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਇਕੋ ਥਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਮੋਟੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਇਉਂ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਮਮਾਰਗੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਉਦੇਸ਼ ਇਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲੈਣਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਨ ਹੈ।¹² ਅਗਲਾ ਮਕਸਦ ਸੀ ਇਕ ਸਰਬਸਾਂਝਾ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ। ਇਸ ਸਰਬਸਾਂਝ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਇਸੇ ਗੱਲੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਕੀ ਪਹਿਲੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ਕ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਸਲ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਸਰਬਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਨੂੰ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਕਤ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਇਕ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਨਾ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਸਰਬਸਾਂਝ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ। ਨਾ ਹੀ ਸੰਸਕਰਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਇਕ ਕੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫਾਰਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਤੇ ਸੇਖ ਸਨ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਭਗਤ ਸਨ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਵਿੱਥਾਂ ਮਿਟਾਣ ਵਾਲਾ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।

12. *Op.cit.*, p. XVII. (Introduction).

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਰਾਗ 31 ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਇਕ ਸੰਤੁਲਤ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸੰਤੁਲਤ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ 31 ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਾਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ, ਮਾਝ ਰਾਗ, ਗਉੜੀ ਰਾਗ, ਆਸਾ ਰਾਗ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਡਹੰਸ, ਸੋਰਠ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾਗੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ, ਮਾਲੀ ਗੋੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰੂ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਣ, ਪਰਭਾਤੀ ਅਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ। ਰਾਗ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਵੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚੌਥੇਲੇ, ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਸਵੱਯੇ, ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ, ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਅਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹੁ ਬਾਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਰਹਿਰਾਸ, ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਰਹਾ ਮਾਹ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਭੋਗ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ: ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ, ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਦੀ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ ਦੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਬੱਧ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਬਹੁਤ ਭਗਤ ਹਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਭਗਤ ਦੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ, ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਦਿ-ਆਦਿ। ਪਰ ਹਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜਿਥੇ ਵੀ ਅਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਉੱਚਤਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਤੌਰ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਮਿਤੀ-ਬੱਧ ਤੱਥ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਾਪਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 982.

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਪੱਕ ਕੀਤਾ ਹੈ:

‘ਗੁਰੂ ਮੂਰਤ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ’

ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਸਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਖੁਦ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਥਾਂ ਬੈਠਦੇ ਸਨ। ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਖੁਦ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਿਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ

ਰ੍ਹੰਬ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰ੍ਹੰਬੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰ੍ਹੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਉਣੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੈਸੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹਸਤੀ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮ ਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਰ੍ਹੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੇ ਨਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਹੋਰ ਬੀੜ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤੱਥ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ-ਛੁਪ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੀੜ, ਉਹ ਵੀ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕਰਕੇ, ਤਿਆਰ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਦੀ ਬੀੜ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਦੇਖੀਆਂ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੰਨੇ ਵਾਲੀ ਬੀੜ, ਉਸੀ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਬੀੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿਤੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਦੇਖੀਆਂ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੀੜ ਹੈ।

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਤਖ਼ਤ ਸਿਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ, 1705 ਈ. ਵਿਚ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਰ੍ਹੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ, ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਹੋਰ ਉਤਾਰੇ ਕਰਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬੀੜ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਚਾਰ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ, ਇਕ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਸਿਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਬੀੜ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਸਿਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਨੂੰ ਉਹ ਦੱਖਣ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਗਏ ਸਨ।¹³ ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤਖ਼ਤ ਸਿਰੀ ਅਬਿਚਲ ਨਗਰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਖੇ ਸੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਤ ਬੀੜ ਦਾ ਜੋ ਪਰਿਟਿੰਡ ਰੂਪ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ 1430 ਹਨ। ਇਹੀ 1430 ਪੰਨਿਆਂ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਆਪਣੇ ਇਕੋ ਸਟੈਂਡਰਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਰਚੱਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਆਕਾਰ ਤਾਂ ਛੋਟਾ-ਵੱਡਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ-ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਰ੍ਹੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਇਜ਼ਾਜਤ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਈ ਵੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਛਾਪ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਜੋ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰ੍ਹੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮਤਾ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸਨ।¹⁴

13. ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰ੍ਹੰਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, (ਪੱਥਰ ਛਾਪ ਦੂਜੀ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1889, ਪੰਨਾ 275.

14. ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦੇਖੋ, ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਸਿਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 1606-1982, ਗੁਰਮੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2002.

ਵੰਗਾਰਿਆ ਬਲਕਿ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਦੁਰਕਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੇਤਰੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ
ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਇਕੱਲੇ
ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ।

ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਨੀਤੀ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਐਸੇ ਧੜੇ ਜਾਂ
ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੁਮੇਲਤਾ ਵਾਲੇ ਸੰਕਲਪ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਕੰਮ
ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਉਕਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਵਾਲੇ
ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੀ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਰਵਾਈ ਗੁਰੂ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੰਮ ਭਾਵੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਗਮੀ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੁਰੂ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸਿੱਖ
ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਐਸਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੇ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਅਗਵਾਈ
ਲੈਣੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰੱਖਿਆ
ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਪੰਥ ਉਪਰ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਪੰਥ ਨੇਤਾ-ਹੀਣ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੇ ਇਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ :

ਪੰਥ ਜੇ ਰਹਾ ਤੇ ਤੇਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਰਹੇਗੇ ਨਾਥ,

ਪੰਥ ਨਾ ਰਹਾ ਤੇ ਤੇਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਕੌਣ ਮਾਨੈਗੇ।

III

ਬੋਲੀ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥ
ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ, ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ
ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਲਿੱਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਬਿਨਾਂ ਲਿੱਪੀ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲੀ
ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅਤਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿੱਪੀ
ਬਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਸੀ। ਹਾਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਸਮੇਂ ਇਸ
ਦੀ ਕੋਈ ਲਿੱਪੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ
ਸਕੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਲਈ। ਬਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ
ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਰਾਹਮਣਵਾਦ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ
ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ
ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਾਲੀ ਲਿੱਪੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਵੇਦਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੰਧ-ਘਾਟੀ
ਦੀ ਲਿੱਪੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿੱਪੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰੀਆ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਮਧੋਲ
ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਰੀਆ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ
ਉਥਾਨ ਨਾਲ, ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਕਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਥੇ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਐਸੀ ਲਿੱਪੀ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ
ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਥਾਨ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪਰਚੱਲਤ
ਬੋਲੀਆਂ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ-ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਲਕਿ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ
ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਕੇ ਪਰਾਕਰਿਤ (ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਂ ਲੋਕ ਬੋਲੀ) ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ
ਸੀ ਪਰ ਬਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼

ਬਗਾਵਤ ਕਰਕੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ ਦੇ ਉਪਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਇਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵਾਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਅਲੱਗ ਲਿੱਪੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ ਟਾਕਰੀ, ਬਰੱਹਮੀ ਜਾਂ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਿੱਥੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਰੀਆ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੀ ਉਥੇ ਫਾਰਸੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਉਭਰਨ ਨਾਲ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਮੁੱਢਲਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਉਥਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਏਸ਼ੀਆ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿਚ ਪਰਚੱਲਤ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਲੋਕ-ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੇਦ ਅਵੇਸਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਵੇਸਤਾ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇਦ ਅਵੇਸਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਆਰੀਆ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਫਾਰਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੈਸੋਪੋਟੇਮੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਆਰੀਆ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚੋਂ ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਕਬੀਲੇ ਫਾਰਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਆ ਗਏ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਆਰੀਆ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁੰਨੀਆਂ ਨੇ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਰਿਗਵੇਦ ਗੁਰੂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਸਿਰਫ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੱਕ ਹੀ ਇਹ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ, ਅਰਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੈਸੇ ਹੀ ਗੈਰ-ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਅਤੇ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਕ ਐਸਾ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੈਰ-ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸਮਾ ਗਈ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਾਹਾਰ ਨਾ ਹੀ ਸਿਰਫ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਹ ਜਾਤ-ਵੰਡ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨੀਚ-ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਵਖਰੇਵੇਂ ਵੀ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਮਾ ਸਕੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫਾਰਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਲਿੱਪੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਭਗਤ ਵੀ ਸਨ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ

ਬਾਣੀ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖੇਤਰੀ ਬੋਲੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਦੁਰਕਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੰਗਾਰਿਆ ਬਲਕਿ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਦੁਰਕਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੇਤਰੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਰਬਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਰਬਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਅਤੇ ਸੁੱਧ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਸਲ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਅਤੇ ਸਮਨਵੈ ਹੈ। ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਗੁਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹਨ।.....ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਗਰੀਕ ਐਥੋਲੋਜੀ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਸਰਬਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।¹⁵

ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਂਗ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਖਸ਼ੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੌਂਝੀ ਸਿਆਸਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲਤ ਗੱਲ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਹਰ ਪੈਰੋਕਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪਰੱਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪਰਚੱਲਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਪਰਦਾਈ ਸੋਚ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦੇ ਬਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੀ ਸੌਂਝੀ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਭਾਰਤੀ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਚੱਲਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਮੁੱਚੀ ਜਨਸਾਧਾਰਨ ਦਾ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਫ ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਫਿਰਕਾਪਰੋਸਤੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਪਰਚੱਲਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਕਬੀਰ, ਫਰੀਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤ, ਸਭ ਨੇ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ-ਜਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਸਗੋਂ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਧ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮ ਹੋਇਆ ਫਿਰਕਾ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਾਧ ਜਾਂ ਸੰਤ, ਗੁਰਮੁਖ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ

15. ਪ੍ਰੋਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਦ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦੇਣ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ), ਲੁਧਿਆਣਾ, 1994, ਪੰਨਾ 108.

ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸਾਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਚੱਲਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪਰਚੱਲਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲਿੱਪੀ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦਵੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਰਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਰਲਵਾਂ-ਮਿਲਵਾਂ ਰੂਪ ਹੈ। ਐਸਾ ਰਲਵਾਂ-ਮਿਲਵਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ। ਭਾਵ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਐਸਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਪੜ੍ਹ ਵੀ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੋਲ ਵੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਐਸੀ ਇਕ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਲਿੱਪੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦਬਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੜੀ ਆਸਾਨੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਾਧ-ਭਾਸ਼ਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਬਰਾਹਮਣਵਾਦ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪਰਚੱਲਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲਿੱਪੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿੱਪੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਲਿੱਪੀ ਕਿਥੇ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸਾਧ-ਭਾਸ਼ਾ ਕਹਿ ਕੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਲਿੱਪੀ ਬਾਰੇ ਮੁੱਢਲੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

‘ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਸੁਣੋ। ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸੌਖ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਰਚੀ ਗਈ ਪੱਟੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਜੋ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਲਿਖੋ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਕੁਝ ਤੇਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਔਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਤੱਤਸਾਰ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਗੇ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਬੁੱਧੀਵਾਨ ਲਿਖਦੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਹੀ ਲਿਖੋ। ਇਹ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਆਪਣੀ ਸੌਖਿਆਈ ਕਰਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਉਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲ ਜਾਣਗੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਤੇਲ ਦੀ ਬੰਦਿਆਈ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਘਰਬਾਰੀ ਲੋਕ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਸੌਖੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਉਲੀਕ ਸਕਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬੀੜ ਲਿਖੋ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਿਖਿਆਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਦਾ ਸੌਖਾ ਪਾਠ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਥਾਣੀ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਜਸ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣਗੇ, ਪੜ੍ਹਨਗੇ, ਲਿਖਣਗੇ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਣਗੇ ਉਹ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਕਰਕੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਵਲ ਪਰੇਰੇ

ਜਾਣਗੇ।¹⁶ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਹੈ। ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੰਜਾਬੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲਿੱਪੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪਰਾਂਤ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ (ਮਾਝੀ) ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੈ।¹⁷ ਡਾ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ.....ਇਸ ਨੇ ਖੇਤਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਹੈ।¹⁸

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ-ਫਾਰਸੀ ਵਾਂਗ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ

16. ਸੁਨ ਭਾਈ ਹਮਰੀ ਅਭਿਲਾਖਾ ॥

ਰਚਹੁ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਬੀੜ ਉਦਾਰੀ ॥ ਲਿਖਿ ਅੱਖਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਝਾਰੀ ॥
ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪੱਟੀ ਜੁ ਬਨਾਈ ॥ ਪੈਤੀ ਅੱਖਰ ਕਰੇ ਸੁਹਾਈ ॥
ਤਿਨ ਮਹਿ ਲਿਖਹੁ ਸਰਬ ਗੁਰਬਾਨੀ ॥ ਪਠਿਓ ਬਿਧੈ ਸੁਧੈਨ ਮਹਾਨੀ ॥
ਜਿਨ ਕੀ ਬੁੱਧਿ ਮਹਿਦ ਅਧਿਕਾਈ ॥ ਬਹੁ ਅੰਭਿਆਸਹਿ ਬਿੰਦਯਾ ਪਾਈ ॥
ਬਹੁਤ ਬਰਖ ਲਗਿ ਪਠਹਿ ਬਿਚਾਰਿਹਿ ॥ ਸੇ ਤਬ ਜਾਨਹਿ ਸਾਰ ਅਸਾਰਹਿ ॥
ਤਿਸ ਕੇ ਲਿਖਹੁ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮਝਾਰੀ ॥ ਲਿਖਹਿ ਸੁਗਮ ਸਰਧਾ ਉਰਧਾਰੀ ॥
ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰ ਤੁਰਕਨਿ ਭਾਸ਼ਾ ॥ ਇਸ ਮਹਿ ਲਿਖਿ ਲੈ ਹੈ ਬੁਧਿਰਾਸ਼ਾ ॥
ਸਭਿ ਉਪਰ ਪਸਰਹਿ ਇਹ ਧਾਈ ॥ ਜਿਮ ਜਲ ਪਰ ਸੁ ਚਿਕਨਤਾ ਪਾਈ ॥
ਕਿਰਤ ਕਰਤਿ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਮਤਿ ਬੋਰੀ ॥ ਸੁਗਮ ਪਠਹਿ ਬਿਦਯਾ ਜਿਨ ਲੋਰੀ ॥
ਪ੍ਰਗਟਹਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹੁ ਬਿਸਾਲਾ ॥ ਚਲਹਿ ਜੁ, ਨਹਿ ਭੁਲਹਿ ਕਿਸ ਕਾਲਾ ॥
ਲਿਖਹੁ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਯਾਂਤੇ ॥ ਸਗਲ ਜਗਤ ਮਹਿ ਹੁਇ ਬੱਖਯਾਂਤੇ ॥
ਸ਼ਰਧਾਵੰਤੇ ਪਠਹਿ ਸੁਧੈਨ ॥ ਜਾਨਹਿ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਗਤਿ ਦੈਨ ॥
ਇਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਮਹਾਂਭਿਰਾਮੁ ॥ ਬਿਦਤਹ ਜਗ ਗੁਰਮੁਖੀ ਜੁ ਨਾਮੁ ॥
ਦੇਖਹਿ, ਪਠਹਿ, ਲਿਖਹਿ, ਸਨਮਾਨਹਿ ॥ ਨਿਤ ਪਾਤਕ ਘਾਤਕ ਹਿਤ ਠਾਨਹਿ ॥

(ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰਾਸਿ 3, ਅੰਸੂ 41, ਪੰਨਾ 2083.)

17. "The written Character is nevertheless throughout the Punjabi, one of the several varieties of alphabets now current in India and which, from its use by the Sikh Gurus, is sometimes called 'Gurmukhi', a term like-wise applied to the dialect of the Punjab. The language of the writings of Nanak is thought by modern sikhs to abound provincialisms of the country south-west of Lahore and the dialect of Arjun is held to be the most Pure."
(History of Sikhs, New Delhi, 1985, p. 322)

18. "The Granth is a repository of many languages.....It embraces territorially the whole of India and people of all castes and creeds. It is indeed the greatest work of Punjabi literature."

ਮੰਨ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੇਦਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਗਲਬੇ ਅਧੀਨ ਨਿਕਾਰੀਂਦੀ ਆ ਰਹੀ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਆਖਰ ਇਸ ਪਹਿਚਾਣ ਨੇ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

IV

ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਹਾਦ ਛੇੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਹੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ, ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਲਈ ਇਕ ਮਨ, ਇਕ ਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਤੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਅਹਿਮ ਵੇਰਵੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਅਨੇਕਾਂ ਐਸੇ ਵੇਰਵੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਅੱਗੇ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਵਰਨਣ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੂਰੇ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿਵਾਏ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਤਨਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲਾ ਹਰ ਵਾਕ ਅੰਤਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿਰਫ ਉਹ ਹੀ ਬਾਣੀ, ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੈ।¹⁹ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਉਕਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਕ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਕ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸ ਤੇ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ।²⁰ ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ

19. ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤਾ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 920.)

.....
ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣੀਐ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਰੀਸੈ ਹੋਰਿ ਕਥੁ ਬੋਲਦੇ ਸੇ ਕੁੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਝੜਿ ਪੜੀਐ। (ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 304)

20. See Teja Singh, *The Holy Granth* (Sri Rag to Majh), Punjabi University, Patiala, 2001, pp. VII-XII (introduction); Balwant Singh Dhillon, *Early Sikh Scriptural Tradition—Myth and Reality*, Singh Brothers, Amritsar, 1999, pp. 39-43; and Sahib Singh, *About Compilation of Sri Guru Granth Sahib*, Lok Sahit Parkashan, Amritsar, 1996; and *Adi Bir Bare* (Punjabi), Singh Brothers, Amritsar, 1970.

ਹੋਈ ਸੀ ਉਹ ਹੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਲਿਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਆਖ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਉਲੀਕਣਾਂ ਜਾਂ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕੋ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸੋਮਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣ-ਆਸ਼ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਨ: ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੂਦਰ। ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ। ਭਾਵ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹਿੱਸਾ (ਬਰਾਹਮਣ) ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ (ਸ਼ੂਦਰਾਂ) ਉਪਰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸਰਦਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਤਾਂ ਸ਼ੂਦਰ ਲੋਕ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹੀ ਨੀਵਾਂ ਤਬਕਾ ਸਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੁਲਾਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤਬਕਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮਾਜਕ ਸਹੂਲਤ ਤੋਂ ਬਾਂਝਿਆਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਏ ਅਲਬਰੂਨੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਪ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਖ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਉਪ-ਜਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਚਮਿਆਰ, ਜੁਲਾਹੇ, ਪੋਥੀ, ਮੱਛਿਆਰੇ, ਮਲਾਹ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ, ਮੰਗਤੇ ਅਤੇ ਚੰਡਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਜਾਤਾਂ ਸਨ।²¹ ਇਹ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਬਹੁਤ ਮਾਰੂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲੇ, ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਵਾਰ ਆਸਾ’ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਿਰਮੌਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ—ਬਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

“ਇਹ ਲੋਕ (ਬਰਾਹਮਣ) ਪੋਥੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਗਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤਿੰਨ ਲਾਈਨਾਂ ਵਾਲੀ ਗਾਇਤਰੀ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਲਾਵਾਂ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਰ ਉਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਬਸਤਰ—ਧੋਤੀ ਅਤੇ ਪਰਨਾ, ਪਹਿਨ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਲੋਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਸਤੂਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ ਵਿਅਰਥ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਨੇਕ-ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਅਸਲੀ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।”²²

21. As quoted by J.S. Grewal, *The Sikhs of The Punjab*, Cambridge, 1994, p.21.

22. ਪੜ੍ਹਿ ਪੁਸਤਕ ਸੋਧਿਆ ਬਾਦੰ ॥ ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗਲ ਸਮਾਧੰ ॥

ਮੁਖ ਝੂਠ ਬਿਭੂਖਣ ਸਾਰੰ ॥ ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ ॥

ਗਲਿ ਮਾਲਾ ਤਿਲਕੁ ਲਿਲਾਟੰ ॥ ਦੋਇ ਧੋਤੀ ਬਸਕੁ ਕਪਾਟੰ ॥

ਜੇ ਜਾਣਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਕਰਮੰ ॥ ਸਭਿ ਵੇਕਟ ਨਿਸਚਉ ਕਰਮੰ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਉ ਧਿਆਵੈ ॥ ਵਿਣ ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਟ ਨਾ ਪਾਵੈ ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 470)

ਬਰਾਹਮਣ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਗਊ ਉਪਰ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਟੈਕਸ ਵੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੇ ਗੋਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਬਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰਲੇ ਲਿਬਾਸ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।²³ ਇਹ ਬਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਗਊ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਨਵਰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਗੋਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਉਹ ਗਊ ਉਪਰ ਲੱਗਿਆ ਟੈਕਸ ਵੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।²⁴ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਹਲਾਲ ਕਰਕੇ ਖਾਧੇ ਜਾਂਦੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾੜਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੌਕਿਆਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਆਪ ਪਾਖੰਡੀ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਝੂਠ ਹੀ ਝੂਠ ਹੈ।²⁵ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਅਤੇ ਧਨਾਸਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਜ਼ੀ ਲੋਕ ਵੀ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਵਿਖਾਵੇ ਵਜੋਂ ਮਾਲਾਵਾਂ ਫੇਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ-ਅੱਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।²⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾ, ਕਾਜ਼ੀ, ਬਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਜੋਗੀ, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।²⁷

ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਚੋਣਵੇਂ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਥਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਸੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਜਾਂ ਰੋਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਡਾ. ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਹਿੰਦੂ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉੱਚਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਜਿਹੇ ਨਾਇਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣਾ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਗੌਰਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਾਂਝੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀਅਤਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵੱਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਆਗਮਨ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਦਮ ਸੀ।²⁸

ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਢੰਗ-ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਝੂਠ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਨਿਰੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

23. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 470.

24. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 471.

25. ਉਕਤ, ਪੰਨੇ 471-72.

26. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 951.

27. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 662.

28. ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, 1990, ਪੰਨਾ 121.

ਜੀ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਲੀ ਬਰਾਹਮਣ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸੰਜਮ ਵਾਲਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ (ਮੁਕਤ) ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਬਰਾਹਮਣ ਪੂਜਣ-ਜੁਗਤ ਵੀ ਹੈ।²⁹ ਅਸਲ ਖੱਤਰੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸੂਰਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦਯਾ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖ ਕੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।³⁰ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਜੋਗੀ, ਕਾਜੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਲ ਜੋਗੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਸਲ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਸਭ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਕਾਜੀ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਬਾਓ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਲਟ ਚਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਜੀਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਮੈਲ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।³¹

ਔਰਤ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਤਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਛੁਟਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਦੋਹਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ ਪਰ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਭੈੜੀ ਦਸ਼ਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਾ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਪਤੀ ਦੇ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਥਾ ਵਿਚ ਸੜ ਕੇ ਸੜੀ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸੜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਹਿੰਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤਕ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦਿਵਾਰੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਰਦ ਇਕ ਪਤਨੀ ਦੇ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਸਰਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ, ਪਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।³² ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਔਰਤ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਰਯਾਦਾ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਔਰਤ ਤਾਂ ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।³³

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ 1469 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1708 ਈ. ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਇਹ 1489 ਈ. ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ 1489 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1517 ਤੱਕ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। 1517 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1526 ਈ. ਤੱਕ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਖੀਰ 1526 ਵਿਚ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

29. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਪੰਨਾ 1411.

30. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 671।

31. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 662.

32. See also J.S. Grewal, *The Sikhs of The Punjab*, The Cambridge University Press, 1994, p. 22.

33. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਪੰਨਾ 473.

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਕ (ਪੰਜਾਬ) ਦੀ ਜੇ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੋਧੀ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਲਕ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਲਈ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਸੀ।

ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ ਜੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨੇਤਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਪਰ ਹੀ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਇਕ ਸਮਕਾਲੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਭੈਭੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਦੋਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਲੈਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਫਰਹਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਧਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਮਾਰ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੁਰਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਮਾਰ ਪਈ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਤਕੜਾ ਤਕੜੇ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਰੋਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਜੇ ਗਊਆਂ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਰਗੇ ਸੈਨਿਕ ਆ ਮਾਰਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ (ਬਾਬਰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਧੀਆਂ) ਨੇ ਰਤਨਾਂ ਵਰਗੇ ਸੋਹਣੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਿਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਅਫਸੋਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।³⁴

ਇਸ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਹੋਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅਮੀਰ-ਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕਤਾ ਕਾਰਨ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸਭ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੁਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਮੀਰਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਵੀ ਖਾਣੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਘਰੋ-ਘੇਘਰ ਹੋਏ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਾਬਰ ਦਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਰਬਾਦੀ ਵਿਚ ਇਥੋਂ ਦੇ ਇਸਲਾਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮ-ਧਰਮੀ ਬਰਬਾਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਵਲੋਂ ਬਾਬਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਫਤਵੇ ਜ਼ਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਰਬਾਦੀ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸਰੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਹਿਲ-ਮਾੜੀਆਂ (ਮਹਿਲ-ਹਵੇਲੀਆਂ) ਸਭ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ

34. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 360.

ਸੀ। ਭਾਵ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਧੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਮੁਗਲ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਪਾਸ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਨ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਆਂ ਸਨ, ਪਠਾਣਾਂ ਪਾਸ ਰਵਾਇਤੀ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਸਨ।³⁵

ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਬਰ, ਜਾਲਮਾਂ ਦੀ ਫੌਜ (ਬਰਾਤ) ਲੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਇਥੇ ਆ ਧਮਕਿਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸਭ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ੈਤਾਨ ਜਾਂ ਕਪਟੀ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਖੂਨ ਹੀ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਲੋਕ ਕੇਸਰ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਕਥਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਇਹ ਮੁਗਲ ਸੰਮਤ 1578 ਬਿ. (1521 ਈ.) ਵਿਚ ਇਥੇ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ 1597 ਬਿ. (1540 ਈ.) ਵਿਚ ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਮਰਦ ਸੂਰਮਾ (ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ) ਆ ਬੈਠਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਚਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਚਾਈ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।³⁶

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਹ ਮਿਤੀਆਂ 1521 ਈ. ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1540 ਈ. ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਅਸਲ ਦਾਖਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 1521 ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਇਲਾਕੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੈਦਪੁਰ (ਐਮਨਾਬਾਦ) ਥਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਬਰ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ 1520 ਈ. ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ 1521 ਈ. ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਸ਼ਹਿਰ ਤੱਕ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੇ 1519 ਅਤੇ 1520 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਜਿਹਲਮ ਤੋਂ ਪਰੇ-ਪਰੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।³⁷ ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਬਰ (ਮੁਗਲਾਂ) ਦੀ ਆਮਦ 1521 ਈ. (ਸੰ. 1578 ਬਿ. “ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ”) ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਸਾਲ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮਾਯੂੰ 1540 ਈ. ਵਿਚ ਬਿਲਗਰਾਮ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅੰਤਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਾਕਿਆਤ-ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ (ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ), ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਪਰੇ ਸਨ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਵੇਰਵੇ ਬੜੇ ਹੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ, ਬਾਬਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ 1519 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਭੇਰਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ (ਭੇਰੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ) ਦੇ ਇੰਜੜਾਂ ਅਤੇ ਡੰਗਰਾਂ-ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਪਾਹ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ

35. ਉਕਤ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਪੰਨੇ 417-18.

36. ਉਕਤ, ਪੰਨੇ 722-23.

37. See also S.R. Sharma, *Mughal Empire in India*, Agra, 1973, pp 16-17 and 71.

ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਛੂਹਿਆ ਜਾਵੇ।³⁸ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਬੜੇ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਹਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਹੋਈ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਾਲੇ ਕਥਨ ਇਕ ਕੂਟਨੀਤਕ ਅਤੇ ਚਲਾਕੀ ਭਰੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਕਥਨ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਰ ਤੁਸ਼ਕੇ-ਬਾਬਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀਪਤ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਮੁਨਾ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਕਸਬੇ ਉਜਾੜ ਪਏ ਸਨ। ਇਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।³⁹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਭਿਆਨਕ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਬਾਬਰ ਆਪਣੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਫਤਿਹ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: “ਮੈਂ ਉਥੇ (ਪਾਣੀਪਤ), ਇਕ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਪਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ, ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ, ਉਥੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਵਰਗਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਮਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।”⁴⁰ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਬਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਉਸ ਦਿਨ (ਫਤਿਹ ਵਾਲੇ ਦਿਨ) ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ। ਮੁੱਲਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਪਰਗਾੜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਗਲਾਕੜ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੁੱਲਾਂ ਸ਼ੌਮਸ਼ (ਉਹੀ ਬੰਦਾ) ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗਿਆ ਬਹੁਤ ਖਰੂਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਖਰੂਦ ਮਚਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਸ਼ੌਰ ਮਚਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”⁴¹

ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਫਰਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਮੋਹਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਇਤਨੀ ਮਾਰ ਤੱਕ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਉਪਰ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਬਰ ਵੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਫਤਿਹ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਉਪਰ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਖੂਨ ਦੇ ਸੋਹਲੇ (ਕੀਰਨੇ) ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਗੁਲਫ਼ਰੇ ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਵਿਚ ਕੁੰਵਰਾਂ (ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ) ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਟੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ (ਕੁਇਰ ਨਾ ਰੋਟੀ

38. Rushbrooke Williams, *An Empire Builder of the Sixteenth Century*, Longmans, 1918, p. 113.

39. 'Tuzuk-e-Baburi'; Elliot and Dowson, *History of India As Told by its own Historians*, Vol. IV, Allahabad, 1964, p. 3.

40. Rushbrook Williams, *op. cit.*, p. 113.

41. Leyden, Erskine and King, *Memoirs of Babur*, Vol. II, p. 161.

ਖਾਇ)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਭਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਬਰ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੀ ਲਿਖਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬਾਬਰ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਵੀ ਉੱਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹਮਾਯੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਮਿਤੀ 22 ਸਤੰਬਰ, 1539 ਈ. ਦੱਸੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਕਤ ਵਾਕ ‘ਆਵਨਿ ਅਨਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ’ ਇਸ ਮਿਤੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਗਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ 1578 ਖਿ. ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਭਾਜ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ 1540 ਈ. ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਕਤ ਮਿਤੀ ਗਲਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਕਤ ਵਾਕ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਹਿ ਕੇ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ,⁴² ਜਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਚੁੱਪ ਹਨ।⁴³ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਮਿਤੀਆਂ ਨੀਯਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਆਮ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਿਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਮਿਤੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਪਰੋਤੀ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਹੀ ਆਮ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ। ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਕ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਯੁੱਗ ਕੈਚੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਖੰਡ ਲਾ ਕੇ ਉਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਪਾਸੇ ਝੂਠ ਹੀ ਝੂਠ ਹੈ, ਸੱਚ ਦਾ ਚੰਦਰਮਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਭਾਲਦਾ ਹੋਇਆ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਅੰਧਕਾਰ ਯੁਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਿਹਾ। ਸਭ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਦੁੱਖ ਰੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।”⁴³

ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ’ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਤਿਕਥਨੀ ਪਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿਰੰਤਰ ਲੜਾਈ ਭਿੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਲੋਧੀਆਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਿਆਂਦੀ, ਉਸ ਉਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਅਤਿ ਨਿਰਦਈ ਧਾਰਮਿਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਹੋਰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਘਿਣਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਦਕ ਦੀ

42. See Kirpal Singh, *The Adi Granth: As a Source of History*, PISMT, Ludhiana, 1998, p. 25; Teja Singh Ganda Singh, *A Short History of The Sikhs*, Patiala, 1999, p.12.

43. ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ॥

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ। ਆਧੈਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ॥

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ ॥

ਅਤਿਅੰਤ ਘਾਟ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਵਡਿਆਈ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।⁴⁴

ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਇਉਂ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ “ਹਿਰਣ, ਬਾਜ, ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਭਾਵੇਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਜਾਲ ਲਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਉਲਟੀ ਰੰਗਤ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਨਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸਿਰਫ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਜਾਂ ਗਿਆਨਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਛਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਨੇਤਾ ਲੋਕ ਉਹ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰਕੇ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ੇਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾ-ਜਾ ਕੇ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਸਮ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਗਰੀਬ ਪਰਜਾ ਦੇ ਲਹੂ ਅਤੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਚਟਮ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਦਾ ਲੇਖਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਇਤਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨੱਕ ਵੱਢਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।”⁴⁵

ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹਰ ਗੱਲ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਕਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਏ.ਸੀ. ਬੈਨਰਜੀ, ਮੋਰਲੈਂਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲੋਧੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ: ‘ਲੋਧੀਆਂ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਮਨਮਾਨੀ ਨਾਲ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਹਿਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਸਦੇ ਸਨ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮੰਗਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹਾ ਢੰਗ ਸੀ। ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਇਕ ਨੀਯਤ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਨ ਜਾਂ ਜਿਣਸ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵੱਲ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।’⁴⁶

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 1539-40 ਵਿਚ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਦੇ

44. ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ (ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1976, ਪੰਨਾ 32.

45. ਹਰਣਾ ਬਾਜਾਂ ਤੈ ਸਿਕਦਾਰਾਂ ਏਨਾ ਪੜਿਆ ਨਾਉ ॥

ਫਾਂਧੀ ਲਗੀ ਜਾਤਿ ਫਹਾਇਨਿ ਅਗੈ ਨਾਹੀ ਥਾਉ ॥

ਸੋ ਪੜਿਆ ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਜਿਨੀ ਕਮਾਣਾ ਨਾਉ ॥

ਪਹਲੇ ਦੇ ਜੜ ਅੰਦਿਰ ਜੰਮੇ ਤਾ ਉਪਰਿ ਹੋਵੈ ਛਾਉ ॥

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥

ਜਿਥੇ ਜੀਆਂ ਹੋਸੀ ਸਾਰ ॥ ਨਕੀਂ ਵੱਢੀ ਲਾਇਤਬਾਰ ॥ (ਉਕਤ, ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ, ਪੰਨਾ 1288)

46. Anil Chandra Banerjee, *Guru Nanak and His Times*, Punjabi University Patiala, 2000, p. 13.

ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦੇ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਾਰਚ, 1552 ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਮਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਪਰ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਧੌਖੇਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਬਦਲਾਥੋਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਆਦਿਲ ਖਾਨ ਨਾਲ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸੀ, ਬੜੀ ਹੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲਾ ਧੌਖਾ ਕੀਤਾ।⁴⁷ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੌਖੇਬਾਜ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਦਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸੁਭਾਅ ਉਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਰਾਗ ਮਲਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ: “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਗਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇਵਕੂਫ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਲ ਦੇ ਅੰਧਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪਾਰਖੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਚੌਧਰੀ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੂਨ ਦੀ ਹੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਗੁਰਮੁੱਖ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੌਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ।”⁴⁸

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ‘ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ’ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਕ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਡੂਮ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਉਚਾਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪਉੜੀਆਂ ਇਕੱਲੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਕ-ਇਕ ਪਉੜੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਕ ਜੀਵਨ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰਚਨਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਵਾਰ ਵੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਂਗ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਜੈਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:

“ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਜੋਤ ਇਕੋ

47. *Mughal Empire in India*, Agra, 1933, p. 91.

48. ਨਾਉ ਫਕੀਰੇ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤੁ ਨਾਉ ॥

ਅੰਧੋ ਕਾ ਨਾਉ ਪਾਰਖੂ ਏਵੈ ਕਰੇ ਗੁਆਉ ॥

ਇਲਤਿ ਕਾ ਨਾਉ ਚਉਧਰੀ ਫੂੜੀ ਪੂਰੇ ਥਾਉ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀਐ ਕਲਿ ਕਾ ਏਹੁ ਨਿਆਉ ॥ (ਉਕਤ, ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ, ਪੰਨਾ 1288)

ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ (ਸ਼ਬਦ) ਦਾ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸਿਫਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਕੇ ਆਕੀ ਹੋਏ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਤੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਪਲਟ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ, ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਵਾਂਗ, ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲੰਗਰ ਜੈਸੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਵੰਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਬਤ ਵਾਂਗ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਬਾਅਦ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਛਤਰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ) ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਵਸੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੁਦ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।”

“ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੀਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠੇ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਪਰਵਾਣ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਵੀ ਉਹੀ ਨੂਰ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਵੀ ਉਹੀ ਤਖ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਦਰਬਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਭੋਜਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਇਤਨੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਝੱਖੜ ਡੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ-ਦਾਦੇ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ) ਵਾਂਗ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ ਅਥਾਹ ਰੰਭੀਰਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਹੀ ਜੋਤ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਸਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਵਡਿਆਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।”⁴⁹

ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਗੁਰਿਆਈ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਵਰਨਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਦਾਲਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਐਫ.ਆਈ.ਆਰ. (ਫਸਟ ਇਨਵਰਮੇਸ਼ਨ ਰਿਪੋਰਟ) ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੱਕ ਗੁਰਗੱਦੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

49. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨੇ 966-68.

“ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਕਾਲੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਰੂਹਾਨੀ ਜੋੜ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।”⁵⁰

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਖ਼ਤ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਰਚਨਾ ਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਲਈ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ (ਕੱਚੀਆਂ) ਨਕਲੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਕੱਚੀਆਂ (ਨਕਲੀ) ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਉਹ ਵੀ ਕੱਚੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣਗੇ। ਅਜਿਹੀ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨਗੇ ਵੀ ਕੱਚੇ (ਨਕਲੀ)।⁵¹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਥਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੱਚੀ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਣਾ। ਇਹ ਤੱਥ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ‘ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ’ ਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਮਕਾਲੀ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਵਾਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ “ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ, ਭਾਈਆਂ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਰੋਣਾ-ਧੋਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹਰੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਮਝਾ-ਬੁਝਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।”⁵² ਇਹ ‘ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ’ ਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਾਰ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ

50. ਡਾ. ਰੀਡਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ, ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨੇ 10-11.

51. ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥

ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥

ਕਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੈ ਕਚੀ ਆਖਿ ਵਖਾਣੀ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਰਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੂ ਨ ਜਾਣੀ ॥

ਚਿਤੁ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਇਆ ਮਾਇਆ ਬੋਲਨਿ ਪਏ ਰਵਾਣੀ ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ, ਪੰਨਾ 920.)

52. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰਨੇ 923-24.

ਜੀ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਸੁੰਦਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਾਕਿਆ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸੁੰਦਰ ਦੀ ਸੱਦ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਦਾ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰਸਮਾਂ ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਇਕ ਸੱਚਾ ਸੰਤ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਰੋਵੇ ਨਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ।”⁵³

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ 1574 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1581 ਈ. ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸੱਤ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਅਰਸਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਉਸਾਰੂ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਦੀ ਸਥਿਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਸਥਿਰਤਾ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਈ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਸੁਰ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਲਈ ਮੌਲਿਕ ਸਰੋਤ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਾਂਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਚੰਗਾ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਵਧ ਚੁੱਕੇ ਅਹਿਸਾਸ ਬਾਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਸ ਖਤਰੇ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਨਾ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ।⁵⁴

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸੀ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੁਝ ਐਸੇ ਤਪੇ (ਸਾਧ) ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਵੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਉੜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਇਕ ਵਿਰੋਧੀ ਤਪੇ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: “ਉਸ ਵਿਰੋਧੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਕਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਕ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੌਕਰ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਗੰਦਗੀ ਅਤੇ ਜੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ

53. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੇਖ, ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਪੰਨਾ 11.

54. Surjit Hans, *A Reconstruction of Sikh History From Sikh Literature*, Jalandhar, 1988, p. 91.

ਲਈ ਉਹ ਗੰਦਗੀ ਵਿਚ ਡਿਗਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਉਸ ਬੇਮੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਬਾਰੇ ਬੁਰਿਆਈ ਕਰਨ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਲਟਾ ਇਹ ਬੇਮੁੱਖ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੇਮੁੱਖ, ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਦੇ, ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਕ-ਅੰਗਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਲਾਉਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਬੇਮੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਜਹਾਨ ਹੀ ਗੁਆ ਲਏ ਹਨ।⁵⁵ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਕੜੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੀ ਨੌਕਰ ਤਕੜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਨੰਗੇ-ਭੁੱਖੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਨੌਕਰ ਕਿਵੇਂ ਢਿੱਡ ਭਰ ਕੇ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।⁵⁶ ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਖੁਦ ਭੁੱਖੇ ਅਤੇ ਮਲੰਗ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਭੁੱਖੇ ਅਤੇ ਮਲੰਗ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਚੇਲੇ-ਚਾਟੜੇ ਵੀ ਭੁੱਖੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ।

ਜਿਹੜੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਆਖਰ ਹਾਰ-ਹੁੱਟ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ: “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਧਿਰਕਾਰ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਫਿਟਕਾਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਮੁੜ-ਮਿਲਾਪ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਫਿਟਕਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਪੱਲੇ ਕੀ ਹੈ? ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਬਖਸ਼ਾਏ ਹਨ।”⁵⁷

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਇਕ ਤਪੱਸਵੀ ਸਾਧ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲੋਭ-ਲਾਲਚਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਤਪੱਸਵੀ ਸਾਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਲ ਲਾਲਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਨਿੱਤ ਦੌਲਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਦਾਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਪਛੁਤਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਹਰਕਤ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੰਚ ਲੋਕ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਲਾਲਚ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਇਹ ਸਾਧ

55. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਗਉੜੀ, ਪੰਨਾ 306.

56. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ ਉਹੀ।

57. ਗੁਰਿ ਮਾਰੇ ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੇਈ ਹੁਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਾਰੇ ॥
ਜੇ ਮੇਲਣ ਨੋ ਬੁਹੁਤੇਰਾ ਲੋਚੀਐ ਨ ਦੇਈ ਮਿਲਣ ਕਰਤਾਰੇ ॥
ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਢੋਈ ਨਾ ਲਹਿਨ ਵਿਚਿ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰਿ ਵੀਚਾਰੇ ॥
ਕੋਈ ਜਾਇ ਮਿਲੈ ਹੁਣਿ ਓਨਾ ਨੋ ਤਿਸੁ ਮਾਰੇ ਜਮੁ ਜੰਦਾਰੇ ॥
ਗੁਰਿ ਬਾਝੈ ਫਿਟਕੇ ਸੇ ਫਿਟੇ ਗੁਰਿ ਅੰਗਦਿ ਕੀਤੇ ਕੁੜਿਆਰੇ ॥
ਗੁਰਿ ਤੀਜੀ ਪੀੜੀ ਵੀਚਾਰਿਆ ਕਿਆ ਹਥਿ ਏਨਾ ਵੇਚਾਰੇ ॥
ਗੁਰੂ ਚਉਥੀ ਪੀੜੀ ਟਿਕਿਆ ਤਿਨਿ ਨਿੰਦਕ ਦੁਸਟ ਸਭਿ ਤਾਰੇ ॥

ਘੱਟ ਧਨ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤਾ ਧਨ ਮਿਲਦਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਬਿਨਾਂ ਬੁਲਾਵੇ ਦੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਭਰਾਵੇ! ਇਹ ਤੱਖੜੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਕ ਪਾਖੰਡੀ ਬਗੁਲਾ ਹੈ। ਸਭ ਸੰਤ ਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਤ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਧਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਰਮਾਤਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦੁਰਕਾਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਖੌਲ ਉਡ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸੰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਕਪਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ।⁵⁸

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ 1553 ਈ.⁵⁹ ਵਿਚ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਦਾਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਭਾਵ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਾਰਗ ਸੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣਾ।⁶⁰

ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਜੋ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ (ਸਖਤ) ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੰਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਧੋਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਅੰਧੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੁਦ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰੇਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਤੀਰਥ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੀਰਥ ਉਪਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਲੱਖਣਾਂ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਮੱਡ ਪਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋਗੀ, ਨਾਂਗੇ ਸਾਧ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਅਤੇ

58. ਤਪਾ ਨਾ ਹੋਵੈ ਅੰਦ੍ਰੂ ਲੋਭੀ ਨਿਤ ਮਾਇਆ ਨੋ ਫਿਰੈ ਜਜਮਾਲਿਆ ॥

ਅਗੋਂਦੇ ਸਦਿਆ ਸਤੈ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਲਏ ਨਾਹੀ ਪਿਛੋਂਦੇ ਪਛੂਤਾਇ ਕੈ ਆਣਿ ਤਪੈ ਪੁਤੁ ਵਿਚਿ ਬਹਾਲਿਆ॥

ਪੰਚ ਲੋਗ ਸਭਿ ਹਸਣ ਲਗੇ ਤਪਾ ਲੋਭਿ ਲਹਿਰੈ ਹੈ ਗਾਲਿਆ ॥

ਜਿਥੈ ਥੋੜਾ ਧਨੁ ਵੇਖੈ ਤਿਥੈ ਤਪਾ ਭਿਟੈ ਨਾਹੀ ਧਨਿ ਬਹੁਤੈ ਡਿਠੈ ਤਪੈ ਧਰਮੁ ਹਾਰਿਆ ॥

ਭਾਈ ਇਹ ਤਪਾ ਨ ਹੋਵੀ ਬਗੁਲਾ ਹੈ ਬਹਿ ਸਾਧ ਜਨਾ ਵੀਚਾਰਿਆ ॥

ਸਤ ਪੁਰਖ ਕੀ ਤਪਾ ਨਿੰਦਾ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰੈ ਕੀ ਉਸਤਤੀ ਵਿਚਿ ਹੋਵੈ ਏਤੁ ਦੇਖੈ ਤਪਾ ਦਾਜਿ ਮਾਰਿਆ ।

ਮਹਾ ਪੁਰਖਾਂ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਾ ਵੇਖੁ ਜਿ ਤਪੈ ਨੋ ਫਲੁ ਲਗਾ ਸਭੁ ਗਇਆ ਤਪੈ ਕਾ ਘਾਲਿਆ ॥

ਬਾਹਰਿ ਬਹੈ ਪੰਚਾ ਵਿਚਿ ਤਪਾ ਸਦਾਇ ॥

ਅੰਦਰਿ ਬਹੈ ਤਪਾ ਪਾਪ ਕਮਾਇ ॥

(ਉਕਤ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਪੰਨਾ 315-16.)

59. ਰਾਏ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਸ਼੍ਰੋਤ ਪੁਸਤਕ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1986, ਪੰਨੇ 29 ਅਤੇ 612.

60. ਤੀਰਥ ਉਦਮੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀਆ ਸਭ ਲੋਕ ਉਧਰਣ ਅਰਥਾ ॥

ਮਾਰਗ ਪੰਥ ਚਲੇ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਸਿਖਾ ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ, ਪੰਨਾ 1116.)

ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਆਦਿ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।⁶¹

ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਮੁਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ (ਸ਼ਾਇਦ ਮਥੁਰਾ ਜਾਂ ਬਿੰਦਰਾਥਨ) ਉਪਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਥੇ ਹਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਟੈਕਸ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਛੋਟ ਸੀ। ਉਥੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਜਗਾਤੀਏ ਕੋਲ ਦੀ ਟੈਕਸ ਭਰੇ ਬਿਨਾਂ ਲੰਘ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਪੰਨ ਗੁਰੂ ਪੰਨ ਗੁਰੂ, ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ।⁶²

ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਰਸਵਤੀ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਪਿਹੋਵਾ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਗਏ, ਇਹੀ ਕੋਤਕ ਉਥੇ ਵੀ ਵਰਤਿਆ। ਉਥੇ ਵੀ ਜਿਤਨੇ ਸਾਧ-ਸੰਤ ਸਨ ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਪਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਾਤੀਏ ਕੋਲ ਅੱਧੀ ਦਮੜੀ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੋਲਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਗਾਤੀਆਂ ਨੇ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹੋ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੋਲਕਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਨਗਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਲੋਕ, ਪੰਚ-ਜਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਸਭ ਨੇ ਇਹੀ ਉਚਾਰਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹਨ।⁶³

61. ਨਾਵਣੁ ਪੁਰਬੁ ਅਭੀਚੁ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਰਸੁ ਭਇਆ ॥

ਦੁਰਮਤਿ ਮੈਲੁ ਹਰੀ ਅਗਿਆਨੁ ਅੰਧੇਰੁ ਗਇਆ ॥

ਗੁਰ ਦਰਸੁ ਪਾਇਆ ਅਗਿਆਨੁ ਗਵਾਇਆ ਅੰਤਰਿ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਗਾਸੀ ॥

ਜਨਮ ਮਰਣ ਕੁਖ ਬਿਨ ਮਹਿ ਬਿਨਸੈ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਪ੍ਰਭੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥

ਹਰਿ ਆਪਿ ਕਰਤੈ ਪੁਰਬੁ ਕੀਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੁਲਖੇਤਿ ਨਾਵਣਿ ਗਇਆ ॥

ਪ੍ਰਥਮ ਆਏ ਕੁਲਖੇਤਿ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਬੁ ਹੋਆ ॥

ਖਬਰਿ ਪਈ ਸੰਸਾਰਿ ਆਏ ਤ੍ਰੈ ਲੋਆ ॥

ਜੋਗੀ ਦਿਗੰਬਰ ਸੰਨਿਆਸੀ ਖਟੁ ਦਰਸਨ ਕਰਿ ਗਏ ਗੋਸਟਿ ਢੋਆ ॥

(ਉਕਤ, ਪੰਨਾ ਉਹੀ।)

62. ਦੁਤੀਆ ਜਮੁਨ ਗਏ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪਨੁ ਕੀਆ ॥

ਜਾਗਾਤੀ ਮਿਲੇ ਦੇ ਭੇਟ ਗੁਰ ਪਿਛੈ ਲੰਘਾਇ ਦੀਆ ॥

ਸਭ ਛੁਟੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਿਛੈ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ॥

ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਮਾਰਗਿ ਪੰਥਿ ਚਾਲੇ ਤਿਨ ਜਮੁ ਜਾਗਾਤੀ ਨੇੜਿ ਨਾ ਆਇਆ ॥

ਸਭ ਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਜਗਤੁ ਬੋਲੈ ਗੁਰ ਕੈ ਨਾਇ ਲਇਆ ਸਭਿ ਛੁਟਕਿ ਗਇਆ ॥

(ਉਕਤ, ਪੰਨਾ ਉਹੀ।)

63. ਤ੍ਰਿਤੀਆ ਆਏ ਸੁਰਸਰੀ ਤਹ ਕਉਤਰੁ ਚਲਤੁ ਭਇਆ ॥

ਸਭ ਮੋਹੀ ਦੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਗੁਰ ਸੰਤ ਕਿਨੈ ਆਛੁ ਨ ਦਾਮੁ ਲਇਆ ॥

ਆਛੁ ਦਾਮੁ ਕਿਛੁ ਪਇਆ ਨਾ ਬੋਲਕ ਜਾਗਾਤੀਆ ਮੋਹਣ ਮੁੰਦਣਿ ਪਈ ॥

ਭਾਈ ਹਮ ਕਰਹਿ ਕਿਆ ਕਿਸੁ ਪਾਸਿ ਮਾਂਗਹਿ ਸਭ ਭਾਗਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਿਛੈ ਭਈ ॥

ਜਾਗਾਤੀਆ ਉਪਾਵ ਸਿਆਣਪ ਕਰ ਵੀਚਾਰੁ ਡਿਠਾ ਭੰਨਿ ਬੋਲਕਾ ਸਭਿ ਉਨਿ ਗਇਆ ॥

ਮਿਲਿ ਆਏ ਨਗਰ ਮਹਾਜਨਾ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਓਟ ਗਹੀ ॥

ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦ ਪੁਛਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਸਹੀ ॥

(ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 1117.)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ-ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੇ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਪੱਖ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ 1581 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1606 ਈ. ਤੱਕ ਦਾ ਸੀ। 1605 ਤੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। 1605 ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਮੇਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮੱਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ, ਉਹ ਗੜਬੜ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਝਲਕਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਿੰਦਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦਾ ਰਾਜ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਨਸੀਲਤਾ ਵਾਲਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਿੰਦਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾੜ ਸਕੇ ਸਨ।

ਸਿਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰ (ਸਰੋਵਰ) ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਤੀ ਪਰਸੰਨ-ਚਿੱਤ ਸਨ। ਇਹ ਪਰਸੰਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਚੋ-ਚੋ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: 'ਹੇ ਸੰਤਹੁ ਇਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਤ-ਜਨ ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪਰਮਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਧਿਆਉਣ ਨਾਲ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਭੈ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।'⁶⁴ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ 'ਸੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਜਲ ਭਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਜਲ ਦੇ ਭਰੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਭ ਕੰਮ ਅਤੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਜੱਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਜੈ-ਜੈ ਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਲੱਥ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਜਸ ਬੇਦਾਂ-ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਲਾਜ

64. ਸੰਤਹੁ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰੁ ਨੀਕਾ ॥

ਜੋ ਨਾਵੈ ਸੋ ਕੁਲੁ ਤਰਾਵੈ ਉਧਾਰੁ ਹੋਆ ਹੈ ਜੀ ਕਾ ॥.....

ਸੰਤ ਸਰੋਵਰ ਨਾਵੈ ॥ ਸੋ ਜਨ ਪਰਮਗਤਿ ਪਾਵੈ ॥

(ਉਕਤ, ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ, ਪੰਨਾ 623.)

ਰੱਖ ਲਈ ਹੈ।⁶⁵

ਫੁਨਹੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ, ਸਿਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ ਨਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿਚ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਚਿੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਇਸ ਜੈਸਾ ਸੁੰਦਰ ਅਸਥਾਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਬੜੀ ਘਣੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।'⁶⁶

ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪ ਮੌਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਉਂ ਮਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ।⁶⁷ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਰਾਸਰ ਝੂਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਝੂਠੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਕਰਕੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।⁶⁸

ਰਾਗ ਆਸਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਇਹ ਲੰਮੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਬੱਚਾ ਜਨਮਿਆ ਹੈ। ਬਾਲਕ ਨੇ ਦਸ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ

65. ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ ॥

ਧਰਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ਤਾਲੁ ਸੁਹਾਵਾ ਵਿਚਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਰਾਮ ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਛਾਇਆ ਪੂਰਨ ਸਾਜੁ ਕਰਾਇਆ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ॥

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਭਇਆ ਜਗ ਅੰਤਰਿ ਲਾਥੇ ਸਗਲ ਵਿਸੁਰੇ ॥

ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਚੁਤ ਅਬਿਨਾਸੀ ਜਸੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੀ ਗਾਇਆ ॥

ਅਪਨਾ ਬਿਰਦੁ ਰਖਿਆ ਪਰਮੇਸਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ॥

(ਉਕਤ, ਰਾਗ ਸੂਹੀ, ਪੰਨਾ 783)

66. ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਵ ਨਹੀਂ ਤੁਧੁ ਜੋਹਿਆ ॥ ਬਧੋਹੁ ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੇ ਤਾਂ ਤੂ ਸੋਹਿਆ ॥

ਵਸਦੀ ਸਘਨ ਅਪਾਰ ਅਨੂਪ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ॥

ਹਰਿਹਾਂ ਨਾਨਕ ਕਸਮਲ ਜਾਹਿ ਨਾਇਐ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰ ॥

(ਉਕਤ, ਫੁਨਹੇ, ਪੰਨਾ 1362)

67. ਸੁਲਹੀ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਖੁ ॥ ਸੁਲਹੀ ਕਾ ਹਾਥੁ ਕਹੀ ਨਾ ਪਹੁਚੈ ਸੁਲਹੀ ਹੋਇ ਮੂਆ ਨਾਪਾਕੁ ॥

ਕਾਢਿ ਕੁਠਾਰੁ ਖਸਮਿ ਸਿਰੁ ਕਾਟਿਆ ਖਿਨ ਮਹਿ ਹੋਇ ਗਇਆ ਹੈ ਖਾਕੁ ॥

ਮੰਦਾ ਚਿਤਵਤ ਚਿਤਵਤ ਪਚਿਆ ਜਿਨਿ ਰਚਿਆ ਤਿਨਿ ਦੀਨਾ ਧਾਕੁ ॥

ਪੁਤ੍ਰ ਮੀਤ ਧਨੁ ਕਿਛੁ ਨਾ ਰਹਿਓ ਸੁ ਛੋਡਿ ਗਇਆ ਸਭ ਭਾਈ ਸਾਕੁ ॥

(ਉਕਤ, ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ, ਪੰਨਾ 825)

68. ਮਹਜਰੁ ਝੂਠਾ ਕੀਤੇਨੁ ਆਪਿ ॥ ਪਾਪੀ ਕਉ ਲਾਗਾ ਸੰਤਾਪੁ ॥

ਜਿਸਹਿ ਸਹਾਈ ਗੋਬਿੰਦੁ ਮੇਰਾ ॥ ਤਿਸੁ ਕਉ ਜਮੁ ਨਹੀਂ ਆਵੈ ਨੇਰਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸਾਚੀ ਦਰਗਹ ਬੋਲੈ ਕੂੜੁ ॥ ਸਿਰੁ ਹਾਥ ਪਛੋੜੈ ਅੰਧਾ ਮੂੜੁ ॥

(ਉਕਤ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਪੰਨਾ 199)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ।⁶⁹

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਅਤੇ ਰਾਗ ਸੋਰਠ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਾਲ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਨਿੱਕਲੀ ਚੇਚਕ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਘਾਤਕ ਸੀ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਏ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਨ।⁷⁰ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਦੋਖੀਆਂ ਦੇ ਕਹੇ ਤੋਂ ਬਾਲ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਕਾਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਲਟਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਸੂਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ।⁷¹

ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਿਤੀਆਂ, ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਮੁਲਾਕਾਤੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਜਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਵਨ-ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਅਟੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਅਤੇ ਪਾਲਣਹਾਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਕਿਆਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਹਾਰਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵ ਦੀ ਕਿਸੇ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸਦਕਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤਾਰੀਖ-ਬੱਧ ਸੂਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਤੀਬ-ਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਇਕ ਇਕ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ

69. ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਚੈ ਦੀਆ ਭੇਜਿ ॥ ਚਿਰੁ ਜੀਵਨੁ ਉਪਜਿਆ ਸੰਜੋਗਿ ॥

ਉਦਰੈ ਮਾਹਿ ਆਇ ਕੀਆ ਨਿਵਾਸੁ ॥ ਮਾਤਾ ਕੈ ਮਨਿ ਬਹੁਤੁ ਵਿਗਾਸੁ ॥....

ਦਸੀ ਮਾਸੀ ਹੁਕਮਿ ਬਾਲਕ ਜਨਮੁ ਲੀਆ ॥ ਮਿਟਿਆ ਸੋਗੁ ਮਹਾ ਅਨੰਦੁ ਥੀਆ ॥

ਗੁਣੀ ਛੰਨੀ ਨਾਹੀ ਬਾਤ ॥ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਤੁਠਾ ਕੀਨੀ ਦਾਤਿ ॥ (ਉਕਤ, ਰਾਗ ਆਸਾ, ਪੰਨਾ 396)

70. ਨੇਤ੍ਰ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਕੀਆ ਗੁਰਦੇਵ ॥ ਭਰਮ ਗਏ ਪੂਰਨ ਭਈ ਸੇਵ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸੀਤਲਾ ਤੇ ਰਖਿਆ ਬਿਹਾਰੀ ॥ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ॥ (ਉਕਤ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਪੰਨਾ 200)

ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਜਾਪੇ ॥ ਪ੍ਰਭ ਬਾਲਕ ਰਾਖੈ ਆਪੇ ॥

ਸੀਤਲਾ ਠਾਕਿ ਰਹਾਈ ॥ ਬਿਘਨ ਗਏ ਹਰਿ ਨਾਈ ॥ (ਉਕਤ, ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ, ਪੰਨਾ 627)

71. ਲੇਖੁ ਨ ਲਾਗੋ ਤਿਲ ਕਾ ਮੂਲ ॥ ਦੁਸਟੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਮੂਆ ਹੋਇ ਕੈ ਸੂਲ ॥

ਹਰਿਜਨ ਰਾਖੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਆਪਿ ॥ ਪਾਪੀ ਮੂਆ ਗੁਰ ਪਰਤਾਪਿ ॥

.....
ਪ੍ਰਭ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਦਾਸ ਕਾ ਰਖਵਾਲਾ ॥

ਨਿੰਦਕ ਕਾ ਮਾਥਾ ਈਹਾਂ ਉਹਾਂ ਕਾਲਾ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੀ ਪਰਮੇਸਰਿ ਸੁਣੀ ਅਰਦਾਸਿ ॥

ਮਲੇਛੁ ਪਾਪੀ ਪਰਿਆ ਭਇਆ ਨਿਰਾਸੁ ॥ (ਉਕਤ, ਰਾਗ ਭੈਰਉ, ਪੰਨਾ 1137-38.)

ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਥਾਂਈਂ ਅਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਬਰ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾ ਅਤੇ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਇਕ ਐਸਾ ਸਰੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਥਨੀ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲਸਫਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜੀਵਨ-ਜੀਣ ਦਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਕਥਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਇਕ ਹੈ, ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਜੀਵਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕਮਿੱਕਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਕਮਿੱਕਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਲਈ ਇਕ ਪਾਰਖੂ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਲਈ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਲਈ ਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂ (ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ) ਦਾ ਦਰਜਾ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਹੀ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ, 'ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ' ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚਲਾ ਇਕ-ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਮੰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਿਰਫ ਇਕ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਸਰੋਤ ਵੀ ਹੈ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ ॥

BIBLIOGRAPHY OF SOURCES FOR THE STUDY OF THE *GURU GRANTH SAHIB*

Mandeep Kaur*

Primary Sources

Baba Ram Rai's Bir (1659), possessed by Baba Inderesh Chandar Das, Dera Baba Ram, Dehradun, Uttaranchal.

Bahoval Pothi (Early Seventeenth Century), Bhai Vir Singh Sahitya Sadan, New Delhi.

Dr Balbir Singh Sahitya Kendra, Ms #3 (1679) 20, Pritam Road, Dehradun, Uttaranchal.

G. N. D. U. Ms. # 1245 (1599), Bhai Gurdas Library Rare Books, Guru Nanak Dev University, Amritsar, Punjab.

(A photocopy of this manuscript is kept at Anant Education and Rural Development Foundation, Inc., 914, Waxen Way, Grandledge, Michigan-48837, USA)

GNDU Ms # 1084 (1666), Bhai Gurdas Library, G. N. D. U., Amritsar, Punjab.

Goindval Pothi, Vol. I (Late Sixteenth Century), Lajpat Nagar, Jalandhar, Punjab.

Goindval Pothi, Vol. II, Sundar Kutia, Pinjore, Haryana.

Gurdita Sekhon Ms (1653), Tikana Sri Bhai Ram Krishan, Sheranwala Gate, Patiala, Punjab.

Guru Harsahai Pothi (1635). This *Pothi* was lost in 1970.

Harijas Ms. (Late Seventeenth Century), 1st Battalion of The Brigade of the Guards Mechanical (2 Punjab), Army Gurudwara. This is a copy made from a manuscript dated 1645.

Jograj Ms., Punjabi University Museum (1667), Patiala, Punjab.

Kanpur Ms. (1642), Gurudwara Bhai Bano Sahib, Jawahar Nagar, Kanpur, U.P.

Kartarpur Ms. (1604), Gurudwara Shish Mahal, Kartarpur Estate, Kartarpur, Punjab.

Lahori Bir (1610), Sikh Reference Library, Amritsar. This particular *Bir* was supposed to have been destroyed in Operation Blue Star, 1984.

Ms. Or. 2159 (1745), British Library, London, U.K.

Ms. Or. 2748 (Early Nineteenth Century), British Library, London, U.K.

---

* Department of Punjab Historical Studies, Punjabi University, Patiala.

(There are several manuscripts dating late eighteenth century as well as printed copies of *Guru Granth Sahib* of nineteenth century in different collections in India, U.K., Canada and U.S.A. For details see Pashaura Singh, *The Guru Granth Sahib Canon, Meaning and Authority*, OUP, New Delhi, 2000.

Punjabi Ms # 5 (Late Seventeenth Century), John Rylands University of Manchester Library, Manchester, U.K.

Punjabi Mss, C5 (1727), India Office Library, London, U.K.

Punjabi Mss, C1 (1738), IOL London, U.K.

Punjabi Mss, D1 (1848), IOL London, U.K.

Punjabi Mss, E2 (1859), IOL London, U.K.

Panj. H21 (1881), IOL, London, U.K. This was the first Bano Version which was printed at Gujranwala by Brij Lal at Gian Press.

Punjabi University Museum (here after PUM. Ms), Ms. # 8 (Early Seventeenth Century), Patiala, Punjab.

PUM. Ms # 1 (1687), Patiala, Punjab.

PUM. Ms # 6 (1692), Patiala, Punjab.

PUM. Ms # 4 (Early Nineteenth Century), Patiala, Punjab.

Una Sahib Ms # 2 (Seventeenth Century), Baba Sarbjot Singh Bedi, Kila Bedi Sahib, Una, Himachal Pradesh.

Una Sahib, Ms # 1 (1820-30), Kila Bedi Sahib, Una, Himachal Pradesh.

Punjabi Sources

Akali Kaur Singh, *Guru Shabad Ratan Prakash* (reprint), Language Department Punjab, Patiala, 1963.

Avtar Singh and Gurcharan Singh, *Gurbani Sangat Prachin Rit-Ratanavali*, in two volumes, Punjabi University, Patiala, 1979.

Bawa Kirpal Dass, *Mahima Prakash* (reprint), Bhasha Vibhag, Punjab, Patiala, 1971.

Balbir Singh, *Rag-mala da Sawal te Jodh Kavi ate Alam*, Khalsa Samachar, Amritsar, 1969 (Third edition).

Balbir Singh, *Nirukta Sri Guru Granth Sahib*, in two volumes, Punjabi University, Patiala, 1972-74.

Bhai Santokh Singh, *Sri Gurpartap Suraj Granth* (1843), in six volumes (ed.), Bhai Vir Singh, Khalsa Samachar, Amritsar 1963.

Bhai Kahn Singh Nabha, *Gurushabad Ratanakar Mahan Kosh* (1930), reprint, Language Department Punjab, Patiala, 1981.

—, *Gurmat Sudhakar*, *Ibid.*, 1970.

Bhai Mani Singh, *Sikhan di Bhagatmal*, Ms. 2827, 1826, Gurmukh Singh Musafir Central Public Library, Patiala.

- Bhai Gurdas (Gurdas Bhalla), *Varan Bhai Gurdas*, Hazara Singh and Vir Singh (eds.), Khalsa Samachar, Amritsar, 1962.
- Chaupa Singh, *Rahitnamah* (not dated), edited and translated by W.H. McLeod, Dunedin, 1987.
- Charan Singh, *Sri Guru Granth Bani Biora* (1902), Khalsa Tract Society, Amritsar, reprint 1945.
- Davinder Singh Vidhiarthi, 'Gurbani ate Raga', *Khoj Patrika*, No. 26, Punjabi University, Patiala, 1985.
- , *Kirtan : Sandharbh te Sarup*, Punjabi University, Patiala, 1992.
- Darshan Singh, *Bhai Gurdas : Sikhi de Pehile Viakhiakar*, Punjabi University, Patiala, 1986.
- Giani Badan Singh (ed.), *Adi Sri Guru Granth Sahib ji Satik* (Faridkotwala Tika), reprint, Language Department Punjab, Patiala, 1970.
- Ganda Singh (ed.), *Hukam-Name*, Punjabi University, Patiala, 1967.
- Giani Gian Singh, *Sri Guru Panth Prakash* (1st Lithograph edition), Amritsar 1880; 2nd Lithography edition, Amritsar 1889.
- , *Twarikh-Guru-Khalsa* (Lithograph edition), Sialkot 1891.
- Gurbaksh Singh (G.B. Singh), *Sri Guru Granth Sahib dian Prachin Biran*, Modern Publishers, Lahore, 1944.
- (G.B. Singh), *Gurmukhi Lippi da Janam te Vikas*, Panjab University, Chandigarh, 1981.
- Gurcharan Singh, *Adi Granth Shabad-Anukramanika*, in two volumes, Punjabi University, Patiala, 1971.
- Gursharan Kaur Jaggi, *Babe Mohan Valian Pothian*, Arsi Publisher, Delhi, 1987.
- , *Varan Bhai Gurdas*, Punjabi University, Patiala, 1987.
- Gurmohan Singh Ahluwalia, *Sodhi Harji—Jiwan te Rachna*, Punjabi University, Patiala, 1985.
- Giani Gurdit Singh, 'Adi Bir da Rachna Kal', *Prakash*, June 30, 1952.
- , *Bhat ate Unah di Rachna*, Ludhiana, 1961.
- (ed.), *Singh Sabha Patrika : Path-Bodh Ank*, Parts I-II, 1979.
- , *Itihas Sri Guru Granth Sahib : Bhagat Bani Bhag*, Sikh Sahit Sansthan, Chandigarh, 1990.
- Giani Mahan Singh, *Param Pavittar Bir da Sankalan Kal*, Khalsa Samachar, Amritsar, 1952.
- Giani Kirpal Singh (ed.), *Sri Guru Panth Prakash*, in five volumes, Manmohan Singh Brar, Amritsar, 1973.
- Giani Gurbachan Singh Khalsa, *Gurbani Path Darshan*, Gurudwara Sri Akhand Prakash, Bhindar Kalan, 1990.
- Gurbachan Singh Khalsa, *Gurbani Path Darshan (Fifth Edition)*, Bhai Mehar Singh and Sons, Amritsar, 1985.

- Harji and Chathurbhuj, *Janam Sakhi Shri Guru Nanak Dev Ji* (eds. Kirpal Singh and Parkash Singh), two volumes, Sikh History Research Department, Khalsa College, Amritsar, 1969.
- 'Hukamname' of Guru Har Gobind, Guru Tegh Bahadur and Guru Gobind Sahib at Patna (Bihar), Gurdwara Guru Tegh Bahadur at Benares and Gurdwara Guru Tegh Bahadur at Lucknow. These are edited by Shamsheer Singh Ashok, *Guru Khalsa De Nishan ate Hukamname*, Sikh History Research Board, Amritsar, 1967.
- Hira Singh Dard (ed.), *Sardar Karam Singh Historian di Itihasak Khoj*, SGPC, Amritsar, 1960.
- Harbhajan Singh, *Gurbani Sampadan Nirnai*, Satnam Prakashan, Chandigarh, 1981.
- Harnam Das Udasi, *Adi Sri Guru Granth Sahib dian Puratan Biran te Vichar*, in two volumes, Kapurthala, 1969-70.
- Harnam Singh Shan, *Guru Granth Sahib di Koshkari*, Bhasha Vibhag, Punjab, Patiala, 1994.
- Janam Sakhi Sri Guru Nanak Dev Ji*, in two Volumes, Khalsa College, Amritsar, 1969.
- Janam Sakhi Bhai Bala* (ed. Surinder Singh Kohli), Panjab University, Chandigarh, 1975.
- Janam Sakhi Sri Guru Nanak Dev Ji* (ed. Piar Singh), G.N.D.U., Amritsar, 1974.
- Jasbir Singh Sabar (ed.), *Gian Ratanawali : Janam Sakhi Sri Guru Nanak Dev Ji*, G.N.D.U., Amritsar, 1993.
- Joginder Singh, *Sri Guru Granth Darpan*, Punjabi Prakashan, New Delhi, 1966.
- Jodh Singh, *Prachin Biran Bare : Bhullan di Sodhan*, Lahore Book Shop, Lahore, 1947.
- , *Sri Kartarpuri Bir de Darshan*, Punjabi University, Patiala, 1968.
- Jeet Singh Sital, *Punjabi Siharfian*, Language Department Punjab, Patiala, 1972.
- (ed.), *Gurmat Sahit*, *Ibid.*, Patiala, 1989.
- Kesar Singh Chhibber, *Bansawalinama Dasan Patshahian Ka* (1769), Ms. Khalsa College, Amritsar, Manuscript No. 5290. Also edited by Rattan Singh Jaggi in *Parkash*, Panjab, University, Chandigarh, 1972.
- Koer Singh, *Gurbilas Patshahi Dus* (eds.), Shamsheer Singh Ashok and Fauja Singh, Punjabi University, Patiala 1968; Second Edition, 1986.
- Kankan Kavi, *Das Gur Katha* (1797, ed. Kirpal Singh), Khalsa Samachar, Amritsar 1967.
- Kirpal Singh (ed.), *Janamsakhi Sri Guru Nanak Dev Ji*, Khalsa College, Amritsar, 1962.

- (ed.), *Janamsakhi Parampara*, Punjabi University, Patiala, 1969.
- (ed.), *Manohar Das Meharban : Jiwan te Rachana*, Punjabi University, Patiala, 1974.
- Manohar Das, Meharban, *Janam Sakhi Sri Guru Nanak Dev Ji* (eds. Kirpal Singh and Shamsheer Singh Ashok), Vol. I, Sikh History Research Department, Khalsa College, Amritsar, 1962.
- Mohinder Kaur Gill, *Guru Arjan : Jiwan te Bani*, National Book Shop, Delhi, 1975.
- , *Guru Granth Sahib di Sampadan Kala* (Second Edition), New Age Book Centre, Amritsar, 1982.
- Piar Singh (ed.), *Adi Sakhian*, Lahore Book Shop, Ludhiana (third edition) 1983.
- (ed.), *Bhai Jodh Singh : Jiwan te Rachana*, Punjabi University, Patiala, 1983.
- (ed.), "Gurbani Tika Pranalian", *Nanak Prakash Patrika*, 20 (2), Punjabi University, Patiala, 1985.
- (ed.), *Bhai Jodh Singh Gadd Saurabh*, Punjabi University, Patiala, 1986.
- (ed.), *Gatha Sri Adi Granth*, Guru Nanak Dev University, Amritsar, 1992.
- (ed.), *Gatha Sri Adi Granth and Controversy*, Michigan, 1996.
- Piara Singh Padam, *Punjabi Sahit di Ruprekha*, Kalam Mandir, Patiala, 1971.
- , *Guru Granth Sanket Kosh*, Punjabi University, Patiala 1977.
- , *Sri Guru Granth Prakash*, Kalam Mandir, Patiala (second edition), 1990.
- Prachin Janam Sakhi Guru Nanak Dev Ji* (ed. Sewa Singh Sewak), Jalandhar, 1969.
- Pritam Singh (ed.), *Nirmal Sampardai*, GNDU, Amritsar, 1981.
- (ed.), *Ahiyapur Wali Pothi*, GNDU, Amritsar, 1998.
- Rai Jasbir Singh (ed.), *Guru Amardas : Sarot Pustak*, GNDU, Amritsar, 1986.
- Randhir Singh, 'Adi Granth da Kal', *Punjabi Duniya*, Language Department, Punjab, Patiala, May, 1952.
- (ed.), *Guru Pranalian*, Shiromani Gurdwara Prabandhak Committee, Amritsar, 1977.
- et. al., eds., *Sri Guru Granth Sahib ji dian Santha Sanchian ate Puratan Hath Likhit Pavan Biran de Paraspar Path Bhedan di Suchi*, SGPC, n.d.
- Rajinder Singh Bal, *Bhai Banno Darpan ate Khare wali Bir*, Author, Jalandhar, 1989.

- Ram Singh, *Japji de Panj Khand*, PUP., 1989.
- Rattan Singh Bhangu, *Prachin Panth Parkash* (ed. Bhai Vir Singh), Wazir Hind Press, Amritsar, 1914, 1918, 1938, 1962, 1972.
- Rattan Singh Jaggi (ed.), *Parkh*, Vol. II. Panjab University, Chandigarh, 1972.
- (ed.), *Bhai Gurdas : Jiwan te Rachna*, PUP., 1974.
- (ed.), *Bhai Mani Singh : Jiwan te Rachna*, PUP., 1983.
- Sahib Singh, *Gurbani Viakaran*, Rabbi Pustakavali, Amritsar, 1939.
- Sahib Singh, *Gurbani te Itihas bare* (1946), Singh Brothers, Amritsar, 1986.
- Sahib Singh, *Sri Guru Granth Sahib Darpan*, in ten volumes, Raj Publisher, Jalandhar, 1962-64.
- Sahib Singh, *Adi Bir Bare* (1949), Singh Brothers, Amritsar (Fourth Edition), 1987.
- Sahib Singh, *Bhagat Bani Satik*, Singh Brothers, Amritsar, 1974.
- Sarupdas Bhalla, *Mahima Prakash* (1776), Bhasha Vibhag, Punjab, Patiala, 1971.
- Sujan Rai Bhandari, *Khulast-ut-Twarikh* (1697), translation by Ranjit Singh Gill, ed., Fauja Singh, PUP., 1972.
- Sarup Singh Kaushish, *Guru Kian Sakhian* (1790), eds. Piara Singh Padam and Giani Garja Singh, Patiala, 1986.
- Sainapat, *Sri Guru Sobha* (ed. Akali Kaur Singh), Amritsar, Samvat 1982 (A.D. 1925). Also edited by Ganda Singh, *Sri Gur Sobha*, Punjabi University, Patiala, 1967.
- Satbir Singh, *Sri Guru Granth Sahib da Sar Wistar*, in three volumes, New Book Company, Jalandhar, 1985-90.
- and Gurnam Singh (eds.), *Aduti Gurmat Sangit Samelan*, Gurudwara Gur Gian Prakash, Ludhiana, 1991.
- and Bibi Jasbir Kaur (eds.), *Simriti Granth : Aduti Gurmat Sangit Samelan*, Ludhiana, 1992.
- Sohan Kavi, *Sri Gurbilas Patshahi Chhe* (ed.), Inder Singh Gill, Wazir Hind Press, Amritsar, 1977.
- Shamsher Singh Ashok, *Madav Nal Kam Kandala te Raga-Mala Nirne*, Singh Brothers, Amritsar, 1981.
- Shamsher Singh Ashok, *Punjabi Hath-Likhtan Di Suchi*, in two volumes, Language Department, Punjab, Patiala, 1961-63.
- , *Shabdarth Sri Guru Granth Sahib*, in four volumes, S.G.P.C., Amritsar.
- Saunda Kavi, 'Ustat Sri Amritsar Ji ki', Samvat 1854 BK (A.D. 1797), No. 193, Bhai Vir Singh Library, Guru Nanak Dev University, Amritsar.

- Sewa Singh, *Shahid Bilas* (ed.), Giani Garja Singh, Sahitya Akadami, 1961.
- Shardha Ram Phillauri, *Sikhan De Raj Di Vithya*, Presbyterian Press, Ludhiana, 1884. New edition edited by Prof. Pritam Singh, Hind Publisher, Jalandhar, 1956.
- Seva Das, Udasi, *Parchi Padshahi Dus Ki* (ed.), Piara Singh Padam, Kalam Mandir, Patiala, 1988.
- Sumer Singh Bawa, *Gurbilas Daswin Patshahi Guru Gobind Singh Charittar*, Aftab-i-Punjab Press, Lahore, 1882.
- Tara Singh Narottam, *Sri Guru Tirath Sangreh*, Litho : First edition, Temple Press, Ambala, 1884.
- , *Gurmat Nirnai Sagar*, Rawalpindi, 1877.
- , *Bhagat Bani Satik*, Lahore, 1907.
- Taran Singh, *Sri Guru Granth Sahib da Sahitak Itihas*, Faqir Singh and Sons, 1963.
- , *Guru Angad Dev ji*, PUP., 1975.
- , *Guru Granth Ratnawali*, PUP, 1975.
- , *Gurbani dian Viakhia Pranalian*, PUP, 1980.
- , *Guru Tegh Bahadur : Jiwan, Sandesh te Shahadat*, PUP, 1976.
- Vir Singh (Bhai), *Santhya Sri Guru Granth Sahib*, in seven volumes, Khalsa Samachar, Amritsar, 1958-62.
- , *Sri Guru Granth Kosh*, in three volumes, Khalsa Samachar, Amritsar (fourth edition), 1950.
- , *Sri Asht Gur Chamatkar*, in two volumes, Khalsa Samachar, 1952.
- Vir Singh Bal, *Gur Kirat Parkash* (1934) (ed., Gurbachan Kaur), Punjabi University, Patiala, 1986.
- , *Singh Sagar* (1927) (ed., Krishna Kumari Bansal), Punjabi University, Patiala, 1986.

Hindi Sources

- D.S. Narula, *Guru Nanak : Sangitaggya*, New Book Company, Jalandhar, 1978.
- Gita Paintal, *Punjab Ki Sangit Parampara*, Radha Publications, New Delhi, 1988.
- Harbans Lal Sharma, *Bhartiya Darshan-parampara aur Adi Granth*, National Publishing House, Delhi, 1972.
- Hazari Prasad Dvivedi, *Kabir*, Raj Kamal Prakashan (third edition), New Delhi, 1985.
- Jayaram Mishr, *Sri Guru Granth Darshan*, Sahitya Bhavan, Allahabad, 1960.
- Parshuram Chaturvedi, *Kabir Sahitya Ki Parakh*, Leader Press, Allahabad, 1974.

English Sources

- Alain Danielou, *The Ragas of Northern Indian Music*, Barrie and Rockliff, London, 1968.
- Avtar Singh, *Ethics of the Sikhs*, Punjabi University, Patiala, 1970.
- Attar Singh (ed.), *Socio-Cultural Impact of Islam on India*, Panjab University, Chandigarh, 1976.
- Anil Banerjee, *Guru Nanak and His Times*, Punjabi University, Patiala, 1971.
- Balwant Singh Dhillon, "Myth of an Early Draft of the Adi Granth", *Abstracts of Sikh Studies*, Institute of Sikh Studies, July, 1993.
- , *Early Sikh Scriptural Tradition : Myth and Reality*, Singh Brothers, Amritsar, 1999.
- Christopher Shackle, "Approaches to Persian Loans in the Adi Granth," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 41-2, 1978.
- , "The Sahas Kriti Poetic Idiom in The Adi Granth", *Ibid.*, Vol. 41-2, 1978.
- , "The South-Western Style in the Guru Granth Sahib," *Journal of Sikh Studies*, Vol. I, 1978.
- , *A Guru Nanak Glossary*, School of Oriental and African Studies, London, 1981.
- , *An Introduction to the Sacred Language of the Sikhs*, *Ibid.*, 1983.
- Clinton H. Loehlin, *The Sikhs and Their Scriptures*, Lucknow Publishing House, Lucknow, 1958.
- , "A Westerner Looks at the Kartarpuri Granth," *Proceedings, Punjab History Conference*, PUP., 1966.
- Daljeet Singh, *Essays on the Authenticity of Kartarpuri Bir and the Integrated Logic and Unity of Sikhism*, Patiala, 1987.
- David N. Lorenzen (ed.), *Bhakti Religion in North India : Community Identity and Political Action*, State University of New York, Albany, 1995.
- Denis Matringe, "A study of Saix Farid Verses and Their Sikh Commentaries in the Adi Granth", in *Islam and Indian Regions* (eds.), Anna Libera Dallapicola and Stephanie Zingel-Ave Lallelnat, Stuttgart, 1993.
- E. Trumpp (translation), *The Adi Granth*, George Allen and Unwin, London, 1877; reprint Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1970.
- Fauja Singh, *Guru Amardas : Life and Teachings*, Sterling Publisher, New Delhi, 1979.
- Fredric Pincott, "The Arrangement of Hymns of the Granth", *Journal of Royal Asiatic Society*, Vol. XVIII, Calcutta, 1878.

- Ganda Singh, "Nanak Panthis" (trans.), A portion of *Dabistan-i-Mazahib* related with Sikhs, *The Panjab Past and Present*, PUP., 1967.
- , *Guru Arjan's Martyrdom : Re-enterpreted*, Guru Nanak Mission, Patiala, 1969.
- Giani Bachittar Singh (ed.), *Planned Attack on Aad Sri Guru Granth Sahib : Academics or Blasphemy*, International Centre of Sikh Studies, Chandigarh, 1994.
- Gobind Singh Mansukhani, *Indian Classical Music and Sikh Kirtan*, India Book House, New Delhi, 1982.
- Gopal Singh, *Sri Guru Granth Sahib*, translation in English of *Adi Granth* in four volumes, Gurdas Kapoor, Delhi, 1962.
- , *A History of the Sikh People, 1469-1978*, New Delhi, 1979.
- Gurbachan Singh Talib, *Sri Guru Granth Sahib*, English Translation, in four volumes, PUP, 1984-90.
- Gurinder Singh Mann, *The Goindval Pothis : The Earliest Extant Sources of the Sikh Canon*, Havard University, Cambridge, MA, 1996.
- , *The Making of Sikh Scripture*, OUP, New Delhi, 2001.
- Gurudharam Singh Khalsa, *Guru Ram Das in Sikh Tradition*, Harman Publishing House, New Delhi, 1997.
- Harveen Kaur Randhawa, "Early Printing History of *Guru Granth Sahib*", M.Phil. (Term Paper), GNDU, Amritsar, 1985.
- Harbans Singh, *Guru Nanak and Origins of the Sikhs' Faith*, Asia Publishing House, Bombay, 1969.
- Harbans Singh (ed.), *Perspectives on Guru Nanak*, PUP., 1975.
- Harbans Singh, *The Heritage of the Sikhs*, Second revised edition, Columbia, 1983.
- , *Sri Guru Granth Sahib : Guru Eternal for the Sikhs*, Academy of Sikh Religion and Culture, Patiala, 1988.
- *Encyclopaedia of Sikhism*, PUP., 1995.
- Harold G. Coward, *Sacred Word and Sacred Text : Scripture in World Religions*, Orbis Books, Maryknoll, 1988.
- J.P.S. Uberoi, *Religion, Civil Society and the State : A Study in Sikhism*, OUP, New Delhi, 1996.
- Joyce Irwin (ed.), *Sacred Sound : Music in Religious Thought and Practice*, Scholars Press, Chico, 1983.
- Jagtar Singh Grewal, *Guru Nanak in History*, Panjab University, Chandigarh, 1969.
- , *The Sikhs of Punjab*, as Part of the *New Cambridge History of India* Series, Cambridge, 1991.
- , *Sikh Ideology, Polity and Social Order*, Manohar, New Delhi, 1996.
- , *Contesting Interpretations of the Sikh Tradition*, Manohar, New Delhi,

- 1998.
- and S.S. Bal, *Guru Gobind Singh*, Panjab University, Chandigarh, 1987.
- Joseph Davey Cunningham, *A History of the Sikhs* (1849), S. Chand and Co. New Delhi (reprint), 1985.
- J.F. Blumhardt, *Catalogue of the Hindi, Punjabi, and Hindustani Manuscripts in the Library of the British Museum*, London, 1899.
- John Clark Archer, *The Sikhs in Relation to Hindus, Moslems, Christians and Ahmadiyahs*, Princeton University Press, Princeton, 1946.
- John Clark Archer, "The Bible of the Sikhs", *The Review of Religions*, January, 1949.
- Jasbir Singh Ahluwalia, *The Sovereignty of the Sikh Doctrine*, Bahri Publications, New Delhi, 1983.
- Kerry Brown (ed.), *Sikh Art and Literature*, Routledge, New York, 1999.
- Kesar Singh Chibber, *Bansavalinama Dasan Patshahian Ka*, ed., Rattan Singh Jaggi, Parkh, ed., S.S. Kohli, Chandigarh, 1972.
- Louis E. Fenech, "Playing the Game of Love : The Sikh Tradition of Martyrdom," Ph.D. Thesis, University of Toronto, 1994.
- Mark Juergensmeyer and N.G. Barrier (eds.), *Sikh Studies : Comparative Perspectives on a Changing Tradition*, Berkeley Religious Studies and Graduate Theological Union, Berkeley, 1979.
- Mohan Singh Diwana, *A History of Punjabi Literature*, Bharat Prakashan, Jalandhar, 1971.
- , "Discoveries in Sikh Culture - I - IV", *Journal of Sikh Studies*, Vols. I-II, nos. 1-2 (1974-75).
- Manmohan Singh (trans.), *Sri Guru Granth Sahib*, both in English and Punjabi, in eight volumes, SGPC, Amritsar, 1981-83.
- Madanjit Kaur, *The Golden Temple : Past and Present*, GNDU, Amritsar, 1983.
- Max Arthur Macauliffe, *The Sikh Religion : Its Gurus, Sacred Writings and Authors*, in Six volumes, Clarendon Press, Oxford 1909.
- Nahar Singh, "Some Documents Regarding Sikh Relics in England," *The Panjab Past and Present*, Vol. 8, 2, 1974.
- Nihar Ranjan Ray, *The Sikh Gurus and the Sikh Society*, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1975.
- Nripinder Singh, *The Sikh Moral Tradition*, Columbia, 1990.
- Nirbhay Singh, *Bhagat Namdeva in Guru Grantha*, PUP, 1981.
- , "The Collection of the Hymns of the Guru Granth", *Journal of Sikh Studies*, Vol. 8, 1981.
- Nirmal Das, *Songs of Kabir from the Adi Granth*, State University of New York, Albany, 1992.

- Pritam Singh, "Keertana and the Sikhs", *Journal of Sikh Studies*, Vol. III, II, 1976.
- , "Bhai Banno's Copy of the Sikh Scripture", *Journal of Sikh Studies*, Vol. XI-II, August, 1984.
- , *Sikh Concept of Divine*, GNDU, 1985.
- Pashaura Singh, "Sikh Self - Definition and the Bhagat Bani", "M.A. Dissertation, University of Calgary, 1987.
- , "The Text and Meaning of the Adi Granth", Ph.D. Diss. University of Toronto, 1991.
- , "An Early Sikh Scriptural Tradition : The Guru Nanak Dev University Manuscript 1245", *International Journal of Punjab Studies*, Vol. 1-2, 1994.
- "Scriptural Adaptation in the Adi Granth", *Journal of American Academy of Religion*, Vol. 64-2, 1996.
- and N.G. Barrier (eds.), *The Transmission of Sikh Heritage in the Diaspora*, Manohar Publisher, New Delhi, 1996.
- , *The Guru Granth Sahib; Canon, Meaning and Authority*, OUP., New Delhi, 2000.
- Raijasbir Singh, "Pothi Baba Mohan : Question of Authenticity", *Abstracts of Sikh Studies*, Chandigarh, January 1995.
- R.K. Arora, *The Sacred Scripture : Symbol of Spiritual Synthesis*, Harnam Publishing House, New Delhi, 1988.
- Sulakhan Singh, *Heterodoxy in the Sikh Tradition*, ABS Publications, Jalandhar, 1999.
- Surjit Hans, *A Reconstruction of Sikh History from Sikh Literature*, ABS Publications, Jalandhar, 1988.
- Surinder Singh Kohli, *A Critical Study of the Adi Granth*, Punjab Writers' Cooperative Industrial Society, New Delhi, 1961.
- , *Sikhism and Guru Granth Sahib*, National Book Shop, Delhi, 1990.
- Sohan Singh, *The Ballad of the God and Man*, GNDU, Amritsar, 1982.
- Teja Singh, *Sikhism : Its Ideals and Institutions*, revised edition, Orient Longman, Bombay, 1951.
- and Ganda Singh, *A Short History of the Sikhs*, revised edition, PUP, 1989.
- Verne A. Dusenbery, "The Word as Guru : Sikh Scripture and the Translation Controversy", *History of Religions*, 31 (4), May 1992.
- V.N. Bhatkhande, *A Comparative Study of Some of the Leading Music Systems of 15th, 16th, 17th and 18th Centuries* (1934), Low Price Publications, Delhi (reprint), 1990.
- Walter Kaufmann, *The Ragas of North India*, Indiana University, Bloomington, 1968.

- , *Guru Nanak and the Sikh Religion*, Clarendon Press, Oxford, 1968.
- , "Hakikat Rah Mukam Raje Sivanabh Ki," *Proceedings of Punjab History Conference*, IV Session, March, 1969, PUP, 1970.
- , *Evolution of the Sikh Community*, Clarendon Press, Oxford, 1975.
- , *Early Sikh Tradition : A Study of the Janamsakhis*, Clarendon Press, Oxford, 1980.
- , *The B-40 Janamsakhi* (translation), GNDU, Amritsar, 1980.
- , (ed), *Textual Sources for the Study of Sikhism* (translation), Manchester University Press, Manchester, 1984.
- , *The Chaupa Singh Rahitnama* (translation), University of Otago, Dunedin, 1987.
- , *The Sikhs : History, Religion and Society*, Columbia University, New York, 1989.
- , *Historical Dictionary of Sikhism*, London, 1995.
- , *Sikhism*, Penguin Books, London, 1997.
- Winand M. Callewaert and Peter G. Friedlander, *The Life and Works of Ravidas*, Manohar Publishers, New Delhi, 1992.
- W. Owen Cole, *The Guru in Sikhism*, Longman and Todd, Darton, London, 1982.
- , *Sikhism and Its Indian Context 1469-1708*, Longman and Todd, Darton, London, 1984.
- and Piara Singh Sambhi, *The Sikhs : Their Religious Beliefs and Practices*, Routledge and Kegan Paul, London, 1978.